

ახალი
ქართული ენა

სალიცეზაძის
ენის
მომკვლევია

ნომრი 1

ზოზანი. სახანი

ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ახალი ქართული ენა

წიგნი I

სალიტერატურო ენის
მორფოლოგია
ზოგადი. სახელი

გიორგი გოგოლაშვილისა და ავთანდილ არაბულის
რედაქციით

თბილისი
2016

იდეის ავტორი და პროექტის ხელმძღვანელი
გიორგი გოგოლაშვილი

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში დაიგეგმა „ახალი ქართული ენის“ მრავალტომეულის გამოცემა. ამ კორპუსის I-II წიგნები („სალიტერატურო ენის მორფოლოგია“) დაეფუძნა 2011 წელს მცირე ტირაჟით გამოცემულ წიგნს „თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია. სალიტერატურო ენა“; III-IV წიგნები დაემყარება 2016 წელს გამოცემულ წიგნს „თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია. დიალექტები“. მრავალტომეულის მომდევნო წიგნები კი სინტაქსის, ფონეტიკისა და ლექსიკოლოგია-ლექსიკოგრაფიის საკითხებს მიეძღვნება.

გარეკანის დიზაინი

ტექნიკური რედაქტორი **ლევან ვაშაკიძე**

კომპიუტერული უზრუნველყოფა **რუსუდან გრიგოლიასი**

წინასიტყვა

ქართული ენის გრამატიკული სტრუქტურის კვლევას რამდენიმე საუკუნის ისტორია აქვს. ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ორიგინალური ქართული გრამატიკული თხზულება არის „სიტყუად ართრონთათჳს“, რომელიც თარიღდება XI საუკუნით (გამოსცა მ. შანიძემ 1990 წელს). „ნაშრომი ჩინებული საენათმეცნიერო თხზულებაა; იგი მოწმობს, რომ ძველი მწიგნობრები კარგად ერკვეოდნენ ენის საკითხებში, იცნობდნენ ბერძნულ გრამატიკას და, ამასთან ერთად, ცდილობდნენ ქართული ენის ბუნებისა და გრამატიკული წესების შესწავლასაც“ (აკაკი შანიძე).

XI-XII საუკუნეების მთარგმნელ-რედაქტორებს არაერთი ენათმეცნიერული ხასიათის თვალსაზრისი აქვთ გამოთქმული თავიანთ ნაშრომებში. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ეფრემ მცირის, იოანე პეტრიწისა და არსენ იყალთოელის მოღვაწეობა. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ გელათის აკადემიაში (დაარსდა 1106 წელს) სასწავლო საგანთა ნუსხაში შეტანილი იყო გრამატიკა (შვიდი სასწავლო საგნიდან ერთ-ერთი), ცხადია, უნდა ვთქვათ, რომ გრამატიკა, როგორც დარგი მეცნიერებისა, იმ დროისათვის საკმაოდ კარგად არის განვითარებული.

მომდევნო პერიოდის საგრამატიკო ნაშრომებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ ვარაუდობენ, რომ XVIII საუკუნის მოღვაწის — ანტონ ბაგრატიონის (კათალიკოსის) — ენათმეცნიერული ნაშრომი „ქართული ღრამმატიკა“ სწორედ წინამორბედ გრამატიკოსთა ნაშრომებს დაემყარა. მართებული იქნებოდა გვეთქვა, რომ ანტონ ბაგრატიონმა **წინამორბედ გრამატიკოსთა დაგროვილი ცოდნა შეაჯამა და** შექმნა იმ დროისათვის (ანტონის გრამატიკის I რედაქცია თარიღდება 1753 წლით, მეორე — 1767 წლით) ფუნდამენტური გრამატიკული ნაშრომი. ცხადია, დღეს ძნელია იმის თქმა, რა აიღო ანტონმა წინამორბედთაგან და რა არის მისი შემოქმედების ნაყოფი, მაგრამ ფაქტია: **ანტონ ბაგრატიონმა XVIII საუკუნეში ერთგვარად შეაჯამა წინა ეტაპი ქართული ენის მეცნიერული კვლევისა და შექმნა მყარი საფუძველი მომდევნო პერიოდის კვლევა-ძიებისათვის.**

XVIII-XIX საუკუნეების საგრამატიკო საქმიანობას პირობითად ანტონის პერიოდი შეიძლება ვუწოდოთ (ამ პერიოდს „წინარემეცნიერულსაც“ უწოდებენ, „პრაქტიკული გრამატიკების“ ეპოქას).

მომდევნო ეტაპი ქართულ გრამატიკულ აზროვნებაში XX საუკუნის პირველივე წლებიდან ნ. მარის მოღვაწეობით დაიწყო. ეს იყო ძალზე მნიშვნელოვანი, ნაყოფიერი პერიოდი, რომელიც ფაქტობრივ ნახევარი საუკუნე გაგრძელდა. ამ პერიოდში შეიქმნა უმნიშვნელოვანესი ნაშრომები ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. მხედველობაში გვაქვს ა. შანიძის, არნ. ჩიქობავას, ვ. თოფურიასა და სხვათა გამოკვლევები. **ეს პერიოდი შეჯამდა აკაკი შანი-**

ძის კაბიტალური მონოგრაფიით „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“ (1953 წ.).

ა. შანიძის ამ მონოგრაფიამ არა მარტო შეაჯამა ნახევარსაუკუნოვანი (უფრო სწორი იქნებოდა გვეთქვა, ადრეულიც) კვლევის შედეგები, არამედ თვისობრივად ახალი საფუძველი შეუქმნა ქართული ენის თანამედროვე გრამატიკის თეორიას. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას: ქართულ სინამდვილეში ა. შანიძის „ქართული გრამატიკის საფუძვლებმა“ განსაზღვრა ქართული ენის შემდგომი კვლევის მიმართულება.

ბოლო ათწლეულებში ქართული ენათმეცნიერება გამდიდრდა არაერთი პირველხარისხოვანი გამოკვლევით, რომელთა საფუძველზეც გრამატიკის არაერთი საკითხი ახლებურად გააზრებას მოითხოვს. არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი ათწლეულების განმავლობაში გადაუდებელ ამოცანად სახავდა აკადემიური ენათმეცნიერული კვლევების შედეგების შეჯამებას. ამავე დროს, უეჭველია, რომ წინა ეტაპებზე ამგვარი ნაშრომის შექმნა გაცილებით უფრო იოლი ამოცანა იყო, რადგანაც სამეცნიერო-კვლევითი პროდუქტია იმ დროისთვის დღევანდელთან შედარებით გაცილებით მცირე იყო. დღეს, როცა ავტორთა და, შესაბამისად, ენათმეცნიერულ ნაშრომთა ასეთი სიმრავლე და მრავალფეროვნება გვაქვს, მით უფრო აქტუალური ხდება ახალი ქართული ენის შემაჯამებელი აკადემიური კურსის შედგენა.

ქართული ენათმეცნიერების, გრამატიკული აზროვნების უახლესი მონაპოვრები საშუალო თაობის ენათმეცნიერთა თვალწინ და მათი მონაწილეობით იქმნებოდა; ამ დრომდე უზარმაზარი ცოდნა დაგროვდა ამ სფეროში, რომლის შეჯერება და განზოგადება კვლავაც აქტუალური ამოცანაა. ახალბედა, მომავალი თაობის ენათმეცნიერთათვის თეორიულ წინააღმდეგობებში გარკვევა ხშირად სერიოზულ პრობლემებს ქმნის. მომდევნო თაობები რომ არ გაუუცხოვდეს წინამორბედ მკვლევართა ნააზრევს, რომ არ ჩაიკარგოს ფასეული ნაკლებად ფასეულში, რომ არ შეიქმნას მეცნიერული მემკვიდრეობის დაკარგვის საფრთხე, ვთვლით, რომ ახალი ქართული ენის მრავალტომეულმა უნდა შეაჯამოს რამდენიმე თაობის ინტელექტუალური ნააზრევი, გაამთლიანოს იგი და კლასიკური მეცნიერული მემკვიდრეობის ნაწილად აქციოს.

დღეს არსებულ შეხედულებათა შორის წინ უნდა წამოიწიოს ოპტიმალურმა, პოზიტიურმა, პერსპექტიულმა თვალსაზრისებმა. ამავე დროს, უნდა წარმოჩნდეს თვალსაზრისთა ის სხვადასხვაობა, რომელიც ამ სფეროში ობიექტურად არსებობს, რათა ყოველივე ამის შესახებ გარკვეული წარმოდგენა შეექმნას მრავალტომეულის მკითხველს.

0.1. ქართული ენის პერიოდიზაციის საკითხი

ქართული ენა რთული ფენომენია. იგი რამდენიმე ისტორიული და სინქრონული ნაირსახეობისაგან შედგება. ისტორიულ (დროში წარმოქმნილ) ნაირსახეობებს ენის ისტორია შეისწავლის; სინქრონულ (ერთ ქრონოლოგიურ სივრცეში) წარმოქმნილ ნაირსახეობებს — დიალექტოლოგია.

დროში წარმოქმნილ ნაირსახეობათა რაობის, რაოდენობის, ურთიერთმიმართების საკითხი პრობლემურია; საჭიროდ ვთვლით დეტალურად მიმოვიხილოთ ქართული ენის პერიოდიზაციის საკითხი და წარმოვადგინოთ ის თვალსაზრისი, რომელსაც ვემყარებით წინამდებარე პროექტის განხორციელებისას.

* * *

ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ქართული ენის პერიოდიზაციის საკითხი აზრთა დიდ სხვადასხვაობას იწვევს.

არსებობს თვალსაზრისი, რომ არ უნდა მოხდეს ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდებად დაყოფა: „თხუთმეტსაუკუნოვანი ქართული მწერლობა ერთი სალიტერატურო ენით იქმნებოდა და იქმნება დღემდე... სპეციალურ ლიტერატურაში ხმარებული იმგვარი ტერმინები, როგორცაა „**ძველი ქართული ენა**“, „**ძველი ქართული ლიტერატურა**“, **ეს არის პირობითი, სამუშაო ტერმინები**, უმთავრესად სხვა ხალხთა წამხედურობით შექმნილი, რომლებიც **იხმარება მეცნიერული კვლევა-ძიების დროს გამოყენებული მასალის მარჯველ დასაჯგუფებლად**...“ მკვლევრის აზრით, „ძველ და ახალ წერილობით ძეგლებს შორის არსებული ენობრივი სხვაობა არავითარ საფუძველს არ ქმნის დედაქართულის „ძველ“ და „ახალ“ ქართულად გამოყოფისათვის“ (თვარაძე, 1978).

არსებობს თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში **ორი პერიოდი** უნდა გამოიყოს: „ძვე-

ლი ქართულისა (V-XI სს) და ახალი ქართულისა (XII-საუკუნიდან დღემდის). ახალი ქართულის ჩამოყალიბება XII საუკუნიდან იწყება საერო მწერლობის ძეგლებში; XVIII საუკუნისთვის ეს პროცესი დამთავრებულია... ახალი ქართულისა და ძველი ქართულის გვერდით ვერ დავაყენებთ XII-XVII საუკუნეთა ქართულს; მას დამოუკიდებელი სახე არ აქვს, არც გრამატიკული წყობისა და არც ძირითადი ლექსიკური ფონდის მხრივ. ე. ი. არც ერთი იმ მომენტის მიხედვით, რაც ენის საფუძველს ქმნის... მას, როგორც გარდამავალ საფეხურს, ცალკე პერიოდად — ძველი და ახალი ქართულის გვერდით — ვერ გამოვყოფთ“ (ჩიქობავა, 1952, 364).

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში **სამ პერიოდს** გამოყოფს აკაკი შანიძე:

ძველი ქართული ენა (V-XI სს.);

საშუალო ქართული ენა (XII-XVIII);

ახალი ქართული ენა (XIX-XX სს.) (შანიძე, 1920; 1976 და სხვა).

ეს თვალსაზრისი დღეს ყველაზე მეტად არის გავრცელებული; მის დასაბუთებას საგანგებო წერილში შეეცადა ზ. ჭუმბურიძე (ჭუმბურიძე 1982). იქვე წარმოდგენილია საკითხის შესწავლის ვრცელი მიმოხილვა.

სალიტერატურო ენის განვითარებაში **სამ პერიოდს** გამოყოფს ფარნაოზ ერთელიშვილი, თუმცა დაყოფა განსხვავებულია: „ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაცია ამგვარი დაყოფითა და ტერმინებით წარმოგვიდგება: ძველი სალიტერატურო ენა — V-XI სს., ახალი სალიტერატურო ენა — XII-XIX სს., თანამედროვე სალიტერატურო ენა — XX ს. (ერთელიშვილი, 1968).

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში **ხუთ პერიოდს** (ავტორი მას ეტაპებს უწოდებს) გამოყოფს ბ. ჯორბენაძე: სალიტერატურო ენის განვითარებაში „უნდა გამოვყოთ რამდენიმე პერიოდი: 1. **პირველი**, საწყისი ეტაპია ძველი ქართული, კლასიკური სალიტერატურო ენა V საუკუნიდან XI-XII საუკუნეებამდე, რომლისთვისაც ნიშანდობლივია მკვეთრად გამოყოფილი კანონზომიერებანი, კერძოდ, კანონიზებულია ფორმების მკვეთრად დაცვა... 2. ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების **მეორე** ეტაპი XI-XIII საუკუნეებიდან იღებს სათავეს, როცა საერო ლიტერატურის დამკვიდრებას არსებითი ცვლილებები მოჰყვა ენობრივი თვალსაზრისითაც... 3. ... რეალური საფრთხე განსაკუთრებით XVII-XVIII საუკუნეებში დაუდგა ქართულ ენას. უთუოდ ამგვარ ვითარებაზე რეაქციას წარმოადგენს ანტონის სამი სტილის თე-

ორია... სწორედ ეს თეორია დაედო საფუძვლად ქართული სალიტერატურო ენის **მესამე** ეტაპს... 4. მხოლოდ ცოცხალი კილოების შინაგანი განვითარების ტენდენციათა შესისხლხორცება გადაარჩინდა ქართულ ენას სრული განადგურებისაგან. ეს პროცესი XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაიწყო თერგდალეულთა მესვეურობით და იგი უკვე **მეოთხე** ეტაპია ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისა... 5. XX საუკუნის 10-20-იან წლებში ცხოვრების რევოლუციურმა გარდაქმნებმა, ქართული უნივერსიტეტის დაარსებამ, ეროვნული თვითშეგნების აღორძინებამ, ქართული ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადებამ ახალი თვალსაწიერი გადაუშალა ქართულ სალიტერატურო ენას. მას პირობითად თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა შეიძლება ეწოდოს (**მეხუთე** ეტაპი)“ (ჯორბენაძე, 1989).

ქართული სალიტერატურო ენის სტრუქტურისა და ისტორიის კვლევისას ამ თემას მრავალი მეცნიერი შეხებია. ისინი ძირითადად იზიარებენ ა. შანიძის ან არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისებს. მათ ჩამოთვლას აღარ შევუდგებით. რ. თვარაძის თვალსაზრისი, ფაქტობრივ, არავის გაუზიარებია, პირიქით, საკმაოდ მკაცრადაც გააკრიტიკეს (ძიძიგური, 1978; ჭუმბურიძე, 1982).

ფ. ერთელიშვილისა და ბ. ჯორბენაძის თვალსაზრისები ნაკლებად პოპულარულია (ამიტომ შევეცადეთ უფრო ვრცლად წარმოგვედგინა), თუმცა, ვფიქრობთ, საინტერესო და ანგარიშგასაწევი.

რატომ ჩავთვალეთ საჭიროდ ამავე საკითხზე ყურადღების გამახვილება? **ვფიქრობ, მსჯელობისას არათანაბარი ოდენობის ერთეულე-ბია დაყენებული გვერდიგვერდ.** კერძოდ: რის პერიოდისადაც ვახდენთ: **ქართული სალიტერატურო ენისას თუ ქართული ენისას?** შევცდებით ჩვენი შეკითხვა განვმარტოთ.

რა არის სალიტერატურო ენა?

ჩვეულებრივ განმარტავენ: „სალიტერატურო ენა არის ეროვნული ენის უმაღლესი და დახვეწილი, ნორმისებული სახე“ (ჯორბენაძე, 1989, 205). სალიტერატურო ენა არ ფარავს ეროვნულ ენას. ჩვენთვის ამოსავალია თვალსაზრისი: „ეროვნული ენა აერთიანებს ყველაფერს — ყველა სახის დიალექტს, სალიტერატურო ენას, სხვადასხვა სახის კოინეს, იდიოლექტს. აქ უფრო კონგლომერატთან გვაქვს საქმე, ვინემ მკაცრ ენობრივ სისტემასთან“ (ჯორბენაძე, 1989, 151). შესაბამისად, ნებისმიერი ენობრივი სახესხვაობა, ნაირსახეობა (ტერმინისათვის იხ. ვაინრაიხი, 1968) არის შემადგენილი ნაწილი ეროვნული ენისა, იქნება ეს დროში წარმოქმნილი თუ სივრცეში წარმოქმნილი; ანუ: იქნება ეს ეთ-

ნიკურ-ტერიტორიული დიალექტი, სოციალური დიალექტი თუ სალიტერატურო ენა. როგორც ითქვა, სალიტერატურო ენა არის „უმადლესი და დახვეწილი, ნორმირებული“ სახესხვაობა ეროვნული ენისა; მეტნაკლებად ხელოვნური, უფრო მეტად კონსერვატიული, ვიდრე ბუნებრივი სახესხვაობანი.

ამდენად, როცა ვსაუბრობთ თანამედროვე ქართულ ენაზე (**ქართული ენა** ჩვენს მსჯელობაში უდრის **ეროვნულ ენას**), იგულისხმება ერთობლიობა თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენისა და ყველა იმ ნაირსახეობისა, რომლებიც მოეპოვება დღეს ქართულ ენას, უპირველესად ეთნიკურ-ტერიტორიული დიალექტებისა. ვიმეორებთ: **დიალექტები ბუნებრივი ნაირსახეობანია თანამედროვე ქართული ენისა, ხოლო სალიტერატურო ენა — ზედიალექტური, ნორმირებული ნაირსახეობა, მეტნაკლებად ხელოვნური**; ცხადია, სხვადასხვა სახისა, მაგრამ მაინც ერთი დონის (დროული გაგებით) ერთეულები. ნებისმიერი ეპოქის, ნებისმიერი დროის ეროვნული ენა მსგავსი კონგლომერატია (ცხადია, ვგულისხმობთ ენას, რომელსაც მოეპოვება სალიტერატურო ნაირსახეობა).

ამ პოზიციიდან ვხედავთ განსახილველ პრობლემას.

ახალი ქართული არის ენის განვითარების ერთი საფეხური ყველა ზემოწარმოდგენილი ნიშნის მიხედვით; ჩვენ მასზე შეგვიძლია ვიქონიოთ სრულყოფილი წარმოდგენა მისი შემადგენელი ყველა სახესხვაობის გათვალისწინებით, ანუ; სალიტერატურო ენითა და დიალექტებით.

ასე არ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ძველი ქართული ენის შესახებ. ძველი ქართული ენის შესახებ წარმოდგენა შეგვიძლია ვიქონიოთ მხოლოდ მისი ერთი ნაირსახეობის — სალიტერატურო ენის — მიხედვით. ანუ: ჩვენ ვიცნობთ მხოლოდ ძველ ქართულ სალიტერატურო ენას და არა გვაქვს წარმოდგენა, მის გვერდით რა სახესხვაობანი იყო ძველი ქართულისა. ცხადია, სალიტერატურო ენის გვერდით იყო არაერთი დიალექტური სახესხვაობა. ასახელებენ კიდევ სამეცნიერო ლიტერატურაში რამდენიმე მათგანს: ა) სამხრეთ-აღმოსავლური დიალექტი (იგივე ხანმეტი), ბ) სამხრეთ-დასავლური დიალექტი (იგივე ჰაემეტი), გ) ცენტრალური დიალექტი (იგივე -**ევ** კილო), დ) ჩრდილო-აღმოსავლური (იგივე ფხოური კილო). ეს ვარაუდებია (საკმაოდ სარწმუნო არგუმენტებზე დამყარებული). როგორც ვთქვით, რეალურად შეგვიძლია მსჯელობა მხოლოდ სალიტერატურო ნაირსახეობაზე.

ამგვარად, **ძველი ქართული ენა და ახალი ქართული ენა** ჩვენს წარმოდგენაში **სხვადასხვა დონის ენობრივი ერთეულებია**. პირველ

მათგანს ვიცნობთ მხოლოდ ერთი ნაირსახეობით; მეორეს — სრულყოფილად, ყველა ნაირსახეობით. ამიტომ ჩვენ შეგვიძლია **ძველი ქართული სალიტერატურო ენის** გვერდით მხოლოდ **ახალი ქართული სალიტერატურო ენა** განვიხილოთ — როგორც თანაბარი დონის ენობრივი ერთეულები.

არავინ დაობს და არც შეიძლება სადაო იყოს ის, რომ ეს არის **კლასიკური გაგებით ორი სალიტერატურო ენა** ყველა „იმ მომენტის მიხედვით, რაც ენის საფუძველს ქმნის“ (ჩიქობავა, 1952, 369).

არსებობს თუ არა საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა? ანუ ახლისა და ძველის გვერდით მესამე სახესხვაობა სალიტერატურო ენისა „ყველა იმ მომენტის გათვალისწინებით, რაც ენის საფუძველს ქმნის?“ ცხადია, არა. არ იზიარებენ, მაგრამ არავის უცდია განხილვა და უარყოფა მსჯელობისა: „ახალი ქართულისა და ძველი ქართულის გვერდით ვერ დავაყენებთ XII-XVII საუკუნეთა ქართულს; მას დამოუკიდებელი სახე არ აქვს არც გრამატიკული წყობისა და არც ძირითადი ლექსიკური ფონდის მხრივ“ (არნ. ჩიქობავა, იქვე). არადა, ძველისა და ახლის გვერდით მესამე ერთეულის გამოყოფისათვის ეს აუცილებელი პირობაა. უფრო მარტივად რომ ვთქვათ, ჩვენ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის სისტემაზე; ახალი ქართული სალიტერატურო ენის სისტემაზე; მაგრამ ვერ ავაგებთ საშუალო ქართული სალიტერატურო ენის სისტემას, რადგან ასეთი რამ არ არსებობს. საშუალო ქართულის შესახებ წერენ: „ამ პერიოდის სალიტერატურო ენის ყველაზე დამახასიათებელ ნიშნად უნდა მივიჩნიოთ ფორმათა სიჭრელე და ერთიანი ნორმების უქონლობა“ (ჭუმბურიძე, 1982, 24). ფორმათა სიჭრელე და ერთიანი ნორმების უქონლობა არ შეიძლება იყოს სალიტერატურო ენის ნიშნები.

ამდენად, თუ ვმსჯელობთ **ქართული სალიტერატურო ენის** თაობაზე, მართებული იქნება, გამოიყოს **ორი ერთეული — ძველი ქართული სალიტერატურო ენა** და **ახალი ქართული სალიტერატურო ენა**; რეალური ფაქტია როგორც ერთი, ასევე მეორე.

რა არის საშუალო ქართული? არსებობს თუ არა ასეთი რეალობა? ცხადია, არსებობს, მაგრამ ის არ არის სალიტერატურო ენა. უფრო სწორად, არ არსებობს საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა ყველა იმ პარამეტრის მიხედვით, რაც უნდა ახასიათებდეს სალიტერატურო ენას. გავიხსენოთ: „ყველა სალიტერატურო ენას აქვს თავისი ნიშნები:

ა) იგი არის საერთო და სავალდებულო ყველასათვის, ვინც ამ ენაზე მეტყველებს;

ბ) სალიტერატურო ენა არის სამწერლობო და ზეპირი...

გ) სალიტერატურო ენა არის ნორმირებული...

დ) სალიტერატურო ენა არის ოფიციალური ურთიერთობის საშუალება“ (ჯორბენაძე, 1989).

საუბრებია სხვა ნიშნებზეც, მაგრამ არც ერთი ეს ნიშანი არაა დამახასიათებელი საშუალო ქართულისათვის. უფრო სწორად, XII-XVIII საუკუნეების ქართული არ შეიძლება გაერთიანდეს ამ ნიშნების მიხედვით; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ენობრივი ერთეული — საშუალო ქართული — არ არის იმ ნიშნების მატარებელი, რაც მას წარმოგვიდგენდა როგორც სალიტერატურო ენას, განსხვავებით ძველი და ახალი ქართული სალიტერატურო ენისაგან.

ამ მსჯელობით **ჩვენ მხარს ვუჭერთ თვალსაზრისს ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში ორი პერიოდის გამოყოფის თაობაზე**. მაგრამ მსჯელობას აქ ვერ შევწყვეტთ. არ არსებობს საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა, მაგრამ **საშუალო ქართული, როგორც ენობრივი რეალობა, ფაქტია — უადრესად რთული და საინტერესო**. მაგრამ იგი განიხილება, როგორც კონგლომერატი — სხვადასხვა ტიპის სახესხვაობათა ერთობლიობა.

დაიძებნა ცალკეული ენობრივი მოვლენები, ფაქტები, რომლებიც თავს იჩენს საშუალო ქართულის პერიოდში (იხ. ჭუმბურიძე, 1982); მაგრამ მათ შორის არ არის არც ერთი ენობრივი ფაქტი და მოვლენა, რომელიც თანაბრად იყოს დამახასიათებელი XII-XVIII საუკუნეების ქართულისათვის, როგორც ამ პერიოდის ენობრივი ნორმა. სხვაგვარად, არ დასტურდება არც ერთი ენობრივი ფაქტი თუ მოვლენა, რომელიც ძველისა და ახლის გვერდით (მათ მსგავსად) შეიძლება მივიჩნიოთ საშუალო ქართულის ნორმად. ჩვენ არ ვსაუბრობთ ისეთ ფაქტებსა თუ მოვლენებზე, რაც ნორმა იყო ძველისათვის ან ნორმაა ახალი ქართულისათვის და გვაქვს საშუალოშიც. ჩვენი მსჯელობა, ცხადია, არ უარყოფს საშუალო ქართულის ფაქტებსა და მოვლენებს, მაგრამ სხვა კვალიფიკაციას აძლევს მას. კერძოდ: ეს ენობრივი ფაქტები თუ მოვლენები არის დამახასიათებელი საშუალო ქართულის სხვადასხვა სახესხვაობისათვის. ეს სახესხვაობები შეიძლება განიხილებოდეს დროშიც და სივრცეშიც. ანუ: არის ფაქტები და მოვლენები, რომლებიც დამახასიათებელია საშუალო ქართულის მხოლოდ ადრეული პერიოდისათვის და — პირიქით, დამახასიათებელია მხოლოდ მოგვიანო პერიოდისათვის.

ამავე პერიოდის ძეგლებში ჩვენ ვხვდებით ისეთ ენობრივ ფაქტებს, რომელთა კვალიფიკაცია შეიძლება მხოლოდ როგორც დიალექტიზმებისა... გასათვალისწინებელია სტილებრივი სხვაობაც; ცალკეული ავტორის ენობრივი თავისებურებანი და სხვა...

ამის თაობაზე არაერთი სამეცნიერო ნაშრომი დაწერილა (მაგალითად, ქავთარაძე, 1964 და სხვა.); ბოლო პერიოდში რამდენიმე დისერტაცია იქნა დაცული. იმ დისერტაციათა განხილვისას აღვნიშნე კიდევ, რომ თითოეული ასეთი კვლევა ადასტურებს თვალსაზრისს, რომ **არ არსებობს ერთიანი საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა, მაგრამ არსებობს საშუალო ქართული, როგორც ენობრივი რეალობა თავისი მრავალგვარი ნაირსახეობით.**

ამ გაგებით **საშუალო ქართული ჩვენ შეიძლება დავაყენოთ ახალი ქართული ენის გვერდით — როგორც საერთო-ეროვნული ენის განვითარების ორი საფეხური.**

თუ ჩვენ მხედველობაში მივიღებთ ისტორიული დიალექტოლოგიის კვლევის შედეგებს, შეიძლება მწირი, მაგრამ მაინც გარკვეული წარმოდგენა ვიქონიოთ ძველ ქართულ ენაზე — როგორც საერთო-სახალხო ენის განვითარების ადრეულ ეტაპზე.

ამის გათვალისწინებით საერთო-სახალხო ენის განვითარების საფეხურებზე როცა ვსაუბრობთ, შეიძლება გამოვყოთ: ა) **ძველი ქართული ენა**, ბ) **საშუალო ქართული ენა**, გ) **ახალი ქართული ენა**. პირობითად შეიძლებოდა გვემსჯელა უძველეს ეტაპზეც — V საუკუნემდე პერიოდზეც. ამ შემთხვევაში განიხილებოდა ის ენობრივი ვითარება, რამაც ხელი შეუწყო ძველი ქართულის პერიოდის ჩამოყალიბებას.

საგულისხმოა ის აზრი, რომლის მიხედვითაც ძველი ქართულის შემდგომ პერიოდში შესაძლებელია რამდენიმე ეტაპის გამოყოფა (ბ. ჯორბენაძე, ფ. ერთელიშვილი), მაგრამ ამჟერად ეს არ არის ჩვენი კვლევის მიზანი.

ჩვენ მსჯელობა შეიძლება ამგვარი სახით დავასრულოთ:

1. თუ ვმსჯელობთ **ქართული სალიტერატურო ენის შესახებ**, უნდა გამოვყოთ **ორი ერთეული**.

ა) **ძველი ქართული სალიტერატურო ენა** და ბ) **ახალი ქართული სალიტერატურო ენა**.

2. თუ ვსაუბრობთ **ქართული ენის — საერთო-სახალხო ენის** (არამხოლოდ სალიტერატურო ენის) შესახებ, შესაძლებლად მიგვაჩნია ვიმსჯელოდ **სამ ერთეულზე**:

ა) **ძველი ქართული ენა**.

ბ) **საშუალო ქართული ენა**.

გ) ახალი ქართული ენა.

დასაშვებად მიგვაჩნია ამ შემთხვევაში საუბარი სამზე მეტ ერთეულზეც (მაგალითად: უძველესი ქართული, თანამედროვე ქართული და სხვა.).

ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ახალი ქართული ენა სწორედ XI-XII საუკუნეებში იღებს სათავეს. ცხადია, იმდროინდელი სალიტერატურო ენა და მისი ნორმები პრინციპულად სხვაობს იმ სალიტერატურო ენისა და მისი ნორმებისაგან, რასაც თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენას ვუწოდებთ. შესაბამისად, ჩვენ შეგვიძლია ვისაუბროთ ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების შესახებ ეტაპობრივად და არა ზოგადად. ცხადია, არის ისეთი ფაქტები, რომლებიც ნორმატული თვალსაზრისით საერთოა XII საუკუნის ქართულისათვისაც და XXI საუკუნის ქართულისათვისაც; თუმცა არაიშვიათია ისეთი ფაქტებიც, რაც ნორმაა ახალი ქართულის ადრეული პერიოდისათვის, ანაქრონიზია თანამედროვე ენისათვის.

* * *

პერიოდებად დაყოფის ვარიანტთა განხილვისას ვნახეთ, რომ ერთ-ერთმა ავტორმა ტერმინი „თანამედროვე“ შემოიტანა „ძველისა“ და „ახლის“ ტოლფას ტერმინად (სამი პერიოდი გამოყო) სალიტერატურო ენის განვითარებაში.

საკმაოდ აქტიური ტერმინი **„თანამედროვე“**, ვფიქრობთ, არ შეიძლება დადგეს „ძველისა“ და „ახლის“ გვერდით, **„თანამედროვე ქართული“** პირობით ხასიათს იძენს — მიანიშნებს **იმ დროზე**, როცა იქმნება ესა თუ ის გამოკვლევა, ვმსჯელობთ ამა თუ იმ ფაქტზე...შესაბამისად, დროთა განმავლობაში ის „თანამედროვე“ კარგავს უკვე თანამედროვე ხასიათს და ისტორიულ ფაქტად იქცევა. მაგალითისათვის: ანტონის გრამატიკა „თანამედროვე“ იყო XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისათვის, დიმიტრი ყიფიანის გრამატიკა — XIX საუკუნის მეორე ნახევრისათვის. დ. ყიფიანის პერიოდისათვის ანტონის გრამატიკა უკვე აღარ არის „თანამედროვე“, ისევე როგორც დ. ყიფიანის გრამატიკა აღარაა ა. შანიძის ეპოქისათვის „თანამედროვე“... სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ის რაც დღეს **თანამედროვეა**, ხვალ იქნება **გუშინდელი**, ხოლო ზეგ — **გუშინწინდელი**...

XX საუკუნის 30-იან წლებში შეიქმნა „თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგენი სახელმწიფო კომისია“. ეს პერიოდი ძალიან აქტიური პერიოდი იყო ნორმათა დადგენისა. 1970 წელს გამოიცა „თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმე-

ბის“ პირველი კრებული. ამ კრებულის გამოცემამდეც და შემდეგაც ყველა ორთოგრაფიული ცნობარი, ქართული ენის ყველა პრაქტიკული სახელმძღვანელო წესით უნდა დაემყაროს სწორედ ამ ნორმებს, რადგან „სახელმწიფო კომისიის მიერ დამტკიცებული ნორმები სავალდებულოდ ითვლება“.

უაღრესად ავტორიტეტული კომისიის მიერ თითქმის საუკუნის წინათ მიღებული „თანამედროვე“ ქართულის ნორმა ხშირ შემთხვევაში აღარაა „თანამედროვე“. კონკრეტული მაგალითები:

ამ კრებულის მიხედვით თანამედროვე ქართულის ნორმად (დასაშვებად) არის მიჩნეული ფორმები: **რადამაც** (რალაცამ), **რასლაც** (რალაცას), **რამლა** (რალამ), **რასლა** (რალას), **ვისლაც** (ვილაცას)... **რამდენისამე სიტყვის, რომელისამე მოწაფის... დიდს საქმეს, დიდის საქმის, დიდს საქმედ, დიდის საქმით... შევჭგებებივარ, გავჭპარვივართ, მივსწერ...** და სხვა.

ცხადია, ის რაც თანამედროვე ნორმა იყო თითქმის საუკუნის წინათ, აღარაა „თანამედროვე ქართული“... აქედან გამომდინარე, „თანამედროვე ქართული“, ცხადია, შეიძლება იყოს სამუშაო ტერმინი, მაგრამ იგი არ შეიძლება მივიჩნიოთ ტოლფასად ტერმინებისა — „ძველი ქართული“, „ახალი ქართული“... თანამედროვე შეფარდებითი ცნებაა...

0.2. ახალი ქართული, როგორც სახელმწიფო ენა

* * *

პირველი ქართული სახელმწიფო ჩამოყალიბდა ძველი წელთაღრიცხვის IV საუკუნის დასასრულს — ქართლის სამეფო. ამ სამეფოს პირველი მეფე იყო ფარნავაზი, რომელიც მოღვაწეობს IV ს-ის დასასრულსა და III ს-ის I ნახევარში (ქსე, X, 232, 466). ლეონტი მროველის, XI ს-ის მემკვიდრის, ცნობით, ფარნავაზის დამსახურებაა ის, რომ ქართული ენა იქცა ქართული სახელმწიფოს სახელმწიფო ენად (დღევანდელი გაგებით). მემკვიდრე წერს: „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. **ამან განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თჳნიერ ქართულისა:** და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ (ლეონტი მროველი, 1955, გვ. 26).

ბოლო ცნობას ქართული დამწერლობის შექმნის თაობაზე ასეც განმარტავენ: მანამდე არსებული ქართული დამწერლობა ფარნავაზმა სახელმწიფო დამწერლობად გამოაცხადაო (რ. პატარიძე, 1980).

ფარნავაზისდროინდელი ქართლი საქართველოს გულისხმობს: ფარნავაზმა „ჩაატარა სახელმწიფო რეფორმა — ქართლის სამეფო დაყო საერისთავოებად (მარგვის, კახეთის, ხუნანის, სამშვილდის, წუნდის, ოძრხის, კლარჯეთის, ეგრისისა და შიდა ქართლის“ (ქსე, X).

მართალია, მომდევნო საუკუნეებში ტერიტორიული მთლიანობა საქართველოსი დაირღვა, მაგრამ ენობრივი მთლიანობა შენარჩუნებული იქნა. X საუკუნეში საქართველო რამდენიმე სამეფო-სამთავროდ იყო დაშლილი, მაგრამ ამ პერიოდის მწერალი გიორგი მერჩულე წერს: „ქართლად ფრიადი ქვეყანად აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვად ყოველი აღესრულებს“ (გიორგი მერჩულე, 1960, გვ. 186). რეალობა ასეთია: **დაშლილი სახელმწიფო, მაგრამ ერთიანი „სახელმწიფო ენა“**. აქ ერთი მომენტიცაა არსებითი: ქართული ენა არის გააზრებული საქართველოს ეროვნული მთლიანობის ნიშნად... ასე იყო ეს საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ეკონომიკური აღორძინების ეპოქაშიც და მაშინაც, როცა საქართველო პოლიტიკურად დაშლილი და დაქუცმაცებული იყო.

ქართული ენის სახელმწიფოებრივი ფუნქცია არ მოშლილა და არ შეზღუდულა მაშინაც კი, როცა საუკუნეების მანძილზე ჩვენი ქვეყანა განიცდიდა გარეშე მტრის ძლიერ პოლიტიკურ ზეგავლენას. გავიხსენოთ არაბების, მონღოლების, სპარსელების, ოსმალების მიერ საქართველოს მთლიანი თუ ნაწილობრივი ანექსიის ფაქტები. ქართული ენა რჩებოდა საქართველოს ოფიციალურ ენად საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, რელიგიური და ეკონომიკური ცხოვრების ყველა სფეროში. ეს ასე იყო XIX საუკუნემდე.

* * *

ქართული ენის სახელმწიფოებრივ ფუნქციას საფრთხე შეექმნა XIX საუკუნეში. სწორედ XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველომ დაკარგა სახელმწიფოებრიობა: რუსეთმა მოახდინა მისი სრული ანექსია; საქართველომ დაკარგა დამოუკიდებლობა. იგი გახდა რუსეთის ნაწილი (დასავლეთ საქართველო ქუთაისის გუბერნიად იქცა, აღმოსავლეთ საქართველო — თბილისის გუბერნიად; თბილისი კავკასიის მთავარმართებლის (შემდგომში მეფისნაცვლის) რეზიდენციად გამოცხადდა. საქართველოში ოფიციალური (საქმისწარმოების, განათლების, სასამართლოს, ღვთისმსახურების...) ენას რუსული ენა წარმოადგენდა... ვიმეორებთ: **ფარნავაზიდან მოყოლებული (ძვ. წ. IV-III საუკუნეები) ეს იყო პირველი შემთხვევა, როცა ქართული ენა საქართველოს ტერიტორიაზე კარგავს სახელმწიფო ენის სტატუსს.** და ეს პერიოდი (ე. ი. როცა საქართველოში ქართულ ენას ჩამოერთვა სახელმწიფოებრივი ფუნქცია) თითქმის ერთი საუკუნე გაგრძელდა.

XIX საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო ფართომასშტაბიანი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა. ამ მოძრაობის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო საქართველოში ქართული ენისათვის თავისი კუთვნილი ადგილის დაბრუნება; რუსული ენის მიერ წართმეული ფუნქციონირების სფეროს აღდგენა. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ამ ეტაპის დასაწყისად ითვლება ილია ჭავჭავაძის წერილის — „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის მიერ კოზლოვიდგან „შეშლილის“ თარგმანზედ“ — გამოქვეყნება 1861 წელს. რა იყო ილია ჭავჭავაძის მთავარი თეზისი: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათავან: **მამული, ენა და სარწმუნოება.** თუ ამათაც არ უპატრონებთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას?!“ (ილია, 1958, გვ. 26).

სწორედ XIX საუკუნის II ნახევარში იწყება ქართული ენის მიერ დაკარგული ფუნქციონირების სივრცის დაბრუნება: მთელ ქვეყანაში

გაიხსნა ორ- და ოთხკლასიანი ქართული სამრევლო სკოლები, აღდგა ქართული თეატრი, გამოვიდა ქართულენოვანი ჟურნალ-გაზეთები...

1918 წლის იანვარში ქართული უნივერსიტეტის გახსნამ ქართული ენა აქცია სამეცნიერო ენად...

და ეს გზა — ქართული ენის მიერ სახელმწიფო ენის სტატუსის მოპოვებისა — დასრულდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ (1918 წ. 26 მაისი). საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად ქართული გამოცხადდა.

* * *

საქართველოს პირველი კონსტიტუცია მიღებული იქნა საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს.

კონსტიტუციის I თავის მე-3 მუხლი ასეთი იყო:

„საქართველოს სახელმწიფო ენა არის ქართული ენა“ (საქ. კონსტიტუცია, 1992, გვ. 5).

ეს არის ქართული სახელმწიფოებრიობის ისტორიაში **პირველი კონსტიტუცია** და **პირველი საკონსტიტუციო ჩანაწერი სახელმწიფო ენის შესახებ**.

სამწუხაროდ, დამოუკიდებელ საქართველოსა და მის კონსტიტუციას დიდი დღე არ ეწერა: როგორც ვთქვით, კონსტიტუცია 1921 წლის 21 თებერვალს მიიღეს; ოთხ დღეში, 25 თებერვალს, რუსეთმა საქართველოს ანექსია მოახდინა...

შეიქმნა **საქართველოს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა**. ახლადშექმნილი საქ. სსრ-ის კონსტიტუცია მიღებული იქნა 1922 წელს. **ქართულს სახელმწიფო ენად** ეს კონსტიტუციაც აცხადებს:

„თავი II. მუხლი 6.

საქართველოს სსრ რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად ითვლება ქართული ენა. ყველა ცენტრალურ სახელმწიფო დაწესებულებათა რეზიდენციად — ქ. ტფილისი“ (აქტები, 1983, გვ. 74).

აქ ყურადღებას მივაქცევთ სიტყვას **ითვლება**. ეს არ არის კონსტიტუციის ენა: ჩვეულებრივ წერენ: „სახელმწიფო ენა არის“. აქ წერია: „სახელმწიფო ენად ითვლება“. ვფიქრობთ, აქ მინიშნება უნდა იყოს სწორედ წინა კონსტიტუციაზე; ასევე სიტყვა **ითვლება** იგულისხმება დედაქალაქთან დაკავშირებულ ამ მუხლშიც. გააზრება ასეთი უნდა იყოს: სახელმწიფო ენა იყო და იქნება ქართული; დედაქალაქი იყო და იქნება თბილისი.

რა გვაძლევს ამ დასკვნის გაკეთების საფუძველს?

ბოლშევიკური ხელისუფლება თავიანთი კონსტიტუციის მიღება-მდე საუბრობს ქართული ენის შესახებ, როგორც სახელმწიფო ენის შესახებ. ჩვენ ხელთა გვაქვს **რევკომის** ერთი ასეთი **ბრძანება: „სახელმწიფო ენა საქართველოში“**. ბრძანება გამოქვეყნდა გაზეთ „კომუნისტში“ ბოლშევიკური კონსტიტუციის მიღებამდე. მოვიყვანთ ამ საინტერესო დოკუმენტის სრულ ტექსტს:

„მიუხედავად რევკომის არა ერთხელ გამოცემული ბრძანებისა, რომ საბჭოთა სოციალისტურ საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა არის ქართული და საქართველოს ყველა დაწესებულება როგორც სახელმწიფო, ისე საზოგადო, ვალდებულია სასტიკად დასრულონ ეს ბრძანება. ქალაქ თბილისში მაინც იჩენს თავს პროვოკაციული მოქმედება აღნიშნული ბრძანების წინააღმდეგ: იყო შემთხვევა ქართული ენის გაძევების სურვილისა ზოგიერთი დაწესებულებიდან.

რევკომი ერთხელ კიდევ ბრძანებს, სასტიკად არსულეზულ იქნას მისი ბრძანება და მოისპოს პროვოკაცია მშრომელთა უფლებებისა, რომელიც არა თუ არ ცდილობს საქართველოს და მის თვითგამორკვევის მოსპობას, არამედ თავის მიზნად ისახავს სახელმწიფო ენის დაცვასთან ერთად, გააძლიეროს და ცხოვრებაში გაატაროს საქართველოს მშრომელთა სრული თვითგამორკვევა.

უკანასკნელ დროს, გამოჩნდნენ პროვოკატორები, რომლებიც შლიან დუქნების და სხვა საზოგადო დაწესებულებებიდან ქართულ წარწერებს. უკვე რამოდენიმე კაცი ამისთვის დაპატიმრებულია და მიიღებენ ღირსეულ სასჯელს.

რევკომი აფრთხილებს ყველას, რომ ამისთანა პროვოკაციული მოქმედებისათვის, რომელიც ასუსტებს საბჭოთა მთავრობას საქართველოში, სასტიკად იქნებიან დასჯილნი“. ბრძანებულება გამოქვეყნდა 1922 წლის მარტის ბოლოს „კომუნისტის“ მე-11 ნომერში (აქტები, 1983, გვ. 70).

ასე რომ, კონსტიტუციის მიღებამდე ბოლშევიკები საუბრობდნენ ქართულის, როგორც სახელმწიფო ენის, შესახებ და, რაც მთავარია, ძალიან მკაცრ ღონისძიებებს ატარებდნენ მის დასაცავად.

თავად ეს ნორმა — ქართული არის სახელმწიფო ენა — მომდევნო კონსტიტუციებშიც აისახა.

1927 წლის „საქართველოს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის კონსტიტუცია“. თავი I. მუხლი 10:

„საქართველოს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა არის ქართული ენა“ (აქტები, 1983, გვ. 102).

1937 წლის „საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის კონსტიტუცია“. თავი XIII. მუხლი 156:

„საქართველოს სსრ სახელმწიფო ენა არის ქართული“ (აქტები, 1983, გვ. 159).

ამ კონსტიტუციაში 157-ე და 158-ე მუხლები განმარტავს: „კანონები და აგრეთვე საქართველოს სსრ-ის უზენაესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულებანი და განმარტებანი, საქართველოს სსრ-ის სახალხო კომისართა საბჭოს დადგენილებანი და განკარგულებანი ქვეყნდება ქართულ ენაზე, ხოლო ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ავტონომიური ოლქებისათვის ქართულ ენაზე და ავტონომიური რესპუბლიკის ან ავტონომიური ოლქის ენაზე“ (აქტები, 1983, გვ. 159). ეს 157-ე მუხლია. მომდევნო (158-ე) მუხლში ავტონომიური რესპუბლიკებისა და ოლქის კანონებსა და აქტებზე არის საუბარი — „ქვეყნდება ავტონომიურ რესპუბლიკის ან ავტონომიური ოლქის ენაზე და ქართულ ენაზე“.

ეს კონსტიტუცია აღმოჩნდება ყველაზე დღეგრძელი საბჭოთა საქართველოში. 1978 წელს გამოქვეყნდა ახალი კონსტიტუციის პროექტი. ამ პროექტში საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის 57-ე წელს კომუნისტური ხელისუფლება ცდილობს **გააუქმოს ქართული, როგორც სახელმწიფო ენა.**

საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის კონსტიტუცია, 1978 წ. პროექტი. თავი VII. მუხლი 75:

„საქართველოს სსრ რესპუბლიკა უზრუნველყოფს ქართული ენის ხმარებას სახელმწიფო და საზოგადოებრივ ორგანოებში, კულტურულ და სხვა დაწესებულებებში და ახორციელებს სახელმწიფო ზრუნვას მისი ყოველი ღონისძიებით განვითარებისათვის“ (აქტები, 1983, გვ. 192).

ჩანაწერი — „უზრუნველყოფს ქართული ენის ხმარებას“ — ცხადია, არ ნიშნავს იმას, რომ ქართული არის სახელმწიფო ენა. იგი გათანაბრებულია საქართველოში არსებულ სხვა ენებთან. 75-ე მუხლის მეორე აბზაცში ვკითხულობთ: „საქართველოს სსრ რესპუბლიკაში, თანასწორუფლებიანობის საფუძველზე, უზრუნველყოფილია ყველა იმ ორგანოსა და დაწესებულებაში რუსული, აგრეთვე სხვა ენების თავისუფალი ხმარება, რომლებითაც მოსახლეობა სარგებლობს“ (იქვე). და საგანგამო დასკვნითი ნაწილი ამ მუხლისა: „რაიმე პრივილეგიები ან შეზღუდვები ამა თუ იმ ენის ხმარებაში არ დაიშვება“ (იქვე).

ასე რომ, კონსტიტუციის პროექტის მიხედვით ქართულს ერთმეოდა სახელმწიფო ენის სტატუსი და **იგი უთანაბრდებოდა საქართველოში არსებულ სხვა ენებს.** ერთიც, **რუსული** „სხვა ენებისაგან“ განსხვავებულადაა წარმოდგენილი.

საქართველოში არსებულ სხვა ენებზე ყურადღება წინა კონსტიტუციაშიც იყო გამახვილებული.

დემოკრატიული საქართველოს კონსტიტუციაში ეროვნული უმცირესობის ენების შესახებ საგანგებოდ არის მსჯელობა მე-4 თავის 129-ე მუხლში: „არ შეიძლება შეიზღუდოს საქართველოს რესპუბლიკის რომელიმე ეროვნული უმცირესობის თავისუფალი სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარება, განსაკუთრებით მისი დედა-ენით სწავლა-აღზრდა და ეროვნულ-კულტურულ საქმეთა შინაური მართვა-გამგეობა.“

ყველას აქვს უფლება, სწეროს, ჰბეჭდოს და ილაპარაკოს დედა ენაზე“ (საქ. კონსტიტუცია, 1992, გვ. 35).

ვფიქრობთ, აქ საინტერესოდ არის განსაზღვრული ეროვნულ უმცირესობათა ენების ფუნქციები:

- ა) სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარება,
- ბ) განათლების სფერო და
- გ) ეროვნულ-კულტურულ საქმეთა შინაური მართვა-გამგეობა.

პირველი ბოლშევიკური კონსტიტუცია (1922 წ.) ეროვნულ უმცირესობათა ენების შესახებ შენიშვნას აკეთებს:

თავი II. მუხლი 6. „**შენიშვნა:** ეროვნულ უმცირესობათ ენიჭებათ თავისუფალი განვითარებისა და სამშობლო ენის ხმარების უფლება როგორც საკუთარ ეროვნულ-კულტურულ, ისე საერთო სახელმწიფო დაწესებულებებში“ (აქტები, 1983, გვ. 74).

როგორც ვხედავთ, ეს კონსტიტუცია ახდენს ეროვნულ უმცირესობათა ენების ფუნქციის ამაღლებას — „საერთო სახელმწიფო დაწესებულებებში“ მათი გამოყენების დაკანონებას.

მომდევნო კონსტიტუციაში (1927, 1937) არსობრივად იგივე მეორდება, არის მხოლოდ რედაქციული სხვაობა; მაგალითად: 1937 წლის კონსტიტუცია: „საქართველოს სსრ-ის ტერიტორიაზე მოსახლე ნაციონალურ უმცირესობათათვის უზრუნველყოფილია უფლება თავისუფალი განვითარებისა და დედაენის ხმარებისა როგორც თავის კულტურულ, ისე სახელმწიფო დაწესებულებაში“ (აქტები, 1983, გვ. 159).

როგორც ვხედავთ, რუსული ამ კონსტიტუციებში (1922, 1927, 1937 წწ.) სხვა ენათა გვერდითაა და არაა გამორჩეული სხვათაგან. ეს მოხდა მხოლოდ 1978 წლის კონსტიტუციაში: ასეთი კლასიფიკაციაა — **ქართული, რუსული და სხვა ენები...**

ეს იყო საბჭოთა ეროვნული და ენობრივი პოლიტიკის გამოვლენა, როცა ენა არ მიეკუთვნებოდა არც უცხო ენებს, არც „სხვა ენებს“,

იყო **რუსული ენა**. სასწავლო პროგრამების შედგენისას საუბრობდნენ **ქართულის, რუსულისა და უცხო ენების** შესახებ. უცხო ენებად მოიაზრებოდა ევროპული ენები. სხვათაშორის, როცა ქართულ სკოლებში შემოიღეს აღმოსავლურ ენათა (არაბული, სპარსული...) სწავლება, ენათა დიფერენცირება ასეთი იყო:

ქართული ენა (მშობლიური ენა),

რუსული ენა,

უცხო ენები (ევროპული ენები, ჩვეულებრივ ინგლისური, გერმანული, ფრანგული),

აღმოსავლური ენები...

იყო მცდელობა, რუსული ენისათვის **მეორე მშობლიური ენა** ეწოდებინათ.

აი, ამგვარი ეროვნულ-ენობრივი პოლიტიკა იყო საქართველოში, როცა 1978 წელს შემოგვთავაზეს კონსტიტუციის პროექტის ის ვარიანტი, რომელზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

როგორც ჩანს, ეს იყო სტანდარტული ვარიანტი, რომელიც ყველა (14-ვე) მოკავშირე რესპუბლიკას შესთავაზეს. ოღონდ აქ ერთი არსებითი სხვაობაა, მოკავშირე რესპუბლიკების წინა კონსტიტუციებში (რამდენადაც ჩვენთვისაა ცნობილი) სახელმწიფო ენა არ იყო გამოკვეთილი. ეროვნულ უმცირესობებზე საუბრისას რუსული არ გამოიყოფოდა 1976 წლამდე. მაგრამ გერბის შესახებ საკონსტიტუციო ჩანაწერში გამოჩნდება **რუსული ენა**. 1922 და 1927 წლების კონსტიტუციებში გერბზე სამენოვანი წარწერაა:

1922 წ. — მუხლი 133: „დისკოს გარშემო მოთავსებულია წარწერა სამ ენაზე: ქართულად, რუსულად და ფრანგულად: პროლეტარებო, ყველა ქვეყნისა, შეერთდით“ (აქტები, 1983, გვ. 95).

1927 წ. — მუხლი 112: „არეს გარშემო მოთავსებულია ქართული, რუსული და ფრანგული წარწერა...“ (აქტები, 1883: გვ. 124).

1937 წ. კონსტიტუციაში წარწერა ორენოვანია: მუხლი 159: „არეს გარშემო მოთავსებულია წარწერა ორ ენაზე — ქართულსა და რუსულზე...“ (აქტები, 1983, გვ. 159).

1978 წლის კონსტიტუციის პროექტით შემოთავაზებული ვარიანტი **იყო მცდელობა ქართული ენისათვის სახელმწიფო ენის სტატუსის ჩამორთმევისა**.

ქართული საზოგადოება მზად აღმოჩნდა ამ შემოთავაზებისათვის: არ მიიღო. მეტიც, აშკარად და მკვეთრად დაუპირისპირდა მას.

საკმაოდ ხანგრძლივი საჯარო განხილვა მოეწყო კონსტიტუციის პროექტისა. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი და მწერალთა კავშირი იყვნენ მოთავენი ამ განხილვებისა (ფორმალური განხილვები სხვა უმაღლეს სასწავლებლებსა თუ ორგანიზაციებშიც ტარდებოდა, მაგრამ ეს იყო „შეკვეთილი“ პროექტის მხარდასაჭერად...). სტუდენტი-ახალგაზრდობა ჩაერთო აქტიურად და 1978 წლის 14 აპრილს, როცა დაინიშნა ამ პროექტის განხილვა საკანონმდებლო ორგანოში, მოეწყო გრანდიოზული მასობრივი დემონსტრაცია. დემონსტრანტები დაიძრნენ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტიდან და მიადგნენ საკანონმდებლო ორგანოს.

ხალხის ძალისხმევამ შედეგი გამოიღო: საბჭოთა იმპერიამ უკან დაიხია. კონსტიტუციის პროექტში წარმოდგენილი 75-ე მუხლი შეიცვალა და საბოლოოდ ასეთი სახე მიიღო:

„საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა არის ქართული ენა.

საქართველოს სსრ რესპუბლიკა ახორციელებს სახელმწიფო ზრუნვას ქართული ენის ყოველმხრივი განვითარებისათვის და უზრუნველყოფს მის ხმარებას სახელმწიფო და საზოგადოებრივ ორგანოებში, კულტურის, განათლებისა და სხვა დაწესებულებებში.

საქართველოს სსრ რესპუბლიკის ამ ორგანოებსა და დაწესებულებებში უზრუნველყოფილია თავისუფალი ხმარება რუსული და სხვა ენებისა, რომლებითაც მოსახლეობა სარგებლობს, რაიმე პრივილეგია ან შეზღუდვა ამა თუ იმ ენის ხმარებაში არ დაიშვება“ (აქტები, 1983, გვ. 268).

ქართული ენა კვლავ დარჩა საქართველოს სახელმწიფო ენად. მაგრამ ამ შესწორების შემდეგ 75-ე მუხლის მესამე აბზაცი წინააღმდეგობრივი გამოვიდა: „რაიმე პრივილეგია ან შეზღუდვა ამა თუ იმ ენის ხმარებაში არ დაიშვება“, გაუგებარია: როცა არსებობს სახელმწიფო ენა, ცხადია, მას აქვს პრივილეგია და სხვა ენის უფლებები მასთან შედარებით შეზღუდულია. თუმცა ეს დეტალია. მთავარი მაინც რეალური ვითარება იყო: საბჭოთა კონსტიტუციას ერთი დიდი უბედურება სჭირდა: ფურცელზე ყველაფერი თითქოს კარგად ეწერა, რეალურად სხვა ვითარება იყო; ვთქვათ: ეწერა, საბჭოთა მოქალაქეს აქვს სიტყვის თავისუფლებაო... ასე იყო სახელმწიფო ენის შემთხვევაშიც. იყო სფეროები, სადაც სახელმწიფო ენა, მარტივად რომ ვთქვათ, გამოდევნილი იყო; მაგალითად, უმაღლეს პარტიულ ორგანოში სამუშაო ენა იყო რუსული — კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს სხდომები

რუსულად მიმდინარეობდა, მისი დოკუმენტაციაც რუსული იყო; ერთა-შორისი ურთიერთობის ენა საქართველოში რუსული ენა იყო... მოკლედ: ქართული ენა არის სახელმწიფო ენა — დომინანტური ენა; რუსული ენა — ჰიპერდომინანტური ენა...

1978 წლის 14-მა აპრილმა, როგორც ჩანს, ხელისუფლება ჩააფიქრა და ამ თარიღის წლისთავზე, 1979 წლის 10 აპრილს, მიღებული იქნა საქართველოს კომპარტიის ცკ-ისა და საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს ერთობლივი დადგენილება **„რესპუბლიკის სასწავლებლებში ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების მდგომარეობისა და გაუმჯობესების ღონისძიებათა შესახებ“**. ცნობა დადგენილების მიღების თაობაზე გამოქვეყნდა 12 აპრილს („კომუნისტი“, № 85, 1979), ხოლო დადგენილების ვრცელი მიმოხილვა გამოხმაურებებითურთ — მომდევნო დღეს („კომუნისტი“, № 86, 1979). წერდნენ: „ეს უმნიშვნელოვანესი დადგენილება რესპუბლიკის ყოველმა მოქალაქემ უნდა აღიქვას, როგორც **საქმედ ქცევა ქართული ენის კონსტიტუციური სტატუსისა**“ („კომუნისტი“, № 86, 1979).

ეს დადგენილება არ ეხებოდა მხოლოდ ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლებას; აქ მსჯელობა იყო სადისერტაციო ნაშრომთა რუსულად თარგმნის დაფინანსებაზე, გამომცემლობათა და პოლიგრაფიულ საწარმოთა ჩართვაზე ამ საქმეში; „რესპუბლიკური ჟურნალ-გაზეთების რედაქციებს, საქართველოს სსრ ტელევიზიისა და რადიომაუწყებლობის სახელმწიფო კომიტეტს წინადადება მიეცათ სისტემურად გამოაქვეყნონ მასალები და პრაქტიკაში დანერგონ მიზნობრივი გადაცემები ქართული ენის სიწმინდის დაცვისა და მისი შემდგომი განვითარების საკითხებზე“ და სხვა.

როგორც ვხედავთ: კონკრეტული დავალებები მიეცათ ცალკეულ უწყებებსა თუ დაწესებულებებს.

რამდენადაც უცნაურად უნდა ჟღერდეს, საბჭოთა ხელისუფლება ქართულზე, როგორც სახელმწიფო ენაზე აქტიურ ზრუნვას განაგრძობს: 1983 წლის 27 სექტემბერს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა და რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭომ მიიღეს ახალი დადგენილება „რესპუბლიკის სასწავლო დაწესებულებებში ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების მდგომარეობის შესახებ“ საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტისა და საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს 1979 წლის 10 აპრილის დადგენილების შესრულების მიმდინარეობისა და ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების და

შესწავლის სრულყოფის, ქართული სალიტერატურო ენის შემდგომი განვითარების დამატებით ღონისძიებათა შესახებ“. დადებითი შედეგი ამ დადგენილებებს აშკარად ჰქონდა; თუნდაც ის, რომ უმაღლეს სასწავლებლებში „ყველა ფაკულტეტსა და ყველა სპეციალობაზე“ შემოდებულ იქნა ქართული ენისა და ქართული მეტყველების კულტურის კურსი და სხვა...

ცოტა მოგვიანებით ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მაშინდელი ხელმძღვანელობის ინიციატივით შემუშავდა და 1988 წლის 3 ნოემბერს გამოქვეყნდა (გაზეთი „კომუნისტი“) **ქართული ენის სახელმწიფო პროგრამის** პროექტი. პროექტის განხილვამ 9 თვეს გასტანა. უნდა აღინიშნოს, რომ პროგრამამ პროექტის გამოქვეყნებისთანავე დაიწყო მუშაობა (მხედველობაში გვაქვს უწყებრივი რუსული დოკუმენტაციის გაქართულება, არაქართველთათვის ქართული ენის შემსწავლელი ჯგუფების გახსნა და მისთანანი)...

ქართული ენის სახელმწიფო პროგრამა დამტკიცდა 1989 წლის 15 აგვისტოს, გამოქვეყნდა 25 აგვისტოს.

მთავრობის დადგენილებაში ეწერა: „...2. დაევალოს რესპუბლიკის ყველა პარტიულ, საბჭოთა, სამეურნეო, ადმინისტრაციულ და საზოგადოებრივ ორგანიზაციას უზრუნველყონ ქართული ენის სახელმწიფო პროგრამით გათვალისწინებულ ღონისძიებათა განუხრელი და დროული შესრულება. 3. ყველა ორგანიზაციამ, რომელიც დაკავშირებულია აღნიშნული პროგრამის შესრულებასთან, ორი თვის ვადაში დაამუშაოს და წარადგინოს საქართველოს მინისტრთა საბჭოში კონკრეტული წინადადებები, მათი რეალიზაციის ვადების ჩვენებით“ („კომუნისტი“, 25 აგვისტო: 1989).

ამ პროგრამას იმიტომ მივაქცევთ ასეთ ყურადღებას, რომ **ის არის გამოხატულება ქართულზე, როგორც სახელმწიფო ენაზე, ზრუნვისა**. ქართული ენის სახელმწიფო პროგრამა უაღრესად სერიოზული დოკუმენტი იყო. ფაქტობრივ, **ეს იყო მცდელობა სახელმწიფო ენის სტატუსის უზრუნველყოფისა**. მოვიყვან ამ პროგრამის I თავს, რომელსაც ჰქვია **„ქართული ენის კონსტიტუციური სტატუსი“**:

„1. ქართულის, როგორც სახელმწიფო ენის, უზრუნველყოფა, კონსტიტუციური სტატუსის უზრუნველყოფა საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის ყველა სახის პარტიულ, საბჭოთა, ადმი-

ნისტრაციულ, სამეცნიერო-სასწავლო, კულტურულ, სამეურნეო დაწესებულებებსა და საწარმოებში, საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში.

2. საქართველოს სსრ უმაღლეს საბჭოსთან კომისიის შექმნა შესაბამისი უფლებამოსილებით — კონტროლი გაუწიოს ქართულის, როგორც რესპუბლიკის სახელმწიფო ენის, ფუნქციონირებას.

3. საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ქართული სალიტერატურო ენის მუდმივი სახელმწიფო კომისიის შექმნა შესაბამისი უფლებამოსილებით — კონტროლი გაუწიოს ქართული ენის ფუნქციონირებასა და სიწმინდის დაცვას; შეიმუშაოს ქმედითი ღონისძიებანი სალიტერატურო ენის ნორმათა დასამკვიდრებლად.

4. რესპუბლიკის ყველა ქალაქსა და რაიონულ ცენტრში სახალხო დეპუტატთა საბჭოების აღმასრულებელ კომიტეტებთან ქართული ენის ფუნქციონირებისა და სიწმინდის დაცვის საზედამხედველო და საკონსულტაციო კომისიების შექმნა.

5. ქართულ ენაზე ყველა დარგის სამეცნიერო და სასწავლო ლიტერატურის (მათ შორის — სადისერტაციო ნაშრომების) შექმნისა და გამოცემის ორგანიზაცია.

6. რესპუბლიკაში მცხოვრები ქართული ენის არმცოდნე მოქალაქეთათვის ქართული ენის დასაუფლებლად ხელშემწყობი პირობების შექმნა (ფინანსური და სასწავლო-მეთოდური უზრუნველყოფა) ყველა დაწესებულებასა და საწარმოში.

7. „ქართული ენის დღის“ დაწესება (ამ დღეს შეჯამდება, თუ რა ვაკეთდა წლის განმავლობაში ქართული ენის ფუნქციონირების, შესწავლისა და სწავლების საქმეში, გამოიციემა ერთდროული გაზეთი „დედაენა“).

ეს პირველი თავია პროგრამისა. სულ ათი თავია. გათვალისწინებულია ყველა სფერო. ყველა პუნქტს ჰყავს შემსრულებელი და მაკონტროლებელი (ჩვეულებრივ მინისტრთა საბჭო და უმაღლესი საბჭო, მეცნიერებათა აკადემია...).

ვეფქრობთ, ქართულის, **როგორც სახელმწიფო ენის შესახებ ზრუნვის სერიოზული გამოხატულება იყო ამ პროგრამის მიღება.** სამწუხაროდ, პროგრამამ დიდხანს ვერ იცოცხლა — გაჰყვა საბჭოთა ხელისუფლებას...

1994-95 წლებში იყო მცდელობა ქართული ენის სახელმწიფო პროგრამის გადამუშავებისა და აღდგენისა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ვერ მოხერხდა...

1991 წელს საქართველომ აღიდგინა ეროვნული დამოუკიდებლობა.

1995 წლის 24 აგვისტოს მიღებული იქნა დამოუკიდებელი საქართველოს ახალი კონსტიტუცია.

კონსტიტუციის მე-8 მუხლი: **„საქართველოს სახელმწიფო ენა არის ქართული ენა; აფხაზეთში აგრეთვე აფხაზური“.**

კონსტიტუციაში არ არის საუბარი, განსხვავებით წინა კონსტიტუციებისაგან, ეროვნულ უმცირესობათა (და სხვათა) ენების შესახებ. ივარაუდებოდა, რომ უნდა შემუშავებულიყო კანონი ენის შესახებ.

მომზადდა კიდევ ამ კანონის პროექტი, მაგრამ ამას წინ უძღოდა 1995 წ. ქართული ენის მუდმივი სახელმწიფო კომისიის შექმნა. კომისია შეიქმნა იმჟამად სახელმწიფოს მეთაურის ე. შევარდნაძის 1995 წლის 27 იანვრის განკარგულებით. ეს იყო ახალი ხელისუფლების მიერ სახელმწიფო ენის წინაშე გამოხატული ზრუნვის პირველი მაგალითი. ამ ფაქტს წინ უძღოდა 1994 წლის ოქტომბერში ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების მიერ პრესითა და რადიო-ტელევიზიით გავრცელებული განცხადება; რომელშიც საუბარი იყო ქართულის, როგორც სახელმწიფო ენის, წინაშე მდგარი პრობლემების შესახებ და მოუწოდებდა ხელისუფლებას, გაეცოცხლებინა ქართული ენის სახელმწიფო პროგრამა. საპასუხოდ დაიბეჭდა მინისტრთა კაბინეტის პრესცენტრის წერილი: „პრესაში გამოქვეყნდა ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების გამგეობის განცხადება, რომ ბოლო წლებში საქართველოში მძიმე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ეკონომიკური ვითარების გამო ქართული ენის სახელმწიფო პროგრამა დავიწყებას მიეცა და საჭიროა იგი დაუყოვნებლივ ამოქმედდეს...“ („თბილისი“, 4 ნოემბერი, 1994 წ.).

1995 წლის 27 იანვარს გამოქვეყნდა სახელმწიფოს მეთაურის ე. შევარდნაძის განკარგულება: „უკანანსკნელი 5-6 წლის განმავლობაში ფაქტობრივ არ მოქმედებს რესპუბლიკის მთავრობასთან არსებული ქართული ენის მუდმივი სახელმწიფო კომისია, რაც დღევანდელ პირობებში არსებითად აფერხებს თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დამკვიდრებას, მის შემდგომ განვითარებასა და მეცნიერულ შესწავლას.“

1. მიღებულ იქნეს საქართველოს რესპუბლიკის მინისტრთა კაბინეტის წინადადება აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით და განახლდეს ქართული სალიტერატურო ენის მუდმივი სახელმწიფო კომისიის საქმიანობა საქართველოს სახელმწიფო მეთაურის თავმჯდომარეობით...“.

ქართული ენის მუდმივი სახელმწიფო კომისიის მთავარი მიზანი იყო ქართულის, როგორც სახელმწიფო ენის — პრობლემების მოგვარება. სწორედ ამ კომისიის სხდომებზე განიხილებოდა „საქართველოს კანონი სახელმწიფო ენის შესახებ“ 1995-2003 წლებში.

ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში უმნიშვნელოვანესი მოვლენა მოხდა **2015 წლის 22 ივლისს**: საქართველოს პარლამენტმა მიიღო „კანონი სახელმწიფო ენის შესახებ“. წარმატებით დასრულდა თაობათა ბრძოლა ამ თვალსაზრისით. ახლა ჯერი ხელისუფლებასა და ხალხზეა — როგორ აღვასრულებთ ამ კანონს...

0.3. ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისა და ნორმირების ისტორიის საკითხები

0.3.1. მცირე ისტორიული ექსკურსი

არსებობს თვალსაზრისი, რომ სალიტერატურო ენისათვის აუცილებელია ნორმატიული გრამატიკის არსებობა. ამ დებულების მიხედვით, ვერ ვისაუბრებთ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმირებაზე, რადგანაც V-X საუკუნეებში ამ სახის გრამატიკული ნაშრომები არ მოგვეპოვება. მაგრამ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის გაცნობა სხვაგვარი დასკვნის საშუალებას იძლევა; რომ ძველი ქართული „წერილობით ძეგლთა ენის შესწავლა უეჭველს ხდის იმას, რომ სალიტერატურო ენის ნორმები მტკიცედაა ჩამოყალიბებული და მათ მწერლები და გადამწერები მკაცრად იცავენ. სწორედ ამიტომაც თვალში საცემი ყოველი გადახვევა სალიტერატურო ენის ნორმათაგან“ (სარჯველაძე, 1984, 89).

წიგნობრებმა რომ კარგად იციან, რა არის ნორმა და რომ არსებობს ენაში ფორმები, რომლებიც არ არის სამწიგნობრო ქართული, ამის კარგი მაგალითია გიორგი მთაწმიდელის (1009-1065) ანდერძი: „ესე საცნაურ ყავნ ყოველთა, რამეთუ ესე წმინდაა ოთხთავი არა თუ ახლად გვთარგმნია, არამედ ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე სულიერთადთა ბერძნულთა სახარებათა შეგვწამებია ფრიადითა გამოწულილვითა. და ვინცა-ვინ სწერდეთ, ვითა აქა ჰპოოთ, ეგრე დაწერეთ. თუ ამისგან ჯერ-გიჩნდეს დაწერაჲ, ღმრთისათჳს სიტყუათა ნუ სცვალებთ, არამედ ვითა აქა სწერია, ეგრე დაწერეთ. და თუ არა რამე გაშუნდეს, ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმინდად თარგმნილნია და კეთილად — ხანმეტნიცა და საბაწმიდურნიცა, — მუნით დაწერეთ და ღმრთისათჳს ერთმანეთსა ნუ გაჰრევთ!“ (შანიძე, 1981, 283). ფაქტია: მოთხოვნა გიორგი მთაწმიდელისა ენის ნორმათა დაცვა. გარდა ხაზგასმულისა, ერთი მომენტი საგულისხმო: „ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმინდად თარგმნილნია და კეთილად — ხანმეტნიცა და საბაწმიდურნიცა,“ — როცა ამას ამბობს, ეს ხაზგასმია იმისა, რომ ყველა თარგმანი სახარებისა, **წმინდად და კარგად**

არის თარგმნილი, ცხადია, ენა იგულისხმება. წმინდა და კეთილი — სწორ ქართულს გულისხმობს, ნორმატიულ ენას ვარაუდობს. ამიტომ მოუწოდებს, არაფერი შეცვალოთ!

აქედან კარგად ჩანს, რომ ბიბლიის ქართული თარგმანის ენა იყო ნორმა სალიტერატურო ქართულისა და არა მხოლოდ მთაწმიდელების ეპოქაში; ასე იყო ეს, როგორც ჩანს, V საუკუნიდან მოყოლებული. ამიტომაც იყო მკაცრად ნორმირებული ძველი ქართული სალიტერატურო ენა. წიგნობარს არ ჰქონდა ამ ნორმებიდან გადახვევის უფლება. მან ზეპირად იცის საღმრთო წიგნები. გავიხსენოთ გიორგი მერჩულე: გრიგოლმა „საღმრთონი წიგნნი ზეპირით მოიწუართნა“... სწორედ საღმრთო, სულიერი რომ სწორ, წმინდა, ლიტერატურულ ქართულთან ასოცირდება, ეს ჩანს გიორგი ხუცეს-მონაზვნის მინიმუმიდან მთაწმიდელების თაობაზე: „ხუცესი იგი ესევეთარი კაცი იყო, რომელ პირსა მისსა **მსოფლიოდ სიტყუად** არა გამოვიდოდა, არამედ ყოველივე **საღმრთოდ და სულიერი**“. **მსოფლიოდ სიტყუად** კი **არასალიტერატურო, დიალექტურ ფორმებს** გულისხმობს. სწორი, **ლიტერატურული ქართული — საღმრთოდ და სულიერია!** სალიტერატურო ენით საუბარი რომ ღირსება იყო კაცისა, ეს თავისთავად ფასს სდებდა წიგნიერებას, სალიტერატურო ენას.

და კიდევ ისიც უნდა ითქვას, რომ მიაჩნიათ — კარგი ქართული წმინდა სალიტერატურო ენით მოღვაწეობა ქართველთა ენისა და ქვეყნის ამალღებაა. გიორგი მთაწმიდელი ექვთიმეს შესახებ ამბობს: „განანათლა ქართველთა ენად და ქუეყანად, რომლისა — იგი ნამუშავევი ახარებს შორიელთა და მახლობელთა“.

ღიახ, შედეგი ამგვარი დამოკიდებულებისა სამწიგნობრო ენისადმი, სალიტერატურო ენისადმი იყო ის, რომ სალიტერატურო ენა მეტ-ნაკლებად დაშორდა ცოცხალ სასაუბრო ენას, მსოფლიოდ სიტყვად უკვე აშკარად სხვაობს სამწერლობო ენისგან. ეს სხვაობა თანდათან იზრდება. დავუკვირდეთ: წიგნის ენა შორდება ცოცხალ სასაუბრო ენას, საერთო-სახალხო ენას. მიუთითებენ: „სალიტერატურო ენის ნორმებსა და ცოცხალ მეტყველებას შორის გარკვეული წინააღმდეგობა არსებობს. სალიტერატურო ენის ნორმები კონსერვატიული ხასიათისაა, საუკუნეებს უძლებს; ცოცხალი მეტყველების ფორმები გაცილებით სწრაფი ტემპით იცვლება. სალიტერატურო ენის ნორმები ხშირად მას შემდეგაც უცვლელია, რაც ცოცხალ მეტყველებაში ამ ნორმათა საფუძ-

ველი გრამატიკული თუ ფონეტიკური ევოლუციის შედეგად აღარ არსებობს“ (სარჯველაძე, 1984, 90).

სალიტერატურო ენის ნორმათა თვალსაზრისით რეფორმატორულ ცვლილებად უნდა იქნეს განხილული ხანმეტობიდან ჰაემეტობამდე და შემდგომ სანნარევი ვითარებამდე მომხდარი ცვლილებები. რა იყო მექანიზმი ამგვარი გადასვლისა, რა გზით გატარდა ეს რეფორმა, ძნელია დღეს ამის შესახებ საუბარი. საორიენტაციო დიალექტის ცვლის საკითხი საინტერესო ჰიპოთეზად რჩება.

და პირველი პრინციპული ხასიათისა და ფართომასშტაბიანი რეფორმა ქართული სალიტერატურო ენისა მოახდინა შოთა რუსთაველმა.

როგორც ვთქვით, საკმაოდ დაშორდა „წიგნური“ და „ხალხური“ მეტყველება ერთმანეთს. შოთა რუსთაველმა, ფაქტობრივ, მოხსნა ეს განსხვავება და სამწერლობო ენა (ამ შემთხვევაში „ვეფხისტყაოსნის“ ენა) დააფუძნა ცოცხალ სასაუბრო ენას — საერთო-სახალხო ენას. პრინციპი — სალიტერატურო ენა საერთო-სახალხო ენას უნდა ეფუძნებოდეს — რუსთაველმა გაატარა ბოლომდე. ამიტომაც: X-XI საუკუნეების ძეგლების ენა უფრო მეტ სახესხვაობას ამჟღავნებს რუსთაველის ენასთან, ვიდრე V-VI საუკუნეების ძეგლთა ენასთან.

რუსთაველის შემთხვევაში ვერ ვიტყვით, რომ იგი რომელიმე კონკრეტულ დიალექტს დაემყარა; მისთვის საორიენტაციო იყო საერთო-სახალხო ენა. საკითხის საგანგებო შესწავლის შემდეგ არნ. ჩიქობავა დაასკვნინდა, რომ შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ მოიპოვება როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის კილოების (უმთავრესად ქართლურ-კახურის) დამახასიათებელი მოვლენები, ისე დასავლეთ საქართველოს (იმერეთ-გურია-აჭარის) დიალექტური სინამდვილისთვის ნიშანდობლივი მონაცემები; ფაქტია სამცხური დიალექტის თავისებურებათა დადასტურებაც (ჩიქობავა, 1938)...

ამიტომ ვიმეორებთ: შოთა რუსთაველის მიერ ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში მომხდარი რეფორმის მთავარი მიმართულება ასეთია: **სალიტერატურო ენა უნდა ემყარებოდეს საერთო-სახალხო ენას და მასში უნდა აისახებოდეს ცოცხალ ენაში მიმდინარე ცვლილებები.**

რეფორმა, რომელიც რუსთაველმა ჩაატარა, წარმატებული აღმოჩნდა...

რუსთაველის შემდგომ ეპოქაში საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის რღვევამ, ეროვნული და სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაციის დასუსტებამ რეალური საფრთხე შეუქმნა ქართულ სალიტერატურო ენას. დიდია უცხო ენათა გავლენა... მაღალი პოეტური ენა რუსთაველისა გადაგვარების საფრთხის წინაშე დადგა. „სხვა ენათა განუკითხავმა მოძალებამ გარდაუვალი შერყევის საშიშროება შეუქმნა მას. დარბაისლური მეტყველება გარმიანული ჟარგონით იცვლება. ენა კარგავს ეროვნულ ნიშანს, ივსება ბარბარიზმებით, უცხოური კალკებით, იფიტება, მოუქნელი და მყიფე ხდება“ (ჯორბენაძე, 1989).

შეშფოთდნენ ერისკაცები.

„ეგ ნუ გგონიათ, სხვა ენა მეც არ ვიცოდე სხვასავით, მაგრამ ცუდია გარევა ქართულ ენაში სხვას ავით“ — ეს მეფე-პოეტ არჩილის შეძახილია. სულხან-საბა ორბელიანმა ქართული ლექსიკონი შექმნა; თავთავისი ადგილი მიუჩინა დიალექტურ თუ უცხოენოვან სიტყვებს და სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით ნორმატიული ფორმები წარმოაჩინა. არ შევლის...

XVII-XVIII საუკუნეებში განსაკუთრებით რეალური საფრთხის წინაშე დადგა ქართული ენა...

და ასპარეზზე გამოჩნდა ანტონ ბაგრატიონი — ანტონ I კათალიკოსი. ამ უდავოდ ბუმბერაზმა პიროვნებამ, თვალსაჩინო მოღვაწემ ქართული სალიტერატურო ენის რეფორმა შემოგვთავაზა.

0.3.2. ანტონ პირველი და ახალი ქართული სალიტერატურო ენა

მიაჩნიათ, რომ ახალი ქართული სალიტერატურო ენა XIX საუკუნეში უკვე ჩამოყალიბებულია. იგი ყალიბდება, ფაქტობრივ, ანტონ კათალიკოსის მიერ დამკვიდრებული ტრადიციის წინააღმდეგ ბრძოლის ფონზე.

ილია ჭავჭავაძე თავის ოპონენტებს „ანტონ კათალიკოზის გემოვნებით“ ცხოვრებას უწუნებს: „მე რომ სხვის გემოვნებით ვცხოვრობდე, როგორც უფ. ბარათოვი ანტონ კათალიკოზის გემოვნებითა, მე თქვენ მოგიწონებდით მაგვარ აზრის გასხივოსნებასა“ (ილია, 1953, 48.)

ცხადია, ამ შემთხვევაში ილია ენობრივ „ნორმებს“ გულისხმობს, თორემ ანტონს, როგორც მოღვაწეს, იგი ღირსეულ შეფასებას აძლევს: „ნურავინ ნუ გაიფიქრებს, რომ არ მესმოდეს დიდი მნიშვნელობა ანტონ კათალიკოზისა. ანტონი დიდს ალავს დაიჭერს ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც წარმომადგენელი იმ დროის საქართველოს განათლები-

სა, მაგრამ ეხლა რომ პოეზიის განხილვა იმ დროის კანონებით მოვიინდომოთ, ძალიან შეეცდებით. მაშინ სხვა-რიგად ესმოდათ, ეხლა სხვაგვარად...“ (ილია, 1953, 48-9)

რა ესმოდათ „მაშინ სხვა-რიგად“? რა უძლოდა წინ ილიას ეპოქას? რას წარმოადგენდა ანტონ პირველის ნორმები?

არსებობს ურთიერთსაპირისპირო, ურთიერთგამომრიცხავი შეფასებანი ანტონის ღვაწლისა ამ თვალსაზრისით:

არნოლდ ჩიქობავა : „ქართული სალიტერატურო ენის ბუნებრივი განვითარების ხაზი მეთვრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებში გაწყდა. ეს დაკავშირებულია ანტონ კათალიკოსის (ანტონ პირველის) და მისი სკოლის მოღვაწეობასთან. ამ სკოლის ხელში იყო ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება მთელი საუკუნის განმავლობაში — მეთვრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებიდან მეცხრამეტე საუკუნის მესამოცე წლებამდე“ (ჩიქობავა, 1950, 020). ანტონის სახელთან აკავშირებენ სამი სტილის თეორიის დანერგვასა და გაბატონებას. ქართულ სინამდვილეში ამ თეორიის თანახმად „ყველა საგანზე მსჯელობა ერთი და იმავე ენით დაუშვებლად იყო მიჩნეული: „მაღალ მატერიას“ (მაგალ. ღვთისმეტყველებას) აღზევებული ენა — „მაღალი სტილი“ — შეეფერებოდა; ისტორიული თხრობა, მაგალითად, საშუალო სტილს მოითხოვდა; ყოველდღიური ამბები, საყოფაცხოვრებო მოვლენები „უბრალოდ“ ითქმოდა, მას ჩვეულებრივ სასაუბრო ენა გამოადგებოდა, — ეს იყო „დაბალი სტილის“ სამყარო“ (ჩიქობავა, იქვე). დასკვნა მკაცრია: „ამგვარად, ანტონ პირველმა რიტორიკას ჩააბარა ქართული სალიტერატურო ენის ბედი. რიტორიკის ნორმები — სამი სტილის თეორია — პრინციპში უარყოფდა ერთი სალიტერატურო ენის საკმარისობას: ერთი სალიტერატურო ქართულის ნაცვლად უნდა შეექმნათ სამი სახის წიგნიერი მეტყველება — სამი სტილის ქართული. ანტონ პირველმა დააკანონა მაღალი სტილისათვის ძველი ქართულის თავისებური სუროგატი, ენა ღვლარჭნილი, რთულ წინადადებათა მოტრფიალე, მიმდევობით მდიდარი, ზმნებით ღარიბი, გასაგებად ძნელი“ (ჩიქობავა, იქვე).

სხვაგვარად ფიქრობს თ. უთურგაიძე: „ამ პარადიგმების (სახელის პარადიგმების — გ.გ.) შედარების საფუძველზე ჩანს, ეს არის ანტონის ცდა, სალიტერატურო ენა დაუახლოვოს ხალხის სამეტყველო ენას, ე.ი. მოახდინოს მისი დემოკრატიზაცია და ამავე დროს გარკვეული კანონზომიერების საფუძველზე შეინარჩუნოს ტრადიციული ლიტერატურული ხაზიც, რამდენადაც ამის შესაძლებლობას იძლეოდა მისი დროის

სამწერლობო ენა. ეს დებულება სხვა მეტყველების ნაწილებსაც ეხება ანტონის გრამატიკაში“ (უთურგაიძე, 1999, 165).

შთაბეჭდილება „ძველი ქართულის თავისებური სუროგატის“ შესახებ, ამგვარად იხსნება: ანტონ პირველი „ცდილობდა ქართული სალიტერატურო ენაც ქართული თეოლოგიურ-ფილოსოფიური მწერლობის ენის ხალხურ სამეტყველო ენასთან შერწყმის გზით განვეითარებინა“ (უთურგაიძე, იქვე, 167)

რა არის მიზანი ანტონის საგრამატიკო მოღვაწეობისა და რას წარმოადგენს თავად ეს გრამატიკა? როგორია მისი როლი ერთიანი სალიტერატურო ქართული ენის შექმნაში? გრამატიკის წინასიტყვაში ანტონი წერს: „**არარაჲ მოყვარება სიბრძნისა იქმნების თვნიერ მართლუბნობისა და წესიერწერისა**“ (ანტონი, 1997, 8). სწორედ ეს არის მიზანი ანტონისა — ნორმატიული გრამატიკის შექმნა და ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენის დამკვიდრება.

ახერხებს კი ამას ანტონი? რა მასალას ემყარება იგი, რას აანალიზებს და რა დასკვნას აკეთებს? ე. ბაბუნაშვილის აზრით, „ანტონს ყველგან ძველი ქართულის მასალა აქვს გათვალისწინებული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ძველ ქართულში არარსებულ, ფსევდოარქაულ ფორმებს (ჰრწამნ... აღმიხუმიეს... ტიპისას...) (ბაბუნაშვილი, 1970, 176). ეს საინტერესო დაკვირვება საინტერესო კითხვას აღძრავს: ანტონი ძველი ქართულის მასალას ემყარება (ეს არა მარტო პარადიგმებიდან, დამოწმებული ტექსტებიდანაც ჩანს), მაგრამ ანტონის გრამატიკა ძველი ქართულის გრამატიკაა თუ ახალი ქართულისა, ე.ი. ანტონის დროინდელი ქართულისა? კითხვის დასმა იმდენად მიგვაჩნია ლოგიკურად, რამდენადაც **ანტონის დროინდელი ქართული ახალი ქართულია**. ცოცხალ, სასაუბრო ენაში ძველი ქართულის ფაქტები ნაშთის სახითღა შემორჩენილი XVIII საუკუნეში, ამის დასტურად სულხან-საბა ორბელიანისა და დავით გურამიშვილის გახსენებაც იკმარებდა.

მართალია, გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ იმავე სულხან-საბა ორბელიანის საერო და სასულიერო ხასიათის თხზულებანი სხვაობენ სტილის თვალსაზრისით: **სასულიერო ხასიათის თხზულებანი არქაული სტილით იწერება, მაგრამ იმავე არქაულ ფორმათა ფუნქციურ-სემანტიკური გააზრება, როგორც ჩანს, ახალი ქართულის პოზიციებიდან წდება**.

ვიმეორებთ კითხვას, ანტონის გრამატიკა ძველი ქართულის გრამატიკაა თუ ახალი ქართულისა? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემას პრინ-

ციპული მნიშვნელობა აქვს, მით უმეტეს, ჩვენი მიზნებისათვის — ახალი ქართული ენის კურსის შესაქმნელად! ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა პრინციპულად მიგვაჩნია თუნდაც იმიტომ, რომ ვთვლით: ანტონის გრამატიკა არის ახალი ქართული ენის პირველი სისტემური კურსი; ფანქტობრივ ანტონი აჯამებს საგრამატიკო საქმიანობის ადრეულ ეტაპს და საფუძველს უდებს ახალს!...

დასმულ კითხვაზე პასუხის გაცემას შევეცდებით ანტონის გრამატიკაში ზმნის უღლების საკითხების ავტორისეული სისტემის განხილვით. ვფიქრობთ, მიღებული დასკვნა შესაძლებელია განზოგადდეს.

შევეცდებით ცოტა ვრცლად მიმოვიხილოთ საუღლებელ ერთეულთა (დროების — ანტონის ტერმინით, მწკრივების — შემდგომში ა. შანიძის ტერმინით) წარმოების საკითხების განხილვის მაგალითზე. მსჯელობის გასაადვილებლად დროებს დავალაგებთ ა. შანიძის სისტემის მიხედვით.

I. სერიის ფორმები. ე. ბაბუნაშვილი აღნიშნავს: „ანტონს გამოუყენებია ძველი ქართულის თითქმის ყველა მწკრივი: აწმყო, უწყვეტლის ხოლმეობითი, I კავშირებით, წყვეტილი, II კავშირებითი, I თურმეობითი, II თურმეობითი. სპორადულად: აწმყოს ხოლმეობითი, უწყვეტელი, I ბრძანებითი, II ბრძანებითი, II ხოლმეობითი. არ ჩანს მხოლოდ III კავშირებითი (ბაბუნაშვილი, 1970, 177).

მართალია, I სერიის ფორმათაგან ანტონი ამჩნევს ყველა ფორმას ძველი ქართულისას.

აწმყოს

აწმყოს ხოლმეობითს

უწყვეტელს

I ბრძანებითს

უწყვეტლის ხოლმეობითს

I კავშირებითს

მაგრამ ამ ექვსი მწკრივის ფორმებს პარადიგმებში სამ დროში ანაწილებს:

აწმყოში,

უწყვეტელში (ნამყო უსრულში — ავტორის ტერმინოლოგიით),

I კავშირებითში (საწადისისა სქესისა აწმყო — მყოფადში).

რა ხდება? ფორმებს ამჩნევს, ანალიზებს და უღვილებს სისტემაში ყველას ვერ უძებნის ადგილს? ავტორისათვის დამახასიათებელი

ენობრივი ალღოს პატრონისათვის და, საერთოდ, ენათმეცნიერული ანალიზის ხელოვანისათვის, ეს ფაქტი თითქოს უცნაურად ჟღერს.

ამთავითვე ვიტყვი: **ახალი ქართულის ენობრივი სინამდვილე ახდენს გავლენას ანტონზე; ახალი ქართულის სემანტიკურ-ფუნქციური პოზიციებიდან უყურებს ძველი ქართულის ფაქტებს** და ამიტომ ძველი ფაქტების კვალიფიკაცია ყოველთვის ვერ იქნება სწორი; სხვაგვარად: **ფორმობრივად ძველი ქართულის მონაცემები სემანტიკურად ახალი ქართულის პოზიციებიდანაა გაანალიზებული.**

ა წ მ ყ ო - მ ყ ო ფ ა დ ი. აწმყოს პარადიგმებში ანტონი ძველი ქართულის ვითარებას ასახავს: უზმნისწინო და ზმნისწინიანი ვარიანტები ანტონისათვის ორივე აწმყოა თხრობითი კილოსი; მაგ.: აწმყოა, ერთი მხრივ, **ვასუამ, ვისუმევი, ვაწყენ, ვაჭუჭმ...** მეორე მხრივ, **შევჭკრავ, განვჭბან, განვიბანები, აღვიხუამ, აღვიხმი...**

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ზმნისწინის საკითხი ანტონთან საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს. უღვლილების პარადიგმებში (I ნაწილში) ზმნა ყველა დროში ან უზმნისწინოდაა წარმოდგენილი, ან — ზმნისწინით. ზმნისწინის ფუნქციათაგან მომავალი დროის გამოხატვაზე ანტონი არას ამბობს. ისე კი, 12 ზმნის პარადიგმიდან 9 უზმნისწინოდაა წარმოდგენილი, 3 — ზმნისწინით (შევჭკრავ, განვჭბან, აღვიხუამ)... საერთოდ კი, უღვლილების ტიპებზე და მის სახეობებზე მსჯელობისას ანტონი I ნაწილში 80-მდე ზმნას განიხილავს. ამათგან ათიოდეს წარმოადგენს ზმნისწინით. ჩვეულებრივ მსჯელობისას აწმყოს ფორმას (უზმნისწინოს) ასახელებს და საუბრობს მის მიმართებაზე ნამყო სრულსა და მყობადთან (ე. ი. მეორე კავშირებითთან). ძნელი სათქმელია, ძირითადად უზმნისწინო ფორმათა შესახებ მსჯელობა ნიშნავს თუ არა იმას, რომ სწორედ ამგვარ ფორმებში ხედავს ავტორი აწმყოს მნიშვნელობას. ვფიქრობ, არ უნდა იყოს გამორიცხული ამგვარი გაგებაც.

ზმნისწინის ფუნქციაზე, მიანიჭოს ზმნას მყოფადის გაგება, არაა საუბარი ანტონთან. საერთოდ, ზმნისწინის საგანგებო როლს ზმნური ფორმის სემანტიკურ გაგებაში, როგორც ჩანს, გრძნობს ავტორი, მაგრამ არაა ბოლომდე გააზრებული მისი მნიშვნელობა და თავს არიდებს ერთსა და იმავე პარადიგმაში ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა წარმოდგენას. საგულისხმო ფაქტია, რომ ანტონმა გამოყო ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ყველა ზმნისწინი (გეშაპიძე, 1967, გვ. 4-8). გრამატიკის II ნაწილში, სადაც საგანგებო მსჯელობაა ზმნისწინ-

ზე, აღნიშნავს, რომ ისინი არიან „მცულბელები მათისა მნიშვნელობისანი, რომლთაცა ზედ-დაედებიან“. ამ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, ანტონი მიანიშნებს ზმნისწინის არა რომელიმე კონკრეტულ მნიშვნელობაზე, არამედ ზოგადად შენიშნავს, რომ ზმნისწინის დართვა ზმნას გარკვეული თვალსაზრისით მნიშვნელობას უცვლის (შდრ. ფოცხიშვილი, 1979, გვ. 106.). ამგვარი დასკვნის უფლებას გვაძლევს ანტონის შემდგომი მსჯელობა: „ხოლო ესენი (ზმნისწინები — გ.გ.), წუღილ მხედუცლობითა ღრამმატიკოსისათა, არიან მნიშვნელ რამესა“ (გვ. 160.) ე.ი. მათ რაღაც მნიშვნელობა აქვთ, მაგრამ კონკრეტულად რა, ამის თაობაზე არას შენიშნავს.

საგანგებოდ ზმნისწინზე იმიტომ შევჩერდით, რომ ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმებს ავტორი ორივეს აწმყოდ მიიჩნევს, არა იმიტომ, რომ ძველი ქართულის სინამდვილის გრამატიკულ აღწერას ახდენს, არამედ თავს არიდებს ზმნისწინის ფორმაწარმოებით ფუნქციაზე ყურადღების გამახვილებას. ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირების შესაძლებლობას ხედავს ყველა დროში. ყველგან ზმნისწინი ერთი ფუნქციისად მიიჩნევა. ფორმობრივი ანალიზის მისეული პრინციპი ამგვარ ანალიზს უკარნახებს. ვფიქრობთ, ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი ფაქტია ანტონის ღვაწლის შეფასებისას.

ღირსსაცნობია ის ფაქტი, რომ ძველი ქართულის ე.წ. აწმყოს ხოლმეობითი, რომელსაც, რა თქმა უნდა, ამჩნევს ავტორი, მისთვის აწმყოს ვარიანტია მხოლოდ პირის ნიშნით განსხვავებული; მიანიშნებს იმასაც, რომ ამგვარი ვარიანტი ყველა ზმნას შეიძლება ჰქონდეს: „ყოველი ზმნაჲ აწმყოსა დროსა შინაჲ პირისამებრ მესამისა შესაძლებელ არს ნიშნითა ამით **ნ** განპიროვნებად, მაგალითებრ: ჰრწამ**ნ**, შეჰკრავ**ნ**, ჰცემ**ნ** და სხუანი“ (გვ. 171). აღნიშნავს იმასაც, რომ სანიან და **ნ**არიან მხოლობითის ფორმებს მრავლობითებიც შესაბამისი აქვს; „რომელსაც აწმყოსა შინა დროსა, პირსა მესამესა, აპიროვნებს **ნ**, მაგალითებრ: ჰრწამ**ნ**, მამრავლებელ ექმნების კულად **ნ**, მაგალითებრ: ჰრწამ**ნ**“ (იქვე). ეს ფორმა სამეცნიერო ლიტერატურაში კვალიფიცირებულია „ქართულში არარსებულ, ფსევდოარქაულ ფორმად“ (ბაბუნაშვილი, 1970, 176) მართალია, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ანტონი ცდება, მაგრამ ამ შეცდომას საფუძველი ისევ ძველ ქართულში ეძებნება. ისეთი შემთხვევების არსებობა ძველ ქართულში, როგორცაა:

აწმყო: ა-ქუნ-ს // ა-ქუნ-ს   აწმყ. ხოლმ. ა-ქუნ // ა-ქუნ-ნ
 ჩან-ს // ჩან-ს   ჩან // ჩან-ნ

უბიძგებს ავტორს **ჰრწამნ** ფორმის შექმნისაკენ. მართალია, ფორმა ხელოვნურია, მაგრამ საფუძველს ამგვარი ფორმის შექმნისას ძველი ქართულის ენობრივი სინამდვილე იძლევა.

შენიშვნა: ეს რომ ასეა, ამას ისიც ადასტურებს, რომ ავტორისეულ მსჯელობაში **აქუნ** ფორმას აწმყოს მრავლობითი რიცხვის მნიშვნელობით გამოიყენებს: „...მამრავლედ და მაპიროვნედ აქუნ იგივე ნიშანი“... (გვ. 181) შდრ.: „მესამისა მიმართ პირისა აქუს მაპიროვნედ მხოლობითად ა“ (გვ. 187). ასევე: „მრავალნი ნამყოსა სრულსა დროსა შინანი ზმნანი სხჳსა და სხჳსა უღლჳლებისანი ჰსჩანნ ერთმესახედაგყოფად“... (გვ. 187).

სამწუხაროდ, ანტონი ვერ ამჩნევს ძველი ქართულის აწმყოს ხოლმეობითის მრავლობითის ფორმებს **-ედ** ბოლოსართით, მაგრამ ფაქტი მაინც საგანგებო მსჯელობას მოითხოვს. საქმე ისაა, რომ პირველ ნაწილში, უღვლილების პარადიგმებში, **ნარიანი** აწმყო საერთოდ არაა წარმოდგენილი. ყველა შემთხვევაში **სანიანი** ფორმებია მესამე პირში **შეჰკრავს** ტიპისა. ე.ი. ავტორი პარალელურ **სანიან** და **ნარიან** ვარიანტთაგან ძირითადად, **ნორმალურად, ლიტერატურულ ფორმად** პირველს მიიჩნევს; **ნარიან** ფორმებში აწმყოს გაგებას ხედავს; ვერ ამჩნევს სემანტიკურ სხვაობა **არს** და **არნ** ფორმებს შორის. ვითარება ნათელია: ანტონი ძველი ქართულის ფაქტებს ახალი ქართულის ფუნქციურ-სემანტიკურ პოზიციებიდან ხედავს.

და ის ფაქტი, რომ პარალელურ (**ნარიან** და **სანიან**) ვარიანტთაგან ძირითადად **სანიანს** მიიჩნევს, პარალელურ ფორმათაგან ერთ-ერთის უპირატესობის მინიჭების ანტონისეულ პრინციპზე მიგვანიშნებს: **არს** და **არნ** ორივე აწმყოა (ანტონისათვის); სიხშირე **სანიანი** ფორმების გამოყენებისა წყვეტს **არს** ფორმის ძირითადობის საკითხს. პარალელურ ფორმათაგან ერთ-ერთის ძირითადად მიიჩნევისას სიხშირული მონაცემების გათვალისწინება უმთავრესი პრინციპია ანტონისათვის. სიხშირული მონაცემები ძველი ქართულის მიხედვით განისაზღვრება. აქაც და სხვა შემთხვევაშიც ანტონი ცდილობს სალიტერატურო ენის ნორმათა დადგენასაც.

უწყვეტელი (ნამყო უსრული). ე. ბაბუნაშვილი აღნიშნავს, რომ „ანტონის აწმყო უსრული, როგორც ეს ჩანს მისი მსჯელობიდან და პარადიგმებიდანაც, ეს არის ძირითადად ძველი ქართულის

უწყვეტლის ხოლმეობითი („განჰვბანი, განჰვბანდი, განჰვბანდის, განჰვბანდით, განჰვბანდით, განჰვბანდიან. II, 16V) თუმცა ხანდახან მხოლოებით III პირში უწყვეტლის ფორმებიც დასტურდება („მეიყვარებენ — I, 21V“ (ბაბუნაშვილი, 1970, 155).

ამგვარი დასკვნის გაკეთების საშუალებას, რა თქმა უნდა, გვაძლევს ძველი ქართული ენის ნორმათა გათვალისწინება და ანტონისეულ პარადიგმათა ანალიზი. მაგრამ, ვფიქრობთ, გასათვალისწინებელია ზოგი რამ. კერძოდ: განსხვავებულად უნდა მივუდგეთ, ერთი მხრივ, I და II პირის ფორმებს და, მეორე მხრივ, III პირის ფორმებს.

ფაქტია, რომ ანტონის პარადიგმებში წარმოდგენილი I და II პირის ფორმები ძველი ქართულის უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებია რაგორც **ღონიანი**, ისე **ოდნიან** ზმნებში, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ ძველსავე ქართულში **ღონიანი** ზმნების უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმები I და II პირში ფორმოზრივად ემთხვევა ერთმანეთს; მათი გარჩევა არ ხერხდება ფორმოზრივად. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ **ღონიანების** და **ოდნიანების** უწყვეტლის ფორმათა გაერთიანება ძველსავე ქართულში იწყება. რამდენადაც ანტონი ვერ ხედავს სხვაობას აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითს შორის (არს-არნ), მოსალოდნელია, რომ ვერც ის სხვაობა იქნეს დაფიქსირებული, რაც უწყვეტელსა და უწყვეტლის ხოლმეობითს შორისაა. ამ ორ ოდენობას ანტონი სემანტიკურად არ განარჩევს. უფრო მეტიც, რამდენადაც **ოდნიანი** ზმნების ძველი ქართულის უწყვეტელი (ოდ-ე დაბოლოებით) არც ერთ შემთხვევაში არაა წარმოდგენილი ნამყო უსრულის პარადიგმაში და, პირიქით, **ოდე** ტიპის დაბოლოების მქონე ფორმები I კავშირებითის (მყოფადის — ავტორის ტერმინოლოგიით) პარადიგმაშია წარმოდგენილი **დე** ტიპის დაბოლოების ფორმათა გვერდით, ამკარაა, რომ სემანტიკურ-ფუნქციური შეფასება ამ ფორმათა ახალი ქართულის პოზიციებიდან ხდება.

წყვეტილისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებზე მსჯელობა ამ შემთხვევაში ძირითადად III პირის ფორმათა მონაცემებს უნდა დაემყაროს. III პირის ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით სამი შემთხვევა გაირჩევა:

1. როცა მხოლოებითა და მრავლობითში უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებია წარმოდგენილი:

შეჰკრუდიან (გვ. 24)

განბანიდის, განბანიდიან (გვ. 27)

2. როცა ორივე რიცხვში უწყვეტლის ფორმებია წარმოდგენილი: განიბანებოდა, განიბანებოდენ (გვ. 29)

აწყენდა, აწყენდენ (გვ. 49)

3. როცა ხდება პარადიგმათა აღრევა: მხოლობითში უწყვეტლის ფორმაა, მრავლობითში — უწყვეტლის ხოლმეობითის და პირიქით:

განიბანებოდა, განიბანებოდიან (გვ. 29)

ასმიდა, ასმიდიან (გვ. 39)

ჰგუჰმდა, ჰგუჰმდიან (გვ. 56)

ანდა:

შეიკრვოდის, შეიკრვოდენ (გვ. 26)

აყოფინებდის, აყოფინებდენ (გვ. 56)

შენიშვნა: 1. ღირსსაცნობია ის ფაქტიც, რომ უწყვეტელში სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითობის ფორმები ახალი ქართულისაა (-ენ სუფიქსით); ძველი ქართულის ფორმები ანტონთან არ გვხვდება (-ეს ბოლოსართით).

2. უწყვეტლის პარადიგმაში წარმოდგენილი შეიყვარებდენ ტიპის ფორმათა გაგება I კავშირებითის ფორმად (შდრ. ბაბუნაშვილი; 1970, 155) არ გვეჩვენება მართებულად. ისინი ახალი ქართულის უწყვეტლის ფორმებია, რომლებიც ფორმოზრივად ძველი ქართულის I კავშირებითს ემთხვევა. როგორც ქვევით ვნახავთ, ანტონის გრამატიკაში არ არის შემთხვევა ერთი საუღლებელი ერთეულის პარადიგმაში სხვადასხვა სემანტიკის ფორმების წარმოდგენისა. **აწყენდა** და **აწყენდენ** მხოლოდ სუბიექტის რიცხვით განსხვავებული ფორმებია; შესაბამისად, მრავლობითის ახალი ქართულის უწყვეტლის ფორმად უნდა იქნეს მიჩნეული.

აღნიშნული სამი შემთხვევიდან II და III შემთხვევა იშვიათია. უფრო ხშირია I შემთხვევა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ III პირის უწყვეტლის ფორმები მხოლოდ პირველ ნაწილში, პარადიგმებში, არის წარმოდგენილი. II, თეორიულ, ნაწილში მხოლოდ უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმებია დამოწმებული. უფრო სწორად, მოყვანილი 15 მაგალითიდან მხოლოდ ერთია უწყვეტლისა, ისიც მხოლობითში: **ჰსწონდა** (გვ. 179). არც ეს ჩანს შემთხვევითი: მეორე ნაწილში ჯერ წესებს

გვთავაზობს უწყვეტლის წარმოებისას, ხოლო შემდგომ ამ წესების შესაბამისად წარმოადგენს ფორმებს. აქ აღრევა ნაკლებ მოსალოდნელიც იყო. ხოლო პირველ ნაწილში პარადიგმათა აგებისას სასაუბრო ენის გავლენამ იჩინა თავი და გაიპარა რეალური ფორმები.

ვფიქრობთ: უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმათა ამგვარი აღრევა იმის მაუწყებელი არის, რომ ეს ორი განსხვავებული ერთეული ანტონისათვის ფუნქციურ-სემანტიკურად ერთი და იგივეა. ამავე დროს, უწყვეტლის ფორმათა (III პირის მაგალითზე) სიმცირე და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმათა სიჭარბე მოყვანილ საილუსტრაციო მასალაში გამოწვეული უნდა იყოს ანტონის ენობრივი პოზიციით — მაღალი სტილისათვის შესაფერისად -ის/-იან ტიპის დაბოლოებებიან ფორმებს მიიჩნევს (ავტორისეული მსჯელობაც ამგვარი ფორმებით მიმდინარეობს). თავისი დროის სასაუბრო ქართულიდან ამომდინარე ამ ტიპის ფორმებს უფრო არქაულად თვლის.

ამდენად, უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის ფორმები ანტონისათვის ერთი და იგივე ფუნქციურ-სემანტიკური ოდენობაა. აღქმა აქაც ახალი ქართულის პოზიციებიდან ხდება. სინონიმურ (ანტონის გაგებით) ფორმათაგან ერთ-ერთის ძირითადად მიჩნევას ამ შემთხვევაში არქაულობის პრინციპი (ანტონისავე გაგებით) განსაზღვრავს.

ანტონი საგანგებო ყურადღებას ამახვილებს ნამყო უსრულის წარმოებაზე. აღნიშნავს, რომ „საზღურებითისა სქესისა ნამყოსა უსრულისა, ესე იგი, არა სრულისა დროსა შინანი ზმნანი წარმოებენ საზღურებითისავე სქესისა, აწმყო დროთა შინათა ზმნათაგან“ (გვ. 178); რომ „მაპიროვნედ სამთავე პირთა მიმართ, იგივე არნნ, რაჲცაღა არნნ აწმყოთა დროთა შინათა. ეგ-სახედ მამრავლედ-ცა. ხოლო ნიშნათ თჳსისა არა სრულეებისა, მიიღებენ მარცუალსა...“ (გვ. 179); რომ „**დი** და **ოდი** მარცუალთა მიერ არიან არა სრულ“ (გვ. 181). თუმცა ამ უკანასკნელთაც დაშლის და -**ი**-ს გამოყოფს, რომელსაც საკუთარ, ზოგად ნიშნად მიიჩნევს უწყვეტლისათვის: „იკიდურებენ უწინარეს ნიშნისა არა სრულეებითისა ასოდსა ამის **ი** სამთავე პირთა შინა მხოლობითისამებრცა და მრავლობითისა“ (გვ. 180). ნამყო უსრულის ფორმის ანალიზი, როგორც ვხედავთ, სწორია: **აწმყოს ფუძე+დ-ი**, ანდა **ოდ-ი**; **ი** საკუთრივ ნამყო უსრულის მაწარმოებელია (**დ** და **ოდ ე**-სთან კომბინაციაში პირველ კავშირებითშიც — საწადისისა სქესისა აწმყო და მყობადი — გვხვდება. მასაც ამჩნევს ანტონი). **ი**-ს საკუთრივ ნამყო უსრულის ნიშნად მიჩნევა არ ჩანს შემთხვევითი ავტორისათვის. იგივე **ი**,

როგორც ჩანს, ავტორს გაიგივებული აქვს II ხოლმეობითის -ი სუფიქსთან.

შენიშვნა: საინტერესო ჩანს ისიც, რომ ეგევე • გაიგივებულია აწმყოში ვნებითების • სუფიქსთან: „ესე (ე. ი. II ხოლმეობითის ფორმები) მსგავსი არს ვნებითისა ვიბრწყინვი, ვისურვი“ (გვ. 181). აქ მხოლოდ მასალებრივი იგივეობის საკითხი რომ არ დგას, იქიდანაც ჩანს, რომ ნამყო სრულის ი-სთან მისი გაიგივება არ ხდება.

II ხოლმეობითის ფორმებს ანტონი, რა თქმა უნდა, ამჩნევს, მაგრამ მიიჩნევს მათ ნამყო უსრულად: „სხვთაცა ნიშნებითა იქმნებიან ზმნანი ნამყოსა დროსა არა სრულსა შინა მიმოხრილ, ხოლო ნიშნანი იგი არიან: 1, •, 2, ვ, მაგალითებრ: შევიკრი, განვიბანი, შევიყუარი... ვჰყვ... ვჰსძრცვ... ესენი ორითა ნიშნითა არიან არა სრულნი, ესე იგი განკიდურებით: 1. • მარცულისათა, მაგალითებრ: ვჰნერგი, 2. ვ, მაგალითებრ: ვჰყვ, და სხუანი. ხოლო მამრავლედ და მაპიროვნედ აქუნნი იგივე ნიშანი, რომელნიცა დი და ოდი მარცვალთა მიერ არიან არა სრულ“ (გვ. 181).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია: „არანაკლებ საინტერესოა ანტონის მიერ II ხოლმეობითის ფორმების უწყვეტლად გამოცხადებაც. როგორც ჩანს, ანტონს შეუშინებია, რომ ძველ ქართულში ასეთი ფორმები უწყვეტლის ფუნქციით გამოიყენება“ (ბაბუნაშვილი, 1970, 156). ძველ ქართულში რომ II ხოლმეობითი უწყვეტლის მნიშვნელობით გამოიყენება, ეს არ უნდა იყოს არსებითი საფუძველი ანტონისეული ანალიზისათვის, მთავარი აქაც ის ჩანს, რომ ანტონი ვერ ამჩნევს იმ სემანტიკურ სხვაობას, რაცაა უწყვეტელსა და II ხოლმეობითს შორის. ფორმათა ამგვარი ანალიზის საფუძველი აქაც ახალი ქართულის პოზიციებიდან ჭვრეტაა.

ამგვარად: მეორე ხოლმეობითი ანტონის გაგებით იგივე ნამყო უსრულია, მისი ფორმობრივი ვარიანტი.

ნამყო უსრულადაა გაგებული, მის ფორმობრივ ვარიანტად, ძველი ქართულის I ბრძანებითიც: „კულად მაპიროვნედ აქუს ზმნათა ამათთა, მესამის პირისათა, ნამყოთა არა სრულთა დროთა შინა 6, მაგალითებრ: შეჰკრუდინ, განჰბანიდინ, ჰყუჭთდინ, ჰსძრცვდინ, და სხუანი... — მაგრამ ცოტა ქვევით, I კავშირებითის ფორმებზე მსჯელობისას, I ბრძანებითის ფორმები მოჰყავს და სწორადაც! „მხოლობითისამებრ მაპიროვნედ იქმნებიან 6. მაგალითებრ: შეიკვროდინ, შეიკურებოდინ,

ხოლო მამრავლედ ედ მარცუალი, მაგალითებს: შეიკრვოდედ, განიბანე-ბოდედ, აღიხუმოდედ და სხუანი“ (გვ. 184).

შენიშვნა: ისიც საგულისხმო ფაქტია, რომ მხოლოებითის ნარიან ფორმას მეწყვილედ მრავლობითში ედ-იან ფორმას დაუყენებს.

როგორც ვნახეთ, **ნამყო უსრულზე** მსჯელობისას ანტონი განიხილავს სხვადასხვა საუღლებელი ერთეულის ფორმებს: **უწყვეტლისას, უწყვეტლის ხოლმეობითისას, I ბრძანებითისას, მეორე ხოლმეობითისას**. ყველა ეს ფორმა ანტონისთვის შინაარსობრივად იდენტურია. ავტორი საჭიროდ ცნობს თითოეული მათგანის ანალიზს, რამდენადაც მიზანი გრამატიკული ფორმის დახასიათებაა ფუნქციურ-სემანტიკური მხარის გათვალისწინებით. რადგან ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი საუღლებელ ერთეულთა გამოყოფისა ფორმის ფუნქციურ-სემანტიკური მხარის გათვალისწინებაა, ამიტომ რამდენიმე ფორმა ერთ საუღლებელ ერთეულში იყრის თავს. ე. ი. **აანალიზებს ძირითადად ძველი ქართული ენის მასალას, ფორმა არ რჩება შეუმჩნეველი, მაგრამ ხდება ფუნქციურ-სემანტიკურად ამ ფორმათა იდენტიფიკაცია**. გრამატიკის II ნაწილში ყველა მათგანს ეძებნება ადგილი; პარადიგმებში ასე არაა. მაგრამ ღირსსაცნობია ის, რომ პარადიგმებში ფორმობრივი პრინციპი მკაცრადაა გატარებული (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ უწყვეტლისა და უწყვეტლის ხოლმეობითის II პირის ფორმებს): ფუნქციურ-სემანტიკურად იდენტური (ანტონისათვის) II ხოლმეობითის ფორმა არ შეიძლება მოხვდეს უწყვეტლის ფორმის გვერდით ერთ პარადიგმაში. ერთადერთი შემთხვევაა, როცა I ნაწილში II ხოლმეობითის ფორმებია ნამყო უსრულის პარადიგმაში: **ვიყვი, იყვი, იყვის...** (გვ. 21) საგულისხმო შემთხვევაა: **ვარ** ზმნას უწყვეტლის ფორმა არა აქვს და ანტონმა ნამყო უსრულის დროში II ხოლმეობითის ფორმა ჩასვა, მისი აზრით, იგივე ნამყო უსრული. რა თქმა უნდა, ზმნას უწყვეტლის ფორმა რომ ჰქონოდა, II ხოლმეობითი პარადიგმაში არ მოხვდებოდა.

ძირითადი საფუძველი სხვადასხვა ფორმათა ერთ სემანტიკურ-ფუნქციურ ოდენობად გააზრებისა ისაა, რომ ხოლმეობითის კატეგორია ანტონს შეუმჩნეველი დარჩა. ეს კი იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ აღნიშნული კატეგორია ანტონისდროინდელი ქართულისათვის უკვე ისტორიული ფაქტია. ანტონი ფორმას ახალი ქართულის ფუნქციურ-სემანტიკური პოზიციიდან აფასებს.

| კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი (საწადისისა სქესისა აწმყოფ და მყობადი).

I კავშირებითის ფორმები, ისევე როგორც საწადისი (კავშირებითი) კილოს სხვა ფორმები, **ვაშათუ** შორისდებულს დაირთავს.

I კავშირებითისათვის სპეციფიკურად ანტონი **დე** და **ოდე** დაბოლოებებს მიიჩნევს. ამასთანავე გახაზავს, რომ **ოდე** დაბოლოება ვნებითი გვარის ზმნათათვისაა დამახასიათებელი (გვ. 184).

ყურადღებას მივაქცევთ იმ ფაქტს, რომ ამ საუღლებელი ერთეულის ფორმობრივი ანალიზი ახალი ქართულის ვითარებას ასახავს: **ოდ-**იან ზმნებთან **ე** სუფიქსი გვაქვს. **ე-**ს სპეციფიკურ კავშირებითის ფორმანტად გააზრება ანტონს ერთ ლაფსუსს დაამუშავებინებს: **შეიკრვოდედ, განიბანებოდედ** ტიპის ფორმებს I კავშირებითად გაიზრებს (გვ. 184).

აქ შევწყვეტთ მსჯელობას. II და III სერიის ფორმათა ანალიზი მკითხველს შეუძლია სხვაგან იხილოს (გ. გოგოლაშვილი, ქართული სალიტერატურო ენა, ნარკვევები, 2013).

ფაქტია, ანტონის გრამატიკა ახალი ქართულის გრამატიკაა; არსებითი თავისებურება ისიცაა, რომ ანტონი ძირითადად ძველი ქართულის ლიტერატურული მასალის ანალიზს ახდენს, თუმცა ანტონის დროინდელი ქართულის (ახალი ქართულის) ენობრივი ფაქტები ჩვეულებრივ შემოაქვს მსჯელობაში. **მაგრამ აშკარაა ახალი ქართულის ენობრივი სინამდვილის გავლენა ავტორზე. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ფორმათა ფუნქციურ-სემანტიკურ ანალიზში იგრძნობა.**

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენს მსჯელობაში (როგორც დასაწყისში აღვნიშნეთ) ტერმინები „ძველი ქართული“ და „ახალი ქართული“, ასე ვთქვათ, პირობითი, სამუშაო ტერმინებია. ჩვენ ამ შემთხვევაში მივანიშნებთ, ერთი მხრივ, ძველი ქართულის პერიოდისათვის და, მეორე მხრივ — ახალი ქართულის პერიოდისათვის დამახასიათებელ ფორმებს. ანტონისათვის კი არ არსებობს ცნება ძველი და ახალი ქართულისა. მისთვის ქართული ერთია, ერთიანი ენაა, რომელშიც ზოგ შემთხვევაში ხდება ამა თუ იმ გრამატიკული კატეგორიის ნაირგვარი გამოხატვა, გვაქვს პარალელიზმი წარმოებაში (ჩვენი თვალსაზრისით ძველი და ახალი ფაქტების დაპირისპირება). ძველი ფაქტები მისთვის უფრო წიგნურია, ლიტერატურული და ამიტომაც ეძლევა ხშირ შემთხვევაში უპირატესობა.

0.3.3. XIX საუკუნის როლი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრებაში

XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე, მართალია, დიდია ანტონის გავლენა, მაგრამ გაჭირდება საუბარი ამ პერიოდის ქართულის ერთიან

ენობრივ ნორმებზე. სალიტერატურო ენისადმი მიდგომა უფრო მეტად ინდივიდუალურია ამ თვალსაზრისით. ვისაც თუნდაც რომანტიკოსთა ენისათვის გადაუხედავს, დამეთანხმება.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ლიტერატურული მასალის მიხედვით ამგვარი კვლევა არ ჩატარებულა. ვგულისხმობთ: რა არის საერთო ენობრივი თვალსაზრისით და რა — განსხვავებული. რას მიიჩნევს ესა თუ ის ავტორი ნორმად, რას აძლევს უპირატესობას მოსალოდნელ პარალელურ ფორმათაგან. არადა, ამის შესაძლებლობას იმ პერიოდის მწერლობა იძლევა.

ერთიანი ნორმის არარსებობა მწერალს გარკვეულ თავისუფლებას ანიჭებს, თუმცა შინაგანი მოთხოვნილება — განასხვავოს წიგნური მეტყველება არაწიგნურისაგან (ე. ი. იმ გაგებით — ლიტერატურული ენა არალიტერატურულისაგან) — ყველა მწერალს აქვს.

არ არის იოლი ამჟამად იმაზე საუბარი, თუ რას მიიჩნევდა ესა თუ ის მწერალი „ნორმად“ და რატომ. თუმცა ცალკეულ შემთხვევებში ამ საკითხებზე მსჯელობა შესაძლებელია.

მაგალითისთვის ნიკოლოზ ბარათიშვილის შემთხვევას მოვიყვანთ.

შემორჩენილია ნ. ბარათაშვილის რამდენიმე პირადი წერილი. ცხადია, ეს წერილები გამოსაქვეყნებლად არ იწერებოდა, ამიტომაც მეტ ენობრივ თავისუფლებას გრძნობს პოეტი ამგვარ წერილებში. თუმცა ისიცაა გასათვალისწინებელი, ვინაა ადრესატი, როგორია მწერლის პირადი დამოკიდებულება მისადმი, რა შინაარსისაა (რა მიზნით იწერება) წერილი და სხვა. ვიმეორებთ: ზოგადად ეს თემა არაა რიგიანად დამუშავებული.

ნ. ბარათაშვილის შემთხვევაში აშკარად ჩანს, რომ პოეტისათვის არსებობს ის ენობრივი ვარიანტები, რომლებიც მართებულია და ამიტომაც ჩვეულებრივ ასეთი ფორმები გამოიყენება პოეზიაში და არსებობს ისეთი ვარიანტები, რომელთა გამოყენება არ შეიძლება პოეზიაში, თუმცა პირად წერილებში არაიშვიათია მათი გამოყენება. ნ. ბარათაშვილის პირადი წერილების ადრესატები ჩვეულებრივ შინაური (სახლობლო) წრეა: გრიგოლი და ზაქარია ორბელიანები, მიხეილ თუმანიშვილი თუ ალექსანდრე საგინაშვილი, მაიკო ორბელიანი თუ ბაბაღე საგინაშვილი. განსაკუთრებით ენობრივ თავისუფლებას გრძნობს პოეტი ამ უკანასკნელებთან საუბრისას...

რამდენიმე კონკრეტული მაგალითი, რა პარალელიზმთან გვაქვს საქმე, ანუ რა არის ნორმა პოეტისათვის და რა — არა:

პოეტის ნორმა	სასაუბრო ვარიანტი
აქამდე, აქამდენ	აქამდისინ
თვარემ	თორემ
მანდ, მანდეთ	მანთ
მომავონდა, მოავონდა	მაავონდა, მამავონდა
მომივიდა	მამივიდა
წარვედ, წარვიდენ	წავედით, წავიდენენ
მომიკითხეთ	მამიკითხე
მომსვლია,	მამსვლია
შემასწრა	შემასწრო
და სხვა...	

მა ზმნისწინის **ა** ხმოვნის ვარიანტი რომ სასაუბრო მეტყველების ფაქტია, ეს არაა დიდი მიგნება, მაგრამ ამ და სხვა ფორმათა დადასტურებაა პირად წერილებში საინტერესოა... ნ. ბარათაშვილს აქვს თავისი სალიტერატურო ენა. ასეა, როგორც ჩანს, სხვებიც. ვთქვით ზემოთ, რა არის საერთო და რა — განსხვავებული, ამას საგანგებო კვლევა გაარჩევს. ამ თვალსაზრისით 60-იანი წლების კლასიკოსთა შემოქმედების შესწავლაც არ იქნება უმნიშვნელო. მართალია, 60-იან წლების რეფორმაზე ბევრი თქმულა, მაგრამ **ამ კუთხით არ შესწავლილა ეს საქმე.**

ილიას თავისი ნორმები აქვს (თუნდაც ზმნის პირის ნიშანთა სისტემა გავიხსენოთ), აკაკის — სხვა. არადა, ორივე საფუძვლის ჩამყრელია ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა, სხვას რომ ყოველივეს თავი დავანებოთ. ილია ჭავჭავაძის უდიდესი დამსახურება ისიცაა, რომ მან „ქართული ენა გამოაცხადა ქართველთა უპირველეს საუჯედ („ღვთაებრივ საუნჯედ“). ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღორძინებას 60-იან წლებში ილიამ ქართული ენის დროშა წაუძღვარა. არაა ეს მაღალფარდოვანი გამონათქვამი. იმ პირველ წერილში, „მამათა“ და „შვილთა“ ბრძოლის დასაწყისად რომ იქცა, უმთავრესი სწორედ ქართული ენის პრობლემა იყო. ენის გადარჩენა, ქვეყნის გადარჩენააო. ენისათვის ბრძოლა — ქვეყნისთვის ბრძოლააო. ენისათვის თავგამოდება, შეფასებები ამ პირველი წერილიდან:

„თარგმანი ხომ არ ვარგა, ენა უფრო უარგისი აქვს თავად ერისთავს“.

„უენო ენად ვნახეთ ჩვენი საყვარელი ენა“.

„როგორ უნდა გამოიმეტოს თავის დედ-მამის ენა ისე, როგორც თავად ერისთავს გამოუმეტნია“.

„არამც თუ იყოს ერის სიყვარული, არამედ ენის სრული უპატიობა და სიძულვილი“

„რატომ არა ვსწავლობთ იმათ მშვენიერს ლექსებში მშვენიერ ენას?“

მსგავსი რეპლიკები საძებარი არ არის. ენისადმი პატივისცემის დანერგვას ამგვარი გამოთქმითაც ცდილობს: **„ქართული ენა ბრძანებს“**.

და ყველასათვის ცნობილი დასკვნითი ნაწილი წერილისა, მრავალმხრივ საყურადღებო. რამდენიმე მონაკვეთი მცირე კომენტარებით. ქართული ენის მოვლა, პატრონობა, პატივისცემა ყველა ჩვენგანის ვალაია. შეცდომის მხილებაა საჭირო, ესაა ერთადერთი გზა ენის განწმენდისა, ერთიანი სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისა: „ჩვენ ყველანი ქართული ენის ხმარებაში ცოდვილნი ვართ და ჩვეულება ურთიერთის ცოდვების ჩვენებისა არ იქნება მომატებული. მაშ, როგორ უნდა გავსწორდეთ, თუ ჩვენი სიმრუდე არ გვეცოდინება?“

სწორი ქართულით წერა ენის პატრონობაა, ენის გადარჩენაა. ენა მამულისა და სარწმუნოების ტოლფასი ფენომენია: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავცემთ შთამომავლობას?“

მკაცრია ილია იმათ მიმართ, ვისაც შეუძლია უპასუხისმგებლოდ მოეპყროს ქართულ ენას. ესაა ალბათ მითითება იმაზე, რომ სალიტერატურო ენის ნორმებს დაცვა სჭირდება; ენის ნორმათა დარღვევა მკაცრად უნდა შეფასდეს: „სხვისა არა ვიცით და ჩვენ-კი მშობელ მამასაც არ დაუთმობთ ჩვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას. ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“. ეს არის ის პრინციპული დამოკიდებულება, რომელიც შემდგომ საფუძვლად დაედო ერთიანი სალიტერატურო ენის დაფუძნებას.

სწორედ ის ფაქტი, რომ შემდგომ იტყვის ილია, „მტერობა ენის არს მტრობა ქვეყნის“, ისევ მოწოდებაა ერთიანი სალიტერატურო ქართული ენის ჩამოყალიბებისა და დაცვისა. ცხადია, ილია აქ მარტო არ არის (თუნდაც ეს აზრი გამომხაურებაა გ. ორბელიანის ცნობილ შეგონებაზე: „რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს“).

შეიძლება ილიას ძალისხმევას ის შედეგი არ მოჰყოლოდა, რომ არა შემართება თაობისა. ამის შესახებ ბევრი თქმულა, მე აქ ერთ ფაქტზე მინდა გავამახვილო ყურადღება. როგორც აღვნიშნეთ, ილიასა-

თვის ენა სამთავან (**მამული, ენა, სარწმუნოება**) ერთ-ერთი უმთავრესი ფენომენია („ღვთაებრივი საუნჯე“).

ასეთივე მნიშვნელობას ანიჭებს ენას აკაკი: „ჩვენ ჩვენი წინაპრების ანდერძის გამტეხი არა ვართ... გვწამს მათი ანდერძი და დღესაც მოველით იმას, რასაც ისინი თხოულობენ: **ენას, რჯულს და ეროვნული საქმის მოწყობას**“ და იაკობი: „საფუძველს ნაციონალურის ძალისას შეადგენს ტერიტორია, მიწა-წყალი, **მამული**, სამშობლო...“

მეორე ბურჯი ერის აღორძინებისათვის გახლავთ **სამშობლო ენა**.

მესამე ბურჯი ერის წარმატებისა გახლავთ **სკოლა**,

მეოთხე ბურჯი ერის წარმატებისა არის **ეკლესია**.“

კლასიკოსთა მიერ ენის როლის ამგვარი წარმოჩენა ფაქტობრივ მოწოდებაა ქართული ენის სიწმინდის დაცვისა, ქართული ენის უფლებების აღდგენისა; ქართული სალიტერატურო ენის წინააღმდეგ მიმართული ყოველივე ქმედების აღკვეთისაკენ. ესაა ფაქტობრივ საფუძველი ერთიანი სალიტერატურო ქართული ენის დამკვიდრებისა.

ილიას შეგონება „ხალხია ენის კანონის დამდები და არა ანბანთეთერეტიკა“ არის მოწოდება იმისა, რომ **ქართული სალიტერატურო ენის საფუძველი უნდა იყოს საერთო სახალხო ენა**.

ხვდებოდნენ ახალი თაობის მიზანს, ამიტომაც დაუპირისპირდნენ ასე მკვეთრად მათს ენობრივ პოზიციას. ერთი საგულისხმო ფაქტი — 1860 წელს აკაკი წერეთელი „ცისკარში“ აქვეყნებს ლექსს „საიდუმლო ბარათი“. ანჩისხატის დეკანოზს — ეფრემს — მიუწერია: „გილოცავ მუშაობას და თანვე გთხოვთ, მამა-შვილობას, ამისთანა ლექსებს მდაბიო ენით ნუ წერ... ვაი თუ მაგ შენ ენას მიეჩვიონ და გადაიგდონ გულიდან ძველი დარბაისლური ქართულიო“. ამ მოგონებას აკაკი ასე დაასრულებს: „და მეც გადავწყვიტე, რომ თავი დაგუდვა მწერლობას, მაგრამ სახალხო ენით და არა დარბაისლურად ვწერო“.

ეს აზრი აკაკი წერეთელისა 1860 წელს გამოქვეყნებული ლექსის გამო გამოითქვა. ე. ი. ამ წლით თარიღდება აკაკის გადაწყვეტილება, „სახალხო ენით“ ემსახუროს მწერლობას. 1860 წელს დაიწერა, „ხალხია ენის კანონის დამდებიო“.

ფაქტობრივ, ეს არის დასაწყისი მეორე დიდი რეფორმისა ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში. მთავარი **დევიზი: სალიტერატურო ენა უნდა იყოს ერთი და იგი უნდა ეფუძნებოდეს საერთო სახალხო ენას**.

ბევრი თქმულა და დაწერილა ილიას და აკაკის როლზე ახალი სალიტერატურო ქართული ენის დამკვიდრებაში.

არნ. ჩიქობავა წერს: „ილიას მხატვრულ სიტყვას ავტორის შემოქმედებითი ინდივიდუალურობის ბეჭედი აზის. იგივე ითქმის აკაკისა და ვაჟას შესახებაც. და მაინც, სამივე ერთი ენით (ახალი სალიტერატურო ქართულით) მეტყველებს. ეს მეტყველება ორგანული განვითარებაა იმ მდიდარი ტრადიციისა, რასაც ქართული სალიტერატურო ენის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია ქმნის... ილიას, აკაკის, ვაჟას მხატვრულ სიტყვას ასაზრდოებს ქართული ხალხური ენათშემოქმედების უშრეტი წყარო...“

თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა შემდგომი განვითარებაა ილიას, აკაკის და ვაჟას ენისა“ (ჩიქობავა, 1950, 026).

ცხადია, განუზომელია **ილიას და აკაკის როლი** ახალი ქართული **სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაში**, მაგრამ, ვფიქრობთ, ვაჟას როლი განსხვავებულია; უფრო სწორად, **ვაჟას როლი განუსაზღვრელია ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დახვეწასა და დამკვიდრებაში**.

ამ ვითარებაში უსამართლოდ არის შეუფასებელი იაკობ გოგებაშვილის როლი. მართალია, ამ თემაზე საუბრისას არ იგიწყებენ მას, მაგრამ შეფასებაში მთლიანად შეიძლება არ დავეთანხმეთ: „იაკობ გოგებაშვილის შესანიშნავი სასწავლო წიგნები „დედა-ენა“ და „ბუნებისკარი“, რომლებზედაც არა ერთმა თაობამ გაიკვეთა წერა-კითხვა, კვლავ ამ ახალი სალიტერატურო ქართულის განმტკიცებას უწყობს ხელს“ (არნ. ჩიქობავა). სხვა შეფასებანი: „ახალი სალიტერატურო ქართულის წარმატება ორგანულადაა დაკავშირებული ილიასა და აკაკის სახელებთან. ეს ორი უდიდესი პიროვნება თავიანთი მოღვაწეობითა და მრწამსით თავდადებით იღვწოდა და უძღვებოდა ბრძოლას ქართული ენის ღირსების დასაცავად, უფლებების აღსადგენად, ამის დასახვეწად“ (ლეჟავა, 2004, 88). იგივე ავტორი ასე აფასებს იაკობის ღვაწლს ამ საქმეში: „XIX ს-ის ყურნალ-გაზეთებში ქართული ენის შესახებ ბევრ წერილს აქვეყნებდა დიდი ქართველი პედაგოგი ი. გოგებაშვილი. ამ წერილების უმეტესი ნაწილი დედაენის სწავლებას ეხებოდა, ბევრიც — სადავო კერძო საკითხებს (აღვიარებ / ვალიარებ, სწორი / სწორე, კარგათ / კარგად...), ამასთანავე, ზოგადთეორიული ხასიათის ბევრ საინტერესო მოსაზრებასაც შეიცავს ეს მასალა“ (ლეჟავა, 2004. 38).

ვფიქრობთ, **ი. გოგებაშვილის მნიშვნელობა არაა სრულყოფილად შეფასებული**.

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან მოყოლებული ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება-დამკვიდრებაში იაკობ გოგებაშ-

ვილს სხვაზე მეტი თუ არა, ნაკლები დამსახურება არ მიუძღვის. არ იყო შემთხვევითი აკაკი წერეთლის ნათქვამი: „მთელ საქართველოში იაკობ გოგებაშვილი ერთ-ერთი ქართველი მოღვაწეა, რომელიც თავის შრომით და ენერჯით, თავის მძლავრი კალმით უდიდეს სამსახურს უწევს მთელ ქართველობას. იაკობ გოგებაშვილის მიერ შედგენილი ქართული სახელმძღვანელოებით მოფენილია მთელი სააქართველო. ვინაა ისეთი ქართველი, რომ იაკობ გოგებაშვილის „დედაენაზე“ არ აეხილოს თვალები. ჩემი და ილიას ღვაწლი რა მოსატანია იმ დიდ ღვაწლთან, რომელიც იაკობ გოგებაშვილს მიუძღვის ქართველი ერის წინაშე: ქართველი მწერლობის ნაწერებს დღესდღეობით თუ გასავალი აქვს, იაკობ გოგებაშვილს უნდა ვუმადლოდეთ. იაკობ გოგებაშვილმა ქართველ ხალხს ქართული ენა შეაყვარა. განა ეს პატარა საქმეა! იაკობ გოგებაშვილი ღირსია, რომ ქართველმა ხალხმა სიცოცხლეშივე ძეგლი დაუდგას. ეს ღირსეული მამულიშვილი შეუპოვარ დარაჯად უდგას ქართველ ერს და სიტყვით, საქმით, მწერლობის საშუალებით მედგრად იგერიებს ჩვენზედ მოსულ მტერს“. ეს არ არის ნათქვამი სიტყვისთვის. ვისაც თვალი მიუდევნებია იაკობის დამოკიდებულებისათვის სალიტერატურო ენისადმი, იმ ენობრივი პრინციპებისათვის, რომელიც იაკობმა გაატარა თავის სახელმძღვანელოში, დამეთანხმება: იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებში — „დედა-ენა“ და „ბუნების კარი“ — იყო ფაქტობრივ XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ნორმირებული სახელმძღვანელოები; „ნორმათა კრებული“... იაკობი „თავის“ ნორმებს მიუსადაგებდა ილიასა და აკაკის ნაწერებსაც კი. სახელმძღვანელოში შესატან თითოეულ სადავო ფორმას, თითოეულ სიტყვას საფუძვლიანად განიხილავდა და მხოლოდ ამის შემდეგ შეჰქონდა სახელმძღვანელოში. ხოლო ამის შემდგომ მკაცრად მოითხოვდა ამ ფორმათა დაცვას.

ვიმეორებთ: XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როცა ფართოდ გაიშალა ბრძოლა ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისათვის, როცა არ არსებობდა ერთიანი ენობრივი ნორმები, უპირველესად ი. გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებმა იტვირთეს ეს მისია. „დედაენისა“ და „ბუნების კარის“ ქართული იყო ნორმა, ნიმუში სალიტერატურო ქართულისა... ამას გულისხმობდა ზაქარია ჭიჭინაძე, როცა წერდა: „გოგებაშვილმა თავის „დედაენაში“ აღადგინა დაცემული ენა ქართველთა... და ამ წიგნის მეოხებით მთელი ქართველობა, ყველა თემისა და ხეობის მონათესავენი ერთის ქართული ენით იწყებენ წერა-კითხვის სწავლებას და ლაპარაკს, ყველგან ამ წიგნის მეოხებით ქართული ენა ეფინება“. იგივე აზრი მხატვრული ფორმით შალვა დადიანმა

ასე გამოხატა: „დედაენა“ ამაფეთქებელი ნაღმოსანით მისრიალდა ჩვენს მიუვალ მთა-კლდეებში — თუშეთსა და სვანეთში; მიდიოდა ბარად, შეუყვებოდა აჭარას და მესხეთს და ყველგან სძრავდა ენას საქართველოდ. ყველგან აფეთქებდა გრძობას ეროვნულსა“ .

რა იყო ნორმა იაკობ გოგებაშვილისათვის და რა — არა, რა პრინციპით არჩევდა პარალელურ ფორმათაგან უპირატესს, როგორ მოითხოვდა წიგნში გატარებული „ნორმების“ დაცვას?...

იაკობ გოგებაშვილის როლი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაში, დახვეწასა და დამკვიდრებაში საგანგებო კვლევას ითხოვს. ამ მხრივ ძალიან მდიდარ მასალას იძლევა იაკობის პოლემიკური წერილები (აკაკისთან, გ. წერეთელთან და სხვებთან); ასევე წერილები „დედაენის“ შესახებ.

საინტერესოა ისიც, თუ **რა შეიცვალა ნორმატული თვალსაზრისით 1876 წლიდან 1912 წლამდე (33-ე გამოცემამდე) „დედა ენაში“.**

გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას: „დედაენამ“ ერთიანი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრებაში შეასრულა იგივე როლი, რაც ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრებაში შეასრულა „სახარებამ“. ვიმეორებთ, **ეს ეტაპი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისა, ამ კუთხით დანახული, წარმოსაჩენია.**

ჩვენ შევეცდებით უფრო ვრცლად შევჩერდეთ XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ენობრივ სიტუაციაზე საქართველოში და იაკობ გოგებაშვილის როლზე ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრებაში.

0.3.4. იაკობ გოგებაშვილი და ახალი ქართული სალიტერატურო ენა

დედა ენა მთავარი ეროვნული ძალააო, ამბობს იაკობი და სწორედ ამ ძალას მომართავს იგი ერის სასიკეთოდ. დედაენაზე სწავლის აუცილებლობაც სწორედ ამისთვისაა საჭირო. ამიტომ იტყვის გულდაწყვეტილი: „ჩვენ გვერდით მცხოვრებმა სომხის ერმა, ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ, მოიპოვა სრული უფლება — ასწავლოს თავისი ღვიძლი ენა ყოველ დღეს და ყველა საგნები ამ ენაზე არამცთუ ერთკლასიან სკოლებში, არამედ ორს კლასშიაც მთელს რვა წლის განმავლობაში და ჩვენ კი ხელს ვუწყობთ თითქმის მოსპობას ქართულის ენისას და წიგნისას ერთკლასიანს სკოლაშიაც“ (იაკობი, IV. 345).

ეს კომენტარია „სახალხო გაზეთში“ (1910. № 78) დაბეჭდილ ვინმე ჭილაძის წერილზე; უფრო სწორად, იმ აზრზე, რომ ქართული ენა გამოუსადეგარი ენააო: „მშობლები ხშირად ამბობენ სკოლისადმი საყვედურსა, რომ იქ რუსულის ენის სწავლებას ნაკლები ყურადღება ექცევა, ვიდრე ქართულის ენისა, რომელიც გამოუსადეგარი არისო“. იაკობის აღმფოთებას განსაკუთრებით იწვევს ის, რომ „უჩინო ავტორი“ (იაკობის სიტყვებია) გურიის სახელით საუბრობს: „საქართველოს იმ კუთხეშიაც კი, რომელიც კულტურულათ, დაწინაურებულათ ითვლება, სხვა მხარეებთან შედარებით, გურიაში ხშირათ შეხვდებით ამის მაგალითსა: ქართული ენა და „დედა-ენის“ კითხვა მე კაი ხანია კარგათ ვიცი, მაგრამ ეს ჩემთვის გამოუსადეგარია, ბავშვებს სკოლაში იმიტომ ვაბარებ, რომ ორიოდ რუსული სიტყვა ისწავლოსო“.

ეს რომ „სიცრუეა და ცილისწამება“, ამის საინტერესო მაგალითები მოჰყავს იაკობს, მაგრამ არსებითი ისაა, რომ ამ სიცრუესა და ცილისწამებას დიდი ზიანის მოტანა შეუძლია ქვეყნისთვის, ხალხისთვის: „ყველა ხალხს მშობლიური ენა მიაჩნიათ განათლებისა და განვითარების დედა-ბოძათ და მის ფართო დაყენებაზე სკოლებში დაუცხრომლათ ზრუნავს“ (იაკობი, IV. 343); რომ ამგვარს აზრს „შეუძლია დიდი ვნება მოუტანოს ჩვენს ბედკრულს ხალხსა“ (იაკობი, IV. 344).

ხალხი და ქვეყანა რა შუაშიაო, იაკობის მკითხველი არ იტყვის, რადგან იცის, რომ, **თუ უარს ვიტყვით ერთიანი ქართული სალიტე-**

რატურო ენით სწავლებაზე, სწორედ ამით შევუწყობთ ხელს „პროვინციალურს სეპარატიზმს“, რომელიც უფრო მავნებელია, ვიდრე „ისტორიული პოლიტიკური სეპარატიზმი“ (იაკობი, IV. 319).

* * *

XIX საუკუნეში არსებულმა მძიმე ენობრივმა თუ ეროვნულმა პოლიტიკამ ერთიან სალიტერატურო ენას საფრთხე შეუქმნა. დაიწყო ინსპირირება მეგრულ და სვანურ ენებზე სკოლების გამართვის აუცილებლობისა. აქ იაკობ გოგებაშვილი, როგორც ყოველთვის, თავის სიმალეზე აღმოჩნდა.

საჭირო გახდა გარკვევა-დასაბუთება იმისა, რა არის სალიტერატურო ენა და რა — არასალიტერატურო. ეს საკითხი ქართველოლოგიაში არასწორი ინტერპრეტაციის საგანიც გახდა; დღეს ასეთი აზრის დამკვიდრებას ცდილობენ: იაკობისთვის მეგრული და სვანური ისეთივე ენობრივი რეალობაა, როგორიც იმერული, კახური თუ ხევსურული, ანუ: იაკობის აზრით, მეგრული და სვანური ქართული ენის ისეთივე დიალექტებია, როგორიც იმერული, კახური და ა.შ. იაკობის ნააზრევის ასეთი გააზრება, მარტივად რომ ვთქვათ, შეურაცხყოფაა ავტორისა: იაკობი იმ დროისათვის ღრმად განსწავლული ლინგვისტია. ამიტომაც თავის ნაწერებში არაერთგზის მსჯელობს იმის თაობაზე, რა არის სალიტერატურო ენა, რა არის დიალექტი, რას წარმოადგენს ენობრივი ერთეულები მეგრული და სვანური... ასევე, საინტერესოა, რა ტერმინებს გამოიყენებს იაკობი და როგორია ამ ტერმინებით აღნიშნულ ცნებათა იაკობისეული გაგება.

იაკობს კარგად აქვს გაცნობიერებული არსებული ენობრივი რეალობა — მეგრული და სვანური მეტყველება განსხვავებულია ქართულისაგან; ზოგ შემთხვევაში სკოლებში ქართულის გასაგებად (განსამარტავად) მასწავლებლები ადგილობრივ მეტყველებას მიმართავენ: „ყველა სკოლებში სწავლება მოწყობილია დედა-ენაზე და ადგილობრივს კილოკავებს ხმარობენ ასახსნელად და განსამარტავად იმ საერთო სიტყვებისა, რომელნიც ადგილობრივ ბავშვებს კარგად არ ესმით“ (იაკობი, III. 321).

ერთ-ერთ წერილს იაკობი ასე იწყებს: „ცნობილია, რომ ყოველს ერს აქვს **მთავარი ენა**, რომელიც საერთო საუნჯეს შეადგენს ამ ერის ყველა ნაწილისათვის და იწოდება მისს **დედა-ენად**, და **თემიური კილო-კავები** (наречия), რომელნიც იხმარებიან ადგილობრივ“ (იაკობი, III. 320).

ქართველურ ენობრივ სივრცეში იაკობი სამი ღონის ენობრივ ერთეულებს გამოყოფს:

**ქართული სალიტერატურო ენა,
სვანური და მეგრული,
ქართული დიალექტები.**

ამ პრობლემამ იაკობის მოღვაწეობაში მაშინ იჩინა თავი, როცა დაისვა სამეგრელოს სკოლებში მეგრულ ენაზე სწავლების საკითხი. მეგრელები და სვანები სხვა ხალხია, ქართველები — სხვაო. იაკობის წერილებში არის მტკიცება ამგვარი მსჯელობის უაზრობისა; იგი ცდილობს დაასაბუთოს, რომ ქართული არის სალიტერატურო ენა ყველა ტომის ქართველთათვის, მთავარი დედაენა, ძირითადი დედაენა.

ქართული სალიტერატურო ენის სინონიმად იაკობი რამდენიმე ტერმინს გამოიყენებს (ვუთითებთ მხოლოდ ხმარების თითო შემთხვევას):

ქართული სალიტერატურო ენა (იაკობი, III. 438),
ლიტერატურული დედა-ენა (იაკობი, III. 437)
ძირითადი ქართული ენა (იაკობი, III. 320),
ძირითადი მშობლიური ენა (დედა-ენა) (იაკობი, III. 439)
მთავარი ენა (იაკობი, III. 320),
მთავარი დედა-ენა (იაკობი, III. 477),
საერთო ენა (იაკობი, IV. 320),
ზოგადი დედა-ენა (იაკობი, IV.109),
ზოგად-ქართული კულტურული ენა (იაკობი, IV. 109),
საღმრთო ენა (იაკობი, VI. 625)

(ტერმინს — სახელმწიფო ენა — იაკობი გამოიყენებს რუსული ენისათვის: „იგი ვერც სახელმწიფო ენის ცოდნას გაავრცელებს და დედა-ენაზედ წიგნის ცოდნასაც ააცდენს ბავშვებსა“ (იაკობი, III. 54).

მეგრულ-სვანურისა და სვანურის აღსანიშნავად გამოიყენებს ტერმინებს:

ადგილობრივი კილო (იაკობი, III. 477),
ადგილობრივი დიალექტი (იაკობი, III. 439),
ადგილობრივი კილო-კავი (იაკობი, III. 321),
მშობლიური კილო (იაკობი, III. 439),
თემური კილო-კავი (იაკობი, III. 320).
პროვინციული კილო (იაკობი, III. 439),
პროვინციალური კილო-კავი (იაკობი, III. 320).

კილო, კილო-კავი და დიალექტი ამ შემთხვევისათვის სინონიმებია. ქართული ენობრივი სივრცის დასახასიათებლად ამ ტერმინების სინონიმად **ენის** გამოყენებას პუბლიცისტურ წერილებში ერიდება (ამის თაობაზე ქვემოთაც ვისაუბრებთ). ქართული ენობრივი სიტუაციის უფრო ნათლად წარმოჩენისათვის მაგალითად მოიყვანს რუსულ, სომხურ და აზერბაიჯანულ ენობრივ სიტუაციას. ქართულისათვის ამ ტერმინების (კერძოდ **თემიური კილო-კავის**) განსამარტავად **наречие**-ს მოიშველიებს. იმავე რუსულ ტერმინს აზერბაიჯანულის შემთხვევაში თარგმნის როგორც **ენა: азербайджанское наречие** — ადერბეიჯანური ენა (იაკობი, III. 320). ადგილობრივი დიალექტი ენად იწოდება ამ შემთხვევაში: „კავკასიის თათრებს აქვთ მაგალითად რამდენიმე **პროვინციალური ენა, ადგილობრივი კილო**, რომელიც დიდად განირჩევა მათის დედაენისაგან, რომელსაცა ჰქვია ადერბეიჯანური ენა“ (იაკობი, III. 477).

იაკობი ადგილობრივ კილოკავს ენად მოიხსენიებს სომხურისა და რუსულის შემთხვევაშიც: „ასეთი წესია სომეხთა შორისაც. ამ ხალხსაც მთავარის სომხურის გარდა, აქვთ პროვინციალური ენებიც, მაგალითად, ზოკური, რომელნიც ისე განირჩევიან მათი დედაენისაგან, რომ ბევრგან ბავშვებს ძლიერ უჭირთ ამ უკანასკნელის გაგება“ (იაკობი, III. 321). „ასეთივე წესი არსებობს რუსეთის ხალხთა შორის“ (იაკობი, III. 477).

ფაქტია, **კილო // კილო-კავი // დიალექტი** „პროვინციალური ენა“, „ადგილობრივი ენა“. ეს, ცხადია, ამ ლოგიკიდანაც გამომდინარეობს: თუ არსებობს ძირითადი ენა, არსებობს არაძირითადი ენაც; თუ არსებობს მთავარი ენა, არსებობს არამთავარი ენაც.

ასე რომ, ერთ ენობრივ სივრცეში ენა შეიძლება იყოს:

მთავარი და არამთავარი,
ძირითადი და არაძირითადი,
ლიტერატურული და არალიტერატურული,
საყოველთაო და ადგილობრივი.

როგორც ვთქვით, ქართული ენობრივი სინამდვილისათვის **ენას** უწოდებს მხოლოდ: **ლიტერატურულს, მთავარს, ძირითადს, საყოველთაოს, საერთოს, ზოგად-ქართულს, საღმრთოს**.

რაც შეეხება ტერიტორიულ დიალექტებს (იმერული, გურული, კახური, ქართლური...), მათ იაკობი ამგვარი ტერმინებით არ განმარტავს, არ მოიხსენიებს ამგვარად; ჩვეულებრივ მიანიშნებს: ასე იტყვიან იმერეთში, ქართლში, კახეთში... თუ ფაქტი ან მოვლენა საერთოდ ასა-

ლურია ან საერთოაღმოსავლური, წერს: „ბავშვები სრული შეგნებით ითვისებენ **ამიერ** სინონიმებს და **ამიერი** მოსწავლენიც უნებლიედ სწავლობენ კითხვის დროს **იმიერ** სინონიმებსა“ (იაკობი, IV. 317); „...**აქეთა** და **იქითა საქართველოსი**“ (იაკობი, IV. 429).

როგორც ვთქვით, ამგვარი მსჯელობა გვხვდება, ეს ტერმინები გამოიყენება იმ წერილებში, რომლებიც იწერება გართულებული ეროვნული ვითარების გამო; წინააღმდეგ იმ მცდელობისა, რომელიც ქართულ ეროვნულ სკოლაში შეინიშნებოდა; კერძოდ, იყო მოთხოვნა სამეგრელოში სასწავლებელთა მეგრულ ენაზე გამართვისა, საღვთისმეტყველო ლიტერატურის მეგრულად და სვანურად თარგმნისა. მოკლედ რომ ვთქვათ, წმინდა პოლიტიკური ხასიათი ჰქონდა თავშეკავებას, რომ მეგრულისა და სვანურისათვის ეწოდებინა ენა. ეს პრობლემა (პოლიტიკური) არ ედგა იაკობს „ბუნების კარში“, ამიტომ მისი მსჯელობა მეგრულისა და სვანურის შესახებ შესაბამისი ტერმინებით მიმდინარეობს:

იაკობის მტკიცებით, მეგრული და სვანური შტოებია ქართულისა (იაკობი, III. 447). „რაც **მეგრელთა შტოს** შესახებ ითქვა, სავსებით შეეხება ქართველი ხალხის **მეორე შტოსაც — სვანებს**, რომელთა არაქართველებად გადაქცევას ლამობენ იგივე გულმოდგინე, მაგრამ ხეპრე პოლიტიკანები, წინააღმდეგ ამ სიმპატიური მთიელი ქართველების სურვილისა, რომლებიც ჩვენი წელთაღრიცხვის მეოთხე საუკუნიდან დღემდე მხოლოდ ქართულ ენას და ქართულ ალფაბეტს ხმარობენ ეკლესიაშიც, სკოლაშიც და თავისი ცხოვრების ყველა სხვა სფეროშიც“ (იაკობი, III. 448).

ქართველური ტომების, ქართველური ენების ურთიერთდამოკიდებულებაზე უფრო ვრცლად და გახსნილად (პოლიტიკისაგან თავდალწეულად) მსჯელობს იაკობი „ბუნების კარში“:

„მეგრელები შეადგენენ ქართველთა შტოსა, სხვა ქართველებისაგან ბევრით არაფრით განსხვავდებიან“ (იაკობი, VI. 625); „ჭანები ძმები არიან მეგრელებისა, ძველის-ძველად ჭანები და მეგრელები შეადგენდნენ ერთს ერსა და გაბმით ეჭირათ მთელი აღმოსავლეთი ნაპირი შავის ზღვისა და სამხრეთი ნაპირი ნახევრობით, შემდეგში გურულები აღმოსავლეთით მიაწვნენ შავი ზღვის პირას, შუა გააპეს მეგრელ-ჭანების ტომი, დასახლდნენ ეხლანდელს საცხოვრებელს ადგილებზედ და გააცალკევეს დიდის ხნის ერთად მცხოვრები ძმები“ (იაკობი, VI. 647). „ქართველების ტომის უფრო შორეულს შტოს სვანები შეადგენენ“ (ია-

კობი, VI. 632). ეს რაც შეეხება ქართველ ტომთა ეთნიკურ ერთობას (წარმომავლობას).

ქართულ ენობრივ სივრცეს იაკობი „ბუნების კარში“ ასე წარმოგვიდგენს: **მეგრელები** „მარტო ენით არიან ცოტათი განცალკევებულნი, მაგრამ **ეს ენაც ღვიძლი ძმა ქართულის ენისა**, გარდა ამისა, თითქმის ყველა მეგრელებმა კარგად იციან ქართული ლაპარაკი და ქართული ენა ძლიერ უყვართ. იმათ ეს საღმრთო ენად მიაჩნიათ, რადგან წირვა-ლოცვა მთელს სამეგრელოში იმთავიდანვე ქართულს ენაზედ სრულდებოდა და ახლაც სრულდება“ (იაკობი, VI. 625).

თუმცა მთლად ვერ თავისუფლდება პოლიტიკისგან და მოსწავლეებსაც მიანიშნებს მოსალოდნელ საფრთხეს „მეგრულ-ქართული განხეთქილების“ მოსურნეთაგან: „ოცის წლის წინად სასულიერო მთავრობამ მოინდომა **მეგრულს ენაზედ** წირვა-ლოცვის შემოღება და კიდევ გადაათარგმნინა ოქროპირის წირვა ამ ენაზედ, მაგრამ ყველა წოდებამ სამეგრელოში ერთხმად უარჰყვეს ცვლილება და არ დასთანხმდა ეკლესიაში **მეგრულის კილოს ხმარებას ქართულის ენის** მაგივრად“ (იაკობი, VI. 626). საინტერესო ფაქტია: როცა საუბრობს მეგრულზე, ენად მოიხსენიებს; როცა ქართული ენის გვერდით სჭირდება მეგრულის დასახელება, ზოგჯერ კილოს უწოდებს (ამით ქართულს მეგრულზე მაღლა აყენებს...); მაგრამ არასოდეს კილოს (დიალექტს) არ უწოდებს კახურს, იმერულს: რომ არ მოხდეს სვანურის (მეგრულის, ჭანურის) და იმერულის (კახურის, თუშურის...) ერთი დონის ენობრივ ერთეულებად გააზრება... ასე რომ, **მეგრული ენა** (ჩვეულებრივ ხმარებული ტერმინი) და **მეგრული კილო** (იშვიათად ხმარებული ტერმინი) „ბუნების კარში“ **სინონიმებია**.

ჭანური და მეგრული იაკობისთვის ერთი ენაა „ცოტაოდენის განსხვავებით“: „**ჭანური ენა** იგივე **მეგრული ენაა** ცოტაოდენის განსხვავებით. **ქართული ენაც** ბევრმა ჭანმა ისევე კარგად იცის, როგორც მეგრელებმა“ (იაკობი, VI. 647). „**სვანური ენაც ქართული ენიდან** არის წარმომდგარი“ (იაკობი, VI. 632).

იმავე „ბუნების კარში“ საქართველოს ცალკეულ კუთხეებზე საუბრისას, განსხვავებით სამეგრელოს, სვანეთისა და ჭანეთისა, უმეტესად არას ამბობს მათს ენაზე; იგულისხმება, რომ ქართულია მათი ენა; მხოლოდ ორიოდ შემთხვევაში მიანიშნებს: „ზემო თუშები **ქართულად** ლაპარაკობენ, ქვემო თუშები კი — თუშურად (იგულისხმება წოვა-თუშური — გ.გ.), მაგრამ ქართული ყველამ იცის“ (იაკობი, VI. 595); აჭარლები „შინ ოჯახობაში **ქართულად** ლაპარაკობენ, თათრული ენა

მხოლოდ ხანშიშესულმა კაცებმა იციან“ (იაკობი, VI. 643). იაკობს მოჰყავს გ. ყაზბეგის ციტატა: „შავშელეები ლაპარაკობენ წმინდა **ქართულ ენაზედ** და გამოთქმით ძლიერ ემსგავსებიან ხევსურებს“ (იაკობი, VI. 643).

როგორც ვხედავთ, იაკობ გოგებაშვილის თვალსაზრისი ქართველურ ენათა რაობისა და ურთიერთმიმართების თაობაზე ასეთ სახეს იღებს: მეგრულ-ჭანური ერთი ენაა („ცოტაოდენი განსხვავებით“). ქართული ეროვნული ენის ტოტებია (შტოებია) მეგრულ-ჭანური და სვანური („ბუნების კარის“ პირველ გამოცემაში ტოტებს ეძახის, ბოლო გამოცემაში — შტოებს). სვანურის შტო უფრო ადრე გამოეყო ეროვნულ ხეს, ვიდრე მეგრულ-ჭანურისა. მეგრულ-ჭანური და სვანური ენების მოწყვეტა ეროვნული ხისაგან (რისი მცდელობაც იყო ამ ენებზე ანბანის შექმნა) დალუპავს ამ ენებს: „დაჭკნობა და გახმობა აუცილებელი შედეგია მათის მოწყვეტისა საერთო ნიადაგიდან... დიად, განცალკევება ჰლუპავს ეროვნულ ხესაც და მისგან მოშორებულს ტოტებსაც“ (იაკობი, III. 479).

შედარება ტოტებთან (შტოებთან) ხაზგასმია იმისა, რომ ეს ენები საერთო წარმომავლობისანი არიან, მონათესავენი არიან: „შტომ შეიძლება იხაროს მხოლოდ ახლოს ნათესავს ხეზე, მაგრამ თუ იგი ამყნეს სრულიდ სხვა გვარის ხეზე, ვერც გაიხარებს და ვერც იხარებს“ (იაკობი, III. 479).

ლინგვისტური თვალსაზრისით იაკობის აზრი სრულიად თანამედროვე და მისაღებია დღეს. თავად ტერმინები — მეგრული შტო ქართული ენისა, სვანური შტო ქართული ენისა — საგულისხმოა დღევანდელი სოციოლინგვისტური თვალსაზრისითაც.

წარმოდგენილ მსჯელობაში სრულიად გარკვეულია ქართული სალიტერატურო ენის როლი და მნიშვნელობა ქართველთა ეროვნულ ერთიანობაში.

* * *

„სიკვდილის გზას ადგია ყოველი ენა, რომელიც გამეფებული არ არის ოჯახსა და სკოლაში... იზრდება, ძალით და ღონით ივსება ყოველი ენა, რომელიც მეფობს ოჯახსა და სკოლაში“ (იაკობი, IV. 89). ოჯახის დამსახურება — ეს ერთი მხარეა ენის სიცოცხლისა, სიძლიერისა... იაკობი ეროვნული სკოლის თავკაცია და ამიტომაც განსაკუთრებულ ყურადღებას ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში სწორედ ეროვნული სკოლის დამსახურებაზე ამახვილებს... თუმცა მარტივად და

უბრალოდაა ნათქვამი „ამახვილებს“; ყველაფერს გვერდზე გადადებს და სიცოცხლეს მიუძღვნის ეროვნულ სკოლას.

რა არის ეროვნული სკოლა იაკობისათვის? გვახსოვს, რა თქმა უნდა, ილიას შეგონება: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: **მამული, ენა და სარწმუნოება**. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავცემთ შთამომავლობას?“ (ილია, III. 27). ეს ილიამ 1860 წელს თქვა.

ილია იაკობისათვის უდიდესი ავტორიტეტია და, რა თქმა უნდა, იზიარებს აზრს სამი **ღვთაებრივი საუნჯის** შესახებ; ოღონდ ესაა, იაკობი მას **ეროვნების ბურჯს** უწოდებს და, რაც დიდად მნიშვნელოვანია, მეოთხე ბურჯს დაუმატებს — **ეროვნულ სკოლას**. იტყვის, ჩვენი ეროვნულობა ოთხ ბურჯზე დგასო:

პირველი ბურჯი: „საძირკველს ნაციონალურის ძალისას შეადგენს **ტერიტორია, მიწა-წყალი, მამული, სამშობლო**... წაართვით ერს მისი მიწა-წყალი, მისი ტერიტორია, და იგი დაჰკარგავს არა მარტო ნიადაგს არსებობისას, არამედ მოსწყდება იმ დიდებულს სულსაც, რომელიც სამშობლოში ტრიალებს“.

„მეორე ბურჯი ერის აღორძინებისათვის გახლავთ **სამშობლო ენა**. ერის განვითარება პირდაპირ დამოკიდებულია ენის განვითარებაზე“...

„მესამე ბურჯი ერის წარმატებისა გახლავთ **სკოლა**. რომელ ქვეყანაშიაც კი უმრავლესობათ სკოლები, ყველგან მათ მოუხდენიათ საოცარი ძირითადი ცვლილება: ერი გამდიდრებულია ცოდნით, ამაღლებულია ზნეობით, ავსილა დოვლათით“...

„მეოთხე ბურჯი ერის წარმატებისა არის **ეკლესია**... თუ საქართველომ მთელის თხუთმეტის საუკუნის განმავლობაში გაუძლო აუარებელს და მძლავრს მტრებს და კავკასიაში დიდი ადგილი დაჰჭერინა მართლ-მადიდებელს ქრისტიანობას, ამისათვის უაღრესად უნდა ვუმადლოდეთ ქართულს ეკლესიას“ (იაკობი, III. 245-249).

და მაინც: ეროვნული სკოლა იაკობისთვის ეროვნულობის უმთავრესი ბურჯია. ეროვნული სკოლა დედაენას უნდა ემყარებოდესო... ეს ერთ-ერთი მთავარი თემაა იაკობის მოღვაწეობისა.

რით აძლევს ძალას დედაენას ეროვნული სკოლა? — **სწორი გეზი სწავლებისა, სწორად შედგენილი სახელმძღვანელოები — ესააო არსებითი! სახელმძღვანელომ უნდა შეაყვაროს მოზარდს დედაენა**.

იაკობის მიერ შედგენილი სახელმძღვანელოების ენას იწუნებენ; ედავებიან, შენი სახელმძღვანელოების ენა არააო გასაგები ყოველი კუთხის ქართველთათვისო. იაკობი იძულებულია, განმარტოს, ამ თვალსაზრისით როგორ მუშაობს სახელმძღვანელოს ენაზე. მისთვის, როგორც აღმოსავლელი კაცისთვის, დასავლური ქართულის „მთავარი ექსპერტი“ აკაკი წერეთელია.

მსჯელობა მკაფიო და ნათელია: სალიტერატურო ენის ღრმად შესწავლისათვის, დაუფლებისათვის აუცილებელია სწორედ ლექსიკური მარაგის გამდიდრება; სრულიად საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებულ სიტყვათა გაცნობა... პედაგოგთათვის და სახელმძღვანელოთა ავტორთათვის საგულისხმოა კიდევ ერთი მსჯელობა: „მართალია, ეს გლუხობა (იგულისხმება დასავლეთის გლუხობა — გ.გ.) აქა-იქ შეხვდება წიგნის ტექსტში აღმოსავლეთის სინონიმებს, რომელთა ნაცვლად დასავლეთის საქართველოში სხვა სინონიმები იხმარება; მაგრამ უცნობს სინონიმებს კითხულობს იგი არა ცალკე და განმარტობულად, არამედ ფრაზებში, რომლის ყოველი სიტყვა, ერთის გარდა, კარგად ესმის, და ამ სიტყვების შემწეობით ტყობილობს მნიშვნელობას უცნობის ტერმინისასა“ (იაკობი, IV. 318)...

საინტერესო მსჯელობა პასუხია გაზეთ „დროებაში“ მასწავლებელ მიხ. კვაჭაძის კრიტიკულ წერილზე („ოროდე სიტყვა სახელმძღვანელოზე“, 1909, № 239). დასკვნა იაკობის წერილისა ძალიან საინტერესოა: „ამგვარს გაზვიადებას (იგულისხმება კრიტიკის ტონი — გ.გ.) ჩვენ უნდა ვერიდოთ, რადგანაც მას **შეუძლია ხელი შეუწყოს პროვინციალურს სეპარატიზმს**, რომელიც უფრო მეტად იქნება მავნებელი, ვიდრე იყო ჩვენი ისტორიული პოლიტიკური სეპარატიზმი, რომელმაც დააქუცმაცა ჩვენი ქვეყანა, დააუძლურა და მტრების ლუკმად აქცია“ (იაკობი, IV. 319).

ეს კიდევ ერთხელ ხაზგასმაა სალიტერატურო ენის, შესაბამისად ამ ენაზე შექმნილი სახელმძღვანელოების მნიშვნელობაზე ეროვნული მთლიანობის აღსადგენად, შესანარჩუნებლად. ესაა სწორედ ის აზრი, რომელსაც ილია დაბეჭითებით ამტკიცებდა: „დიდმა და პატარამ შეიტყოს და გაიგოს, რა ღონეა დედა-ენა სკოლისათვის და საეროსათვის საკუთრივ“ (ილია, IV, 1987, 195).

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში იყო უადრესად აქტიური ბრძოლა ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისა და დამკვიდრებისათვის. არ არის შემთხვევითი ის ფაქტი, რომ მთავარ „დარტყმას“ იაკობ გოგებაშვილი იღებს. აკაკი ხაზგასმით აღნიშნავს: „ბატონმა დო-

დაშვილმა, გიორგი წერეთელმა და მე დავსკვენით პირობა, რომ „კვალისათვის“ კიდევ ერთი განყოფილება მიგვემატებია — „სასწორმეტყველო“ და ჩვენს მწერლობაში როცა შევნიშნავდით ურიგო ქართულს, გვემხილება ხოლმე. პირველი სანიმუშო ისარი მე გავტყორცნე და იმ ისარმაც ყურთან გაუზუზუნა ბატონ იაკობ სიმონიძეს. ბატონი იაკობი მისთანა კაცია, რომ ბუზსაც არავის ააფრენინებს, თვარა ყურთან ისრის გაზუზუნებას როგორ აიცილენდა? ეს ჩვენ წინდაწინვე ვიცოდით, მაგრამ პირველად სიმონიძეს იმიტომ გამოვეთამაშეთ, რომ ის სხვებზე უფრო შესამჩნევია: ისა ზრდის და ისა წვრთნის ქართველ ახალგაზრდობას, ენასაც ყველა მისგან სწავლობს და, მაშასადამე, იმის მცირე შეცდომასაც უფრო მეტი ვნების მოტანა შეუძლია, ვიდრე სხვისას“ (აკაკი, XIII. 14).

ცხადია, ეს იაკობმაც იცის — მის მცირე შეცდომასაც დიდი ზიანის მოტანა რომ შეუძლია ქართული ენისათვის და, შესაბამისად, ქართველი ხალხისათვის. ცოტა რომ გადავუხვიოთ, კორექტურის მიმართაც იმიტომ აქვს მას გამძაფრებელი ყურადღება. შალვა გოგებაშვილის მოგონებიდან: „კორექტურას იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა; ამ საქმეში ყველას იშველიებდა; ასოთამწყობებს, გამოცდილ კორექტორებს, ამხანაგებს, ნაცნობებს და უცნობებსაც კი, რომელთაც თითოეული შეცდომის აღმოჩენაზე შაურს აძლევდა ჰონორარად“ (სამრეკლო, 364). გავითვალისწინოთ: საანბანე წიგნი ორი შაური ღირდა!.. იგონებენ, თურმე ქალაქის თავს, ვასილ ჩერქეზიშვილს, სთხოვდა კორექტურის წაკითხვას — კარგი თვალი გაქვსო...

ადვილი წარმოსადგენია, კორექტურულ შეცდომას რომ ასეთ მნიშვნელობას ანიჭებდა, ენობრივი შეცდომა რა ფასისა იქნებოდა მისთვის!

იაკობის სახელმძღვანელოები — „დედა-ენა“ და „ბუნების კარი“ — იყო სრულიად საქართველოში ქართული ენის სახელმძღვანელოები. **იაკობის ენობრივი ნორმა — საყოველთაო ნორმად იქცეოდა.** თავად იაკობი მიანიშნებს ამის თაობაზე ერთ-ერთი კრიტიკოსის საპასუხო წერილში: „ეს პატარა, იაფი წიგნაკი (იგულისხმება „დედა ენის“ პირველი ნაწილი — გ.გ.), შემკული მრავალი სურათით და დედნით, პატარა მინონოსკასავით, ნაღმოსანივით მისცურავს სოფლებში, შეისრიალებს ხეობებში, ადის მთაში, უწევს ოსეთსა და ქისტეთსა და ჰბადავს მოთხოვნილებას და სიყვარულს ქართულის მწიგნობრობისას“ (იაკობი, IV. 499).

ამას გულისხმობდა შალვა დადიანი: „დედა ენა“ ამაფეთქებელი ნაღმოსანით მისრიალდა ჩვენს მიუვალ მთა-კლდეებში — თუშეთსა და სვანეთში, მიდიოდა ბარად, შეუყვებოდა აჭარასა და მესხეთს და **ყველგან სძრავდა ენას საქართველოდ**, ყველგან აფეთქებდა გრძნობას ეროვნულსა“.

კიდევ ერთი დასტური ამ თვალსაზრისით „დედა ენის“ მნიშვნელობისა: ზ. ჭიჭინაძის აზრით — „გოგებაშვილმა თავის „დედა ენაში“ **აღადგინა დაცემული ენა ქართველთა...** და ამ წიგნის მეოხებით მთელი ქართველობა, ყველა თემისა და ხეობის მონათესავენი **ერთის ქართული ენით იწყებენ წერა-კითხვის სწავლებას** და ლაპარაკს, ყველგან ამ წიგნის მეოხებით ქართული ენა ეფინება“.

აკაკის შეფასება: „იაკობ გოგებაშვილმა ქართველ ხალხს **ქართულის ენის სიტკბოება ყურში ჩააწვეთა, ქართველ ხალხს ქართული ენა შეაყვარა**“... (ს. დადიანის, ზ. ჭიჭინაძისა და აკაკის შეფასებებს ვიმოწმებთ წიგნიდან: გ. გოგოლაშვილი. ი. ავალიანი, „დედაენა“ — წიგნთა-წიგნი, 2001).

* * *

იაკობ გოგებაშვილს თავისი მართლწერა აქვს შემუშავებული და ამ წესებს ამკვიდრებს თავის სახელმძღვანელოებში. იგი არავის აძლევს უფლებას (იგულისხმება რედაქციები), შეცვალონ მისი მართლწერა. „ჯეჯილს“ მიუწერია: „თქვენ არავის აძლევთ ნებას ენას შეეხონ, ჩვენ კი უცვლელად არავის ვბეჭდავთ ამ ბოლო ხანებში“ (იაკობი, III. 75).

ეს ის პერიოდია, როცა არ არსებობს ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენა, ერთიანი ნორმები. ყოველ რედაქციას თავისი პრინციპები აქვს. ამის თაობაზე თავის დროზე ვაჟაც ჩიოდა და მოითხოვდა, ენობრივი შესწორებანი არ შეეტანათ მის ნაწერებში. იაკობს, როგორც ჩანს, ძნელად უბედავენ შესწორებას, მაგრამ მაინც სჭირდება განმარტება: „**ჩემი მართლწერა (...)** მიმაჩნია **ქართულ ლიტერატურულ მართლწერად**, რომელსაც მისდევდნენ ბოლოს დრომდე საზოგადოდ ქართველი მწერლები იმერნი და ამერნი, ყველა ჩვენებური პერიოდული გამოცემანი აღმოსავლეთის და დასავლეთის საქართველოსა“ (იაკობი, IV. 456).

იაკობმა იცის, რომ დედაენის მდგომარეობა სავალალოა. უკომპრომისო, პრინციპული პოზიციის დაჭერაა საჭირო, რომ ეშველოს ქართულ ენას. ამიტომ მისი თავგამოდება არ უნდა გაუკვირდეთ: **„ქართული ენის ბედი რომ ნორმალურს მდგომარეობაში იყოს, ჩვენ ყურსაც არ გავიბერტყავდით, კრინტსაც არ დავძრავდით, რადგანაც**

მაშინ წიგნს თავის-თავად ეწეოდა ის ბედი, რისაც ღირსია იგი“ (იაკობი, III. 95).

მართლწერისათვის იაკობი საინტერესო ტერმინებს შემოგვთავაზებს: **მთავარი მართლწერა, საზოგადო მართლწერა, ინდივიდუალური მართლწერა, პროვინციალური მართლწერა.**

ინდივიდუალური მართლწერა მთავარი მართლწერის (საზოგადო მართლწერის) სახესხვაობაა, მცირეოდენი განსხვავებით; როგორც ჩანს, აქ უფრო სტილურ თავისებურებებს გულისხმობს ავტორისას: „ბლოს ხანამდის ქართულ ლიტერატურაში მიღებული იყო **ერთი მთავარი მართლწერა**, მცირეოდენი **ინდივიდუალური განსხვავებით**, რომელსაც მე მივდევი“ (იაკობი, IV. 456).

იაკობის სახელმძღვანელოებში შესული ნაწარმოებები სწორედ ამ მართლწერის (იაკობის მართლწერის) წესებს ექვემდებარება. საგანგებოდ მიანიშნებს იმის თაობაზეც, რომ აკაკის ნაწარმოებებსაც კი ამ წესს ვუქვემდებარებო: აკაკის „ხელთნაწერი ჩვენ ხელუხლებლივ ვერ დავბეჭდეთ. მასში ჩვენ, თანახმად პედაგოგიურის მოთხოვნილებისა და ბავშვის ფსიქიკისა, ჩვენ მოვანდინეთ შიგა და შიგ ზოგიერთი ცვლილება“ (იაკობი, IV. 244) და ემაყება ის, რომ აკაკიმ თავის წიგნში სწორედ იმ სახით შეიტანა იაკობის მიერ გასწორებული ნაწარმოებები, როგორც „დედა ენაში“ დაიბეჭდა. რა სახის იყო ეს ცვლილება, აქ არ ჩანს, მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ იაკობი ენობრივად ბევრ საკითხში არ ეთანხმება აკაკის (ცნობილი ხანგრძლივი პოლემიკაა ამის დასტური). ასე რომ, სახელმძღვანელო ერთ ნორმებზე უნდა იყოს აგებული. სხვადასხვა ავტორის (ილიასა და აკაკისაც კი...) თუ ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები იაკობის ქურაში გაივლის.

ვთქვით, იაკობი დაუნდობელია სალიტერატურო ენის ნორმათა დამრღვევის მიმართ. თუმცა ისიც ვთქვათ: ძირითადად ენობრივ შეცდომათა ორ ჯგუფს გამოყოფს: ა) **წვრილმანი და უნებლიე** და ბ) **„ბლომი მნიშვნელობის“** მქონე:

„ეს დეფექტები წვრილმანია და უნებლიეთნი, რომელნიც არავითარს ზიანს ჩვენს ენას არ აყენებენ“ (იაკობი, IV. 464).

„მართლწერას ენაში მხოლოდ მაშინ აქვს ბლომი მნიშვნელობა, როცა მისი დარღვევა არღვევს აზროვნებას, ხელს უშლის მას“ (იაკობი, IV. 464).

აი, ამ უკანასკნელი ტიპის შეცდომები „რეგრესულია და ენის გაღატაკებას უწყობს ხელს“ (იქვე). სალიტერატურო ენის რაობაზე, მართებულ და არამართებულ ფორმებზე ხშირია საუბარი იაკობთან. მან ამ თემაზე რამდენიმე პოლემიკაც გადაიტანა

გამოსვლისთანავე დაუწყეს ბრძოლა „დედა ენას“. წერს ერთგან იაკობი: „რაც მე დრო და შრომა მოვანდომე ჩემის სახელმძღვანელობის შედგენას და ხან-გამოშვებით გაუკეთესებას, ათი იმდენა დრო და შრომა მომინდა მათი დაცვისათვის სხვა და სხვა ცილისწამებისაგან“ (იაკობი, II. 179). ერთ-ერთი ცილისწამება სწორედ ენობრივი გაუმართაობაა „დედა ენისა“. გავიხსენოთ: „ცილისწამება ჰქვიან იმისთანა სიცრუეს, რომელშიც შედის ბოროტი განზრახვაო“ (იაკობი, IV. 407), — ბრძანებს იაკობი ერთგან და ამით მიანიშნებს იმაზე, რომ „დედა ენის“ წინააღმდეგ ვალაშქრება ბოროტებაა...

იაკობისთვის ყველაზე დიდი ბრალდება (ცილისწამება) ენის უცოდინარობის დაბრალებაა. აკაკის წერილის გამო თქვა: „მივაქციოთ ჩვენი ყურადღება მხოლოდ ენის უცოდინარობის დაბრალებას“ (იაკობი, II. 341) და ამ „დაბრალების“ გამო გაიმართა XIX საუკუნის პრესაში ერთ-ერთი ყველაზე ხანგრძლივი და საინტერესო პოლემიკა.

ვთქვით, თავისი მართლწერა იაკობს მიაჩნია წმინდა, ლიტერატურულ მართლწერად (კარგ ქართულს ასე ახასიათებს: „წმინდა ქართული ენა და შესაბამისი კილო“ — რაფიელ ერისთავზე იტყვის — იაკობი, I. 272). არალიტერატურულ, არაწმინდა ქართულს — პროვინციალურს უწოდებს.

სილოვან ხუნდაძე გაეპაექრა იაკობს — ქართული დაუწუნა. იაკობი თვლის, რომ გაზეთ „კოლხიდაში“ სილოვანს „ჭიუტურად შეაქვს თავისი პროვინციალური მართლწერა ჩემს სტატიებში, ნაცვლად ჩემის ქართულ-ლიტერატურულის მართლწერისა, რომელსაც მისდევენ ყველა ქართველნი მწერალნი იმერნი და ამერნი და ყველა პერიოდული გამოცემანი აქეთა და იქითა საქართველოსი“ (იაკობი, IV. 429).

იაკობი ამ კამათში კიდევ ერთხელ გახაზავს იმას, რომ **ერთიანი სალიტერატურო ენა ამთლიანებს ერს**; ენობრივი მთლიანობის დაკარგვა ეროვნულ მთლიანობას დაშლისო: „მთავარ საგნად მან (სილოვანმა — გ.გ.) გაიხადა რაღაც პროვინციალური მართლწერის შემოდება და გავრცელება და ისეთი ჭირვეულობით მიჰყავს ეს უმნიშვნელო სა-

კითხი, რომ ჰბადებს განხეთქილებას იმერთა და ამერთა შორის... ეს ხომ ნამდვილი პროვოკაციაა, რომელიც ხელს უწყობს ძმათა შორის განხეთქილებასა, პროვინციალურს სეპარატიზმსა, და ყოველს მტერს ჩვენის ქვეყნის სიტკბოებით ავსებს“ (იაკობი, IV. 454).

ერთ რომელიმე კუთხეში გავრცელებული თუ რომელიმე პირის მიერ ნახმარი ფორმა არ შეიძლება ჩაითვალოს ლიტერატურულ ფორმად (იაკობი, II. 381); ის პირი თუნდაც აკაკი იყოს (ამას კ. ლოდაშვილთან კამათში ამბობს). ისეთი ავტორიტეტული პირი, როგორც აკაკია, განსაკუთრებით ფრთხილად უნდა იყოს, რომ მისი ავტორიტეტის წყალობით არ დამკვიდრდეს ენაში უსწორო ფორმა: „**მაშასადამე ჰკვიერი** არის უხეირო, ნაძალადევი ჩიქორთული და **მის ხმარებას აკაკი უნდა ერიდოს, რადგანაც თავისი ავტორიტეტის გამო ეს მდარე, შეუსაბამო ფორმა შეიძლება დაამკვიდროს ლიტერატურაში, ქართულის ენის საზიანოდ**“ (იაკობი, II. 385).

თავად ის პოლემიკა აკაკისთან (და „კვალის“ ავტორებთან) ბევრი რამით არის საინტერესო. უპირველესად იმით, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებს თითოეული მოკამათე წმინდა, სალიტერატურო ქართულს; მეორე — რამდენად უკომპრომისონი და თავდადებულნი არიან ენობრივ საკითხებზე მსჯელობისას; მესამე — თითოეულის პოზიცია შემავრებულია თეორიულად და პრაქტიკულად; და მთავარი, უფრო სწორად, უმთავრესი ავტორიტეტი არის **ქართული ენა** და მის წინაშე ყველანი ვალდებულნი ვართ, გონივრულად მოვიქცეთ.

ორიოდე მაგალითი იაკობის მსჯელობიდან; აკაკის საპოლემიკო წერილი გვახსოვს: იაკობს დაუწუნა ფორმა **გაღიარებ**; სწორია **აღგაიარებო**, — წერდა აკაკი. იაკობი: „**აღგაიარებ** ძველი ფორმაა, **გაღიარებ** ახალი, ორივე კანონიერია“ (იაკობი, II. 341); ე.ი. ენის ისტორიის თვალსაზრისით ერთი ცვლის მეორეს: „საღმრთო წერილში ასეა ნახმარიო... მაგრამ საღმრთო წერილის ენაზედ მეათე საუკუნიდან აღარა სდგას საქართველო და ახლა მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს როგორ დავუბრუნდეთ... განა ეს ათი საუკუნით უკან გადახტომა არ იქნება?“ (იაკობი, II. 345). შემდეგ თეორიული მსჯელობა: „საკამათო ზმნამ გამოიარა სამი ფაზისი, სამი გვარი ცვლილება: **აღ-ვი-არო, ვ-აღ-ვი-არო, ვ-აღ-ი-არო**... პირველი ფორმა არის **ძველი კლასიკური**, მეორე შუალა, მესამე ახალი. შუალა ფორმა ძლიერ გავრცელებულია ხალხში და იხმარება იმისთანა ქართულის ენის მცოდნეთაგან, როგორც არიან

თ. ი. ჭავჭავაძე და თ. ს. გუგუნიანი, მაგრამ იგი უნდა ჩაითვალოს მძიმე ფორმად... უკანასკნელი ფორმა გავრცელებულია შუაგულს საქართველოში და იხმარება მწერლობაში ქართველ ლიტერატორთაგან. იგი უნდა მივიჩნიოთ დაწინაურებულ, პროგრესულ ფორმად, რომელიც შემდგომში მიუცილებლად გააუქმებს ორსავე დანარჩენ ფორმას“ (იაკობი, II. 414-415).

ამ მსჯელობაში ერთი რამ არის ძალზე საგულისხმო: იაკობი ფორმაცვალების ისტორიას ითვალისწინებს და კი არ აცხადებს რომელიმე ფორმას უკანონოდ, უპირატესობას აძლევს ერთ-ერთ მათგანს, **დაწინაურებულ, პროგრესულ** ფორმად მიიჩნევს; აკაკი ფაქტობრივ კრძალავს **ვადიარებ** ფორმას; იაკობი ითხოვს, აკრძალვა მოეხსნას, არ აიკრძალოს... იგი არც **ადვიაარებ** ფორმის აკრძალვას ითხოვს; ფორმათა გავრცელების ტენდენციის გათვალისწინება მას აიძულებს, რომ **ვადიარებ** „შემდგომში მიუცილებლად გააუქმებს ორსავე დანარჩენ ფორმას“. ამის იმედს ის აძლევს, რომ „ეს უკანასკნელი ფორმა გავრცელებულია მთელს აღმოსავლეთს საქართველოში, ზემო იმერეთში, რაჭაში და იქნება სხვა იმიერს კუთხეებშიაც. წიგნის მკაზმავმა ვასილ ყიფიანმა, ქვემო იმერეთის მცხოვრებმა, მითხრა: **ადვიაარებ** მხოლოდ ეკლესიაში გვესმისო, ეკლესიის გარედ კი გლეხები ყოველთვის ვამბობთ: **ვადიარებ** ან **ვადვიაარებ**“ (იაკობი, IV. 461)...

ასე აქვს გამოკვლეული ეს ფორმა იაკობს: **წარმოგვიდგენს მის ისტორიას, ჩაატარებს მორფოლოგიურ ანალიზს, გამოიკვლევს მისი გავრცელების სიხშირეს და მერე აკეთებს დასკვნას.**

საინტერესოა ერთი ფაქტიც: კი სჯერა, რომ სიმართლე მის მხარესაა, მაგრამ მაინც მეტი ობიექტურობისა და სამართლიანობისათვის მიაჩნია, რომ ნორმის საკითხი ინდივიდუალურად არ უნდა წყდებოდეს; ენობრივ საკითხს, უფრო სწორად, ნორმის საკითხს, საგანგებო კომისია უნდა წყვეტდეს. წერს:

„მსგავსს საკითხებს რუსეთში სწყვეტს მეცნიერებათა აკადემია, ჩვენი სამეცნიერო აკადემია არის „წერა-კითხვის საზოგადოება“. აი ამ საზოგადოების გამგეობამ უნდა აირჩიოს ექვსიოდე ქართველი ინტელიგენტი, საფუძვლიანი განათლებით აღჭურვილი, ევროპიულის ენების და ჩვენი ქართული ენის კარგი მცოდნე, შეადგინოს კომიტეტი, რომელმაც უნდა დაავალოს — განიხილოს მართლწერა ბ-ნი სილოვან ხუნდაძისა და მისი ავკარგის შესახებ ვრცელი მოხსენება წარუდგინოს

გამგეობას. კომიტეტის წევრებად უნდა იყვნენ არჩეულნი ნახევრად იმერნი და ნახევრად ამერნი. ჩემის მხრივ დავასახელებ სამს იმერს ინტელიგენტს კომიტეტის წევრებად; ესენი არიან: ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე, რომელიც მთელს ზამთარს თბილისში რჩება, ფილიპე გაბრიელის ძე გოგიჩაიშვილი და ივანე გედევანის ძე გომართელი. პირადად მე დავემორჩილები ყოველს გადაწყვეტილებას არჩეულის კომიტეტისას იმ შემთხვევაშიც, თუნდაც არ ვეთანხმებოდე ზოგიერთ რამეში, და შესაბამ ცვლილებას შევიტან ჩემის წიგნების და ნაწერების მართლწერაში“ (იაკობი, IV. 465-466).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ იაკობის მიერ ქართული ენობრივი სივრცის სწორმა გააზრებამ, სალიტერატურო ენის როლის მართებულმა შეფასებამ, ხელი შეუწყო ქართველთა ენობრივი და ეროვნული მთლიანობის შენარჩუნებას; უდიდესია იაკობის როლი ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრებაში; ამ მხრივ XIX საუკუნის მოღვაწეთა შორის იაკობ გოგებაშვილი ერთ-ერთი უპირველესია.

I. 1. მორფოლოგიის საგანი. გრამატიკა ენათმეცნიერების დარგია, რომელიც შეისწავლის ენის აგებულებას. იგი ორი ნაწილისაგან შედგება. მორფოლოგია არის ნაწილი გრამატიკისა.

გრამატიკის ნაწილია აგრეთვე სინტაქსი. მორფოლოგია სწავლობს სიტყვას, სიტყვის აგებულებას, სიტყვის ფორმაცვალებას. სინტაქსი შეისწავლის სიტყვათა ურთიერთმიმართებას, მათი შეკავშირების წესებს. გრამატიკის დაყოფა მორფოლოგიად და სინტაქსად ზოგჯერ პირობით ხასიათს იძენს: მორფოლოგიური საკითხების გარკვევა სინტაქსური ურთიერთობების გათვალისწინების გარეშე არ მოხერხდება ისევე, როგორც სინტაქსური პრობლემების გარკვევა — მორფოლოგიის საკითხების გათვალისწინების გარეშე. ამიტომაც ზოგჯერ ენათმეცნიერები საუბრობენ მორფო-სინტაქსის საკითხებზე, მორფოსინტაქსურ კატეგორიებზე.

სხვაგვარი განმარტებით, მორფოლოგია არის ენათმეცნიერების დარგი, რომელიც შეისწავლის ენობრივ ფორმას მისსავე დინამიკაში; სიტყვის ფორმას და ამ ფორმის ცვლილების კანონზომიერებებს; სიტყვის სტრუქტურას და ამ სტრუქტურის შემადგენელ ელემენტებს.

ჩვეულებრივი გაგებით, მორფოლოგიის შესწავლის საგანია სიტყვის ყოველგვარი ცვლა: ამგვარი გაგებით სიტყვაწარმოებაც ისევეა მორფოლოგიის საგანი, როგორც ფორმაწარმოება.

I. 2. სისტემა და სტრუქტურა. პარადიგმატიკა და სინტაგმატიკა. სისტემა და ქვესისტემა. ენა სისტემაა. ეს ნიშნავს: ენა არის ენობრივი ნიშნების, ენობრივი ერთეულების მოწესრიგებული სიმრავლე; ერთობლიობა იმ მიმართებებისა და კავშირებისა, რომლებიც არის ენობრივ ელემენტებს შორის. ეს ნიშნავს, რომ ენაში ყველაფერი არის ურთიერთმეპირობებული და ურთიერთგანსაზღვრული.

შესაბამისად, ნებისმიერი ენობრივი ფაქტი თუ მოვლენა, ყოველი ელემენტი ენობრივი სისტემის წევრია; ის არ შეიძლება სისტემის გარეთ იდგეს; ყველა მათგანს აქვს თავისი ადგილი და ფუნქცია სისტემაში. ამიტომაც ენობრივი გამონაკლისი („სისტემიდან ამოვარდნილი ფაქტი“) მხოლოდ პირობითი ცნებაა: გამონაკლისი არსებობს არა ენობრივი სისტემის დონეზე, ჩვენი ცოდნის დონეზე; ენობრივი ფაქტი გა-

მონაკლისად რჩება მანამ, სანამ მისი ადგილი მოიძებნება სისტემაში. „გამონაკლისი არის გაჭირვების ახსნა“ (ვ. თოფურია). **ხ**-არ, **ხ**-ვალ ფორმები პირის ნიშანთა სისტემის თვალსაზრისით გამონაკლისად ითვლებოდა მანამ, სანამ გაირკვეოდა „ხანმეტობის“ საიდუმლო. როგორც ჩანს, ფორმები **ხ**-არ, **ხ**-ვალ ძველი სისტემის კანონზომიერი წევრები იყოს; სისტემაში იგი ნაშთია ძველი სისტემისა. რამ შეუწყო ხელი ამ ფორმათა შენარჩუნებას, როგორ აღმოჩნდნენ ისინი ახალ სისტემაში, — ეს კითხვა პასუხგასაცემია; არადა, ეს ორივე ფორმა როგორც ძველი, ისე ახალი ქართულისათვის კანონზომიერი ფორმებია...

სისტემის წევრი რომელიმე ენობრივი ერთეულის (ენობრივი ფაქტის) ცვლა იწვევს ამ სისტემის სხვა ელემენტთა შესაბამის ცვლას. ანუ, სისტემის რომელიმე ელემენტის ცვლილების შედეგად სისტემა არ ირღვევა; სისტემის ცალკეულ ელემენტთა ცვლა ხდება, მაგრამ შესაბამისობა, სისტემის ერთიანობა დაცულია.

სისტემის წევრები (ენობრივი ერთეულები) ქმნიან თავისებურ **სტრუქტურას**, აგებულებას. „ასეთი სტრუქტურა შეგვიძლია ამოვიცნოთ მისი რალაც ნაწილის მიხედვით ისევე, როგორც, მაგალითად, შეგვიძლია ავაგოთ სამკუთხედი, თუ მოცემულია მისი ერთი გვერდი და ორი კუთხე (ისინი სამკუთხედის დანარჩენ ელემენტებს ერთმნიშვნელოვნად განსაზღვრავენ)“ (თ. გამყრელიძე).

ენობრივი ერთეულის მიმართება სისტემის წევრ სხვა ერთეულებთან შეიძლება იყოს **სინტაგმატური** და **პარადიგმატული**:

„სინტაგმატურ მიმართებას ერთეული ამყარებს მიმდევრობაში წინამავალ ან მომდევნო ერთეულებთან;

პარადიგმატული მიმართება გვაქვს, როდესაც მოცემული ერთეული რალაც თვალსაზრისით უპირისპირდება სხვა ერთეულებს სისტემაში (და არა მიმდევრობაში). ზოგადად, „თუ სისტემაში გვაქვს რალაც [aktu], [agtu], [antu] გამოსახულებები, მაშინ [k] ელემენტი სისტემურ მიმართებაშია a, t, u ელემენტებთან და პარადიგმატულ მიმართებაში — [g], [n] ელემენტებთან, რომლებიც იმავე გარემოცვაში (პოზიციაში) გვხვდება“ (თ. გამყრელიძე).

სწორედ პარადიგმატულ მიმართებათა არსებობა განაპირობებს იმას, რომ ენობრივ ერთეულთა სიმრავლე არის არა უბრალო სიმრავლე, არამედ — სისტემა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, **ენობრივი სისტემა არის პარადიგმატული მონაცემების ერთობლიობა**. ენობრივი **სტრუქტურა კი არის სინტაგმატური მონაცემების ერთობლიობა**.

სტრუქტურის შემადგენელი ელემენტები ფორმოზომიერად ურთიერთშეპირობებულია. მაგალითად, სტრუქტურაში — **ტყემ მოისხა ფოთოლი** — თითოეული ელემენტის ფორმა სხვა ელემენტების მიხედვით არის განსაზღვრული; რომელიმე მათგანის ფორმის ცვლა სტრუქტურას დაარღვევს (შეუძლებელია ამ სტრუქტურაში მოთხრობითი ბრუნვის ფორმა ჩანაცვლდეს სხვა ბრუნვის ფორმებით — ტყე, ტყეს, ტყის...).

მაგრამ ამ სტრუქტურის ერთი ელემენტი შეიძლება ჩავანაცვლოთ იმავე ფორმის სხვა ელემენტით ისე, რომ სტრუქტურის წევრთა შორის ფორმალური მიმართება არ დაირღვეს:

ტყემ მოისხა **ფოთოლი**.

ხემ მოისხა **ფოთოლი**.

ხემ მოისხა **ნაყოფი**.

ე. ი. სტრუქტურას ქმნის ფორმათა გარკვეული მიმართებანი. თუ ეს ფორმოზომიერი მიმართებები არ შეიცვალა, შემადგენელ ელემენტთა ცვლა სტრუქტურას არ დაარღვევს; ყველა ვარიანტი სტრუქტურულად იდენტურია. სტრუქტურის ელემენტებს აქვთ თავიანთი განაწილების წესები. „ფაქტობრივად სტრუქტურა წარმოადგენს გარკვეულ ადგილთა მიმართებას და ეს ადგილები მოლაპარაკეს სურვილისამებრ შეუძლია შეავსოს სხვადასხვა კონკრეტული ერთეულით. მოცემული სასრული რაოდენობის სტრუქტურებით შეგვიძლია შევადგინოთ წინადადებათა უსასრულო რაოდენობა“ (თ. გამყრელიძე).

სისტემა და ქვესისტემა. ენა ერთიანი სისტემაა. ამ ერთიანი სისტემის ყოველი ცალკეული ნაწილი, რომელიც თავისთავად, ასევე სისტემური აგებულებისაა, შეიძლება მოვიაზროთ, როგორც ამ **ენობრივი სისტემის ქვესისტემა**.

როცა ვსაუბრობთ ქართული ენის სისტემაზე, მისი თითოეული უბანი (ვთქვათ ზმნა, სახელი), ქმნის ქვესისტემას, თუმცა ზოგჯერ საუბრობენ ზმნის სისტემაზე, სახელის სისტემაზე.

ასევე: როცა საუბრობენ ენისა და დიალექტის ურთიერთმიმართებაზე, დიალექტს განიხილავენ ერთიანი ენობრივი სისტემის ნაირსახეობად — ქვესისტემად.

ასევე: რამდენადაც ქართული ენა არის ერთიანი სისტემა, მისი ისტორიული ნაირსახეობანი — ძველი ქართული, საშუალო ქართული, ახალი ქართული — მოიაზრება ქვესისტემებად.

თუმცა ზოგჯერ ტერმინები — სისტემა, ქვესისტემა — პირობით ხასიათს იძენს. რამდენადაც სისტემა მოიაზრება ერთმანეთთან მიზეზ-შე-

დეგობრივად შეკავშირებულ ერთეულთა ერთობად, ზმნაზე საუბრისას მსჯელობენ ზმნის სისტემაზე, სახელზე მსჯელობისას — სახელის სისტემაზე. შესაბამისად, ამ „სისტემის“ ნაწილი გაიაზრება ქვესისტემად; მაგ., პირის ნიშანთა ქვესისტემა. თუმცა, როცა მსჯელობის საგანია პირის ნიშნები და არა მთლიანად ზმნა, საუბრობენ „პირის ნიშანთა სისტემაზე“, „სუბიექტური მესამე პირის ნიშანთა სისტემაზე“ და ა. შ.

როგორც ჩანს, მორფოლოგიური ანალიზისას ამ პირობითობას ვერ ავცდებით. ამ შემთხვევაში სისტემით სახელდება ენობრივი ელემენტებისა გულისხმობს, რომ განხილვის საგანია სისტემურად შეკავშირებული ენობრივი ერთეულები სხვა რიგის ელემენტთა გათვალისწინებლად; ქვესისტემად სახელდება ელემენტთა ერთობისა ხდება მაშინ, როცა ეს ერთობა განიხილება სხვა რიგის ენობრივი ფაქტების გათვალისწინებით.

სხვა მაგალითი: მეგრული არის ქვესისტემა (ნაირსახეობა) ზანური ენობრივი სისტემისა, მაგრამ ი. ყიფშიძის მონოგრაფიაში („მეგრული ენის გრამატიკა“) იგი სისტემად მოიაზრება, რადგან არ ხდება ამ სისტემის წარმოდგენისას გათვალისწინება სხვა ქვესისტემისა (ამ შემთხვევაში ჭანურისა). არნ. ჩიქობავას მონოგრაფიაში („ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“) ჭანური განიხილება როგორც ქვესისტემა (ნაირსახეობა) ერთიანი ენობრივი სისტემისა — ზანურისა, რამდენადაც ხდება ამ სისტემის სხვა ქვესისტემის (მეგრულის) გათვალისწინებაც.

I. 3. მორფოლოგიის ძირითადი ცნებები. მორფოლოგიის ერთ-ერთი ძირითადი ცნება არის სიტყვა, რომელიც ენაში აუცილებლად არის წარმოდგენილი რაიმე ფორმით.

სიტყვა არის ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე უმცირესი ენობრივი ერთეული. ენობრივ მოვლენათა იერარქიაში სიტყვაზე მცირე ერთეული არის მორფემა, უფრო მსხვილი ერთეული — წინადადება. სიტყვა შედგება მორფემებისაგან; თავის მხრივ, სიტყვა შედის წინადადების შემადგენლობაში.

სიტყვა შეიძლება დაიშალოს შემადგენელ მორფემებად.

მორფემა არის გრამატიკის ძირითადი ერთეული, რომელიც მორფოლოგიურ დონეზე არ დაიყოფა — ის უმცირესი მორფოლოგიური ელემენტია.

ფორმალურ სტრუქტურაში გარჩეულია გრამატიკული და ლექსიკური (ძირეული) მორფემები. გრამატიკულია მორფემა, რომელიც გამოხატავს სრულმნიშვნელობიან სიტყვებს შორის მიმართებებს, გრამა-

ტიკულ კატეგორიებს, ან აწარმოებს ახალ სიტყვებს. გრამატიკული მორფემები — იგივე აფიქსები — დამოუკიდებლად არ არსებობენ; მათ დამოკიდებულ მორფემებსაც უწოდებენ.

გრამატიკული მორფემა სიტყვაში შეიძლება ნულოვანი სახით (ნულოვანი ალომორფით) იყოს წარმოდგენილი (არ იყოს გამოხატული).

სიტყვის ბირთვის ქმნის ძირეული მორფემა. მასთან არის დაკავშირებული სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა. მორფემა მორფოლოგიური სტრუქტურის აგებაში მონაწილეობს როგორც დამოუკიდებელი ელემენტი. იგი ხასიათდება საკუთარი ფორმობრივი თვისობითა და ქმედების უნარით.

მორფემის თვისობა — მორფემისეული ხმოვნის ფონეტიკური ცვლის უნარი. მაგ.: ხატ-**ავ**-ს — ხატ-**ვ**-ა, **-ავ** არის მორფემა, რომლის თვისობაც არის გახმოვანების ნულოვან ვარიანტთან მონაცვლეობა; აწვ-**ენ**-ს — დააწვ-**ინ**-ა, **ენ** მორფემის თვისობა **ე**- ხმოვნის **ი**-სთან მონაცვლეობაა. აკეთ-**ებ**-ს — **-ებ** მორფემის თვისობაა გახმოვანების უცვლელობა.

მორფემის ქმედება — მორფემის უნარი, ცვალოს გახმოვანება იმ მორფემისა (ძირეულის თუ აფიქსურის), რომელსაც დაერთვის: მოვ-კალ — მო-კალ-**ა** **-ა** მორფემის ქმედების შედეგია წინამავალი მორფემისეული ხმოვნის რედუქცია.

მორფემის თვისობა და ქმედება ვლინდება სხვა მორფემებთან მიმართებისას.

გრამატიკული მორფემა იგივეა, რაც ფორმანტი ანუ აფიქსი (ქართული ტერმინით — სართი).

აფიქსები ძირეულ მორფემასთან მიმართებით სამი სახისაა: პრეფიქსი ანუ თავსართი, სუფიქსი ანუ ბოლოსართი და ინფიქსი.

პრეფიქსია სიტყვის ბირთვის — ძირეული მორფემის — წინ მდგომი აფიქსი; სუფიქსია — ძირეული მორფემის მომდევნო აფიქსი.

ვ-ი-კეთ-ებ-თ ფორმაში **ვ-** და **ი-** პრეფიქსებია (ანუ თავსართი); **-ებ**, **-თ** სუფიქსებია (ანუ ბოლოსართი).

ინფიქსი — აფიქსი, რომელიც გათიშავს და ჩაერთვის ძირეულ მორფემას, ზოგადად არაა დამახასიათებელი ქართულისათვის. რამდენიმე შემთხვევაში მეტათეზისის შედეგად ფუძეში გადანაცვლებული სუფიქსური ელემენტი შეიძლება ინფიქსად განვიხილოთ: ხ-**ვ**-ნ-ა : ხნ-**ავ**-ს → ხნ-**ვ**-ა → ხ**ვნ**-ა; ნა-**ვ**-ხ-ე ← ვნახ-ე და სხვ.

სახელურ სიტყვაწარმოებაში გამოიყოფა პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება, როცა პრეფიქსსა და სუფიქსს ცალ-ცალკე ფუნქცია არ გა-

აჩნია — საერთო ფუნქცია აქვს: **მე-ხუთ-ე, უ-დიდ-ეს-ი... სი-ყვარ-ულ-ი... მ-შენებ-ელ-ი...** პრეფიქს-სუფიქსს ერთად კონფიქსს (ან ცირ-კუმფიქსს) უწოდებენ.

ფუძე — მორფოლოგიის ძირითადი ცნებაა. ფუძე ჩვეულებრივ განიმარტება ორი თვალსაზრისით: ლექსიკური მნიშვნელობით და ფორმოზობრივი მნიშვნელობით.

პირველი თვალსაზრისით, ფუძე არის სიტყვის ის შემადგენელი ნაწილი, რომელთანაც დაკავშირებულია ძირითადი ლექსიკური მნიშვნელობა.

ფორმოზობრივი თვალსაზრისით, ფუძე პერმანენტულად ცვლადი მონაცემია; იგი განიმარტება, როგორც **საყრდენი ფორმათა სისტემისათვის**. შესაბამისად: ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა ფორმოზობრივი სისტემისათვის ფუძე სხვადასხვა შეიძლება იყოს.

მალ-ავ-ს → **უ-მალ-ავ-ს** → **უ-მალ-ავ-დ-ა** → **უ-მალ-ავ-დ-ე-ს** ყველა საფეხურზე ხაზგასმული მონაკვეთი ფუძეა; **თითოეული** მათგანი სხვადასხვა ფორმოზობრივი სისტემისათვის არის საყრდენი: პირველი საფეხური — **მალ-ავ-** აწმყოს მწკრივის ფორმოზობრივი საყრდენია; მეორე (**უ-მალ-ავ**) — საყრდენია იმავე მწკრივის საობიექტო ქცევის ფორმათათვის, მესამე (**უ-მალ-ავ-დ**) — უწყვეტლის ფორმათათვის და ა. შ.

სახელის შემთხვევაში ვითარება უფრო მარტივია: ვსაუბრობთ მხოლოდითის ფუძეზე (**კაც-ი, მამა...**) და მრავლობითის ფუძეზე (**კაც-ებ-ი, კაც-ნ-ი...**).

მორფოლოგიური ანალიზის მიზნის შესაბამისად, როგორც ითქვა, ფუძე შეიძლება სხვადასხვა იყოს, მაგრამ ყველა შემთხვევისათვის სახელისათვის ფუძეში არ შედის ბრუნვის ნიშნები (**კაც-ი, კაც-ად...**); ზმნისათვის — პირისა და რიცხვის ნიშნები (**ვ-არ-თ, ხ-არ-თ, არ-ი-ან...**).

სახელისათვის ფუძე შეიძლება იყოს **მარტივი: კაც-ი, კედელ-ი, მამა, წყარო...**

წარმოქმნილი: **კაც-ურ-ი, სა-კაც-ე, უ-მამ-ო, მამ-ობრივ-ი...**

რთული: **დედა-კაც-ი, ძალ-გულ-ოვან-ი...**

ფონეტიკური სტრუქტურის მიხედვით — სრული და არასრული (შეკუმშული ან შეკვეცილი): სრულია — **კედელ-ი, მამა...**

არასრულია — **კედლ-ის, მამ-ის...**

ზმნისათვის — **მარტივ ფუძეს** ვუწოდებთ ზმნური ფორმის იმ ნაწილს, რომელიც საერთოა ზმნის სრული პარადიგმის ყველა წევრისათვის: **ხატ-ავ-ს — ხატ-ავ-დ-ა — და-ხატ-ა — და-უ-ხატ-ავ-ს...**

მარტივი ფუძე — პირობითი ტერმინია: შედგენილობით იგი შეიძლება იყოს წარმოქმნილი ან რთული — ა-**გულ-იან-ებ-ს**, **დიდ-კაც-ობ-ს**; ან ეტიმოლოგიურად არ იყო მარტივი **დრ-ეკ-ს** — (მდრ. ძვ. ქართ.: **შევ-დერ-კ...**). ზმნური სისტემისათვის ყველა ეს ვარიანტი (**გულიან-, დიდკაც-, დრეკ-**) მარტივად გაიაზრება, რამდენადაც ზმნის სრული პარადიგმის ყველა წევრისათვის საერთო საყრდენი მონაცემია.

ზმნისათვის — რთულია ყველა ის ვარიანტი ფუძისა, რომლის მარტივი ფუძეც გართულებულია ზმნური სიტყვა- თუ ფორმაწარმოებითი ელემენტით **ხატ-ავ-ს**, **ხატ-ავ-დ-ე-ს**, **და-უ-ხატ-ავ-ს...**

ზმნის ფუძეც შეიძლება იყოს სრული და არასრული.

სრულია — მო-**ვ-კალ**, გა-**ჭერ**, და-**წერ-ე**; არასრულია — მო-**კლ-ა**, გა-**ჭრ-ა**, და-**წერ-ა** (← და-**წერ-ე-ა**)

ფუძის იმ ნაირსახეობას, რომელიც საყრდენია I ან II სერიის ფორმათათვის, **თემა** ჰქვია (ტერმინიც და ცნებაც ა. შანიძეს ეკუთვნის); ზმნას აქვს I სერიის თემა (ა-**კეთ-ებ-ს**, **დრეკ-ს...**) და II სერიის თემა (ა-**კეთ-ა**, მო-**დრიკ-ა...**). თუ I სერიის ფუძე (ე. ი. თემა) განსხვავებულია II სერიის ფუძისაგან (თემისაგან), ასეთ ზმნებს ორთემიანებს ვუწოდებთ. წარმოდგენილი ორივე ზმნა ორთემიანია; ერთ შემთხვევაში ერთმანეთს უპირისპირდება რთული და მარტივი თემა (**კეთ-ებ — კეთ**), მეორე შემთხვევაში — სხვადასხვა გახმოვანების ფუძეები (**დრეკ — დრიკ**); არის ერთთემიანი ზმნებიც — როცა ორივე სერიაში ერთგვარი თემა გვაქვს (**წერ...**). (თემის საკითხი სპეციფიკურია III სერიაში. ამის თაობაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ).

ერთი მწკრივის ფორმათათვის საყრდენ ფუძეს **მწკრივის ფუძეს** უწოდებენ; მწკრივის ფუძეა **კეთდებოდე-ს** (I კავშირებითისათვის) ან **ხატ-ო-ს** (II კავშირებითისთვის)...

გრამატიკულ ლიტერატურაში გამოიყენება ცნება **ძირისა**. „ძირი არ განეკუთვნება ენის რეალური ფუნქციონირების სფეროს; ე. ი. ძირი უშუალოდ არ ფუნქციონირებს ენაში და ფუნქციონირებას იწყებს მხოლოდ მას შემდეგ, რაც იგი ფუძის შემადგენლობაში შევა. ენისათვის მოქმედი („ცოცხალი“) ელემენტი ფუძეა და არა ძირი. ძირი აბსტრაქტიზებული ცნებაა, იმ რიგის წმინდა მონაცემია, რომელიც მხოლოდ „ლაბორატორიული წესით“ მიიღება“ (ბ. ჯორბენაძე). ამგვარი გააზრებით ზუსტად არ შეიძლება განისაზღვროს ძირის რაობა: იგი ზოგჯერ ემთხვევა ფუძეს, სხვადასხვა გავებით წარმოდგენილს (მაგ.: **კეთ**, **წერ...**), ზოგჯერ მხოლოდ „ისტორიული მონაცემია, თეორიულად დასაშვები შესაძლებლობა და არა თანამედროვე ენის ფაქტი. ასე

მაგალითად, **ა-ნათ-ებ-ს** ფორმაში ძირად ივარაუდება **-თ-**, ხოლო **ნა-** ძირს მიხორცებული პრეფიქსია. ეს **-თ-** კი არც კლასიკურ და არც თანამედროვე ქართულში არავითარ ურთიერთმიმართებაში არ შედის და, ბუნებრივია, არც რაიმე ლექსიკური მნიშვნელობა მოეპოვება. იგი წმინდა აბსტრაქციას წარმოადგენს; ელემენტს, რომელიც გამოყოფილია და განყენებული ნათ-ელ-ი — ა-თენ-ებ-ს — ა-თევ-ს — გან-თი(ვ)-ად-ი (←*გან-თევ-ად-ი) ფორმების შედარება-შეპირისპირების საფუძველზე“ (ბ. ჯორბენაძე).

I. 4. მორფემათა ფუნქციური კლასიფიკაცია. ფუნქციური თვალსაზრისით მორფემები შეიძლება დაიყოს სამ ჯგუფად:

ა) მორფემები, რომლებიც მონაწილეობენ ფუძის ფორმობრივ ნებაში (მოქმედი აფიქსები არიან), მაგრამ არ ცვლიან სიტყვის მნიშვნელობას არც გრამატიკული და არც ლექსიკური თვალსაზრისით. ამ ტიპის მორფემებად შეიძლება განვიხილოთ **ე. წ. თემის ნიშნები:**

ჩეხ-ა და **ჩეხ-ავ-ს**

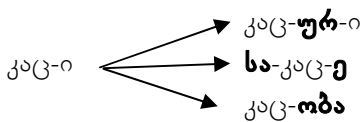
-ავ მორფემას ფორმაში არა აქვს არც გრამატიკული და არც ლექსიკური მნიშვნელობა.

შესაძლებელია, ისტორიულად მას ჰქონდა ამგვარი მნიშვნელობა, ანდა დღესაც აქვს ჩვენთვის შეუმჩნეველი ფუნქცია, მაგრამ დღევანდელი მორფოლოგიური ანალიზის დონეზე ჩვენთვის მისაღებია თვალსაზრისი, რომ არ ვისაუბროთ ამ შემთხვევაში სუფიქსის გრამატიკულ თუ ლექსიკურ მნიშვნელობაზე.

ბ) მეორე ჯგუფში შეიძლება გაერთიანდნენ მორფემები, რომლებიც ცვლიან სიტყვის გრამატიკულ მნიშვნელობას. ეს იქნება სახელისათვის ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნები: **კაც-ი**, **კაც-მა**, **კაც-ს...** **კაც-ებ-ი**, **კაც-ნ-ი...**

ზმნისათვის — პირის ნიშნები, რიცხვის ნიშნები, მწკრივის ნიშნები... მაგ.: **ვ-წერ**, **წერ-ს**, **წერ-ენ...** **ვ-წერ-ე** **ვ-წერ-ო...**

გ) მესამე ჯგუფში შევა მორფემები, რომლებიც ცვლიან სიტყვის ლექსიკურ მნიშვნელობას:

ზმნისათვის ეს ჯგუფი გაცილებით რთული იქნება: აქ შემოვა ქცევის, გვარის, კონტაქტის... ნიშნები: **ა-კეთებს**, **ი-კეთებს...** **აკეთებ-ინ-**

ებს... კეთ-დ-ება... (თუმცა ამ აფიქსთა ფუნქციების შესახებ არსებობს განსხვავებული თვალსაზრისები. ამის თაობაზე ქვემოთ).

I. 5. მორფემათა განაწილების თანრიგები. იმისდა მიხედვით, თუ როგორია აფიქსური მორფემის მიმართება ძირეულ მორფემასთან, შეიძლება გამოიყოს აფიქსურ მორფემათა სამი თანრიგი:

ა) მორფემები, რომლებიც უშუალოდ მიერთვიან ძირეულ მორფემას („მარტივ ფუძეს“): სახელებში — რიცხვის ნიშანი, სიტყვათ-წარმოქმნელი აფიქსები...

მაგ.: კაც-ებ-ი, კაც-ნ-ი...

კაც-ურ-ი, სა-კაც-ე

ზმნებში — ხმოვანბრეფიქსები, ე. წ. გვარის ნიშნები — -დ, -ნ ← -ენ (ძველი ქართულისათვის)...

მაგ.: ა-კეთ-ებ-ს, უ-კეთ-ებ-ს...

კეთ-დ-ებ-ა... გან-ჭაბუკ-ნ-ებ-ის

მიმღეობისა თუ მასდარის მაწარმოებლები: ნა-ტეხ-ი, სა-წერ-ი... და მისთანანი.

ბ) მორფემები, რომლებიც უშუალოდ არ მიერთვიან ძირეულ მორფემას:

თანდებულები: დედას-თან, დედ-ის-კენ...

უწყვეტლის მწკრივის ნიშანი:

ვ-წერ-დ-ი, ვ-ტირ-ოდ-ი...

ნაწილაკები: დედა-ს-ა-ც, კაც-ი-და და მისთანანი.

გ) მორფემები, რომლებიც მიერთვიან როგორც ძირეულ მორფემას, ასევე აფიქსურ მორფემებს. ანუ: რომელთათვისაც საყრდენი შეიძლება იყოს როგორც ძირეული, ისე აფიქსური მორფემები:

ბრუნვის ნიშნებისათვის საყრდენია როგორც ძირეული (კაც-ი, კაც-მა, კაც-ს...), ისე სუფიქსური მორფემები (კაც-ებ-ი, კაც-ებ-მა, კაც-ებ-ს...)

ასევე: კაც-ებრ-ი და კაც-ისებრ-ი.

ზმნისათვის — ვ-წერ და ვ-ა-წერ, ვ-ი-წერ; ანდა: წერ-ს და წერ-დ-ე-ს და მისთანანი.

I. 6. მორფემათა დანიშნულება და მნიშვნელობა. დანიშნულების მიხედვით შეიძლება გამოიყოს მორფემათა სამი ჯგუფი: მიმართებითი, წარმოქმნელი და დამაზუსტებელი მორფემები.

ა) **მიმართებითი** მორფემებია ის მორფემები, რომლებიც გამოხატავენ მიმართებას წინადადების რომელიმე წევრისადმი.

სახელის სისტემაში მიმართებითი მორფემებია ბრუნვის ნიშნები: კაც-**ი**, კაც-**მა**, კაც-**ს**...

ზმნის სისტემაში მიმართებითად განიხილება პირისა და რიცხვის ნიშნები: წერ-**ს**, წერ-**ენ** (ისინი).

მიმართებითად განიხილება ე. წ. დეიქტური ხმოვანი პრეფიქსები: ა-ქ, ი-ქ, ა-ასე, ი-სე...

ამ რიგის მოვლენასთან ათანაბრებენ ზმნურ ხმოვანპრეფიქსებს ა-წერს, ი-წერს, უ-წერს (ბ. ჯორბენაძე).

ბ) **წარმომქმნელი** მორფემებია ის მორფემები, რომლებიც წარმოქმნიან ახალ ფუძეს და არ არიან დამოკიდებული წინადადების სხვა წევრების ფორმასა თუ მნიშვნელობაზე.

წარმომქმნელი მორფემები ცვლიან სიტყვის ლექსიკურ ან გრამატიკულ მნიშვნელობას. ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლის მაგალითებია:

წიგნი — წიგნ-**იან**-ი, წიგნ-**იერ**-ი, უ-წიგნ-**ურ**-ი...

ბალახი — ა-ბალახ-**ებ**-ს. ბალახ-**ობ**-ს...

გ) **დამაზუსტებელ** მორფემებად მიიჩნევა თანდებულები, ნაწილაკები:

სახლი — სახლ-**თან**, სახლი-**ც**...

მორფემებმა შეიძლება იცვალონ დანიშნულება: ერთ შემთხვევაში სამიმართებო მორფემა სხვა შემთხვევაში შეიძლება წარმომქმნელ მორფემად მოგვევლინოს:

კაც-ად მაშინ ხარ საქები... **-ად** სამიმართებო მორფემაა.

ერი გულ-**ად**-ი, პურ-**ად**-ი... **-ად** წარმომქმნელი მორფემაა — ლექსიკურ მნიშვნელობას აწარმოებს.

მნიშვნელობის მიხედვით მორფემათა კლასიფიკაცია უფრო რთულია და მრავალფეროვანი.

სახელის სისტემაში დანიშნულების მიხედვით მიმართებითი მორფემა მნიშვნელობის მიხედვით შეიძლება იყოს ბრუნვის ნიშანი, რიცხვის ნიშანი; წარმომქმნელი მორფემა მნიშვნელობის მიხედვით შეიძლება იყოს მქონებლობის, უქონლობის და სხვა.

ზმნის სისტემაში მიმართებითი დანიშნულების მორფემები მნიშვნელობით შეიძლება იყოს პირის ნიშანი, რიცხვის ნიშანი... წარმომქმნელი მორფემები — ქცევისა, გვარისა...

მაგ.: კაც-**მა**; **-მა** დანიშნულებით მიმართებითი აფიქსია, მნიშვნელობით — მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი.

წერ-**ს** — **ს-** დანიშნულებით მიმართებითი აფიქსია, მნიშვნელობით — მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი.

გულ-**იან**-ი — **-იან** დანიშნულებით წარმომქმნელი აფიქსია, მნიშვნელობით — მქონებლობისა.

აწერ-**ინ**-ებ-ს — **-ინ** დანიშნულებით წარმომქმნელი აფიქსია, მნიშვნელობით — კაუზატივისა...

ფაქტია, სხვადასხვა მორფემას სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს: კაც-**ს** უთხრა და კაც-**ით** ამაყოფს — ამ მაგალითებში **-ს** და **-ით** მორფემები სხვადასხვა მიმართებებს გამოხატავენ, მაგრამ შესაძლებელია მოხდეს მათი მნიშვნელობების დამთხვევა:

დილა-**ს** მოვიდა და დილ-**ით** მოვიდა — ამ შემთხვევაში **-ს** და **-ით** მორფემათა მნიშვნელობები ნეიტრალიზებულია.

მსგავსი მაგალითები ზმნურ სისტემაშიც შეიძლება დაიძებნოს (წახდ-**ენ**-ა და წახდ-**ომ**-ა...).

I. 7. მორფემოიდები ანუ მოდალური ელემენტები. მორფოლოგიის ძირითადი ცნებებია, როგორც ითქვა, სიტყვა, მორფემა... ენაში გვხვდება აგრეთვე დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე ის ფორმებიც, რომლებიც სხვადასხვა კონკრეტულ შემთხვევაში შეიძლება გამოყენებულ იქნენ თანდებულების, ნაწილაკების ან მეშველი ზმნის დანიშნულებით.

ზმნისართი **წინ** დამოუკიდებელი მნიშვნელობით იხმარება მსგავს შემთხვევებში:

მეგობრებო, **წინ**, **წინ** გასწით!...

თანდებულის მნიშვნელობით გამოიყენება მსგავს კონსტრუქციაში: სახლის **წინ** ჩაიარა...

ასევე: **უნდა**, **არის** ფორმებს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვს: მას **უნდა** თამაში; იგი აქ **არის**...

ნაწილაკის (ან მეშველი ზმნის) დანიშნულებით გამოიყენება იგივე სიტყვები სხვა შემთხვევაში:

უნდა გავაკეთო... ის ჩემი მეგობარი **არის** (მეგობარია)...

მორფემოიდებად იწოდება მორფემის დანიშნულებით გამოყენებული წარმოშობით არამორფემული (დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე) ელემენტები.

მორფემოიდებად გაიაზრება აგრეთვე მოდალური ელემენტები: უნდა, იქნებ, ხოლმე, თურმე, მეთქი თქო...

უნდა წავიდე... **იქნებ** მოვიდეს...

ამბობს **ხოლმე**... თურმე **დაუწერია**... **გააკეთე-მეთქი**, **მოდითქო**...

I. 8. სიტყვის დაშლა. სიტყვის მორფოლოგიური ანალიზის მიზნით შეიძლება სიტყვა დავშალოთ. ყოველგვარ ანალიზს აქვს თავისი მიზანი — რისი დადგენა გვსურს, რისთვის ვახდენთ სიტყვის დაშლას.

სიტყვის დაშლისას უნდა გამოიყოს ფუძე და მაწარმოებელი მორფემები. რამდენადაც ფუძე პერმანენტულად ცვლადი მონაცემია, ანალიზის დროს ვსაუბრობთ იმ ფუძეზე, რა სახის ანალიზსაც ვახდენთ. თუ მიზანი არის ამა თუ იმ მწკრივის ფორმათა ანალიზი, ფუძედ მივიჩნევთ ამ მწკრივისათვის საყრდენ ფუძეს: **ვ-ა-კეთ-ებ-დ-ე**; ამ შემთხვევაში გამოიყოფა ფუძე **კეთებდ** და ფორმანტი **-ე**. ზმნური ფორმის **მდგომარეობს** ანალიზისას გამოიყოფა ფუძე **მდგომარე** და მორფემები **-ობ** და **-ს**. თავისთავად **მდგომარე** რთული შედგენილობის მონაცემია, მაგრამ ანალიზის ამ კონკრეტული მიზნისათვის იგი ერთი მორფოლოგიური ოდენობაა, ისევე როგორც **კაც** ფორმისათვის — **კაც-ობ-ს**. შესაბამისად, თუ ჩვენ ვსაუბრობთ **მდგომარე** მიმღეობის შესახებ, ამ შემთხვევაში საწარმოებელი (საყრდენი) ფუძე იქნება **დგომ, მ-არე** მაწარმოებელი აფიქსები; მასდარის ანალიზის შემთხვევაში დაიშლება **დგომა** ფორმაც — **დგ-ომ-ა**.

ვითვალისწინებთ იმას, რომ მორფოლოგია სწავლობს ფორმის ცვლილებას. ფორმობრივი ცვლილების შედეგად, როგორც ვიცით, იცვლება სიტყვის ან გრამატიკული, ან ლექსიკური მნიშვნელობა. სწორედ ეს განსაზღვრავს მორფოლოგიური ანალიზის მიზანს. მაგალითად: საანალიზო ფორმაა **ცხენოსანი**. თუ ჩვენი მიზანია გრამატიკული მნიშვნელობის ცვლილების გამორკვევა, ამ შემთხვევაში ფუძედ გამოიყოფა **ცხენოსან**, მაწარმოებელია **-ი**. ამ შემთხვევაში იგი შეუდარდება ბრუნვათა სხვა ფორმებს (ცხენოსან-მა, ცხენოსან-ს...). თუ ანალიზის მიზანია ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლილების შესწავლა, იგივე ფორმა ასე დაიშლება: **ცხენ-ოსან-ი** და შეუდარდება **ცხენ** ფუძისაგან წარმოქმნილ სხვა სიტყვებს: **ცხენ-იან-ი**, **უ-ცხენ-ო**...

I. 9. მორფემათა რელაცია. ყოველ მორფემას თავისი სტატუსი აქვს. მორფემათა სტატუსის დადგენა სხვა მორფემებთან მიმართების მიხედვით ხდება. ერთსა და იმავე ფორმაში ერთსა და იმავე ელემენტს შესაძლებელია სხვადასხვა სტატუსი ჰქონდეს იმისდა მიხედვით, თუ რა პარადიგმის წევრია. მაგალითად: ფორმაში **შინდ-ის მურაბა შინდის -ის** ფორმანტის ფუნქცია ფორმაწარმოებითია (ბრუნვის ნიშანია), როცა იგი პარადიგმაში მიემართება (და ენაცვლება) ბრუნვის ნიშნებს — -ი, -მა, -ს...

შინდ-ი

შინდ-მა

შინდ-ს

შინდ-ის

-ის მორფემის ფუნქცია სიტყვაწარმოებითია (სოფელი შინდისი), როცა იგი მიემართება სიტყვაწარმოებით **-ელ, -ურ** მორფემებს:

შინდ-ის-ი

შიდ-ელ-ი (// შინდ-ის-ელ-ი)

შინდ-ურ-ი (// შინდ-ის-ურ-ი)

სემანტიკური ანალიზის დროს შესაძლებელია ვისაუბროთ მორფემათა სემანტიკურ რელაციაზე, მაგალითად:

მქონებლობა — უქონლობა

წიგნ-იან-ი — უ-წიგნ-ო: საგნობრივი, ფიზიკური მნიშვნელობა.

წიგნ-იერ-ი — უ-წიგნ-ურ-ი: თვისობრივი, შინაგანი მნიშვნელობა.

I. 10. ფუძის შენების (აგების) ორი პრინციპი. ვთქვით, ფუძე (ფორმობრივადაც და ფუნქციურადაც) უნდა განიმარტოს იმ ურთიერთმიმართებათა მიხედვით, რომლებსაც იგი ამყარებს სტრუქტურის შემადგენელ სხვა ელემენტებთან. აქედან გამომდინარე, უნდა დადგინდეს ის ურთიერთმიმართებანი, რომლებიც ფუძის სტატუსს ქმნიან.

რამდენადაც ფუძე პერმანენტულად ცვლადი მონაცემია, ჩვეულებრივი მოვლენაა ერთი რომელიმე ფუძისაგან ახალი ფუძის წარმოქმნა. ერთი და იმავე მარტივი ფუძისაგან (ამ შემთხვევაში ძირისაგან) შეიძლება ვაწარმოოთ მრავალი ფუძე:

ა-კეთ-ა — ა-კეთ-ებ-ს — გა-კეთ-ებ-ულ-ი — სა-კეთ-ებ-ელ-ი და სხვა...

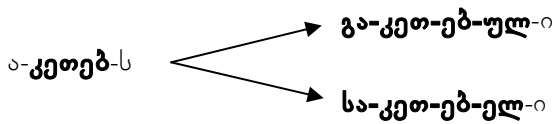
იმისდა მიხედვით, თუ როგორია ურთიერთმიმართება ერთი და იმავე მარტივი ფუძისაგან წარმოებული ფუძეებისა მიზეზ-შედეგობრივი თვალსაზრისით, შეიძლება ვისაუბროთ ფუძეთა წარმოების ორ პრინციპზე:

1) შესაძლებელია, ერთი ფუძე იყოს ამოსავალი (საყრდენი) მეორისათვის, მეორე — მესამისათვის და ა. შ. ანუ: ერთი ფუძე სრულად განმეორდეს მეორე ფუძეში, მეორე — მესამეში და ა. შ.:

ა-კეთ-ა → ა-კეთ-ებ-ს → ა-კეთ-ებ-დ-ა

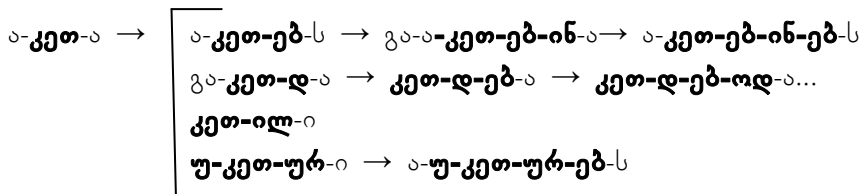
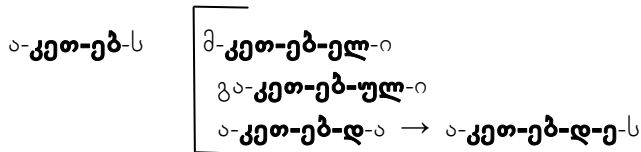
ასეთი ჯაჭვური პრინციპით ერთმანეთზე აგებული ფუძეები ენაში ხშირად საკმაოდ მრავალრიცხოვანია. ფუძეთა წარმოების ამ პრინციპს უწოდებენ ფუძეთა წარმოების **ხაზოვან** პრინციპს.

არსებობს ფუძეთა წარმოების მეორე პრინციპი — **ჩანაცვლების** პრინციპი. ამ შემთხვევაში ერთი ფუძე კი არ არის საყრდენი (ამოსავალი) მეორე ფუძისათვის, არამედ ორივე მათგანს აქვს საერთო საყრდენი ფუძე:

აკეთებს და გასაკეთებელი, ერთი მხრივ, აკეთებს და საკეთებელი — მეორე მხრივ, ხაზოვანი პრინციპით მიემართება ერთმანეთს, ხოლო **გა-კეთ-ებ-ულ-ი** და **სა-კეთ-ებ-ელ-ი** — ჩანაცვლების პრინციპით.

ერთი და იმავე მარტივი ფუძისაგან (ამ შემთხვევაში ძირისაგან) წარმოებულ ფორმათა სქემაზე ფუძეები ჩვეულებრივ ან ერთი პრინციპით მიემართება ერთმანეთს, ან — მეორე პრინციპით. მაგალითი ერთი ზმნური ძირისათვის:

ჰორიზონტალური მიმდევრობით წარმოდგენილი ფუძეები ერთმანეთს ხაზოვანი პრინციპით მიემართება, ვერტიკალური რიგებით წარმოდგენილი ფუძეები — ჩანაცვლების პრინციპით. ამ სქემის მიხედვით **აკეთებდეს** და **კეთდებოდა** ერთიმეორეს უშუალოდ არ მიემართება. ამ სქემიდან ფორმათა განვითარების დინამიკა ასე შეიძლება გამოვწეროთ:

ა-კეთ-ა → $\left\{ \begin{array}{l} \text{ა-კეთ-ებ-ს} \rightarrow \text{ა-კეთ-ებ-დ-ა} \rightarrow \text{ა-კეთ-ებ-დ-ე-ს} \\ \text{გა-კეთ-დ-ა} \rightarrow \text{კეთ-დ-ებ-ა} \rightarrow \text{კეთ-დ-ებ-ოდ-ა...} \end{array} \right.$

შენიშვნა: ამ შემთხვევაში ზმნისწინსა და ხმოვანპრეფიქსებს მწკრივის ფუძის ელემენტად არ განვიხილავთ.

სქემებში წარმოდგენილი ყველა ფუძე არის საყრდენი ფორმათა გარკვეული სისტემისათვის: მწკრივის პარადიგმისათვის (მაგ.: **აკეთ-ა**, **აკეთებდ-ა...**), ან ბრუნების პარადიგმისათვის (მაგ.: **საკეთებელ-ი...**)

შეიძლება შეგვხვდეს შემთხვევები, რომ ესა თუ ის საფეხური ფუძეთა განვითარების დინამიკაში არ ჩანდეს საყრდენი კონკრეტული პარადიგმისათვის... მაგ.:

დეგ → დგ-ომ → $\left\{ \begin{array}{l} \text{დგ-ომ-ა} \\ \text{მ-დგ-ომ-ი} \\ \text{სა-დგ-ომ-ი} \\ \text{ნა-დგ-ომ-ი} \end{array} \right.$

მესამე რიგის ფორმები ურთიერთჩანაცვლებადი ფუძეებია; მათთვის საერთო ამოსავალი (საყრდენი) ფუძე არის **დგ-ომ**, თუმცა ეს ფუძე დამოუკიდებლად არ არის საყრდენი ფორმათა სისტემისათვის. **დგ-ომ** ტიპის ფუძეს **ფარული ფუძე** ეწოდება.

I. 11. „ფარული ფუძის“ პრინციპი. ე. ი. ფარული არის ფუძე, რომელიც უშუალოდ არ არის საყრდენი ფორმათა სისტემისათვის; მისგან იწარმოება ახალი ფუძე, რომელიც უკვე საყრდენი ხდება ფორმათა სისტემისათვის. ენაში გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა რომელიმე წარმოებული ფორმა ამოსავლად ვარაუდობს გარკვეულ ფორმას (ფუძეს), რომელიც დამოუკიდებლივ ენაში არ არის რეალიზებული (არ იხმარება). მაგალითად, **სა-დგურ-ი** ამოსავლად ვარაუდობს **დგ-ურ-** ფუძეს, რომელიც დამოუკიდებლივ ენაში არ იხმარება. ასევე: „მოდერნიზებული“ აგებულებით მიმდებარა, ნაზმნარი სახელია, დაიშლება ასე:

მოდერნიზებ-ულ-ი, სადაც **-ულ** მიმღეობის მაწარმოებელია. მიმღეობა ამოსავლად ზმნურ ფუძეს ვარაუდობს, ასეთი ფუძე უნდა ყოფილიყო **ა-მოდერნიზებ-ს** (ა- ხმოვანპრეფიქსი, **მოდერნიზ-** ნასესხები ძირი, **-ებ** თემის ნიშანი), მაგრამ ქართულისათვის უცნობია ამგვარი ზმნური ფუძე. იგი მხოლოდ „საშენ მასალად“ არის გამოყენებული. „დგ-ურ“, „მოდერნიზებ“ მონაცემებს პირობითად ფარულ ფუძეებს ვუწოდებთ. წესი ასეთია: ფარული ფუძე აუცილებლად მონაწილეობს ამა თუ იმ ფორმის აგებაში, მაგრამ დამოუკიდებელივ ენაში არ არის ხმარებული.

I. 12. გრამატიკული მნიშვნელობა და ლექსიკური მნიშვნელობა. სიტყვა იცვლება ორგვარად: ლექსიკური მნიშვნელობით და გრამატიკული მნიშვნელობით.

ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლის შემთხვევაში იცვლება საგნობრივი მიმართება:

კაც-ი და **სა-კაც-ე** ორი სხვადასხვა საგანია; ანდა: **კაც-ურ-ი** — თვისება აღინიშნება... **ბარ-ი** — **ბარ-ავ-ს** — ორი სხვადასხვა მოვლენაა. ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლა — საგანი და მოქმედება სიტყვაწარმოებაა.

გრამატიკული მნიშვნელობის ცვლის დროს იცვლება ენობრივ მონაცემთა შორის ურთიერთმიმართება; საგნობრივი მიმართება უცვლელი რჩება:

კაც-ი	(ხატავს),
კაც-მა	(დახატა),
კაც-ს	(დაუხატავს)...

ანდა:

ვ-ხატავ	(მე მას),
ხატავ	(შენ მას),
ხატავ-ს	(ის მას)...

გრამატიკულ მნიშვნელობათა ცვლა ფორმაწარმოებაა.

I. 13. გრამატიკულ მნიშვნელობათა გამოხატვის საშუალებანი. გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვის რამდენიმე საშუალება არსებობს; იგი შეიძლება გამოიხატოს:

ა) სპეციფიკური ფორმანტით (მორფემით): კაც-**ი**, კაც-**მა**, კაც-**ს**... — ბრუნვის გრამატიკული მნიშვნელობა გამოიხატება ბრუნვის ნიშნებით — **-ი**, **-მა**, **-ს**...

ვ-წერ, წერ-**ს**... — პირის გრამატიკული მნიშვნელობა გამოიხატება პირის ნიშნებით — **ვ-**, **-ს**...

ბ) ყალიბით: მაგალითისათვის: მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებს არა აქვთ სპეციალური მაწარმოებლები (არსებობს ასეთი გაგებაც), მაგრამ მათი უღლების პარადიგმათა შედარება დაგვანახებს, რომ ფუნქციური სხვაობა გამოიხატება განსხვავებული ყალიბებით:

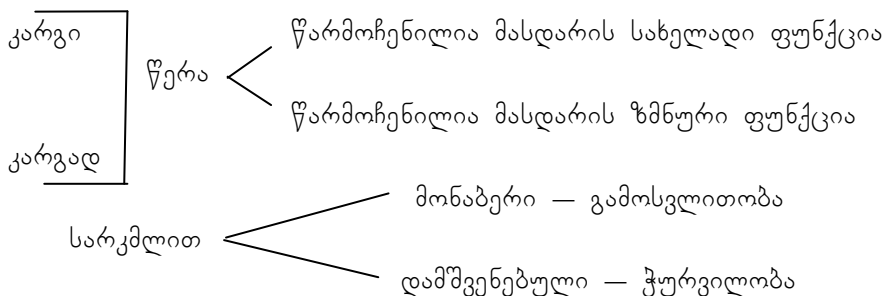
მოქმედებითი	ვნებითი
ვ-ა-თბ-ობ	ვ-თბ-ებ-ი
ვ-ა-თბ-ობ-დ-ი	ვ-თბ-ებ-ოდ-ი
ვ-ა-თბ-ობ-დ-ე	ვ-თბ-ებ-ოდ-ე
(გა)-ვ-ა-თბ-ე	გა-ვ-თბ-ი
(გა)-ვ-ა-თბ-ო	გა-ვ-თბ-ე
(გა)-მ-ი-თბ-ია	გა-ვ-მთბარ-ვარ
(გა)-მ-ე-თბ-ო	გა-ვ-მთბარ-იყავი
(გა)-მ-ე-თბ-ო-ს	გა-ვ-მთბარ-იყო

ბ) ფუძის გაორკეცვებით: **ვკეცე**, **ვკეცე**... **იარა**, **იარა** და...

გ) სუბლექტური ფორმებით (ძირეული მორფემების მონაცვლეობით):

მე — ჩვენ	შენ — თქვენ
ზის — სხედან	ამბობს — იტყვის
არის — იქნება — იყო...	

დ) კონტექსტით (მორფოსინტაქსური საშუალებით):

რომ მოსულიყო, **დაწერდა** — პირობითობა...

ადგებოდა, **დაწერდა** — ხოლმეობითობა...

ე) აღწერიდა, მოდალური ელემენტების გამოყენებით:

უნდა გავაკეთო — ვალდებულება;

გაუქმებულ იქნა — გაუქმდა...

ვ) ფონოლოგიურად (მორფონოლოგიური საშუალებით) — ფუძის გახმოვანების ცვლით:

ვ-დრეკ — **ვ-დრიკ-ე**,

ვ-თლ-ი — **ვ-თალ-ე**...

ზ) გრამატიკული მნიშვნელობის განსხვავების ფუნქცია ზოგ შემთხვევაში შეიძლება იტვირთოს ინტონაციამ:

— მე გავაკეთე. — შეენ? (ჩაკითხვა)

— ის მოვა. — შენ? (კითხვა — არ მოხვალ?)

გრამატიკულ მნიშვნელობათა გამოხატვის ეს მრავალფეროვანი შესაძლებლობანი შეიძლება დაყვანილი იქნეს სამ ძირითად სახეობაზე:

1. წმინდა მორფოლოგიური;
2. მორფონოლოგიური;
3. მორფოსინტაქსური.

თუმცა ენაში ამ სახეობათა ასე მკვეთრად გამოიკვეთა არ ხდება. ხშირია შემთხვევა, როცა ფორმათა ერთმანეთისაგან განმასხვავებლად ერთდროულად რამდენიმე გრამატიკული საშუალება შეიძლება იქნეს გამოყენებული:

ვ-დრეკ — ვ-დრიკ-ე

ამ შემთხვევაში დაპირისპირება ხდება მორფოლოგიური (-ე) და მორფონოლოგიური (ხმოვანმონაცვლეობა ე—ი) საშუალებებით.

I. 14. მნიშვნელობის მორფოლოგიური გამოხატვის ნაირსახეობანი. ენათმეცნიერებაში ძირითადად გამოყოფენ ენათა სამ მორფოლოგიურ ტიპს, ესენია: მაიზოლირებელი, ფლექსიური და აგლუტინაციური. თანამედროვე ინტერპრეტაციით ეს ტიპები ასე განისაზღვრება:

„მაიზოლირებელია ენები, რომლებშიც ადვილად ხორციელდება ს ე გ მ ე ნ ტ ა ც ი ა, ანუ გამონათქვამთა დანაწევრება მორფემბად, მაგრამ ძნელია კ ლ ა ს ი ფ ი კ ა ც ი ა, ანუ სიტყვათა პარადიგმატული კლასების გამოყოფა.

„ფლექსიურია ენები, რომლებშიც ადვილია კ ლ ა ს ი ფ ი კ ა ც ი ა, მაგრამ ძნელია ს ე გ მ ე ნ ტ ა ც ი ა.

„აგლუტინაციურია ენები, რომლებშიც ადვილად ხორციელდება როგორც ს ე გ მ ე ნ ტ ა ც ი ა, ისე კ ლ ა ს ი ფ ი კ ა ც ი ა“ (თ. გამყრელიძე...).

სეგმენტაცია და **კლასიფიკაცია** ღრმა ლინგვისტური აზრის შემცველი პროცედურებია:

სეგმენტაცია გულისხმობს იმას, თუ როგორ შეესაბამება ერთმანეთს მორფემები და ის მნიშვნელობები, რომლებიც მათ მიეწერება; ანუ — ერთ მორფემას ერთი გრამატიკული მნიშვნელობა შეესაბამება თუ რამდენიმე.

„კლასიფიკაცია გულისხმობს იმას, თუ რამდენად ქმნიან გამოყოფილი მორფემები დაპირისპირებათა შინაგან სისტემას, როგორია მათი პარადიგმატული ურთიერთმიმართებანი“ (თ. გამყრელიძე).

ქართული ძირითადად აგლუტინაციური ტიპის ენაა. ამიტომაც, უპირატესად, გრამატიკული მნიშვნელობის გამოხატვა აგლუტინაციურად ხდება: ერთ მორფემას ერთი გრამატიკული მნიშვნელობა შეესაბამება, ანდა ერთი გრამატიკული მნიშვნელობა ფორმაში შესაბამისად ერთი მორფემით გადმოიცემა:

კაც-ებ-ი — რიცხვის გრამატიკულ მნიშვნელობას **-ებ** ფორმანტი გადმოსცემს, ბრუნვის გრამატიკულ მნიშვნელობას — **-ი** ფორმანტი.

ვ-წერ-თ პირის გრამატიკული მნიშვნელობა **ვ-** პრეფიქსით გადმოიცემა, რიცხვის გრამატიკული მნიშვნელობა — **-თ** სუფიქსით.

თუმცა ქართულში არაა იშვიათი გრამატიკული მნიშვნელობის გადმოცემა ფლექსიურად, როცა ერთი ფორმანტი რამდენიმე გრამატიკულ მნიშვნელობას ითავსებს:

კაც-თ(ა) — **თ(ა)** ფორმანტი გამოხატავს როგორც მრავლობით რიცხვს, ისე — ირიბ ბრუნვას;

წერ-ენ — **-ენ** სუფიქსი მიანიშნებს როგორც სუბიექტურ მესამე პირზე, ისე სუბიექტის რიცხვზე (მრავლობითი).

I. 15. პარადიგმა. ფორმათა სიმრავლე შეიძლება დაჯგუფდეს და დალაგდეს სხვადასხვა პრინციპით განსაზღვრული წესით. სწორედ განსაზღვრული წესით დალაგებულ ფორმათა სიმრავლე ქმნის პარადიგმას.

პარადიგმა შეიძლება იყოს **სემანტიკური** და **გრამატიკული**. ერთი და იმავე სემანტიკის მქონე სხვადასხვა ფუძის მქონე სიტყვათა გარკვეული წესით შეკავშირება-დალაგება ქმნის **სემანტიკურ პარადიგმას**.

ამბობს — იტყვის — თქვა

არის — იქნება — იყო

გრამატიკული არის პარადიგმა, რომელიც ერთი და იმავე ძირეული მორფემებისაგან სხვადასხვა გრამატიკული საშუალებებით წარმოებულ ფორმათა სიმრავლეს ქმნის:

წერს — წერდა — წერდეს...

კაცი — კაცმა — კაცს...

გრამატიკულად რთული ფორმა შეიძლება იყოს მიღებული **დერეგაციით** (ანუ წარმოქმნით) და **ფლექსიით** (ანუ მიმოხრით). შესაბამისად, გრამატიკული პარადიგმა შეიძლება იყოს **დერეგაციული** და **ფლექსიური**. დერეგაციული პარადიგმაა:

კაც-ი

სა-კაც-ე

კაც-ურ-ი

კაც-ობა...

ფლექსიური პარადიგმაა:

კაც-ი

კაც-მა

კაც-ს

კაც-ის...

I. 16. მორფემათა გამოყოფის პრინციპები. ტრადიციულად მორფემის გამოყოფა ხდება ორი პირობის დაცვით:

ა) სიტყვის ცვლადი და მდგრადი მონაკვეთების ურთიერთშეფარდებით:

კაც-ი

კაც-ი

კაც-მა

ქალ-ი

კაც-ს

ქარ-ი...

პირველ შემთხვევაში **კაც-** უცვლელია, ცვლადია **-ი, -მა, -ს...** შესაბამისად, გამოიყოფა **კაც-** ფუძე (ფუძისეული მორფემა) და **-ი, -მა, -ს...** მორფემები.

მეორე შემთხვევაში ცვლადია **კაც-, ქალ-, ქარ-...** უცვლელია **-ი**. ამის მიხედვითაც გამოიყოფა **კაც-, ქალ-, ქარ-** ფუძეები და **-ი** მორფემა.

ბ) გამოყოფილ ელემენტს უნდა ჰქონდეს ან ლექსიკური, ან გრამატიკული მნიშვნელობა. მორფემა, რომელსაც ლექსიკური მნიშვნელო-

ბა აქვს, ძირეული მორფემა; ოდენ- გრამატიკული მნიშვნელობის მქონე მორფემა — ჩვეულებრივი მორფემა, ფორმანტი, აფიქსი.

მორფემა მორფოლოგიური ოდენობაა, ამიტომაც, უპირველეს ყოვლისა, მისი მორფოლოგიური (ფორმოზირი) თვისებანი უნდა წარმოჩნდეს. ქართულში ხერხდება გამოყოფა რამდენიმე პრინციპისა, რომლითაც შესაძლებელი ხდება მორფემის მორფოლოგიური (წმინდა ფორმოზირი) დახასიათება. ესაა ფლაგიტაციის, დისპოზიციის, დიზუნქციის პრინციპები.

I. 17. ფლაგიტაციის პრინციპი ვარაუდობს მორფემათა ისეთ ურთიერთობას, როცა ერთი რომელიმე მორფემა შეეთავსება (რამდენიმე შესაძლებლიდან) მხოლოდ ერთ მორფემას (და არავითარ შემთხვევაში — სხვას). ამრიგად, ფლაგიტაცია (ლათ.: *flagitatio* „დაჟინებითი მოთხოვნა“) ერთი მორფემის მიერ მეორე მორფემის დაჟინებითი მოთხოვნაა, ანუ: ერთი მორფემა მეორე მორფემის აუცილებელ პოვნირებას შეაპირობებს.

მაგალითად, შედეგობის გამომხატველ (ნამყო ღროის საობიექტო) მიმღეობას ორი სუფიქსი აწარმოებს **-ილ** და **-ულ**. სემანტიკურად მათ შორის არავითარი განსხვავება არ არის, მათი განაწილება წმინდა ფორმოზირი პრინციპს ემყარება. შდრ.:

ღებ-ავ-ს → შე-ღებ-ილ-ი

ა-ღ-ებ-ს → გა-ღ-ებ-ულ-ი

ანუ: თუ ზმნურ ფორმაში გვაქვს **-ებ** თემის ნიშანი, მიმღეობის სუფიქსურ მაწარმოებელთაგან მას მიერთდება მხოლოდ და მხოლოდ **-ულ**. თუ ფონეტიკურად იმავე შედეგნილობის **-ებ** ფუძისეული გამოუნაწევრებელი ელემენტი, მაშინ მიმღეობის მაწარმოებელი იქნება **-ილ**. ენა ზუსტად ასხვავებს ამ ორ სხვადასხვა **-ებ** ელემენტს (შდრ.: გა-ღ-ებ-ულ-ი და **შე-ღ-ებ-ილ-ი**, ან: შე-კრებ-ილ-ი...) (ბ. ჯორბენაძე).

ფლაგიტაციური მიმართებაა **-ი** და **-ოდ** მორფემებს შორის უღვილების პარადიგმაში (მღერ-ი-ს — მღერ-ოდ-ა, შდრ.: მღერ-ს — მღერ-დ-ა).

ფლაგიტაციის პრინციპი მოქმედებს მოქმედებითისა და ვნებითის ფორმათა ურთიერთიმართებისას:

ა-ნათ-ებ-ს → ნათ-ღ-ებ-ა

ა-ნთ-ებ-ს → ი-ნთ-ებ-ა

ყალიბი **ა + ფუძე + ებ** შეითავსებს: ა) სუფიქსიან ვნებითს, თუ ფუძე მარცვლოვანია, ბ) პრეფიქსიან ვნებითს — თუ ფუძე უმარცვლოა.

I. 18. დისპოზიცია თანამიმდევრობას, თანაგანლაგებას გულისხმობს. ის ფაქტი, რომ ნებისმიერ მორფემას თავისი მკაცრად განსაზღვრული ადგილი აქვს სტრუქტურაში, დისპოზიციის პრინციპის მოქმედების შედეგია. ეს განსაკუთრებით ნათლად წარმოჩნდება მატერიალურად იდენტური, მაგრამ სემანტიკურად განსხვავებული მორფემების შედარებისას: ვნებითისეული **-დ** ყოველთვის საყრდენ ფუძესა და თემის ნიშანს შორის მოექცევა (**შენ-დ-ებ-ა**), ხოლო უწყვეტლის **-დ** ყოველთვის უშუალოდ მოსდევს თემის ნიშანს (**ა-შენ-ებ-დ-ა**). დისპოზიციას თავის მიზეზი აქვს. ამ შემთხვევაში დისპოზიციის მიზეზი ნაირგვარი საყრდენი ფუძის მქონებლობაა: **შენ-დ-ებ-ა** ფორმისთვის ამოსავალია წყვეტილის ფუძე: **ა-შენ-დ-ა** → **შენ-დ-ებ-ა**. ბუნებრივია, **-ებ** მოექცეოდა **-დ** ელემენტის შემდეგ. მეორე შემთხვევაში საყრდენია აწმყოს ფუძე: **ა-შენ-ებ-ს** → **ა-შენ-ებ-და**.

I. 19. დიზუნქციის პრინციპი გულისხმობს შემთხვევებს, როცა ერთი და იგივე მორფემა იხამებს ხან ერთ, ხან მეორე მორფემას, მაგრამ ურთიერთშენაცვლების გარეშე. მაგალითად, **-ავ** თემისნიშნისანი ზმნა შედეგობის მნიშვნელობის გამომხატველ მიმღეობას იკეთებს ხან **-ილ**, ხან **-ულ** მორფემით: **მალ-ავ-ს** → **და-მალ-ულ-ი**, მაგრამ: **ნაყ-ავ-ს** → **და-ნაყ-ილ-ი**; დაუშვებელია **და-მალ-ილ-ი**, არ გვხვდება **და-ნაყ-ულ-ი**. ამგვარ განაწილებას თავისი ისტორიული მიზეზი აქვს: ის **-ავ** თემისნიშნისანი ზმნები, რომლებიც მიმღეობას **-ილ** მორფემით იწარმოებენ, ისტორიულად უთემისნიშნონი იყვნენ: **ნაყ-ს**, **ხოც-ს**, **რეკ-ს...** ამრიგად, ამ შემთხვევაში ისტორიას ეწევა ანგარიში, სინქრონიულად კი დიზუნქციის პრინციპის მოქმედებაზე შეგვიძლია ლაპარაკი.

შენიშვნა: აქ სალიტერატურო ენის მონაცემებზეა საუბარი. დიალექტურ ნაირსახეობებს თავისი მიზეზი და ახსნა აქვს.

ზემოხსენებული პრინციპები შესაძლოა კომბინაციურადაც მოქმედებდნენ. მაგალითად, **გა-დ-ებ-ულ-ი** — **-ებ** თემის ნიშანი ფლაგიტაციის პრინციპის შესაბამისად იხამებს **-ულ** მორფემას, მაგრამ თვით

-ულ კი უკვე დიზუნქციურად ეხამება არა მხოლოდ **-ებ**, არამედ, **-ავ**, **-ამ** და **-ემ** თემის ნიშნებსაც.

I. 20. კონფიქსი თავსართ-ბოლოსართის (პრეფიქსისა და სუფიქსის) ერთდროული გამოყენებაა ერთი კონკრეტული მნიშვნელობის გამოსახატავად. **მ-შენებ-ელ-ი**, **მ-ღუმ-არე**, **სი-თბ-ო**, **სი-ხარ-ულ-ი**, **სა-ჩოხ-ე**, **სა-ჯარ-ო...** — კონფიქსებით (მ-ელ, მ-არ, სი-ო, სი-ულ, სა-ე, სა-ო...) ნაწარმოებ ფორმებად მიიჩნევა. ფორმათა მარტივი შეპირისპირება ნათელს ხდის, რომ კონფიქსურ წარმოებას სულ სხვაგვარი კვალიფიკაცია შეიძლება მიეცეს.

შდრ., მაგალითად:

ა-**მ-შენებ-ელ-ი**

ა-**სა-შენებ-ელ-ი**

ა-**უ-შენებ-ელ-ი**

ამ ფორმებისათვის საერთო მაწარმოებელია **-ელ**; სამივე მიმღეობაა, ნაზმნარი ზედსართავი, ატრიბუტივი.

იმავე ფორმებს განსხვავებს სამი სხვადასხვა პრეფიქსის მქონელობა (მ-, სა- და უ-).

ბუნებრივია, დავასკვნათ:

ა) საერთო მნიშვნელობას გამოხატავს საერთო ელემენტი — სუფიქსი **-ელ**.

ბ) განსხვავებულ მნიშვნელობებს გამოხატავენ განსხვავებული ელემენტები **მ-**, **სა-** და **უ-**.

ანუ: **-ელ** აწარმოებს მიმღეობის (ნაზმნარი ზედსართავის) ფუძეს. იგივე **-ელ** გვაქვს არქაულ „მიმღეობებში“ ვრც-**ელ-ი**, თხ-**ელ-ი**, გრძ-**ელ-ი**... ფორმებში. **მ-**, **სა** და **უ** ფორმანტებს სხვა, დამატებითი მნიშვნელობა შეაქვთ იმავე ფუძეში; კერძოდ, **მ-** გამოხატავს მოქმედს, **სა-** — დანიშნულებას, **უ-** — უარყოფას.

ანალოგიურად დაისმის საკითხი სხვა კონფიქსების მიმართაც...

I. 21. მორფემათა სემანტიკური ინფორმაციულობის საკითხისათვის. მორფემა, როგორც წესი, გარკვეულ სემანტიკურ ინფორმაციას გამოხატავს. ქართულში, როგორც აგლუტინაციური ტიპის ენაში, უმეტესად ადვილად ხერხდება მორფემათა გამოყოფაც და მათი მნიშვნელობების დადგენაც.

ვ-მალ-ავ-თ: **ვ-** | სუბიექტური პირის მორფემა, **-თ** — იმავე პირის მრავლობითობის გამომხატველი, **მალ-** ძირეული მორფემა, **-ავ** — თემის ნიშანი (I სერიის ფუძის მაწარმოებელი).

ასეა მრავლისაგან მრავალ შემთხვევაში.

შეგუდართ ახლა ერთმანეთს ორი ფორმა:

ი-ხრჩ-ობ-ა — ი-ხრჩ-ვ-ებ-ა

-ვ ფუძისეული ელემენტია.

ნათელია, რომ **-ობ** აქ უტოლდება არა **-ებ** მორფემას, არამედ **-ვ-ებ** კომპლექსს, რომელშიც **-ვ** ამოსავალი ფუძის კუთვნილებაა, ანუ: **-ობ** „დიფუზურად“ გამოხატავს იმ სემანტიკას, რომლის გამოხატვაც სხვა შემთხვევაში **-ვ-ებ** კომპლექსს აკისრია.

ამავე რიგისაა **-ო** ი-ყ-ო ფორმაში ← *ი-ყავ-ა.

აქედან გამომდინარე, როგორ დავშალოთ „იხრჩობა“ ან „იყო“ ტიპის ფორმები? **-ობ**, **-ო** ელემენტებში შერწყმულია მორფემათა ზღვარი, ეს ელემენტები ერთდროულად გვაწვდიან ინფორმაციას როგორც ფუძისეული ელემენტების, ასევე საკუთრივ მორფემის შესახებ. მორფოლოგიური ანალიზის დროს უნდა გათვალისწინებულ იქნეს ეს მომენტი.

აქვე დადგება საკითხი მნიშვნელობაგაუჩინარებულ ფორმების გამოყოფის შესახებაც. როგორ უნდა დაიშალოს ფორმები „დღისით“ (შდრ. „ღამით“), წიგნ-ი(ვ)-ან-ი, გონ-ი(ვ)-ერ-ი, ომ-ი(ვ)-ან-ობა?

დღ-ის-ით — რას მივაკუთვნოთ **-ის** — ფუძეს (დღის-), თუ მორფემას (-ისით)?

რატომ წარმოგვიდგება **-იან** მორფემად? **-ი** ← **-ივ** ხომ ფუძის მაწარმოებელი ელემენტია, ისევე, როგორც **-იერ** მორფემის **-ი** ← **-ივ!** ე. ი. გვაქვს წარმოებული ფუძე ***წიგნ-ივ-** (ფარული ფუძე), რომელსაც ერთ შემთხვევაში მიერთვის **-ან**, მეორე შემთხვევაში **-ერ** მორფემა. მართალია, **წიგნ-ივ-** დამოუკიდებლად არ იხმარება, მაგრამ:

ა) დამოუკიდებლად არ იხმარება არც ომ-იან-ი (შდრ.: ომიანობა), არც ქალ-აჩ (შდრ. ქალაჩ-უნა)...

ბ) გვაქვს ფორმები, სადაც **-ივ** პროდუქტიული მაწარმოებელია: მხრ-ივ, დამოუკიდებლ-ივ.

შემდეგ: რა კლასიფიკაცია უნდა მიეცეს **-იერ** ფორმანტს, თუკი ვიცით, რომ გარკვეულ გარემოცვაში იგი იქცევა **-ივრ** მონაცემად: **გონ-ივრ-ულ-ად?**

გამოიყოს თუ არა **-ირ** ელემენტი **სტვ-ირ-ი** ფორმაში, თუკი არსებობს **სტვ-ენ-ს? -ირ** არაპროდუქტიულია, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ იგი მორფემა არ არის.

I. 22. არაპროდუქტიული მორფემები. ზემოხსენებული სვამს საკითხს არაპროდუქტიული მორფემების შესახებ, რომლებიც ორ ჯგუფად ნაწილდებიან:

ა) იშვიათი ხმარების მორფემები: **-ივ** (მხრ-ივ), **-ავ** (ფიცხლ-ავ), **-ირ** (სტვ-ირ-ი, ხმ-ირ-ი, შდრ.: სი-ხმ-ო), **ნე-** (ნე-რწყვი, შდრ.: რწყ-ავ-ს) და მისთ.

ბ) მორფემები, რომლებიც მხოლოდ ფუძის ან სხვა მორფემების შემადგენლობაში შედის, მაგრამ ფორმათა შედარებისას მაინც ცალკე ელემენტებად გამოიყოფა (შდრ.: ქალ-ი — ქალ-აჩ-უნ-ა და კაც-უნ-ა)...

I. 23. ნასესხები მორფემები. ნასესხებ მორფემათა გამოყოფის პრინციპი: მორფემა გამოიყოფა მაშინ, თუკი დამოუკიდებელი იქნა გამოყენებული სხვა ფუძესთან. მაგალითად, **-ისტ** გამოიყოფა იმიტომ, რომ დასაშვებია **ფულ-ისტ-ი**. მაგრამ **ფოსტალიონ-ი** ფორმაში არ გამოიყოფა **-ლიონ** ელემენტი, რადგან იგი მთლიანად ნასესხებია სიტყვასთან ერთად. ამასთან დაკავშირებით გასარკვევი ხდება:

ა) ნასესხებ სიტყვათა კლასიფიკაციის პრინციპი: სესხება სიტყვის ენაში შემოსვლის ფაქტია, მაგრამ მოხვდება რა ენაში, იგი უკვე ამ ენის კუთვნილება ხდება თავისი ფონეტიკური და გრამატიკული იერსახით. „სესხება“ — წმინდა ენათმეცნიერული კვალიფიკაციაა, ონტოლოგიურად (საკუთრივ ენაში) ნასესხები სიტყვა არაფრით გამოირჩევა სხვა, არანასესხები, სიტყვებისაგან.

ბ) **ფოსტა** და **ფოსტალიონ-ი** — ორივე ნასესხები სიტყვაა, მაგრამ ფონეტიკურად ისე ცვლილი, რომ არსებითად განსხვავდება თავისი პირვანდელი სახისაგან. „ფოსტა“ აშკარად გაქართულდა (ისევე, როგორც, ვთქვათ, „ლურსმანი“ ← არაბ.: „მუსმარ“) და ეს გაქართულებული ფორმა არის სიტყვაში **ფოსტა-ლიონ-ი**. გვაქვს კი შესაძლებლობა ნასესხები სუფიქსის კვალიფიკაცია მიგვცეთ ამ შემთხვევაში **-ლიონ** ელემენტს?..

ნასესხები ფორმანტები ქართულში საკმაოადა: მაგალითად, **-ნაირ** (ამ-ნაირ-ი...), ზოგი კნინობითი სუფიქსი, **-ისტ, ანტი-** (მარისტი, ანტი-სახელმწიფოებრივი) და სხვა.

I. 24. ფონეტიკური და მორფოლოგიური ფაქტორების ურთიერთმიმართებისათვის. მორფოლოგიის საკითხების განხილვისას გვერდს ვერ ავუვლით ფონეტიკას, ფონეტიკურ ცვლილებებს; ისევე, როგორც ვერ მოხდება სინტაქსური ფაქტორების იგნორირება (ზოგ შემთხვევაში სინტაქსური პრინციპი მორფოლოგიურ ფაქტთა კლასიფიკაციის საფუძველი ხდება; მაგ., მეტყველების ნაწილთა ტრადიციული კლასიფიკაცია, ბრუნების პრობლემების განხილვა — რაობა, დალაგება; სერიებად დაყოფა მწკრივებისა და სხვა).

მორფოლოგია და სინტაქსი ენათმეცნიერების ერთი დარგის ორი ნაწილია და ამით შეიძლება აიხსნას ეს შეპირობებულობა; ფონეტიკა-ფონოლოგია კი ცალკე დარგია ენათმეცნიერებისა. მიუხედავად ამისა, იმდენად მჭიდროა კავშირი ფონეტიკასა და მორფოლოგიას შორის, რომ ზოგჯერ გრამატიკის კურსში ფონეტიკაც შეაქვთ, როგორც აუცილებელი ნაწილი (იხ. მაგ.: ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 7-30). ცხადია, აქ იგულისხმება მხოლოდ ფონეტიკური სისტემა ქართული ენისა და ძირითადი ფონეტიკური პროცესები; ძირითადად ის მინიმუმი ცოდნისა, რომელიც აუცილებელია გრამატიკის საკითხების ანალიზის დროს... თუმცა აქვეა მითითება, რომ ფონეტიკა და გრამატიკა სხვადასხვა დარგია ენათმეცნიერებისა (გვ. 1).

სიტყვაში ფონეტიკური ცვლილებების მოსახდენად აუცილებელია შესაბამისი გარემო — პოზიცია და ცვლილების მომხდენი ფაქტორის მქონებლობა. ცხადია, ამათგან ერთ-ერთი ფაქტორის არსებობა არ იქნება საკმარისი ფონეტიკური ცვლილებებისათვის, მაგრამ ფონეტიკური ცვლილება შეიძლება არ მოხდეს მაშინაც, როცა ეს ორივე პირობა არსებობს — პოზიცია და ცვლილების მომხდენი ფაქტორიც; ამის მიზეზი შეიძლება იყოს ის, რომ ფონეტიკურმა ცვლილებამ მორფოლოგიას გაუწიოს ანგარიში. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ფონეტიკური პროცესი მორფოლოგიურად უნდა იყოს ნებადართული, არ უნდა იყოს მორფოლოგიურად აკრძალული.

რამდენიმე კონკრეტული მაგალითი: ფუძეთა ერთი ნაწილი ზმნის სისტემაში დასტურდება სხვადასხვა განმოვანებით: **ს-ღევს**-ს / **ს-დი(ვ)**-ა, **თვლემ**-ს / **ჩა-თვლიმ**-ა, **ი-ლხენ**-ს / **მოი-ლხინ**-ა. ისინი განიხილება ერთიმეორის ფონეტიკურ ვარიანტებად: **ი** ხმოვნისანი ფუძე არის რედუცირებული ვარიანტები **ე**-ხმოვნისანი ფუძისა. როცა გვაქვს **ი**- ხმოვნისანი ვარიანტი, აუცილებლად გვექნება **ე** > **ი** ფონეტიკური პროცესის გამო-მწვევი მომდევნო ხმოვანი (ცვლილების მომხდენი ფაქტორი). წესი პირუკუ არ მოქმედებს. შეიძლება ფუძეს დაერთოდეს ხმოვანი (ცვლილე-

ბის მომხდენი ფაქტორი), მაგრამ **ე** გახმოვანებით იყოს წარმოდგენილი: **მ-ღევ-არ-ი**, **მ-თვლემ-არე**, **მო-ლხენ-ა...** ამ და მსგავს მაგალითებში ფუძისეული ხმოვნის სარედუქციო პოზიციაც არის და მარედუცირებელი ფაქტორიც, რა ხდება? საქმეში მორფოლოგია ჩაერთა: **ე/ი** ხმოვანთა დაპირისპირების მორფოლოგიზაცია მოხდა.

ზმნათა ძირითად ნაწილში I და II სერიის ფუძეთა დაპირისპირებისათვის თემის ნიშანი არის გამოყენებული. ამავე მორფოლოგიური დანიშნულებით ენამ ამ ტიპის ზმნებში **ე/ი** ხმოვანმონაცვლეობა გამოიყენა. **ე-ხმოვნიანი** ფუძე I სერიის კუთვნილებად იქცა, **ი-ხმოვნიანი** — II სერიისა (ხმოვანთა დაპირისპირებამ იტვირთა ის ფუნქცია, რაც აქვს თემის ნიშანს რთულ და მარტივ თემათა დაპირისპირებისას); ამის გამო ფონეტიკური ცვლილება აიკრძალა I სერიაში (შდრ.: **ს-ღევ-ენ**, **თვლემ-ენ**, **ი-ლხენ-ენ...**). ეს მორფოლოგიური სტატუსი შენარჩუნებულია ნაზმნარ სახელებშიც: როგორც ცნობილია, ნაზმნარი სახელების საყრდენი აწმყოს ფუძეა.

ამგვარ შემთხვევაში **ე/ი** ხმოვანმონაცვლეობა მორფოლოგიურ პროცესად უნდა იქნეს გააზრებული; მას ვერ მივიჩნევთ წმინდა ფონეტიკურ პროცესად, თუმცა ფუძეებს განვიხილავთ, როგორც ერთიმეორის ფონეტიკურ ვარიანტებს.

შლის / შლა, თლის / თლა შეიძლება ასევე განვიხილოთ, როგორც ფონეტიკური ვარიანტები ერთი და იმავე ფუძისა, მაგრამ მას ვერ განვიხილავთ მოქმედ ფონეტიკურ პროცესად; მოხდა ფონეტიკური პროცესის მორფოლოგიზაცია — II სერიაში სრულხმოვანი ფუძე დამკვიდრდა, მიუხედავად ფონეტიკური ცვლილების მოსახდენად აუცილებელი პოზიციისა და ცვლილების მომხდენი ფაქტორის მქონებლობისა.

წმინდა ფონეტიკურ (მოქმედ ფონეტიკურ) პროცესად მივიჩნევთ ისეთ ფონეტიკურ ვარიანტებს, როგორებიცაა, მაგალითად, **მოვ-კალ** — **მო-კლ-ეს**: თუ არის ფონეტიკური ცვლილებების მოსახდენი პოზიცია და ცვლილების მომხდენი ფაქტორი, ხმოვანი ყოველთვის რედუცირებულია (**კლ-ავ-ს**, **მო-კლ-ავ-ს**, **მო-კლ-ული...**), განურჩევლად მისი მორფოლოგიური სტატუსისა.

აქ უნდა მივაქციოთ ყურადღება იმასაც, რომ გარკვეული მორფოლოგიური ფაქტორები შეიძლება იქნეს განხილული ისტორიული ფონეტიკური პროცესების შედეგად, ვთქვათ **S₃ -ო** (←ა), **S₃ მრავლობითში -ნ** (←ენ), მაგრამ დღევანდელ ვითარებაში ისინი დამოუკიდებელი მორფოლოგიური ოდენობებია.

I. 25. მორფემათა იდენტურობის საკითხისათვის. როცა ვსაუბრობთ მორფემათა იდენტურობაზე, გავარჩევთ ორი სახის იდენტურობას — ფუნქციურსა და ფორმოზობის.

ფუნქციურად იდენტურნი არიან ის მორფემები, რომლებიც ერთსა და იმავე სისტემაში ერთსა და იმავე ფუნქციას ასრულებენ. მაგ., სახელთა მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლები **-ნ** და **-ებ** (კაც-**ნ**-ი / კაც-**ებ**-ი), ე. წ. თემის ნიშნები **-ავ** (ხატ-**ავ**-ს), **-ამ** (დგ-**ამ**-ს), **-ებ** (აკეთ-**ებ**-ს), **-ობ** (გმ-**ობ**-ს) და მისთანანი.

ფორმოზობივი იდენტიფიკაციის საკითხი უფრო რთულია. ამ შემთხვევაში გათვალისწინებული უნდა იქნეს:

- ა) მატერიალური შედგენილობა,
- ბ) ქმედების უნარი,
- გ) თვისობა,
- დ) პოზიცია სტრუქტურაში.

მხოლოდ მატერიალური იგივეობა არ არის საკმარისი მორფემათა იდენტურობის დასადგენად. მაგალითად: ა-კეთ-**ებ**-ს და გაა-კეთ-**ებ**-ინა — მატერიალურად და გენეტურად ერთი და იგივე ოდენობა **-ებ** ვერ ჩაითვლება მორფოლოგიურად იდენტურად, რამდენადაც პირველ შემთხვევაში იგი თემის ნიშანია (მხოლოდ I სერიის ფორმებში გვაქვს), მეორე შემთხვევაში კი იგი ფუძის გამოუნაწევრებელი ელემენტია სრულ პარადიგმაში:

აწმყო: ა-კეთ-**ებ**-ს   ა-კეთ-**ებ**-ინ-**ებ**-ს
 წყვეტილი: ა-კეთ-ა   ა-კეთ-**ებ**-ინ-ა

აკეთ-**ებ**-ინ-**ებ**-ს ფორმის მეორე **-ებ** ელემენტი არის აკეთ-**ებ**-ს ფორმის **-ებ** ელემენტის იდენტური ფორმოზობივადაც და ფუნქციურადაც.

ასევე **-ავ** ელემენტი ცურ-ავ-ს და ი-ცურ-ავ-ა ფორმებში. პირველი **ცურ-ავ-ს** — **იცურა** პარადიგმის წევრია, მეორე — **ცურ-ა^რ-ავ-ობ-ს** — **იცურ-ავ-ა** პარადიგმისა.

მასალობრივი და ფუნქციური იგივეობა **-ი** ელემენტისა წყვეტილის ფორმებში მოვ-კალ-**ი** და გავზრ-**ი** არ არის საკმარისი მათი მორფოლოგიური იდენტურობის სამტკიცებლად — განსხვავებულია მათი ქმედების უნარი: I შემთხვევაში **-ი**-ს არ შესწევს ძალა ფუძისეული ხმოვნის რედუქციისა (თუმცა ა რედუქცირებადი ხმოვანია: მო-კლ-ა), მეორე შემთხვევაში ფუძისეული ხმოვნის რედუქციის მიზეზი (შრ ← შერ) **-ი** ელემენტი ჩანს.

ასევე არ შეიძლება ვისაუბროთ **-ე** ელემენტის იდენტურობაზე წყვეტილის ისეთ ფორმებში, როგორებიცაა ვ-წერ-**ე** და ვა-ქ-**ე**; ერთ შემთხვევაში პარადიგმაში **ე** S_3 პირის ნიშანს **-ა**-ს შეიხამებს, მეორე შემთხვევაში — **-ო**-ს; როგორც ირკვევა, ამ განსხვავების საფუძველი მათი გენეტური სხვაობაა: ერთ შემთხვევაში **-ე** თავისთავადი, დამოუკიდებელი სუფიქსია (ვ-წერ-**ე**), მეორე შემთხვევაში — **-ევ** სუფიქსიდან მომდინარე (ვა-ქ-ე < *ვა-ქ-**ევ**). ჩვენ თვისობა განვსაზღვრეთ, როგორც მორფემისეული ხმოვნის ფონეტიკური ცვლის უნარი. ამ ორი მაგალითის მიხედვით — თვლ-**ემ**-ს და სც-**ემ**-ს — ვერ ვისაუბრებთ **-ემ** ელემენტის იდენტურობაზე, რადგანაც ერთ შემთხვევაში **ე** ხმოვანი მონაცვლეობს **ი**-სთან (თვლ-**ემ**-ს — ჩათვლ-**იმ**-ა), მეორე შემთხვევაში იგი იმავე ვითარებაში ცვლილებას არ განიცდის (სც-**ემ**-ს — სც-**ემ**-ა)... განსხვავებულია მათი სხვა მორფემებთან შეხამების უნარიც: ერთი იხამებს **-ილ** სუფიქსს (ჩათვლემ-**ილ**-ი), მეორე **-ულ**-ს (გამოცემ-**ულ**-ი) და სხვა.

არ შეიძლება მორფოლოგიური იგივეობის ნიშანი დაისვას ორ ფორმაში — ვა-შენ-**ებ** და ვ-შენ-დ-**ებ**-ი — გამოვლენილ **-ებ** ელემენტს შორის: ისინი განსხვავდებიან უღვლილებით, სხვადასხვა პოზიციით სტრუქტურაში, მორფემებთან შეხამებით და ა. შ.

მაგრამ, მეორე მხრივ, გარკვეულ მორფოლოგიურ იდენტურობაზე შეიძლება ვისაუბროთ მასალობრივად განსხვავებულ ოდენობებს შორის. მაგალითად, **-ავ** და **-ამ** თემის ნიშნებზე. მათი ქმედება, თვისობა, პოზიცია სტრუქტურაში, უღლების თავისებურებები (**-ავ** და **-ამ** თემისნიშნისანი ზმნებისა) ემთხვევა ერთმანეთს. ეს მათი იდენტიფიკაციის საფუძველს ქმნის.

I. 26. მორფემათა იდენტიფიკაციის პრინციპისათვის. თუ მასალობრივად განსხვავებულ ორ მორფოლოგიურ ელემენტს ერთნაირი გრამატიკული დატვირთვა აქვს, ერთგვარად იქცევა პარადიგმატული თუ სინტაგმატური თვალსაზრისით, საქმე გვაქვს მორფოლოგიურ იდენტიფიკაციასთან. მაგალითად: **-ავ** და **-ამ** თემის ნიშნები მორფოლოგიურად იდენტურნი არიან.

მორფოლოგიური იდენტიფიკაცია არ უნდა ავრიოთ ტავტოლოგიაში. ტავტოლოგია იქნება იმის აღნიშვნა, რომ **-ავ** ელემენტი **მალ-ავ**-ს ფორმაში და იგივე ელემენტი **გორ-ავ**-ს ფორმაში ერთი მორფოლოგიური ოდენობაა.

I. 27. მორფემის სტრუქტურა. ქართულში გვაქვს სამგვარი შედგენილობის მორფემა: ხმოვანი, თანხმოვანი და ხმოვან-თანხმოვნის კომბინაცია. ხმოვანი ან თანხმოვანი მორფემა შეიძლება იყოს პრეფიქსულიც და სუფიქსურიც (ა-კეთებს / კეთებ-ა, ი-კეთებს / ჭრ-ი-ს... მ-ხატავ-ს, და-გ-ხატო-ნ...).

თავისებურებას ავლენს ხმოვან-თანხმოვნის კომბინაციით შედგენილი მორფემები. თავკიდურა პოზიციაში ძირითადად გვაქვს თანხმოვან-ხმოვანი (ნა-, სა-, მა-...), ხოლო ბოლოკიდურა პოზიციაში — ხმოვან-თანხმოვანი (-ას, -ან, -ებ...). საუბრობენ სიმეტრიის პრინციპზეც:

ნა-ტეხი და მტკივ-ან
 სა-ნათი და პირ-ას
 სი-ლურჯე და ლურჯ-ის

ცხადია, ამ შემთხვევაში საუბარია ზოგადად მორფემათა სტრუქტურულ თავისებურებაზე და არა სიმეტრიულ მორფემათა რაიმეგვარ ფუნქციურ იგივეობაზე.

I. 28. მნიშვნელობის გავლენა ფორმაწარმოებაზე. ფორმაწარმოების საკითხების განხილვისას ყურადღება უნდა მიექცეს მნიშვნელობის გავლენას ფორმაწარმოებაზე.

მაგალითად, **ს-ცემ-ს** ის მას: ისეთ კონტექსტში, როგორცაა „დედა შეილს სცემს“, ზმნური ფორმა სრულ პარადიგმას ქმნის (სცემს, სცემდა, სცემდეს, სცემა, სცემოს, უცემია, ეცემა, ეცემოს), ხოლო მნიშვნელობით „თმა კოჭებამდე სცემს“, ზმნას ეწარმოება მხოლოდ I სერიის 3 მწკრივის ფორმები (სცემს, სცემდა, სცემდეს).

სხვა მაგალითი: **ადიდებს** ფორმას მნიშვნელობით „დიდად ხდის“ ეწარმოება შესაბამისი სუფიქსური ვნებითი (ოთახს ადიდებს — ოთახი დიდდება), მაგრამ მნიშვნელობით „ხოტბას ასხამს“ მოქმედებითა შეიძლება პრეფიქსული ვნებითი გაიკეთოს (სამშობლოს ადიდებს — სამშობლო იდიდება ვილაცის მიერ).

I. 29. დეტერმინაციის პრინციპი. ენის ყოველი ფორმა, ყოველი სტრუქტურა, ყოველი სისტემა თუ ქვესისტემა მკაცრად დეტერმინირებულია, განსაზღვრულია სხვა ფორმით, სტრუქტურით, სისტემითა თუ ქვესისტემით და თავადაც განმსაზღვრელად ევლინება სხვა ფორმას, სტრუქტურას, სისტემასა თუ ქვესისტემას. დეტერმინიზმი გულისხმობს ენობრივი ფაქტების ურთიერთშეპირობებულობას, და არა მხოლოდ

ამას, არამედ მოქმედი სისტემისა თუ სტრუქტურის ფარგლებში ამ ელემენტთა შორის მიზეზ-შედეგობრიობის დადგენასაც.

მორფოლოგიურ კვლევა-ძიებას სწორედ ეს უნდა დაედოს საფუძვლად: ენობრივი ფორმების დეტერმინიზმი — მკაცრი მიზეზ-შედეგობრივი ურთიერთგანსაზღვრულობა ენობრივი ელემენტებისა და ამის საფუძველზე ურთიერთმიმართებათა დადგენა.

რას გულისხმობს ენობრივ ფორმათა დეტერმინიზმი და როგორ ვლინდება იგი კონკრეტულ ენობრივ სისტემაში, ამის კონკრეტულ ნიმუშად ასეთი მაგალითი მოჰყავთ:

ავილოთ წყვილები:

1. ა-თეთრ-ებ-ს — თეთრ-დ-ებ-ა
2. ბარ-ავ-ს — ი-ბარ-ებ-ა || ი-ბარ-ვ-ი-ს

ტრადიციული განმარტებით, თითოეული წყვილის შემადგენელი ერთეულები ერთმანეთს უპირისპირდება როგორც გვარის კონვერსიული ფორმები: მოქმედებითი (ათეთრებს, ბარავს) და ვნებითი (თეთრდება, იბარება). ეს ამ ფორმათა ფუნქციური, შინაარსობრივი დახასიათებაა. წმინდა ფორმობრივი ანალიზის საფუძველზე ხდება ფორმის შემადგენელი ელემენტების სეგმენტაცია, ირკვევა თითოეული ფორმის შემადგენელ ელემენტთა ფუნქცია როგორც პარადიგმულ, ისე სინტაგმურ ფორმებთან, მათი ურთიერთმიმართებები. დეტერმინიზმის პრინციპი კი ვარაუდობს ზემოაღნიშნულ ფორმებს შორის მიზეზ-შედეგობრივი ურთიერთგანსაზღვრულობის დადგენასაც, იმის გამოკვლევას, თუ რომელი ფორმა რომლითაა პირობადებული. ამგვარი მიდგომა ჩვენს შემთხვევაში მაშინვე გაარკვევს, რომ ე. წ. მოქმედებითი გვარის ა + ფუძე + ებ აწმყოსეულ ყალიბს, როგორც წესი, ვნებითში სუფიქსიანი ფორმები შეესაბამება (ყალიბი: ფუძე + დ + ებ), ხოლო ფუძე + ავ ყალიბის მქონე ფორმები ე. წ. პრეფიქსიან ვნებითებს შეითავსებენ (ყალიბი: ი/ე + ფუძე + ები, ან: ი/ე + ფუძე + ვ + ი). რასაკვირველია, გამონაკლისები არის ... მაგრამ ეს გამონაკლისები, ჯერ ერთი, უკეთ წარმოაჩენენ მთელი სისტემის ელემენტების მკაცრ ურთიერთშეპირობებულობას და, გარდა ამისა, დასვამენ ახალ საკითხს: რა არის მიზეზი ამგვარი „გადახრისა“, სად უნდა ვეძიოთ მისი საფუძველი? ეს კი შეგვაძლებინებს ახალი კუთხით შევხედოთ არსებული ლინგვისტური პრინციპების საფუძველზე უკვე თითქოსდა კარგად ცნობილ და დადგენილ საკითხებს.

რაც უფრო ღრმაა ანალიზი, რაც უფრო ღრმად ჩავიხედავთ მოვლენის არსში, დეტერმინიზმის აშკარა ქმედების უფრო ფართო, შეიძ-

ლება ითქვას, გლობალურ არეს დაგვალანდინებს და ნათლად დაგვანახებს ენობრივ ფორმათა მიზეზ-შედეგობრივ ურთიერთდამოკიდებულების უცილობელ ფაქტს, რაც აგვახსნევინებს კიდევ თანამედროვე ენათმეცნიერებაში არსებითად უფრო აპრიორულად შენიშნულ, ვინემ ფაქტობრივ დასაბუთებულ მოვლენას, რომ ყოველი ცვლილება ენის რომელიმე მონაკვეთში არსებითი ხასიათის ძვრებსა და ცვლილებებს იწვევს თითქოსდა სავესებით დაცილებულ ფორმებსა და სტრუქტურებში.

მორფოლოგიური ანალიზის დროს ენობრივი მონაცემების შემადგენელ ელემენტებად დანაწევრებისათვის (სემანტიკისათვის), ცხადია, არსებითი მნიშვნელობა აქვს ამ ელემენტთა ურთიერთდეტერმინირების ფაქტორს. დეტერმინაცია ენობრივი დინამიკის თვალსაზრისითაა ფასეული, ენის შინაგანი ბუნებით გამოწვეულ ცვლილებათა გამოსაძიებლად და არა ენის აბსტრაქტიზებული სტატიკური სქემების წარმოსადგენად.

არსებობს დეტერმინაციის ორი სახეობა:

ა) წარმოქმნითი დეტერმინაცია — როცა ურთიერთშეპირობებული ფორმებიდან ერთ-ერთი ფორმობრივად არის წარმოქმნილი მეორისაგან: ა-კეთ-ებ-ს → გა-კეთ-ებ-ულ-ი; მეორე ფორმისათვის ფორმობრივად საყრდენია პირველი.

ბ) საურთიერთო დეტერმინაცია: როცა ერთი ფორმა გულისხმობს მეორის არსებობას და — პირიქით, მაგრამ ფორმობრივად ერთი მეორისაგან წარმოქმნილი არ არის; მაგალითად: თრთ-ი-ს → თრთ-ოდ-ა: აწმყოში **-ი** ელემენტიანი წარმოება გულისხმობს უწყვეტელში **-ოდ** სუფიქსიან წარმოებას და — პირიქით:

საუბრობენ აგრეთვე ფორმობრივ და ფუნქციურ დეტერმინაციაზე.

ა) ცურ-ავ-ს → მ-ცურ-ავ-ი: ფორმა **მ-ცურ-ავ-ი** ფორმობრივადაც და ფუნქციურადაც შეპირობებულია **ცურ-ავ-ს** ფორმით.

ბ) ჩან-ს → მ-ჩინ-არ-ი: ფორმა **მ-ჩინ-არ-ი** ფუნქციურად ისევეა შეპირობებული **ჩან-ს** ფორმისაგან, როგორც წინა მაგალითში მეორე ფორმა პირველისაგან, მაგრამ ფორმობრივად **მ-ჩინ-არ-ი** ჩინ ფუძის მქონე ფორმასთან (გამო-ა-ჩინ-ა) არის დაკავშირებული. ასეთ შემთხვევაში გვაქვს მხოლოდ ფუნქციური დეტერმინაცია; წინა მაგალითში — ფორმობრივ-ფუნქციური დეტერმინაცია.

I. 30. მეტყველების ნაწილები. ენაში არსებული სიტყვათა მარაგი — ლექსიკურ ერთეულთა რაოდენობა — განუსაზღვრელია. სიტყვები ერთმანეთისაგან განსხვავდება გრამატიკული (მორფოლოგიური და სინტაქსური), ლექსიკოლოგიური, სემანტიკური თვალსაზრისით. სწორედ ამ ნიშანთა საფუძველზე ხდება სიტყვათა დაჯგუფება კლასებად, რომელთაც **მეტყველების ნაწილებს** უწოდებენ. ქართულში ტრადიციულად გამოყოფენ 10 მეტყველების ნაწილს:

1. არსებითი სახელი: კაცი, სახლი, ოცნება, დავითი, რიონი...
2. ზედსართავი სახელი: დიდი, პატარა, ქუდიანი, უქუდიო...
3. რიცხვითი სახელი: ერთი, ათი, მილიონი, მრავალი, ცოტა...
4. ნაცვალსახელი: მე, შენ, იგი... ყველა, თითოეული...
5. ზმნა: წერს, ხატავს, დგას, დაფრინავს...
6. ზმნიზედა: გუშინ, ხვალ, აქ, ასე...
7. თანდებული: -ვით, -თან, -ზე... მიერ, გამო...
8. კავშირი: და, თუ, მაგრამ, ხოლო...
9. ნაწილაკი: არ, ვერა, ჰო, დიახ...
10. შორისდებული: ეჰ! ვაი! ყოჩაღ!..

ტრადიციულ კლასიფიკაციას, როგორც კლასიფიკაციას, ბევრი ნაკლი აქვს: ირღვევა საკლასიფიკაციო პრინციპი (მონაცვლეობს მორფოლოგიური, სინტაქსური, სემანტიკური და ლექსიკური პრინციპები) (არნ. ჩიქობავა); მაგრამ მიღებული თვალსაზრისის მიხედვით, „მიუხედავად ამისა, ასეთი დაყოფით ტრადიციულად შემუშავებულ ტერმინებს შეიძლება დღესაც ჰქონდეს ტექნიკური გამოყენება მეცნიერულ გრამატიკაში, რადგანაც თვითეული „მეტყველების ნაწილი“ გარკვეული გრამატიკული ნიშნების მატარებელია, მორფოლოგიურისა ან სინტაქსურისა, და რაიმე ნიშნის მიხედვით განსხვავებული დანარჩენებისაგან“ (ა. შანიძე).

მორფოლოგიის წინამდებარე კურსის შედგენისას ჩვენ ვემყარებით ბ. ჯორბენაძის ქვემოწარმოდგენილ თვალსაზრისს:

ტრადიციულ კლასიფიკაციაში მორფოლოგიური თვალსაზრისით გამოიყოფა ორი ჯგუფი მეტყველების ნაწილებისა: ფორმაცვალებადი და ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილები.

პირველი ზუთი — არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი და ზმნა — არის ფორმაცვალებადი ნაწილები; მომდევნო ზუთი — ზმნიზედა, თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი და შორისდებული — მიჩნეულია ფორმაუცვლელ მეტყველების ნა-

წილებად. გრამატიკული თვალსაზრისით მეტყველების ნაწილთა ამ ჯგუფის გამოყოფა გაუმართლებელია: თანდებულისა და ნაწილაკის მეტყველების ნაწილად გამოყოფა ვერ ეგუება **სიტყვის** ენათმეცნიერულ განსაზღვრას; ფაქტობრივ, თანდებული და ნაწილაკი (და ძველი ქართულისათვის — ნაწევარი) არსებითად არის მორფემა (ნაწევარი კი — მორფემოიდი). შორისდებული ლექსიკოლოგიური ცნებაა და ამიტომაც ლექსიკოლოგიაში უნდა იქნეს განხილული, ხოლო მორფოლოგიურად იგი ან სახელის ფუძედ იქცევა (**ვაის** გავეყარე, **უის** შევეყარე...), ან — ზმნისა (ვიშობს, ვაგლახებს...). კავშირი სინტაქსური ცნებაა და სინტაქსში უნდა იქნეს განხილული. ზმნიზედა ზმნის მსაზღვრელია; როგორც მსაზღვრელი, იგი ზმნას ბრუნვაში ვერ შეუთანხმდება, ამიტომაც ტოვებს ფორმაუცვლელი სიტყვის შთაბეჭდილებას. ცალკე აღებული ზმნიზედა თავისთავად ფორმაცვალებადი სიტყვაა: მისთვის დამახასიათებელია როგორც სიტყვაწარმოება, ასევე — ფორმაწარმოება:

ა) ზმნიზედისაგან იწარმოება მსაზღვრელი (ზედსართავი):

დღეს — დღევანდელი

წელან — წელანდელი...

ბ) ზმნიზედა იბრუნვის; მართალია, სხვა სახელებთან შედარებით მისი ბრუნება შეზღუდულია, მაგრამ მორფოლოგიურად მაინც ანგარიშგასაწევია მისი ფორმაცვალება:

	არსებითი სახელი	ზმნიზედა
სახ.	დღე	—
მოთხრ.	დღე-მ	—
მიც.	დღე-ს	დღე-ს
ნათ.	დღ-ის	დღე-ის (შემდეგ)
მოქ.	დღ-ით	დღე-იდ-ან
ვით.	დღე-დ	დღე-მღე

ამ საკითხის შესახებ უფრო დაწვრილებითი საუბარი იქნება კურსის შესაბამის მონაკვეთებში (სახელთა ბრუნება, სახელური სიტყვაწარმოება).

მორფოლოგიური თვალსაზრისით სიტყვათა ფორმაცვალება ორი სახისაა:

ა) ბრუნება

ბ) უღლება

სიტყვები სწორედ ამის მიხედვით უნდა დაჯგუფდეს; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ამის შესაბამისად უნდა გამოიყოს: სახელები და ზმნა მეტყველების ნაწილები.

ყველა ბრუნებადი სიტყვა — არის **სახელი**;

ყველა უღლებადი სიტყვა — არის **ზმნა**.

ფორმობრივი თვალსაზრისით სახელები შეიძლება ორად გაიყოს:

ა) არსებითი სახელი (ანუ სუბსტანტივი);

ბ) მსაზღვრელი სახელი (ანუ ატრიბუტივი).

ტრადიციული ზედსართავი, რიცხვითი და ნაცვალსახელი (ნაწილობრივ) ამ მეორე ჯგუფში შემოვა. თითოეული ამ ჯგუფის სახელთა სემანტიკური დახასიათებისას პირობითად ტრადიციული ტერმინების გამოყენება შესაძლებლად მიგვაჩნია.

ფაქტია ისიც, რომ სუბსტანტივებსა და ატრიბუტივებს შორის მკაცრი სემანტიკური მიჯნა არ არის:

კარგი ექიმი — **ექიმი** აქ სუბსტანტივია;

ექიმი ჩხეიძე — **ექიმი** აქ ატრიბუტივია...

ფორმობრივი თვალსაზრისით სხვაობა გვაქვს: ბრუნების პრინციპია განსხვავებული (იხ. სახელთა ბრუნება).

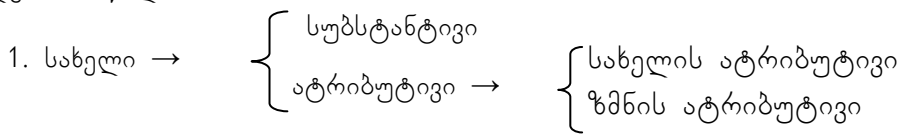
სუბსტანტივების სემანტიკური თავისებურებები (რაც ტრადიციულად სხვადასხვა მეტყველების ნაწილად გაიაზრებოდა) ასახვას პოვენს ფორმაწარმოებაში.

მსაზღვრელ სახელებში, ანუ ატრიბუტივებში, გამოიყოფა ორი ჯგუფი: სახელის ატრიბუტივი (ზედსართავი, რიცხვითი...) და ზმნის ატრიბუტივი (ზმნიზედა). ფორმობრივად ეს ორი ჯგუფიც განსხვავებულია.

ნაცვალსახელები ცალკე მეტყველების ნაწილად არ გამოიყოფა, რადგან ნაცვალსახელი, რომელიც ცვლის სუბსტანტივს, როგორც მეტყველების ნაწილი — სუბსტანტივია (მისი განზოგადებული სახეობა); ნაცვალსახელი, რომელიც ცვლის ატრიბუტივს, როგორც მეტყველების ნაწილი — რჩება ატრიბუტივად; რაც შეეხება I და II პირის ნაცვალსახელებს, სინამდვილეში ისინი არც არიან ნაცვალსახელები: „მე“ არის მოსაუბრე პირის სახელი, მისი სახელდება და არა რომელიმე სახელის შემცვლელი; „შენ“ — საუბრის ადრესატის სახელი (და არა ნაცვალსახელი). ენა სოლიფსისტური სისტემაა და მისი ეს თავისებურება შესაბამისად უნდა იქნეს გათვალისწინებული. ვუწოდოთ „მე“ და „შენ“ ფორმებს ნაცვალსახელი, ეს იგივეა, „გივი“, „დავითი“ ფორმების მიმართ „კაცი“ გამოვაცხადოთ ნაცვალსახელად.

ტრადიციული სისტემის ფარგლებში სახელზმნის (საწყისისა და მიმღეობის) ადგილი სადავო იყო. მას დამოუკიდებელ მეტყველების ნაწილადაც მიიჩნევდნენ. აქ წარმოდგენილი კლასიფიკაციის მიხედვით, საწყისი და მიმღეობა სუბსტანტივისა და ატრიბუტივის ჯგუფებში განაწილდება.

თუ გავითვალისწინებთ ზემოთქმულს და მკაცრად გავატარებთ მორფოლოგიურ პრინციპს, ტრადიციული სისტემა მეტყველების ნაწილებისა გამარტივებული სახით წარმოგვიდგება; გვექნება ორი მეტყველების ნაწილი:

2. ზმნა

I. 31. სახელზმნა მეტყველების ნაწილთა სისტემაში. მეტყველების ნაწილთა ტრადიციულ კლასიფიკაციაში გარკვევას საჭიროებს სახელზმნის ადგილი. ჩვეულებრივ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში არაა ერთგვაროვანი თვალსაზრისი. ა. შანიძე სახელზმნას ზმნის სისტემაში განიხილავს, არნ. ჩიქობავა — სახელის სისტემაში. შენიშვნებს ორივე თვალსაზრისი იწვევს. სახელზმნა ბრუნებადი სიტყვაა; თუ ზმნაა, მაშინ ბრუნვა ზმნის კატეგორიაც ყოფილა. თუ სახელია, რამდენადაც სახელზმნას მოეპოვება დროის, გვარის და ა. შ. გაგება, გამოღის, რომ ეს კატეგორიები სახელისაც ყოფილა...

სწორედ ამგვარი მიდგომის გამო დაისვა საკითხი იმის თაობაზე, რომ სახელზმნა დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილია (ა. დავითიანი). ამგვარი მიდგომაც ვერ მოხსნის პრობლემას...

ბ. ჯორბენაძის კლასიფიკაციით სახელზმნა სახელის სისტემაში უნდა იქნეს განხილული: ძირითადი განსხვავება ზმნასა და სახელს შორის ფორმაცვალების სახეობა; ზმნა იუღვლის, სახელი — იბრუნვის. ესაა მორფოლოგიური დახასიათება ამ ორი ჯგუფისა. ამგვარი გააზრებით, სახელზმნა ბრუნებადი სიტყვაა, ე. ი. სახელის სისტემაში უნდა იქნეს განხილული.

მიმღეობა რომ დროს განარჩევს, ეს სემანტიკის სფეროა: წარსული დროის სემანტიკა ისევე ილანდება **ნაწერში**, როგორც **ნაქალაქარში**; ერთი ნაზმნარი სახელია, მეორე წარმოქმნილი სახელი... გვარის გაგება

მიმღობაში და გვარის გაგება ზმნურ ფორმებში არაა ერთგვაროვანი მოვლენა... ამის თაობაზე უფრო ვრცლად ქვემოთ გვექნება საუბარი.

I. 32. გრამატიკული კატეგორიები. კატეგორია „მეცნიერებისა და ფილოსოფიის უზოგადესი ცნებაა. იგი ასახავს უნივერსალურ ობიექტურ კავშირმიმართებებს“. ზოგადად კატეგორიას განიხილავენ, როგორც „ლოგიკურ ცნებას, რომელიც განზოგადებულ ფორმებში ასახავს ობიექტური სინამდვილის ამა თუ იმ მხარეს, მათ ურთიერთკავშირსა და მიმართებას“ (ქეგლი).

მეცნიერების ყოველ დარგში მეცნიერული ცოდნა კატეგორიათა სისტემებშია მოქცეული, ამიტომ კატეგორიათა დადგენა-დაზუსტებას მეცნიერების ნებისმიერ დარგში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება; ასეა ენათმეცნიერებაშიც, კერძოდ, გრამატიკაში.

სპეციალურ ლიტერატურაში გრამატიკულ კატეგორიათა განმარტებისას არაა ერთგვაროვანი შეხედულება. რიგ შემთხვევაში გრამატიკული კატეგორია გაიგივებულია მორფოლოგიურ კატეგორიასთან. მაგრამ, რამდენადაც მორფოლოგია განიხილება როგორც ნაწილი გრამატიკისა (სინტაქსთან ერთად), მორფოლოგიური და სინტაქსური კატეგორიების ერთობლიობა ქმნის გრამატიკულ კატეგორიას. ასე რომ, მორფოლოგიური კატეგორია არის გრამატიკული კატეგორია, მაგრამ გრამატიკული კატეგორია არ უდრის მორფოლოგიურ კატეგორიას. ეს არის საფუძველი იმისა, რომ ხშირად არ იმიჯნება გრამატიკული და მორფოლოგიური კატეგორიები.

გრამატიკულ კატეგორიას „გრამატიკული ფორმისა და გრამატიკული შინაარსის ერთობლიობა ქმნის“ (ვ. გაკი). გრამატიკული (მორფოლოგიური) კატეგორიისათვის გრამატიკული (მორფოლოგიური) ნიშნის მქონებლობა მიიჩნევა არსებითად. „მორფოლოგიური კატეგორია სათანადო აფიქსებით უნდა იქნეს წარმოდგენილი და არა ფუძის მნიშვნელობით“ (არნ. ჩიქობავა). ამა თუ იმ ენობრივი ფაქტის მორფოლოგიურ კატეგორიად მიჩნევას „მორფოლოგიური ნიშნის ქონა-უქონლობა წყვეტს“. მორფოლოგიურ ნიშნად განიხილება, ერთი მხრივ, მორფოლოგიური ინვენტარი — აფიქსები და, მეორე მხრივ, მორფოლოგიური ყალიბი. მაგალითად, პირის მორფოლოგიური კატეგორია აფიქსებით გამოიხატება, გვარის ფორმათა ძირითადი განმასხვავებელი მორფოლოგიური ნიშანი ფორმობრივი ყალიბებია.

მეტყველების ნაწილთა ფორმაცვალება გრამატიკული კატეგორიების მიხედვით ხდება.

თვით გრამატიკული კატეგორია უნდა განიმარტოს როგორც გრამატიკული სისტემის აგების წესი (კანონზომიერება). მაგალითად, **წერ-ს** ფორმა ენაში იმავე ფუძის მრავალ ფორმასთან ამყარებს კავშირს:

წერ-ს { ი-წერ-ებ-ა
უ-წერ-ს
წერ-ენ
წერ-ა

წერს ფორმა მარჯვენა რიგის სხვადასხვა ფორმასთან შეწყვილებული სხვადასხვა გრამატიკული სისტემის წევრი აღმოჩნდება:

წერ-ს — **ი-წერ-ებ-ა** ერთი სისტემაა (გვარის კატეგორია),
წერ-ს — **უ-წერ-ს** მეორე სისტემაა (ქცევის კატეგორია),
წერ-ს — **წერ-ენ** მესამე სისტემაა (რიცხვის კატეგორია),
წერ-ს — **წერ-ა** მეოთხე სისტემაა (მწკრივის კატეგორია)...

თითოეული სისტემის აგებისას მოქმედებს ერთი ზოგადი წესი: შეწყვილებული ფორმები მხოლოდ ერთი გრამატიკული ნიშნის მიხედვით არიან განსხვავებული; სხვა გრამატიკული ნიშნები მათ საერთო აქვთ. მაგალითად: პირველ წყვილს (**წერ-ს** — **იწერება**) ყველა გრამატიკული ნიშანი (ყველა კატეგორია) საერთო აქვთ, გარდა ერთისა — გვარის კატეგორიისა; მეორე წყვილს (**წერ-ს** — **უ-წერ-ს**) ფორმები იმის მიხედვით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, თუ ვის განეკუთვნება მოქმედება — ქცევის კატეგორია; მესამე წყვილს (**წერ-ს** — **წერ-ენ**) ყველა კატეგორია საერთო აქვთ, გარდა ერთისა — განსხვავებულია სუბიექტის რიცხვი — რიცხვის კატეგორია; მეოთხე წყვილს (**წერ-ს** — **წერ-ა**) განსხვავებული აქვს მხოლოდ მწკრივის კატეგორია... ფორმათა შეპირისპირება შეიძლება გაგრძელდეს უსასრულოდ...

ფაქტია, ის ერთადერთი ნიშანი, რაც განასხვავებს შეწყვილებულ ფორმებს, ხდება კიდევაც მათი შეპირისპირების მიზეზი; ამ ნიშნის მიხედვით აიგება სისტემა. ამგვარად აგებულ სისტემას სახელი ერქმევა იმის მიხედვით, თუ რა ნიშნით მოხდა მისი აგება, რაც წარმოადგენს კიდევ **გრამატიკულ კატეგორიას**.

გრამატიკული კატეგორიის განსაზღვრისას დაცული უნდა იქნეს რამდენიმე პირობა:

ა) გრამატიკული კატეგორია ეფუძნება ორი ან მეტი ფორმის შეპირისპირებას;

ბ) შეპირისპირებულ ფორმათა შორის (ერთი კატეგორიის ფორმათა შორის) სხვაობას მხოლოდ ერთი გრამატიკული ნიშანი უნდა ქმნიდეს;

გ) შეპირისპირების პრინციპი ნიშანდობლივი უნდა იყოს ყველა შეპირისპირებული ფორმისათვის. მაგალითად, **შინ** და **წერ-ს** ვერ შექმნიან გრამატიკულ სისტემას; შესაბამისად, ეს ორი ფორმა არ არის ერთი და იმავე გრამატიკული კატეგორიის ორი წევრი... **წერ-ს** და **უ-წერ-ს** ორივე ფორმისათვის ნიშანდობლივია ქცევის სემანტიკა (მოქმედების განკუთვნის თვალსაზრისით განსხვავდებიან ისინი ერთმანეთისაგან), ამიტომ ეს ორი ფორმა ქმნის სისტემას.

სისტემა შეიძლება აიგოს სემანტიკურად დაპირისპირებული სიტყვებით, მაგრამ ამ სიტყვათა შორის არ იყოს ფორმოზომიერი სხვაობა; სხვაგვარად: სხვაობას არ ქმნიდეს მორფოლოგიური ნიშანი. ასეთ შემთხვევაში საქმე გვექნება სემანტიკურ კატეგორიასთან. ქართულში სემანტიკური კატეგორიებია დრო, კილო და სხვა...

33. მეტყველების ნაწილი და გრამატიკული კატეგორია. სხვადასხვა მეტყველების ნაწილს სხვადასხვა შესაძლებლობა აქვს ფორმაცვალებისა. სწორედ ფორმაცვალების შესაძლებლობაზეა დამოკიდებული გრამატიკული კატეგორიების რაოდენობა; ერთ მეტყველების ნაწილს ჩვეულებრივ რამდენიმე კატეგორია მოეპოვება, მაგრამ სხვადასხვა მეტყველების ნაწილს კატეგორიათა განსხვავებული რაოდენობა შეიძლება ჰქონდეს. ქართულ ენაში სახელი გრამატიკულ კატეგორიათა რაოდენობით ღარიბია, ზმნა — გაცილებით მდიდარი. სახელს მოეპოვება ბრუნვისა და რიცხვის კატეგორია; ზმნას — პირის, რიცხვის, გვარის, ქცევის, მწკრივის და ა. შ. კატეგორიები.

მორფოლოგიური კატეგორიები შეიძლება დაჯგუფდეს შემდეგი ნიშნის მიხედვით:

- ა) კატეგორიები, რომლებიც საერთოა სახელისა და ზმნისათვის,
- ბ) კატეგორიები, რომლებიც მხოლოდ სახელებს ახასიათებთ,
- გ) კატეგორიები, რომლებიც მხოლოდ ზმნებისთვისაა ნიშანდობლივი.

I. 34. ქართული ენის მორფოლოგიური ანალიზის მიზანი და ამოცანები. თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგიური ანალიზის ძირითადი მიზანი და ამოცანები არის სიტყვის ფორმის ანალიზი, სი-

ტყვის ფორმაცვალების კანონებისა და კანონზომიერებათა გამოვლენა და შესწავლა.

სრულყოფილი მორფოლოგიური ანალიზისათვის აუცილებელი არის: ა) ფორმის სინტაქსური ფუნქციისა და ბ) ფორმის სემანტიკის გათვალისწინება. სინტაქსური და სემანტიკური ფაქტორები მოქმედებენ ფორმაწარმოებაზე.

რამდენიმე კონკრეტული მაგალითი:

ა) ზმნურ ფორმებს შეიძლება ერთნაირი მორფოლოგიური ყალიბი ჰქონდეს, მაგრამ სინტაქსური ფუნქცია — განსხვავებული:

მეფ-ობ-ს — ის

თავდებ-ობ-ს — ის მას...

ბ) ფორმებს მორფოლოგიური ყალიბი და სინტაქსური ფუნქცია შეიძლება ერთნაირი ჰქონდეს, სემანტიკა — განსხვავებული:

მეფ-ობ-ს ის — „მეფეა, ფლობს, ბატონობს“

ნადირ-ობ-ს ის — „ნადირს იჭერს, კლავს“...

გ) ფორმებს შეიძლება ერთნაირი მორფოლოგიური ყალიბი ჰქონდეს, მაგრამ სინტაქსური ფუნქცია და სემანტიკა — განსხვავებული:

მეფ-ობ-ს ის — „მეფეა...“

მკურნალ-ობ-ს	{	ის — „მკურნალია“;
		ის მას — „კურნავს“; მყოფადი: უმკურნალებს;
		ის თავს — „(სამკურნალოდ) ექიმის პაციენტი“;
		„კურნავს თავის თავს“ — მყოფადი: იმკურნალებს...

სხვა მაგალითი:

ვაჭრ-ობ-ს	{	ვაჭარია (მყოფადი არა აქვს)
		ყიდის („წიგნით ვაჭრობს“ — წიგნს ყიდის):
		მყოფადი — ივაჭრებს , წყვეტილი — ივაჭრა .

სახელის შემთხვევაში:

კაც-ის	}	სახლი
ხ-ის		
ქორწინებ-ის		

სინტაქსურად სამივე შემთხვევაში მარცხენა რიგის სიტყვები **მსა-ზღვრელია**; მორფოლოგიურად — **ნათესაობითი ბრუნვა**, მაგრამ მკვეთ-

რად განსხვავებულია სემანტიკა: **კაცის** — კუთვნილებას გამოხატავს, **ხის** — მასალას, **ქორწინების** — დანიშნულებას...

ერთი და იგივე სიტყვა სხვადასხვა სემანტიკური მნიშვნელობით ფორმაწარმოების სხვადასხვა შესაძლებლობებს ავლენს:

ს-ცემ-ს — ამ ზმნას, მნიშვნელობით „დედა შვილს სცემს“, ექნება სრული პარადიგმა უღლებისა; მნიშვნელობით „თმა კოჭებამდე სცემს“ — ექნება მხოლოდ პირველი სერიის ფორმები...

ამგვარად, მორფოლოგიური ანალიზისათვის აუცილებელია სინტაქსური და სემანტიკური ფაქტორების გათვალისწინება.

ნაწილი II.

სახელისა და ზმნის საერთო კატეგორიები. დეიქსისის გამოვლენა სახელისა და ზმნის ფორმაწარმოებაში

II. 1. სახელისა და ზმნის ფორმაწარმოების შინაგანი ურთიერთკავშირი არაერთგზის არის აღნიშნული. ამას წარმოაჩენს სახელის ბრუნება (ანუ სახელთა წარმოდგენა აქტანტებად), ზმნის პირიანობა (ანუ მოქმედებაში მონაწილე სახელების ასახვა ზმნაში), სახელის რიცხვის ასახვა ზმნაში და მისთ.

აღნიშნულ კავშირებს უფრო მეტად წარმოაჩენს ფორმაწარმოების ისტორიული ვითარების წარმოდგენა. მაგალითად, ხელშესახებად ვლინდება მასალობრივი შეხვედრები, ერთი მხრივ, ბრუნვის ნიშანთა კონსონანტურ **ს, ნ, დ** ელემენტებსა და, მეორე მხრივ, S_3 პირის ნიშანთა არქაულ (-ს, -ნ, -დ) ფორმანტებს შორის (არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია); საინტერესოა თანხვედრა S_1 **ვ-** ნიშნისა **ვი-**ნ ნაცვალსახელის ძირეულ ელემენტთან, ანდა O_1 **მ-** პრეფიქსისა **-მე** ნაცვალსახელთან და მისთ.

იგულისხმება, რომ სახელის მორფოლოგიური პოტენცია ზმნის ფორმაწარმოებაშიც ტოვებდა კვალს, რამდენადაც მოქმედი თუ „სამოქმედო“ სახელის რაიმენაირი წარმოჩენა ზმნის პირიანობის აუცილებელი პირობა იყო. რაც უფრო ვშორდებით გრამატიკული კატეგორიების ჩამოყალიბების ისტორიას, მით უფრო ფერმკრთალდება და ნაკლებ ხელშესახები ხდება აღნიშნული შინაგანი კავშირები, მაგრამ ეს მიმართებები მორფოლოგიისა თუ სემანტიკის (ლექსიკოლოგიის) დონეზე სინქრონიული ანალიზის ფარგლებშიც შეიძლება იქნეს დანახული და კვალიფიცირებული.

II. 2. რიცხვის გრამატიკული კატეგორია. აღნიშნული თვალსაზრისით ყველაზე თვალსაჩინო სურათს იძლევა რიცხვის გრამატიკული კატეგორია. მიღებულია, რომ რიცხვი არის სახელისა და ზმნის საერთო კატეგორია; ამავე დროს, ეს კატეგორია არის ერთადერთი, რომელიც სახელისა და ზმნის გრამატიკულ შეთანხმებას განაპირობებს.

ამავე დროს, რიცხვის კატეგორია დამოუკიდებლად დამახასიათებელია მხოლოდ არსებითი სახელისათვის, რამდენადაც არსებითი სახელი გამოხატავს (აღნიშნავს) საგანთა კლასს, საგანთა კლასი კი, თავისთავად, რაოდენობასთან არის დაკავშირებული. ზმნა, მისი შინაარსიდან გამომდინარე, დამოუკიდებლად რიცხვის გამოხატვასთან, რაოდენობასთან არ არის დაკავშირებული. მან შეიძლება ასახოს მხოლოდ რიცხვი აქტანტებისა. ის, რაც ზმნაში მრავლობითი რიცხვის ფორმანტების სახით ვლინდება, არის გამოძახილი სახელის შესაბამისი მორფოლოგიური კატეგორიისა. ამიტომაც არის, რომ რიცხვის გამოხატვა ზმნაში ძირითადად პირიანობასთან არის დაკავშირებული.

II. 3. ორგვარი მრავლობითი. არსებითი სახელი ორგვარ მრავლობითს იწარმოებს: **-ებ-**იანს და **ნართანი**იანს; ეს ორი მრავლობითი განსხვავებული ტიპოლოგიისა და ფუნქციონალური დატვირთვისაა.

-ებ-იანი მრავლობითი იყენებს მხოლოდ **-ებ** სუფიქსს და ფორმას აწარმოებს აგლუტინაციური პრინციპით: ჯერ ფუძე, შემდეგ **-ებ**, ხოლო შემდეგ — ბრუნვის ნიშანი:

სკამ-ებ-ი

სკამ-ებ-მა

სკამ-ებ-ს

სკამ-ებ-ის

სკამ-ებ-ით

სკამ-ებ-ო

ამდენად, **-ებ** ქმნის სახელის ახალ ფუძეს და ეს უკანასკნელი უცვლელია ყველა ბრუნვაში.

-ებ ფორმანტს სახელის მორფონოლოგიაში ისეთივე ძალა აქვს, როგორც **-VC** სტრუქტურის ბრუნვის ნიშნებს (**-ის**, **-ით**, **-ად**), ანუ განაპირობებს შესაბამისი სახელური ფუძის კუმშვასა და კვეცას (ცხადია, ყველა ბრუნვაში):

მ გ Ø ლ - ე ბ - ი   ძ მ Ø - ე ბ - ი

მ გ Ø ლ - ე ბ - მა   ძ მ Ø - ე ბ - მა და ა. შ.

შენიშვნა: **-ებ** სუფიქსი ფუძის **ე** ხმოვანს არ კვეცს: **ხე-**ებ-ი... თავად **-ებ** ფორმანტი მოსალოდნელ მორფონოლოგიურ პროცესებს არ ექვემდებარება: ის უცვლელია ყველა პოზიციაში (სახლ-ებ-ის...).

განსხვავებული ბუნებისაა **ნართანიანი** მრავლობითი. გამოიყენება ორი სუფიქსი: **-ნ** და **-თ(ა)**. **-ნ** გამოიყენება სახელობითსა და წოდებითში და მისი გამოყენება აგლუტინაციურ პრინციპს იცავს:

კაც-**ნ**-ი (შდრ. კაც-ებ-ი)

კაც-**ნ**-ო (შდრ. კაც-ებ-ო)

-თ(ა) დაბოლოებიანი ფორმა ასრულებს ყველა დანარჩენი ბრუნვის ორივე როლს და მისი გამოვლენა ფლექსიური ხასიათისაა: **-თ(ა)** ითავსებს ბრუნვისა და რიცხვის — გრამატიკულ შინაარსს. შდრ.:

ქალ-**თა** დღე — ქალ-**ებ**-ის (დღე)

ნართანიანი მრავლობითის მორფონოლოგია, შესაბამის სუფიქსთა სტრუქტურებიდან გამომდინარე, აქტუალური არაა: არც რიცხვის ნიშნები იწვევენ ფუძის ცვლილებას, არც თავად ეს ნიშნები იცვლებიან: ძვალ-**ნ**-ი, ძვალ-**თა** (შდრ.: ძვლ-ის, ძვლ-ებ-ი).

II. 4. ორგვარი მრავლობითის ფუნქციური განაწილებისათვის. საზოგადოდ, **-ებ** და **-ნ(-თ)** სუფიქსები, როგორც მორფოლოგიური ელემენტები, თითქმის ყოველ ფუძესთან თანაბარი უფლებამოსილებით არიან აღჭურვილი — აწარმოონ მრავლობითი რიცხვი. თუმცა ნართანიანი მრავლობითს უპირატესად არქაულობის გარკვეული სტილისტიკური ელფერი ახლავს. ფუნქციონალური თვალსაზრისით ძირითადი ადგილი **-ებ** ფორმანტს უკავია.

მაინც როგორია მათი გავრცელების ზოგადი სურათი?

ა) საზოგადო სახელებში შეიძლება უგამონაკლისოდ შეგვხვდეს როგორც ერთი, ისე მეორე სახის მრავლობითი, ოღონდ **-ებ** უფრო ბუნებრივი, ჩვეულებრივი მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი, ხოლო **-ნ(-თ)** სუფიქსთა გამოვლენა მარკირებულია რაიმე სახის სტილისტიკური ნიუანსით.

ბ) მოქმედების სახელებში (მასდარებში) **-ნ(-თ)** სუფიქსია გაბატონებული, ოღონდ ამ შემთხვევაში ხელშესახებია შესაბამის ფორმათა მეტ-ნაკლები ტერმინოლოგიური დატვირთვა: სჯა-**ნ**-ი, ცდა-**ნ**-ი, ტანჯვა-**ნ**-ი, გალობა-**ნ**-ი...

გ) **-ებ** და **-ნ(-თ)** თითქმის თანაბრად არის გავრცელებული სუბსტანტივის როლში მყოფი თუ გასუბსტანტივებული ზედსართავი სახელების მრავლობითის წარმოებაში. შდრ.: დიდ-**ებ**-ი და პატარ-**ებ**-ი და „...მოგროვდით ყველანი, დიდ-**ნ**-ი, მცირე-**ნ**-ი“...

თუმცა იგივე ზედსართავი, გასუბსტანტივებული თანამედროვე ტერმინოლოგიური შინაარსით, მხოლოდ **-ებ**-ს მოითხოვს: თეთრ-**ებ**-ი, წითლ-**ებ**-ი, მწვანე-**ებ**-ი, შავ-**ებ**-ი... ამ შემთხვევაში აშკარაა სუფიქსის ტერმინოლოგიური დატვირთვა.

დ) რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად თუ სუბსტანტივის როლში მხოლოდ **-ნ(-თ)** სუფიქსებს ითავსებს: „შვიდ-**ნ**-ი გურჯანელ-**ნ**-ი“, „ას-**ნ**-ი რად უნდა დედასა“... მაგრამ ციფრების (შეფასების ნიშნების) აღნიშვნისას **-ებ** გამოიყენება: ორ-**ებ**-ი, ხუთ-**ებ**-ი...

ე) ნაცვალსახელთა ერთ ნაწილში ნართანიანი წარმოება ერთადერთია... ისი-**ნ**-ი, იმა-**თ**... ყველა-**ნ**-ი...

მეორე რიგის ნაცვალსახელებში **ნ(-თ)** უპირატესობით არის აღჭურვილი: ზოგ-**ნ**-ი (შდრ. ზოგ-**ებ**-ი), რა-**ნ**-ი, სხვა-**ნ**-ი...

მესამე რიგში **-ებ** სუფიქსს აქვს უპირატესობა: ჩვენ-**ებ**-ი, თავის-**ებ**-ი... ვილაც-**ებ**-ი, რალაც-**ებ**-ი...

ვ) ტერმინოლოგიურ (ნომენკლატურულ) შესიტყვებებში, ფაქტობრივ, ერთადერთია **-თა** დაბოლოება: მწერალ-**თ**-ა კავშირი, მწვანე-**თ**-ა მოძრაობა... გზა-**თ**-ა სამინისტრო...

ზ) მრავლობითები, საზოგადოდ, კისრულობს ზოგი სპეციფიკური შინაარსის გამოხატვას; მაგალითად:

— საკუთარ სახელებს, გვარების გარდა, სიმრავლის გამოხატვა არ სჭირდება, მაგრამ გარკვეულ („განზოგადების“) შემთხვევაში ამისი საჭიროება ვლინდება:

„აკაკიები, ბაკაკიები...“

„ნათიებო, ლეილებო...“

გვარსახელები თავისთავად გულისხმობს სიმრავლეს და ერთი გვარის წარმომადგენელთა აღსანიშნავად მრავლობითიც გამოიყენება: ბურდულ-**ებ**-ი, ბურდულ-**ნ**-ი... მაგრამ ამ ორ ფორმას შორის განსხვავება ის არის, რომ **-ებ**-იანს შეუძლია გამოხატოს როგორც კონკრეტული რაოდენობა (ვთქვათ, „ორი ბურდული“), ისე მთელი გვარიც, ხოლო **-ნ** სუფიქსიანი გვარის მთელ სიმრავლეს გულისხმობს.

— ნივთიერებათა სახელები, საზოგადოდ, მრავლობითს ვერ იგუებს, მაგრამ რომელიმე სახელდებული ნივთიერების ნაირგვარობის (ფორმობრივი ან თვისობრივი ნაირსახეობის) შემთხვევაში მრავლობითის ფორმები აქტიურდება:

მინერალური წყლები...

ხორცები დააგლიჯეს...

„სულს მიუძღვის ხორც**თ** ნაქმარი...“

ამ ჯგუფშიც მრავლობითის ფორმანტი ტერმინოლოგიურ დატვირთვისას იღებს: მარულ-**ებ-ი**, ცილ-**ებ-ი**...

— არის შემთხვევები, როდესაც მრავლობითის ფორმა არსებითად იმავს აღნიშნავს, რასაც თვით სიტყვის ფუძე, ანუ ფორმანტი ფუნქციურად ნეიტრალიზებულია; შდრ.: კარ-ი — კარ-**ებ-ი**, თმა — თმ-**ებ-ი**, სათვალ-ე — სათვალე-**ებ-ი**...

— ზოგი სიტყვა საბოლოოდ მრავლობითი ფორმით დამკვიდრებულია, რაც უცხოენოვან გავლენას უნდა მიეწეროს: გასტროლ-**ებ-ი**, არდადეგ-**ებ-ი**, მემუარ-**ებ-ი**...

II. 5. სახელის სიმრავლის ასახვა ზმნაში. როგორც ითქვა, ზმნა ასახავს სახელის მრავლობითობას. უფრო დავაზუსტოთ: ზმნაში აისახება მხოლოდ იმ სახელის მრავლობითობა, რომელიც ზმნასთან პირად არის შეწყობილი, შესაბამისი მოქმედების აქტანტია; მეტიც შეიძლება ითქვას: დაჩნდება იმ სახელის რიცხვი, რომლის პირიც ასახულია ზმნაში. ამავე დროს, გასათვალისწინებელია, რომ შეწყობილ პირთა მრავლობითის ასახვის თვალსაზრისითაც ერთგვაროვნება არ არის:

ა) სუბიექტური პირის მრავლობითობა აისახება სამსავე პირში: სუბიექტური წყობა:

	მოქმედებითი	ვნებითი	ე. წ. საშუალო
1	ვ-ხატავ- თ	ვ-რჩები- თ	ვ-კანკალებ- თ
2	ხატავ- თ	რჩები- თ	კანკალებ- თ
3	ხატავ- ენ	რჩები- ან	კანკალებ- ენ

ამგვარად: I-II პირებში აგლუტინაციური პრინციპია დაცული: ცალკე — პირის ნიშანი, ცალკე — რიცხვის ნიშანი:

1. ვ — თ
2. Ø — თ

III პირი სხვა პრინციპს გვიჩვენებს — პირისა და რიცხვის გაგებას ერთი სუფიქსური ფორმანტი ითავსებს: **-ენ, -ნ, -ან.**

III პირის მრავლობითობის გამოხატვა, პირის აღნიშვნის მსგავსად, სხვადასხვა სუფიქსით ხდება: **-ენ** (ხატავ-**ენ**)

- ან** (რჩები-**ან**)
- ნ** (ხატ-**ო-ნ**), (დარჩ-**ნ-ე-ნ**)
- ნენ** (ხატავდ-**ნენ**), (დარჩ-**ნენ**)
- ეს** (დახატ-**ეს**) .....

სუბიექტის მრავლობითობა, შესაბამისი პოტენციის შემთხვევაში, ერთნაირად აისახება ზმნაში, განურჩევლად იმისა, -ებ-იანია სახელი თუ ნართანიანი; ოღონდ გასათვალისწინებელია:

III პირის მრავლობითობა, ჩვეულებისამებრ, არ აღინიშნება, როცა სუბიექტი უსულო საგანია:

ხე-ებ-ი დგა-ს

სახლ-ებ-ი შენდებ-ა

შენიშვნა: 1. ეს წესი მოქმედია **-ებ-**იანი მრავლობითის შემთხვევაში, მაგრამ რიცხვში შეთანხმება ამოქმედდება უსულო საგნის **ნართანიან** მრავლობითთან: ხე-**ნ**-ი დგან-**ან**.

შენიშვნა: 2. **-ებ** სუფიქსიანი უსულო არსებითი სახელის მრავლობითი ასევე აისახება ზმნაში შესაბამისი სუბიექტის პერსონიფიკაციის შემთხვევაში, ან როცა ამ სუბიექტს განსაკუთრებით აქტიური მოქმედება მიეწერება:

ფოთლები ჩურჩულებ-**ენ**...

„ხეები როკვით დაიძრ-**ნენ** ქარში...“

„მთები თავჩაჩქნიანები ფიქრს მისცემი**ან** მწარესა...“

შესაძლებელია სუბიექტი ობიექტური პირის ნიშნებით იყოს გამოხატული (ინვერსიის შემთხვევაში). სუბიექტის მრავლობითობა ამ შემთხვევაშიც სამივე პირში გამოხატულია (ობიექტური წყობის ტიპოლოგია იხ. ქვემოთ):

1. და-გვ-იხატავ-ს	ა-გვ-იშენები-ა	გვ-იყვარ-ს
2. და-გ-იხატავ-თ	ა-გ-იშენები-ა-თ	გ-იყვარ-თ
3. და-უ-ხატავ-თ	ა-უ-შენები-ა-თ	უ-ყვარ-თ

ბ) ობიექტური პირის მრავლობითობა აისახება ზმნის I-II პირებში; ამ პოზიციაში ძირითადად ირიბი (უშუალო) ობიექტი იგულისხმება, მაგრამ ასევე აისახება იმავე პოზიციაში მდგომი პირდაპირი ობიექტი; III პირის ობიექტი მხოლოდ ტენდენციას ამჟღავნებს ზმნაში მრავლობითობის გამოხატვისას (უსმენ-**თ** ის **მათ**, აძაგებ-**თ** ის **მათ** — არანორმატიული ტიპი), რითაც მკვეთრად განსხვავდება ინვერსიული ობიექტური წყობისაგან.

ობიექტური წყობა:

	მოქმედებითი	ვნებითი	საშუალო
1	გვ-ხატავ-ს	გვ-ემალებ-ა	გვ-გავ-ს
2	გ-ხატავ-თ	გ-ემალებ-ა-თ	გ-გავ-თ
3	ხატავ-ს	ემალებ-ა	კ-გავ-ს

ამ შემთხვევაშიც სრულიად აშკარაა ტიპოლოგიური განსხვავება I და II ობიექტურ პირთა მრავლობითობის გამოხატვისა ზმნაში: თუ II პირში აგლუტინაციის პრინციპი მოქმედებს (გ — თ), რაც გულისხმობს პირისა და რიცხვის დამოუკიდებელი ელემენტებით გამოხატვას, I პირის **გვ-** პრეფიქსი სინთეზური გრამატიკული შინაარსისაა, ის, რიცხვთან ერთად, პირის გაგებასაც ითავსებს; შდრ.:

1. **გვ-აქვ-ს**
2. **გ-აქვ-თ**

II პირის **-თ** სუფიქსის წინ S_3 -**ს** სუფიქსის დაკარგვის მიზეზი (ის ბოლო დრომდე შემორჩა ამ პოზიციაში: გ-აქვ-**ს-თ**), ცხადია, არა გრამატიკული, არამედ მორფონოლოგიურია (თანხმოვანთა თავმოყრა).

III პირში სუბიექტური და ობიექტური პირების მრავლობითობის დამთხვევისას უპირატესობა ენიჭება სუბიექტურ პირს:

ისინი თქვენ **გ-იხატავ-ენ** (შდრ. მოძვ. და კუთხ. **გ-იხატავ-ენ-თ**)
(შდრ. ერთი მხრივ:

ის თქვენ **გ-იხატავ-თ**

მეორე მხრივ:

ისინი შენ **გ-იხატავ-ენ**)

ობიექტურ პირთა მრავლობითობასთან დაკავშირებით ცნობილია აგრეთვე სხვადასხვა პირთა დამთხვევა:

გ-ხატავ-თ { მე თქვენ
ჩვენ შენ
ჩვენ თქვენ
ის თქვენ

გ) პირთა მრავლობითობის გამოვლენის მოულოდნელი შემთხვევები: შესაძლებელია ზმნის II პირის მრავლობითობის გამოხატველი **-თ** სუფიქსი გამოვლინდეს სრულიად შეუფერებელ პოზიციაში, არა ზმნასთან, არამედ სხვა მეტყველების ნაწილებთან: სახელთან, ზმნიზედასთან, შორისდებულთან, ნაწილაკთან...

ბოდიში-**თ!** კარგი-**თ!** ჩქარა-**თ!** სუ-**თ!** არიქა-**თ!**...

იგულისხმება, რომ შესაბამის ფრაზაში სათანადო ზმნის ფორმა ჩავარდნილია და საჭირო „პირის გაგება“ (მიმართებითობა) მიმართვის ფორმას შეუთავსებია:

ჩქარა-თ! (← **ჩქარა** მოდი-თ) და მისთ.

II. 6. სიმრავლის გამოხატვის ლექსიკური საშუალებანი. გარდა მორფოლოგიური ინვენტარისა, ენას აქვს შესაძლებლობა (წარმომავლობით ალბათ უფრო ადრინდელიც კი), რომ შინაარსობრივი ოპოზიცია — „ერთი“ — „მრავალი“ ლექსიკური მასალითაც გამოხატოს. იგულისხმება შემთხვევები, როდესაც საგნობრივი სიმრავლის სემანტიკას, „ერთის“ საპირისპიროდ, დამოუკიდებელი ფუძე გამოხატავს.

პირველ რიგში, აქ იგულისხმება ე. წ. კრებითი სახელები, რომელთა თავისებურება სწორედ ის არის, რომ მრავლობითი შინაარსის გამოხატვა მათ შეუძლიათ მორფოლოგიის გარეშე — თავიანთი ფუძით ისინი უკვე შეიცავენ ასეთ შინაარსს; ამისი მაგალითებია:

ხალხი — კაცი (ადამიანი).

ფარა — ცხვარი

გუნდი — ფრინველი

ნახირი — ძროხა

რემა — ცხენი

კოლტი — ღორი...

ე. ი. **ხალხი** გულისხმობს „ბევრ ადამიანს“, **ნახირი** — „ბევრ ძროხას“... ამგვარი სახელები ფორმით მხოლოდითია (მრავლობითის ფორმანტი არა აქვთ), ხოლო შინაარსით — „მრავლობითი“ (ეს ჩანს მათს შემათანხმებელ ვალენტობაშიც).

არსებობს ისეთი კრებითი შინაარსის სახელებიც, რომლებიც ერთი და იმავე ფუძით წარმოგვიდგენენ „ერთსაც“ და სიმრავლის სემანტიკასაც; ასეთებია: **ცხვარი, ძროხა, ღორი, ფოთოლი** („ტყემ მოისხა ფოთოლი“...). შდრ.::

ა) „ცხვარი დაკლეს“ და „ცხვარი ფერდობს შეეფინა“.

ბ) „ძროხა დაკლეს“ და „მერე მე ძროხა ვის ჩავაბარო?!..“

ოპოზიცია, „ცხენი — რემა“ სუბლექტივიზმს მოგვაგონებს, თუმცა აქ ფუძეთა სუბლექტურობა მხოლოდ მოჩვენებითია, სინამდვილეში დამოუკიდებელი ფუძეებია სემანტიკურად დაწყვილებული (შეპირისპირებული).

სხვა შემთხვევაა ნაცვალსახელურ ფუძეთა სუბლექტურობა:

მე — ჩვენ
შენ — თქვენ

ზმნური პარადიგმები ასევე წარმოაჩენს ფუძეთა რაოდენობრივი სუბლექტურობის შემთხვევებს:

დაადლო — დაყარა
დასვა — დასწა
დაჭდა — დასხდნენ...

„მრავლობითის“ შინაარსის შემცველი ფუძე შეიძლება მხოლოდ ლექსიკურად გამოხატავდეს ამ კატეგორიას:

ვარდ II ცვივ- დავარდა — დაცვივდა

შეიძლება ლექსიკურთან ერთად მორფოლოგიური საშუალებებიც იყოს გამოყენებული, ანუ ჭარბი გამოხატვის შემთხვევა გვქონდეს:

ჯედ II სხედ- და-ჯდ-ა — და-სხდ-ნენ...

სხედ- ფუძესთან ერთად „სიმრავლე“ **-ნენ** სუფიქსითაც არის გამოხატული. აქ გრამატიკა და სუბლექტურობა ერთად არის წარმოდგენილი.

II. 7. „სუბლექტური შეთანხმება“. მნიშვნელოვანია ის, რომ შეთანხმებელი უნარი სუბლექტურ ფუძეებშიც არის გამოვლენილი. აქ პირველ რიგში იგულისხმება ისეთი შემთხვევები, როდესაც სახელის სუბლექტური ფუძე ზმნისგან ასევე მოითხოვს სუბლექტივიზმს („სუბლექტურ შეთანხმებას“):

ნახირ-ი და-**ცვივ-**დ-ა (შდრ. ძროხა და-**ვარდ-ა**)

ხალხ-ი და-**სხდ-**ა (შდრ. კაცი და-**ჯდ-ა**)

აქ სუბიექტის „სიმრავლეა“ ზმნური ფუძის სუბლექტურობის განმაპირობებელი. ასეთივე ვითარება შეიძლება შეგვხვდეს ობიექტის „სიმრავლის“ შემთხვევაში:

ხალხ-ი და-**სხ-**ა (შდრ. კაცი და-**სვ-ა**)

ხილ-ი და-**ყარ-**ა (შდრ. ვაშლი და-**ა-გდ-ო**)

ნაყოფ-ი ა-**სხ-**ი-ა (შდრ. ვაშლი ა-**ბ-ი-ა**)

ზმნური სუბლექტივიზმი ასევე შეიძლება შეგვხვდეს იმ შემთხვევაშიც, როცა მასთან პირად შეწყობილი სახელი გრამატიკული მრავლობითით არის წარმოდგენილი. სწორედ ასეთი სუბიექტის სიმრავლის დროს გვხვდება ზმნაში ორმაგი — სუბლექტური და გრამატიკული — გამოხატვა:

სტუმრ-**ებ-**ი და-**სხდ-**ნენ (შდრ. სტუმარ-ი და-**ჯდ-ა**)

ძაღლ-**ებ-**ი გა-**ცვივდ-**ნენ და მისთ.

ზმნათა სუბლექტურობას ასევე მოითხოვს ნაცვალსახელთა სუბლექტური მრავლობითი:

„ჩვენ და-ვსხედ-ით“

ბავშვ-ებ-ი წამო-ცვივ-დ-ნენ (შდრ. ბავშვ-ი წამო-ვარდ-ა)

ძაღვ-ებ-ი მი-ს-ცვივ-დ-ნენ (შდრ. ძაღვ-ი მი-ვარდ-ა)

მაგრამ უსულო საგნის -ებ-იანი მრავლობითი ზმნას რიცხვში ვერ შეითანხმებს, ზმნა მხოლოდ სუბლექტურობით „ეხმიანება“ შესაბამისი სუბიექტის სიმრავლეს:

ფოთლ-ებ-ი ა-სხ-ი-ა (შდრ. ფოთლ-ი ა-ბ-ი-ა)

ვამლ-ებ-ი და-ცვივ-დ-ა (შდრ. ვამლ-ი და-ვარდ-ა)...

ნაცვალსახელურ ფუძეთა სუბლექტური მონაცვლეობა ასევე მოითხოვს ზმნური ფუძეების სუბლექტურობას („ლექსიკურ შეთანხმებას“).

სუბიექტის სიმრავლის შემთხვევაში:

ჩვენ წამო-ვ-ცვივ-დ-ი-თ (შდრ. მე წამო-ვ-ვარდ-ი)

თქვენ და-სხედ-ი-თ (შდრ. მე და-ვ-ჩქე-ი).

ობიექტის სიმრავლის დროს:

ჩვენ და-გვ-სხ-ა (შდრ. მე და-მ-სვ-ა)

ჩვენ (გარეთ) გამო-გვ-ყარ-ა (შდრ. მე გამო-მ-ა-გდ-ო)

შევადართ არასუბლექტური ნაცვალსახელური ფუძე:

ისი-ნ-ი და-სხდ-ნენ (შდრ. ის და-ჯდ-ა)

ისი-ნ-ი და-სხ-ა (შდრ. ის და-სვ-ა)...

II. 8. პირის ნაცვალსახელები და პირის გამოხატვა ზმნაში.

არსებობს მოსაზრება, რომ იმ შემთხვევაში, როდესაც ზმნას პირებად ნაცვალსახელი შეეწყობა, სახელი ითანხმებს ზმნას პირის მიხედვით (ლ. კვაჭაძე). სახელისა და ზმნის სინტაგმატიკის დანარჩენი შემთხვევები კი მართვას გულისხმობს.

ამ მოსაზრების საფუძველი ის არის, რომ პირის ნაცვალსახელებში „რომელობის“ მიხედვით პირთა ოპოზიციას ასახული. ისევე, როგორც ზმნის უღლების დროს ყოველი მწკრივის ფარგლებში. შესაბამისად, I პირის ნაცვალსახელი „მე“ შეითანხმებს ზმნას I პირში (ვ-წერ), II პირის ნაცვალსახელი „შენ“ — II პირის ზმნას (წერ), ხოლო III პირის ნაცვალსახელი „ის“ — III პირს, შესაბამისი მრავლობითებითურთ.

საკითხის ამგვარად დაყენებას ხვდება ერთი წინააღმდეგობა: როდესაც ვამბობთ, რომ წინადადების ერთი წევრი (ერთი ფორმა) ითანხმებს მეორეს, აუცილებლად ვგულისხმობთ ამ წევრებს შორის მორფოლოგიურ „თანხმობას“. ამ შემთხვევაში კი ასე არ არის: ნაცვალსახელები ლექსიკურად გამოხატავენ პირებს და არა მორფოლოგიურად (გრამატიკული ნიშნებით), ხოლო ზმნაში პირიანობა პირის ნიშნებით

გამოიხატება. ასე რომ, მიმართება სემანტიკისა (ლექსიკური ოპოზიციისა) გრამატიკულ ფორმასთან შეთანხმების ნიმუშად ვერ იქნება მიჩნეული. სინტაგმატური მიმართების ასეთი ფორმალური პრინციპი რომ არა, შესაძლებელი იქნებოდა ზმნასთან შეწყობილი სხვა სახელებიც III პირის შინაარსის „ფარულ“ გამოვლენად მიგვეჩინა.

ამდენად, ეს თავისთავად საინტერესო ურთიერთმიმართება (ნაცვალსახელი + ზმნა) მეტყველების ნაწილთა საურთიერთო კატეგორიად ვერ მიიჩნევა.

II. 9. დეიქსისის გამოვლენისათვის ქართულ ფორმაწარმოებაში. დეიქსისის ცნება (ბერძ. *deixis* „მითითება, მინიშნება“) გამოიყენება ისეთი მოვლენების აღსანიშნავად, რომელთა დროსაც გრამატიკული (ფორმალური) სისტემის მეშვეობით ხდება მინიშნება ენობრივ ერთეულთა გარკვეულ შინაარსობრივ თუ ფუნქციურ დატვირთვაზე (როლზე). ასეთი მინიშნება შეიძლება ეხებოდეს სულ სხვადასხვა გრამატიკული კლასის ერთეულებს. მაგალითად:

1. ნაცვალსახელთა და ზმნისართთა სისტემაში:

ა) თავისთავად დეიქტურია ზემომითითებული შინაარსობრივი ოპოზიციის პირის ნაცვალსახელთა სისტემაში, რამდენადაც აქა გვაქვს არა მხოლოდ გარჩევა პირთა რომელობისა, არამედ მათი როლებრივი მიმართება სამეტყველო აქტთან:

მე — მოლაპარაკე (მეტყველი)

შენ — ადრესატი

ის — მეტყველების ობიექტი

ბ) შინაარსობრივად დეიქტურია კუთვნილებით ნაცვალსახელთა სამწევროვანი სისტემა (**მე, შენ, ის... თავისი...**), ვინაიდან, კუთვნილებასთან ერთად, მათში ვლინდება მიმართება მეტყველებაში მონაწილე პირებთან:

ჩემი → **მე**

შენი → **შენ**

მისი → **ის**

თავისი (თვისი) ნაცვალსახელის შინაარსში ერთგვარად ნეიტრალიზებულია მითითება პირთა გარჩევაზე, თუმცა აქ შემოდის სხვა ოპოზიციისა: „მოქმედის“ კუთვნილი — „არამოქმედის“ კუთვნილი.

გ) აღნიშნული სემანტიკა უფრო ხელშესახები ხდება იმგვარ შემთხვევაში, როდესაც სისტემაში სპეციალური დეიქტური ელემენტები იჩენს თავს. პირველ რიგში, ქართულში ასეთია ჩვენებით ნაცვალსახელთა სამწევროვანი სისტემა, რომელსაც ხმოვან ელემენტთა ოპოზი-

ცია ორწევროვნად წარმოგვიდგენს და მასში ასახულია I-II პირთა („ნამდვილ პირთა“) პოზიციური დაპირისპირება III პირთან („არაპირთან“).

ე (I-II პირი) — **ი** (III პირი):

1. ე-ს
2. ე-გ
3. ი-ს (ი-გი)

ირიბ ბრუნვებში ეს ოპოზიცია **ა—ი** ხმოვანთა დაპირისპირებაში გადადის, თუმცა ნაცვალსახელთა სისტემა მაინც სამწევროვანი რჩება:

1. ა-მას
2. მაგა-ს
3. ი-მას

იგულისხმება, რომ **ა-** II პირსაც ეკუთვნის, როცა I-II პირის შიდა ოპოზიცია არ არის აქცენტირებული.

დ) ანალოგიურია მიმართება III პირის კუთვნილებით ნაცვალსახელთა დეიქტურ სისტემაში:

1. ა-მისი
2. მაგისი
3. ი-მისი

ე) ამოსავალ ჩვენებით ნაცვალსახელთა სისტემას ეფუძნება დეიქტური ოპოზიცია მომდევნო („ატრიბუტული“) ჩვენებითი ნაცვალსახელებისა (**ე — ი**):

1. ე-სეთი
2. ე-გეთი
3. ი-სეთი

მაგრამ, როგორც ჩანს, ამ სისტემის თანაარსებობამ, ერთი მხრივ, ჩვენებით ნაცვალსახელთა ირიბ ბრუნვებზე დაფუძნებულ კუთვნილებით ნაცვალსახელებთან, რომელიც **ა — ი** ოპოზიციას წარმოგვიდგენს:

- ა-მისთანა,
მაგისთანა
ი-მისთანა.

და, მეორე მხრივ, ზმნისართთა ასეთივე ტიპის დეიქტურმა სისტემამ განაპირობა **ე — ი** ოპოზიციის სამწევროვან სისტემად „კორექტირება“ (პირთა სამწევროვანი დეიქსისი მოჩვენებითია):

1. ა-სეთი
2. ე-გეთი
3. ი-სეთი

ვ) პირთა მიმართების გამომხატველი დეიქტური ხმოვანპრეფიქსებით არის აგებული ზმნიზედური სისტემაც,

- როგორც დამოუკიდებელი: 1. ა-ქ
2. მანდ
3. ი-ქ

ისე მეორეული, ჩვენებით ნაცვალსახელთა საფუძველზე წარმოქმნილი (თავისი „სამწევროვნებითაც“ აშკარად მეორეული):

1. ა-სე
2. ე-გრე
3. ი-სე

2. ა) ზმნა, როგორც ზმნური სემანტიკისა და აქტანტთა თუ ლოკალურ მიმართებათა ყველაზე უფრო მრავალმხრივი გამომხატველი, თავის არაერთ ქვესისტემაში შეიცავს დეიქტურ მინიშნებებს; მაგალითად, პირთა ზემომითითებული ოპოზიცია, ერთი მხრივ, I-II, ხოლო მეორე მხრივ — III (არაპირს) შორის, აშკარად იჩენს თავს ზმნისწინებში, კერძოდ, „სააქეთო“ (**მო-**) და „საიქეთო“ (**მი-**) ორიენტაციის ზმნისწინთა განაწილებაში:

1. მე **მო-**ვიწვიე
2. შენ **მო-**ვიწვიე
3. მან **მი-**ვიწვია

შენიშვნა: დეიქტური ხმოვანბრეფიქსების **ა — ი** დაპირისპირება გახდა საფუძველი იმისა, რომ **მო-** ზმნისწინის **ა** ხმოვნის დიალექტური ვარიანტი **მა-** იქნა მიჩნეული ამოსავლად (გ. დეტერსი); შესაბამისად, ამოსავალი ოპოზიცია იქნებოდა: **მა- მი.**

საზოგადოდ, ქართულ ზმნისწინთა სისტემა, მისი ძირითადი — საორიენტაციო — ოპოზიცია სწორედ მეტყველზე (ან მოქმედზე — პირების მიხედვით) მიმართებით არის აგებული. იქ, სადაც მოძრაობის სემანტიკაა გამოხატული, **მო-** ზმნისწინით გართულებული, ფაქტობრივ, ყველა ზმნისწინი მარკირებულ „სააქეთო“ ოპოზიციას ქმნის:

საიქეთო	სააქეთო
ა-	ამო-
წა-	წამო-
გა-	გამო-
შე-	შემო-
ჩა-	ჩამო-
გადა-	გადმო-
და-	დამო-

ბ) არაერთ განხილულ სისტემაში გამოვლენილი მსგავსი „ორწევ-როვანი“ განაწილება იჩენს თავს საობიექტო (სასხვისო) ქცევის პრეფიქსთა სისტემაში:

1. მე მ-**ი**-შენებს
2. შენ გ-**ი**-შენებს
3. მას უ-შენებს

შდრ.:

1. მე მ-**ი**-ყვარს
2. შენ გ-**ი**-ყვარს
3. მას უ-ყვარს.

გ) საზოგადოდ, აღსანიშნავია საერთო დეიქტური შინაარსი ზმნური ხმოვანთავსართებისა, რომლებიც თავიანთი პირდაპირი გრამატიკული მნიშვნელობით სხვადასხვა მორფოლოგიურ სისტემაში ნაწილდებიან (კაუზატივი, გვარი, ქცევა...).

მათი გამაერთიანებელი დეიქტურობა კი ობიექტურ პირთა „პოვნიერებაში“ მდგომარეობს (ბ. ჯორბენაძე). შესაბამისი ობიექტი შეიძლება ირიბი ანუ უშუალო იყოს, შეიძლება — პირდაპირი. ამ სისტემაში ჩაჯდება **ა-**, **ი-**, **უ-**, **ე-** ხმოვანთავსართები:

ა-ხვევ-ს — ი-ხვევ-ა
 ი-ხვევ-ს } ე-ხვევ-ა
 უ-ხვევ-ს }

წერ-ს — ი-წერებ-ა
 ი-წერ-ს } ე-წერებ-ა
 უ-წერ-ს }
 ე-წერება }

ა-პრეფიქსს, რომელიც სისტემაში ძირითადად „ნეიტრალურია“ ქცევის თვალსაზრისით, შეიძლება დაეკისროს ე. წ. „საზედაო სიტუაციის“ (ა. შანიძის კვალიფიკაციით) გაგება. ამ შემთხვევაში პირთა ვითარება იცვლება; შდრ.:

ა-ხვევ-ს (დაფის გორგალს) — **ი-ხვევ-ა** (გორგალი)

ა-ხვევ-ს (ფუთას თოქს) — **ე-ხვევ-ა** (თოქი ფუთას)

ეს დატვირთვა განსაკუთრებით ხელშესახებია იმ შემთხვევაში, როდესაც ნეიტრალური ქცევის ფორმა უნიშნოა (**Ø**-ფორმანტიანია) და „საზედაოს“ წარმოქმნას შესაბამისი პრეფიქსის გააქტიურება განაპირობებს; შდრ. წერ-ს (ის მას) — **ა-**წერ-ს (ის **მას** მას).

ე-წერებ-ა ორპირიანი ფორმა გრამატიკული შინაარსით სწორედ **ა-**წერ-ს და **უ-**წერ-ს სამპირიან ფორმებს მიემართება.

თავი I. სახელი. ზოგადი საკითხები

III. 1.1. სახელის ადგილი ფორმაცვალებად სიტყვათა შორის.
 ენაში არსებულ სიტყვათა მთელი მარაგი, მათი გრამატიკული უნარის (პოტენციის) გათვალისწინებით, უპირველესად ორ განსხვავებულ ჯგუფად უნდა წარმოვადგინოთ: **ფორმაცვალებადი** და **ფორმაუცვლელი** სიტყვები.

შენიშვნა: ფორმაცვალება ანუ ფორმაწარმოება (ფლექსია) გულისხმობს სიტყვის ფორმის ისეთ ცვლას, რომლის დროსაც სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა არ იცვლება. მაგალითად:

- ა) სახლი, სახლმა, სახლის... სახლები...
- ბ) წერს, წერდა, დაწერა, დაუწერია...

ასეთ შემთხვევაში სიტყვის თითოეული **ფორმა წარმოადგენს ფლექსიური პარადიგმის ფორმალურ წევრს**, მისი (ფორმის) გრამატიკული მნიშვნელობა მხოლოდ პარადიგმის ფარგლებში მოიაზრება, პარადიგმის დონეზე განისაზღვრება თითოეული ფორმის გრამატიკული სტატუსი. რომელიმე ფორმის გასვლა პარადიგმის ფარგლებიდან მოასწავებს მისი ლექსიკური სტატუსის შეცვლას და ახალი პარადიგმის ნაწილად მის ქცევას.

მაგალითისათვის მოვიხმოთ **პურად** ფორმა: **პურ-ად** („ქვა პურად გადაიქცა“), როგორც მორფოლოგიური ერთეული, **პურ-** სიტყვის ერთ-ერთი ფორმაა: **პურ-ი, პურ-მა, პურ-ს... პურ-ად...** მაგრამ იგივე ფონოლოგიური ოდენობა (შესიტყვებაში: „პურად კაცს“) ფორმალურად (მორფოლოგიურად) უკვე სხვა პარადიგმის წევრია და მისი ლექსიკური მნიშვნელობაც და ფორმაც გასულია პირველი პარადიგმის ფარგლებიდან:

პურად-ი	შდრ.:	პურ-ი
პურად-მა		პურ-მა

პურად-ს		პურ-ს .....
პურად-ად		პურ-ად

შენიშვნა: ვითარებითი (აგრეთვე — მოქმედებითი) ბრუნვის ფორმისა და ნავითარებითარი (ნამოქმედებითარი) ფუძის გარჩევის საჭიროება განაპირობებდა ხელოვნურ ორთოგრაფიულ ნორმას, რომ აღნიშნული დერივაციული ერთეულები გაფორმებული იყოს მიცემითი ბრუნვის ნიშნით: *პურად-ს* კაცს, *შრომით-ს* კოლექტივში... (შდრ.: *ფერად ქსოვილ-ს*, *უარყოფით რიცხვ-ს...*).

აფიქსაციის შედეგად მიღებული ნებისმიერი ფორმა თავისთავად არის მორფოლოგიური ოდენობა, მათ შორის — დერივატიც, ახლად წარმოქმნილი სიტყვაც: *ლურჯ-ი* → *ლურჯ-ა...* მაგრამ თვით ამ კონკრეტული **ფორმის გრამატიკული სტატუსი განისაზღვრება მისი ადგილით ფლექსიურ პარადიგმაში**. ამ შემთხვევაში ახლად მიღებული „ფორმა“ (*ლურჯ-ა*) აღარ განეკუთვნება იმ გრამატიკულ პარადიგმას (*ლურჯ-ი*, *ლურჯ-ა-მ...*), რომლის საფუძველზეც ის წარმოიქმნა.

ფორმალურად **კუდ-ი** და **კუდ-ა** ერთეულებს შორის იმაზე მეტი განსხვავება არ არის, ვიდრე **კუდ-ი** და **კუდ-ად**, მაგრამ სისტემურად **კუდ-ა** სულ სხვა ენობრივი ოდენობაა, რადგან ფორმით ის არის არა **კუდ-ი**, **კუდ-მა**, **კუდ-ს...** პარადიგმის წევრი, არამედ თვითონ ქმნის სხვა, დამოუკიდებელ პარადიგმას:

კუდა-Ø
კუდა-მ
კუდა-ს...

მეორე მხრივ, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ახალი ერთეული **კუდ-ა** სემანტიკურად ვეღარ მოექცევა **კუდ-** ფუძის ლექსიკურ შინაარსში, არამედ ის გვევლინება დამოუკიდებელ ლექსიკურ ერთეულად (როგორც „უკუდოს“ სინონიმი). ამავე დროს, ამ შემთხვევაში მას არა მხოლოდ ლექსიკური შინაარსი, არამედ საკვალიფიკაციო სტატუსიც შეცვლილი აქვს: **კუდა** (ხარი) — ზედსართავი სახელია. თუმცა, ეს უკანასკნელი ცვლილება სიტყვაწარმოების ფარგლებში სავალდებულო არ არის.

ამგვარად, უნდა გავარჩიოთ ენობრივ ფორმათა მიმართების ორი სახე:

ა) ფორმაწარმოება ანუ ფლექსია (ლათ. flexio „ღუნვა, დრეკა“): კუდ-ი, კუდ-მა, კუდ-ს...

ბ) სიტყვაწარმოება ანუ დერივაცია (ლათ. derivatio „გადახრა“): კუდ-ი → კუდ-ა, კუდ-იან-ი, უ-კუდ-ო...

გრამატიკის ინტერესის საგანი, უპირველეს ყოვლისა, არის ფორმაწარმოება, ამიტომაც მორფოლოგია უმთავრეს ყურადღებას ფორმაცვალებას დაუთმობს.

ფორმაწარმოება, თავისთავად, ერთგვაროვანი არ არის.

ქართულ ენაში ფორმაცვალების (ფლექსიის) ორი ძირითადი ნაირსახეობა, ანუ ფორმაცვალებად სიტყვათა ორი ძირითადი ჯგუფი უნდა გამოვყოთ:

1. სიტყვები, რომლებიც საგანთა მოქმედებას ან მდგომარეობას გამოხატავენ და რომლებიც ფორმას იცვლიან წინადადების შინაარსისა და მასთან დაკავშირებული დანარჩენი წევრების კარნახით.

2. სიტყვები, რომლებიც სამყაროს საგნობრივ („ობიექტურ“) გამოვლინებებს ასახავენ და რომლებიც ფორმას იცვლიან წინა (1) კატეგორიის სიტყვებთან ან ურთიერთთან კავშირის დასამყარებლად.

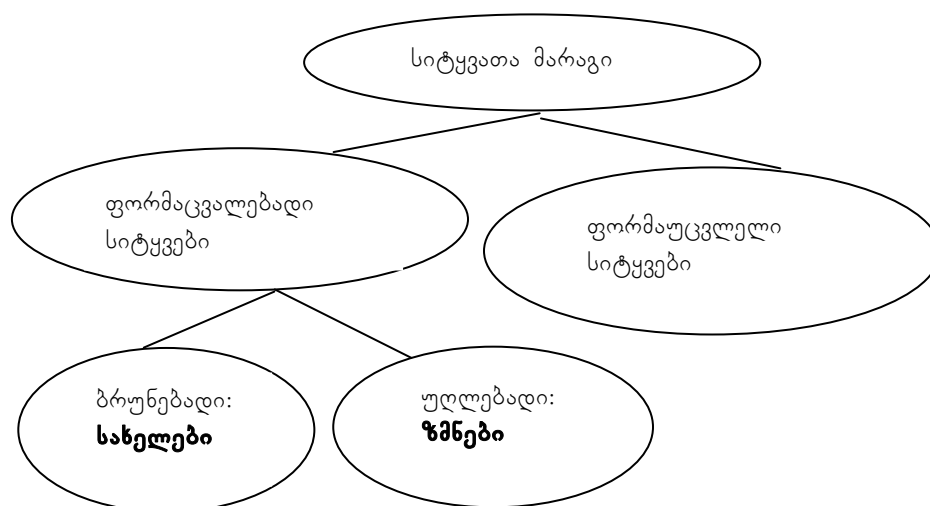
პირველი სახის ფორმაცვალებას ჰქვია უღლება; ხოლო სიტყვას, რომელსაც უღლება ახასიათებს, **ზმნა** ეწოდება.

ამდენად, **ზმნა** უღლებადი სიტყვაა.

მეორე სახის ფორმაცვალებას ბრუნება ჰქვია; ხოლო სიტყვას, რომელსაც ბრუნება ახასიათებს, **სახელი** ეწოდება.

ამდენად, **სახელი** ბრუნებადი სიტყვაა.

ყოველივე აღნიშნული შეიძლება სქემატურად გამოვსახოთ:

III. 1.2. სახელის რაობისათვის. ტრადიციული კლასიფიკაციის მიხედვით წარმოდგენილ მეტყველების ნაწილებს შორის ოთხის დასახელებაში შედის ტერმინი **სახელი**; ესენია: **არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი**. ამის მიხედვით, საერთო, გამაერთიანებელი ცნებაა „სახელი“, ხოლო თითოეული კლასის თავისთავადობის წარმომჩენი, განმასხვავებელი — ტერმინის პირველი ნაწილი: „**არსებითი**“, „**ზედსართავი**“, „**რიცხვითი**“, „**ნაცვალ**“.

ამდენად, შინაარსობრივი თვალსაზრისით, ცნება-ტერმინი „**სახელი**“ აერთიანებს სრულიად არაერთგვაროვან რამდენიმე ლექსიკურ ჯგუფს (შდრ., ერთი მხრივ — „ს ა გ ა ნ ი“, მეორე მხრივ — „თ ვ ი ს ე ბ ა“, მესამე მხრივ — „რ ა ო დ ე ნ ო ბ ა“...); ამ ცნების ქვეშ გაერთიანებული სიტყვები არც ფუნქციონალური თვალსაზრისით არის ერთგვაროვანი: არსებითი სახელი უშუალოდ მიემართება აღსანიშნს, ხოლო ნაცვალსახელი, შეიძლება ითქვას, საგნობრივი თვალსაზრისით მხოლოდ სიმბოლური ხასიათისაა.

მაშ, რა არის ის, რითაც ცნება „ს ა ხ ე ლ ი“ ამ ოთხი კლასის გამაერთიანებელი შინაარსის მატარებელია.

ცხადია, ის, რის გამოც ეს ცნებები გრამატიკაში (მორფოლოგიაში) არის შემოტანილი (იხ. „მეტყველების ნაწილთა დახასიათება“), ანუ განმსაზღვრელია ის გრამატიკული კატეგორიები, რომლებიც მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციას (ერთი მხრივ, „სახელების“ გამოყოფას, მეორე მხრივ — „სახელების“ შიდა გამიჯვნას) უდევს საფუძვლად.

უპირველეს ყოვლისა, საერთო (გამაერთიანებელი) ცნება **სახელი** უნდა დაეხასიათოთ იმ გრამატიკული კატეგორიის მიხედვით, რომელიც ასევე საერთო იქნება ამ ცნებით სახელთა წარმოდგენილი ყველა კლასისათვის. ასეთი არის **ბრუნება**.

ამდენად **სახელად** შეიძლება მოვიხსენიოთ ისეთი სიტყვები, რომლებიც განარჩევენ **ბ რ უ ნ ე ბ ს**, ანუ ქმნის **ბ რ უ ნ ე ბ ი ს** სისტემას.

შენიშვნა: აქ პრინციპული მნიშვნელობისაა ის, რომ ყველა სახელს ახასიათებს ბრუნების კატეგორია, თორემ თვით ბრუნების სისტემა თუ ცალკეული ბრუნვის ფორმები შეიძლება ერთგვაროვანი არ იყოს.

სახელებისათვის ასევე დამახასიათებელია გრამატიკული რ ი - ც ხ ვ ი ს კატეგორიის მქონებლობა; ოღონდაც ეს კატეგორია შინაარ-

სეულად არსებით სახელს მიემართება, ხოლო დანარჩენ მეტყველების ნაწილებზე გადადის იმდენად, რამდენადაც ისინი ან მსაზღვრელის როლში შეეთანხმებიან არსებით სახელს (*მთანი მალაღნი, ორნი ძმანი...*), ანდა არსებითი სახელის როლს ასრულებენ (*ისინი, მათ, რანი და მისი.*).

სახელი, როგორც ბრუნებადი სიტყვა, ასევე დაირთავს თანდებულებს; ოღონდაც ამ შემთხვევაშიც სივრცული ან სხვა მიმართების გამოხატვა არსებითი სახელის (ანუ — შესაბამისი საგნის) არსებობის ერთ-ერთი შინაარსია; დანარჩენი მეტყველების ნაწილები კი თანდებულებს მიიღებენ, როგორც არსებითი სახელის როლში მდგომი ერთეულები.

რამდენიმე გრამატიკული მნიშვნელობა უფრო ლოკალური გამოვლენისაა (მაგ. კუთვნილების გამოხატვა და მისი.), ამიტომაც მათ საგანგებოდ არ შევხებით.

III. 1.3. სახელის ჯგუფები შინაარსის (აღსანიშნის) მიხედვით.

ამდენად, ცნება „სახელი“ რამდენიმე ლექსიკურ ჯგუფს აერთიანებს: სახელებში, უპირველეს ყოვლისა, მოიაზრება სიტყვები, რომლებიც გარემომცველი საგნობრივი სამყაროს ნომინაციურ პროექციას ასახვენ. ყოველ საგანსა თუ მოვლენას ენაში აქვს (შეიძლება ჰქონდეს) თავისი სახელი; საგანი მრავალია და მათი სახელებების შედგენი, შესაბამისად, მრავალფეროვან სურათს იძლევა; საგნის (ობიექტის) არსებობას საგნის სახელი აფიქსირებს; ამიტომაც ჰქვია ამ კლასის სიტყვებს — „**არსებითი სახელი**“.

მეორე მხრივ, ცნება „სახელი“ მოიცავს სრულიად განსხვავებული შინაარსის სიტყვებს, მათ შორის იმ სიტყვებს, რომლებიც საგანთა (ობიექტების) ნიშან-თვისებას გამოხატავენ. ნიშან-თვისება ნაირგვარია და შესაბამისი სიტყვებიც მრავალფეროვანი (ისინი შეიძლება ასახავდნენ მატერიალური სინამდვილის სულ სხვადასხვა თვისებას: ფერს, ფორმას, სიდიდეს, წონას, შედგენილობას და მისი.). ეს სიტყვები ისევე „ახლავს“ არსებით სახელს, როგორც საგანს „ახლავს“ ესა თუ ის თვისება. ამ კლასის სახელებს ჰქვია „**ზედსართავი სახელი**“.

კიდევ ერთი შინაარსობრივი ჯგუფი სახელებისა არის „**რიცხვითი სახელი**“. ეს არის საგანთა რაოდენობასთან დაკავშირებული სიტყვები, რომლებიც არსებით სახელთან მიმართების თვალსაზრისით (ანუ ატრიბუტული შინაარსითა და ფუნქციით) უფრო ზედსართავ სახელთა კლასს ეკედლება.

კიდევ უფრო განსხვავებულია ენობრივი დანიშნულება იმ განზოგადებული (არაკონკრეტიზებული) შინაარსის სიტყვებისა, რომლებიც არც კონკრეტულ საგნობრივ სემანტიკას შეიცავენ (როგორც არსებითი სახელები) და არც განსაზღვრულ ნიშან-თვისებას გადმოსცემენ (როგორც ზედსართავეები), მაგრამ ერთი კლასის სიტყვების ჩანაცვლებაც შეუძლიათ და მეორისაც; ამ „ჩ ა ნ ა ც ვ ლ ე ბ ი თ ი“ დანიშნულებიდან გამომდინარე, მათ ს უ ბ ს ტ ი ტ უ ტ ე ბ ს ა ც უ წ ო დ ე ბ ე ნ (ლათ. *substitutum* ← *substitutio* შენაცვლება, სუბსტიტუცია). ამ კლასის სიტყვებს ქართულში აერთიანებს ტერმინი „**ნაცვალსახელი**“.

ამდენად, გამოიყოფა „ს ა ხ ე ლ თ ა“ ოთხი ჯგუფი, რომელთა სახელწოდებები მათს საერთოსაც ასახავს და განსხვავებულსაც; სახელდობრ:

ა) **არსებითი სახელი** — კლასი სრულმნიშვნელოვან სიტყვათა, რომლებიც გარემომცველ ს ა გ ნ ე ბ ს ა და მ ო ვ ლ ე ნ ე ბ ს ასახავენ (მაგ.: *ძალი, ხე, ქვა, ღრუბელი, დარდი...*);

ბ) **ზედსართავი სახელი**: სიტყვები, რომლებიც საგანთა თ ვ ი ს ე ბ ე ბ ს გადმოსცემენ (მაგ.: *მაღალი, მძიმე, თეთრი, კეთილი...*);

გ) **რიცხვითი სახელი**: სიტყვები, რომლებიც საგანთა რ ა ო დ ე ნ ო ბ რ ი ვ აღრიცხვასთან (რაოდენობრიობასთან, რაც ერთეულის, ნაწილის მიმართებასაც გულისხმობს ბევრთან, მთლიანთან) არის დაკავშირებული (მაგ.: *ორი, ასი, ათასი, მეცხრე, მეოთხედი...*);

დ) **ნაცვალსახელი**: კლასი ისეთი სიტყვებისა, რომელთა დანიშნულებაა დანარჩენი (წინა სამი) ჯგუფის სახელების ჩ ა ნ ა ც ვ ლ ე ბ ა ფუნქციონირების დონეზე (*შენ, იგი, ჩემი, რა, რომელი, რამდენი...*).

III. 1.4. სახელის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები. როგორც ითქვა, ყველა სახელი იბრუნება, ანუ ბრუნებადი სიტყვა, საზოგადოდ, არის სახელი. **ბრუნება** სახელთა საერთო კატეგორიაა.

სახელებისათვის ასევე ნიშანდობლივია სიმრავლის გამოხატვის უნარი, ანუ სახელებს აქვთ **რიცხვის** კატეგორია. რიცხვი სახელისა და ზმნის საერთო კატეგორიაა; უფრო ზუსტად: ზმნაშიც აისახება სახელის რიცხვი.

უნდა ითქვას, რომ ეს კატეგორიები უმთავრესად ეკუთვნის არსებით სახელთა ჯგუფს (იხ. არსებითი სახელი: ბრუნება, რიცხვი), ხოლო დანარჩენ სახელებს — იმდენად, რამდენადაც ისინი არსებით სახელთან არიან დაკავშირებული.

III. 1.5. ბრუნების კატეგორია. ბრუნება არის სახელის ფორმაცვალება ბრუნვათა მიხედვით.

ბრუნვის ფორმა — ეს არის სახელის ფუნქციონირების ფორმა.

როგორც ითქვა, სახელი იმისთვის იცვლის ფორმას, რომ გრამატიკულად დაუკავშირდეს სხვა სიტყვებს (პირველ რიგში — ზმნებს). სახელის ფლექსიური ფორმა ანუ ბრუნვა ქმნის გრამატიკულ მიმართებებს (კავშირებს) წინადადების წევრებს შორის. ბრუნვათა ფუნქციები დგინდება აღნიშნული სინტაგმატური მიმართებების გათვალისწინებით.

ბრუნების კატეგორია გულისხმობს ფლექსიურ პარადიგმას, რომლის ლექსიკური მნიშვნელობა უცვლელია, ხოლო გრამატიკული მნიშვნელობა (სინტაგმატური უნარი) — იცვლება ფორმის ცვლასთან ერთად.

რამდენი ფორმისაგან შედგება ბრუნების პარადიგმა? ანუ: რამდენი ფორმა აქვს სახელის ბრუნებას ქართულში?

ზოგადად: იმდენი, რამდენიც სახელის ენობრივი (გრამატიკული) ფუნქციონირებისათვის არის საჭირო. ქართული სალიტერატურო ენის ბრუნების სისტემა მოიცავს 7 ფლექსიურ ერთეულს (დეტალურად — იხ. ა რ ს ე ბ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი).

შენიშვნა: ბრუნვის, როგორც გრამატიკული ერთეულის, არსებობისათვის აუცილებელია დამოუკიდებელი ფორმა და დამოუკიდებელი მნიშვნელობა. ფორმა, რომელსაც დამოუკიდებელი გრამატიკული მნიშვნელობა არ ამაგრებს, ბრუნვად ვერ მიიჩნევა (მაგალითად, სახელი ფუძის სახით [*წარმოდგენილ იქნა*] იგივე სახელობითია, რადგან მას დამოუკიდებელი გრამატიკული მნიშვნელობა არა აქვს). ასევე: მნიშვნელობა, რომელსაც თავისი ფორმა არა აქვს, ბრუნვა ვერ იქნება (მაგალითად: თავისთავად მნიშვნელოვანია „ადგილობითი“ მნიშვნელობა [*სოფლად საზაფხულო სამუშაოები დაიწყო*], მაგრამ ის დამოუკიდებელი ბრუნვა ვერ იქნება, რადგან თავისი ფორმა არ გააჩნია).

III. 1.6. რიცხვის კატეგორია. სახელი მორფოლოგიურად (ფორმაწარმოებით) განარჩევს ე რ თ ს ა და მ რ ა ვ ა ლ ს.

ფორმალური (გრამატიკული) ოპოზიცია, რომელიც არსებითი სახელით გამოხატული საგნების რაოდენობრივ (ერთისა და მრავლის) დაპირისპირებას წარმოაჩენს, არის რ ი ც ხ ვ ი ს კ ა ტ ე გ ო რ ი ა.

სიმრავლის მორფოლოგიურ გამოხატვას აღვნიშნავთ ტერმინით მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი, ხოლო მის საპირისპიროდ — ერთის (ცალის) გამოხატველი არის მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი.

ამ ოპოზიციაში მხოლოდ მრავლობითია მარკირებული, ანუ მრავლობითს აქვს თავისი მორფოლოგიური ნიშანი; ხოლო მხოლობითი — არამარკირებულია (შდრ. *სახლ-ი* → *სახლ-ებ-ი...*). რიცხვის კატეგორია ფორმალურად ასახულია სახელთა ოთხივე კლასში, ოღონდ შინაარსობრივად ეს კატეგორია მაინც არსებითი სახელის სემანტიკას უკავშირდება.

- შენიშვნა:** 1. ერთისა და მრავლის სემანტიკური ოპოზიცია შეიძლება გამოხატული იყოს ძირეული მასალის მონაცვლეობითაც (არამორფოლოგიურად), ანუ სუბლექტივიზმის გზით. შდრ.: ერთი მხრივ: *ადამიან-ი* — *ადამიან-ებ-ი*; ხოლო — მეორე მხრივ: *ადამიან-ი* — *ხალხ-ი*. სუბლექტურობა დამახასიათებელია გარკვეული არქაული ფუძეებისათვის (იხ. ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ე ბ ი). ეს შემთხვევა, როგორც ლექსიკური (არამორფოლოგიური) საშუალება, რიცხვის გრამატიკულ კატეგორიაში ვერ განიხილება.
2. შესაძლებელია სახელს მრავლობითი რიცხვის ფორმა ჰქონდეს, მაგრამ ის შინაარსით მხოლობითი იყოს (მაგ., კ ა რ ე ბ ი... წ ყ ა ლ ნ ი წ ა ვ ლ ე ნ და წ ა მ ო ვ ლ ე ნ...).

ბრუნებისა და რიცხვის გამოხატვა სახელში ურთიერთშეთავსებადი კატეგორიებია. სახელის ყოველი ფორმა ერთსა და იმავე დროს არის რომელიღაც ბრუნვისა და რომელიღაც რიცხვის ერთიანი ოდენობა (თუმცა მორფოლოგიურად ეს შეიძლება ერთტიპურად არ იყოს გამოხატული; შდრ.: *ბე-ებ-ის* და *ბე-თა...*).

თავი II. არსებითი სახელი

III. 2.1. არსებითი სახელის რაობა. უკვე წარმოდგენილი კლასიფიკაციის მიხედვით, ბრუნებად სიტყვათა, ანუ სახელთა, შორის ძირითადი ადგილი არსებით სახელს უჭირავს.

არსებითი სახელი იმ საბაზო მნიშვნელობებს (სემანტიკას) მოიცავს, რაც ადამიანის გარემომცველი სამყაროს მრავალფეროვან საგნობრივ (არსობრივ) შემადგენლობას ასახავს. სამყაროს ენობრივი შეცნობა (პროცეკირება) უპირველესად მისი საგნობრივი მრავალფეროვნების სახელდებით ხორციელდება.

არსებითი სახელი, საერთაშორისო (ლათინური) ტერმინით — სუბსტანტივი, არის მეტყველების ნაწილი, რომელიც ობიექტურ საგნობრივ სინამდვილეს ასახავს. როგორც სუბსტანტივი არის ენობრივი ამსახველი, აღმნიშვნელი სუბსტანციისა, არსებითი სახელი ასევე ასახავს საგნობრივ არსს, საგანთა არსებობას. „არსებითი სახელი ჰქვია სიტყვას, რომელსაც საგნობრივი წარმოდგენა ახლავს“ (ა. შანიძე). საგანი ამ შემთხვევაში შეიძლება გავიგოთ, როგორც განზოგადებული ცნება, რომელიც მოიცავს როგორც რეალურ საგნებს, ისე იმგვარ რეალობებს, რომლებიც ადამიანის ცნობიერების მიერ არის გათანაბრებული საგნებთან. ამ შემთხვევაში ტერმინი „საგანი“ გაიგება როგორც აღსანიშნი. შესაბამისად: არსებითია სახელი, რომლის აღსანიშნაც დაესმის კითხვები — „ვინ?“ ან „რა?“

ამგვარად, აღსანიშნი, რომელსაც არსებითი სახელი, როგორც აღმნიშვნელი, მიემართება, არის საგანი ან მოვლენა.

საგანი გულისხმობს ყველა მატერიალურ (ნივთიერ) არსს, რომლის აღქმაც გრძნობათა ორგანოებით არის შესაძლებელი: *ბავშვი, კვიცი, ჭია, მიწა, ნისლი, ქარი, ცეცხლი, სხივი...*

მოვლენა გულისხმობს, ერთი მხრივ, განყენებულ (აბსტრაქტულ) სუბსტანციასა (*სული, სევდა, ბედნიერება, სიყვარული...*) და, მეორე მხრივ, ფსიქიკურსა თუ ფიზიკურ უხილავ პროცესებს (ვითარებას) (*ყინვა, ფიქრი, ლაპარაკი, ხატვა, წვიმა, ფრენა...*).

შენიშვნა: შესაძლებელია ერთი და იგივე სიტყვა, სემანტიკურ მიმართებათა მიხედვით, საგანსაც შეესაბამებოდეს

და მოვლენასაც (შდრ.: „**ახალგაზრდობა** შეიკრიბა“ და „**ახალგაზრდობა** ბედნიერი ხანაა“).

ამგვარად: არსებითი სახელი ამოიცინობა კითხვებით: „**ვინ**“ და „**რა**“; ანუ: ყოველი სიტყვა, რომელიც „**ვინ**“ ან „**რა**“ კითხვას შეესაბამება, არსებითი სახელია.

III. 2.2. არსებითი სახელის შინაარსობრივი ჯგუფები. ვინაიდან არსებითი სახელი სიტყვათა მეტად მრავალრიცხოვან კლასს წარმოადგენს და ეს კლასი, როგორც უკვე გამოჩნდა, ლექსიკურ-სემანტიკური არაერთგვაროვნებითაც გამოირჩევა; ფორმაწარმოების უწინარეს, ყურადღების მიქცევას მოითხოვს არსებით სახელთა შიდა შინაარსობრივი კლასიფიკაცია, გარკვეული სემანტიკური ჯგუფების არსებობა გრამატიკულად ერთიანი კლასის შიგნით. მით უმეტეს, რომ ამგვარ დაჯგუფებას გარკვეული კავშირი მოეპოვება არსებითი სახელის ფორმაწარმოების კანონებთან, სემანტიკა რაღაც გამოძახილს ფორმაწარმოებაშიც პოვებს.

არსებით სახელთა შინაარსობრივი კლასიფიკაციის ნიშნით გამოიყოფა რამდენიმე ლექსიკურ-სემანტიკური კატეგორია:

- ა) „**ვინ**“ — „**რა**“ ოპოზიცია;
- ბ) „სულიერი“ — „უსულო“;
- გ) „კონკრეტული“ — „აბსტრაქტული“;
- დ) „საკუთარი“ — „საზოგადო“;
- ე) კრებით სახელთა ჯგუფი;
- ვ) ნივთიერებათა სახელები;
- ზ) მოქმედების სახელი.

დავახასიათოთ თითოეული მათგანი:

III. 2.2.1. „ვინ“ და „რა“ ოპოზიცია. აღნიშნულ შინაარსობრივ ოპოზიციათაგან უმთავრესია ადამიანის დაპირისპირება დანარჩენ საგნობრივ სამყაროსთან (სულიერთანაც და არასულიერთანაც), რაც ქართული ენის ერთ-ერთი სპეციფიკაა. **ვინ** (ანუ ადამიანი) უპირისპირდება ყველა სხვა სუბსტანციას (ცოცხალსაც და არაცოცხალსაც):

„**ვინ**“ — ჯგუფში შედის სიტყვები, რომლებიც ადამიანს აღნიშნავს არსობრივად თუ რანგობრივად (პროფესიულად): **დედა, მამა, და, ძმა, კაცი, ქალი, ბიჭი, ბავშვი, თავადი, მებადური, ექიმი...**

შენიშვნა: თუ უკანასკნელი ტიპის სახელი თავად წოდებასა თუ პროფესიას გამოხატავს, ის „**რა**“ — ჯგუფში გაერთიან-

დება (შდრ.: „რა გამოხვალ? — ექიმი“; შდრ.: „ვინ მოვიდა?“ — ექიმი).

ყველა დანარჩენი არსებითი „რა“—ჯგუფს განეკუთვნება — როგორც სულიერთა (ცხოველთა), ისე უსულოთა (მცენარეთა, სხვა საგანთა) აღმნიშვნელი: **ცხვარი, მტრედი, ჭიანჭველა, მუნა, ქონი, თიხა, თაფლი...**

„ვინ“ — „რა“ კატეგორიის სიღრმული სემანტიკური მახასიათებლები ქართულში მქლავდება სახელისა და ზმნის ფორმარმოებისა და სიტყვაწარმოების ცალკეულ უბნებზე (შდრ. *ქალაქ-ელ-ი* და *ქალაქ-ურ-ი...*).

III. 2.2.2. „სულიერი“ — „უსულო“. კატეგორია „სულიერი“ — „უსულო“ გულისხმობს საგანთა კლასის გაყოფას სიცოცხლის „მქონებლობის“ მიხედვით. ოღონდ ეს ოპოზიცია არ უდრის „ცოცხალი“ — „არაცოცხალის“ დაპირისპირებას, ვინაიდან, ამ უკანასკნელი ოპოზიციის მიხედვით, მცენარეებიც „ცოცხალ“ კლასში მოექცევა, ხოლო წინამაგვალ კლასიფიკაციაში მცენარეები „უსულოთა“ ჯგუფს განეკუთვნება.

ამდენად, სულიერთა ქვეკლასში გაერთიანდება სახელები, რომელთა აღსანიშნავ სულიერი (მშენივნეიერი) არსებობა აქვს და თავისი ძალით გადაადგილება შეუძლია:

- ა) ცხოველები (**ლომი, ხარი, ციყვი, დედოფალა...**)
- ბ) ფრინველები (**არწივი, ორბი, მერცხალი, წიწკანა...**)
- დ) თევზები (**მურწა, ლოქო, კალმახი, ღორჯო...**)
- ე) მწერები და ქვეწარმავლები (**ფუტკარი, კრაზანა, ობობა, გველი, ხვლიკი...**)

უსულოთა რიგს განეკუთვნება ყველა დანარჩენი აღსანიშნის: **ხე, ძელი, ქვა, კიბე, მთა, სილა...**

„სულიერისა“ და „უსულოს“ სემანტიკური განსხვავება თავისებურ გამოვლინებას პოვებს გრამატიკაშიც, კერძოდ, ამ სხვაობას გვიჩვენებს სახელის რიცხვის ასახვა ზმნაში (შდრ.: *ბიჭ-ებ-ი* დგან-ან — *სკამ-ებ-ი* დგა-ს).

III. 2.2.3. „კონკრეტული“ — „აბსტრაქტული“. კატეგორია „კონკრეტული“ — „აბსტრაქტული“ უკავშირდება არსებითი სახელის აღსანიშნის საგნობრივ სუბსტანციას. „კონკრეტული“ გულისხმობს ისეთ საგნობრივ არსებობას, რომელიც ადამიანის (აღმქმელის) გრძნობათა ორგანოებით (შეხებით, მხედველობით, სმენით, ყნოსვით,

დაგემოვნებით) აღიქმება. მაგალითად: *ყვავილი, ღრუბელი, სითბო, სუნი, სიმწარე...*

განყენებულ (აბსტრაქტულ) სუბსტანციათა აღქმა გრძნობათა ორგანოებით შეუძლებელია, რადგან მათ ფიზიკური (საგნობრივი) არსი არა აქვს, მათი აღქმა მხოლოდ გონებისმიერია (ან გრძნობისმიერია — მისი ძირითადი მნიშვნელობით): *არსებობა, სიკვდილი, სიყვარული, სილამაზე, მშვენიერება, ოცნება...*

ფიზიკური აღქმა წარმოსახვითი კი არა, რეალური უნდა იყოს. მაგალითად, **ჰაერ-ი** უხილავია, მაგრამ იგი კონკრეტული არსებითი სახელია, რადგან მას მუდმივად ვეხებით; ხოლო **მუზა**, მართალია, წარმოსახვითი ხატის სახით არსებობს, მაგრამ იგი წმინდაწყლის აბსტრაქციაა.

შენიშვნა: ამ თვალსაზრისით „გრძნობისა“ და „შეგრძნების“ მნიშვნელობები უნდა გაიმიჯნოს: „შეგრძნება“ პირველი ქვეკატეგორიის გაგებას მოიცავს — „გრძნობათა ორგანოებით აღქმა“, ხოლო „გრძნობა“ — უპირველესად აბსტრაქტულ განცდას გულისხმობს. შდრ.: ქეგლის განმარტება: **„გრძნობა“**: 1. განცდა რაიმე ემოციისა (სიხარულის, მწუხარების, შიშის, სიყვარულის, სიძულვილის, კმაყოფილების...). 2. რაიმე ფიზიკური გაღიზიანების (სუნის, გემოს, შეხების, სითბოს, ტკივილის...) ზემოქმედების განცდა, — შეგრძნება“. აბსტრაქტულ სახელებში პირველი მნიშვნელობის მატარებელ ლექსიკურ ერთეულებს მოვიაზრებთ.

III. 2.2.4. „საკუთარი“ — „საზოგადო“: ამ ოპოზიციის სემანტიკურ შინაარსს ქმნის კონკრეტულ არსებით სახელთა მიმართების თავისებურება შესაბამის ობიექტთან.

„საზოგადო სახელს“ ცნებითი შინაარსი აქვს, რაც იმას გულისხმობს, რომ შესაბამისი არსებითი სახელით აღნიშნულ ყოველ საგანში მოიაზრება სხვა მსგავს საგანთა ერთობლიობა. მაგალითად, სიტყვა **სკამი** გულისხმობს ფორმით მრავალგვარ (უფეხო, სამფეხა, ზურგიანი, მაგარი, რბილის და მისთ), მაგრამ ერთფუნქციურ („დასაჯდომი“) აღსანიშნს, ე. ი. ამ სიტყვის ცნებითი შინაარსი მის ფუნქციას („დასაჯდომი“) უკავშირდება.

„საკუთარი სახელი“ შინაარსით არაცნებითია — იქნება ის ერთი „საგნის“ აღმნიშვნელი, თუ „საგანთა კრებულისა“. მაგ.: *ტიტე, მცხეთა, არაგვი, ბურღული, ლეკი, სპარსი, რუსი...*

ამდენად, აქ გადამწყვეტია არა ის, რომ საკუთარი „ერთს“ მიემართება, ხოლო საზოგადო „მრავალს“, არამედ ის, რომ საკუთარს, საზოგადოსაგან განსხვავებით, ცნებითი შინაარსი არა აქვს, თუნდაც ის „მრავალს“ მიემართებოდეს. მაგალითად, **ვაშლი** ხილის სახეობის საზოგადო სახელია, მაგრამ **შაფრანი** ერთ-ერთი ჯიშის საკუთარი სახელია; შდრ. **გვარი** და **ჯაბადარი**: **გვარი** შინაარსობრივი ცნებაა ნათესაობრივი კავშირისა, ხოლო **ჯაბადარი** ამ კატეგორიის კერძობითი სახელია. „კრებულის“ აღმნიშვნელი საკუთარი სახელები (გვარები, ეთნონიმები) ერთგვარად ემსგავსება ცნებით შინაარსს, მაგრამ რქმევის პრინციპით ისინი „ინდივიდს“ („ისტორიის სუბიექტს“) განასახიერებენ.

საკუთარი სახელებია: პირთა სახელები (*ლუკა, ლილე...*), გვარები (*ბუაძე, დვალი...*), ცხოველთა შერქმეული სახელები (*ნიშა, ნიკორა...*), ფსევდონიმები (*ვაჟა-ფშაველა, მთის ნიავი...*), ადგილთა (*წყნეთი, თერგი...*), ქვეყანათა (*დანია, ერაყი...*), ეთნოსთა (*თურქი, კოლხი...*) სახელები, ციური სხეულების (*მზე, მთვარე, ვენერა, სატურნი...*) სახელები, პერიოდულ გამოცემათა შერქმეული სახელები („დროშა“; „ლელო“...), ობიექტთა, დაწესებულებათა შერქმეული სახელები („მერანი“, „ნაკადული“...).

საკუთარი სახელების თავისებურება მორფოლოგიაში თავს იჩენს სახელთა ბრუნებისას (სახელობითი, წოდებითი...).

III. 2.2.5. კრებითი სახელები. კრებით სახელებს, როგორც უფრო მცირე, კერძობით ჯგუფს, ჩვეულებისამებრ, სემანტიკური ოპოზიციის გარეშე გამოყოფენ; თუმცა აქაც იგულისხმება, რომ არსებობს ოპოზიცია „არაკრებითი“ — „კრებითი“. პირველია ყველა ის აღსანიშნი, რომელიც საგნობრივ „ცალკეობას“ („ერთეულობას“) გულისხმობს. მაგ.: *ხე, მაგიდა, კალამი, კედელი...* კრებითი სახელი კი ამოსავალ (ნომინაციის) ეტაპზევე ერთგვაროვან საგანთა სიმრავლეს („მრავალი — ერთში“) გამოხატავს. კრებით სახელს ფორმა მხოლობითისა აქვს, მაგრამ შინაარსით მრავლობითია; ოღონდ მასში ჩანს სიმრავლე არა იმ სიტყვისა (ლექსიკური ფუძისა), რომელიც კრებითად წარმოგვიდგება, არამედ — სულ სხვა სიტყვისა (ფუძისა): მაგ.: **ხალხი** (ადამიანების სიმრავლე), **გუნდი** (ფრინველთა სიმრავლე), **ფარა** (ცხვრების სიმრავლე), **რემა** (ცხენების სიმრავლე), **ხროვა** (მგლების სიმრავლე) და მისთ.

ამგვარად, კრებითი სახელი აღნიშნავს ერთგვაროვან საგანთა კრებულს, ერთიანობას, „ერთმთლიანობას“.

გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ერთი და იგივე არსებითი სახელი, კონტექსტის მიხედვით, შეიძლება „ცალკეობრივ“ იყოს (მაგ.: „*ცხვარი ცხვარია, მაგრამ, თუ ვაცხარდა, ცხარიაო*“) და კრე-

ბითიც (მაგ.: „*ვხედავ მეცხვარეს ჯოხით მხარზედა, წინ უძღვის ცხვარსა, მიდის მთაზედა, ცხვარიც ბევრი ჰყავს თავის თმაზედა...*“). ასეთებია: **ძროხა** („*წამსვე ძროხა ში მე მიკრეს თავი...*“), **ღორი** („*ღორის მწყემსი*“), **მტრედი** („*მტრედის გუნდი*“), **ფოთოლი** („*ტყემ მოისხა ფოთოლი...*“), **ვაშლი** („*ვაშლი დავკრიფეთ...*“), **ნაყოფი** („*ნაყოფი დაცვივდა...*“) და სხვ.

კრებით სახელთა სემანტიკას ანგარიში უნდა გაეწიოს რიცხვში შეთანხმების თვალსაზრისით: მათი კრებითი შინაარსი რიცხვში გრამატიკულ შეთანხმებას არ მოითხოვს (*ხალხი შეიკრიბა*), მაგრამ ზმნის ფუძის სუბლექტურ მონაცვლეობას განაპირობებს (*ხალხი დასხდა*).

III. 2.2.6. ნივთიერებათა სახელები. ნივთიერებათა სახელების თავისებურება ის არის, რომ მათ კონკრეტული საგნობრივი სახე არა აქვთ, მათი ნივთიერი არსებობა „ამორფულია“, ისინი რაიმე მასის, ნივთიერების ზოგად შინაარსს გამოხატავენ. როგორც ამბობენ, ასეთ ობიექტებს თვლადი სუბსტანცია არა აქვთ — ან ფხვიერ მასას ქმნიან, ან — თხევადს, ან — აიროვანს; და, ზოგადად, ნივთიერების სახეობას გამოხატავენ. *შდრ.:*

ა) „*ტყვია გავარდა*“: აქ **ტყვია** კონკრეტული საგნის სახელია.

ბ) „*ტყვია მადნის სახით მოიპოვება*“: აქ **ტყვია** ნივთიერებას აღნიშნავს.

ნივთიერებათა სახელებია: **რკინა, ოქრო, ვერცხლი, პური** (როგორც მარცვლეული), **წყალი, ღვინო, შაქარი, სილა, მიწა** და სხვ.

ნივთიერებათა სახელებს მრავლობითი რიცხვი არ ეწარმოება, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც შესაბამისი ნივთიერებები „დაფასოებულად“, ერთეულებად არის წარმოდგენილი (*შდრ.: ღვინოები, წყლები...*).

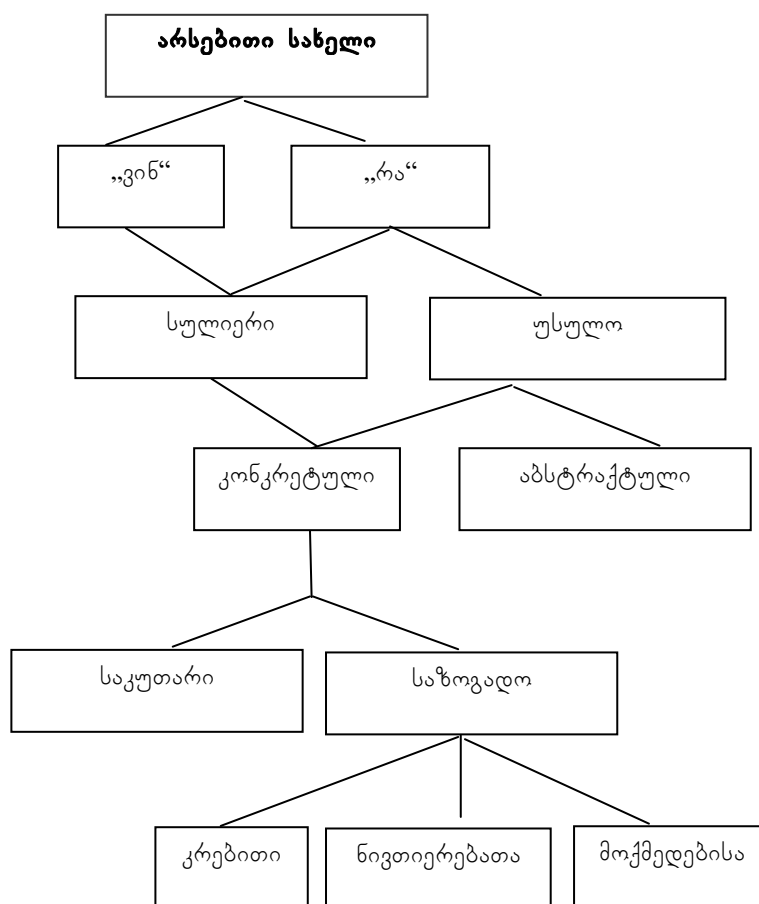
III. 2.2.7. მოქმედებათა სახელები. მოქმედებათა სახელები კიდევ ერთ კატეგორიად გვევლინება არსებით სახელთა კლასში. ეს ჯგუფი მოიცავს ისეთ თავისებურ სახელებს, რომლებიც ფაქტობრივ ზმნური შინაარსისაა. როგორც ცნობილია, ეს ერთეულები ფორმით (გრამატიკულად) არსებით სახელებს განეკუთვნება, ხოლო სემანტიკურად (წარმომავლობით) ზმნებს — ისინი ნაზმნარი სახელებია. მაგ.: **ხატვა** მასდარია **ხატავ**-ს ზმნისა და მასში არსებითად შენარჩუნებულია ის შინაარსი, რასაც ზმნა წარმოგვიდგენს; მაგრამ მორფოლოგიური სტატუსით **ხატვა** ბრუნებადი სიტყვაა, ანუ არსებითი სახელია „რა“—ჯგუფისა.

ასეთია ყველა მასდარი უგამონაკლისოდ. მასდარის ეს მდგომარეობა არის მიზეზი იმისა, რომ მათი ნაწილი საბოლოოდ გასუბსტან-

ტივდა. მაგ.: **შრომა, სიმღერა, ლტოლვა, სიყვარული, სწავლა, განსჯა** და სხვ.

არსებითად ყველა ზმნას, როგორც ლექსიკურ ერთეულს, საკუთარი მოქმედების სახელი, ანუ მასდარი აქვს. ისინი ძირითადად გარდამავალი ზმნებისაგან იწარმოება.

III. 2.2.8. არსებითი სახელის სემანტიკური ჯგუფების პირობითი სქემა. როგორც ვხედავთ, არსებით სახელთა ლექსიკურ-სემანტიკური სისტემა არაერთგვაროვან სურათს გვიჩვენებს; მითითებულ კატეგორიებს შორის არის არაერთგვაროვანი და არათანამიმდევრული მიმართებები. მაგრამ მაინც შეიძლება ამ სისტემის გარკვეული იერარქიული სქემის სახით წარმოდგენა:

III. 2.3.. არსებითი სახელი წარმოების მიხედვით. არსებით სახელთა კლასში, ბუნებრივია, თავს იყრის ნაირგვარი ისტორიული წარ-

მომავლობისა (უძველესი ლექსემები, ნასესხობები, დერივატები, კომპოზიტები...) და ნაირგვარი ენობრივ-სტილისტიკური ფენის დანაშრევი (არქაული, დიალექტური, ჟარგონული...) ლექსიკური ერთეულები.

ენის ლექსიკური ფონდის, მათ შორის, არსებით სახელთა, ერთ-ერთი ძლიერი შენაკადი არის ახალი სიტყვაწარმოება; დერივატებს დიდი ადგილი უჭირავს სახელურ ფუძეებში.

წარმოების მიხედვით არსებით სახელთა დახასიათება გულისხმობს იმას, რომ ერთმანეთისაგან გაიმიჯნოს, ერთი მხრივ, სახელური სემანტიკის პირველადი (ამოსავალი) ძირ-ფუძეები, ხოლო, მეორე მხრივ, მათგან (არსებით სახელთაგან) და, აგრეთვე, სხვა მეტყველების ნაწილთაგან წარმოქმნილი ახალი ლექსიკური ერთეულები. ამ თვალსაზრისით არსებითი სახელები გაიყოფა ორ ძირითად ჯგუფად:

1. პირველადი სახელები: **ხე, მთა, სახლი, წყალი, მიწა, ცა, გზა, ეზო, ქალი, კაცი, დედა, მამა, ყური, თვალი, პური, რძე, ცხვარი, თხა...**

შენიშვნა: 1. ე. წ. პირველად სახელებში განთავსდება როგორც ძირეული ქართული (მაგ. წყალი), ისე უძველესი ნასესხები ლექსიკა (მაგ. პური); მათი გარჩევა ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ძიების საქმეა და სახელთა გრამატიკული დახასიათების თვალსაზრისით არ არის აქტუალური.

2. შესაძლებელია ე. წ. პირველადი სახელი ეტიმოლოგიური ანალიზის გზით სტრუქტურულ სემენტაციას ექვემდებარებოდეს (ანუ — მისი ისტორიული „წარმოქმნილობა“ დასტურდებოდეს), მაგრამ ეს ამ სახელის (ფუძის) შესაბამისი ჯგუფისადმი განკუთვნილებას არ შეცვლის, ვინაიდან ამ კლასიფიკაციაში წარმოქმნილად ჩაითვლება ფუძე მხოლოდ მოქმედი დერივაციის საფუძველზე. მაგალითად: **შვილ**-ი სინქრონიულ დონეზე პირველად ფუძედ მიიჩნევა, ხოლო **შვილობილ**-ი, **შვილიერება**... — წარმოქმნილად.

2. მეორეული ანუ წარმოქმნილი სახელები: არსებითი სახელის ახალი ფუძის მიღება შესაძლებელია ნებისმიერი მეტყველების ნაწილისაგან მრავალფეროვანი წარმომქმნელი (სიტყვაწარმოებელი) მოდულების საფუძველზე. თავისთავად წარმოქმნილი სახელები ორი გზით მიიღება:

- ა) აფიქსური სიტყვაწარმოება;

ბ) კომპოზიცია.

არსებითი სახელი შეიძლება წარმოქმნილი იყოს, ფაქტობრივ, ყველა მეტყველების ნაწილისაგან:

— თავად არსებითისაგან: **ხელ**-ი → *ხელობა, სახელო, ხელო-სანი...*

— ზედსართავისაგან: **წითელ**-ი → *წითელა, რბილ-ი → *რბილობი...**

— რიცხვითისაგან: **ერთ**-ი → *ერთობა, სამ-ი → *სამება, ას-ი → *ასეული...***

— ნაცვალსახელისაგან: **თავ**-ი → *თავისიანი, თვის-ი → *თვისობა; მე* → *მეობა; ურთიერთ-ი → *ურთიერთობა...***

— ზმნიზედისაგან: **აკ**(ა) → *აქობა, სააქო, ქვეშ → *ქვეშეთი...**

— ზმნისაგან: **კერავ**-ს → *კერვა; რბი-ს → *სირბილი, უყვარ-ს → *სიყვარული...***

— უდეტრებისაგან: **არა** → *არაობა, ჰო → *ჰოობა, ალბათ* → *ალბათობა* და სხვ.*

აფიქსები (პრეფიქს-სუფიქსები), რომლებიც გამოყენებულია ამგვარი სიტყვაწარმოების დროს, ასევე მრავალფეროვანია (იხ. სიტყვაწარმოება):

შერწყმის გზით წარმოქმნილი არსებითი სახელები ადასტურებს ფუძეთა შეერთების ყველა იმ შესაძლებლობას, რაც, საზოგადოდ, კომპოზიციას ახასიათებს და ამ გზით მრავალრიცხოვანი სახელებია წარმოქმნილი:

— რედუპლიცირებული ფუძეები: *ბებერი, გორგოლა, გვირგვინი, ფირფიტა...*

— ტოლადშერწყმული ანუ ორცნებიანი კომპოზიტები: *და-ძმა, მთა-ბარი, მტერ-მოყვარე...*

— ერთცნებიანი კომპოზიტები, რომელთა მიღება ნაირგვარი ფუძითა და ფორმით ხდება: *ძმისწული, ცისკარი, გულთმისანი, წელიწადი...*

შენიშვნა: გვაქვს შემთხვევები, როდესაც დროთა განმავლობაში მომხდარა წარმოქმნილი ზედსართავი სახელის გასუსტ-სტანტივება: *საკაცე, მხატვარი, მშობელი, მოძღვარი, მასწავლებელი...*

III. 2.4. არსებით სახელთა დაჯგუფების „ზმნური პრინციპი“.

გრამატიკული სისტემა ეგოცენტრული ხასიათისაა — გრამატიკულ მიმართებათა წარმმართველია მეტყველი „სუბიექტი“ — მე. ეს პრინციპი ზმნური სემანტიკისა და მორფოლოგიის მეშვეობით ხორციელდება, მაგრამ ის ვრცელდება სახელებზეც, ვინაიდან სახელები ამ მიმართებებში აქტანტებად მონაწილეობენ. შესაბამისად, გვაქვს:

1. მოსაუბრე პირი — მე;

2. საუბრის ადრესატი — უნ;

3. საუბრის ობიექტი — ის, რომელიც, ჩვეულებისამებრ, სახელდებულია: *ღმერთი, კაცი, მხეცი, ხე, სული, ოცნება, სიყვარული...*

ამდენად, I და II პირი — მოსაუბრე და თანამოსაუბრე — რეალიზებულია ნაცვალსახელის სახით, ხოლო „ობიექტი“ უპირატესად კონკრეტიზებულია და ის არსებითი სახელით (სუბსტანტივით) არის გამოხატული.

გარდა ამისა, ზმნური შინაარსის თვალსაზრისით აქტიურობა-პასიურობის („სუბიექტურობა“—„ობიექტურობის“) მხრივ არსებით სახელთა ერთგვარი შინაარსობრივი გრადაცია არსებობს: „სუბიექტის“ ფუნქცია, ბუნებრივია, მეტად არის გამოხატული „ვინ“—ჯგუფის (ადამიანთა) სახელებში, შემდეგ დანარჩენ „სულიერთა“ კლასში, ხოლო მინიმალურია (არსებითად — სიმბოლურია) „უსულოთა“ კლასში; მაგრამ, პირიქით, „ობიექტის“ პოზიცია საპირისპირო სურათს გვიჩვენებს — აქ ფუნქციურად პირველ ადგილზე მოდის უსულო საგანთა სახელები...

არსებით სახელთა ეს სემანტიკური თავისთავადობა, როგორც ითქვა, თავის გამოხატულებას პოვებს პარადიგმატიკა-სინტაგმატიკაშიც.

III. 2.5. არსებითი სახელის ბრუნება.

არსებით სახელს ახასიათებს ორგვარი ფორმაწარმოება — ბრუნება და რიცხვის გამოხატვა; ფორმაწარმოება გულისხმობს იმას, რომ ყოველი კონკრეტული ფორმის წარმოქმნის დროს ლექსიკური მნიშვნელობა იგივე რჩება, რაც ჰქონდა ამოსავალ (ან — საოპოზიციო) ფორმას, ხოლო გრამატიკული მნიშვნელობა იცვლება.

ბრუნების კატეგორია გულისხმობს იმგვარ ფორმალურ ოპოზიციას, იმგვარ პარადიგმას, რომლის დროსაც პარადიგმის წევრი თითოეული დამოუკიდებელი ფორმა გრამატიკული (სინტაქსური) ფუნქციის თვალსაზრისით ავტონომიური ოდენობაა.

ბრუნვა — როგორც ერთეული — წარმოადგენს ფორმისა და შინაარსის (ფუნქციის) განუყოფელ ერთიანობას. შეიძლება ითქვას:

ბრუნვა არის არსებითი სახელის ფუნქციონირების ფორმა. ყოველი არსებითი სახელი ბრუნვების მეშვეობით ახერხებს სინტაგმატური კავშირების დამყარებას წინადადების სხვა ფორმალურ წევრებთან.

ბრუნებაზე შეიძლება ვისაუბროთ, თუკი არსებობს მინიმუმ ორი ბრუნვის ფორმა მაინც. თუ სახელი — ზოგადად, ან რომელიმე კონკრეტული სახელი ასეთი ცვლის უნარს მოკლებულია, ვიტყვით, რომ ამ შემთხვევაში ბრუნების კატეგორია არ არსებობს. ბრუნება, როგორც კატეგორია, ფორმისა და შინაარსის სინთეზს ემყარება. დამოუკიდებელი ბრუნვის ფორმის არსებობისათვის ორივეს ერთდროული („სინთეზური“) არსებობა არის აუცილებელი:

შეიძლება დამოუკიდებელი ფორმა არსებობდეს, მაგრამ მას არ ჰქონდეს დამოუკიდებელი ფუნქცია და ის ვერ მიიჩნევა ბრუნვის ფორმად. მაგ.: დღესაც არსებობს ისეთი ფორმა, რომელიც ძველ ქართულში წრფელობითის სახელით არის ცნობილი („საქართველო **აღიარებული** იქნა ერთა ლიგის მიერ“), მაგრამ, ვინაიდან მას არ მოეპოვება დამოუკიდებელი ფუნქცია, დამოუკიდებელ ბრუნვად მისი მიჩნევა შეუძლებელია.

მეორე მხრივ: შესაძლებელია რომელიმე თავისთავადი გრამატიკული მნიშვნელობა არსებობდეს, მაგრამ თუ მას არ შეესაბამება დამოუკიდებელი ფორმა, მისი მიჩნევაც ცალკე ბრუნვად შეუძლებელი აღმოჩნდება. მაგ.: ფორმის ფუნქციონირების თვალსაზრისით დიდი განსხვავებაა მასალის გამომხატველი მსაზღვრელის მნიშვნელობასა („**ხის** სახლი“) და ქვემდებარისებრ უბრალო დამატებას შორის („**ძმის** ნაშენები სახლი“), მაგრამ ისინი სხვადასხვა ბრუნვად ვერ მიიჩნევა, რადგანაც ფორმის მხრივ არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

ქართულ ენაში სახელებისათვის, საზოგადოდ, დამახასიათებელია ბრუნება; ოღონდ სახელთა ჯგუფებს შორის ამ მხრივ მნიშვნელოვანი განსხვავებაა — ნაცვალსახელთა ნაწილს (მაგ.: *მე, შენ, ვინ...*) ეს კატეგორია მეტად შეზღუდული აქვს. ასევე შეზღუდულად გლინდება ბრუნების პოტენციალი ზმნიზედებში (*აქ — აქით — აქამდე...*) და მისთ.

ბრუნების კატეგორია, უპირველეს ყოვლისა, არსებითი სახელისთვის არის დამახასიათებელი; შეიძლება ითქვას, არსებითი სახელი ყველა იბრუნება უგამონაკლისოდ; ცალკეული თავისებურებები ამ საერთო კანონზომიერებას არ ცვლის.

ამგვარად: თუკი რომელიმე კონკრეტულ არსებით სახელს ავიღებთ და მას „მოვთხოვთ“ იცვალოს ფორმა ენაში არსებულ სინტაგმატურ მიმართებათა შესაბამისად, მივიღებთ ფორმალურ პარადიგმას,

რომელიც მეტ-ნაკლები სისრულით წარმოგვიდგენს სახელის ბრუნებას. მაგ.:

შოშიამ კვერცხი გამოტეხა.

შოშია თავდაპირველად მხოლოდ პირს აღებდა.

შოშიას შია!

ბარტყი მალე **შოშიად** იქცა.

ზაზგასმული სიტყვები, როგორც სინტაგმატურად განპირობებული სისტემის წევრები, უკვე წარმოადგენს გარკვეულ ბრუნების სისტემას:

შოშიამ

შოშია

შოშიას

შოშიად

ამის შემდეგ დგება მხოლოდ საკითხი, ჯერ ერთი, მათი რაოდენობრივი სისრულისა, და მეორეც — ბრუნვის ფორმათა სტრუქტურული ურთიერთმიმართებისა, ანუ — თ ა ნ ა მ ი მ დ ე ვ რ ო ბ ი ს ა.

III. 2.6. ბრუნვის ფორმათა რაოდენობა. რამდენი ბრუნვის ფორმა შეიძლება იყოს ენაში?

ზოგადად — იმდენი, რამდენგვარადაც იცვლის ფორმას არსებითი სახელი ამ ენაში, რათა ამავე ენისათვის სავალდებულო სინტაქსური მიმართებები დაამყაროს.

ბრუნვათა შემადგენლობა (და რაოდენობა) ყოველ ენას თავისი აქვს; აქ ერთი უნივერსალური საზომი არ არსებობს:

ძველ ბერძნულს ჰქონდა 5 ბრუნვის ფორმა (ნომინატივი, გენიტივი, დატივი, აკუზატივი, ვოკატივი);

ძველ ფრიგიულს — 7;

ძველ სომხურს — 7 (ზოგი ვერსიით — 5);

ძველ ქართულს — 9;

თანამედროვე გერმანულს — 4 (ისტორიულად — 5);

რუსულს — 6 (ისტორიულად — 7).

თანამედროვე ქართულის ბრუნების პარადიგმა 7 ერთეულს შეიცავს. მათგან სამი ე. წ. პირდაპირ ბრუნვებს განეკუთვნება (პოლიპერსონალური ზმნის სუბიექტ-ობიექტების ფუნქციას ასრულებს); ესენია

სახელობითი, მოთხრობითი და მიცემითი.

სამი — ირიბი ბრუნვაა, რომელთა ფუნქციები კუთვნილების, მასალის, გარდაქცევითობის, ლოკალიზაციის მნიშვნელობებს ითავსებს. ესენია: **ნათესაობითი, მოქმედებითი, ვითარებითი.**

ერთი ბრუნვა — **წოდებითი** — ცალკე დგას, რამდენადაც მისი ფუნქცია ოდენ მიმართვის როლით შემოიფარგლება და, ამდენად, სინტაქსურ მიმართებათა უნარი უკიდურესად შეზღუდული აქვს.

შენიშვნა: არსებობს თვალსაზრისი, რომ წოდებით ბრუნვას ბრუნვის პარადიგმაში ადგილი არ უნდა ეჭიროს, რამდენადაც ის ფუნქციით არ ეთანადება ამ პარადიგმის დანარჩენ წევრებს. მაგრამ, მეორე მხრივ, წოდებითი ნამდვილად განეკუთვნება არსებითი სახელის ფორმალურმოებით (ფლექსიურ) სისტემას და მისი ადგილი შეიძლება მხოლოდ ბრუნვის პარადიგმაში იყოს და არა — სხვაგან (იხ. ქვემოთ).

III. 2.7. ბრუნვათა რიგი. ამგვარად, არსებითი სახელის ბრუნვის პარადიგმა თანამედროვე ქართულში ბრუნვის შვიდ ერთეულს, ანუ შვიდ დამოუკიდებელ ფორმას იცნობს. მათი დღემდე დადგენილი სახელწოდებები და თანამიმდევრობა შემდეგი სახისაა:

1. სახელობითი
2. მოთხრობითი
3. მიცემითი
4. ნათესაობითი
5. მოქმედებითი
6. ვითარებითი
7. წოდებითი

სრულიად აშკარაა, რომ ბრუნვათა ეს თანამიმდევრობა არ მისდევს ინდოევროპული ენებისათვის (ამოსავალში — ბერძნულ-ლათინურისათვის) მიღებულ ძირითად ბრუნვათა რიგს, დამკვიდრებულს დიონისე თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებიდან“:

1. **nominativus** (= სახელობითს)
2. **genitivus** (= ნათესაობითს)
3. **dativus** (= მიცემითს)
4. **accusativus** (= ბრალდებითს)
5. [**vocativus** (= წოდებითს)]

დაისმის კითხვა: რამ განაპირობა ბრუნვათა ასეთი რიგის მიღება ქართულში, მით უმეტეს, რომ ამ რიგის დამამკვიდრებელი აკად. აკაკი შანიძე თავადვე აღნიშნავს, ბრუნვები ქართულში შეიძლება სხვადასხვა რიგით იქნეს დალაგებული.

ბრუნვათა ამგვარი თანამიმდევრობა განპირობებულია სამი სხვადასხვა ფაქტორის გათვალისწინებით:

ა) მორფოლოგიურით: ბრუნვის ნიშანთა (სუფიქსთა) სტრუქტურის მიხედვით;

ბ) ფონეტიკურით (უკეთ — მორფოფონოლოგიურით): იგულისხმება ბრუნვის ნიშანთა და სახელის ფუძის ურთიერთგავლენა;

გ) სინტაქსურ-ფუნქციონალურით: აქ გათვალისწინებულია ბრუნვათა ძირითადი ფუნქციები.

დავაზუსტოთ თითოეული ფაქტორის სპეციფიკა:

ა) ბრუნვის ნიშანთა ძირითადი სისტემა (პარადიგმა) ასეთი სახისაა:

- ი
- მა
- ს
- ის
- ით
- ად
- ო

როგორც ვხედავთ, ბრუნვის ნიშანთა ოთხგვარი სტრუქტურა დასტურდება: 1. V (ოდენ ხმოვანი): **-ი, -ო**

2. C (ოდენ თანხმოვანი): **-ს**

3. CV (თანხმოვანი — ხმოვანი): **-მა**

4. VC (ხმოვანი — თანხმოვანი): **-ის, -ით, -ად**

ამ ბოლო სტრუქტურის (VC) ფორმანტები შემოთავაზებულ პარადიგმაში ერთად არის თავმოყრილი და მათს თანამიმდევრობაში ხმოვნითი ერთობაც არის გათვალისწინებული: ჯერ **-ის, -ით, შემდეგ -ად.**

ამ სამი ბრუნვის ურთიერთმომდევრობაში ასევე ერთგვება ფუნქციონალური ფაქტორი (იხ. პუნქტი გ.).

აღნიშნული თვალსაზრისით მხოლოდ [V] სტრუქტურის სუფიქსებია ურთიერთისაგან გათიშული (სახ. **-ი** და წოდ. **-ო**) და ეს განპირობებულია წოდებითი ბრუნვის სინტაქსურ-ფუნქციონალური თავისებურებით (იხ. პუნქტი გ.)

ბ) ბრუნვათა დალაგების მორფოლოგიურ ფაქტორს ავსებს სახელის ბრუნების მორფოფონოლოგიური თავისებურება; კერძოდ, აღწერილ ბრუნვის ნიშანთაგან მხოლოდ VC სტრუქტურის სუფიქსებს აქვს სახელის ფუძეზე მარედუცირებელი ზეგავლენა, რაც გარკვეული სტრუქტურის ფუძეთა შემადგენლობიდან ბოლოკიდური მარცვლის

ხმოვნის დაკარგვას განაპირობებს. სხვა სუფიქსებს ამგვარი ზეგავლენა არ ახასიათებს (უფრო დეტალურად — იხ. ქვემოთ, სათანადო პარაგრაფში).

მეორე მხრივ, ძირეულ და აფიქსურ მორფემათა ურთიერთზემოქმედების შედეგად არც ბრუნვის ფორმანტები რჩება უცვლელად, ამიტომაც მორფოფონოლოგიის თვალსაზრისით ბრუნვის ნიშანთა პოზიციური ცვლილებებიც უნდა იქნეს გათვალისწინებული.

გ) რაც შეეხება სინტაქსურ-ფუნქციონალურ ფაქტორს, ამ შემთხვევაში უპირველესად პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება იმას, რომელიმე კონკრეტული ბრუნვა ე. წ. პირდაპირია, თუ — ირიბი; კერძოდ, წარმოდგენილ პარადიგმაში თანამიმდევრობით დასახელებულ ბრუნვათაგან პირველი სამი (სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი) სუბიექტის ბრუნვებია (აგრეთვე — პირმიმართ სახელთა, ობიექტთა), ხოლო მომდევნო სამი (ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი) — ირიბი ბრუნვები.

რაც შეეხება წოდებითს, მისი სინტაგმატური ვალენტობა არსებითად ნულის ტოლია, ის ერთობ შეზღუდული ფუნქციონირებისაა — მხოლოდ მიმართვის ფორმად გამოიყენება. სწორედ ამან განაპირობა ის, რომ ამ ბრუნვამ ბოლოკიდური პოზიცია დაიკავა ბრუნვის პარადიგმაში (და არა — მეორე, სტრუქტურის გათვალისწინებით).

კომენტარს მოითხოვს ბრუნვათა ორი სამეულის შიდა ურთიერთგანლაგებაც. კერძოდ:

ა) **სახელობითი
მოთხრობითი
მიცემითი**

სახელობითი ბრუნვა — ეს არის სახელდების ფორმა, ანუ არსებითი სახელის ის მდგომარეობა, რომლითაც სახელი ერქმევა სახელდების ობიექტს (აღსანიშნს); სხვაგვარად: ეს არის ის ამოსავალი (ნეიტრალური) ფორმა, რომელსაც არსებითი სახელი მიიღებს იმ შემთხვევაში, როდესაც მიუგებს კითხვას: რა არის (ეს)? ვინ არის (ეს)? ამიტომაც შემთხვევითი არ არის, რომ შესაბამისი გრამატიკული შინაარსის ბრუნვა ყველა ენაში დგას პირველ ადგილას და ის ბევრ ენაში არამარკირებულია, ანუ ფუძის სახით არის წარმოდგენილი (ასე იყო ეს უძველეს ქართულშიც). ამავე დროს, როგორც ითქვა, სახელობითის „პირველობის“ განმსაზღვრელია ისიც, რომ ის არის სუბიექტის ერთ-ერთი ძირითადი ბრუნვა.

მოთხრობითი: ფუნქციონალური თვალსაზრისით განსაკუთრებული დატვირთვის ბრუნვაა — გვხვდება მხოლოდ სუბიექტის ბრუნვად, ისიც მხოლოდ გარდამავალი ზმნის II სერიაში. შემთხვევითი არ არის, რომ ამ ბრუნვას „მეორე სახელობითს“ უწოდებენ (შესიტყვება ეკუთვნის *მოსე ჯანაშვილს*). ეს გამართლებულია როგორც ისტორიული (წარმომავლობითი), ისე ფუნქციონალური თვალსაზრისით. ამიტომაც მისი დასმა სახელობითის შემდეგ განსაკუთრებულ დასაბუთებას არ მოითხოვს.

მიცემითი: ეს ბრუნვა სინტაქსურ-ფუნქციონალური თვალსაზრისით ერთ-ერთი ყველაზე დატვირთული ბრუნვაა. ამ მხრივ ის პირველ რიგში ეკუთვნის პირდაპირ ბრუნვებს, როგორც რეალური სუბიექტი (ინვერსიულ ფორმებში) და როგორც — ობიექტი (ირიბი — I-II სერიაში და პირდაპირი — I სერიაში); მეორე მხრივ, ის ასრულებს უბრალო დამატების როლს (უთანდებულოდ და თანდებულოდ), ასევე გამოხატავს ლოკალიზაციას (უთანდებულოდ ან თანდებულოდ).

**ბ) ნათესაობითი
მოქმედებითი
ვითარებითი**

ირიბ ბრუნვათაგან ნათესაობითზე უთუოდ განსაკუთრებული ფუნქციური დატვირთვა მოდის, ვინაიდან ის ერთადერთია ე. წ. სუბსტანტიური მსაზღვრელის როლში; ასევე გამოხატავს ის უბრალო დამატების ფუნქციას. ამიტომაც უკავია მას პირველი ადგილი ირიბ ბრუნვათა შორის!

მოქმედებითი: ასევე ითავსებს უბრალო დამატების ფუნქციას, ხოლო ლოკალურ მიმართებათა თვალსაზრისით ეს ბრუნვა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ვითარებით ბრუნვასთან ერთად.

მათი ურთიერთმიმდევრობა განპირობებულია ასევე მორფოლოგიური (სტრუქტურული) და მორფოფონოლოგიური ფაქტორებით (იხ. ზემოთ).

III. 2.8. ბრუნვათა სახელწოდებანი და შინაარსი. თანამედროვე ქართულში, ტრადიციულად, გამოყოფენ სახელის შვიდ ბრუნვას შემდეგი სახელწოდებებით: **სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი, ვითარებითი და წოდებითი.**

ბრუნვათა სახელწოდებების უმეტესობა ნათარგმნია ბერძნულიდან ან ლათინურიდან, მხოლოდ ორია შექმნილი ქართულ ნიადაგზე:

მოთხრობითი ბრუნვა (ანტონ კათალიკოსის მიერ დამკვიდრებული ტერმინი) და **ვითარებითი** ბრუნვა (აკაკი შანიძის ტერმინი).

ტერმინები: **სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი** და სხვ. პირობითი ხასიათისაა. არნ. ჩიქობავა მიუთითებს, რომ, მაგ., ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელი არავითარ ნათესაობას არ გამოხატავს (ხის სახლი, ვერცხლის საათი, უნივერსიტეტის შენობა...).

ბრუნვის სახელდება უმთავრესად ხდებოდა მისი ფუნქციის გათვალისწინებით.

ტერმინი **სახელობითი** (nōminatīvus — „ნომენ“ სახელი) რომელიც გრამატიკოსებისგან მომდინარეობს და ბერძნულ გრამატიკაში მის ნაცვლად იხმარებოდა „ἰσῆν“ — „წრფელობითი“ (პირდაპირი). და **onomastike ptōsis** — „სახელობითი ბრუნვა“ (მდრ. რუს. **именительный [падеж]**).

სახელობითი საგნის სახელწოდების გამომხატველი ფორმაა. ამ ბრუნვაში დასმული სახელი სალექსიკონო ერთეულია, იგი მიჩნეულია პირდაპირ ბრუნვად, თუმცა „ირიბ“ მიმართებასაც ასახავს. სახელობითი ბრუნვა თუ მოთხრობით ბრუნვასთან ერთად არის წარმოდგენილი წინადადებაში („*კაცმა სახლი ააშენა*“), იგი პირდაპირ ობიექტს გამოხატავს, ხოლო თუ მიცემითი ბრუნვის გვერდითაა — სუბიექტს („*კაცი სახლს აშენებს*“).

მოთხრობითი (ბერძნ. **ergates** — „მოქმედი პირი“) ბრუნვა ქართულში დამოუკიდებელ მორფოლოგიურ ერთეულადაა გამოყოფილი; იგი სპეციფიკურ ბრუნვად მიიჩნევა და გამოხატავს გარდამავალი ზმნის სუბიექტს.

მოთხრობითი ბრუნვის ქონა, ანუ ბრუნების ასეთი სისტემა, განპირობებულია უღლების თავისებურებით, კერძოდ, გარდამავალი ზმნის ბუნებით. იგი მიუთითებს მოქმედზე, აქტიურზე და ამიტომ იხმარება მხოლოდ გარდამავალ ზმნებთან (არნ. ჩიქობავა).

მიცემითი (dativus) ბერძნული **dotike**-ს ზუსტი თარგმანია. ტერმინი მიუთითებს მასში ჩადებულ შინაარსზე: **პ ა ც ი ე ნ ს ო ბ ა // ს ა - მ ო ქ მ ე დ ო ო ბ ა**. მიცემით ბრუნვას „მიმართულების გამოხატვაც“ მიეწერებოდა დიონისე თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებაში“ და, ის ქართულშიც ასრულებდა ამ ფუნქციას.

ტერმინი **ნათესაობითი** (ბერძ. **genitivus**). ბერძნული **genike** არასწორად ითარგმნა ლათინურად და შემდეგ გავრცელდა სხვა ენებშიც. **genike** ნიშნავს „გვარობითს“ და არა — „ნათესაობითს“. სათანა-

დო ბრუნვის მნიშვნელობას ბერძნული ტერმინი უკეთ გამოხატავს: **ხის სახლი, ვერცხლის საათი...** ამ ბრუნვის ერთ-ერთ ძირითად ფუნქციად გვევლინება კუთვნილების გამოხატვა; სინტაგმებში: **უნივერსიტეტის სტუდენტი, მეზობლის ბავშვი** და სხვ. ნათესაობითში დასმული სახელი კუთვნილებაზე მიუთითებს.

მოქმედებითი ბრუნვა (instrumentalis) რომაელების მიერ შექმნილი ტერმინია. იგი შეიძლება გამოხატავდეს გამოსვლითობას//აბლატივს. იგი გვიჩვენებს მოქმედების დაწყებითობას, რაც შემდეგ თანდებულმა განამტკიცა (*ქალაქით[გან] გაემართა*); („*უნივერსიტეტიდან წავიდა*“); ამავე შინაარსს გამოხატავს დროული თვალსაზრისით („*დილიდან დაიწყო*“); ასევე აღნიშნავს მოქმედების იარაღს ან საშუალებას (ინსტრუმენტალისი): „*ბარით მუშაობს*“, „*თოფით მოკლა*“.

ვითარებითი ბრუნვა — შესატყვისი არა აქვს ევროპულ ენებში. როგორც არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს, რომ ყოფილიყო მსგავსი სახელწოდების ბრუნვა, ქართულისთვისაც გადმოთარგმნიდნენ. ბრუნვის სახელის შერჩევასას გრამატიკოსებმა, როგორც ჩანს, გაითვალისწინეს ის, რომ ამ ბრუნვას ვითარების გარემოება იყენებს. არნ. ჩიქობავა ვითარებითი ბრუნვის აღსანიშნავად იყენებს ტერმინს „*მიმართულებითი*“. ამ ბრუნვის ფორმას შეიძლება ჰქონდეს შემდეგი შინაარსი: ა) მიმართულების გადმოცემა (ძირითადად — ძველ ქართულში); ბ) მოქმედების მიზნის გამოხატვა; გ) მიწვევითობა — სივრცეში, დროში სასრულობის ასახვა.

წოდებითი (vocātīvus; ბერძნ. kletike ptōsis) რეალურად არის საუბრის ადრესატისადმი, თანამოსაუბრისადმი მიმართვა; წოდებითის ფორმით ხდება თავად ადრესატის დაკონკრეტება (*მერაბ, ბავშვო*). იგი გამოიყენება დაძახების, მოწოდების, მიმართვის დროს. ამ ფუნქციას კარგად გამოხატავს თავად ტერმინი **წოდებითი**. ამგვარი დანიშნულების გამო წოდებითის ფორმები ხშირად გვხვდება დიალოგებში. მას ახასიათებს ძახილის ინტონაცია და ამით განსხვავდება კიდევ ყველა სხვა ბრუნვისაგან. მისი ადგილი წინადადების წევრთა შორის არ არის ფიქსირებული და შეიძლება წინადადების თავშიც იყოს, შუაშიც და ბოლოშიც. სხვა ბრუნვათაგან განსხვავებით, იგი არ ქმნის სინტაგმებს. ამის გათვალისწინებით ვ. თოფურია მის ადგილს ვერ ხედავს ბრუნვათა სისტემაში.

ა. შენიძეს მიაჩნია, რომ წოდებითის ფორმა, როგორც სინტაქსური, ისე მორფოლოგიური ნიშნებით, ბრუნვათა რიგში დგას; ის არის ბრუნების პარადიგმის წევრი.

ამდენად, ბრუნვათა სახელები უპირატესად ბერძნული ტერმინების კალკირების გზით არის დამკვიდრებული. ეს ტერმინები ჯერ ლათინურად ითარგმნა, შემდეგ კი ლათინურიდან გავრცელდა სხვა ენებში.

III. 2.9. ბრუნვის ნიშანი. ამგვარად: ბრუნების დროს სახელის ფუძე უცვლელია (აქ არ იგულისხმება ფუძის ფონეტიკური ცვლილება), ხოლო დაბოლოებები იცვლება. ბრუნება ქართულში სუფიქსურია. ყოველ ბრუნვას საკუთარი დაბოლოება ანუ ბრუნვის ნიშანი აქვს.

ბ რ უ ნ ვ ი ს ნ ი შ ა ნ ი ა ის მორფოლოგიური ელემენტი, რომელიც სახელის ფუძეს სათანადო ბრუნვის ფორმად აქცევს.

სახელის ფუძე ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელი მორფემაა, ხოლო გრამატიკული მნიშვნელობა ფორმაში ბრუნვის ნიშანს შემოაქვს. სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა ისევე, როგორც მისი ფუძე, უცვლელია, ერთია, ხოლო გრამატიკული მნიშვნელობა, ბრუნვის ნიშნის მსგავსად, ცვალებადია, ყველა ფორმას საკუთარი აქვს. იმაში, რომ სიტყვა-ფორმა **მგელ-მა** მოქმედ სუბიექტს გამოხატავს, არავითარი წვლილი არ მიუძღვის სიტყვის ფუძეს (**მგელ-**), ამისი განმაპირობებელია ბრუნვის ნიშანი (**-მა**), უფრო სწორად, ძირეულ და აფიქსურ მორფემათა ეს კონკრეტული სინთეზი.

შესაძლებელია ბრუნვის ნიშანი ფორმაში საერთოდ არ ჩანდეს, მაგრამ ის პარადიგმატულ სისტემაში მაინც ასრულებს საკუთარ ფუნქციას. ასეთ დროს ვამბობთ ხოლმე, რომ ბრუნვის ნიშანი ნულ-ალომორფის სახით არის წარმოდგენილი; მაგალითად, ასეთია ხმოვანფუძიანთა სახელობითი (*ძმა~~0~~, ღერო~~0~~...*) და მისთ.

ფაქტობრივ, არცერთი ბრუნვის ნიშანი არ გვხვდება ერთადერთი, უცვლელი სახით, ბრუნვის ნიშანი იცვლება პოზიციებისდა მიხედვით. ამიტომაც ბრუნვის ნიშნის ცნება განზოგადებული, პირობითი ხასიათისაა. ზოგ ენაში ერთი და იმავე ბრუნვის ნიშანი სხვადასხვა ფუძესთან სხვადასხვა მორფემის, ანუ სხვადასხვა მატერიალური სახითაც ვლინდება. ქართულში ასეთი რამ არ ხდება. სახელის ფუძის ნაირგვარობის მიხედვით მხოლოდ ბრუნვის ნიშანთა პოზიციური ვარიანტები, ალომორფები დასტურდება.

ამიტომაც ვამბობთ, რომ ქართული არსებითი სახელის ბრუნვა ფაქტობრივ ერთტიპურია.

III. 2.10. ბრუნვის ნიშანთა ძირითადი სისტემა. ბრუნების სისტემა, თავისი რაოდენობით, რიგითა და სახელწოდებებით, უკვე განისაზღვრა.

ბრუნვის ნიშანთა სისტემას, ცხადია, ბრუნების სისტემა გვთავაზობს. თუკი ბრუნვის ფორმათა პარადიგმას „ჩამოვაცილებთ“ მათს საერთო ნაწილს — ფუძეს, მივიღებთ ბრუნვის ნიშანთა სისტემას.

მაგრამ რომელი უნდა მივიჩნიოთ ბრუნების (შესაბამისად — ბრუნვის ნიშანთა) ძირითად სისტემად?

ამისათვის ორი ურთიერთდაკავშირებული ფაქტორით შეიძლება ვისარგებლოთ:

ა) **ბრუნვის ფორმანტების სისრულე:** თითოეული ბრუნვისათვის აიღება მორფემის ის ვარიანტი, რომელიც უფრო სრულია.

მაგრამ ამ შემთხვევაში შეიძლება მივიღოთ არა ბრუნვის ნიშანთა სისტემა (პარადიგმა), არამედ „სრულ“ ბრუნვის ნიშანთა „ნაკრები“, რადგან შეიძლება მითითებული „სისრულე“ ცალკეულ ბრუნვის ნიშანს სულ სხვადასხვა პარადიგმაში აღმოაჩინდეს.

ბ) **მორფოლოგიური „ნეიტრალიტეტი“:** ბრუნვის ნიშანთა სისტემა „მივიღოთ“ ისეთი სტრუქტურის ფუძისაგან, რომელიც მორფონოლოგიურ გავლენას არ ახდენს ბრუნვის ნიშნებზე.

ასეთად ქართულში უნდა მივიჩნიოთ თანხმოვნით დაბოლოებული ფუძე.

შესაბამისად, თუკი ავიღებთ თანხმოვანფუძიანი (უკუმშველი) არსებითი სახელის პარადიგმას:

სახ.	წიგნ -ი
მოთ.	წიგნ -მა
მიც.	წიგნ -ს
ნათ.	წიგნ -ის
მოქ.	წიგნ -ით
ვით.	წიგნ -ად
წოდ.	წიგნ -ო

ბრუნვის ნიშანთა ძირითადი სისტემა ასეთი სახისა იქნება:

სახ.	- ი
მოთ.	- მა
მიც.	- ს
ნათ.	- ის
მოქ.	- ით
ვით.	- ად
წოდ.	- ო

თითოეული მათგანი შეიძლება, ამავე დროს, მივიჩნიოთ შესაბამისი ბრუნვის ნიშნის ამოსავალ სახედ, ანუ — ძირითად ალომორფად.

თითოეული ამ მორფემის ნაირსახეობა განიხილება როგორც მისი პოზიციური ვარიანტი.

III. 2.11. ბრუნვის ნიშნთა ალომორფები. ნებისმიერი ბრუნვის ნიშნის პოზიციური ნაირსახეობა განიხილება როგორც ალომორფი. თვით საფუძვლად (ძირითადად) მიღებული მორფემა წარმოდგება ერთ-ერთ ალომორფად, რამდენადაც მორფემა, როგორც ასეთი, ყველა ალომორფის შემკრებლობითი სახეა.

ქართული ბრუნვის სისტემა გვიჩვენებს ალომორფთა ურთიერთმიმართების საკმაოდ მწყობრ სურათს. უკვე მიღებული ძირითადი სისტემის საფუძველზე თითოეული ბრუნვის ნიშანი წარმოგვიდგენს რამდენიმე პოზიციურ ნაირსახეობას. განვიხილოთ ისინი თანამიმდევრობით:

1. სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია: **-ი, Ø**.

სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფთა სტანდარტული სისტემური ოპოზიცია ასეთია: თანხმოვნთან ფუძესთან: **-ი** (*სახლ-ი*); ხმოვნთან ფუძესთან: **-Ø** (*მუხა-Ø*).

ამავე დროს, დამატებით პოზიციურ ვარიანტად თანხმოვნთან ფუძესთან ასევე ვლინდება **Ø** ალომორფი; კერძოდ, თანხმოვანფუძიანი სახელი ფუძის სახით წარმოდგება:

ა) ე. წ. აღწერილობითი ვნებითის (ერთგვარი შედგენილი შემასმენლის) სახელად ნაწილთან: **ადიარებულ იქნა...**

ბ) პიროვნების საკუთარი სახელის გამოყენებისას გვართან ერთად: **დავით სარაჯიშვილი**.

შენიშვნა: გარკვეულ შემთხვევებში **-ი** ალომორფი ლიტერატურულ ენაში გამოყენებულია ხმოვანფუძიან სახელებთანაც ომონიმის დაძლევისა თუ სტილიზაციის მიზნით: „*ჯერ ვსთქვათ ის, რომ დ ა ი სააკაძის ცოლად შეირთო ლუარსაბ მეფემ*“ (ილია). „*მწყემსსა ჰკითხა: „რომელია ქართლის გ ზ ა ი?*“ (ანა). „*მის ბუტბუტს მართო მთა ი მღუმარი დაფიქრებული ყურს მიუპყრობდა*“ (ილია).

2. მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია: **-მა, -მ**. ისინი სისტემური პოზიციური ვარიანტებია:

თანხმოვნიან ფუძესთან: **-მა** (კაც-**მა**);

ხმოვნიან ფუძესთან: **-მ** (კატა-**მ**).

ამავე დროს, ხმოვანფუძიან სახელებთან პოზიციურ (ემფატიკურ) ვარიანტად გვევლინება **-მა**:

„და-**მა** და ძმა-**მ**“. „იკითხა არჩილის დამა და თავისი მარილიანი თვალები მიაშუქა გიორგისა“ (ილია).

„— რა არის, შვილო, მავისთანა, — უპასუხა დედამა და მსწრაფლ უკუიქცა თვალითგან ცრემლი“ (ილია).

„მიტომ გაგვზარდა დედამა, მისთვის გვეტყოდა ნანასა“ (ვაჟა).

ამდენად, **-მა** ელემენტის მორფოლოგიური ღირებულება თანხმოვანფუძიან და ხმოვანფუძიან სახელებთან სხვადასხვაგვარად უნდა დაფასდეს, სისტემურად ისინი სხვადასხვა ღირებულებისაა, არსებითად ომომორფებია.

შენიშვნა: 1. თანამედროვე ქართულის ალომორფულ ერთეულებად ვერ მიიჩნევა არქაული ჩვენებანი: მოთხრობითში **-Ø** საკუთარ სახელებთან: „დავით სთქვი: იყავნ ქალაქნი!“ (ვრ. ორბ.); ასევე **-მან**: „მზის ღიმილი აღაჩინა ცამან“ (ანა). ამდენად, ისინი არქაიზმებად შეფასდება.

2. ალომორფები სიტყვის დამოუკიდებლად ბრუნებისას დგინდება; ამავე დროს, ანგარიში ეწევა ბრუნვის ფორმის პოზიციასაც. მაგრამ ალომორფთა შორის გამოვრიცხავთ იმ ვარიანტებს, რომლებსაც გვაძლევს მსაზღვრელის ბრუნება საზღვრულთან ერთად. ასე რომ არ მოვიქცეთ, მაშინ უნდა გავითვალისწინოთ პრეპოზიციური ხმოვანფუძიანი (ასევე — თანხმოვანფუძიანი) მსაზღვრელის შეუთანხმებელი (**პატარაØ ბიჭმა**) ან ნაწილობრივ შეთანხმებული (**ცელქ-Ø ბიჭის**) ვარიანტები; ამგვარ შემთხვევაში კი ყოველ მორფემას ექნებოდა **Ø** ალომორფი და ა. შ.

3. მიცემითი ბრუნვის ნიშანია **-ს**.

ეს ერთადერთი მორფემაა ბრუნვისა, რომელიც სხვაობას არ იძლევა ფუძის დაბოლოების მიხედვით, ერთი და იგივეა თანხმოვანფუძიანებთანაც და ხმოვანფუძიანებთანაც; შდრ.:

ნაპირ-**ს**

წყარო-**ს**

ამავე დროს, ამ მორფემის პოზიციური ემფატიკური ვარიანტია **-სა**. ეს ალომორფიც ერთნაირად შეიძლება დაერთოს როგორც თანხმოვნიან, ისე ხმოვნიან ფუძეებს:

ნაპირსა და შუაგულს;

წყაროსა და ღელეს.

„ის აქვე ეწაფება უკვდავების წყაროსა (ილია);

(ავტორი) მრავალ საინტერესო წყაროსა და ლიტერატურას იხმობს თავის გამოკვლევაში („საქ. რესპ.“).

4. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია: **-ის, -ს, -სა, -სი, -ისა**.

სრული **-ის** მორფემა ვლინდება თანხმოვანფუძიანსა და კვეცად ხმოვანფუძიან სახელებში:

თავ-ის (მობრუნება)

კეფი-ის (ძვალი)

უკვეცელ ხმოვანფუძიან სახელებთან ნეიტრალურ პოზიციამში ვლინდება **-ს** ალომორფი:

წყარო-ს წყალი

ხოლო მის პოზიციურ (ემფატიკურ) ვარიანტად გვევლინება **-სი** ან **-სა** (უფრო იშვიათად):

წყალი წყარო-სი

შდრ.: *ჟორჟმა ყველაფრის მკვეთრი სუნი... იგრძნო: მიწის, ტყის... წყაროსი და სასუქის (მ. ჯავახ. თარგმ.).*

ქორწინების შემდეგ ყოველგვარი ქონება... წარმოადგენს ცოლის საკუთრებას, მიუხედავად ამ ქონების ფორმირების წყაროსა („თბილ.“).

პოზიციური (ემფატიკური) ვარიანტი **-ისა** მოეპოვება **-ის** მორფემასაც:

ანდერძი მამ-ისა.

„ზოგები... ჩამონასხლეთი მთებისა“ (ვაჟა).

შენიშვნა: არსებობს ერთი გამონაკლისი, როდესაც **დრო** სიტყვის უკვეცელი ფუძე ნათ. ბრუნვის ნიშნის სრულ ალომორფს გამოავლენს: **დრო-ის** ათვლა... *„ვერ მცნობი ამა დროისა უგუნურებას მყოფია“ (გ. ტაბ.).*

შდრ. *„თქვენ კი ამბობთ, ვიღუბებითო. რაღა დროისია?!“ (ო. ჭილ.).*

5. მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია: **-ით, -თი, -თა, -ითა.**

-ით თანხმოვნიან ფუძეებსა და კვეცად სახელებს მოუდის:

ბარ-ით

ქვით-ით

ხოლო **-თი** და **-თა** (გამონაკლისის სახით) პოზიციური ვარიანტები უკვეცელ ფუძეებთან; შდრ.::

„უხილავს... მტრედისებური ღუღუნის დედის ძუძუთი დატკობის დროს“ (ე. ზედგ.)

„...რომ იმათ დედის ძუძუთა ვსუქდები ცოდვილიანი“

(ვაჟა).

იშვიათად ვლინდება ამ ემფატიკური ვარიანტებისათვის ამოსავალი **-თ** ალომორფი უკვეცელ ხმოვანფუძიან სახელებთან:

„ერთი ძუძუთ გამოზრდილი, ერთი დედის ორი შვილი“

(აკაკი);

„ძუძუთ ვათირებთ ბალებსა, რძისთვინ რო აბირდებიან“

(ვაჟა).

-ითა ემფატიკური ვარიანტი:

„ნუთუ თავსა, მტვრითა შექმნილს, ჰხედავ კვლავ მტვრათა“

(ილია).

6. ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია: **-ად, -დ.**

ამ ალომორფთა განაწილება ზუსტად ხდება ფუძის დაბოლოების მიხედვით: თანხმოვანფუძიანებთან — **-ად: კაც-ად;**

ხმოვანფუძიანებთან — **-დ: ვზა-დ, ენძელა-დ, ღერო-დ.**

ამავე დროს, თანამედროვე ქართულში, ცოცხალი მეტყველების გავლენით, ვლინდება ამ ალომორფთა გავრცობილი ვარიანტებიც:

„ქვეყანა იქცა დუქნადა“ (ვაჟა).

„ფიქრადა აქვთ, მითამ შავი ნავთი გაიყვანონ მილითა“

(ილია).

„ყველას გულში დარდადა ჰქონდა, რომ ტფილისი მტერს ეჭირა (ვ. ბარნ.).

„უსაზღვრო ზღვადა სდვას იმათ გულში“ (ვაჟა).

„ჩვენი „გულის“ ბურთები ცას შეეკედლა მზედა და მთვარედ

(ლ. ბრეგვ.).

7. წოდებითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია: **-ო, -ვ, Ø.**

-**ო** სრული ვარიანტი ერთადერთია თანხმომავანფუძიან საზოგადო სახელებთან: *მეზობელ-ო, სტუმარ-ო...*

„*ჰე, მამულ ო, გრძნობა შენი მოვლისა...*“ (გ. ტაბ.).

აგრეთვე, საკუთარ სახელთაგან — გვარებთან და ადგილის სახელებთან: *ბარათაშვილ-ო, თბილის-ო...*

„*ბზიფო, ენგურო, ალაზანო, მტკვარო, იორო, ავერ ახლახანს ვარდაცვლილო ვალაკტიონო!*“ (მ. მაჭავ.).

ხმომავანფუძიანებთან ძირითადი და კანონიკურია -**ვ** ალომორფი: *სამშობლო-ვ, მიწა-ვ, ზეცა-ვ...*

„*რარივ კარგია, სამშობლოვ, შენი მტკვარი და რიონი...*“ (გ. ტაბ.).

„*მშობლიურო ჩემო მიწავ!..*“ (გ. ტაბ.).

„*ცავ, წმინდავ, ვარსკვლავიანო...*“ (ხალხ.).

„*ივრიალე, ცავ! წამოღვარე ევ ნიაღვარი!*“ (ი. მაჩაბ. თარგმ.).

ამავე დროს, ერთ- და ორმარცვლიან ფუძეებთან ხშირია -**ო** მორფემის გამოვლენა:

„*მთაო, რად აგრე ჰვულდიდობ...*“ (ვაჟა)

„*ჰე, ცაო, ცაო, ხატები შენი ჯერ კიდევ გულზედ მაქვს დაჩნეული!*“ (ნ. ბარათ.);

შდრ.: „*დედაო ღვთისავ, შენი ხვედრია ეს საქართველო დიდჭირნახული...*“ (აკაკი);

„*დედავ, ისმინე ქართველის ვედრება...*“ (ილია);

„*ქართველის დედაო! ძუძუ ქართველისა უწინ მამულსა უზრდიდა შვილსა*“ (ილია).

წოდებითი ბრუნვის ნიშნის ნულოვანი ალომორფი ვლინდება პირთა სახელებსა (ფუძის დაბოლოების მიუხედავად) და ხმომავანფუძიან გვარებში: *გრიგოლო! გიორგი! პაატა! თებრო!*

ტაბიძე! მენაბდე! კუპრავა!

ბრუნვის ნიშანთა ალომორფების გაერთიანებული სურათი ასეთ სახეს მიიღებს (თუმცა მასში ფუძეთა შიდა ვარიირება ვერ გამოჩნდება):

ბრუნვები	ალომორფები
სახელობითი	-ი, -Ø
მოთხრობითი	-მა, -მ
მიცემითი	-ს, -სა

ნათესაობითი	-ის, -ს, -სი, -სა, -ისა
მოქმედებითი	-ით, -თი, -თა, -თ, -ითა
ვითარებითი	-ად, -დ, -ადა, -და
წოდებითი	-ო, -ვ, -Ø

III. 2.12. ბრუნვის ნიშნთა გავრცობა (ანუ ე. წ. ემფატიკური ხმოვანი). თანხმოვნით დაბოლოებულ ბრუნვის ნიშნებს (-ს, -ის, -ით...) ზოგიერთ პოზიციაში უჩნდება ხმოვანი **ა**, რომელიც საგვრცობის ან ემფატიკური ნიშნის სახელით არის ცნობილი გრამატიკულ ლიტერატურაში.

ბრუნვის ფორმათა ანალიზისას ზოგჯერ ისეა წარმოდგენილი, თითქოს ეს **ა** ელემენტი დამოუკიდებელი მორფოლოგიური ნიშანი იყოს. ამას, როგორც ჩანს, განაპირობებს ისიც, რომ ამ ელემენტს ძველ ქართულში მართლაც ჰქონდა თავისი გრამატიკული დანიშნულება (მსაზღვრელი ელემენტის ფუნქცია).

თანამედროვე ქართულში ეს ხმოვანი შეიძლება მივიჩნიოთ ბრუნვის ნიშნის განუყოფელ ელემენტად, რომელიც შესაბამისი ბრუნვის ფორმის სინტაგმატურ პოზიციაზეა დამოკიდებული. **ა** ელემენტს დამოუკიდებელი გრამატიკული დისტრიბუცია აქვს. თანხმოვნით დაბოლოებული ნებისმიერი ბრუნვის ნიშანი (ასევე **-თ** რიცხვის ნიშანი, აგრეთვე ზოგი ნაწილაკი) შეიძლება პოზიციურად იქნეს ხმოვნით გავრცობილი. ეს გავრცობა მორფოლოგიურად არასავალდებულო ხასიათისაა (თვით დადგენილ ფარგლებშიც კი) და ის ფონოლოგიური და მორფონოლოგიური მოთხოვნებით არის შეპირობებული.

ამდენად, მართებულია მორფემათა იმგვარი აღწერა, როდესაც ხმოვნით გავრცობილი ბრუნვის ნიშნები (განუჩრჩველად იმისა, თანხმოვანფუძიანი სახელის ბრუნება გვაქვს, თუ ხმოვანფუძიანისა) ალომორფების სახით არის წარმოდგენილი (იხ. § III. 2.16.).

მთ. **-მა** (ხმოვანფუძიანებთან): *დედა-მა...*

მიც. **-სა** (ყველა ტიპის ფუძესთან): *სახლ-სა, დრო-სა...*

ნათ. **-ისა** (თანხმოვანფ. და კვეცად ხმოვანფ.): *კედლ-ისა, ძმ-ისა...*

-სა (უკვეცელ ხმოვანფ.): *წყარო-სა...*

მოქ. **-ითა** (თანხმოვანფ. და კვეცად ხმოვანფ.): *წყლ-ითა, გზ-ითა...*

-თა (გამონაკლის შემთხვევაში — უკვეცელ ხმოვანფ.): *სოკო-თა...*

ვით. **-ადა** (თანხმოვანფ.): *ქვევრ-ადა...*

-და (ხმოვანფ.): *მიწა-და, რკო-და...*

ამდენად, წარმოდგენილი გავრცობილი ალომორფები იქნება ბრუნვის ნიშანთა პოზიციურად გამოვლენილი ვარიანტები.

ანალოგიურივე პოზიციური გამოვლენა ახასიათებს ი ხმოვან ბრუნვის ნიშანთა ზემოთ წარმოდგენილ ალომორფებში: **-სი, -თი**. ამგვარი გავრცობა დამახასიათებელია უკვეცელი ხმოვანფუძიანი სახელების ნათესაობითისა და მოქმედებითისათვის: *გემო-სი, გემო-თი...*

შდრ.: წყარო-**ს** წყალი, მაგრამ

წყალი წყარო-**სი**

შენიშვნა: მწერლობაში დადასტურებულია **-სი, -თი** ალომორფები არა მხოლოდ ასეთ შეზღუდულ პოზიციებში. მაგალითად, აკ. შანიძე მიუთითებს ვაჟა-ფშაველას ენის ამგვარ თავისებურებას: „*ყველაზე მეტად უხდებათ ჩაბალახები მგლისი-ა, სპასალარს — ვეფხვის ტყავისა, ვეზირთ — ჭიუხის თხისი-ა*“. აშკარაა: რაც არის **-ისა** (ტყავისა), ის არის **-ისი** (თხისი). საერთო წესებთან მიმართებით ეს შემთხვევა პერიფერიულ მოვლენად ჩაითვლება.

რადგანაც მითითებული ალომორფები ბრუნვის ნიშანთა პოზიციურ ვარიანტებად იქნა მიჩნეული, ცხადია, აუცილებელია ამ „სავალდებულო“ პოზიციების ჩვენება.

ა) უპირველეს ყოვლისა, თანამედროვე ქართულში ხაზი გაესმის გავრცობილი ბრუნვის ნიშნის სადემარკაციო დანიშნულებას. ეს ფუნქცია გამოკვეთილია იმ შემთხვევაში, როდესაც ის კონსტრუქციის (სინტაგმატური მთლიანობის) ჩამკეტად გვევლინება; კერძოდ: თუ სუბსტანტიური მსაზღვრელი პრეპოზიციურია, გაუვრცობელი ბრუნვა გვექნება, ხოლო თუ პოსტპოზიციური (ჩამკეტი) მსაზღვრელია, ის გავრცობილი იქნება; შდრ.: *მეზობლ-ის სახლი*

სახლი მეზობლ-ისა

მაგ.: „*თოფი ხისა, ტყვია წყლისა, ხეს ეცა და ქვა გაიქცა*“
(*გამოცანა*).

ასეთივე დანიშნულებისაა კონსტრუქციის ჩამკეტი გავრცობილი ფორმა სტრიქონისა თუ წინადადების ბოლოს:

„*მის მთისა ძირსა წყალი დის, არად სანდომი ხიდისა*“ (რუსთაველი); „*ბნელს ხევზე მოჰყევს მდინარე, გულამღვრეული ჭავრითა*“ (ვაჟა).

ბ) განსხვავებული ფუნქცია აქვს ბრუნვის ნიშნის ხმოვნით გავრცობას ბრუნვის ფორმაზე ნაწილაკების ან თანდებულის დართვისას; ამ შემთხვევაში **ა** ხმოვანს არსებითად თანხმოვანთგამყარის ფონეტიკური ფუნქცია აქვს დაკისრებული:

წყარო-მა-ც, ქვა-სა-ც, ბალ-ისა-ვე...

სახლ-ისა-კენ, ხ-ისა-გან, ვულ-ისა-თვის...

გ) არსებითად ამავე რიგისაა მავრცობი ხმოვნის გაჩენა ენკლიტიკურ პოზიციაში, როდესაც ორი ერთგვაროვანი წევრი **და (//თუ)** კავშირით არის შეერთებული და ეს კავშირი საერთო მახვილით ენკლიტიკურად ეკედლება წინა წევრს. ამ შემთხვევაში **ა** ხმოვანი ასეთივე თანხმოვანთგამყარის როლს ასრულებს (ამავე დროს, ენკლიტიკური შეერთების მანიშნებელია):

დღე-სა და ღამე-ს, კაც-ისა თუ ქალ-ის, ხ-ითა თუ ქვ-ით...

„ზარსა სცემდეს, უხაროდა უფროსსა და თუნდა მცირსა“
(რუსთაველი).

„მოვა შემყრელი ყოველთა ერთგან დღისა და ღამისად“
(რუსთაველი).

დ) მაერთი ხმოვნის ფუნქციისაა ბრუნვის ნიშნის სავრცობი ზმნის წინამავალ აქტანტებსა თუ ზმნიზედებთან (ასევე ნაწილაკებთან) იმ შემთხვევაში, როდესაც ზმნას ზმნისწინი არა აქვს; ამ თვალსაზრისით ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმების გარჩევა მართლაც გამოკვეთილია. შდრ.:

ძმასა ჰყავს და ძმას მოჰყავს;

დღესა აქვს და დღეს მოაქვს;

ასევე: **არა აქვს და არ მოაქვს...**

გავრცობა ასევე დამახასიათებელია მრავლობითის **-თ** სუფიქსისათვის, ოღონდ ამ შემთხვევაში გაბატონებული პოზიცია, პოზიციისდა მიუხედავად, დაიკავა გავრცობილმა **-თა** ვარიანტმა და აქ ის წესები არსებითად უმოქმედოა, რაც ბრუნვის ნიშნების შემთხვევაში დასტურდება. მართალია, ასეთი დაპირისპირებაც ვლინდება:

„მთათ ორბის ფრთები მოისხეს...“ (ანა).

„და მიაშურეს ლილისფერ მთათა...“ (ანა).

მაგრამ მსაზღვრელის პოზიციაში თანიანი მრავლობითი არსებითად ყოველთვის გავრცობილია:

მთათა ერთობა, დღეთა სრბოლა, მწერალთა კავშირი...

შდრ.: *„მიისწრაფოდეს ფიქრი რჩეული საკაცობრიო ვზათა ბრძოლაში“ (გ. ტაბ.). „რბიან წუთები ბედნიერ დღეთა“ (გ. ტაბ.).*

III. 2.13. არსებითი სახელის ფუძე. როგორც ითქვა, სახელის ფორმაწარმოების (ფლექსიის) დროს იცვლება (მონაცვლეობს) სუფიქსური ელემენტი (ბრუნვის ნიშანი), ხოლო სახელის ფუძე (ლექსიკური ბაზისი) უცვლელია:

სახლ-ი

სახლ-მა

სახლ-ს

სახლ-ის

სახლ-ით

სახლ-ად

სახლ-ო

რაც უცვლელია, ის ფუძეა, რაც იცვლება (მონაცვლეა) — ბრუნვის ფორმანტი.

ამგვარად: არსებითი სახელის **ფუძე** არის გრამატიკული ფორმის ის ნაწილი, რომელიც ფორმაწარმოების დროს უცვლელია როგორც ლექსიკური შინაარსის, ისე ფორმის (ძირითადი მორფემული და ფონემატური სტრუქტურის) მხრივ.

როგორ გამოვავლინოთ არსებითი სახელის ფუძე?

საზოგადოდ, თუ არსებით სახელს მისი ნეიტრალური ფორმით, სახელობითი ბრუნვის ფორმით, ავიღებთ, თანამედროვე ქართულში ყველა სახელი ხმოვნით დაბოლოებული აღმოჩნდება; მაგ.: *ძმა, მთვარე, თარო, რუ, წიგნი...* ოღონდ ამ ხმოვანთაგან **-ი** ბოლოკიდური, ჩვეულებისამებრ, სახელობითი ბრუნვის ნიშანია, ხოლო დანარჩენი ხმოვნები — ფუძის ორგანული ნაწილი.

შენიშვნა: შესაძლებელია **ი** ხმოვანიც აღმოჩნდეს ფუძის ნაწილი ზოგიერთ უცხო წარმოშობის სიტყვაში: **ტაქსი, ჩაი, ტრამვაი...**

ამდენად, სახელობით ბრუნვაში ძნელი დასადგენია ფუძის ვითარება. ამისათვის ისეთი ბრუნვის ფორმა უნდა ავიღოთ, რომელშიც ბრუნვის ნიშანს არ გააჩნია ფუძეზე ზემოქმედების უნარი, ანუ ის ბრუნვის ნიშანი, რომლის დართვითაც სახელის ფუძე (ფუძისეული ხმოვანი) უცვლელად შენარჩუნდება, ხოლო ბრუნვის **-ი** მორფემა ჩანაცვლდება.

ამისათვის უმჯობესია არსებითი სახელი ჩავსვათ მოთხრობით ბრუნვაში; ბრუნვის ნიშნის ჩანაცვლების (გამოყოფის) შემდეგ დარჩება სახელის სრული ფუძე.

სახლი → სახლ-მა

კედელი → კედელ-მა

მთვარე → მთვარე-მ

წყარო → წყარო-მ

ფანჯარა → ფანჯარა-მ

ტაქსი → ტაქსი-მ

არსებითი სახელის ფუძე დაბოლოების მიხედვით ორგვარია:

ა) ფუძე, რომელიც თანხმოვანზე ბოლოვდება, ანუ — თ ა ნ ხ მ ო -
ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ი: სახლ-, კედელ-, ბავშვ-.

ბ) ფუძე, რომელსაც ხმოვანი აბოლოებს, ანუ ხ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა -
ნ ი: ბიძა, რძე, წყარო, ძუძუ...

საბოლოოდ, ქართული არსებითი სახელის ფორმაწარმოება მარ-
ტივია, ერთტიპური; მისთვის ერთ ფუძიანობაა დამახასიათებელი.

ზემოთ ფუძის ძირითად ფონემატურ სტრუქტურას იმიტომ გაეს-
ვა ხაზი, რომ ბრუნვის ფორმანტა ზემოქმედების შედეგად ფუძეშიც
შეიძლება მოხდეს ისეთი ფონეტიკური ცვლილება, რომელიც ფუძის
ფონემატური სტრუქტურის მთლიანობას არსებითად არ შეცვლის (იხ.
ქვემოთ). ის ფუძე, რომელიც დაბოლოების ზემოქმედების შედეგად
ცვლილებას არ განიცდის, სრული ფუძეა, ხოლო ის, რომელიც
ცვლილებას განიცდის — არასრული (რედუცირებული). ამდენ-
ნად, ფუძე შეიძლება იყოს როგორც უცვლელი, ისე ცვალებადი.
მაგალითად: **სახლ-** უცვლელია, **კედელ-** ცვალებადი (**კედელ-**ის); **წყა-**
რო უცვლელია, **მუნა** ცვალებადი (**მუნა-**ის).

კედელ-/კედლ-, მუნა/მუნ-, თავისთავად, ფუძის, როგორც მო-
რფემის, ალომორფებია.

შენიშვნა: ფუძეში შეიძლება ორმაგი ცვლილებაც ხდებოდეს;

მაგ.: **ქარხანა** → **ქარხნებ-**ის.

III. 2.14. ფუძისა და აფიქსთა ურთიერთმოქმედება. ფორმაწარ-
მოების (ბრუნების) პროცესში არსებითი სახელის ფუძე და ბრუნვის
ნიშნები ურთიერთმოქმედებენ. ამ ურთიერთმოქმედებამ შეიძლება ერთ-
ერთ მათგანში ფონეტიკური ცვლილება გამოიწვიოს.

არსებით სახელთა აღნიშნული ორი ჯგუფი — თანხმოვანფუძიანი
და ხმოვანფუძიანი — ამ თვალსაზრისით ასევე არ არის ერთგვაროვანი:
გარკვეული სტრუქტურული მიმართებები იწვევს ცვლილებას ფუძესა
თუ ბრუნვის ნიშნებში, გარკვეული — არა.

კერძოდ, ასეთია თანხმომავანფუძიან სახელთა ნაწილი, რომელთა ფუძე უცვლელია, ანუ ფუძისა და ბრუნვის ნიშანთა სტრუქტურული მიმართება სტაბილურია. მაგ.:

ქარ-ი	გვერდ-ი	ძალ-ი
ქარ-მა	გვერდ-მა	ძალ-მა
ქარ-ს	გვერდ-ს	ძალ-ს
ქარ-ის	გვერდ-ის	ძალ-ის
ქარ-ით	გვერდ-ით	ძალ-ით
ქარ-ად	გვერდ-ად	ძალ-ად
ქარ-ო	გვერდ-ო	ძალ-ო

არსებითად ყველა სხვა სტრუქტურულ მიმართებაში ცვლილებას განიცდის ერთ-ერთი მორფემა — ძირეული ან სუფიქსური.

ამავე დროს, მორფემათა სტრუქტურული ურთიერთმიმართების დადგენილი კანონზომიერებები შეიძლება ყოველთვის არ ხორციელდებოდეს ერთგვაროვნად, კერძოდ, ცვლილება ხდებოდეს არამოსალოდნელ სტრუქტურაში (მაგ., *ღმერთ-ი*), და პირიქით, არ ხდებოდეს მოსალოდნელ შემთხვევაში (მაგ., შდრ.: **ხანჯალ** → **ხანჯღლ**-ის, მაგრამ: *გუნჯალ-ის*).

საზოგადოდ, სახელის ფუძისა და ბრუნვის ნიშანთა ურთიერთმიმართება რთულ მორფოლოგიურ კანონზომიერებაზე ჩანს დამყარებული.

მორფოლოგია ფონოლოგიის გარეშე არ არსებობს; არ შეიძლება არსებობდეს, რადგანაც ცალკეული მორფემებიც და მათი კავშირებიც მხოლოდ ფონოლოგიის ბაზაზე იქმნება.

კვლევებით დადასტურებულია, რომ მორფემათა აგებულება, მათი სტრუქტურა ფონოლოგიური კანონებით არის პირობადებული; ცალკეულ მორფემათა ბგერითი შედგენილობა წარმოაჩენს გარკვეულ ფონოლოგიურ წესებსა და აკრძალვებს, რომელთა გათვალისწინების გარეშე მორფემების განხილვა არასრულყოფილი იქნებოდა.

მორფემათა სინთეზი წარმოქმნის მორფოლოგიურ მთლიანობას ანუ ფორმას. მორფემათა ურთიერთდაკავშირება განაპირობებს ახალი ფონოლოგიური კომბინაციების წარმოშობას, რომელთა ნაწილი, თავისთავად ცხადია, შეიძლება აღმოჩნდეს ამ ენის საერთო ფონოლოგიური კანონებიდან და წესებიდან ამოვარდნილი; ანუ: ცალკეულ მორფემათა შეერთების შედეგად შეიძლება უშუალო მეზობლობაში აღმოჩნდეს

არაჰომოგენური ან არაჰომორგანული ბგერები; მაგალითად, ისეთი ცნობილი შემთხვევები, როგორებიცაა: *სახლ-ს-ში* ან *ქალაქ-ით-გან...*

ამდენად, ფონოლოგიური სტრუქტურის მსგავსად, მორფოტაქტიკა ფონოტაქტიკის წესებზე არის დამოკიდებული და ფონეტიკური პროცესები სწორედ ამის საფუძველზე წარმოიქმნება, რათა რაიმე გზით მოგვარდეს კოლიზია ფონოლოგიასა და მორფოლოგიას შორის.

არსებითი სახელის ფუძეთა და ბრუნვის ნიშანთა მორფონოლოგიური ურთიერთმიმართების ზოგადი სურათი ასეთია:

ა) ბრუნვის ნიშანთა ცვლილებას იწვევს ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი, რომელიც თავად უცვლელია (სტაბილურია). ცვლილების ეს სახეობა გათვალისწინებულია ბრუნების ტიპებსა და ბრუნვის ნიშანთა ალომორფების აღწერის დროს (იხ. შესაბამისი პარაგრაფები).

ბ) სათანადო სტრუქტურის ფუძის ცვლილების გამოწვევა შეუძლია ბრუნვის ნიშანს, რომელსაც აქვს დახურული მარცვლის სტრუქტურა — VC.

ამგვარად, ფუძეთა და სუფიქსთა ურთიერთმოქმედი სტრუქტურებია:

ხმოვანფუძიანებში:

1. ა) # V* + V: რკო + ი → რკო∅;
  - ბ) # V + CV: რკო + მა → რკო-მ;
  - გ) # V + VC: რკო + ის → რკო-ს(ი);
2. # V + VC: ძმა + ის → ძმ-ის...

თანხმოვანფუძიანებში:

VS + VC: კედელ + ის → კედლ-ის...

შენიშვნა: იშვიათად ასეთ (რედუქციის) თვისებას ავლენს ფუძის VC აუსლაუტიც: *ყასაბ + ის → ყას∅ბ-ის*.

III. 2.15. ფუძის კუმშვა. თანხმოვანფუძიანი სახელის ფორმაცვალეების (ბრუნების, აგრეთვე, რიცხვის წარმოების) დროს სახელის ფუძემ შეიძლება დაკარგოს ბოლოკიდურა (დახურული) მარცვლის ხმოვანი.

* სიმბოლო # ამ შემთხვევაში გამოყენებულია ფუძის წინა ნაწილის აღსანიშნავად.

ამ მოვლენას კუმშვა ჰქვია. სხვაგვარად ეს არის სახელის ფუძის ბოლო ხმოვნის რედუქცია.

ფუძე, რომელსაც კუმშვა ახასიათებს, კუმშვადია.

სახელის ფუძის ის ნაწილი, რომლის ხმოვანი რედუქციას ექვემდებარება, სარედუქციო სეგმენტია.

კუმშვის პროცესის მოსახდენად აუცილებელია სათანადო პირობები:

ა) VC სტრუქტურის სუფიქსი, კერძოდ:

ბრუნვის ნიშნები:

ნათ. ბრ. -ის

მოქ. ბრ. -ით

ვით. ბრ. -ად

მრავლობითის სუფიქსი -ებ.

ფუძის აუსლაუტის, ანუ სარედუქციო სეგმენტის, სტრუქტურა უნდა იყოს VS, ანუ ხმოვანი პლუს სონორი (აგრეთვე — ვ);

რედუქციას ექვემდებარება სამი ხმოვანი: ა, ე, ო.

ამდენად, სარედუქციო სეგმენტის ტიპური სტრუქტურაა:

ალ	არ	ან	ამ	ავ
ელ	ერ	ენ	ემ	ევ
ოლ	ორ	ონ	ომ	ოვ

შენიშვნა: 1. არის რამდენიმე გამონაკლისი, როცა VC სტრუქტურის აუსლაუტი იკუმშება (მაგ.: კაკაბ-ი, ნაბად-ი, ყასაბ-ი, ბეჭედ-ი...);

2. VSC სტრუქტურის აუსლაუტის კუმშვის ერთადერთი მაგალითი დასტურდება: ღმერთ-ი.

ვნახოთ თითოეული სარედუქციო სეგმენტი:

-**ალ:** ამ სტრუქტურის ფუძეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი კუმშვადია, თუმცა უკუმშველთა რაოდენობაც საგრძნობია:

უკუმშველი

ხიბალი

ციმბალი

კანიბალი

ჩობალი

კუმშვადი

ბალი

კახამბალი

კომბალი

ხორბალი

თაგალი	ალუბალი
გრიგალი	იღბალი
ბუნგალი	ნამგალი
ჯირგალი	ხანგალი
ბანდალი	ჩანგალი
დანდალი	ფარგალი
ვანდალი	ქარგალი
სკანდალი	გორგალი
ფეოდალი	ღურგალი
კოდალი	დედალი
ყოდალი	პედალი
იდეალი	სანდალი
არეალი	აჯაფსანდალი
ფესტივალი	შანდალი
ნარვალი	ცინდალი
მტარვალი	კარდალი
მწვერვალი	სარდალი
ინტერვალი	ნადვერდალი
შტურვალი	შუამავალი
სათალი	ორთქლმავალი
მოთალი	თბომავალი
ბზეკალი	შთამომავალი
სპეკალი	ქვეწარმავალი
ვერტიკალი	კარნავალი
მკალი	დასავალი
კანკალი	თავგადასავალი
ვოკალი	შესავალი
რკალი	აღსავალი
დალალი	ჯარგვალი
ნატამალი	მძევალი
შიმალი	მხევალი
რვალი	თვალი
ცალთვალი	შარვალი
ყურყუმალი	თებერვალი
მდგნალი	მაყვალი
სიგნალი	მაშვალი
არსენალი	ნაცვალი

სირსვალი	საცვალი
ორიგინალი	მარცვალი
კარდინალი	ძვალი
კრიმინალი	ჭვალი
ფინალი	ვაგზალი
დიაგონალი	საგზალი
სამსჭვალი	მუგუზალი
პერსონალი	ბეითალი
მკურნალი	სამართალი
ტრიბუნალი	ფართალი
შპალი	ბაკალი
ზარალი	კაკალი
ბრალი	ეკალი
ინტეგრალი	ოდრიკალი
ლიბერალი	ბუზანკალი
მინერალი	მაჭანკალი
მორალი	ხინკალი
პასტორალი	ბარკალი
კაპრალი	კირკალი
ნაპრალი	მიტკალი
ტრალი	ნაპერწყალი
მაგისტრალი	მამალი
მისტრალი	ფემტამალი
ნასუფრალი	ერკემალი
ხრალი	ტყემალი
დეტალი	ხერხემალი
მეტალი	ხ ^რ მალი
ნაშალი	სასთუმალი
კაპიტალი	ნაწვერალი
პორტალი	გენერალი
კრისტალი	მწერალი
მზექალი	წერამწერალი
კირკიმალი	ნატირალი
ბეზოქალი	დომხალი
ფანცქალი	სატირალი
დანღალი	ნატუსალი
ყანყალი	ჰოსპიტალი

პენალი	კვარტალი
ჩანჩალი	მამფალი
ბოძალი	ნატერფალი
ნაკრძალი	დედოფალი
წინწალი	უფალი
ფორთხალი	ჭირისუფალი
საფიქრალი	ფიქალი
ნახანძრალი	სარქალი
ხანხალი	ბაყალი
შავხალი	მაყალი
ჯანჯალი	წყალი
	ბრჭყალი
	თავშალი
	მარშალი
	ფერშალი
	ნაქურჩალი
	რძალი
	წაწალი
	ფიწალი
	მძახალი
	მხალი
	მსხალი
	ხანჯალი

ფუძეთა ამ პარალელური სურათიდან იკვეთება ზოგი კანონზომიერება:

1. უცვლელია ოდენ **#VS** სტრუქტურის ფუძე: **ალ-ი**.
2. არ შეიკუმშება იმ მარცვლის ხმოვანი, რომელსაც წინ ხმოვანი ესაზღვრება და არა — თანხმოვანი: **ბაალ-ი**, **ნაალ-ი**, **ბოდიალ-ი**, **ფილიალ-ი**, **როიალ-ი**, **ზუალ-ი**, **რიტუალ-ი**, **არეალ-ი**, **იდეალ-ი**...

- შენიშვნა:**
1. ეს შეზღუდვა, საზოგადოდ, არ შეეხება იმ ფუძეებს, რომლებშიც ხმოვნისშემდგომი **ლ** ნაწილობრივ რედუქციას განიცდის: *ნიორი* → *ნიერის*...
  2. ზოგ ფუძეში დაკარგულია არქაული **-ივ** სუფიქსის **ვ** ელემენტი: *ნოყიერ-ი*, *გონიერ-ი*... ასეთ ფუძეთა ნა-

წილი რედუქციას ექვემდებარება, რის შედეგადაც დაკარგული **ვ** აღდგება: *ნოყივრ-ად...*

3. უმეტესად არ იკუმშება ერთმარცვლიანი ფუძეები, ოღონდ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ხმოვნის წინა პოზიციაში ცალი თანხმოვანია: **გალ-ი, დალ-ი, ვალ-ი, ცალ-ი, წალ-ი, ხალ-ი...** მაგრამ უდრ. **ბალ-ი**, რომლის მსგავსი შემთხვევებიც ახსნილია იმით, რომ მათ უფრო რთულ ფუძეებში შეიძინეს მსგავსი უნარი (უდრ. **ალუბალ-ი**).

რედუქციის ეს შეზღუდვა არ შეეხება ისეთ ერთმარცვლიანებს, რომლებშიც ხმოვნის წინა პოზიცია რაიმე თანხმოვანთკომპლექსს უკავია: **თვალ-ი, ძვალ-ი, კვალ-ი, მხალ-ი, წყალ-ი...**

4. არ იკუმშება რედუქციის მიხედვით ფუძეები: **დანდალ-ი, კანკალ-ი, ხანხალ-ი, ჩანჩალ-ი, ღარღალ-ი...**

5. ერთგვარი შეზღუდვა ჩანს ისეთი ორმარცვლიანი ფუძეების კუმშვაშიც, რომელთა სარედუქციო **VS** მარცვლის წინა სემანტი ასევე **#VC** სტრუქტურისაა: **ოვალ-ი, ასალ-ი...** მაგრამ უდრ.: **ეკალ-ი, ახალ-ი...**

6. იკუმშება როგორც ძირეული ქართული, ისე ნასესხებ სიტყვათა ფუძეები, თუმცა მეტი შეზღუდვა კუმშვის მხრივ ნასესხებ მასალაში ჩანს (**აღალ-ი, ნიბელ-ი...**).

7. ზედსართავი სახელის ფუძე ისევე იკუმშება, როგორც არსებითისა; ოღონდ ეს ხდება მხოლოდ ზედსართავის დამოუკიდებლად გამოყენებისას. პრეპოზიციური მსაზღვრელის როლში, ნაწილობრივი შეთანხმების დროს, ზედსართავი სახელის ფუძე ცვლილებას არ განიცდის; უდრ.: **მადლ-ის** და **მადალ-ი სახლ-ის...**

კუმშვად ზედსართავ სახელთა მაგალითები: **დაბალ-ი, მდაბალ-ი, თავმდაბალ-ი, სულმდაბალ-ი, მრავალ-ი, მრგვალ-ი, აბდალ-ი, მხდალ-ი, მართალ-ი, მუხთალ-ი, წუნკალ-ი, იდუმალ-ი, დამბალ-ი, მურტალ-ი, საწყალ-ი, ახალ-ი, ცოცხალ-ი, თავისუფალ-ი...**

8. შესაბამისი სტრუქტურის მიმღობათა ფუძეებსაც ახასიათებს კუმშვა, ოღონდ აქ მეტი შეზღუდვა ჩანს; უდრ. ურთიერთანალოგიურ ვითარებაში: **ქმარ-ი — ქმრ-ის**, მაგრამ **ნაქმარალ-ის**; ასევე: **სარტყელ-ი — სარტყლ-ის**, მაგრამ **შემოსარტყმელ-ი — შემოსარტყმელ-ის**; **ტიტველ-ი — ტიტვლ-ად**, მაგრამ: **დამხატველ-ი — დამხატველ-ად**. კუმშვად მიმღობათა ნიმუშები: **ნაქურდალ-ი, სარიდალ-ი, მომავალ-ი, შემკრთალ-ი, მორბენალ-ი, მარჩენალ-ი, ნაავდრალ-ი, მაცქერალ-ი, მომღერალ-ი, მომზირალ-ი, სატირალ-ი, ნატუსალ-ი...**

ასევე ე. წ. წინა ვითარების დერივატები: *ნამწყემსარ-ი, ნაპურა-
ლ-ი, ნახანძრალ-ი, ნაგერალ-ი, ნაქერალ-ი...*

შენიშვნა: მითითებული კანონზომიერებები შეიძლება გავრ-
ცელდეს ყველა სხვა მითითებულ სტრუქტურაზე სო-
ნორული აუსლაუტით.

-ელ: ამ აუსლაუტის მქონე სახელური ფუძეების უმეტესობა
მოქმედი მიმღობაა (ან წარმომავლობით არის ასეთი). აქაც მრავლად
არის როგორც უკუმშველი, ისე კუმშვადი ფუძეები:

უკუმშველი

- კაბელი
- ტაბელი
- შტაბელი
- გიდელი
- კანდელი
- მოდელი
- საზრდელი
- ყრდელი
- ნავთსაყუდელი
- განსაცდელი
- ჯეელი
- ველი
- თაველი
- გველი
- მმართველი
- ნიკველი
- ნინველი
- ფრინველი
- სამონველი
- ცხოველი
- ქველი
- ყველი
- მცველი
- მლოცველი
- მეშველი
- მრეწველი
- უეჭველი

კუმშვადი

- საბელი
- შესაგებებელი
- დამლაგებელი
- საგებელი
- ქვეშსაგებელი
- საკოდელი
- დამრიგებელი
- სარგებელი
- მღალადებელი
- ფუძემდებელი
- ბრალმდებელი
- წუნმდებელი
- საგოდებელი
- გამომძიებელი
- სანელებელი
- მასწავლებელი
- სასწავლებელი
- საბრალებელი
- მხლებელი
- სახამებელი
- მაამებელი
- სანანებელი
- საბერველი
- მბრძანებელი
- უხსენებელი
- მაჩვენებელი
- მშენებელი

ჯინჭველი	მომხმარებელი
ნახველი	საკერებელი
მკითხველი	საცხოვრებელი
ძახველი	მცხოვრებელი
საცეხველი	მაყურებელი
ფეხბურთელი	შემდუღებელი
იელი	მტაცებელი
ზურგიელი	საწებელი
ნაკელი	მთიბელი
ჯაკელი	მეზობელი
მომკელი	საგალობელი
კანკელი	მონათმფლობელი
სათლელი	ახლობელი
საშლელი	მდნობელი
თამელი	მანარობელი
კარამელი	მპყრობელი
მელი	მშობელი
გამზრდელი	უმობელი
საბმელი (შდრ. საბელი)	ღრუბელი
მთქმელი	კედელი
ცმელი	მღვდელი
ფლანელი	გამდელი
მსმენელი	ქუმელი
მთხოვნელი	ღუმელი
მლიქვნელი	საკიდელი
გამყიდველი	საყიდელი
სახვნელი	მტკაველი
მწვრთნელი	კრაველი
სატკეპნელი	სახვეველი
ბურნელი	მრჩეველი
მთოველი	მწეველი
მხსნელი	სათხეველი
კუნელი	რთველი
მღრღნელი	სოველი
მცოხნელი	ყოველი
მთოხნელი	სირსველი
ვიმპელი	სარქველი
საჭრელი	ნაღველი

ხეჭრელი	შველი
სახრელი	მეშველი
ქედუხრელი	საფუძველი
თანაკლასელი	ფხიზელი
ფანტელი	ნათელი
კაფელი	კამათელი
სადერდელი	საჭრეთელი
ცელი	სანთელი
შნიცელი	საჩხრეკელი
ხენცელი	საფხეკელი
ძელი	მჭამელი
ორძელი	გამომცემელი
წელი	საკმელი
ხელი	სარკმელი
სახელი	თირკმელი
სასჯელი	მზომელი
თავთხელი	სასმელი
გასახდელი	საჭმელი
აკვარელი	ტანსაცმელი
	საფანელი
	საქონელი
	წელი
	ჭურჭელი
	საწნახელი
	გაუტეხელი
	საგარცხელი
	ულელი
	სარტყელი
	საჩეჩელი
	სარეცელი
	ცირცელი
	ფურცელი
	მუცელი
	საბძელი
	სავარძელი
	საზებელი
	წკებელი
	დარბაისელი

საკრეფელი
წიფელი
საფეთქელი
კურდღელი
ბეღელი

ამ განაწილებაში, ცხადია, იჩენს თავს კითხვები როგორც ფუძეთა უკუმშველობის, ისე კუმშვის თვალსაზრისით, რაც მიზეზია ტრადიციისა (უზუსტისა) და სტრუქტურული კანონზომიერებების თანაარსებობისა. ორივე ჯგუფში ასევე მოიპოვება წმინდა ზედსართავები ან მსაზღვრელი მიმღეობები:

უკუმშველი

მთელი
ხმელი
ნელი
ძველი
ტიტველი
ძირძველი
ბნელი
ჭრელი
წრფელი
ძნელი
ჭკუათხელი
უდარდელი
უზრდელი
საცდელი
გაუხდელი
გადაუხდელი
მოუხდელი
საგველი
მროკველი
მხილველი
მფარველი
საკვირველი
სასურველი
უმურველი
მთესველი

კუმშვადი

ყვითელი
წითელი
შიშველი
სქელი
ბრტყელი
ვრცელი
გრძელი
თხელი
ცხელი
ფიცხელი
საძაგელი
შესაგებებელი
ჩამოუყალიბებელი
მაძაგებელი
ამგებელი
მოსამზადებელი
გამადიდებელი
გადაუდებელი
გაუთავებელი
მიუტევებელი
მაძიებელი
უმველებელი
გაუნათლებელი
აუცილებელი
მამხილებელი

მეტყველი	შეუძლებელი
მიმბაძველი	შეუგნებელი
მხარჯველი	დაუდგრომელი
ჯანმრთელი	დაულეველი
უსწავლელი	უძლეველი
დაუთვლელი	უშრომელი
მოუსვლელი	აუტანელი
მოუვლელი	შემადგენელი
დაუბმელი	საყვარელი
საძებნელი	საზარელი
გაუხედნელი	მომხვეჭელი
მდევნელი	გაუტეხელი
მპოვნელი	
მშოვნელი	
მქნელი	
მომგვრელი	
ხელსაყრელი	
განუყრელი	
განუხრელი	
განუსჯელი	

შენიშვნა: კუმშვად ზედსართავებთან ერთი თავისებურებაა დაკავშირებული, მათი ნაწილი მხოლოდ ვითარებითი ბრუნვის (ზმნიზედურ) ფორმაში ავლენს კუმშვის უნარს; მაგალითად:

სქელ-ი → **სქელ-ად** (მაგრამ — **სქელ-ის**, **სქელ-ით**);

ბრტყელ-ი → **ბრტყელ-ად**

ვრცელ-ი → **ვრცელ-ად**

ცხელ-ი → **ცხელ-ად** და მისთ.

-ოლ: ამ სეგმენტის შემცველი სამიოდე ფუძე იკუმშება: *ობოლი, გოდოლი, ფოთოლი*.

დანარჩენი სახელები უკუმშველია, თუმცა მათი რაოდენობაც არ არის დიდი: *ბოლი, წბოლი, ბობოლი, მსრბოლი, გოლი, რგოლი, დოლი, ზოლი, კამბოლი, მენთოლი, იოლი, ცოკოლი, პროტოკოლი, ოლოლი, მოლი, გნოლი, ნოლი, ყოლი, როლი, პაროლი, ბროლი, ბანდეროლი, პოროლი, კანტროლი, ნასროლი, მქროლი, სოლი, ტოლი, ატოლი,*

თანატოლი, ფული, ჩოჩქოლი, ღოლი, დამყოლი, ტოლი, ხრჩოლი, მებრძოლი, ნაწოლი, საწოლი, კონწოლი, კოწოლი, გამჭოლი, ოჩხოლი, ხრჩოლი...

-ამ: მ სონორით დაბლოებული სეგმენტში, საზოგადოდ, ნაკლებად დასტურდება კუმშვადი ფუძეები. **-ამ** შემდეგ სურათს გვიჩვენებს:

უკუმშველი	კუმშვადი
ბამი	ლაგამი
ნაბამი	ქათამი
დასაბამი	ალამი
ყელსაბამი	კალამი
დგამი	სალამი
ნადგამი	სალამ-ქალამი
ზესადგამი	ყალამი
მოდგამი	წალამი
თვალშეუდგამი	ელამი
თალგამი	არამი
თელგამი	ვარამი
ლამი	ჭერამი
შალტამი	ატამი
ვამი	ვანშამი
ასტამი	ლერწამი
გვამი	
მოთქვამი	
ბალზამი	
ქრთამი	
კამკამი	
სკამი	
ულამი	
შლამი	
თამამი	
წამი	
ჟამი	
წკვარამი	
გრამი	
ნაგრამი	
დრამი	
ხრამი	

ჩქამი
 ბალღამი
 ყამი
 ბაყამი
 ბრძამი
 წამი
 წამწამი
 ნაჭამი
 ხამი
 ხამხამი
 მოსასხამი
 სისხამი
 შხამი
 ჯამი
 ფილჯამი

-ემ: ამ ფუძეთა ნაკლებობა თვალშისაცემია, მით უფრო — კუმშვადის:

უკუმშველი

გემი
 ედემი
 ნაგვემი
 თემი
 რეკვიემი
 აქლემი
 კრემი
 ტოტემი
 საცემი
 გამოსაცემი
 მრწემი
 ხემი
 თხემი
 ჯემი

კუმშვადი

ირემი
 ურემი

-ომ: ამ სეგმენტში კუმშვა არ დასტურდება, ანუ შესაბამისი სტრუქტურის ფუძეები უკუმშველია: *ომი, გომი, ალბომი, სადგომი, მსკდომი, სანდომი, ჯდომი, ნაჯდომი, საზომი, ეგზომი, თომი, ლომი, დიპლომი, ბოქლომი, სინდრომი, იპოდრომი, ორომი, კორომი, ხორომი,*

ნაშრომი, ქვემძრომი, წრომი, ტომი, ატომი, თვისტომი, ნახტომი, ღომი, ცომი, ხომი, ბორჯომი...

-ან: ფუძის ამ სტრუქტურაში აშკარად ჭარბობს კუმშვადობა:

უკუმშველი

ბანი
 ბაბანი
 ნაბანი
 დასაბანი
 ლიბანი
 გემბანი
 ანბანი
 განი
 ურაგანი
 ნაგანი
 ბარგანი
 აბრაგანი
 ორგანი
 გაბადანი
 ბინდანი
 ბარდანი
 თავანი
 მბლავანი
 ინტრიგანი
 ლაგვანი
 უგვანი
 თაყვანი
 სუზანი
 ჭკვიანი
 ილბლიანი
 ჯიშიანი
 თათმანი
 დუშმანი
 ბანანი

კუმშვადი

საბანი
 ებანი
 ლებანი
 კიღობანი
 (თავ)ჩობანი
 უბანი
 გარეუბანი
 იაგანი
 ბალავანი
 საგანი
 ჯაგანი
 იატაგანი
 ზეგანი
 ხულიგანი
 ოსტიგანი
 შიგანი
 ჩოგანი
 არგანი
 ჩაიდანი
 მადანი
 დედანი
 მოედანი
 ქედანი
 ჩემოდანი
 ლავგარდანი
 შადრევანი
 ქოთანი
 ხელთათმანი
 გუთანი
 გალავანი
 ფალავანი
 ქარავანი

მტევანი
ხეივანი
აკვანი
დიაკვანი
ბუნდოვანი
მაყვლოვანი
სამაროვანი
ერქვანი

-ენ: ამ შემთხვევაში ფუძის უკუმშელობაა უპირატესი:

უკუმშველი

ნაკბენი
ნარბენი
სარბენი
აბორიგენი
ზვიგენი
სადენი
ნამყენი
ცრემლდენი
ორდენი
საყრდენი
სასვენი
ფსვენი
სამშვენი
გობელენი
ხალენი
შაგრენი
შვეულმფრენი
ნაყენი
ბრძენი
ცხენი

კუმშვადი

შევარდენი
ჯავარდენი
რეგვენი
ძღვენი
ყავარჯენი
წვენი
ყურძენი

-ონ: აქაც უპირატესია უკუმშველი ფუძეები:

უკუმშველი

ჭიბონი
გონი
ვაგონი

კუმშვადი

მონაზონი
მაწონი
საპონი

გასაგონი
 ფაეტონი
 ბიჭონი
 პაგონი
 ეპიგონი
 ფურგონი
 კაბადონი
 იადონი
 ბიდონი
 სეზონი
 გაზონი
 გარნიზონი
 ლითონი
 ორიონი
 დრაკონი
 ლიმონი
 გარმონი
 მაკარონი
 მირონი
 კოცონი

-არ: ამ სტრუქტურის ფუძეთა საკმაოდ დიდი რაოდენობისთვის ასევე დამახასიათებელია კუმშვადობა:

უკუმშველი

ბარი
 ხაბარი
 ნუგბარი
 მასდარი
 მჭდარი
 გვარი
 ღვარი
 საკმარი
 ნასახლარი
 ჭიპლარი
 შხოლარი
 ჯაგნარი
 თალარი

კუმშვადი

მეძებარი
 საგუბარი
 ჯიგარი
 ძირმაგარი
 ლანგარი
 მხედარი
 ყავარი
 მღვევარი
 მაწყევარი
 ნიადვარი
 ჯვარი
 ლახვარი
 ცხვარი

თალარი	ბაზარი
წინკარი	დავთარი
	ზამთარი
	ფუტკარი
	ჭიშკარი
	სიზმარი
	ტვიფარი
	ფეიქარი
	ბაწარი
	ჭინჭარი

-ერ: ამ ფუძის მატარებელ სახელთა რაოდენობა შეზღუდულია, მათ შორის — კუმშვადებისაც:

უკუმშველი	კუმშვადი
ბერი	დედაბერი
წბერი	ბებერი
გერი	თითბერი
ჩხავერი	მოზვერი
ნაფხვერი	კისერი
წვერი	ბოკვერი
შველერი	ბოცვერი
შპალერი	კავალერი
	საცერი
	მტერი
	მწყერი
	მეწყერი
	ოფიცერი

-ორ: ამ ჯგუფში კუმშვადი ფუძეების ფარდობითი რაოდენობა დიდი არ არის, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ **ო** ხმოვნის რედუქციის ძირითადი შემთხვევები ამ სტრუქტურაზე მოდის: *გოდორი, მინდორი, ნიორი, პამიდორი, კოკორი, ჩოჩორი, ქოჩორი.*

შდრ. უკუმშველები: *ამბორი, ტბორი, გორი, კორიდორი, მაიორი, დუბლიორი, ჩიკორი, ლორი, შმორი, ნიამორი, ციმორი, დონორი, წნორი, რეჟისორი, ეკვატორი, ინკუბატორი, ინდიკატორი, ანატორი, ავტორი, ყინტორი, ომფორი, ფოსფორი, ძელქორი, თანასწორი, მონაჭორი, თხორი...*

-ავ: გ აუსლაუტის შემცველ ფუძეებში უკუმშველთა რაოდენობა დიდად აღემატება კუმშვადებს და კუმშვადობა მხოლოდ რამდენიმე **-ავ** დაბოლოებიან ფუძეს უდასტურდება:

ამბავ-ი, ნავავ-ი, კარავ-ი, შალშავ-ი, ნიფხავ-ი...

შენიშვნა: გარკვეულ ფუძეებს ქართული ენის სხვადასხვა ისტორიულ ქვესისტემაში უდასტურდება კუმშვადი ვარიანტები. მაგ.:

თავ-ი (როგორც ნაცვალსახელი) → *თვის, თვით.*

ერისთავ-ი → *განდგომილება ერისთვის ზურაბისა*
(„ქართ. ცხ.“).

საკარგავ-ი: *ერთი მამული საკარგვად, უბოძა ამირბარობა („ვეფხ.“).*

მეძავ-ი: *შესმენითა მეძვსა ქალისათა... განიშორა... ცოლი თვისი (ხანძთ.).*

უკუმშველია: *იგავი, საღებავი, მოკვდავი, საცოდავი, ზგავი, სვავი, შვავი, ჭილყვავი, ხელხვავი, ჭვავი, ხვავი, სახაზავი, წელკავი, სულთამხუთავი, ნემსკავი, უთვალავი, ნიძლავი, საფლავი, მფრინავი, ნაწნავი, სახურავი, მცურავი, მოურავი, ზღავი, მოსავი, ნათესავი, საცავი, ჭივჭავი, ბეჩავი, ძელშავი, საცავი, ცხავი, მლოცავი და მრავალი სხვა.*

-ევ: უკუმშველია: *ღევი, ნახლადევი, თანამღევი, ნაჭღევი, ნარკვევი, ნადარბაზევი, პარასკევი, ნალევი, ნაძლევი, ნარევი, ნანგრევი, წყალსატევი, ქევქევი, ურყევი, მოსაწევი, ხევი, ნარევი, მერხევი, ნასხლევი და სხვ.*

-ოვ: უკუმშველია: *ბოვი, ზოვი, ფსოვი, ნათოვი, ნათხოვი, ნაქსოვი, ნაწოვი.*

დასკვნები: ფუძეთა კუმშვის ზოგადი შეფასება.

მსგავსი სტრუქტურის კუმშვად და უკუმშველ ფუძეთა წარმოჩენის შემდეგ შეიძლება გარკვეული დასკვნების გაკეთება:

1. თანამედროვე ქართულში (სინქრონიულ დონეზე) სახელის ფუძეთა კუმშვა უფრო უზუსტია (ტრადიციას), ვიდრე სტრუქტურული კანონზომიერება. მხოლოდ ამით შეიძლება აიხსნას ის, რომ ერთი და იმავე სტრუქტურის ფუძეთაგან ერთი ექვემდებარება რედუქციას, ხოლო მეორე — არა. შდრ.:

მტარვალ-ი → **მტარვალ-ის** და *შარვალ-ი* → **შარვალ-ის...**

ნაფხვერ-ი → **ნაფხვერ-ის** და *ბოკვერ-ი* → **ბოკვერ-ის...**

თავან-ი → **თავან-ის** და *ლებან-ი* → **ლებან-ის...**

2. საზოგადოდ, ქართულში რედუცირებულ ფუძეთა გამოყენების წესი მკაცრი (კატეგორიული) არ არის და ალომორფთა ვარიირება შესაძლებელია. მაგალითად, ილია ჭავჭავაძის ცნობილ სტრიქონებში — „*მტრობა ენის არის მტრობა ქვეყნის, — მაგ აზრისა ვართ თანახმა ჩვენა...*“ — ერთი და იმავე სიტყვის ფუძე ერთად არის გამოყენებული ორივე (სრული და რედუცირებული) ვარიანტით. მართალია, ეს სიტყვაწარმოებაა, მაგრამ საკითხის არსს არ ცვლის. შესაძლებელია, ამგვარ არამდგრადობას (ლაბილურობას) განაპირობებს კუმშვადობისადმი ქართულის გავრცელების არელების განსხვავებული დამოკიდებულება (დასავლურ არეალში რედუქცია „*მოღუნებულია*“). ამიტომაც არის შესაძლებელი, რომ მწერლები, საჭიროების შემთხვევაში, თავისუფლად გამოიყენებენ კუმშვადი (ასევე — კვეცადი) სახელების ფუძეუცვლელ ვარიანტებსაც; მაგ.:

მგელისა მგელი გამოვა, ბატკანი ვის უნახიაო! (ანდაზა);

ვინცა ქმნა თიხა ჭურჭელად, რას უძღვნის ხელოვანადაო

(დ. გურამ.);

დიდის ღმერთის საკურთხევლის მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში

(ილია);

ალარ შფოთობენ საფლავში გმირთ ოფლის მღვრელი ძვალე ბი

(ვაჟა);

მტერს დამორჩილდა ნებითა, ველარა ქმნა რა ძალათი

(დ. გურამ.);

პეპელას ფრთებზე გამოვიძინე... (ი. ვრიშ.).

3. ფუძის კუმშვის (რედუქციის) ყველაზე უფრო კანონიკური სტრუქტურა ასეთია: **CVCVS**, ანუ თანხმოვნით დაწყებული და სონორით დამთავრებული ორმარცვლიანი ფუძე. ამ ფუძეში **C** სიმბოლოთი აღნიშნულ პოზიციაში შეიძლება თანხმოვანთა ჯგუფიც იყოს.

4. რედუქციის შეზღუდვები დაკავშირებული ჩანს:

ა) ფუძის ერთმარცვლიანობასთან (თავკიდური ცალი თანხმოვნით): *ქალ-ი, ცალ-ი, ფარ-ი...*

ბ) რედუქციის შედეგად წარმოსაქმნელ (პოტენციურ) არასასურველ თანხმოვანთკომპლექსთან. მაგ.: *დგნალ-* (მოსალოდენია: **დგნლ**), *ნაპრალ-* (მოსალოდენელია: **პრლ**), *ნაკრძალ-* (მოსალოდენია: **კრძლ**)...

გ) მორფონოლოგიურ სისტემასთან ჯერ კიდევ არადაპტირებულ ნასესხობებთან: *ვანდალ-*, *სკანდალ-*, *ფესტივალ-*, *შტურვალ-*...

დ) სახელთა დერივაციასთან (მიმდებარეობები, სხვა დერივატები ხშირად უფრო ნაკლებ ექვემდებარებიან სტრუქტურულ კანონზომიერებებს). შდრ.: *ტანსაცმელ- → ტანსაცმელ-ის(ა)*, მაგრამ: *ჩასაცმელ-ის(ა)*.

5. შეინიშნება, რომ კუმშვა ცოცხალ მეტყველებაში უფრო თავისუფალია, ვიდრე სალიტერატურო ენაში; იქ ბევრი უკუმშველი ფუძე კუმშვადია; მაგ.: *ნამყნ-ის, ნაღბ-ის, ლომნ-ის, ბიტვნ-ის...*

6. კუმშვადი ფუძეები ხმოვნის რედუქციას განიცდიან სამ ბრუნვაში: ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში (აგრეთვე **-ებ-**იან მრავლობითში).

შესამჩნევია, რომ ამ თვალსაზრისით უფრო აქტიურია ვითარებითი ბრუნვა (ის ყველაზე უფრო ნათლად ამოწმებს კუმშვადობას).

7. იკუმშება ფუძის სამი ხმოვანი: **ა, ე** და **ო**.

ამ ხმოვანთაგან **ა** და **ე** სრულ რედუქციას განიცდის, ხოლო **ო**, გარკვეული პოზიციების გარდა, ნაწილობრივ რედუქცირდება და გადადის **გ**-ში. ამ შემთხვევაში ძირითადად უნდა მივიჩნიოთ ნაწილობრივი რედუქცია, რადგანაც სრულს დამატებითი ფაქტორი განაპირობებს (იხ. ქვემოთ).

თითოეული ხმოვნის კუმშვის თითო ნიმუში:

სახ. მამალ-ი	კედელ-ი	მაწონ-ი
— — —	— — —	— — —
ნათ. მამ ~~ლ~~ -ის	კედ ~~ლ~~ -ის	მაწ ~~ვ~~ ნ-ით
მოქ. მამ ~~ლ~~ -ით	კედ ~~ლ~~ -ით	მაწ ~~ვ~~ ნ-ით
ვით. მამ ~~ლ~~ -ად	კედ ~~ლ~~ -ად	მაწ ~~ვ~~ ნ-ად

-ებ-იან მრავლობითში სახელის ფუძე ყველა ბრუნვაში იქნება შეკუმშული, რამდენადაც **-ებ** უშუალოდ დაერთვის ფუძეს და ერთნაირად გაჰყვება ყველა ბრუნვას:

სახ.	მამ ~~ლ~~ -ებ-ი
მოთ.	მამ ~~ლ~~ -ებ-მა
მიც.	მამ ~~ლ~~ -ებ-ს
ნათ.	მამ ~~ლ~~ -ებ-ის
მოქ.	მამ ~~ლ~~ -ებ-ით
ვით.	მამ ~~ლ~~ -ებ-ად
წოდ.	მამ ~~ლ~~ -ებ-ო

ო ხმოვნის სრული რედუქცია ხდება იმ შემთხვევაში, თუ სარედუქციო სეგმენტის წინა პოზიციაში ლაბიალური თანხმოვანია (სა-

ბონ-), ან **ო**-ს წინამავალი მარცვალის შეიცავს ლაბიალურ ხმოვანს (კო-ჯორ-); შდრ.:

სახ. კოკორ-ი	საპონ-ი
— — —	— — —
ნათ. კოკორ-ის	საპონ-ის
მოქ. კოკორ-ით	საპონ-ით
ვით. კოკორ-ად	საპონ-ად

8. სტრუქტურულ გამონაკლისებად მიიჩნევა კუმშვადი ფუძეები არასონორული (VC) დაბოლოებით; მათი მცირერიცხოვნობაც ამაზე მიაჩნებ: *კაკაბ-ი, ნილაბ-ი, ყასაბ-ი, ხოხობ-ი, ნაბად-ი, ბეჭედ-ი, სომეხ-ი*.

III. 2.16. ფუძის კვეცა. არსებით სახელთა (საზოგადოდ, სახელე-ბის) მნიშვნელოვანი ნაწილის ფუძე ხმოვნით ბოლოვდება.

როგორც უკვე ითქვა, ფუძის დაბოლოებად გვხვდება ყველა ხმო-ვანი — **ა, ე, ო, უ**; ხოლო **ი** — მეტად იშვიათად, რადგან საზოგადო სახელეებში ის მხოლოდ რამდენიმე ნასესხებ სიტყვას უდასტურდება (*ჩაი, პაი, ტრამვაი...*).

ხმოვნით დაბოლოებული ფუძეც შეიძლება იყოს ერთმარცვლიანი (*ძზე*), ორმარცვლიანი (*სახე*), სამმარცვლიანი (*სამარე*) და მეტმარ-ცვლიანი (*გულვატეხილობა*)... აგებულების მხრივ შეიძლება იყოს მარ-ტივ- (*ძე*) და წარმოქმნილფუძიანი (*საძირე*)...

ხმოვანფუძიან სახელთა ფლექსია ასევე გულისხმობს მორფემათა ურთიერთზემოქმედებასა და ცვლილებებს; სახელდობრ:

ა) **-VC** სტრუქტურის ბრუნვის ნიშანთა გავლენით შესაძლებელია ხმოვნით დაბოლოებულმა ფუძემ ცვლილება განიცადოს, კერძოდ, ფუ-ძეს ბოლოკიდური ხმოვანი ჩამოსცილდეს (მოეკვეცოს):

ბადე + -ის → ბადე-ის

ბ) თავის მხრივ, ხმოვნიანი ფუძე გავლენას ახდენს ბრუნვის ნიშ-ნებზე, რის შედეგადაც წარმოიქმნება ამ ნიშანთა პოზიციური ვარიან-ტები (*გ ზა + -მა → გ ზა-მა*); ეს ცვლილება შეეხება **-VC** სტრუქტურის ბრუნვის ნიშნებსაც იმ შემთხვევაში, თუ თავად ფუძე სტაბილურია, უცვლელია (*წყარო + ის → წყარო + ძისი*) (ბრუნვის ნიშანთა ალო-მორფების შესახებ იხ. ცალკე პარაგრაფი).

ამდენად, ხმოვანფუძიან სახელეებში ორი ძირითადი მორფონოლო-გიური ტიპი გამოიყოფა:

1. ფუძე უცვლელია, მაგრამ ფუძის ზემოქმედებით ცვლილებას განიცდის თვით ბრუნვის ნიშანი:

სახ. წყარო
 მოთ. წყარო-მ
 მიც. წყარო-ს
 ნათ. წყარო-ს(ი)
 მოქ. წყარო-თი
 ვით. წყარო-დ
 წოდ. წყარო-ვ

2. ფუძე ცვლილებას განიცდის, სახელდობრ, ის ბოლოკიდურ ხმოვანს დაკარგავს -VC სტრუქტურის ბრუნვის ნიშანთა ზემოქმედებით:

სახ. მთა
 მოთ. მთა-მ
 მიც. მთა-ს
 ნათ. მთ~~ა~~-ის
 მოქ. მთ~~ა~~-ით
 ვით. მთა-დ
 წოდ. მთა-ვ

როგორც ვხედავთ, ვითარებითი ბრუნვა სრული ფუძით (მთა) არის წარმოდგენილი.

იბადება კითხვა: რატომ მივიჩნევთ ვითარებითში ფუძეს უცვლელად, ანუ რატომ ვშლით ფორმას **მთა**-დ და არა **მთ**-ად, როდესაც ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი **-ად** იმავე სტრუქტურისაა, რისაც **-ის** და **-ით** და ფუძის კუმშვისას ეს ბრუნვის ნიშნები ერთნაირ გამვლენელ ძალას ავლენს.

იმას, რომ ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი კვეცას ვერ იწვევს, ამტკიცებს **ე** ხმოვნით დაბლოებული სახელები. მაგ.:

სახ. მთვარე
 მოთ. მთვარე-მ
 მიც. მთვარე-ს
 ნათ. მთვარ~~ე~~-ის
 მოქ. მთვარ~~ე~~-ით
 ვით. მთვარ~~ე~~-დ
 წოდ. მთვარე-ვ

ამგვარად:

1. ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნის ჩამოშორებას ბრუნვის ნიშნის გავლენით კვეცა ჰქვია.

2. ფუძე, რომელიც იკვეცება, არის კვეცადი.

3. კვეცა ხდება ორ ბრუნვაში — ნათესაობითსა და მოქმედებითში. იკვეცება ორი ხმოვანი — **ა** და **ე**; შდრ.:

სახ.	ძმა	მზე
მოთ.	ძმა-მ	მზე-მ
მიც.	ძმა-ს	მზე-ს
ნათ.	ძმ ~~თ~~ -ის	მზ ~~ე~~ -ის
მოქ.	ძმ ~~თ~~ -ით	მზ ~~ე~~ -ით
ვით.	ძმა-დ	მზე-დ
წოდ.	ძმა-ვ	მზე-ვ

4. რიცხვის ნიშანი **-ებ** ისევე იწვევს ფუძის ხმოვნის კვეცას, როგორც მითითებული ბრუნვის ნიშნები. ოღონდ ამ შემთხვევაში გამოინაკლის წარმოდგენს **ე** ხმოვანფუძიანი სახელები, რომელთა ფუძე **-ებ** სუფიქსთან უცვლელია. შდრ.:

ქვა → **ქვ~~ე~~-ებ**-ი

მაგრამ:

ხე → **ხე-ებ**-ი

5. მასალაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ კვეცა ბევრად უფრო თანამიმდევრული მორფონოლოგიური წესია, ვიდრე კუმშვის აღწერილი სურათი; კერძოდ: სახელებში იკვეცება ფაქტობრივ ყველა ბოლოკიდური **ა** და **ე** ხმოვანი, მიუხედავად იმისა, ერთმარცვლიანი იქნება ფუძე, ორმარცვლიანი, თუ — მეტმარცვლიანი, ანდა რომელი შინაარსობრივი ჯგუფისა იქნება ის.

ა ხმოვანფუძიანი კვეცადი სახელებია: *ძმა, ბიძა, გზა, ქვა, ტბა, თბა, ზღვა, მუხა, რცხილა, მიწა, თიხა, კეფა, ენა, ლოყა, გუგა, ჭიქა, დანა, ტურა, კატა, ბაჭია, ენძელა, კრაზანა, წერა, კითხვა, შრომა, შენება, ბანაობა, ოცნება, გართობა, მშვიდობა, მეგობრობა, დაუმორჩილებლობა, მამულიშვილობა* და მრავალი სხვა.

ე ხმოვანფუძიანი კვეცადი სახელებია: *ძე, ხე, ბზე, მზე, კლდე, ტყე, რძე, ტყვე, სახე, სიძე, ბადე, ბაგე, თონე, ღონე, ბუდე, მახე, თავხე, ციხე, ღობე, გუბე, უბე, სარკე, სამხეცე, საყანე, საკარტოფილე, სიმშვიდე, სილამაზე, სიმამაცე, სირთულე, მეპურე, მეღვინე, მეჩქმე, მოენე, მობინადრე, ახალმოსახლე* და სხვ.

6. კვეცის საერთო წესს არ ექვემდებარება ზოგი **ა** ხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელი; აქ ორი შემთხვევა უნდა გამოვყოთ:

ა) არ იკვეცება ზოგი დერივაციული დატვირთვის (სუფიქსური) **ა** ხმოვანი; მაგ.: სახ. ბიცოლა სქელშუბლა

ნათ. ბიცოლა-ს(ი) სქელშუბლა-ს(ი)

მოქ. ბიცოლა-თი სქელშუბლა-თი

ვით. ბიცოლა-დ სქელშუბლა-დ

ბ) ზოგჯერ ასეთ ფუძეში სუფიქსურობა არც ჩანს, მაგრამ უკვეცელობა ტრადიციით ჩანს დამკვიდრებული:

სახ. მელა (შდრ. მელ-ი)

ნათ. მელა-ს(ი)

მოქ. მელა-თი

ვით. მელა-დ

გ) დამატებით გასათვალისწინებელია ის, რომ ასეთი ფუძეები **-ებ-**იან მრავლობითში ორგვარ სურათს გვიჩვენებს: მათი უმეტესი ნაწილი მრავლობითში კვეცადია, მაგრამ შეიძლება უკვეცელობა მრავლობითშიც გადასდევდეს. შდრ.:

სახ. ბიცოლ**ღ**-ებ-ი ლურჯა-ებ-ი

მოთ. ბიცოლ**ღ**-ებ-მა ლურჯა-ებ-მა

მოქ. ბიცოლ**ღ**-ებ-ს ლურჯა-ებ-ს

ნათ. ბიცოლ**ღ**-ებ-ის ლურჯა-ებ-ის

შენიშვნა: ეს უკანასკნელი, როგორც ჩანს, საკუთარ სახელთან არის გათანაბრებული.

„საკუთრობის“ გაგება კვეცაზე გავლენას ახდენს რამდენიმე ნათესაობის ტერმინშიც (დედა, მამა, პაპა, ბიძა...); კერძოდ, თუ **დედა** საზოგადო სახელია, ის კვეცადებს განეკუთვნება, მაგრამ თუ ის „საკუთარი“ (მოლაპარაკის პოზიციიდან — „ჩემი“) მშობლის აღმნიშვნელად გამოიყენება, უკვეცელი იქნება. შდრ.:

„კარგი შვილი დედას გულის ვარდიაო“ (ანდაზა).

„ძმებო, მითხარით, რათ გვაგონდება „დედას პური“ და პაპას ქლიავი“ (გ. ლეონ).

ხმოვანფუძიან სახელთა კვეცასთან დაკავშირებული ორიოდე თავისებურებაც:

1. უცხოური წარმომავლობის **ა**-ფუძიანი სახელები, ჩვეულებრივ, ექვემდებარება კვეცის წესს: პრობლემა → პრობლემ**ღ**-ის, კომუნა → კომუნ**ღ**-ის, ანათემა → ანათემ**ღ**-ის...

მაგრამ **ე**-ფუძიანი ასეთივე ნასესხები სიტყვები უკვეცელია:

- სახ. კაშნე
- ნათ. კაშნე-ს(ი)
- მოქ. კაშნე-თი
- ვით. კაშნე-დ

2. **ლ** ხმოვანი, როგორც ვნახეთ, კვეცად დაბოლოებებში არ შედის; მაგრამ არსებობს ერთადერთი ფუძე, რომელიც **ლ** ხმოვნის კვეცას ადასტურებს — ეს არის **ღვინო**:

- სახ. ღვინო
- ნათ. ღვინ-ის
- მოქ. ღვინ-ით
- ვით. ღვინო-დ

შდრ.: მრავლობითი: *ღვინო-ებ-ი...*

ამ შემთხვევას რომ ობიექტური საფუძველი აქვს, ჩანს **ჭიგო** ფუძის ნაწილობრივი კვეციდან კახურ დიალექტში: *ჭიგვ-ის, ჭიგვ-ით...*

III. 2.17. კვეცად-კუმშვადი ფუძეები. ხმოვანფუძიანი სახელების კიდევ ერთ მორფონოლოგიურ ტიპად გვევლინება ისეთი ფუძეები, რომლებშიც ხმოვნის ორმაგი რედუქცია ხდება, ანუ ფუძე კვეცასაც განიცდის და კუმშვასაც.

ამ მოულოდნელ პროცესში რაღაც თანამიმდევრობა უნდა იყოს დაცული: რადგან ბრუნვის ნიშანი მხოლოდ უშუალო მეზობელ მარცვალზე ახდენს მარედუცირებელ გავლენას, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჯერ კვეცა ხდება, ხოლო შემდეგ — კუმშვა.

ამიტომაც უნდა ეწოდოს ფუძის ამგვარ ცვლილებას **კვეცა-კუმშვა**.

ამგვარ ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის ფუძეთა საკმაოდ მცირერიცხოვანი ჯგუფი — ათიოდე არსებითი სახელი: *ქვეყანა, ქარხანა, პეპელა, ფანჯარა, მხარე, მოყვარე...*

კვეცისაგან განსხვავებით, ეს ორმაგი ფონეტიკური პროცესი ხდება სამ ბრუნვაში, ანუ ვითარებითში კუმშვასთან ერთად კვეცაც დასტურდება. ნიმუშები:

სახ.	ფანჯარა	მოყვარე
მოქ.	ფანჯარა-მ	მოყვარე-მ
მიც.	ფანჯარა-ს	მოყვარე-ს
ნათ.	ფანჯარა-ის	მოყვარე-ის

მოქ.	ფანჯრით	მოყვრით
ვით.	ფანჯრად	მოყვრად
წოდ.	ფანჯარა-ვ	მოყვარე-ვ

კვეცად-კუმშვადი სახელები **-ებ-**იან მრავლობითშიც იჩენენ თავისებურებას, კერძოდ, ამ შემთხვევაში **ე-** ხმოვნის ფუძეებიც კვეცადია (კუმშვასთან ერთად); შდრ.:

სახ.	ქარხნებ-ი	მოყვრებ-ი
მოთ.	ქარხნებ-მა	მოყვრებ-მა
მიც.	ქარხნებ-ს	მოყვრებ-ს
ნათ.	ქარხნებ-ის	მოყვრებ-ის
მოქ.	ქარხნებ-ით	მოყვრებ-ით
ვით.	ქარხნებ-ად	მოყვრებ-ად
წოდ.	ქარხნებ-ო	მოყვრებ-ო

შენიშვნა: 1. მხარე სიტყვის მრავლობითი სრული (უკვეცელ-უკუმშველი) ფუძით გვხვდება: *მხარე-ებ-ი, მხარე-ებ-მა...* როგორც ჩანს, ეს ხდება **მხარი** ლექსემასთან ფორმალური ომონიმის თავიდან ასაცილებლად. შეიძლება ამასვე მივაწეროთ ის, რომ ახალ ქართულში **მხარე** სიტყვა არსებითად კვეცად სახელებში გადავიდა (ეს ვარიანტი ერთადერთია სიტყვის ტერმინოლოგიური დატვირთვისას). შდრ.:

„ქალი რად გინდა უცხო მხარის?..“ (ხალხ.).

„გამოქვეყნდა მთვარის უკანა მხარის ფოტოები“ „თბილ.“).

„იმერეთის მხარის გუბერნატორი“.

2. საზოგადოდ, კვეცად-კუმშვად ფუძეთა მოშლის ტენდენცია აშკარაა. მაგალითად, **მანქანა** ძვ. ქართულში კვეცად-კუმშვადი იყო (**მანქნ**-ის), დღეს ოდენ კვეცადია (**მანქან**-ის)*; ამიტომაც შესაბამისი ფუძეები არა მხოლოდ უკუმშველად, არამედ უკვეცელ-უკუმშველადც დასტურდება; შდრ.: *ისაა ჭეშმარიტი და მშვენიერი გამოთქმა სიყვარულისა მოყვარისადმი (გ. ტაბ.). „პეპელას ფრთებზე გამოვიძინე“ (ი. გრიშ.). ქარში ფრიალებენ პეპელები (მ. ჩიტ.).*

* თუმცა: ძველში ქუეყანის იყო, დღეს კი კვეცად-კუმშვადია (ქვეყნის).

III. 2.18. ბრუნების ტიპიზაციისათვის სალიტერატურო ქართულში. თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ბრუნების სისტემა, ერთი შეხედვით, სრულიად ნათელ და მარტივ სურათს წარმოგვიდგენს; ის ფაქტობრივ ერთტიპურია, როგორც არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს „**ბრუნება ქართულში ერთია: ბრუნვის ნიშნები... არსებითად ერთნაირია ყველა სახელთან**“.

მიუხედავად ამისა, ბრუნების ტიპების დადგენის საკითხი აზრთა სხვადასხვაობის მნიშვნელოვანი საფუძველი გახდა. გამოყოფილი ტიპების (სახეების) რაოდენობაც ნაირგვარია — ორი სახეობიდან დაწყებული, ცამეტით დამთავრებული (მივუთითებთ არა ქრონოლოგიური, არამედ რაოდენობის მატების პრინციპით):

ა) **ორი** ტიპი — ფუძეთანხმოვნისა და ფუძეხმოვნისა სახელები (ლ. კვაჭაძე).

ბ) **სამი** ტიპი — ბრუნვის ნიშანთა ცვლილების გათვალისწინებით (ა. შანიძე):

I (ფუძეთანხმ.)	II (ფუძეხმ. კვეც.)	III (ფუძეხმ. უკვეც.)
-მ	-ი	-ი
-მა	-მ	-მ
-ს	-ს	-ს
-ის	-ის	-ს(ი)
-ით	-ით	-თ(ი)
-ად	-დ	-დ
-ო	-ვ	-ვ

გ) ასევე **სამი** ტიპი, ოღონდ, ბრუნვის ნიშნების გარდა, ფუძის ვითარების ჩვენებით (არნ. ჩიქობავა):

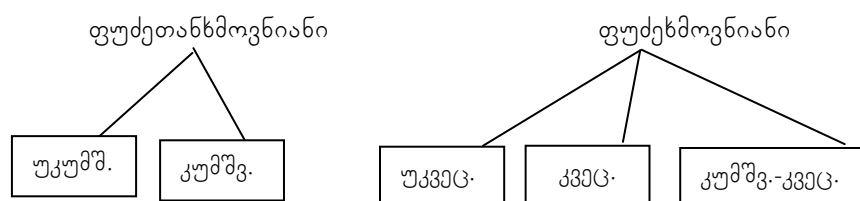
1. არც ბრუნვის ნიშანი იწვევს ცვლილებას ფუძეში, არც ფუძის დაბოლოება მოქმედებს ბრუნვის ნიშანზე (ფუძეთანხმოვნისა უკუმშველი);

2. ბრუნვის ნიშანი უცვლის ფუძეს ფორმას (ფუძეთანხმოვნისა კუმშვადი და ფუძეხმოვნისა კვეცადი);

3. ფუძე უცვლის სახეს ბრუნვის ნიშანს (ფუძეხმოვნისა უკვეცელი).

დ) **ოთხი** ტიპი: ა) კუმშვადი, ბ) უკუმშველი; გ) კვეცადი; დ) უკვეცელი (ა. ონიანი).

ე) **ხუთ** ტიპს ბრუნების სისტემაში ჩვენ ვიცნობთ სასკოლო გრამატიკიდან (ა. შანიძის, ლ. კვაჭაძისა და ი. იმნაიშვილის ავტორობით); ესენია (იერარქიულად):

ვ) ეს უკანასკნელი არსებითად გამარტივებული სახეა ვ. თოფურის ანალიზისა, რომელმაც ნაირსახეობათა სრული გათვალისწინების შედეგად **ცამეტი ტიპი** მიიღო (ვ. თოფურია).

ალარავინ დაობს იმაზე, რომ ბრუნების ტიპოლოგიური კლასიფიკაციისას ფუძისა და ბრუნვის ნიშანთა ურთიერთქმედება უნდა იქნეს გათვალისწინებული. ეს კი ძირითადად იმ ბრუნვებს ეხება, რომლებშიც ე.წ. კუმშვა და კვეცა მიმდინარეობს. ეს არის **VS** სტრუქტურის აუსლაუტის სახელური ფუძისა და **VC** სტრუქტურის სუფიქსების შეხვედრა ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში (-ის, -ით, -ად).

ამავე დროს, ბრუნების ტიპიზაციისას გათვალისწინებას მოითხოვს **-ებ-**იანი მრავლობითიც, ვინაიდან, ჯერ ერთი, ის ბრუნების ისეთსავე სრულ სისტემას იძლევა, როგორსაც მხოლობითი; მეორეც, რაც მთავარია, **-ებ** იმავე **VC** სტრუქტურის მორფემაა და მისი ზემოქმედება ფუძეზე ისევე გასათვალისწინებელია, როგორც ბრუნვის ნიშნებისა.

ბრუნების მორფოლოგიის, კერძოდ, ფუძის ვითარების გათვალისწინებით რვა ტიპის პარადიგმას მივიღებთ:

1	2	3	4	5	6	7	8
სახლ-	კედელ-	მაწონ-	წყარო	ძმა	ხე	თხუნელა	ქარხანა
„—„	კედლ-	მაწვნ-	„—„	ძმ-	ხ- ხე	თხუნელა თხუნელ-	ქარხნ-

თუ პარადიგმის ტიპებს მხოლოდ არსებითი სახელის მხოლობითი რიცხვის ბრუნების მიხედვით წარმოვადგენთ, ეს 8 ტიპი საკმარისი აღმოჩნდება (რამდენიმე ნაირსახეობის ან თავისებურების მითითებით); მაგალითად: ო ხმოვნის სრული რედუქცია მე-3 ტიპში [კოკ~~ო~~რ-ის] ან მთელი მარცვლის დაკარგვა მე-2 ტიპში: ამბ~~ო~~-ის და მისთ.); მაგრამ თუ მრავლობითის ჩვენებასაც გავითვალისწინებთ (რასაც ძნელად აევლება გვერდი), ამ ტიპებს რამდენიმე ქვეტიპი მიემატება, როგორც ეს მე-6 და მე-7 ტიპებისათვის არის მითითებული (ე ხმოვნის მრავლო-

ბითში უკვეცელობა და უკვეცელი ფუძის მრავლობითში კვეცა). ასეთივე ქვეტიპობრივი შემთხვევები იქნება:

ა) მე-2 ტიპისათვის:

ფებსაცმელ-ი

ფებსაცმელ-ის, მაგრამ ფებსაცმელებ-ი

ბ) ასევე მე-2 ტიპისათვის:

არჩევან-ი

არჩევან-ის, მაგრამ არჩევანებ-ი

გ) მე-7 ტიპისათვის:

ლურჯა

ლურჯა-ს(ი), მაგრამ ლურჯაებ-ი

დ) მე-8 ტიპისათვის:

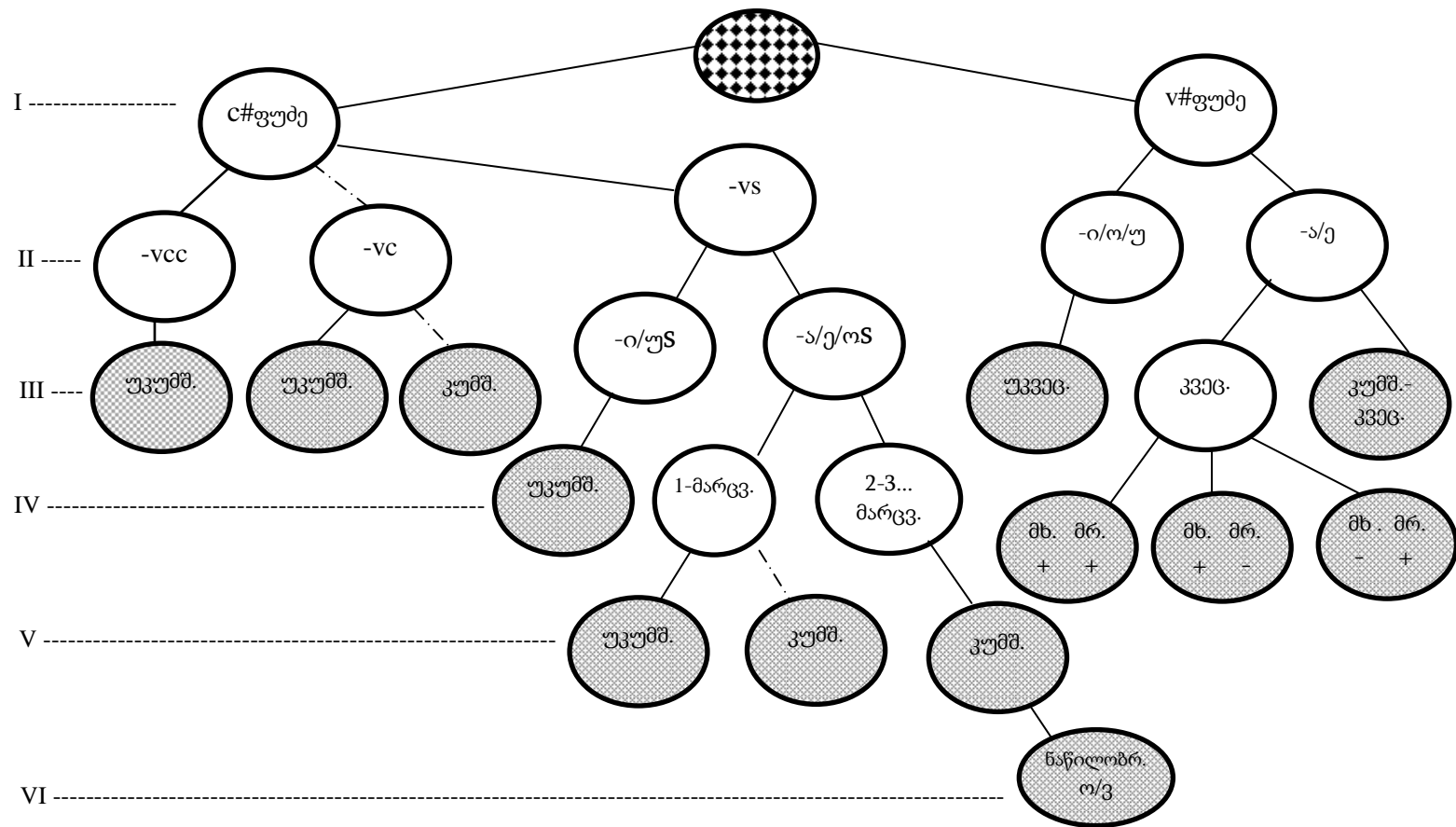
მხარე

მხარე-ის, მაგრამ მხარეებ-ი

შესაძლებელია სახელთა ფორმაცვალების საკლასიფიკაციო სქემა წარმოდგენილი იქნეს სხვა პრინციპითაც — მხოლოდ ფუძის აუსლაუტის სტრუქტურულიდან ამოსვლით.

რამდენადაც ბრუნების (სახელთა ფორმაცვალების) ნაირსახეობათა კლასიფიკაციის საფუძველი არაერთგვაროვანია, კერძოდ, გასათვალისწინებელია ფონოლოგიური, მორფოლოგიური და მორფონოლოგიური ასპექტები, ასევე, შესაბამისი სტრუქტურული მოდელირება არსებითად ამოცანების საფეხურებრივ დასმასა და გადაწყვეტას მოითხოვს, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია შესაბამისი საკლასიფიკაციო ვარიანტის იერარქიული (საფეხურებრივი) სისტემის აგება. ბუნებრივად გამოიყოფა იმდენი სისტემური საფეხური, რამდენი ახალი პარამეტრის გათვალისწინებაც შეიქნება საჭირო ახალი საკლასიფიკაციო პროცედურებისათვის.

ეს საკლასიფიკაციო ვარიანტი შესაძლებელია შემოთავაზებულ იქნეს შემდეგი იერარქიული (საფეხურებრივი) სქემის სახით:

კომენტარები სქემისათვის:

ამდენად, ქართული ენის ფონოლოგიური და მორფოლოგიური ბუნებიდან გამომდინარე, კლასიფიკაციის პირველი საფეხური ბინარულია:

I. **თანხმოვანფუძიანი — ხმოვანფუძიანი.** თუ შესაბამისი ოპერაციის საფუძვლად ავიღებთ ნეიტრალურ ბრუნვას — სახელობითს, მაშინ ოპოზიციის შექმნის **ი**—ხმოვნიანი (თანხმოვანფუძიანი) და **ა ე ო უ**—ხმოვნიანი (ხმოვანფუძიანი) სახელები. ის (უცხოური წარმომავლობის) სახელები, რომელთა **ი**—აუსლაუტი ფუძისეულია (*ტაქსი*), გამოწვევითა რეგისტრში აისახება (ხმოვანფუძიანებში გადაირიცხება).

II. შემდეგ საფეხურზე თანხმოვანფუძიან სახელთა კლასიფიკაცია კვლავ ფონემატურ საფუძველზე უნდა მოხდეს. კერძოდ, ცნობილი სიმბოლოების (**C, S, V**) მეშვეობით აღიწერება ფუძის ბოლოკიდური მარცვლის სტრუქტურა:

ა) **-VCC** (იგივე: **-VSC, -VCS, -VSS**); ბ) **-VC** და გ) **VS**

ხმოვანფუძიანი სახელები ამგვარ კომბინატორულ მიდგომას არ საჭიროებს, აქ ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნის მიხედვით გამოიყოფა ორი ქვეჯგუფი:

ა) **ო, უ, ი** — აუსლაუტი და ბ) **ა, ე** — აუსლაუტი.

III. ეს დანაწილება შესაძლებლობას იძლევა სახელების შემდგომი კლასიფიკაცია მოვახდინოთ ფუძეთა ცვალებადობის გათვალისწინებით. კერძოდ:

თანხმოვანფუძიანები:

(ა) ჯგუფი მთლიანად ფუძეუცვლელია;

(ბ) ჯგუფის ძირითადი ნაწილი (ა)-ს მიეკუთვნება, ამიტომაც შესაძლებელია კუმშვადი გამონაკლისების ცალკე რეგისტრაცია მოხდეს (*კაკაბი, ნაბადი, ნილაბი, ბეჭედი, ყასაბი*); ნაკლებ ადევკატური იქნება მათი გაერთიანება (გ) ჯგუფში, ვინაიდან ეს ნიშნავს გამონაკლისების პრიორიტეტულად აღიარებას.

(გ) ჯგუფი გულისხმობს უპირატესად ფუძეცვალებადი (კუმშვადი) სახელების არსებობას, ამიტომაც შემდგომ ეტაპზე შემოვა დამატებითი საკლასიფიკაციო ნიშნები (იხ. IV საფეხური).

ხმოვანფუძიანები:

(ა) ჯგუფი უკვეცელია (ორი ურთიერთგანსხვავებული გამონაკლისით — *ღვინო, ღრო*);

(ბ) ჯგუფი ამ საფეხურზე ორ ქვეჯგუფად გაიყოფა: 1. კვეცადები (გამონაკლისები ცალკე აისახება) და 2. კუმშვად-კვეცადები (ამ ჯგუფებისათვის დამატებითი ნიშანი ბრუნვის ფორმანტთა ალომორფული ნაირგვარობაა).

IV საფეხური: თანხმოვანფუძიანებში -VS ჯგუფი გაიყოფა **ი, უ**—ხმოვნიან და **ა, ე, ო**—ხმოვნიან ქვეჯგუფებად, რომელთაგან პირველი მთლიანად უკუმშველია, ხოლო მეორე, ჩვეულებისამებრ, კუმშვადი. ოდონდაც აქ აუცილებელი ხდება დამატებითი ნიშნის შემოტანა (იხ. V საფეხური).

ხ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ე ბ შ ი: (ა) ჯგუფი მხოლობითის და მრავლობითის ფუძეთა ჩვენების მიხედვით დაიყოფა სამ ქვეჯგუფად:

a) **ა**—ფუძიანი: ფუძე კვეცილია მხოლობითშიც და მრავლობითშიც (*მამა...*);

b) **ე**—ფუძიანი: ფუძე კვეცილია მხოლობითში, უკვეცელი — მრავლობითში (*ბე...*);

c) **ო**—ფუძიანი: უკვეცელია მხოლობითში, კვეცილი — მრავლობითში (*თხუნელა...*).

[შესაძლებელია ამ საკლასიფიკაციო საფეხურის სხვაგვარი ვერსია — იმავე შედეგით: კვეცადი ჯგუფი გაიყოს **ა**—ფუძიანებად და **ე**—ფუძიანებად, ხოლო მათგან პირველი — ორ ქვეჯგუფად].

შენიშვნა: ა) ცალკე წესად (და არა — ქვეჯგუფად) უნდა ჩამოყალიბდეს მინიმალურმარცვლიან ხმოვანფუძიან სახელთა ქცევა წოდებებში — ორივე ალომორფის შესაძლებლობა (**-გ/-ო**).

ბ) კვეცად-კუმშვად სახელთა მრავლობითში **ე**—ხმოვნიანი ფუძეც იკვეცება.

V საფეხური: ა, ე, ო ხმოვანთა შემცველი **VS**-სტრუქტურის აუსლაუტის თანხმოვანფუძიანი სახელები უნდა გაიყოს მარცვლოვნობის გათვალისწინებით:

a) ერთმარცვლიანები (რომელთა უმეტესობა უკუმშველია, კუმშვადობა — გამონაკლისი);

b) ერთზემეტმარცვლიანები (კუმშვადობის უპირატესი ნიშნით).

VI საფეხურზე V b) ჯგუფიდან ცალკე ქვეჯგუფად გამოიყოფა **ო-**ხმოვნის შემცველი ის ფუძეები, რომელნიც ექვემდებარებიან ნაწილობრივ რედუქციას: **ოავ** (*მაწონი — მაწვნის...*).

შენიშვნა: სრულრედუქციანი **ო** ექცევა **ა, ე** ხმოვანთა რიგში, ოღონდაც განსასაზღვრი ხდება ის კომბინატორული წესი (ლაბიალური გარემოცვა), რომელიც სრულ რედუქციას განაპირობებს (*საპონი — საპონის...*).

III. 2.19. ბრუნვათა ფუნქციები ქართულში

ქართულში ყველა ბრუნვას თავისი გამოკვეთილი ფუნქცია აქვს. მათგან ზოგს მხოლოდ ერთი ფუნქცია მოეპოვება, ზოგს კი — რამდენიმე ერთად (ასეთ დროს, ჩვეულებისამებრ, გამოიყოფა ძირითადი და დამატებითი ფუნქციები).

ბრუნვის ფორმები გრამატიკული ფუნქციის მიხედვით, პირველ რიგში, უნდა გავყოთ **პირდაპირ** და **ირიბ** ბრუნვებად. **პირდაპირ** ბრუნვებად უნდა მივიჩნიოთ ზმნასთან შეწყობილი პირების — სუბიექტისა და პირმიმართი ობიექტების ბრუნვები, ანუ პირველი სამი ბრუნვა (**სახელობითი, მოთხრობითი და მიცემითი**); დანარჩენები (მათ შორის — მიცემითიც, როცა ის სუბიექტს ან პირმიმართ ობიექტებს არ გამოხატავს) — **ირიბი** ბრუნვები იქნება.

III. 2.19.1. სახელობითი ბრუნვა. სახელობითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა მოქმედების **სუბიექტის** გამოხატვა.

აქვე უნდა დავაკონკრეტოთ, თუ რა ვითარებაში იხმარება სახელობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი სახელი ზმნის სუბიექტად; ეს ხდება შემდეგ შემთხვევებში:

ა) მოქმედებითი გვარის ზმნას სუბიექტი სახელობითის ფორმით შეეწყობა მხოლოდ პირველი სერიის ფორმებში:

ბავშვი ხატავს (*ბავშვი ხატავდა... ბავშვი დახატავს, ბავშვი დახატავდა...*)

ბ) ასეთივე წყობა გვაქვს ე. წ. მედიოაქტიურ ზმნებთან:

ბიჭი თამაშობს (*ბიჭი თამაშობდა...*).

გ) ვნებითი გვარის ფორმებთან დრო-კილოთა ყველა სერიაში:

აქტიურ სუბიექტად:

ბავშვი იმალება (*ბავშვი დაიმალა, ბავშვი დამალულა*).

ბიცოლა ილანძღება.

ბიჭი მეგობარს ეჭიდავება.

პასიურ სუბიექტად:

წერილ-ი იწერება (**წერილ-ი** დაიწერა, **წერილ-ი** დაწერილა...)

კვერცხ-ი წითლად შეიღებება.

დ) იდენტური ვითარებაა ე. წ. მედიოპასიურ ზმნებთანაც:

კაც-ი ზის (**კაც-ი** იჯდა, **კაც-ი** მჯდარა...)

ასევე სახელობითის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა ასევე **პირ-დაპირი ობიექტის** გამოხატვა მეორე და მესამე სერიის მწკრივებში:

დღემ **საჭმელ-ი** მოამზადა და ა. შ.

ასევე მნიშვნელოვანი ფუნქციაა სახელობითი ბრუნვის გამოყენება **შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად**:

მე **სტუდენტ-ი** ვარ, იგი **მასწავლებელ-ი** იყო...

შენიშვნა: სახელობითი ან მისი „წრფელობითი“ ვარიანტი გამოიყენება ე. წ. აღწერილობითი ვნებითის სახელად (მიმღებობურ) ნაწილად, შდრ.: **დეკლარაციის ყველა პუნქტი იქნა შეთანხმებული. // შეთანხმებულ იქნა დეკლარაციის ყველა პუნქტი.**

ცალკე დგას სახელობითი ე. წ. პრედიკატული განსაზღვრების როლში, რომლის სინტაქსური დატვირთვა გარემოებისას ენათესავება:

გოგონა **შეშინებული** იყურებოდა.

შდრ.: **ელგუჯა კი წყნარად, ჩუმად და პირმოკუმული** იჭურჭებოდა (ა. ყაზბ.).

სახელობითი ბრუნვის ფორმა გამოიყენება ასევე **დროის გარემოების** ფუნქციით, რასაც ძველი წარმომავლობა აქვს::

საქართველო დღე და ღამე იარალით ხელში იღვა (ილია).

სრული სამი წელი ვცხოვრობდით ჩვენ ერთად (ჭ. ლომთ).

უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე სალიტერატურო ენაში უფრო მართებულ ფორმებად მიჩნეულია მიცემითბრუნვიანი ვარიანტები: **ორ დღეს** დაყო, **სამ წელს** იმუშავა...

III. 2.19.2. მოთხრობითი (იგივე ერგატიული) ბრუნვა. მოთხრობითი (ერგატიული) სპეციფიკური ბრუნვაა, რომლის ანალოგიც ბევრ ენაში არ არსებობს; ან არსებობს, მაგრამ — რამდენადმე განსხვავებული

გრამატიკული მნიშვნელობით... ქართულში მოთხრობითს ერთადერთი, საუკუნეების მანძილზე უცვლელი ფუნქცია აქვს — გამოხატოს გარდამავალი ზმნის სუბიექტი მეორე სერიის ფორმებთან. ზმნა ამ დროს შეიძლება იყოს ორპირიანი, სამპირიანი და, ზოგჯერ — ერთპირიანიც კი (ამ დროს, როგორც წესი, დაკარგულია ობიექტური პირი); მაგ.:

ანუ ეგრე რამ დაგლია, ანუ პირველ რამ გაგავსო (რუსთაველი).

თუ კაცმა ვერ სცნო ჩვენი გული, ხომ იცის ღმერთმა... (ილია).

კიბეზე ვიღაცამ დაახველა (აკაკი).

ანალოგიური ფორმით წარმოდგება სუბიექტი ე. წ. მედიოაქტიურ ზმნათა II სერიის (პარადიგმის შემავსებელ) ფორმებთან:

ფეხბურთელმა ჩინებულად ითამაშა.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია სპეციფიკური სიტყვიერი ფორმულები (წარმოშობით მსაზღვრელ-საზღვრულები), რომლებიც ასევე მოთხრობით ბრუნვას გვიჩვენებენ:

არც ეგ არის ურიგო, შენმა მზე-მ! (ილია).

დედაშვილობა-მ, ბევრს არ ვთხოვ, შენს მიწას მიმაბარეო! (აკაკი)

III. 2.19.3. მიცემითი ბრუნვა. მიცემითი ბრუნვა გარდამავალი ზმნების **სუბიექტის** ბრუნვაა მესამე სერიის მწკრივებში, შესაბამის ინვერსიულ ფორმებთან:

მწერალ-ს წიგნი დაუწერია.

რეალური სუბიექტის ფუნქცია აქვს მიცემითს გარდაუვალ სტატიკურ ზმნებთანაც, თუ ამ ფორმების ინვერსიას ვალიარებთ:

ბავშვ-ს უყვარს თამაში.

კატა-ს სძულს ძაღლი.

კალატოზ-ს უჭირავს ქაფჩა...

რეალური სუბიექტისავე ბრუნვაა მიცემითი ერთპირიან (პირდაკარგულ) ზმნებთანაც:

ძაღლ-ს სიცივისგან აკანკალებს.

ბავშვ-ს შია.

მიცემითი არის ირიბი ობიექტის ბრუნვა ყველა სერიაში (გარდამავალი ზმნის III სერიის გარდა):

კაცი მეგობარ-ს წერილს სწერს.

ვოგო წერილ-ს ელოდება.

პირდაპირი ობიექტი მიცემით ბრუნვაში დგას მხოლოდ პირველი სერიის ფორმებთან. მეორე და მესამე სერიებში ის სახელობით ბრუნვაში გადადის; შდრ.:

კაცი წერილ-ს წერს.

კაცმა წერილ-ი დაწერა.

უბრალო დამატების ფუნქცია აქვს მიცემითბრუნვიან სახელს სახელზმნებთან შემდეგი ტიპის კონსტრუქციებში: **ხე-ს** ამოფარებული, **კედელ-ს** მიყუდებული, **ჯოხ-ს** დაყრდნობილი, **ფიქრ-ს** მიცემული და სხვ.

დროის შინაარსის გამომხატველ სახელებთან მიცემითის ფორმა **დროის გარემოების** მნიშვნელობას იძენს, ეს ფორმები ენაში დამოუკიდებელ **ზმნისართებად** ჩამოყალიბდა:

ორ დღე-ს დავრჩებით.

საღამო-ს მოვალ.

იმ კვირა-ს ჩამოვდივარ.

ამ ზაფხულ-ს დასასვენებლად მივდივარ.

მომავალ წელ-ს გაკეთდება...

ასეთივე ვითარებაა მაშინ, როდესაც მიცემითი ბრუნვის მეშვეობით **ადგილის გარემოების** გამოხატვა ხდება. ეს ზედსართავ (იშვიათად — არსებით) სახელებზე მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დართვის დროს ხდება:

ახლო-ს მოვიდა.

შორ-ს წავიდა.

მთა-ს ვიყავ.

III. 2.19.4. ნათესაობითი ბრუნვა.

ნათესაობითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა სუბსტანტიური ანუ **მართული მსაზღვრელის** გამოხატვა:

მზ-ის სხივი

მთვარ-ის შუქი

ქალ-ის კაბა...

კიდევ ერთი სპეციფიკური და აქტიური ფუნქცია, რომელიც ნათესაობით ბრუნვას აქვს, ეს არის უბრალო დამატების გამოხატვა სახელზმნასთან შესიტყვების დროს:

ა) ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება:

მეზობლ-ის წამოწყებული საქმე.

ქალ-ის გაკეთებული საქმელი

ზეიმ-ის დაწყება

საკვებ-ის გაფუჭება

ბ) პირდაპირდამატებისებრი უბრალო დამატება:

კერძ-ის მოსამზადებელი ქვაბი

საჭმლ-ის კეთება

სახლ-ის დალაგება

გ) ირიბისებრი უბრალო დამატება:

ფენბურთ-ის მაყურებელი.

ცნვრ-ის მოდარაჯე ძაღლი.

ზოგიერთ სპეციფიკურ (მაგალითად, **გუნება-განწყობის**) გამო-
მხატველ ზმნასთან:

ბავშვ-ს მგლ-ის ეშინია.

გარდა ამისა, ნათესაობით ბრუნვა გამოიყენება ზოგ თავისებურ
შემთხვევაში:

ა) **ასაკის** აღნიშვნისას:

სამი წლ-ის ბავშვი

ხუთი თვ-ის ლეკვი

ათი საუკუნ-ის ისტორია

არც თუ იშვიათად ამ შინაარსის ნათესაობითი გვევლინება: **შე-
დგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად:**

მაშინ ისიც ამ ხნ-ის იყო...

ბ) **რაიმეს ღირებულებების** აღნიშვნისას:

სამი ლარ-ის კარტოფილი

სამასი დოლარ-ის სამკაული

ლოკალიზაციისა და ზოგი სხვა ფუნქციის გამოსახატავად ძალზე
აქტიურია თანდებულიანი ნათესაობითი (იხ. თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი
ბ რ უ ნ ვ ე ბ ი).

III. 2.19.5. მოქმედებითი ბრუნვა.

მოქმედებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა **მოქმედე-
ბის იარაღის** ან **სამოქმედო მასალის** გამოხატვა. ამ დროს მოქმედე-
ბითბრუნვიანი სახელი **უბრალო დამატების** როლში გამოდის:

დან-ით პური დაჭრა.
ძაფ-ით ქუდი მოქსოვა.
ნემს-ით შარვალი გაკერა.
ჩაქუჩ-ით ლურსმანი ჩააჭედა.
მანქან-ით ბავშვი წაიყვანა.
აგურ-ით სახლი ააშენა...

იგივე კონსტრუქცია შენარჩუნდება სახელზმნებში:

დან-ით პურის დაჭრა,
დან-ით დაჭრილი პური და მისთ.

მოქმედებითში დასმული სახელი გამოიყენება ასევე **ადგილის, დროის, ვითარებისა და მიზეზის გარემოებების** გადმოსაცემად:

ა) **ადგილის გარემოება:**

დასავლეთ-ით მზე ჩადიოდა.
ჩრდილოეთ-ით ღრუბელი მოჩანდა.
მთ-ით ბარად ჩამოვარდებოდა...

ბ) **დროის გარემოება:**

დიღ-ით აღრე ვღებები.
ზაფხულობ-ით ზღვაზე ვისვენებთ.
აქ ზამთრობ-ით დიდი თოვლი იცის.

გ) **ვითარების გარემოება:**

სიყვარულ-ით მიიღო.
სიხარულ-ით შეხვდა.

დ) **მიზეზის გარემოება:**

შიშ-ით ლამის გათავდა.
სიხარულ-ით კინაღამ გადაირია.

მოქმედებითი ბრუნვის ფორმიანი სახელები გამოიყენება **თანაობის** აღსანიშნავადაც:

ცოლ-ით და *ბავშვებ-ით* მოვიდა.
ყვავილებ-ით მოგვადგა კარზე.

მოქმედებითი ფართოდ გამოიყენება **პარონომაზიულ** გამოთქმებში:

ქალს კვლავ ეძინა ნეტარის ძილ-ით (ილია).
ხედვით ვერაფერს ხედავს.
სიკვდილით არ მომკვდარა, მაგრამ დახეიბრდა.

მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა გამოიყენება წარმომავლობა-ნათესაობის გამომხატველ კონსტრუქციაში:

მე ვარ თბილისელი, წარმოშობ-ით — იმერელი.

წავკისელია, სახელით — მახარე.

მოქმედებითი ბრუნვა თანამედროვე ქართულში ფართოდ გამოიყენება სიტყვაწარმოების საფუძვლად, ძირითადად — სპეციალურ ტერმინოლოგიაში (*კითხვ-ით-ი წინადადება, მემკვიდრეობ-ით-ი დაავადება, თავდაცვ-ით-ი რეაქცია...*)

III. 2.19.6. ვითარებითი ბრუნვა. ვითარებითი ბრუნვის ერთ-ერთი უმთავრესი ფუნქცია **გარდაქცევითობის** გამოხატვაა. ამ ბრუნვაში დასმული **უბრალო დამატებით** გამოიხატება ცვალება, გარდასახვა, გარდაქმნა:

წყალი ღვინო-დ იქცა.

გოგონა ქალ-ად იქცა.

ბალი წალკოტ-ად აქცია.

ჩვენი ძველი ნაცნობი სიძე-დ მოგვევლინა...

ძალიან ხშირია ვითარებითი ბრუნვის ნიშნით **ვითარების ზმნი-ზედების** წარმოება:

აქ ხშირ-ად მოვდივარ.

კარგ-ად მოიქცა.

გემრიელ-ად მიირთმევს...

ვითარებითბრუნვიანი სახელები ფართოდ გამოიყენება **მიზნის გარემოების** ფუნქციით; როგორც წესი, ეს მყოფადის მიმღეობებთან ხდება:

სათევზაო-დ წავიდა.

საჭმელ-ად არ ვარგა.

საზიარებლ-ად ვიყავით მისული.

ასევე ვითარებითი ბრუნვის ფორმა გამოიყენება ადგილისა და დროის გარემოებათა ფუნქციით:

ა) **ადგილის:**

ამ ქვეყნ-ად სამართალი არის, განა?

სოფლ-ად ცხოვრება უფრო მდორედ მიედინება...

ბ) **დროის:**

აქ ძველ-ად ეკლესია იდგა.

ვითარებითი ბრუნვის ფორმა გვხვდება სპეციფიკურ სიტყვათშეხამებებში (შდრ.: **-ით**):

მოვიდა ჩვენი კლასელი, გვარ-ად — აბესაძე.

წერეთელი, სახელ-ად — დავითი...

ეს კონსტრუქცია აშკარად შედგენილი შემასმენლის შეკვეცილი ვარიანტია: **გვარ-ად იყო..., სახელად ერქვა...** და ა. შ.

დაბოლოს — ვითარებითი ბრუნვა აქტიურად გამოიყენება სიტყვა-წარმოებითი ფუნქციით, ახალი ტერმინოლოგიის საწარმოებლად (**დრეკ-ად-ი, მართვ-ად-ი, ტევ-ად-ი** და ა. შ.).

III. 2.19.7. წოდებითი ბრუნვა. წოდებით ბრუნვას ერთადერთი ფუნქცია აქვს — მიმართვა. მაგ.: *დამიყვავე, ქარ-ო, ნუ ხარ მკაცრი! (ანა)*

სხვა ბრუნვებისაგან განსხვავებით, წოდებითს უკიდურესად აქვს შეზღუდული სინტაგმატური პოტენცია, მხოლოდ მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმების სახით გვხვდება:

ჩემ-ო კარგ-ო ქვეყანა-ვ, რაზედ მოგიწყენია! (ილია)

III. 2.20. თანდებულიანი ბრუნვები. ტრადიციული განმარტების თანახმად: „თანდებული ჰქვია დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელ სიტყვას ან ბგერათა კომპლექსს, რომელიც დაერთვის სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას, რომ აღნიშნოს მდებარეობა, მიმართულება, დანიშნულება ან სხვა რაიმე დამოკიდებულება დასახელებულ საგანთან“ (ა. შანიძე).

თავისი დანიშნულებიდან გამომდინარე თანდებული დაერთვის არსებით სახელს; დანარჩენ სახელებს — იმდენად, რამდენადაც ისინი არსებითის როლს ასრულებენ. ლოკალიზაციის აღნიშვნის ფუნქციით თანდებულები დაერთვის შესაბამისი შინაარსის ზმნისართებსაც. ერთი და იგივე თანდებული შეიძლება სხვადასხვა ბრუნვას დაერთოს. სხვადასხვა ბრუნვასთან გამოყენებული თანდებული ხშირად სხვადასხვა ფუნქციის მქონეა.

სახელზე თანდებულის დართვისას ზოგიერთმა ბრუნვამ დაკარგა ბრუნვის ნიშანი და გარეგნულად ფუძეს დაემთხვა: **ინსტიტუტ-ში, სტუდენტ-თან, დაფა-ზე, დღე-მდე** და სხვ. მაგრამ ასეთ ფორმათა გრამატიკული შეფასება ხდება ისტორიული პროცესების გათვალისწინებით (***დღე-დ-მდე** და მისთ.). ანალოგიურად შეფასდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ურთიერთგავლენის შედეგად ისე შეიცვალა

ბრუნვის ნიშანიც და თანდებულიც, რომ ფორმის მორფოლოგიური სეგმენტაცია პირობითად თუ შეიძლება: **სახლიდან** (←სახლ-ით-გან).

თანამედროვე ქართულში თანდებულთა რაოდენობა დიდი არ არის. ბრუნვის ფორმასთან მიმართების თვალსაზრისით თანდებული ორგვარია — შერწყმული და ცალკე მდგომი. მორფოლოგიური თვალსაზრისით უპირველესად გვიანტერესებს შერწყმული თანდებულები.

თანდებული რანგობრივად იკავებს ბრუნვის ნიშნის მომდევნო პოზიციას (მისი შემდგომი პოზიცია შეიძლება მხოლოდ ნაწილაკმა დაიჭიროს). ის დაერთვის ყველა ბრუნვის ფორმას, გარდა მოთხრობითისა და წოდებითისა.

თანდებულიანი სახელობითი. სახელობით ბრუნვაში ოდენ **-ვით** თანდებული დასტურდება; ის მხოლოდ თანხმოვანფუძიან სახელებს დაერთვის და ამ პოზიციაშიც მიცემით ბრუნვასთან მონაცვლეობს. მაგ.: **ბავშვით, ჩიტით, ნისლით...** (შდრ.: **ბავშვსავით** და მისთ.). ფუნქციურად იგივეა, რაც მიცემითი.

თანდებულები მიცემითთან. მიცემით ბრუნვას დაერთვის თანდებულები: **-ვით, -თან, -ზე, -ში.**

-ვით თანდებული მიცემითში დაერთვის როგორც თანხმოვანფუძიან, ისე ხმოვანფუძიან სახელებს. ბრუნვის ნიშანი მასთან გავრცობილი სახითაა წარმოდგენილი: **ცა-სა-ვით, ქვა-სა-ვით, ძაღლ-სა-ვით, შენ-სა-ვით...** (შდრ.: **ძაღლ-ი-ვით** და მისთ.) გამოიყენება მსგავსების, შედარების გამოსახატავად.

-თან თანდებულის დართვისას თანხმოვანფუძიან სახელთან ბრუნვის ნიშანი იკარგება თანხმოვანთა თავმოყრის გამო (**სახლ-თან** ← სახლ-ს-თან), ხოლო ხმოვანფუძიან სახელთან ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებულია (**დედა-ს-თან**). გამოხატავს რაიმესთან (ვინმესთან) ახლოს ან ვინმესთან (რაიმესთან) ერთად ყოფნას.

-ზე და **-ში** თანდებულების მორფონოლოგია იდენტურია — თანდებულის წინ მიცემითი ბრუნვის ნიშანი იკარგება (**ხიდ-ზე, მთა-ზე, სახლ-ში, ვზა-ში...**), ბრუნვის ნიშანი მხოლოდ ორ ნაცვალსახელთან არის შენარჩუნებული (**მა-ს-ზე, მა-ს-ში, ვი-ს-ზე...**).

ეს თანდებულები გამოხატავენ ფიზიკურ ლოკალიზაციას, მდებარეობას (რაიმეს „ზემოთ“, რაიმეს „შიგნით“); აგრეთვე დროულსა და ზოგ სხვა მიმართებას.

მიცემით ბრუნვასთან გამოიყენება ასევე ცალკე მდგომი თანდებულები **შუა** და **შორის**, სინონიმური ფუნქციით (*მეზობლებს შორის, თვალსა და ხელს შუა*).

თანდებულები ნათესაობითან. ნათესაობით ბრუნვას დაერთვის შემდეგი თანდებულები: **-თვის, -გან, -კენ, -ებრ, -თანავე, -დამი.**

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაზე თანდებულის დართვისას ბრუნვის ნიშანი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს როგორც გაუვრცობელი, ისე — გავრცობილი სახით: *ძმის-გან // ძმის-ა-გან, ბიჭის-გან // ბიჭის-ა-გან...* თანამედროვე ქართულში უფრო ხშირად გავრცობილი ვარიანტი გამოიყენება.

-თვის თანდებული აღნიშნავს: ა) დანიშნულებას, განკუთვნებას: *მეგობრის-თვის, მეზობლის-თვის, სტუმრის-თვის...* ბ) მისაღწევ მიზანს: *შერიგების-თვის, გაყრის-თვის...*

-გან თანდებული აღნიშნავს: ა) ვინმესგან (რაიმესგან) მომდინარეობს, გამომდინარეობას: *მეგობრის-გან, დედის-გან, ძმის-გან...* ბ) რაიმეს წარმომქმნელ მასალას: *ბალახის-გან, ქალაქის-გან, თიხის-გან...* გ) გამომწვევ მიზეზს: *ვნების-გან, სიხარულის-გან, დარდის-გან...*

-კენ თანდებული აღნიშნავს მიმართულებას: *სახლის-კენ, ქალაქის-კენ, სკოლის-კენ...*

-ებრ თანდებული გამოიყენება მსგავსების, შედარების შინაარსით და ამით ის უტოლდება **-ვით** თანდებულის მნიშვნელობას (შდრ. *სპილოვ-ებრ — სპილოსავით...*). თანამედროვე ქართულში მას არქაული სტილისტიკური დატვირთვა აქვს, უფრო ბუნებრივია ნაცვალსახელებთან: *ჩემ-ებრ, თქვენ-ებრ...*

-თანავე, ჩვეულებისამებრ, გამოიყენება მასდარებთან და გამოხატავს ერთი მოქმედების დროულ სიახლოვეს მეორესთან: *გათენების-თანავე, წასვლის-თანავე...*

-დამი || -დმი. -დამი ვარიანტი პირის ნაცვალსახელებს დაერთვის: *შენ-დამი, თქვენ-დამი...* ხოლო ვარიანტი **-დმი** არსებით სახელებს: *მეგობრის-დმი, ქვეყნის-დმი...* იგი აღნიშნავს მიმართებას ვინმესთან, რაიმესთან.

ნათესაობით ბრუნვასთან გამოიყენება ასევე ცალკე მდგომი თანდებულები: **მიერ, გამო, მიმართ (მომართ), გარდა, შესახებ...** აგრეთვე ზმნისართები თანდებულის ფუნქციით... **იქით, აქეთ, წინ, უკან, ზემოთ, ქვემოთ...** (*ჩემ მიერ, მეგობრის მიმართ, ნაცნობობის გარდა... ხის იქით, სახლის წინ, ხიდის ქვემოთ...*).

თანდებულები მოქმედებითან. მოქმედებით ბრუნვას დაერთვის **-ურთ** თანდებული. იგი გამოხატავს ვინმეს (რაიმეს) თანაობას, თან ყოფნას. მაგ.: *ბავშვით-ურთ, კალმით-ურთ...*

-(ი)დან: მიღებულია ფონეტიკური პროცესის შედეგად (← იღ-გან ← -ით-გან). აღნიშნავს გამოსვლითობას: *სახლიდან, ქალაქიდან...*

თანდებულიანი ვითარებითი. ამ ბრუნვასთან გვაქვს მხოლოდ **-მდე / -მდის** თანდებული. გამოხატავს სივრცულ ან დროულ მიწვენი-თობას. მაგ.: *მუხლა-მდე, ყელა-მდე, ჭერა-მდე, (იმ) კვირა-მდე, ოცა-მდე...* თანამედროვე ქართულში ძირითადია **-მდე** ვარიანტი.

III. 2.21. არსებითი სახელის რიცხვი. რიცხვის გრამატიკული კატეგორია დამახასიათებელია არსებითი სახელისათვის (და, შესაბამისად, მისი ფარდი ნაცვალსახელისათვის); რიცხოვნობა (რაოდენობა) საგანთა კლასების ობიექტური მდგომარეობაა და არსებით სახელთა კლასი ამ ვითარებას ასახავს.

ყველა სხვა შემთხვევაში (ზედსართავ სახელებთან, ზმნებთან...) რიცხვის გამოხატვა არსებით სახელთან შეთანხმების (მის რაოდენობრივ შინაარსთან გრამატიკული შეხამების) შედეგია: ზედსართავი სახელი (ან მისი ფარდი ნაცვალსახელი) შეიძლება შეეთანხმოს რიცხვში არსებით სახელს (*მთაწი მალაწი*), ან „მიჰბაძოს“ მას — არსებითი სახელის ფუნქციით გამოყენებისას (*წითლები, „მშვიდობით, ჩემნო“...*); ზმნაში ასევე აისახება მასთან შეწყობილი არსებითი სახელის რიცხვი (*მთები... ძილს მისცემიან“*).

რიცხვის კატეგორია არსებით სახელში წარმოდგენილია ერთი -ს ა და მ რ ა ვ ლ ის ოპოზიციის სახით. მრავალი ამ შემთხვევაში გულისხმობს ერთზე მეტს — ორსაც, სამსაც და მეტსაც; მრავლობითი რიცხვი ითავსებს ზოგად სიმრავლესაც (ბევრი) და კონკრეტულსაც (სამი, ცხრა...).

რიცხვი ანუ სიმრავლე ენაში შეიძლება აღინიშნოს სამგვარად:

1. ლექსიკურად (*მრავალი გულშემატკივარი, არაერთი არსება...*);
2. გრამატიკულად (*კრავ-ებ-ი...*);
3. სუბლექტურად (ფუძის მონაცვლეობით): *შენ — თქვენ...*

ფუძის სუბლექტური მონაცვლეობა დამახასიათებელია გარკვეული ზმნებისა და ნაცვალსახელებისათვის, არსებითი სახელი სუბლექტივიზმს არ ექვემდებარება, თუ ამაღ არ მივიჩნევთ კრებითი სახელების მიმარ-

თებას ერთის გამომხატველ სახელებთან: *ცხვარი — ფა რ ა, კაცი — ხ ა ლ ხ ი...*

რიცხვის კატეგორიის ორი საოპოზიციო წევრიდან ერთი — მხოლოდითი — არამარკირებულია, მას მორფოლოგიური ნიშანი არ მოეპოვება: *ხელ-ი, ქვა, ბავშვ-ი...*

მორფოლოგიურად მარკირებულია მრავლობითი; მაგრამ მრავლობითი ერთგვაროვანი არ არის, ანუ მრავლობითის მარკერი განსხვავებულია როგორც მასალობრივ, ისე — ტიპობრივ.

III. 2.22. ორი ტიპის მრავლობითის თანაარსებობა.

რიცხვის გრამატიკული კატეგორია არსებით სახელში ორგვარ სისტემას გვიჩვენებს: ერთს — წმინდად აგლუტინაციურს (**-ებ-** სუფიქსიანი მრავლობითი), ხოლო მეორეს — შერეულს (**-ნ/-თ** სუფიქსებიანი მრავლობითი).

-ებ სუფიქსი აგლუტინაციას განასახიერებს იმდენად, რამდენადაც ის ყველა ბრუნვაში დამოუკიდებლად, ბრუნვის ნიშნის პარალელურად, გამოხატავს სიმრავლეს (*ბავშვ-ებ-ი, ბავშვ-ებ-მა...*).

ნართანიანი შერეული — ფლექსიურ-აგლუტინაციური წარმოებაა, რამდენადაც **-ნ** სუფიქსი ისეთსავე მორფოლოგიურ პოზიციას იკავებს ბრუნვის ნიშანთან, როგორსაც **-ებ** (*კაც-ნ-ი, კაც-ნ-ო*), ხოლო **თ(ა)** სუფიქსი ბრუნვის ნიშნის ფუნქციასაც თვითონ ითავსებს (*მწერალ-თა კავშირი*).

მათგან ძირითადი და გაბატონებულია **-ებ**-იანი მრავლობითი; **ნართანიან** მრავლობითს ძირითადად არქაული სტილისტიკური დატვირთვა აქვს.

III. 2.23. ებ-იანი მრავლობითი.

თანამედროვე ქართულში არსებითი სახელის მრავლობითის ყველაზე გავრცელებული (გაბატონებული) ფორმანტია **-ებ** სუფიქსი.

-ებ ნიშნის გამოვლენა, როგორც ითქვა, წმინდად აგლუტინაციურია. ეს ნიშანი ადგილს იკავებს ფუძესა და ბრუნვის ნიშნებს შორის, ანუ **-ებ** არსებითად მრავლობითის ფუძის მაწარმოებელი ხდება. ეს ცხადად ჩანს სახელის ბრუნების შედარებით მხოლოდითსა და მრავლობითში:

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	სახლ-ი	სახლ-ებ-ი
მოთ.	სახლ-მა	სახლ-ებ-მა
მიც.	სახლ-ს	სახლ-ებ-ს

ნათ.	სახლ-ის	სახლ-ებ-ის
მოქ.	სახლ-ით	სახლ-ებ-ით
ვით.	სახლ-ად	სახლ-ებ-ად
წოდ.	სახლ-ო	სახლ-ებ-ო

როგორც ვხედავთ, მხოლობითისა და მრავლობითის ბრუნების პარადიგმა (ბრუნვის ნიშანთა სისტემა) ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება და არსებითად ერთმანეთს უპირისპირდება ორი ფუძე, **სახლ-** და **სახლებ-**. ამიტომაც აღნიშნავს აკაკი შანიძე, რომ „მრავლობითი რიცხვის წარმოება არსებითად წარმოქმნას ეკუთვნის“.

III. 2.24. ებ-იანი მრავლობითის მორფოლოგია. -ებ სუფიქსი, როგორც ფორმანტი, ერთ-ერთი ყველაზე უცვლელია ამგვარ ელემენტთა შორის.

საქმე ის არის, რომ **-ებ** ისეთი მორფოლოგიური ელემენტია, **VC** სტრუქტურითა და **ე** ხმოვნის არსებობით, რომ ის, წესით, რედუქციას უნდა ექვემდებარებოდეს (შდრ.: ასეთივე მდგრადობა ახასიათებს **-ებ** თემის ნიშანს).

მაგრამ არ არსებობს **-ებ** სუფიქსის **ე** ხმოვნის რედუქციის არც ერთი შემთხვევა.

სამაგიეროდ, **-ებ** სუფიქსს ისეთივე გავლენა აქვს ფუძეზე (სარედუქციო სეგმენტზე), როგორც **VC** ტიპის ბრუნვის ნიშნებს (-ის, -ით, -ად) ახასიათებს: **-ებ** სუფიქსი უცვლელია, ხოლო მისი გავლენით რედუქციას განიცდის წინამავალი მარცვლის ხმოვანი: *მამალ-* → *მამ~~ლ~~-ებ*; *კედელ-* → *კედ~~ლ~~-ებ*...

ამ შემთხვევაში კუმშვა, ცხადია, ფუძეს ყველა ბრუნვაში მოსდის:

სახ.	ტაძ ~~რ~~ -ებ-ი
მოთ.	ტაძ ~~რ~~ -ებ-მა
მიც.	ტაძ ~~რ~~ -ებ-ს
ნათ.	ტაძ ~~რ~~ -ებ-ის
მოქ.	ტაძ ~~რ~~ -ებ-ით
ვით.	ტაძ ~~რ~~ -ებ-ად
წოდ.	ტაძ ~~რ~~ -ებ-ო

ამგვარად, **-ებ** ელემენტი კუმშავს კუმშვად ფუძეს (*მგ~~ლ~~-ებ-ი...*); ის ასევე კვეცავს კვეცად ფუძეს (*გ~~ზ~~-ებ-ი...*) და კვეცავს და კუმშავს კვეცად-კუმშვად ფუძეს (*კე~~ბ~~ლ~~ლ~~-ებ-ი...*)... ასევე ყველა ბრუნვაში:

სახ.	გზღ-ებ-ი	პეპღღ-ებ-ი
მოთ.	გზღ-ებ-მა	პეპღღ-ებ-მა
მიც.	გზღ-ებ-ს	პეპღღ-ებ-ს
ნათ.	გზღ-ებ-ის	პეპღღ-ებ-ის
მოქ.	გზღ-ებ-ით	პეპღღ-ებ-ით
ვით.	გზღ-ებ-ად	პეპღღ-ებ-ად
წოდ.	გზღ-ებ-ო	პეპღღ-ებ-ო

მორფოლოგიის თვალსაზრისით აქ ყველაფერი კანონზომიერია; მაგრამ ამ ფორმაწარმოების ერთ-ერთი ყველაზე დიდი თავისებურებაა **ე** ფუძეხმოვნისანი სახელების უკვეცელობა **-ებ-**იან მრავლობითში: *ხე-ებ-ი, მხარე-ებ-ი, დღე-ებ-ი...*

რამ განაპირობა კვეცის პირობების ამგვარი დარღვევა, ჯერჯერობით ამოუხსნელია; შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ეს არის იდენტური ხმოვნების თავმოყრა; მაგრამ ეს სხვა მსგავს შემთხვევაში ფუძის **ე**-ს დაკარგვის დამატებითი ფაქტორია (შდრ.: *სა-რუ-ე*, მაგრამ *სა-ბძელ-ი* ← *სა-ბზე-ელ-ი...*). შესაძლებელია სტრუქტურულ ანალოგად აქ გავიხსენოთ იდენტურ ხმოვნებს შორის, მორფემათა საზღვარზე, **-ვ-**თანხმოვნის გაჩენის შემთხვევები: *სარ-ძე-ვ-ე...* მაგრამ **ვ**-ს ჩართვაც სწორედ **ეე** მიმდევრობის არაბუნებრიობაზე მიანიშნებს.

სახელთა ფორმაწარმოების მორფონოლოგია წარმოაჩენს ისეთ შემთხვევებსაც, როდესაც **-ებ** ფორმანტს ფუძის მიმართ მეტი გამგლენელი ძალა აქვს, ვიდრე ანალოგიური სტრუქტურის ბრუნვის ნიშნებს. კერძოდ, გარკვეული უკვეცელი სახელები **-ებ-**იან მრავლობითში იკვეცება. შდრ.:

მელაკუდა:

მელაკუდა-ს(ი), მაგრამ — *მელაკუდღ-ებ-ი*

ნიკორა:

ნიკორა-ს(ი), მაგრამ — *ნიკორღ-ებ-ი*

ყინტორა:

ყინტორა-ს(ი), მაგრამ — *ყინტორღ-ებ-ი*

ყურცქვიტა:

ყურცქვიტა-ს(ი), მაგრამ — *ყურცქვიტღ-ებ-ი*

ბოლოქანქარა:

ბოლოქანქარა-ს(ი), მაგრამ — *ბოლოქანქარღ-ებ-ი*.

შენიშვნა: 1. ზოგი სახელი, რომელიც ამ ჯგუფში იყო ჩარიცხული (მაგ., **ძრავა** — ტრადიციული ორთოგრაფიით: **ძრავა-ს(ი)**, **ძრავებ-ი**), ვფიქრობთ, კვეცადთა რიგში გადავიდა (**ძრავებ-ისა**, **ძრავებ-ებ-ი**).

შენიშვნა 2. **-ებ** სუფიქსის დართვის შემთხვევაში ფუძის ნაწილობრივ ცვლილებას (გართულებას) განიცდის ერთადერთი სახელი: **ხბო**, მაგრამ **ხბორ-ებ-ი**.

III. 2.25. ნართანიანი მრავლობითი. სახელთა მრავლობითის მეორე სახეობა, ე. წ. **ნართანიანი მრავლობითი**, არსებითად განსხვავდება განხილული **-ებ**-იანი მრავლობითისაგან. ის შერეული ტიპის წარმოებაა, რამდენადაც სიმრავლის გამომხატველი ორი ურთიერთმონაცვლე სუფიქსია გამოყენებული: **-ნ** და **-თ**. თანაც ეს სუფიქსები გრამატიკული ბუნებით განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

-ნ სუფიქსი მხოლოდ სახელობითსა და წოდებითში გამოიყენება და ის სტრუქტურულად, **-ებ**-ის მსგავსად, ავლუტინაციური ტიპისაა: ჯერ — რიცხვის ნიშანი, შემდეგ — ბრუნვისა:

სახ. კაც-**ნ**-ი

წოდ. კაც-**ნ**-ო

-ნ-სთან მონაცვლე **-თ** სუფიქსის გრამატიკული ბუნება განსხვავებულია ორმხრივ:

ა) ის საერთოა ყველა დანარჩენი ბრუნვისათვის (ჩვეულებისამებრ — მოთხრობითის, მიცემითისა და ნათესაობითისათვის);

ბ) ის ითავსებს როგორც რიცხვის, ისე ბრუნვის გამომხატვის ფუნქციას.

ამგვარად, **კაც-თ(ა)** ერთდროულად არის მრავლობითი რიცხვის გამომხატველიც და ერთ-ერთი ბრუნვის ფუნქციის შემსრულებელიც: მოთხრობითის, მიცემითის ან ნათესაობითისა.

შენიშვნა: 1. თუ რომელ ბრუნვას ეკუთვნის **თანიანი** ფორმა, ამისი ამოცნობა **-ებ**-იანი მრავლობითის ჩანაცვლებით შეიძლება; მაგალითად:

„*ნეტავი ძმათა მრავალთა!*“ (= *ნეტავი ძმებ-ს*: მიც.);

„*პირთა საძიებელი*“ (= *პირებ-ის საძიებელი*: ნათ.).

2. მიჩნეულია, რომ **თანიან** ფორმას მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების გამომხატვის ფუნქცია არა აქვს; თუმცა იშვიათმა, მაგრამ უდავო ემპირიულმა

მასალამ დაადასტურა, რომ ასეთი შემთხვევებიც რეალურია (ლ. კვაჭაძე).

III. 2.26. ნართანინი მრავლობითის მორფონოლოგია. -ნ სუფიქსის დართვა სახელის ფუძეზე არანაირ დამატებით მორფონოლოგიურ ძვრას არ იწვევს და არც წარმოთქმისა თუ დაწერილობის თავისებურებებს ავლენს (თუ არ გავითვალისწინებთ ფუძისეულ **ნ**-სთან მის შეხვედრას: *ბან-ნ-ი, გვირგვინ-ნ-ი...*).

რაც შეეხება **-თ(ა)** სუფიქსს:

ფორმალური თვალსაზრისით ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს **-თ/-თა** ვარიანტთა მიმართება ისეთივეა, როგორც ბრუნვის ნიშნების გაუვრცობელი და გავრცობილი ვარიანტებისა. მაგრამ სინამდვილეში ამ ნიშანთა (ალომორფთა) განაწილების სურათი არ ასახავს იმ დისტრიბუციას, რაც ბრუნვის ნიშნებთან ემფატიკური ხმოვნის გამოყენებისას წარმოჩნდა (იხ. ზემოთ „ემფატიკური ხმოვანი...“). ასეთი განაწილება პირველ რიგში დაცული უნდა ყოფილიყო სუბსტანტიური მსაზღვრელის თანაირ ფორმებში; შესაბამისად, უნდა გვქონოდა მსაზღვრელ-საზღვრულის ოპოზიცია:

ადამიან-თ სევდა და სევდა ადამიან-თა

(შდრ.: *ადამიან-ის სევდა და სევდა ადამიან-ისა*)

სინამდვილეში სუბსტანტიური მსაზღვრელის პრეპოზიციაში გაბატონებულია **-თა** სუფიქსი (*ადამიან-თა სევდა*), ხოლო **-თ** ალომორფი მის გარკვეულ თავისუფალ ვარიანტად უნდა მივიჩნიოთ. ის ძირითადად ფრაზის რიტმის მარეგულირებლად ჩანს გამოყენებული:

„კაც-თ უბედობა თუმც არს სატირე...“ (ალ. ჭავჭავაძე).

-თ სუფიქსის პოზიცია უფრო მყარია სხვა (მოთხრობითი, მიცემითი) ბრუნვათა ფუნქციების შესრულებისას, შესაბამის სახელთა აქტანტებად (ძირითადად — სუბიექტად) გამოყენების შემთხვევაში:

„მთათ მითხრეს: „ნუ დაგვივიწყებ...“ (ვაჟა);

„მთათ ორბის ფრთები მოისხეს“ (ანა);

„შავთა დროთ ვერა შესცვალეს მის გული ანდამატისა“ (ვრ. ორბ.);

ამ შემთხვევაში უკვე შეიძლება ლაპარაკი **-თა** გავრცობილი ვარიანტის პოზიციურ გამოვლენაზე: *მთათ მითხრეს*, მაგრამ: *მითხრეს მთათა*. მაგ.:

„ღრუბლები როკვით დაიძრნენ ქარში და მიაშურეს ლილისფერ მთათა“ (ანა).

„რა ჩურჩული ესმის ჩემთა ყურთა?“ (ანა).

მაგრამ:

„მთათა მოიხადეს გვირგვინნი მეფურნი, თვალთა სხივი მოსწყდა ელვარებისაი“ (ანა);

ამგვარად, **-თ** და **-თა**, ცხადია, ალომორფებად უნდა იქნეს მიჩნეული, მაგრამ მათი პოზიციური ან ფუნქციონალური საფუძველი ისე გამოკვეთილი არა ჩანს, როგორც ბრუნვის ნიშანთა გავრცობის შემთხვევაში.

III. 2.27. თავისებურებანი მრავლობითის ფორმათა წარმოებასა და ფუნქციონირებაში. ნართანიანი მრავლობითის წარმოება და გამოყენება თანამედროვე ქართულში შედარებით შეზღუდულია. მიჩნეულია, რომ მისი ფუნქციონირების ასპარეზი ძირითადად სტილისტიკურია: გვხვდება მხატვრული ლიტერატურის — პოეზიისა და ისტორიული პროზის — ენაში. მაგ.:

„სადაც დიდებულს მთასა მყინვარსა ორბნი, არწივნი ვერ შეჭხებიან, სად წვიმა-თოვლნი, ყინულად ქმნილნი, მზისვან აროდეს არა დნებიან, უწინდელს დროში ღვთისა მოსავთა გამოოქვაბავთ მუნ მონასტერი...“ (ილია).

ამავე დროს, თანიანი ფორმები გაბატონებულია გარკვეულ ტერმინოლოგიურ შესიტყვებებში: *მწერალთა კავშირი, მეცნიერებათა აკადემია, ბავშვთა ბავა, მინისტრთა საბჭო...* შეიძლება ითქვას, რომ რიცხვის ნიშანი ამ შემთხვევაში დერივაციული ელემენტის ფარდია.

საყურადღებოა, რომ ნართანიანი დაბოლოება ისტორიულად არაერთ შემთხვევაში აღმოჩნდა სიტყვათმაწარმოებელი ფორმანტების როლში. ამგვარი წარმომავლობისაა, ერთი მხრივ: **დედანი** (← დედა-ნი), **ლოცვანი** (← ლოცვა-ნი), **თავნი** (← თავ-ნი)... მეორე მხრივ: **თეკლათ-ი**, **ვანათ-ი**, **გომართა**, **ფიჭვთა**, **ბერთა...**

- შენიშვნა:** 1. ერთადერთი პოზიცია, რომელშიც ნართანიანი მრავლობითი ერთადერთია (ანუ მასთან **-ებ** ფორმანტის ჩანაცვლება არ შეიძლება), არის გარკვეული ჯგუფის ნაცვალსახელები: *ისი-ნი, მა-თ, ყველა-ნი...*
2. გარკვეული დატვირთვა უჩანს ნართანიან მრავლობითს წყვილის გამომხატველ ფორმებსა (*თვალ-ნი, ყურ-თა...*) და ე. წ. ტოლად შერწყმულ კომპოზიტებში: *და-ძმა-ნი, ქალ-ვაჟ-თა...* „ნიჭი და ხელოვნება განუჭრელი და-ძმანი არიან“ (ილია).

თავი III. ზედსართავი სახელი

III. 3.1. ზედსართავი სახელის რაობა. ზედსართავი სახელი ჰქვია ისეთ მეტყველების ნაწილს, რომელსაც ენაში საგნის ნიშან-თვისების გამოხატვა აკისრია.

როგორც ვნახეთ, საგანს აქვს შინაარსობრივი მთლიანობა, რასაც არსებითი სახელი გამოხატავს.

ამავე დროს, საგანი (ან მოვლენა) აღჭურვილია არაერთი (ნაირგვარი) ნიშან-თვისებით, რისი გამომხატველი სიტყვებიც ზედსართავი სახელებია.

ამდენად, ერთი აღსანიშნის მიმართ არსებითი სახელი ერთია, ხოლო ზედსართავი სახელი — მრავალი (არაერთი). ფაქტობრივ არ არსებობს ისეთი საგანი თუ მოვლენა, რომელიც შეიძლება მხოლოდ ერთი ზედსართავით დახასიათდეს.

ტერმინი ზედსართავი, როგორც რთული (კომპოზიტური) წარმომავლობის სიტყვა (ზედ + სართავი), კალკირებული წარმონაქმნია (შდრ. რუს. Прилагательное, რომელიც, თავის მხრივ, მომდინარეობს ლათ. *adjectivum*-ისაგან...) და იგი თავისი სტრუქტურით ხაზს უსვამს იმას, რომ შესაბამისი მეტყველების ნაწილი „ზედ და ერთვის“ არსებით სახელს (შდრ. ტერმინი **ზმნისართი**, ასევე — **ზმნიზედა**).

ზედსართავი სახელი, მისი ენობრივი სტატუსიდან გამომდინარე, მეტად ნაირგვარია ფორმოზობრივადაც და შინაარსობრივადაც.

III. 3.2. ზედსართავი სახელის შინაარსობრივი ჯგუფები. რამდენადაც ზედსართავი სახელი საგნის (მოვლენის) ნიშან-თვისებას გამოხატავს, ხოლო ეს ნიშან-თვისება საკმაოდ არაერთგვაროვანია, შესაბამისი მეტყველების ნაწილი შინაარსობრივად მრავალფეროვან სურათს წარმოგვიდგენს.

შენიშვნა: ტერმინი ნიშან-თვისება ხშირად გამოიყენება როგორც სინონიმური კომპოზიტი. მაგრამ ის მოსახერხებელია უფრო იმიტომ, რომ ერთდროულად გამოხატავს (შეიძლება გამოხატავდეს) საგნის ბუნების განსა-

ზღვრის ორივე ასპექტს — ნიშნებსაც და თვისებებსაც. მაგ.: **ვაშლი** სახელთან მიმართებით „წითელი“ ნიშანია, „მწიფე“ — თვისება; **ბიჭი** სახელთან მიმართებით „მწითური“ ნიშანია, „ზარმაცი“ — თვისება... და მისთ. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ მახასიათებლები „ნიშანი“ და „თვისება“ ყოველთვის ასე ამკარად გასამიჯნი არ არის.

ზედსართავი სახელის შინაარსობრივ ჯგუფებად კლასიფიკაცია ორგვარად შეიძლება:

1. ლექსიკურ-სემანტიკურად, ანუ იმის მიხედვით, რა სახის ნიშან-თვისებებს გამოხატავს ესა თუ ის ზედსართავი სახელი; ამ მხრივ შეიძლება გამოიყოს შემდეგი შინაარსობრივი კლასების გამომხატველი ზედსართავი სახელები:

- ა) საგნის ზომა-მოცულობისა: *დიდი, პატარა, ვრცელი, ფართო...*
- ბ) ოდენობისა: *ცოტაოდენი, მრავალრიცხოვანი...*
- გ) წონისა: *ძვირი, მსუბუქი, მხატე...*
- დ) ფორმისა: *მრგვალი, მრუდე, ბრტყელი, სწორი, ოკრობოკრო...*
- ე) შედგენილობისა: *ფხვიერი, მშრალი, მტკიცე (ნაქსოვი), ხშირი (შეჭამანი), მკვრივი...*
- ვ) ფერისა: *შავი, თეთრი, მწვანე, წითელი, ყავისფერი...*
- ზ) გემოსი: *მწარე, ტკბილი, მყავე, მწკლარტე...*
- თ) სუნისა: *მჭისე, ამო...*
- ი) ნივთიერი ხარისხისა: *სალი, დაბეჭილი, დამპალი...*

2. შინაარსობრივი ჯგუფები ასევე შეიძლება განისაზღვროს იმ რამდენიმე კითხვის მიხედვით, რომლებიც ზედსართავთა სხვადასხვაგვარ სემანტიკურ მიმართებებს ასახავს:

- ა) რ ო გ ო რ ი? — *დიდი, ნათელი, ტკბილი...*
- ბ) რ ო მ ე ლ ი? — *განაპირა, მარჯვენა, შინაური...*
- გ) ს ა დ ა უ რ ი? — *ბათუმელი, ქუთათური, ბერძნული, დასავლური...**
- დ) რ ო დ ი ნ დ ე ლ ი? — *დღევანდელი, შარშანდელი, სამომავლო...*

* ამდენად, კითხვა „ს ა დ ა უ რ ი“ არ ასახავს „წარმომავლობის“ სიტყვაწარმოებით ოპოზიციას „ვინ“ — „რა“ კატეგორიის მიხედვით. *ქალაქელი* — *ქალაქური*... რასაც ზოგი დიალექტი კითხვაშიც ასახავს; შდრ.: „ — *სადაური ხარ? — სადაველ? გაიბოტნიდამ...*“ (ილია).

3. ზედსართავ სახელთა ტრადიციული დაყოფა ორ დიდ ჯგუფად — ვითარებით და მიმართებით ზედსართავებად — პირველადი გაგებით ძირითად შინაარსობრივ დაჯგუფებას გულისხმობს: ვითარებითია ზედსართავი, რომელიც საგნის ნიშან-თვისებას უშუალოდ გამოხატავს (*დიდ-ი, თეთრ-ი, მგარ-ი...*), ხოლო მიმართებითი — რომელიც ამავე შინაარსს სხვა საგანთან (სხვა სემსთან) მიმართებით იძლევა (*დევეურ-ი, სხვიან-ი, ყინულოვან-ი...*).

მაგრამ ქართული ენობრივი მონაცემების მიხედვით ეს ცნებები (ვითარებითი — მიმართებითი) უფრო ზედსართავ სახელთა წარმომავლობას (წარმოქმნას) დაუკავშირდა და უმჯობესია ამ კუთხით იქნეს განხილული.

III. 3.3. ზედსართავი სახელის ჯგუფები წარმომავლობის მიხედვით. ზედსართავი სახელი, ისევე, როგორც სხვა ნებისმიერი მეტყველების ნაწილი, წარმომავლობის მხრივ ერთგვაროვანი არ არის.

ზედსართავთა ერთი ნაწილი (რაოდენობრივად უფრო მცირე) პირველადი, ძირეული სიტყვებია; უფრო სწორად, ისეთი სიტყვებია, რომლებიც ენის ფუნქციონირების სინქრონიულ დონეზე დაუშლელი ერთეულებია. ასეთებია წარმომავლობით პირველადი, ძირეული სიტყვები (*ხელი [„ვიყი“], ჭყეტი, ცქვიტი, ფიცხი, ყიფი...*), ნასესხები სიტყვები (*შავი, ყომრალი, ლამაზი...*) და ოდინდელი დერივატები (*თეთრი, მყავე, ტკბილი...*).

სწორედ ეს მონაცემები ერთიანდება ე. წ. ვითარებითი ზედსართავების ჯგუფში.

ვითარებითი ზედსართავებისათვის მიმართებითებისაგან განსხვავებული რამდენიმე ენობრივი ნიშანია დამახასიათებელი:

1. ხარისხის წარმოება. ხარისხის ფორმები რეგულარულად და სისტემურად სწორედ ვითარებით ზედსართავებს ეწარმოება. მიმართებითი ზედსართავებისათვის ის მხოლოდ გამონაკლისის ხასიათს ატარებს (იხ. § III. 3.4.).

2. უნარი აქვს გარკვეული ზმნიზედები დაიკავშიროს (*ძლიან ხშირი, ერთობ დიდი, ოდნავ მყავე...*), რაც მის აქტიურ პრედიკაციულ უნარზე მიანიშნებს.

3. ადვილად იღებს ზმნიზედურ ფორმას: *ნელა, ჩქარა, მცირედ...*

4. ჩვეულებისამებრ, საფუძვლად ედება განყენებულ სახელთა წარმოებას: *წითელი — სიწითლე, მყავე — სიმყავე, ჩქარი — სიჩქარე...*

შენიშვნა: ვითარებით ზედსართავ სახელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ეტიმოლოგიზდება როგორც წარმოქმნილი ფუძეები, მაგრამ ეს მათ მიმართებითებად ვერ აქცევს. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ „ვითარებითობა-მიმართებითობა“ განისაზღვრება ენის ფუნქციონირების დონეზე მოქმედი (და არა — ისტორიული) პარადიგმატიკით.

მიმართებით ზედსართავ სახელებში ერთიანდება სხვადასხვა სიტყვაწარმოებითი მოდელით მიღებული სიტყვები. ამგვარ ზედსართავ სახელთა წარმოებას საფუძვლად უდევს როგორც წარმოქმნა, ისე თხზვა.

წარმოქმნა ხდება ნაირგვარი სადერივაციო ფორმანტებით:

ა) სუფიქსებით: **-იან** (*ქონიანი, ქვიშიანი...*)

-ოვან (*გულოვანი, კლდოვანი...*)

-ურ /-ულ (*მთიულური, გურული...*)

-იერ (*მადლიერი, ძლიერი...*)

-ად (*გულადი, პირველადი...*)

-ით (*რიცხვითი, წერითი...*)

ბ) პრეფიქსებით (ჩვეულებისამებრ, მიმღობური წარმოებები):

სა- (*სარეცხი, საკეცი, სალეწი...*)

უ- (*უხვედრი. უტყვი...*)

ნა- (*ნათრევი, ნატეხი...*)

გ) პრეფიქს-სუფიქსებით: **სა—ო** (*სასწრაფო, სათადარიგო...*)

სა—ე (*საქარე, სანერგე...*)

უ—ურ (*უწიგნური, უგემური, უამური...*)

უ—ო (*უშნო, უგონო, უბედო...*) და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ზედსართავ სახელთა წარმოქმნას შეიძლება საფუძვლად ედოს ნებისმიერი სრულმნიშვნელოვანი მეტყველების ნაწილი: თავად ზედსართავი (*შორეული, ძნელოვანი, უახლოესი...*) არსებითი სახელი (*გულიანი, სულიერი, მტრული, მთიელი...*), რიცხვითი სახელი (*ხუთეული, მეორეული, ერთიანი...*), ნაცვალსახელი (*ჩემეული, შენიანი, თავისიანი, თავისებური...*); ზმნური ფუძისაგან მომდინარე მიმღობები ძირითადად ზედსართავი შინაარსისაა (*აღვსილი, წარმატებული, საკვირველი, ნატანჯი...*).

თხზულ ზედსართავ სახელთა რიგში გამოიყოფა რედუპლიცირებული ფუძეები და ნაირფუძიანი კომპოზიტები:

- ა) ფერად-ფერადი, ჭრელ-ჭრელი, დიდ-დიდი, ვიჟმაჟი...
- ბ) ტკბილ-მწარე, შავ-თეთრი, მეტ-ნაკლები...
- გ) მზისდარი, მტრედისფერი, კუდმოკეცილი, თავქუდმოვლექილი...

შენიშვნა: რადგან ამ საკითხთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს, ცალკე უნდა ითქვას, რომ ყველა სახის მიმდებარება, როგორც სიტყვაწარმოების პროდუქტი, მიმართებითი ზედსართავი სახელების კლასში ექცევა: *მწუხარე, მღულარე, მშრალი, მშენებელი, აღწერილი, ნამუშევარი, სათოხნი, დაულაგებელი...*

III. 3.4. ზედსართავი სახელის ფორმაწარმოების საკითხები.

ზედსართავი, როგორც სახელი, ბრუნებადი სიტყვაა. ოღონდ, არსებითი სახელისაგან განსხვავებით, ნებისმიერი ზედსართავი ბრუნვის ფორმით შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ორგვარი პარადიგმის სახით — როგორც სრული და როგორც ნაკლები პარადიგმა.

ეს განსხვავება ზედსართავის ფუნქციურ არაერთგვაროვნებას უკავშირდება.

პირველ შემთხვევაში (ანუ — როგორც სრული პარადიგმის შემქმნელი) ის ფუნქციურად არსებითი სახელია, არსებითი სახელის როლში გამოდის:

- სახ. ბოროტ-ი
- მოთ. ბოროტ-მა
- მიც. ბოროტ-ს(ა)
- ნათ. ბოროტ-ის(ა)
- მოქ. ბოროტ-ით(ა)
- ვით. ბოროტ-ად(ა)
- წოდ. ბოროტ-ო

ამ შემთხვევაში ზედსართავი სახელი მისდევს მორფონოლოგიის (კუმშვა-კვეცის) იმავე წესებს, რაც არსებითი სახელებისათვის არის ნიშანდობლივი. შდრ.:

სახ.	წითელ-ი	მწვანე
მოთ.	წითელ-მა	მწვანე-მ
მიც.	წითელ-ს(ა)	მწვანე-ს(ა)
ნათ.	წითელ-ის(ა)	მწვანე-ის(ა)
მოქ.	წითელ-ით(ა)	მწვანე-ით(ა)
ვით.	წითელ-ად(ა)	მწვანე-დ(ა)
წოდ.	წითელ-ო	მწვანე-ვ

შენიშვნა: ზედსართავ სახელს, ჩვეულებისამებრ, რიცხვი არ ეწარმოება. ამავე დროს, არსებითი სახელის როლში ჩაყენებული ზედსართავი სახელები ხშირად გამოიყენება მრავლობითის ფორმით: *წითლ-ებ-ი, შავ-ებ-ი, მალლ-ებ-ი...*

ზედსართავი სახელის ფუნქციონირების ბუნებრივი ფორმაა მისი გამოყენება არსებით (ან სხვა) სახელთან ერთად. ამ შემთხვევაში მისი ბრუნება სალიტერატურო ქართულში ატრიბუტული მსაზღვრელის სინტაგმატიკის საბოლოოდ ჩამოყალიბებულ წესებს ექვემდებარება.

III. 3.5. ზედსართავი სახელის პარადიგმატიკა. ზედსართავი სახელის, როგორც ატრიბუტული მსაზღვრელის, ბრუნება ერთგვაროვან სურათს არ გვიჩვენებს. ზედსართავის შესაბამისი პარადიგმატული უნარის აღსაწერად აუცილებელია გათვალისწინებულ იქნეს ორი მომენტი:

- ა) ფუძეთანხმოვნია თუ ფუძეხმოვნიანი ზედსართავი სახელი;
- ბ) რა პოზიცია უკავია ზედსართავს არსებითის მიმართ — პრეპოზიცია თუ პოსტპოზიცია.

შენიშვნა: როგორც ცნობილია, თანამედროვე ქართულისათვის ბუნებრივია მსაზღვრელ-საზღვრულის პრეპოზიციური წყობა, მაგრამ გასათვალისწინებელია ისიც, რაც იშვიათია (ანუ — პოსტპოზიციური წყობა).

ამ ორი პირობის კომბინაცია ოთხი პარადიგმის შესაძლებლობას იძლევა (ამ შემთხვევაში არსებითი სახელის ფუძის დაბოლოება მხედველობაში არ მიიღება, რადგან მას ზედსართავის ბრუნებაზე რაიმე გავლენა არა აქვს):

1. ფუძეთანხმოვნიანი ზედსართავი — წყობა პრეპოზიციური:

სახ.	მალალ-ი	სახლ-ი
მოთ.	მალალ-მა	სახლ-მა
მიც.	მალალ-	სახლ-ს
ნათ.	მალალ-ი	სახლ-ის
მოქ.	მალალ-ი	სახლ-ით
ვით.	მალალ-	სახლ-ად
წოდ.	მალალ-ო	სახლ-ო

- შენიშვნები:**
1. თუ პრეპოზიციური მსაზღვრელი გათიშულია საზღვრულისაგან, მაშინ ბრუნვაში შეთანხმებაც სრული იქნება; მაგ.: „ჭრელს ჩავიცომადი კაბასა“ (ვაჟა).
  2. გეოგრაფიული მხარეების გამომხატველი ზედსართავი სახელები (აღმოსავლეთი, დასავლეთი, ჩრდილოეთი, სამხრეთი, ასევე: ჩრდილო-აღმოსავლეთი და სხვ.) თანამედროვე ქართულში ორგვარ პარადიგმას წარმოგვიდგენს — შეთანხმებულს და შეუთანხმებელს (შდრ. შედგენილი რიცხვითი სახელები: *ორი მილიონი* და *ორი ათასი*). ამასთანავე, უპირატესობა მეორე (შეუთანხმებელმა) ვარიანტმა მოიპოვა; შდრ.:

სახ.	სამხრეთ-ი	საქართველო	სამხრეთ	საქართველო
მოთ.	სამხრეთ-მა	საქართველო-მ	სამხრეთ	საქართველო-მ
მიც.	სამხრეთ-	საქართველო-ს	სამხრეთ	საქართველო-ს
ნათ.	სამხრეთ-ი	საქართველო-ს(ი)	სამხრეთ	საქართველო-ს(ი)
მოქ.	სამხრეთ-ი	საქართველო-თი	სამხრეთ	საქართველო-თი
ვით.	სამხრეთ-	საქართველო-დ	სამხრეთ	საქართველო-დ
წოდ.	სამხრეთ-ო	საქართველო-ვ	სამხრეთ	საქართველო-ვ

2. ფუძეთანხმონიანი ზედსართავი — პოსტპოზიციური:

სახ.	სახლ-ი	მაღალ-ი
მოთ.	სახლ-მა	მაღალ-მა
მიც.	სახლ-ს(ა)	მაღალ-ს(ა)
ნათ.	სახლ-ის(ა)	მაღლ-ის(ა)
მოქ.	სახლ-ით(ა)	მაღლ-ით(ა)
ვით.	სახლ-ად	მაღლ-ად(ა)
წოდ.	სახლ-ო	მაღალ-ო

3. ფუძენმოგნიანი — პრეპოზიციური:

სახ.	პატარა	ბურთ-ი
მოთ.	პატარა	ბურთ-მა
მიც.	პატარა	ბურთ-ს
ნათ.	პატარა	ბურთ-ის

მოქ.	პატარა	ბურთ-ით
ვით.	პატარა	ბურთ-ად
წოდ.	პატარა	ბურთ-ო

4. ფუძემოგენიანი — პოსტპოზიციური:

სახ.	ბურთ-ი	პატარა
მოთ.	ბურთ-მა	პატარა-მ
მიც.	ბურთ-ს	პატარა-ს
ნათ.	ბურთ-ის	პატარ-ის
მოქ.	ბურთ-ით	პატარ-ით
ვით.	ბურთ-ად	პატარა-დ
წოდ.	ბურთ-ო	პატარა-ვ

- შენიშვნები:**
- როგორც ვხედავთ, პრეპოზიციური წყობის დროს ფუძემოგენიანი ზედსართავი ფორმას არ იცვლის, ფუძის სახით შეეწყობა ბრუნებად არსებით სახელს; ფუძეთანხმოგენიანი ზედსართავი კი ნაწილობრივ არის შეთანხმებული: სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში შეთანხმება სრულია, ნათესაობითსა და მოქმედებითში მხოლოდ ბრუნვის ნიშანთა ხმოვნითი ელემენტია შენარჩუნებული (რომელსაც ფუძეზე ზეგავლენის უნარი არ გააჩნია), ხოლო მიცემითი და მოქმედებითი ფუძის სახით წარმოდგება.
  - პოსტპოზიციური წყობის დროს სრული შეთანხმება გვაქვს ორივე შემთხვევაში, ანუ ფუძის დაბოლოება აქ სხვაობას არ იძლევა.
  - სრული შეთანხმების დროს ზედსართავი კუმშვა-კვეცის იმავე წესებს ემორჩილება, რასაც არსებითი სახელი.

III. 3.6. ზედსართავი სახელის სინტაგმატიკა. ამგვარად, ზედსართავი სახელის ფუნქციონირების ძირითადი ასპარეზი არის მისი ყოფნა ატრიბუტული მსაზღვრელის როლში.

მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაგმატური ურთიერთობა ბრუნების დონეზე უკვე იყო წინა პარაგრაფში ნაჩვენები.

რაც შეეხება რიცხვის კატეგორიას, აქ გარკვეული თავისებურებები იჩენს თავს:

ა) პრეპოზიციის დროს ზედსართავი სახელი არ რეაგირებს **-ებ-** იან მრავლობითში მდგომი საზღვრული სახელის რიცხვზე:

სახ.	მაღალ-ი	მთ-ებ-ი
მოთ.	მაღალ-მა	მთ-ებ-მა
მიც.	მაღალ-	მთ-ებ-ს
ნათ.	მაღალ-ი	მთ-ებ-ის
მოქ.	მაღალ-ი	მთ-ებ-ით
ვით.	მაღალ	მთ-ებ-ად
წოდ.	მაღალ-ო	მთ-ებ-ო

ბ) პოსტპოზიციის დროს ძირითადად ასეთივე ვითარებაა, თუმცა იშვიათად დასტურდება შეთანხმების შემთხვევებიც (*ძღლეები აგები...*), განსაკუთრებით მაშინ, თუ მსაზღვრელი საზღვრულისაგან გათიშულია („*თუ შე ბ ი მიყვარან — ტანად დ ი დ ე ბ ი*“... — მ. ლებანიძე).

გ) საზღვრული სახელის ნართანიანი მრავლობითის შემთხვევაში მსაზღვრელი, წესისამებრ, შეეთანხმება მას (არქაული ფორმა — არქაული სინტაგმატიკა): *დიდთა ვ ზათა, მთანი მაღალნი...*

შენიშვნა: ცალკე დგას ზედსართავი სახელის, როგორც პ რ ე დ ი - კ ა ტ უ ლ ი მ ს ა ზ დ ვ რ ე ლ ი ს საკითხი. როგორც ცნობილია, ეს თავისებური კონსტრუქცია ძირითადად დაკავშირებულია მიმღეობებთან და ორმაგ სინტაგმატურ დაქვემდებარებას გულისხმობს: მსაზღვრელი სინტაგმას ქმნის ზმნა-შემასმენელთან, მაგრამ ფორმის მხრივ ანგარიშს უწევს შესაბამის აქტანტს; *შდრ.:*

*მელია კ უ დ ა მ ო ძ უ ე ბ უ ლ ი გ არ ბ ო დ ა,
მელიამ კ უ დ ა მ ო ძ უ ე ბ უ ლ მ ა ი რ ბ ი ნ ა.
მელიას კ უ დ ა მ ო ძ უ ე ბ უ ლ ს უ რ ბ ე ნ ი ა...*

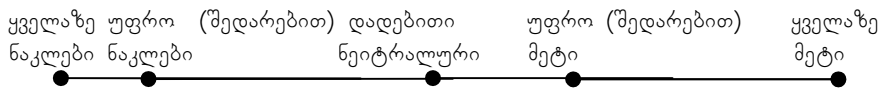
III. 3.7. ზედსართავი სახელის ხარისხის წარმოება. ზედსართავი სახელი, როგორც საგნის ნიშან-თვისების მატარებელი სიტყვა, გამოხატავს არა მხოლოდ ამ ნიშან-თვისებათა მრავალფეროვნებას, არამედ შესაძლებლობა აქვს ასახოს ერთი და იმავე თვისების ხ ა რ ი ს ხ ო - ბ რ ი ვ ი განსხვავება. ეს თვისებრივი გრადაცია შეიძლება გადმოიცეს ლექსიკური საშუალებებითაც (*შდრ.:* *ძღლე შავი, უფრო შავი, ოდნავ შავი*), სინტაგმატიკითაც (*თოვლზე თეთრი*) და მორფოლოგიითაც (*მოთერთ-ო...*).

ეს უკანასკნელი ქართულში (მათ შორის — თანამედროვე ქართულში) საკმაოდ მოქნილ სისტემას გვიჩვენებს. ხარისხის წარმოება,

ჩვეულებსამებრ, დამახასიათებელია ზედსართავებისათვის; ის ძირითადად სამწევროვანი სისტემის სახით წარმოდგება: დადებითი ანუ ნეიტრალური ხარისხი, ე. წ. ოდნაობითი ხარისხი და ე. წ. უფროობითი ხარისხი.

ზედსართავი ხარისხი, ფაქტობრივ, ენობრივი უნივერსალიაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ საგნის ნიშან-თვისებათა ხარისხის გამოხატვა სხვადასხვა ფორმითა და საშუალებით არსებითად ყველა ენაში არსებობს. ჩვეულებრივია ხარისხობრივი განსხვავების ლექსიკური გამოხატვა (მაგ.: ოდნავ დიდი, ნაკლებ დიდი, უფრო დიდი, ყველაზე დიდი და მისთ.), მაგრამ ჩვენ ამჯერად გვინტერესებს ხარისხის წარმოების მორფოლოგიური საშუალებები, ანუ ხარისხის მორფოლოგიურად მარკირებული სისტემა.

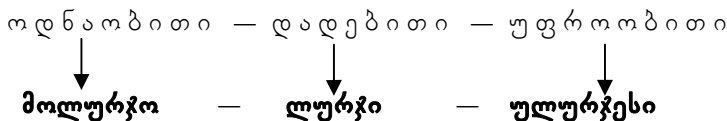
შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ხარისხის სისტემის უნივერსალური სქემა:

აღბათ არ არსებობს ენა, რომელშიც ყველა ეს შესაძლებლობა მორფოლოგიურად არის რეალიზებული, ანუ რომელშიც სრული სისტემა არსებობს. ცნობილია ხარისხის ორწევროვანი, სამწევროვანი, ოთხწევროვანი სისტემები, რომლებიც ხშირად ასიმეტრიულია, რადგან ერთი ნიშნით არ არის მარკირებული ხარისხის „ნაკლებობა“ და „მეტობა“ (ერთი რომ „შედარებითი“ ნიშნით არის აღბეჭდილი, მეორე — „ოპტიმალურით“ და ა. შ.). ზოგადი თვალსაზრისით ასევე შესამჩნევია, რომ „მეტობის“ ხარისხი უფრო მეტად არის განვითარებული, ვიდრე — „ნაკლებობისა“.

დავაზუსტოთ: შედარებითი გულისხმობს ნიშან-თვისების გამოხატვას არსებულზე მეტი ხარისხით, აღმატებითი კი — ყველაზე მეტი ხარისხით; ამავე დროს შედარებითი კატეგორია შეიძლება იყოს „ნაკლებობის“ ნიშნითაც და „მეტობის“ ნიშნითაც.

ქართული გრამატიკის თეორია ძირითადად იცნობს ზედსართავის ხარისხის სამწევროვან სისტემას:

ეს სისტემა კარგად გამოხატავს ქართული გრამატიკის კლასიკურ ისტორიზმს. ამ სისტემის „ნათლია“ — აკად. ა. შანიძე, ცხადია, მასში დებდა იმ აზრს, რომ ძველ ქართულში როგორც **ოდნაობითია** „შე-დარებით ნაკლები“, ისე **უფროობითი** — „შედარებით მეტი“, ანუ **უმაღლეს** (მისა) აღნიშნავს „(მასზე) უფრო მაღალს“ და არა — „ყველაზე მაღალს“ (ნიშანდობლივია, რომ ძველ ქართულში ხარისხის ფორმას ახლავს შესადარებელი სახელიც — მიც. ან ნათ. ბრუნვაში). „გრამატიკის საფუძვლებში“ სრულიად ნათლად არის ჩამოყალიბებული ეს აზრი: „შედარების დროს გამოსავლად აღებული ფორმა... მიჩნეულია დადებით ხარისხად („შავი“), რომელთანაც შედარებით მასზე მეტი ოდენობის გამომხატველი ფორმა იქნება უფროობითი („უშავესი“) და მასზე ნაკლები კი — ოდნაობითი („მოშავ[ო]“) (§172).

ამ თვალსაზრისით ეს სისტემა პირობითად შეიძლება მივიჩნიოთ სიმეტრიულ ოპოზიციად: **დადებით** (ნეიტრალურ) ხარისხს უპირისპირდება ორი შედარებითი ხარისხი — ერთი „მარცხნივ“ (მინუსით), მეორე — „მარჯვნივ“ (პლუსით). ე. წ. ოდნაობითი ხარისხი ძველ ქართულში მინიმალური გამოყენებისაა (იმდენად, რომ ა. შანიძე ძველი ქართულის გრამატიკაში მას არცკი რთავს ხარისხის სისტემაში). შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ **მო-ე** ფორმები ძველ ქართულში მართლაც გამოხატავდა „ნაკლებს“ დადებითთან შედარებით, ანუ როგორც **უდიდეს** [მისა] იყო „მასზე დიდი“, ისე **მოდიდე** [მისა] — „მასზე ნაკლები“ (სიდიდით). ამისი მანიშნებელი უნდა იყოს ის, რომ „მოწითანე“ ტიპის ფორმებს რედაქციებში ენაცვლება „წითელი“ და მისთ.

თანამედროვე ქართულის ხარისხის სისტემა პრინციპულად განსხვავდება პირვანდელისაგან და ის თავისი ძირითადი შინაარსით, თუ „ოდნაობითს“ უცვლელად მივიჩნევთ, ასიმეტრიულია, ვინაიდან შეიცავს არა „უფროობითს“ (შედარებით მეტს), არამედ — „აღმატებითს“ (ყველაზე უფრო მეტს): **უდიდესი, უმსხვილესი, ულამაზესი...**

შესაბამისად, თანამედროვე ქართულში არსებული უფროობითი შინაარსის ფორმები — **უფროს-ი, უმცროს-ი, უკეთეს-ი...** მხოლოდ გადმონაშთია და ეს კარგად ჩანს მათი გამოვლენის სისტემურ ანომალიაშიც (მდრ. **მცირე** და **უმცროს-ი, კარგი** და **უკეთეს-ი...**).

საფუძველი გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ხარისხის სისტემაში „ძვრა“ მოხდა არა მხოლოდ „მარჯვნივ“, არამედ — „მარცხნივაც“. ამკარაა, რომ თანამედროვე ქართულში ეს ფორმები („*მო-შავ-ო*“ და მისთ.) აღნიშნავს არა „ნაკლებს შავთან შედარებით“, არამედ — „ყველაზე ნა-

კლებ შავს“, „ოდნავ შავს“¹ („მოშავოზე“ ნაკლები „შავი“ აღარ არსებობს), რასაც ტერმინიც კარგად გამოხატავს.

ამავე დროს, თანამედროვე სისტემის ეს „ახალი სიმეტრია“ მიგვითითებს, რომ აქ უფრო ორი პრივატული ოპოზიციის თანაარსებობა გვაქვს (**თეთრი — მოთეთრო** და **თეთრი — უთეთრესი**) და არა — ერთი გრადუალური ოპოზიცია. **მოთეთრო**-სა და **უთეთრეს**-ს შორის პირდაპირი სისტემური კავშირი დარღვეულია. საგულისხმოა, რომ ხშირად სისტემა ნაკლებია ფორმალურად, მხოლოდ რომელიმე პრივატული ოპოზიციას წარმოდგენილი (**მძიმე — უმძიმესი**, მაგრამ **ვარდისფერი — მოვარდისფრო**).

ხარისხის ამ სისტემაში დადებითი (ნეიტრალური) ხარისხი მარკირებული არ არის არც სემანტიკურად (ხარისხობრივად) და არც მორფოლოგიურად, ის სისტემის ამოსავალ („საწყის“) ოდენობას წარმოადგენს. ნიშანდობლივია, რომ ის სწორედ „ნეიტრალური“, ვითარებითი ზედსართავის სახით წარმოდგება.

აღმატებითი ხარისხი **უ—ეს** კონფიქსით იწარმოება; ის მეტად მოქნილი წარმოებაა ვითარებით ზედსართავთა ფუძიდან ხარისხის მისაღებად:

შავ-ი → უ-შავ-ეს-ი	მაღალ-ი → უ-მაღლ-ეს-ი
თეთრ-ი → უ-თეთრ-ეს-ი	დაბალ-ი → უ-დაბლ-ეს-ი
მწვანე → უ-მწვან-ეს-ი	მრგვალ-ი → უ-მრგვალ-ეს-ი
ლურჯი → უ-ლურჯ-ეს-ი	მძიმე → უ-მძიმ-ეს-ი
ყვითელ-ი → უ-ყვითლ-ეს-ი	დიდ-ი → უ-დიდ-ეს-ი
მწარე → უ-მწარ-ეს-ი	ძველ-ი → უ-ძველ-ეს-ი
მყავე → უ-მყავ-ეს-ი	ახალ-ი → უ-ახლ-ეს-ი და სხვ.

ასეთივე ფორმები შეიძლება იქნეს წარმოებული ზოგი წარმოქმნილი ფუძიდან:

ჭკვიან-ი → უ-ჭკვიან-ეს-ი	პატიოსან-ი → უ-პატიოსნ-ეს-ი
გონიერ-ი → უ-გონიერ-ეს-ი	ბედნიერ-ი → უ-ბედნიერ-ეს-ი
ნიჭიერ-ი → უ-ნიჭიერ-ეს-ი	ბრწყინვალე → უ-ბრწყინვალ-ეს-ი
	და სხვ.

¹ შდრ. საბასეული განმარტებები: **მომჟავო** — მცირედ მჟავე; **მომსხო** — ცოტად მსხვილი.

უფრო იშვიათად — რთულფუძიანი წარმონაქმნებისაგან: **უ-კე-თილ-შობილ-ეს-ი**, **უ-თავმდაბლ-ეს-ი**... შდრ.: „ყოვლგან რბოდეს საძე-ბარად, ვინცა იყო **უცხენმალეს**“ (რუსთაველი).

სტილისტიკური დანიშნულება აქვს აღმატებითი ხარისხის ორმაგ (ხელოვნურ) წარმოებას, ე. წ. „გაძლიერებით“ ხარისხს:

ან, ღვთის მხედარი **უუკეთესი**, იგი იყო უღრუბლოს თხემისა
(აკაკი, თარგმ.);

...და ეს იქნება... გამოგონება **უუდიდესი**, **უუშაფრესი** (გ. ტაბ.);
უუძველესი ბაღის სურნელი ჩემთვის მარადის უახლოესი
(გ. ტაბ.)...

თანამედროვე ქართულში ფაქტობრივ მხოლოდ გაქვავებულ ფორმებსა თუ არქაულ წარმოებებშილა შემოგვრჩა **უ-ოს** მაწარმოებელი: **უ-მსხ-ოს-ი**, **უ-ტკბ-ოს-ი**, **უ-მცრ-ოს-ი**.

შენიშვნა: ახალ ქართულში, ძველი ქართულისაგან განსხვავებით, უაღრესად შეზღუდულია აღმატებითი ხარისხის ფუძის გამოყენება ზმნისართის ფუნქციით (ასეთები მხოლოდ რელიქტებად შემოგვრჩა, მაგ., **უფრო**). გარკვეულ კონსტრუქციებში დასტურდება ორიოდე ასეთი ფორმა; შდრ.: **უადრეს-ი**, **უგვიანეს-ი** და „...არა **უადრეს** დილის ათი საათისა და არა **უგვიანეს** საღამოს ცხრისა“...

ზედსართავთა ნაწილი აშკარად წარმოაჩენს კავშირს ამოსავალ ზმნურ ძირებთან; შდრ.: **ვრც-ელ-ი** და **ა-ვრც-ობ-ს**, **გრძ-ელ-ი** და **გან-გრძ-ობ-ს**, **ტკბ-ილ-ი** და **გა-ტკბ-ა** და მისთ. ასეთ შემთხვევაში აღმატებითი ხარისხი იწარმოება არა ზედსართავის ფუძისაგან, არამედ ზმნურ ძირზე დაყრდნობით: **უ-ვრც-ეს-ი**, **უ-გრძ-ეს-ი**, **უ-ტკბ-ეს-ი** და მისთ. ამავე დროს, შეიმჩნევა ზმნური ფუძის ზედსართავი ფუძით ჩანაცვლება ამგვარ წარმოებებში: **უ-ვრცელ-ეს-ი**, **უ-ტკბილ-ეს-ი** და სხვ.

ამგვარი დერივაციული კავშირი აჩვენებს, რომ ზმნური ძირისაგან წარმოქმნილი ზედსართავი (**-ელ** სუფიქსიანი) მიმღობური წარმოებაა, რომელიც ხარისხის სისტემაში ჩართვამდე ზმნური ელემენტით ინარჩუნებდა ამ კატეგორიის პირველად წარმოებასთან კავშირს. ეს კავშირი სხვა ტიპის მიმღობური წარმონაქმნების შედარებითაც კარგად ჩანს; შდრ.: ძვ. **გან-სხვ-ა** — „ვეფხ.“: **უ-სხ-ოს-ი**, შემდგომი: **უ-მსხ-ოს-ი** და **უ-მსხვილ-ეს-ი**; **ს-ჯობ-ს** — **მ-ჯობ-ი** და **უ-მჯობ-ეს-ი**.

შენიშვნა: ხარისხის ფორმათა გენეზისის კვლევა წარმოაჩენს ამ სისტემის უფრო მჭიდრო კავშირს ზმნურ ფორმაწარმოებასთან. აღმატებითი ხარისხის მაწარმოებელი კონფიქსის თავსართი **უ-** იგივე სასხვისო ქცევის ელემენტი ჩანს, **-ეს** დაბოლოების ელემენტი **-ე** ასევე ზმნური სუფიქსი, **-ს** კი **-ის** ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისეულია (*უ-დიდ-ე-ღს-ი*). **ხუცეს-**ი გაქვავებული ხანმეტი ფორმა აღმოჩნდა ამგვარი გენეზისის ხარისხის წარმოებისა (ა. შანიძე).

როგორც ითქვა, **უ—ეს** წარმოება ხარისხის აღმატებითი ფორმაა (სუპერლატივია). შედარებითი შინაარსის გადმოცემა ქართულში, აღნიშნული გამონაკლისი ერთეულების გარდა (**უფროსი, უკეთესი**), მხოლოდ ლექსიკური საშუალებით (აღწერითად) არის შესაძლებელი: *უფრო თეთრი, უფრო დიდი, უფრო მძიმე...*

კიდევ ერთი საშუალება, რომელიც აშკარად ნიშან-თვისების ხარისხის გამოსახატავად გამოიყენება ფაკულტატურად, არის ზედსართავის ფუძის რედუბლიკაცია: **ცხელ-ცხელ-ი, გრძელ-გრძელ-ი, შავ-შავ-ი...**

ოდნაობითი ხარისხი (ანუ ხარისხი „ყველაზე ნაკლები“ ნიშნით) იწარმოება **მო—ო** კონფიქსით; ის ზედსართავის ამოსავალი („დადებითი“) ნიშან-თვისების ყველაზე ნაკლებ ხარისხს გამოხატავს:

შავ-ი	→ მო-შავ-ო	მრგვალ-ი	→ მო-მრგვალ-ო
თეთრ-ი	→ მო-თეთრ-ო	მწვანე	→ მო-მწვან-ო
ლერჯ-ი	→ მო-ლურჯ-ო	მჟავე	→ მო-მჟავე-ო
დიდ-ი	→ მო-დიდ-ო	ყავისფერი	→ მო-ყავისფერ-ო და სხვ.

ამ შემთხვევაშიც მოგვეპოვება ხარისხის მოკლე ფორმები, ანუ ზმნური გენეზისის წარმოებები; შდრ.: **მსხვილ-ი** და **მო-მსხ-ო, გრძელ-ი** და **მო-გრძ-ო, ტკბილ-ი** და **მო-ტკბ-ო...**

ყურადღებას იქცევს ოდნაობითი ხარისხის ის ფორმები, რომლებიც ფუძის ხმოვანმონაცვლეობას (აღტერნაციას) წარმოაჩენს, შდრ.: **წითელ-ი** → **მო-წითალ-ო (მო-წითან-ო), ყვითელ-ი** → **მო-ყვითალ-ო (მო-ყვითან-ო).**

ოდნაობითი ხარისხის წარმოება, აღმატებით ხარისხთან შედარებით, უფრო შეზღუდული შესაძლებლობისა ჩანს; მაგალითად, გარკვე-

ულ წარმოებებს, რომლებსაც აღმატებითი ხარისხი უკეთდება (*უახლესი, უძველესი... უგონიერესი, უბრწყინვალესი, უმშვენიერესი...*), შესაბამისი ოდნობითი ხარისხი არ ექნება.

- შენიშვნა:** 1. სიძველე ზოგჯერ პარადიგმის წევრების ჩანაცვლებას განაპირობებს. მაგალითად **კარგ-** დადებით ზედსართავს აღმატებითი ხარისხის **უკეთეს-**ი ეწყვილება, რომელიც წარმომავლობით **კეთილ-** ფუძეს უკავშირდება (ეს უკანასკნელი კი, ფაქტობრივ, ხარისხის გარეშე დარჩენილა); ოდნობითი ხარისხის წარმოება კი არ უდასტურდება. ასეთი ისტორიული ფორმა უნდა ყოფილიყო გასუბსტანტივებული **მოკეთ-ე**.
2. ხარისხის სემანტიკის განვითარების სპეციფიკური შემთხვევაა **უარეს-**ი ზედსართავის მიღების ისტორია: **ადრე-** ფუძე არ დასტურდება, მაგრამ ის ვლინდება ძვ. **უადრეს-**ი (**უადრესად**) წარმოებაში, რაც აღნიშნავდა „აღმატებულს; მეტისმეტს (მეტისმეტად)“. როგორც ჩანს, ის უპირატესად გამოიყენებოდა ნეგატიური შინაარსის კონტექსტში, რის გამოც ფონეტიკური გამარტივების შედეგად მივიღეთ **უარეს-**ი („უფრო ცუდი“); ეს ფორმა ჯერ კიდევ „ვეფხისტყაოსანში“ დასტურდება: „*ვინცა იყოს უარესი, თავ-შიშველი სამ დღე ვლიდეს!*“

მხატვრულ ლიტერატურაში თავს იჩენს ოდნობითი ხარისხის გამოხატვის კიდევ ერთი ფორმა, დიალექტური ფორმაციისა, რომელსაც **წა—ო** კონფიქსი აწარმოებს: **წა-თეთრ-ო, წა-შავ-ო, წა-წითელ-ო...** „*ცრემლ რო ჩამოვლის მჩქეფარე მავ ხმელს წაყვი თლო პირზედა*“ (ვაჟა). ის თითქოს ნაკლები „ოდნობის“ ნიუანსსაც კი შეიცავს, ვიდრე ჩვეულებრივი ოდნობითი (შდრ.: **წა-** ზმნისწინის მსგავსი სემანტიკა ზმნურ ფორმაწარმოებაში: **წაითამაშებს** და მისთ.).

როგორც აღმატებითი, ისე ოდნობითი ხარისხის ფორმები დამოუკიდებელი ზედსართავი სახელებია, მათ შესაბამისი ბრუნების პარადიგმა მოეპოვებათ: აღმატებითს (**უდიდეს-**ი) — თანხმოვანფუძიანი, ოდნობითს (**მოდიდო**) — ხმოვანფუძიანი. შესაბამისად, ხარისხის წარმოება წარმოქმნას, სიტყვაწარმოებას განეკუთვნება; მისი ადგილი მორფოლოგიაში სწორედ დერივაციული ნიშნით არის განსაზღვრული.

ხარისხის სიტყვაწარმოებას, როგორც მოხმობილი მაგალითებიდანაც ჩანს, საკუთარი მორფონოლოგია მოსდევს. ამოსავალი (დადებითი) ზედსართავი სახელის კუმშვადი ფუძე ამ შემთხვევაში, წესისამებრ, რედუცირებულია:

დაბალ-ი → უ-**დაბლ**-ეს-ი

წითელ-ი → უ-**წითლ**-ეს-ი

ახალ-ი → უ-**ახლ**-ეს-ი

ყავისფერ-ი → მო-**ყავისფრ**-ო...

ხმოვნიანი კვეცადი ფუძე, ასევე, ხმოვანს კარგავს ხარისხის მაწარმოებელი სუფიქსური ხმოვნების გავლენით:

მწარე — უ-**მწარ**-ეს-ი — მო-**მწარ**-ო

მწვანე — უ-**მწვან**-ეს-ი — მო-**მწვან**-ო

მძიმე — უ-**მძიმ**-ეს-ი და სხვ.

ზოგიერთ ენაში განვითარებულია ე. წ. თანაბრობითი ხარისხიც, რისი გამოვლინება ქართველურ ენებშიც ჩანს. ქართულში მსგავსი წარმოება არ არის, მაგრამ დასტურდება რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც **სი—ე** კონფიქსიანი აბსტრაქტული სახელი გამოყენებულია თანაბრობითი შინაარსით: ქუჩის **სიგანე** პლაკატი (= „იმავე სიგანისა, როგორიც ქუჩა“), თითის **სიმსხო** ლურსმანი (= „სიმსხოთი თითის ტოლი ლურსმანი“); „ტივის ხის **სიმსხო** მკლავები“ (ვაჟა) და მისთ.

თავი IV. რიცხვითი სახელი

III. 4.1. რიცხვითი სახელის რაობა. რიცხვითი სახელის სემანტიკურ კლასში ერთიანდება იმ რიგის დამოუკიდებელი შინაარსის სიტყვები, რომლებიც საგანთა რაოდენობრივ დახასიათებას (აღწერას, აღრიცხვას) უკავშირდება. ეს არის სიტყვიერი (ენობრივი) გამოხატულება იმისა, რასაც ციფრთა სისტემაში არაბული ან რომაული სიმბოლოებით ავსახავთ.

შესაბამისად, რიცხვითი სახელის მთავარი ფუნქციაა საგანთა რაოდენობის გამოხატვა, ხოლო შემდეგ — რაოდენობასთან დაკავშირებული სემანტიკური მიმართებების ასახვა: რ ი გ ი (რაოდენობრივ სათვალავში) და რაოდენობრივი ნ ა წ ი ლ ი.

თავისი შინაარსითა და ფუნქციით რიცხვითი სახელი ყველაზე უფრო ეკედლება ზედსართავ სახელთა კლასს (ატრიბუტივებს). ამასვე ადასტურებს რიცხვით სახელთა პარადიგმატიკა და სინტაგმატიკა. ამიტომაც ზოგ ენაში ის ატრიბუტივთა კლასშია გაერთიანებული.

რიცხვითი სახელის რაოდენობრივი შინაარსი, ჩვეულებისამებრ, გარკვეულია, ზუსტია. მაგრამ ენაში არსებობს რაოდენობის გამომხატველი ისეთი სიტყვებიც, რომლებიც ამ შინაარსს ზუსტად კი არა, ზოგადად გამოხატავენ. მათ გა უ რ კ ვ ე ე ლ ი შინაარსის რიცხვით სახელებს უწოდებენ: **ბევრი, მრავალი, ცოტა...** ეს ერთეულები თავისი შინაარსით უახლოვდება, ერთი მხრივ, კრებით არსებით სახელებს (*ხალხი, ფარა...*), ხოლო მეორე მხრივ — ამგვარივე შინაარსის ნაცვალსახელებს (*ყველა, ყოველი...*); ამავე დროს, ისინი ყველაზე ახლოს დგანან ზედსართავ სახელთა კლასთან.

რიცხვითი სახელის ენობრივ არსს უფრო ზუსტად გამოხატავს რაოდენობითი რიცხვითი სახელი, რამდენადაც ის საგანთათვის სინამდვილეს შეესატყვისება.

შესაბამისი რიცხვითი სახელები ადამიანმა გამოიყენა მას შემდეგ, რაც მან საგნობრივ ერთეულთა აღრიცხვა ანუ თვლა დაიწყო. ივარაუდება, რომ მანამდე იგი ზოგად (მარტივ) ოპოზიციას მიმართავდა:

ერთი (ცალი) — მრავალი
ცოტა — ბევრი

შემდგომ ეტაპზე გაჩნდა ოპოზიციის უფრო კონკრეტული (დიფერენცირებული) წევრი („ორი“); შესაბამისად, შეიქმნა სამწევროვანი ოპოზიცია:

კენტი (ერთი) — წყვილი (ტყუპი) — მრავალი

ამის შემდეგ აზროვნება იწყებს აღრიცხვას და, ბუნებრივია, მის ენობრივ ასახვას: **ერთი, ორი** (ერთს + ერთი), **სამი** (ერთს + ორი) და მისთ.

ენობრივი წარმომავლობის თვალსაზრისით ქართულ რიცხვით სახელთა სისტემა თორმეტ დამოუკიდებელ ლექსიკურ ერთეულს ემყარება:

ერთი	—	1
ორი	—	2
სამი	—	3
ოთხი	—	4
ხუთი	—	5
ექვსი	—	6
შვიდი	—	7
რვა	—	8
ცხრა	—	9
ათი	—	10
ოცი	—	20
ასი	—	100

შენიშვნა: ამათ რიგში, ცხადია, ვერ დავაყენებთ გვიან შემოსულ დიდ რიცხვთა სახელწოდებებს: *მილიონი, მილიარდი...*

დანარჩენი რიცხვითი სახელები ამ ერთეულთაგან არის შედგენილი: *სამოცი, ორთასი, ათასი, სამასმოცი...* და მისთ.

როგორც ცნობილია, ქართული თვლის სისტემა ოცობითია. ეს ნიშნავს იმას, რომ რიცხვების დასახელება ოციდან ასამდე (და შემდგომ — ათეულების რანგში) ოცეულებად არის დაყოფილი და არა — ათეულებად; დააკვირდით:

20 — ოც-ი	40 — ორმოც-ი	60 — სამოც-ი
21 — ოცდაერთი	41 — ორმოცდაერთი	61 — სამოცდაერთი
22 — ოცდაორი	42 — ორმოცდაორი	და ა. შ.
23 — ოცდასამი	43 — ორმოცდასამი	
24 — ოცდაოთხი	44 — ორმოცდაოთხი	
25 — ოცდახუთი	45 — ორმოცდახუთი	
26 — ოცდაექვსი	46 — ორმოცდაექვსი	
27 — ოცდაშვიდი	47 — ორმოცდაშვიდი	
28 — ოცდარვა	48 — ორმოცდარვა	
29 — ოცდაცხრა	49 — ორმოცდაცხრა	
30 — ოცდაათი	50 — ორმოცდაათი	
31 — ოცდათერთმეტი	51 — ორმოცდათერთმეტი	
32 — ოცდათორმეტი	52 — ორმოცდათორმეტი	
33 — ოცდაცამეტი	53 — ორმოცდაცამეტი	
34 — ოცდათოთხმეტი	54 — ორმოცდათოთხმეტი	
35 — ოცდათხუთმეტი	55 — ორმოცდათხუთმეტი	
36 — ოცდათექვსმეტი	56 — ორმოცდათექვსმეტი	
37 — ოცდაჩვიდმეტი	57 — ორმოცდაჩვიდმეტი	
38 — ოცდათვრამეტი	58 — ორმოცდათვრამეტი	
39 — ოცდაცხრამეტი	59 — ორმოცდაცხრამეტი	

სხვა ენათა თვლის ათობით სისტემასთან ქართულის შედარება ამ თავისებურებას უფრო ნათლად წარმოაჩენს:

	ქართული	გერმანული	რუსული
10	ათი	zen	десять
20	ოცი	zwanzig (= „ორი-ათი“)	двадцать (← два-десять, = „ორი-ათი“)
30	ოცდაათი	dreißig (= „სამი-ათი“)	тридцать (= „სამი-ათი“)
50	ორმოცდაათი	fünzig (= „ხუთი-ათი“)	пятьдесят (= „ხუთი-ათი“)

III. 4.2. რიცხვითი სახელის ჯგუფები. როგორც ითქვა, რიცხვითი სახელის ენობრივი დანიშნულება პირველ რიგში უკავშირდება საგანთა რაოდენობის გამოხატვას (რაოდენობრივ აღრიცხვას); ამ შინაარსთან მიმართებით ყალიბდება მოწესრიგებულ სიმრავლეში (რაოდენობაში) რიგითობის სემანტიკა (საგნის რიგითი ადგილი მრავალში); ასევე — მოცულობითი ან რაოდენობრივი მთელის ფარდობითი ნაწილი (რაოდენობრივი განწილვის მიმართებათა ასახვა).

გამომდინარე აქედან, ქართულს სამი სახის რიცხვითი სახელი მოეპოვება:

რ ა ო დ ე ნ ო ბ ი თ ი : ორი, ათი, ასი, მილიონი...

რ ი გ ო ბ ი თ ი : მეორე, მეათე, მეასე, მემილიონე...

წ ი ლ ო ბ ი თ ი : მესამედი, მეათედი, მეასედი...

- შენიშვნა**
1. შეიძლება ასევე ვილაპარაკოთ „დაყოფითი“ შინაარსის რიცხვით სახელებზე გარკვეული სახის გაორკეცების გათვალისწინებით: ორ-ორი, სამ-სამი, ას-ასი...
  2. გარკვეული სიტყვაწარმოებითი და კომპოზიტური მონაცემების გათვალისწინებით შეიძლება ასევე მსჯელობა მიახლოებით (სამიოდე, ასიოდე...) და დაზუსტებით (სამადსამი, ორადორი...) რიცხვით სახელებზე.

III. 4.3. რაოდენობითი რიცხვითი სახელი აღნიშნავს საგანთა რაოდენობას და უპასუხებს კითხვას: რამდენი? **ორ-ი** (ვაშლი), **ცხრა** (ძმა), **ას-ი** (ცხვარი)...

რაოდენობითი რიცხვითი სახელების (და მათგან წარმოქმნილი შესაბამისი რიგობითი და წილობითი რიცხვითი სახელების) აგებულება-შედგენილობა ერთგვაროვანი არ არის. გვხვდება როგორც მარტივფუძიანი, ისე რთული შედგენილობის რიცხვითი სახელები; ოდონდაც, ჩვეულებრივი კომპოზიტური სიტყვაწარმოებისაგან განსხვავებით, რთული რიცხვითი სახელების ნაწილი შერწყმული არ არის, დამოუკიდებელ სიტყვებად იწერება.

ამდენად, შედგენილობის მხრივ რიცხვითი სახელი სამგვარია:

ა) მარტივი: ასეთია რიცხვითი სახელები **ერთიდან ათის** ჩათვლით; **ოცი** და **ასი**; აგრეთვე უცხო წარმომავლობის ერთეულები: **მილიონი, მილიარდი**...

ბ) რთულია რიცხვითი სახელები **თერთმეტიდან ცხრამეტის** ჩათვლით, **ოცდაერთიდან ოთხმოცდაცხრამეტის** ჩათვლით, აგრეთვე ასეულობის სახელები (**ორასი, სამასი... ათასი**).

როგორც ვხედავთ, (ბ) ჯგუფიდან:

პირველნი მხოლოდ წარმომავლობის გათვალისწინებით მიიჩნევა რთულ რიცხვით სახელებად (**თერთმეტი** ← **ათ-ერთ-მეტი**, **ცამეტი** ← **ათ-სამ-მეტი** და სხვ.); ასეთ რთულ ფუძეთა ისტორიას ნათლად წარმოაჩენს ძველი ქართული: **ათ-ოთხ-მეტი**...;

მეორენი „და“ კავშირით შეერთებულ კომპოზიტებს განეკუთვნება (ოცდაერთი... შდრ.: კარდაკარ...);

მესამენი უკავშიროდ შეერთებულ კომპოზიტებს უდრის (ორასი... შდრ.: ტოლფასი...);

მეოთხენი გარკვეული ელემენტის გამოყენებით არის შეერთებული: **ორმოცი** (← **ორ-მე-ოცი**...).

გ) შედგენილია ათასეულთა (და — ათიათასეულთა, ასიათასეულთა...) აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელები (**ორი ათასი, ცხრა ათასი, ოცი ათასი**...) და მარტივი და რთული რიცხვითი სახელების მონაწილეობით წარმოდგენილი რიცხვითი სახელების (რიცხვა) რანგობრივი სტრუქტურა:

ორას ხუთი ათას სამას სამი;

ხუთი ათას ხუთას ორმოცდაერთი;

მილიონ ორი ათას სამას ოცდახუთი და მისთ.

III. 4.4. რიგობითი რიცხვითი სახელი გამოხატავს საგნის რიგით „ოდენობას“, იგი რეალურად გამოყოფს რ ი გ ი თ ე რ თ ს მრავლისაგან, უჩვენებს კონკრეტული საგნის რ ი გ ი თ „ადგილს“ საგანთა სიმრავლეში:

მეორე (= რიგითი ნომერი ერთსა და სამს შორის)

მეცხრე (= რიგითი ნომერი რვასა და ათს შორის)

ოცდამეათე (= რიგითი ნომერი ოცდაცხრასა და ოცდათერთმეტს შორის)

ორასმეერთე (= რიგითი ნომერი ორასსა და ორას ორს შორის)...

რიგობითი რიცხვითი სახელი იწარმოება რაოდენობითი რიცხვითი სახელისაგან **მე — ე** კონფიქსის მეშვეობით:

ორ-ი	→	მე-ორ-ე
ხუთ-ი	→	მე-ხუთ-ე
ცხრა	→	მე-ცხრ-ე
ას-ი	→	მე-ას-ე და მისთ.

როგორც ვხედავთ, რიგობითის წარმოება ფუძეთანხმობიან რაოდენობით რიცხვით სახელს ფუძის სახით გამოიყენებს (**ორ-ი** → **მე-ორ-ე**...); ხოლო ხმოვნით დაბოლოებული ფუძე **-ე** სუფიქსის წინა პოზიციაში კვეცას განიცდის: **ცხრა** → **მე-ცხრე-ე**...

წარმოქმნილი სიტყვა, ჩვეულებისამებრ, იქნება ფუძეხმოვნანი: *მესამე, მეთერთმეტე, ათასმეერთე...*

როგორ არის წარმოდგენილი სხვადასხვა შედგენილობის (მარტივის, რთულის, შედგენილის) რაოდენობითისაგან წარმოქმნილი რიგობითი რიცხვითი სახელები?

ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია სიტყვაწარმოების ზოგადი პრინციპი: წარმოქმნილი აფიქსებით ნაწარმოები ნებისმიერი რთული სიტყვა (კომპოზიტი) ერთ სიტყვად იწერება (მაგ.: *ღელაშვილობა, დაძმური...*).

ამდენად, ნებისმიერი წარმომავლობის რიგობითი რიცხვითი სახელი ერთ სიტყვად უნდა დაიწეროს:

მეორასე (← *ორასი*)

მესიათასე (← *ასი ათასი*)

ასოცდამესამე (← *ას ოცდასამი*)...

ამავე დროს, გასათვალისწინებელია, რომ ამგვარ წარმოებაში **მე-** თავსართი ყოველთვის თავკიდურა პოზიციას არ იკავებს. კერძოდ:

ა) **მე-** თავკიდურ პოზიციას იკავებს, როდესაც რიგობით რიცხვით სახელს საფუძვლად უდევს რაოდენობითი:

ერთიდან ოცის ჩათვლით (*მე-სამე, მე-თორმეტე, მე-ოცე...*);

ორმოცი, სამოცი, ოთხმოცი, ასი (*მე-ორმოცე, მე-ასე...*);

ასეულთა სახელები: ორასი, სამასი... (*მე-ორასე...*);

ათასეულთა სახელები: ორი ათასი, ცხრა ათასი (*მე-ორიათასე...*).

ბ) **მე-** თავსართი ბოლო კომპონენტის წინ დაერთვის ყველა დანარჩენი რთულფუძიანი რაოდენობითი რიცხვითი სახელისგან წარმოქმნილ რიგობითს:

ოცდა-მე-შვიდე, სამოცდა-მე-ცხრე, ას-მე-ხუთე...

შენიშვნა: 1. საგანთა რაოდენობა (შესაბამისად — რიგობითობა) შეიძლება გამოხატული იყოს რიცხვითი (ციფრობრივი) სიმბოლოებით. რიგობითი რიცხვითი სახელის არაბული ციფრებით გადმოცემისას განსხვავებული დაწერილობა გვექნება მითითებული ორი ჯგუფის მიხედვით: პირველ შემთხვევაში მხოლოდ **მე-** თავსართი დაერთვის (*მე-5, მე-20, მე-100...*), ხოლო მეორე შემთხვევაში — მხოლოდ **-ე** ბოლოსართი (*29-ე, 109-ე, 1001-ე...*).

ანუ: თუ რიგობით რიცხვით სახელს **მე-** თავსართი იწყებს, შესაბამისი რიცხვი ჩაიწერება **მე-** თავსართით (*მე-200*), ხოლო თუ **მე-** მაწარმოებელი მოქცეულია რიცხვითი სახელის შიგნით, შესაბამისი რიცხვი ჩაიწერება **-ე** ბოლოსართით (*25-ე*).

რომაული ციფრებით გადმოცემისას რიგობითს თავსართ-ბოლოსართები არ დაერთვის: V, X, XX, XXII და მისთ.

2. **ერთი-**ს შესაბამისი რიგობითია **პირველი**, მაგრამ რთულ ფუძეში კვლავ „ერთი“ გვექნება: *სამოცდამეერთე, ასმეერთე...*

III. 4.5. წილობითი რიცხვითი სახელი გამოხატავს მთელის (სიმრავლის) რიცხობრივ (რაოდენობრივ) ნაწილს. ის ციფრულ რეალობაში შეესაბამება წილადს „ერთი“ მრიცხველით. როგორც ცნობილია, ასეთ დროს შეგვიძლია ვთქვათ მხოლოდ მნიშვნელი (მრიცხველის გარეშე): *მესამელი, მეასელი...*

წილობითი რიცხვითი სახელი ფორმალურად იწარმოება რიგობითისაგან სადერივაციო **-დ** სუფიქსის დართვით (რომელიც წარმოშობით ვითარებითი ბრუნვის ნიშანია):

მესამე — მესამე-დ-ი

მეცამეტე — მეცამეტე-დ-ი

ორმოცდამეხუთე — ორმოცდამეხუთე-დ-ი

მაგრამ იმის გათვალისწინებით, რომ სემანტიკური ოპოზიცია იქმნება რაოდენობითსა და წილობით რიცხვით სახელებს შორის (და არა — რიგობითსა და წილობითს შორის), შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ წილობითი რიცხვითი სახელი იწარმოება რაოდენობითისაგან **მე—ედ** კონფიქსის გამოყენებით: *ორ-ი → მე-ორ-ედ-ი, ცხრა → მე-ცხრ-ედ-ი, ას-ი (მე-ას-ედ-ი)...*

თუმცა წარმოების წესები ნათლად აჩვენებს წილობითისა და რიგობითის მჭიდრო ურთიერთკავშირს.

წარმოქმნილი წილობითი რიცხვითი სახელი, ჩვეულებისამებრ, იქნება ფუძეთანხმოვნინანი:

მეცხრედ-ი, ოცდამეხუთედ-ი, მეათასედ-ი...

წარმოების დანარჩენი თავისებურებები რიგობითი რიცხვითი სახელისაგან მომდინარეობს; შდრ.:

მეხუთე — მეხუთედ-ი

ოცდამეხუთე — ოცდამეხუთედ-ი

ასმეხუთე — ასმეხუთედ-ი და სხვა.

- შენიშვნა:**
1. მოსალოდნელი **მეორედი**-ს ნაცვლად გამოიყენება სიტყვა **ნახევარი**.
  2. ნახევარი რიცხვით სახელთან ერთად დაიწერება დეფისით: *სამ-ნახევარი...* ასევე — აღრიცხვად არსებით სახელებთან: *ლარ-ნახევარი, ტონა-ნახევარი...*
  3. წილობითის შინაარსით დასტურდება **ნა—ალ** კონფიქსით ნაწარმოები მოძველებული ფორმებიც: *დრო სიცოცხლისა ჩემისა დღესითგან ჩანს ნასამალო (რუსთაველი); ნამდიდრეგმა არ ინება არც ნახევარი და არც ნაოთხალი (საბა).*

III. 4.6. რიცხვითი სახელის პარადიგმატიკა. რიცხვითი სახელი, როგორც ითქვა, ზოგადი შინაარსითა და ენობრივი დანიშნულებით ატრიბუტთა კლასს მიეკუთვნება; ამიტომაც მისი ფორმაწარმოებაც და სინტაგმატური უნარიც ძირითადად თავსდება იმ თავისებურებებში, რაც ზედსართავი სახელისათვის არის დამახასიათებელი; კერძოდ:

1. დამოუკიდებლად ნახმარი რიცხვითი სახელი ისევე იბრუნება, როგორც მსგავსი ფუძის არსებითი სახელი, რამდენადაც ის ამ შემთხვევაში არსებითი სახელის როლს ასრულებს. შესაბამისად, ამ შემთხვევაში მოქმედებს ის სტრუქტურული (მორფოლოგიური და მორფოფონოლოგიური) კანონზომიერებანი, რაც არსებით სახელებსა და დამოუკიდებლად წარმოდგენილ ზედსართავ სახელებში დასტურდება.

ა) თანხმოვანფუძიანი რიცხვითი სახელი:

სახ.	სამ-ი	თხუთმეტ-ი	შვიდას-ი
მოთ.	სამ-მა	თხუთმეტ-მა	შვიდას-მა
მიც.	სამ-ს	თხუთმეტ-ს	შვიდას-ს
ნათ.	სამ-ის	თხუთმეტ-ის	შვიდას-ის
მოქ.	სამ-ით	თხუთმეტ-ით	შვიდას-ით
ვით.	სამ-ად	თხუთმეტ-ად	შვიდას-ად
წოდ.	[სამ-ო]	[თხუთმეტ-ო]	[შვიდას-ო]

შენიშვნა: რიცხვითი სახელის წოდებითი ბრუნვის ფორმა ძალზე იშვიათად დასტურდება.

თანხმოვანფუძიანი რიცხვითი სახელის ბრუნებაში ფუძის კუმშვა არ დასტურდება; ეს იმის გამოა, რომ არცერთი რიცხვითი სახელის ფუძის სტრუქტურა არ აღმოჩნდა სარედუქციო სეგმენტის შემცველი; ეს რომ ყოფილიყო, კუმშვა უთუოდ მოხდებოდა (ისევე, როგორც უკვე განხილულ ზედსართავ სახელებში); ამისი დასტურია ზოგადი („გაურ-კვეველი“) შინაარსის რიცხვითი სახელი **მრავალი:**

სახ.	მრავალ-ი
მოთ.	მრავალ-მა
მიც.	მრავალ-ს
ნათ.	მრავალ-ის
მოქ.	მრავალ-ით
ვით.	მრავალ-ად
წოდ.	მრავალ-ო

ბ) ხმოვანფუძიანი რიცხვითი სახელებია: **რვა, ცხრა**, ამ ერთეულებზე დამთავრებული რთულფუძიანები (ოცდარვა, ოთხმოცდაცხრა...) და რიგობითი რიცხვითი სახელები (მესამე, ოცდამეათე, სამასმეერთე...). მათი დამოუკიდებლად ბრუნების დროს ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი იკვეცება:

სახ.	რვა	ოცდაცხრა	მეთორმეტე
მოთ.	რვა-მ	ოცდაცხრა-მ	მეთორმეტე-მ
მიც.	რვა-ს	ოცდაცხრა-ს	მეთორმეტე-ს
ნათ.	რვ-ის	ოცდაცხრ-ის	მეთორმეტ-ის
მოქ.	რვ-ით	ოცდაცხრ-ით	მეთორმეტ-ით
ვით.	რვა-დ	ოცდაცხრ-ად	მეთორმეტე-დ
წოდ.	[რვა-ვ]	[აცდაცხრა-ვ]	[მეთორმეტე-ვ]

2. რიცხვით სახელს შინაარსობრივად არ სჭირდება მრავლო-ბითი რიცხვის წარმოება, რამდენადაც ის თვითონ გამოხატავს განსაზღვრულ სიმრავლეს. მაგრამ რიცხვითი სახელის დამოუკიდებლად (არსებითი სახელის ფუნქციით) გამოყენებისას (აგრეთვე — არსებით-თან შეთანხმებისას) მას შეიძლება დაუდასტურდეს ნართანიანი მრავლობითი: *ხუთ-ნი, ას-ნი, მეორე-ნი, ას-თ(ა)...* მაგალითად:

„*ორნი არიან, ტოლნი არიან, ერთად მიდიან, მიიმღერებენ*“
(გამოცანა);

„*ასნი რად უნდას დედასა...*“ (ხალხ.);

„*ბევრნი ბევრ რასმე იტყოდეს, მაგრამ ვინ მოუსმინებდა...*“
(დ. გურამ.);

„*ჰკითხე ასთა, ჰქმენ გულისა, რავინდ რა ვინ გივაზიროს*“
(რუსთაველი);

„*ერთნი წერდნენ, რომ თითქმის სავსებით გააუქმეს ქართული ენის ვაკვეთილები, მეორენი კი — რომ მეტისმეტად შეავიწროვეს ეს სავანი*“ (ი. გოგებ.).

შენიშვნა: რიცხვითი სახელი შეიძლება **ებ-**იანი მრავლობითის ფორმითაც გამოვლინდეს, როდესაც ის ციფრის ან ნიშნის სახელწოდებად არის გამოყენებული: „*მოდის თავჩაქინდრული, ჩანთით მოაქვს ორები*“ (გ. შატბ.).

შდრ.: რიცხვით სახელს ამ შინაარსით ახალი დერივატი ჩაენაცვლა (ორიანი, სამიანი...):

„*შიმშის ტრიალი, შხებლის ზუზუნი, ალიყურები; მათი განგრძობა: ერთიანები, ორიანები*“ (ვ. ბარნ.).

III. 4.7. რიცხვითი სახელის სინტაგმატიკა. რიცხვითი სახელი, ჩვეულებისამებრ, არსებით სახელს ახლავს, როგორც მისი მსაზღვრელი წევრი: *სამი ძმა, სამასი არაველი, მესამე საკითხი, მეოთხედი საუკუნე...*

ასეთ დროს რიცხვითი სახელის ფორმაცვალემა საზღვრულის (არსებითი სახელის) ბრუნებაზე (აგრეთვე — რიცხვის წარმოებაზე) არის დამოკიდებული და მისდევს იმ წესებს, რასაც შესაბამისი ფუძის ზედსართავი სახელის ფორმაწარმოება.

1. რიცხვითი სახელის ბრუნება არსებითთან ერთად:

ა) თანხმოვანფუძიანი პრეპოზიციურად და პოსტპოზიციურად:

სახ.	ოთხ-ი	წელიწად-ი	წელიწად-ი	ოთხ-ი
მოთ.	ოთხ-მა	წელიწად-მა	წელიწად-მა	ოთხ-მა
მიც.	ოთხ	წელიწად-ს	წელიწად-ს	ოთხ-ს
ნათ.	ოთხ-ი	წელიწად-ის	წელიწად-ის	ოთხ-ის
მოქ.	ოთხ-ი	წელიწად-ით	წელიწად-ით	ოთხ-ით
ვით.	ოთხ	წელიწად-ად	წელიწად-ად	ოთხ-ად
წოდ.	ოთხ-ო	წელიწად-ო	წელიწად-ო	ოთხ-ო

ბ) ხმოვანფუძიანი პრეპოზიციურად და პოსტპოზიციურად:

სახ.	ცხრა	თვალ-ი	თვალ-ი	ცხრა
მოთ.	ცხრა	თვალ-მა	თვალ-მა	ცხრა-მ
მიც.	ცხრა	თვალ-ს	თვალ-ს(ა)	ცხრა-ს(ა)
ნათ.	ცხრა	თვალ-ის	თვალ-ის(ა)	ცხრა ~~თ~~ -ის(ა)
მოქ.	ცხრა	თვალ-ით	თვალ-ით(ა)	ცხრა ~~თ~~ -ით(ა)
ვით.	ცხრა	თვალ-ად	თვალ-ად	ცხრა-დ
წოდ.	ცხრა	თვალ-ო	თვალ-ო	ცხრა-ვ

სახ.	მესამე	წელ-ი	წელ-ი	მესამე
მოთ.	მესამე	წელ-მა	წელ-მა	მესამე-მ
მიც.	მესამე	წელ-ს	წელ-ს(ა)	მესამე-ს(ა)
ნათ.	მესამე	წელ-ის	წელ-ის(ა)	მესამე ~~თ~~ -ის(ა)
მოქ.	მესამე	წელ-ით	წელ-ით(ა)	მესამე ~~თ~~ -ით(ა)
ვით.	მესამე	წელ-ად	წელ-ად	მესამე-დ
წოდ.	მესამე	წელ-ო	წელ-ო	მესამე-ვ

გ) შეიძლება წილობით რიცხვით სახელს მსაზღვრელად რაოდენობითი ახლდეს (წილადის აღნიშვნისას); მათი ბრუნებაც მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნების წესს დაექვემდებარება:

სახ.	ორ-ი	მესამედ-ი
მოთ.	ორ-მა	მესამედ-მა
მიც.	ორ	მესამედ-ს
ნათ.	ორ-ი	მესამედ-ის
მოქ.	ორ-ი	მესამედ-ით
ვით.	ორ	მესამედ-ად
წოდ.	[ორ-ო	მესამედ-ო]

დ) სხვაგვარი მიმართებაა შედგენილი რიცხვითი სახელების კომპონენტებს შორის დამოუკიდებლადაც და არსებით სახელთან ბრუნების დროსაც — არსებით სახელს ბრუნვაში შეეთანხმება მხოლოდ ბოლო რიცხვითი სახელი (ისიც — ნაწილობრივ); შდრ.:

სახ.	ორ-ი	ათას-ი	ორ-ი	ათას-ი	კაცი-ი
მოთ.	ორ-ი	ათას-მა	ორ-ი	ათას-მა	კაცი-მა
მიც.	ორ-ი	ათას-ს	ორ-ი	ათას	კაცი-ს
ნათ.	ორ-ი	ათას-ის	ორ-ი	ათას-ი	კაცი-ის

მოქ.	ორ-ი	ათას-ით	ორ-ი	ათას-ი	კაც-ით
ვით.	ორ-ი	ათას-ად	ორ-ი	ათას	კაც-ად
წოდ	ორ-ი	ათას-ო	ორ-ი	ათას-ო	კაც-ო

მაგრამ „მილიონი“ სიტყვის გამოყენების შემთხვევაში წინამავალი კომპონენტიც „აჰყვება“ ბრუნების პროცესს:

სახ.	ორ-ი	მილიონ-ი	კაც-ი
მოთ.	ორ-მა	მილიონ-მა	კაც-მა
მიც.	ორ-	მილიონ	კაც-ს
ნათ.	ორ-ი	მილიონ-ი	კაც-ის
მოქ.	ორ-ი	მილიონ-ი	კაც-ით
ვით.	ორ-	მილიონ	კაც-ად
წოდ	ორ-ო	მილიონ-ო	კაც-ო

ე) წილობით რიცხვით სახელთან არსებითი სახელი ხშირად არის გამოყენებული სუბსტანტიური მსაზღვრელის როლში: *ვაშლის მესამედი, საუკუნის მეოთხედი...* (იგულისხმება, რომ თვით რიცხვითის საზღვრული დაკარგულია: *მესამედი ნაწილი*). აქ დაცულია საზღვრულთან სუბსტანტიური მსაზღვრელის ბრუნების წესი (მსაზღვრელის პოზიციისდა შესაბამისად):

სახ.	საუკუნის	მეოთხედ-ი	მეოთხედ-ი	საუკუნისა
მოთ.	საუკუნის	მეოთხედ-მა	მეოთხედ-მა	საუკუნისა-მ
მიც.	საუკუნის	მეოთხედ-ს	მეოთხედ-ს	საუკუნისა-ს
ნათ.	საუკუნის	მეოთხედ-ის	მეოთხედ-ის	საუკუნისა
მოქ.	საუკუნის	მეოთხედ-ით	მეოთხედ-ით	საუკუნისა
ვით.	საუკუნის	მეოთხედ-ად	მეოთხედ-ად	საუკუნისა(დ)
წოდ.	საუკუნის	მეოთხედ-ო	მეოთხედ-ო	საუკუნისა-ვ

2. არსებითი სახელის რ ი ც ხ ვ ი ს ასახვა რიცხვით სახელში.

როგორც ითქვა, რიცხვით სახელს, მისი შინაარსიდან გამომდინარე, გრამატიკული რიცხვის გამოხატვა არ სჭირდება, გინდ კონკრეტულ სიმრავლეს გამოხატავდეს ის და გინდ — ზოგადს (*სამი, ასი, ბევრი...*).

რიცხვითი სახელის ეს შინაარსი განაპირობებს არსებითი სახელის მხოლოდობითში დასმას შესაბამისი სინტაქსური დაწყვილების დროს: *ოთხი წელი, ცხრა ძმა...*

ცხრა გამოხატავს **ძმა** ლექსიკური ერთეულის სიმრავლეს, ოღონდ კონკრეტულად (*ძმებ-ი* ზოგადი გრამატიკული სიმრავლისაგან განსხვა-

ვებით); ამ შემთხვევაში არსებითი სახელი (**ძმა**) მხოლობითის ფორმას ინარჩუნებს, რაკი სიმრავლე ლექსიკურად გამოიხატება (**ცხრა**).

ამავე დროს, იშვიათი არ არის ნართანიან მრავლობითში სრული „შეთანხმების“ შემთხვევები (**სამ-ნ-ი და-ნ-ი...**):

„გადიარეს ცხრანი მთანი, მათენი ალგეთისნი...“ (ხალხ.);

„ნეტავი ძმათა მრავალთა, მზე სამგნით ამოუხდება“

(ხალხ.).

შინაარსობრივი თვალსაზრისით გრამატიკული მრავლობითი ჭარბი მოვლენაა, ვინაიდან ერთმანეთისაგან არაფრით განსხვავდება ორი შესიტყვება: „ცხრა ძმა“ და „ცხრანი ძმანი“. ამიტომაც ამგვარ „შეთანხმებაში“ შეიძლება მხოლოდ სტილისტიკური დატვირთვა დავინახოთ.

შენიშვნა: „ვეფხისტყაოსნისეული“ შეთანხმება **-ებ-**იანი მრავლობითის ფორმით, ცხადია, პოეტური თავისუფლების ნიმუშია: „ავთანდილ უთხრა ტარიელს ესე სიტყვები ორები...“

თუ სახელთა მითითებულ შესიტყვებასთან ზმნის პირიანი (III პირის) ფორმაც არის დაკავშირებული, ეს უკანასკნელი ანგარიშს გაუწევს არსებითი სახელის ფორმას; ანუ — ანგარიშს გაუწევს არა ლექსიკურ შინაარსს სიმრავლისას (გამოხატულს რიცხვითი სახელით), არამედ გრამატიკულ მრავლობითს; შდრ.::

„სერზე მიდის სამი მგელი“ (ხალხ.);

„ერთი თხილის გული ცხრა ძმამ გაიყო“ (ანდაზა);

„გუშინ შვიდნი გურჯანელნი სანადიროდ წასულ იყვნენ“ (ხალხ.);

„ამაზედან მოვიდენ მოჩივრად სამნი ძმანი წინაშე მეფისა“ (საბა);

„თქვეს ერთხელ სამთა ანგელოზთა: „როგორ დავბადოთ კაცი ყველაზე ბედნიერიც და უბედურიც?“ (შ. ნიშნ.)

თავი V. ნაცვალსახელი

III. 5.1. ნაცვალსახელის რაობა. სახელთა კლასებს შორის ნაცვალსახელს ყველაზე თავისებური ადგილი უჭირავს. ეს თავისებურება უპირველესად მდგომარეობს იმაში, რომ მას არა აქვს განკუთვნიებული ისეთი დამოუკიდებელი სემანტიკური ველი, როგორც არსებითს, ზედსართავსა და რიცხვით სახელებს; მეტიც, ნაცვალსახელი ყველა სხვა სახელის ზოგად სემანტიკურ მონაცვლედ არის განსაზღვრული. ზოგადიო, — ვამბობთ იმიტომ, რომ ის კონკრეტული საგნობრივი მიმართებები, რაც დანარჩენი სახელების ენობრივ შინაარსს წარმოადგენს, ნაცვალსახელებში განზოგადებულად, აბსტრაქტირებულად არის მინიშნებული. მაგალითად, ის, რაც არსებით სახელთა კლასში არის — ხე, ქვა, წიგნი, მწერი, ბატი... — ნაცვალსახელებში არის მხოლოდ „ის“; ის, რაც ზედსართავ სახელებში შეიძლება იყოს — თეთრი, შავი, მაღალი, დაბალი, მსუბუქი, მძიმე, ტკბილი, მწარე, კეთილი, ბოროტი, ახლობელი, შორეული, ქალაქელი, სოფელი... — შესაბამის ნაცვალსახელებში არის — „**როგორი, რანაირი, რომელი, სადაური... ისეთი, იმნაირი, იქაური...**“; ის, რაც რიცხვით სახელებში არის — ერთი, ორი, სამი, ცხრა, ოცი, ასი, ორასი, ათასი... — ნაცვალსახელით გამოიხატება როგორც „**რამდენი... ამდენი**“ და მისთ.

აქედან გამომდინარე, ნაცვალსახელის ენობრივი დანიშნულება რომელიმე სხვა სახელის როლში ყოფნაა; დამოუკიდებელ ლექსიკურ შინაარსს ის, ფაქტობრივ, მოკლებულია. აღსანიშნისა და აღმნიშვნელის სემანტიკური მიმართება აქ მხოლოდ პირობითი შინაარსისაა (საგნობრივი შინაარსისაგან ნაცვალსახელი არსებითად დაცლილია).

შენიშვნა: ნაცვალსახელთა სახელებების ძირითადი ფუნქციონალური საფუძველი — „მონაცვლეობა“ — ყოველთვის, ყველა შესაბამის ლექსიკურ ერთეულთან ასეთი გამოკვეთილი არ არის, მაგრამ ეს საკითხის არსს არ ცვლის.

ნაცვალსახელთა კვალიფიკაციის ზოგად ფუნქციონალურ ასპექტზე ყურადღების გამახვილება, შეიძლება ითქვას, მათი საერთო სტილისტიკური დანიშნულების ხაზგასმას გულისხმობს, რამდენადაც, როგორც სხვაგვარად აღნიშნავენ: ნაცვალსახელის გამოყენება (ენობრივი გამოვლენა) რომელიმე სხვა სახელის (არსებითის, ზედსართავის, რიცხვითის) გამეორებითი დასახელებისაგან თავის არიდებით არის შეპირობებული. მართლაც, ტექსტის ანალიზი სრულიად ობიექტურად წარმოაჩენს ამგვარ დანიშნულებას.

ეს — ფუნქციონირების დონეზე.

მაგრამ იმავე საკითხის ისტორიული შეფასება არ არის ასეთივე ცალსახა. ისტორიული ასპექტით გაჭირდებოდა იმის მტკიცება, თითქოს ნაცვალსახელთა წარმოშობა-ჩამოყალიბება სტილისტიკურ ამოცანებთან იყოს დაკავშირებული... რომ ე. წ. „ტავტოლოგია“ ენისათვის თითქოს ახალი მეტყველების ნაწილის წარმოშობისა და ჩამოყალიბების საფუძველი გახდა... რომ ფუნქციონალური ნიშანი „დამხმარე“ და „შემცვლელი“ ენობრივი ერთეულის „გენეტიკურ“ საფუძველში იდოს.

თუ მოვლენას ასე დავინახავთ, მაშინ ე. წ. საგნობრივი შინაარსის სახელთა უწინარესობა უნდა ვაღიაროთ ნაცვალსახელებთან მიმართებით; ასე გადაჭრით კი ამის თქმა შეუძლებელია, რამდენადაც ნაცვალსახელები უძველეს ენობრივ ფენას განეკუთვნებიან და წარმოების უძველეს წესებს ავლენენ.

III. 5.2. ნაცვალსახელთა ფუნქციურ-შინაარსობრივი ჯგუფები.

ნაცვალსახელთა ზოგადი ბუნებიდან გამომდინარე, ამ კატეგორიის სიტყვათა კლასიფიკაციის დროს უპირველესად სწორედ ფუნქციონალურ (მიმართებითს) ასპექტს გაესმის ხაზი და არა — შინაარსობრივს (თვისებრივს), თუმცა განზოგადებული შინაარსი, როგორც ითქვა, მათშიც მოიპოვება.

შესაბამისად, ნაცვალსახელთა ჯგუფები გამოიყოფა იმის შესაბამისად, თუ რა როლს, რა „მონაცვლეობით“ ფუნქციას ასრულებენ ისინი ენობრივ ერთეულთა ფუნქციონალურ მიმართებებში.

ამ თვალსაზრით გამოიყოფა თერთმეტი ჯგუფი:

III. 5.2.1. პირის ნაცვალსახელი. ეს ჯგუფი მნიშვნელობით ყველაზე ძირითადი და წარმმართველია ნაცვალსახელთა საერთო სისტემაში. შესაბამისი ერთეული არის ენაში არსებული პირის კატეგორიის,

პირთა მიმართებების უპირველესი ლექსიკური გამომხატველი. მას უკავშირდება ადამიანის (მეტყველი სუბიექტის), როგორც ენობრივი არსების, ცნობიერი დამოკიდებულება გარე სამყაროსთან. იგი, როგორც მეტყველი („მე“), უახლოეს პირად მოიაზრებს თანამოსაუბრეს („შენ“), ხოლო ყველაფერ დანარჩენს მეტყველების საგნად („ობიექტად“) ტოვებს. შესაბამისად, მისი — მეტყველის — ენობრივი საკლასიფიკაციო სისტემა ასეთია:

I. **მე** — პირველი პირი, ანუ მეტყველი „სუბიექტი“, სამეტყველო ვითარების „ცენტრი“, ენობრივი „თეატრის“ მთავარი „აქტიორი“.

მე — არის აუცილებლად მეტყველი;

მე — არის აუცილებლად ადამიანი.

თუ „მე“ სხვა საგანს მიემართება, ეს ნიშნავს იმას, რომ შესაბამისი „სუბიექტი“ პერსონიფიცირებულია (მაგ.: „*მე ყელს მოვიღერებ და ვინატრებ, ნეტა სიმღერა შემეძლოს...*“ — ამბობს ვაჟას ია).

II. **შენ** — მეორე პირი, ანუ მეორე „სუბიექტი“. სადაც არის მეტყველი, იქ აუცილებლად არის მეტყველების თანამონაწილე (რეალურად ან პირობითად) და მეტყველების პროცესი, ჩვეულებისამებრ, ამ ორი ენობრივი პირის როლებრივ ურთიერთმონაცვლეობას გულისხმობს. ამიტომაც:

შენ — არის აუცილებლად თანამეტყველი (თანამოსაუბრე);

შენ — არის აუცილებლად ადამიანი.

ყველა სხვა შემთხვევა სულიერ თუ უსულო საგანზე თანამოსაუბრის როლის გადატანას გულისხმობს (მაგ.: „*ლურჯავ, შენც გრძნობა გქონია, როგორც კაცს, ადამიანსა...*“ — ვაჟა).

პირის ნაცვალსახელებს სიმრავლის შინაარსის წარმოდგენაც თავისებური აქვს. ამ შემთხვევაში ისეთი ვითარება არ დასტურდება, როგორც სხვა საგნობრივი სიმრავლის გამოხატვისას; კერძოდ, I-II პირთა შინაარსობრივი სიმრავლის აღნიშვნას ლექსიკურ ფუძეთა მონაცვლეობა, ანუ სუბლექტურობა ემსახურება:

I პირი: **ჩვენ**.

ზედაპირულად **მე** — **ჩვენ** ოპოზიცია „ადამიანი — ადამიანები“, უფრო სწორად, „ადამიანი — ხალხი“ დაპირისპირებას ჰგავს; მაგრამ სიღრმისეულად ეს ასე არ არის: **ჩვენ** არ არის **მე + მე + მე** და სხვ. „ჩვენში“ **მე** ისეთივე ერთია, როგორც **მე**-ში იყო, ის არ „გამრავლდე-

ბა“ „ჩვენ“ სიტყვის წარმოდგენით (როგორც, მაგალითად, *ადამიანი* → *ხალხი*; *ხე* → *ტყე...*“).

ამავე დროს, **ჩვენ** შინაარსობრივად შეიძლება იყოს:

ა) **მე + შენ**;

ბ) **მე + თქვენ**;

გ) **მე + ის**;

დ) **მე + ისინი**;

ე) სიტუაციის მიხედვით ასევე შეიძლება იყოს: **მე + ყველა** (შენ / თქვენ და ის / ისინი).

აქედან ძირითადი, როგორც სამეტყველო ვითარების უშუალო ამსახველი, ცხადია, პირველი შემთხვევაა (**მე და შენ**).

პირველ ორ კომბინაციას (**მე + შენ / თქვენ**) ინკლუზივის უწოდებენ.

მომდევნო ორ კომბინაციას (სადაც „არაპირიც“ შემოდის) — ექსკლუზივის (**მე + ის/ისინი**).

II პირი: **თქვენ**.

მიმართება **შენ — თქვენ**, ერთი შეხედვით, ჰგავს იმ ვითარებას, რაც „**მე — ჩვენ**“ მიმართებისათვის განვიხილეთ. მაგრამ მათ შორის ხელშესახები განსხვავებაც არის. „**თქვენ**“ ორგვარ ვითარებას გვიჩვენებს:

ა) **თქვენ**, ჩვეულებისამებრ, არ უდრის **შენ + შენ + შენ...** (ისევე, როგორც „ჩვენ“ ნაცვალსახელის შემთხვევაში);

ბ) **თქვენ** შეიძლება უდრიდეს **შენ + შენ + შენ...**, თუ I პირი (მოლაპარაკე) კოლექტიურად, თანამოსაუბრე პირის იდენტიფიკაციის გარეშე მიმართავს პირთა ჯგუფს (მაგ.: „*თქვენ გეუბნებით, ძმებო მგოსნებო...*“ — ლ. ასათ.).

შენიშვნა: ცალკე არის აღსანიშნავი **ჩვენ** და **თქვენ** ნაცვალსახელთა გამოყენება ე. წ. თავაზიანი მრავლობითის გამოსახატავად, რომლის დროსაც სიმრავლის გამომხატველ ფუძეში რეალურად ერთი „მე“ და ერთი „შენ“ იგულისხმება.

III. მესამე პირის ნაცვალსახელი: **ის**. ამ პირში იგულისხმება ყველა და ყველაფერი ის, ვის ან რის შესახებაც I და II პირი საუბრობენ. ამ ოდენობასაც „პირის ნაცვალსახელს“ ვუწოდებთ, რამდენადაც ის

ენობრივ პირთა სისტემაში მესამე წევრად „განთავსდა“, თორემ სინამდვილეში, როგორც ითქვა, პირი მხოლოდ პირველი-მეორეა, მესამე კი — „არაპირია“ (ის პირთა ენობრივ მიმართებაში არ მონაწილეობს). მაგრამ მას შემდეგ, რაც ზმნის გრამატიკული სისტემა შეიქმნა და პირთა სისტემა ჩამოყალიბდა, ე. წ. მესამე პირი სისტემურად ნამდვილ პირებს გაუთანაბრდა (თუმცა სიღრმულ გრამატიკულ სემანტიკაში სხვაობა ჯერაც იჩენს თავს).

III პირის ნაცვალსახელი სამი სახით დასტურდება: **ის//იგი, ეს, ეგ**.

ეს ერთეულები თანაბარი ენობრივი მნიშვნელობისა მაინც არ არის. მიიჩნევა, რომ „ის“ და „იგი“ ერთიმეორის ბადალი სიტყვებია, სინონიმებია“ (ა. შანიძე). თუმცა მათ შორის თანამედროვე ქართულში ფუნქციური სხვაობა ჩამოყალიბდა.

ჯერ ერთი, **იგი** ფაქტობრივ განეკუთვნა ადამიანის კლასს: როდესაც ვამბობთ „იგი მოვიდა“, არ იგულისხმება არც „თოვლი“, არც „მანქანა“, არც „ცხენი“, არამედ — მხოლოდ ადამიანი. **ის** ნაცვალსახელი კი ყველა ამათ ერთნაირად მიემართება.

მეორეც: **ეს — ეგ — ის** სხვაგვარ სინტაგმატურ მიმართებაში ასევე წარმოადგენს ჩვენებით ნაცვალსახელებს (იხ. ქვემოთ), რის შესაძლებლობასაც მოკლებულია **იგი** („იგი კაცი“ დიალექტურია); მას მხოლოდ პირის ნაცვალსახელის ფუნქცია აქვს.

ეს — ეგ — ის III პირის ნაცვალსახელთა შიდა ოპოზიცია დაფუძნებულია კვლავ რეალურ (I და II) პირებთან სიახლოვის სემანტიკაზე:

ეს არის I პირთან („ჩემთან“) ახლოს მყოფი „ის“;

ეგ არის II პირთან („შენთან“) ახლოს მყოფი „ის“;

ის არის I-II პირთან ახლოს არმყოფი, ანუ ნეიტრალური „ის“.

სწორედ ამის გამოა, რომ III პირის ნაცვალსახელად ხშირად მიიჩნევა მხოლოდ **ის**; ხოლო **ეს, ეგ** ჩვენებით ნაცვალსახელებში განიხილება; მათში „ჩვენებითობის“ გაგება ნეიტრალურ პოზიციაშიც საგრძნობია, როგორც ჩანს, რეალურ პირებთან ზემოაღნიშნული მიმართების გამო.

მაგრამ **ის** ნაცვალსახელის ორმაგ ფუნქციონალურ ბუნებაზე არავინ დაობს: სათანადო სინტაგმატიკის საფუძველზე ის არის როგორც პირის, ისე — ჩვენებითი ნაცვალსახელი:

პირის — ზმნასთან შესიტყვებაში: **ის** მოვიდა.

ჩვენებითია — სახელთან შესიტყვებაში: **ის** კაცი მოვიდა.

ამავე საფუძველზე შეგვიძლია ორმაგი ფუნქციონალური როლით წარმოვადგინოთ **ეს** და **ეგ** ნაცვალსახელები:

ეს — პირის: „**ეს** უმღერია პაპასა...“ (ხალხ.).

ეს — ჩვენებითი: „**ეს** ბიჭი კარგად თამაშობს...“ (ხალხ.).

შესაბამისად, **ეს**, **ეგ** ისევე შეიძლება იყოს პირის ნაცვალსახელები, როგორც — **ის** (**იგი**)

III პირის ნაცვალსახელთა მრავლობითიც არსებითად განსხვავებულია I-II პირთა მრავლობითისაგან; აქ უკვე სიმრავლე მორფოლოგიურად გამოიხატება: *ესე-ნ-ი*, *ეგე-ნ-ი*, *ისი-ნ-ი*, *იგი-ნ-ი*.

III. 5.2.2. უკუქცევითი ნაცვალსახელი. ამ „ჯგუფის“ გამოყოფის საფუძველია ერთადერთი ნაცვალსახელი — **თავი**; ჩვეულებისამებრ, ის მოქმედების უკუქცევას გამოხატავს (*თავი მოიკლა*, *თავი გამოიჩინა*...). ეს ნაცვალსახელი თავისი შინაარსით ყველაზე უფრო უახლოვდება პირის ნაცვალსახელებს; მაგრამ, რადგანაც პირთა მიმართების თვალსაზრისით ის ნეიტრალურია, მიზანშეწონილია მის ძირითად მახასიათებლად ეს საერთო ფუნქცია — უკუქცევითობა — წამოვწიოთ. შდრ.:

„თავს არ მოიკლავს ქართველი, არა...“ (ლ. ასათ.).

„ჰა, პეტრეე!.. თავს გაუფრთხილდი, არ გაბრძვიდე!“ (ილია).

„არ თავი გამიქიქია...“ (რუსთაველი).

თავი ნაცვალსახელი წარმოშობით, რა თქმა უნდა, არსებითი სახელია, რომლის განზოგადება-განყენება ერთგვარი სემანტიკური უნივერსალია; ერთი და იმავე სიტყვის ეს ომონიმური სტატუსი ფუნქციონირების დონეზე ნათლად ჩანს; შდრ.:

თავი დაიბანა;

თავი მოიკლა.

იშვიათად **თავი** ნაცვალსახელის ადგილას გამოიყენება მისი „გაორკეცებული“ ვარიანტი — **თავისთავი**, რომელიც სინამდვილეში იმავე ფუძის კუთვნილებით ნაცვალსახელთან შერწყმით მიიღება (← თავისი თავი):

„მაიმუნმა თავის თავი სარკეში რომ დაინახა...“ (აკაკი).

III. 5.2.3. ჩვენებითი ნაცვალსახელი. როგორც სახელწოდებიდან ჩანს, ამ ჯგუფის ნაცვალსახელთა ფუნქცია არის რაიმეს ჩვენება, რაიმეზე მითითება. ეს მისათითებელი შეიძლება იყოს:

ა) საგანი — *ეს, ეგ, ის;*

ბ) თვისება — *ასეთი, ეგეთი, ისეთი;*

გ) რაოდენობა — *ამდენი, მაგდენი, იმდენი...*

ამდენად, **ეს, ეგ, ის, ასეთი... ამდენი...** ჩვენებითი ნაცვალსახელებია; მათ შორის, ცხადია, ძირითადია **ეს, ეგ, ის (იგი)**.

როგორც უკვე ითქვა, ამ ნაცვალსახელთა ოპოზიციას I-II პირებთან მიმართება (სიახლოვე-სიშორე) ქმნის:

ეს — I პირთან სიახლოვე;

ეგ — II პირთან სიახლოვე;

ის — I-II პირთან არმყოფი, გარე.

ასეთი ფუნქციონალური სამწევროვანი ოპოზიცია მასალობრივად (სტრუქტურულად) შერეული ტიპისაა, ორი ბინარული ოპოზიციის კომბინაციას წარმოადგენს:

თანხმოვნების მიხედვით: **ეგ** — **ეს, ის;**

ხმოვნების მიხედვით: **ეგ, ეს** — **ის**.

პირი-არაპირის დაპირისპირებას, ცხადია, ხმოვნითი (**ე—ი**) ოპოზიცია გამოხატავს.

ჩვენებითი ნაცვალსახელი ფუნქციონალურ დონეზე მსაზღვრელი წევრია, შესაბამისი გრამატიკული დატვირთვით:

„ეს მთა ჩემია! ეს ხე ჩემია!“ (ი. გრიშ.).

„ასეთი დარი თუ იყო მაშინ“ (ანა).

„ვინ დარგო ერთად ამდენი ვაზი...“ (ტ. ტაბ.).

ჩვენებით ნაცვალსახელთა ფორმაწარმოება (ბრუნება) სუბლექტივიზმს ეფუძნება: **ეს** — **ამა-ნ...**(იხ. ქვემოთ).

III. 5.2.4. კითხვითი ნაცვალსახელი. ამ ჯგუფის ნაცვალსახელები კითხვის შინაარსით (კითხვითი დამოკიდებულებით) გამოხატავენ იმავს, რასაც პოზიტიურად აღნიშნავენ პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელები:

ვინ? — კითხვითად აღნიშნავს იმას, რასაც პირის ნაცვალსახელები: **მე, შენ, იგი და ის** (როგორც ადამიანი);

რა? — აღნიშნავს იმას, რასაც პირის ნაცვალსახელი **ის** (ადამიანის გარდა);

რომელ-ი? — აღნიშნავს იმას, რასაც ჩვენებითი: **ეს, ეგ, ის**;

როგორ-ი? — ... რასაც ჩვენებითი: **ასეთი, ისეთი...**;

რამდენ-ი? — ... რასაც ჩვენებითი: **ამდენი, იმდენი...**;

ამდენად, კითხვითი ნაცვალსახელებია: **ვინ? რა? რომელი? როგორი? რარიგი? რანაირი? რამდენი?** აგრეთვე ზმნიზედური მიმართების კითხვითი სიტყვები: **სადაური? როდინდელი?**

ამათგან, ცხადია, ძირითადია **ვინ?** და **რა?**

ახალ ქართულში ისინი მონოსემიურია — მხოლოდ კითხვითი ნაცვალსახელებია, რითაც მნიშვნელოვნად განსხვავდება ძველი ქართულისაგან, რომელშიც მათი კითხვითობა-არაკითხვითობა (მიმართებითობა) ერთნაირად წარმოჩნდება; შდრ. „ვეფხისტყაოსნიდან“:

„ვინ დამბადა, შეიღებაცა მანვე მომცა ძლევად მტერთად“;

„უშენოსა პატრონობა ვის მივანდო, ვინ იქს კარვა?“

ამ ნაცვალსახელთა დიდ არქაულობას მიეწერება ის, რომ მათი ფორმაწარმოება მეტად შეზღუდულია: „ვინ?“ ნაცვალსახელის ბრუნება ფრიად თავისებურია (იხ. ქვემოთ); ხოლო რიცხვი „ვინ?“ ნაცვალსახელს ფაქტობრივ არ ეწარმოება, „რა?“ ნაცვალსახელს კი — შეზღუდულად.

III. 5.2.5. კუთვნილებითი ნაცვალსახელი. ამ ჯგუფის ნაცვალსახელები გამოხატავს საგანთა კუთვნილებას პირის ნაცვალსახელებით წარმოსახული პირებისადმი. ამიტომ ამ შემთხვევაშიც მთავარი ორიენტირი პირია (პირის ნაცვალსახელია):

ჩემი — არის ის, რისი (ვისი) მკუთვნელია I პირი — „**მე**“;

შენი — არის ის, რისი (ვისი) მკუთვნელია II პირი — „**შენ**“;

მისი — არის ის, რისი (ვისი) მკუთვნელია III პირი — „**ის**“ („**იგი**“).

ამავე დროს, კუთვნილებით ნაცვალსახელშიც აისახება III პირის ნაცვალსახელის სამწვეროვანი სისტემა (პირებთან სიახლოვის ჩვენება):

ამისი — მკუთვნელია „**ეს**“;

მაგისი — ... „**ეგ**“;

იმისი — ... „**ის**“.

ამას ემატება კუთვნილებითი ოპოზიცია „თავისი“ — „სხვისი“, რომელიც სხვადასხვა ჯგუფის ნაცვალსახელთა საფუძველზე არის ჩამოყალიბებული:

თავისი ← უკუქცევითი ნაცვალს. „თავი“;

სხვისი ← განსაზღვრებითი ნაცვალს. „სხვა“.

თავისი ნაცვალსახელის გამოვლენა ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში შეზღუდულია — მისი გამოყენებისას მხოლოდ III პირის სუბიექტია მკუთვნელი: „*მეფემ თავისი მხლებლები დაიბარა*“; მაგრამ ამ ფორმის დიაქრონიული და დიალექტური გამოყენება აჩვენებს, რომ ეს ნაცვალსახელი ნეიტრალური უნდა ყოფილიყო პირთა კუთვნილებასთან მიმართებით (ისევე, როგორც პირთა ოპოზიციასთან — **თავი** ნაცვალსახელი), ანუ მას შეეძლო ნებისმიერი პირი გამოეხატა.

თავისი გვხვდება უფრო არქაული ფორმითაც — **თვისი**: „*აღასრულა მან თვისი ვალი*“ (ილია); „*შერცხვეს კაცი ბოროტი და თვის ძმის არ გამტანი!*“ (აკაკი).

იშვიათად დასტურდება პერიფერიული **თავისა** ფორმა. ვთქვით: „*გავაჩინოთ მართალი, ვინ ვსჯობთ თავისა მკლავითა*“ (რუსთაველი); „*ბუნება მბრძანებელია, იგივე მონაა თავისა*“ (ვაჟა).

სხვისი, ცხადია, მკუთვნელად III პირს გულისხმობს, მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ „**სხვისი**“ თანაბრად „დისტანცირებულია“ როგორც I-II, ისე — III პირისაგან:

„*სხვამან სხვისა უკეთ იცის სასარგებლო საუბარი*“

(რუსთაველი).

როგორც ჩანს, **სხვისა** თავისუფალი მონაცვლეა **სხვის**-ი ფორმისა:

„*...რარივ კარგი ცოლი ჰყავდეს, მაინც ენატრება სხვისა*“

(ლ. ასათ.).

მეტიც, ბრუნვის ფორმები აჩვენებს პირველის უპირატესობას:

„*ჩემმა ხელმა მოკლა იგი და არა სხვისამ*“ (ილია).

„*ღმერთის სიტყვის არ გჯერა და სხვისას დაიჯერებ?*“

(ნ. დუმბ.).

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები შეიძლება წარმოქმნილი იყოს უარყოფითი ნაცვალსახელებისაგანაც:

არავისი — ამოსავალია **არავინ**;

არარაისი — იშვიათი (ხელოვნური) ფორმა **არარა** ნაცვალსახელისაგან.

ამგვარად, კუთვნილებითი ნაცვალსახელება (შესაბამისი მრავლობითის ფორმებით):

ჩემ-ი — ჩვენ-ი

შენ-ი — თქვენ-ი

მის-ი (ამის-ი, მაგის-ი, იმის-ი) — **მათ-ი** (ამათ-ი, მაგათ-ი, იმათ-ი)

თავის-ი (//თვის-ი) — **თავიანთ-ი**

სხვის-ი || **სხვისა** — **სხვებისა** (//სხვათა)

არავის-ი —

არარაის-ი —

როგორც ვხედავთ, კუთვნილებითი ნაცვალსახელები წარმომავლობით შესაბამისი ამოსავალი ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა — წარმოქმნილი ან სუბლექტური მონაცვლეობით (*მე* → *ჩემ-ი...*), ან ფლექსიური ელემენტების გამოყენებით დერივაციულ მაწარმოებლად (*თავ-ი* → *თავის-ი...*).

ასევე არაერთგვაროვანია მრავლობითის ფუძეთა წარმოქმნა, აქაც დასტურდება:

სუბლექტივიზმი (*ჩემ-ი — ჩვენ-ი, შენ-ი — თქვენ-ი*)

ფლექსიური წარმოება (*მის-ი — მათ-ი...*) და

სპეციფიკური — ფლექსიურ-დერივაციული (*თავის-ი — თავიანთ-ი*).

III. 5.2.6. კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელი. ამ ჯგუფის ნაცვალსახელები ერთგვარი გაგრძელებაა წინამდებარე ჯგუფისა, რამდენადაც ამ შემთხვევაშიც წამყვანია კუთვნილების სემანტიკა. ოღონდ მათ შორის სხვაობაა ის, რომ ეს უკანასკნელი კითხვითი ნაცვალსახელების საფუძველზეა ჩამოყალიბებული. სხვაგვარად: კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელები კითხვითი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელების სინთეზს წარმოადგენს:

ვის-ი? — ამოსავალია „**ვინ?**“;

რის-ი? // **რისა?** — ამოსავალია „**რა?**“

(შდრ.: „*ნეტავ რისა გაქვს რიდი?*“ (აკაკი) — „*აბა, რისი იქნებოდა იმპერია!*“ (ვ. ტაბ.).

ნათლად ჩანს, რომ ეს ნაცვალსახელებიც წარმომავლობით შესაბამის კითხვით ნაცვალსახელთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებია — ნათესაობითი ბრუნვა გამოყენებულია შესაბამის სადერივაციო ფუძედ:

ვი-ნ? → **ვი-ს-ი?**

რა? → **რ-ის-ი?**

კითხვით-კუთვნილებით ნაცვალსახელებს შესატყვისი მრავლობითის ფორმები არ მოეპოვება, გარდა იმ არქაიზებული შემთხვევებისა, როდესაც ნაცვალსახელი საზღვრულის ნართანიან მრავლობითთან არის შეთანხმებული:

„მას რომე ელვა ჰკრთებოდა, ფერნიმცა ჰგვანდეს რისანი?“

(რუსთაველი).

III. 5.2.7. მიმართებითი ნაცვალსახელი. ამ ჯგუფის ნაცვალსახელთა სახელწოდებაში წარმმართველია ფუნქციონალური ნიშანი — შესაბამისი ნაცვალსახელები მიმართებას ამყარებენ რთული წინადადების ნაწილებს, უფრო სწორად, შემადგენელ წინადადებათა ურთიერთკოორდინირებულ წევრებს შორის:

„რასაც დასთესავ, იმას მოიმკი“ (ანდაზა);

„როგორც მოხვალ, თინაო, ისეთი წახვალ შინაო“ (ანდაზა) და მისთ.

მიმართებითი ნაცვალსახელები წარმოქმნილია კითხვითი და კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელებისაგან **-ც(ა)** ნაწილაკის დართვით (**ვინც** ← ვინ? **რაც** ← რა? **რომელიც** ← რომელი?..); თანამედროვე ქართულში ძირითადია **-ც** ნაწილაკი; **ცა** ემფატიკური ვარიანტი პოზიციურად ვლინდება. შდრ.:

„რაც მოვივა, დავითაო...“;

„გიცნობ, რაცა ხარ!..“

როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, **-ც(ა)** ნაწილაკი კითხვით ნაცვალსახელებს „კითხვით ძალას უკარგავს და მიმართებითად აქცევს“.

ამგვარად, მიმართებითი ნაცვალსახელებია: **ვინც(ა), რაც(ა), რომელიც, როგორც, რანაირც, როდინდელიც, სადაურიც, რამდენიც, ვისიც, რისაც (რისიც).**

მიმართებითი ნაცვალსახელები უპირატესად წევრ-კავშირის როლს ასრულებენ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, მის დაქვემდებარებულ ნაწილში:

ის, ვინც...

ისეთი, როგორც... და მისთ.

III. 5.2.8. განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი. ამ ჯგუფში ერთიანდება საკმაოდ განსხვავებული შინაარსის ნაცვალსახელები; მაგრამ მათ აერთიანებს ერთი რამ: ამ რიგის ნაცვალსახელი გამოხატავს ზოგად

შინაარსობრივ (არსობრივ) ან რაოდენობრივ განსაზღვრულობას.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელებია: **თვით, თვითონ, თავად, თვითეული (თითოეული); თითო, ყველა, ყოველი, ყველაფერი, სხვა.**

ვლინდება ასევე არქაული ვარიანტი **ყოვლი**, რომლის წარმოშობის საფუძველია **ყოველ-** ფუძის კუმშვადობა ძველ ქართულში. მის დამკვიდრებას ხელი შეუწყო „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორმა: „ყოველი შენი მონღობილი ნიადამცა ჩემებრ ტირსა!“ მის გამოყენებას თანამედროვე ქართულში სტილისტიკური ხასიათი აქვს. მაგ.: „იმ სახის სიზმრებს ჩაბარდა ყოველი“ (გ. ტაბ.).

შენიშვნა: ა. შანიძე ამ ჯგუფს მიაკუთვნებს „**მავანი**“ ნაცვალსახელსაც; მაგრამ თავისი შინაარსით ის უფრო განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებს ეკედლება („ერთი, ზოგი“).

ამ ნაცვალსახელთა ძირითადი ნაწილი (**თვით, თვითონ, თავად, თვითეული, თითო**) წარმომავლობით **თავ-**ი უკუქცევით ნაცვალსახელს უკავშირდება და ერთგვარ უკუქცევითობის შინაარსსაც ითავსებს; შდრ.:

ერთი მხრივ: „თავი გამოიჩინა“ და „თვით გამოჩნდა“.

მეორე მხრივ: „თავისი საქმე ყველამ თვითონ უნდა გააკეთოს“.

ნაცვალსახელთა ეს ჯგუფი ფორმაწარმოების თვალსაზრისით მეტად არაერთგვაროვანია: ზოგი ნაცვალსახელი საერთოდ არ იბრუნება (მაგ., **თვით, თვითონ**); ზოგს კი სრული ბრუნება აქვს (მაგ., **ყველა**); ასეთივე ვითარებაა რიცხვის წარმოებაში:

თვით, თვითონ, თავად, თვითეული, თითო, ყველაფერი ნაცვალსახელებს მრავლობითი რიცხვის ფორმები არა აქვს.

ყველა ნაცვალსახელი მხოლოდ ნართანიან მრავლობითს იგუბებს და ამ დროს მას უფრო „ყოველის“ შინაარსი ენიჭება:

„მე და ნურადინს ყველანი ქებასა შეგვასხმიდიან“

(რუსთაველი)...

ყოველი თანამედროვე ქართულში იშვიათად ვლინდება ნართანიანი ფორმით:

„ყოველნი კაცნი ქვეყანაზე გრძნობენ ერთგვარად“ (გ. ტაბ.);

„დიდება ყოველთ, დიდება მზესა!“ (გ. ტაბ.).

ამ ჯგუფის ნაცვალსახელები არაერთგვაროვნებას გვიჩვენებს სემანტიკური და ფუნქციონალური თვალსაზრისითაც. ასეთია მათით გამოხატული შინაარსი: ერთი მხრივ, „ერთადერთობის“ (**თვით, თვითონ**), მეორე მხრივ, „თითოობის“ (**თვითეული, თითო**), მესამე მხრივ — „ყოვლადობის“ (**ყოველი, ყველა**).

თვით **ყოველი** და **ყველა** ნაცვალსახელები არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ვინაიდან პირველი თითოეულს გახაზავს „ყოველად“-დან, ხოლო მეორე — თითოეულის ერთიანობას აღნიშნავს.

ფუნქციონირების თვალსაზრისით ასევე მნიშვნელოვანი განსხვავებაა: **თითოეული, ყოველი, სხვა** უპირატესად მსაზღვრელის როლში გამოდის, **თვით, თავად...** — დამოუკიდებლად გვხვდება. შტრ.:
„თავებს ესმოდათ თვითეული სიტყვა ფიცხელასი“ (ვაჟა);
„ყოველი დროის ცილისმწამებლებს კარგად სცოდნიათ, რომ...“ (კ. გამს.);

„ვეცადოთ, როგორმე უკვდავყოთ ერთმანეთის სული: თქვენ ჩემი, მე სხვისი, სხვამ სხვისი...“ (ნ. დუმბ.);
„ზღვისფერი გაქვს თვალები და თავად ჰვაგხარ ზღვას“ (კ. გამს.);

„ზღვისფერი გაქვს თვალები და თავად ჰვაგხარ ზღვას“ (კ. გამს.);

III. 5.2.9. განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი. ნაცვალსახელები, რომლებიც ამ ჯგუფშია გაერთიანებული, აღნიშნავენ იმას, რომ შესაბამისი ობიექტი (პირი თუ საგანი), ანდა რაიმე ნიშან-თვისება უცნობია, გაურკვეველია, განუსაზღვრელია; ამ სახელებით სწორედ „განუსაზღვრელობა“ ხაზგასმული. როცა მოლაპარაკე ამბობს: *„ვინმე მოვიდეს“*; ან — *„ვიღაცა მოვიდა“*; ეს იმაზე მიგვითითებს, რომ მთქმელი არ განსაზღვრავს, ვინ უნდა მოვიდეს, ანდა — მისთვის განსაზღვრული არ არის, ვინ მოვიდა.

განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა ჯგუფში უპირველესად ყურადღებას იქცევს ის ძირეული ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც სხვა მეტყველების ნაწილთა ტრანსპოზიციის გზით არის მიღებული. ასეთებია **ერთი** და **კაცი**.

ერთი რიცხვითი სახელი განზოგადებით (განყენებით) ჩამდგარა ნაცვალსახელთა რიგში. *„გზაზე ერთი კაცი მიდიოდა“* გახაზავს არა ამ კაცის რაოდენობას, არამედ იმას, რომ *„გზაზე ვიღაც მიდის“*.

კაცი უფრო იშვიათად გამოიყენება ნაცვალსახელის ფუნქციით, მაგრამ როცა გამოიყენება, ის „ერთს, მაცანს“ აღნიშნავს. მაგ.:

„კაცი საცხონებლად წავიდა და წაწყმედილი მოვიდაო“

(ანდაზა);

„კაცს თავს სჭრიდნენ და — მუწუკი არ მატკინოთო“ (ანდაზა).

ძირეული სიტყვაა აგრეთვე **ზოგი**, რომელიც მნიშვნელობით „**ერთი**“ ნაცვალსახელს უახლოვდება. ამ ერთეულთა სიახლოვე განაპირობებს იმას, რომ მათი შერწყმით წარმოიქმნა კომპოზიტური ნაცვალსახელი — **ზოგიერთი**.

დანარჩენი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები წარმოქმნილია კითხვით ნაცვალსახელთაგან **-მე** და **-ლაც(ა)** ნაწილაკების დართვით; შდრ.:

კითხვითი ნაცვალსახელი	განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი	
ვინ?	ვინ-მე	ვი-ლაც(ა)
რა?	რა-მე	რა-ლაც(ა)
რომელი?	რომელი-მე	რომელი-ლაც(ა)
როგორი?	როგორი-მე	როგორი-ლაც(ა)

ამგვარად, განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებია: **ზოგი, ერთი, ზოგიერთი, კაცი, ვინმე, რამე, რომელიმე, ვილაც(ა), რაღაც(ა), რომელიღაც(ა), როგორიღაც(ა)**.

III. 5.2.10. ურთიერთობითი ნაცვალსახელი. ამ ჯგუფში შედის რთული ფუძეები: **ერთურთი, ერთმანეთი, ურთიერთი, ერთიმეორე**.

ეს ნაცვალსახელები წარმოშობით „**ერთი**“ ნაცვალსახელს უკავშირდება და მისი რედუქციაციით (**ერთურთი, ერთმანეთი**) ან სხვა ფუძესთან შერწყმის გზით (**ერთიმეორე**) არის მიღებული.

ეს ნაცვალსახელები ორის (ან მეტის) ურთიერთმიმართებას გამოხატავენ, ამიტომაც შინაარსობრივად ისინი მინიმუმ „ორს“ გულისხმობენ; აქედან გამომდინარეობს მათი ფუნქციონალური თავისებურება: ისინი ზმნას მრავლობითში „შეითანხმებენ“:

„**ერთმანეთი მოვიკითხეთ**“;

„**ერთურთს ელოდებიან**“...

სპეციფიკური ისიც არის, რომ ზმნასთან ორივე თანაბარ („**მორიგეობით**“) სუბიექტად გამოდის (შდრ.: „**ერთიმეორეს გადახედეს**“

და „**ერთმა მეორეს გადახედა**“...).

ურთიერთობით ნაცვალსახელებს შეზღუდული ფორმაწარმოება აქვს: მრავლობითის ფორმები არ მოეპოვება; ხოლო ბრუნვის პარადიგმა ნაკლულია (იხ. ქვემოთ).

III. 5.2.11. უარყოფითი ნაცვალსახელი. უარყოფითი ნაცვალსახელი უარყოფის იმას, რის არსებობასაც ვარაუდობს კითხვითი ნაცვალსახელი; ამავე დროს, უარყოფითობა განუსაზღვრელობით შინაარსსაც სძენს იმას, რის განსაზღვრულობასაც გულისხმობდა კითხვითი ნაცვალსახელი. შდრ.:

„ვინ [მოვიდა]“ — შეიცავს მოლოდინს, რომ დასახელება ის ერთი, ვინც მოვიდა, ანუ გულისხმობს „განსაზღვრულ ერთს“ (შდრ.: ვინც მოვიდა, გაუმარჯოს!“);

„არავინ“ — გულისხმობს არა იმ მოსალოდნელი „ერთის“ უარყოფას, არამედ „განუსაზღვრელ არაერთს“.

უარყოფითი ნაცვალსახელი მიიღება უარყოფითი ნაწილაკების მიერთებით „ვინ?“ „რა?“ კითხვითი ნაცვალსახელების თავკიდურად. ეს უარყოფითი ნაწილაკებია: **არ(ა), ვერ(ა), ნუ.** ამიტომაც თითოეული კითხვითი ნაცვალსახელისაგან მიიღება სამწევროვანი უარყოფითი ნაცვალსახელები:

ვინ? არა-ვინ (არვინ)
ვერა-ვინ (ვერვინ)
ნუ-ვინ

რა? არა-რა (არრა)
ვერა-რა (ვერრა)
ნუ-რა

შენიშვნა: ვინაიდან **არა, ვერა** ნაწილაკები მოკლე ფორმითაც დასტურდება, უარყოფითი ნაცვალსახელების ფრჩხილებში წარმოდგენილი ვარიანტებიც (**არვინ** და მისთ.) რეალურია, თუმცა — უფრო იშვიათი: „არვინ შეუკრავს კუბოსა...“ (ვაჟა); „ცოცხალი არვინ არ მიიკარა“ (ლ. ასათ.); „შინ შემოვიდა სტუმარი, მის ნახვას არრა სჯობია!“ (აკაკი); „რომ სხვისი ვერრა ისწავლონ, თავისიც დაავიწყდესო“ (აკაკი).

ამას ემატება **ფერი** ფუძე, რომელიც ნაცვალსახელურ საფუძვლად არის მიღებული (შდრ. **ყველა** და **ყველაფერი**) და რომელიც ასევე იძლევა უარყოფით ნაცვალსახელებს: **არა-ფერ-ი**

ვერა-ფერ-ი

ნურა-ფერ-ი

როგორც ვხედავთ, ამ სამეულის მესამე წევრად გვევლინება არა **ნუ**, არამედ **ნურა** (**ნუ** უარყოფითი ნაწილაკით), რომელიც ზემოთ დამოუკიდებელ უარყოფით ნაცვალსახელად იყო წარმოდგენილი: **ნურა** (შდრ. **ნუვინ**).

ასე რომ, ბოლო სამეულში **ნურა** (ნურა + ფერი) უარყოფით ნაწილაკთა რიგში ჩადგა, რამაც გამოიწვია „პარადიგმის გასწორება“ პირველ ორ სამეულშიც, ანუ **ნუვინ**, **ნურა** ნაცვალსახელთა პარალელურად გაჩნდა (და ძირითადი ადგილიც დაიკავა) ვარიანტები: **ნურავინ**, **ნურა-რა** (აგრეთვე ხელოვნური — **ნურვინ**).

ამდენად, უარყოფითი ნაცვალსახელებია: **არავინ** (არვინ), **ვერავინ** (ვერვინ), **ნუვინ**, **ნურავინ** (ნურვინ); **არარა** (არრა), **ვერარა** (ვერრა), **ნურა** (ნურარა); **არაფერი**, **ვერაფერი**, **ნურაფერი**.

ამას უნდა დაემატოს ის, რომ „არარა“ რიგის უარყოფითი ნაცვალსახელების როლში შეიძლება მოგვევლინოს ე. წ. მოკლე ფორმები, ანუ მხოლოდ უარყოფითი ნაწილაკები: **არა**, **ვერა**, [**ნურა**]. ოღონდ ეს მოხდება არა სახელობითში, არამედ დანარჩენ ბრუნვებში (წოდებითის გარდა); მაგალითად:

„შენი ქალი არად მინდა, გაათხოვე, გამარიდე!“ (რუსთაველი).

„უგანგებოდ ვერას მიზმენ, შეცა-მებნენ ხმელთა სპანი“

(რუსთაველი).

„მიცემა და არას შური, ჩუქებისა არ-მოწყენა“ (რუსთაველი).

„...ქართველებს არად მიაჩნით უბედურება...“ (ნ. ბარათ).

„ყვავილნი არას მეტყვიან...“ (ვაჟა).

„თვითონ სიკვდილი არად მიაჩნდა“ (გ. ლეონ).

„ქორწილზე არას ამბობენ...“ (მ. ლებან).

შეიძლება ასევე ვივარაუდოთ, რომ ეს „მოკლე“ უარყოფითი ნაცვალსახელები არის არა ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი ნაწილაკები, არამედ **არრა**, **ვერრა** ნაცვალსახელურ ვარიანტთა გამარტივების (ორი სონორის შერწყმა) შედეგია: **არრა** → **არა**, **ვერრა** → **ვერა**.

III. 5.3. ნაცვალსახელთა სისტემა გენეზისის მიხედვით. ნაცვალსახელების საკლასიფიკაციო აღწერამ წარმოაჩინა საკმაოდ არაერთგვარ

როვანი შინაარსობრივ-ფუნქციონალური სურათი იმ ენობრივი ერთეულებისა, რომლებიც ისტორიულად ნაცვალსახელური დანიშნულებით ჩამოყალიბებულა.

კიდევ უფრო რთულსა და მრავალფეროვან სურათს წარმოგვიდგენს ცალკეულ ნაცვალსახელთა (თუ მთელი ნაცვალსახელური ჯგუფების) გენეზისის გათვალისწინება, რომელიც ამჟღავნებს აუცილებელია იმის გასააზრებლად, თუ როგორ ყალიბდებოდა და ურთიერთმიმართებათა რა ლოგიკა დაედო საფუძვლად ნაცვალსახელთა თანამედროვე მოზაიკას.

ერთი შეხედვითაც სრულიად აშკარაა, რომ ნაცვალსახელთა ნაწილი უძველესი წარმომავლობისაა (რამდენიმე ფუძე საერთოქართველურ დონეზეც კი აღდგება), ნაწილი კი დროთა განმავლობაში შემატეხია ამ კლასს დერივაციული თუ სემანტიკური (მათ შორის — ტრანსპოზიციური) პროცესების შედეგად.

I. სიძველის თვალსაზრისით უპირველესად პირის ნაცვალსახელეები იქცევენ ყურადღებას: **მე, შენ, ის (იგი).**

ამ ნაცვალსახელთაგან ერთი გენეზისური ხაზი ჩვენებითი ნაცვალსახელებისაკენ მიემართება, მეორე — კუთვნილებითისაკენ.

კერძოდ, როგორც ვნახეთ, მესამე პირის ნაცვალსახელეები იგივე ჩვენებითი ნაცვალსახელეებია: **ეს, ეგ, ის** (თავისი ფორმაწარმოებით). მათი გარჩევა მხოლოდ ფუნქციონალურია. ამ შემთხვევაში საკმაოდ ძნელია გადაჭრით თქმა, რომელს მიენიჭოს დიაქრონიული უპირატესობა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ სამწევროვან სისტემაში წამყვანია პირთა მიმართება (დეიქტურობა), შესაძლებელია III პირის ნაცვალსახელეებში ისტორიული უპირატესობა სწორედ „ჩვენებითობას“ მივანიჭოთ; მაგრამ, მეორე მხრივ, თუ იმას გავითვალისწინებთ, რომ პირებზე მითითების სისტემა მეორეულია და ამ ერთეულებში ამოსავალია „პირი — არაპირის“ ოპოზიცია, ბუნებრივია, მათში უწინარეს ის დავინახოთ, რაც ამ ნაცვალსახელებს პირის კატეგორიასთან აკავშირებს.

ასეთივე საორჭოფო ვითარება არ არის პირის ნაცვალსახელეებთან კუთვნილებით ნაცვალსახელთა მიმართების განხილვის დროს. სრულიად ნათელია, რომ კუთვნილებითი ნაცვალსახელი წარმოშობით პირის ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა:

ასეთია I პირის ნაცვალსახელის სუბლექტური ნათესაობითი. როგორც ცნობილია, I პირის უბრუნველი ნაცვალსახელი მხოლოდ ნათესაობითში იცვლის ფუძეს, ანუ მას ნათესაობითი უფორმდება სუბლექტუ-

რად: **მე** — **ჩემ** (ჩემკენ, ჩემ გამო...); აქედან იღებს სათავეს **ჩემ**-ი კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, რომელსაც დამოუკიდებელი ფუნქცია და პარადიგმა აქვს.

ანალოგიურია, თუმცა არა სუბლექტივიზმის საფუძველზე, II პირის ნაცვალსახელი **შენ**, ასევე უბრუნველი. მისი ნათესაობითი შინაარსი სახელობითი ბრუნვის ფორმით იძლევა მეორე პირის კუთვნილებით ნაცვალსახელს — **შენ**-ი.

შენიშვნა: **ჩემ**-, **შენ**- ფუძეები მიიღებს **-ზე**, **-ში** თანდებულებსაც (*ჩემ-ზე, შენ-ზე, შენ-ში...*), მაგრამ უნდა გავიხსენოთ, რომ სულიერ საგანთა (ადამიანთა) სახელებთან ეს თანდებულებიც ნათესაობითს მოითხოვდა (კ. კეკელიძე).

ზუსტად იგივე სისტემა მოქმედებს I-II პირის ნაცვალსახელთა მრავლობითში — კუთვნილებითი, როგორც დამოუკიდებელი ნაცვალსახელი, აქაც პირის ნაცვალსახელის სახელობითად გაფორმებით რეალიზდება: I პ. მრ. **ჩვენ** → **ჩვენ**-ი

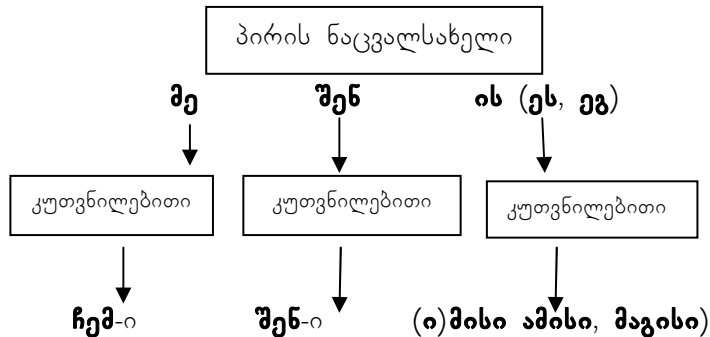
II პ. მრ. **თქვენ** → **თქვენ**-ი

რაც შეეხება მესამე პირს, აქ კუთვნილებითი ნაცვალსახელის წარმოშობის საფუძველი ფლექსიურია: პირის ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა იქცევა კუთვნილებითის ფუძედ —

მხოლობითში: **ის** → **მ-ის** (შესახებ) → **მის**-ი

მრავლობითში: **ისინი** → **მა-თ** (შესახებ) → **მათ**-ი

ამგვარად, პირის ნაცვალსახელი, ერთი მხრივ, უკავშირდება ჩვენებით ნაცვალსახელს, ხოლო, მეორე მხრივ, სათავეს უდებს კუთვნილებით ნაცვალსახელთა ჯგუფს. სქემატურად:

II. უკუქცევითი ნაცვალსახელი **თავ**-ი თავისთავად მეორეული წარმომავლობისაა, რამდენადაც ის შესაბამისი არსებითი სახელის გან-

ზოგადების შედეგს წარმოადგენს (რაც ერთგვარი სემანტიკური უნივერსალიაა). **თავისთავი**-ი მისი თავისებური გაორკეცების შედეგია (იხ. ზემოთ).

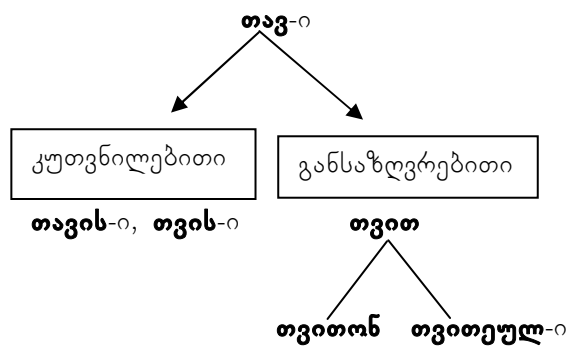
თავი-ი, როგორც ნაცვალსახელი, ნათესაობით ბრუნვის ფორმით გვაძლევს კუთვნილებით ნაცვალსახელს **თავის-ი** (შდრ. **თავის გამოღება** — **თავის-ი საქმე**) და, შეკუმშული სახით — **თვის-ი**.

მეორე მხრივ, **თავი**-ი ნაცვალსახელი მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის ფორმებით ხდება საფუძველი რამდენიმე განსაზღვრებითი ნაცვალსახელის წარმოქმნისა:

მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით (შეკუმშვით): **თვით**, **თვითონ** (← თვით + მან), **თვითეულ-ი**.

ვითარებითი ბრუნვის ფორმით (შეუკუმშავად): **თავად**.

ამგვარად:

III. ნაცვალსახელთა შიდა გენეზისური კავშირების კიდევ ერთ განსაკუთრებულ ბლოკს ქმნის კითხვითი ნაცვალსახელები. „**ვინ?**“ „**რა?**“ კითხვითი ნაცვალსახელები ერთ-ერთი უძველესი ფორმაციის ერთეულები ჩანს ქართულში, მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ, რომ „კითხვითობა“ მათში შეიძლება სულაც არ იყოს პირვანდელი.

ეს ძირითადი კითხვითი ნაცვალსახელები საფუძველად დაედო ოთხ სხვა დამოუკიდებელ ნაცვალსახელურ ჯგუფს:

ა) ამ ნაცვალსახელთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა დაედო საფუძველად **კითხვით-კუთვნილებით** ნაცვალსახელებს (არსებითად — კუთვნილებით ნაცვალსახელთა ქვეკლასს):

ვი-ნ — **ვი-ს(ი)** → **ვის-ი**

რა — **რ-ის(ი, ა)** → **რის-ი**

ბ) კითხვით ნაცვალსახელზე **-ც(ა)** ნაწილაკის დართვით (შეზრდით) წარმოიქმნა **მიმართებითი** ნაცვალსახელები:

ვინ → **ვინც**

რა → **რაც**

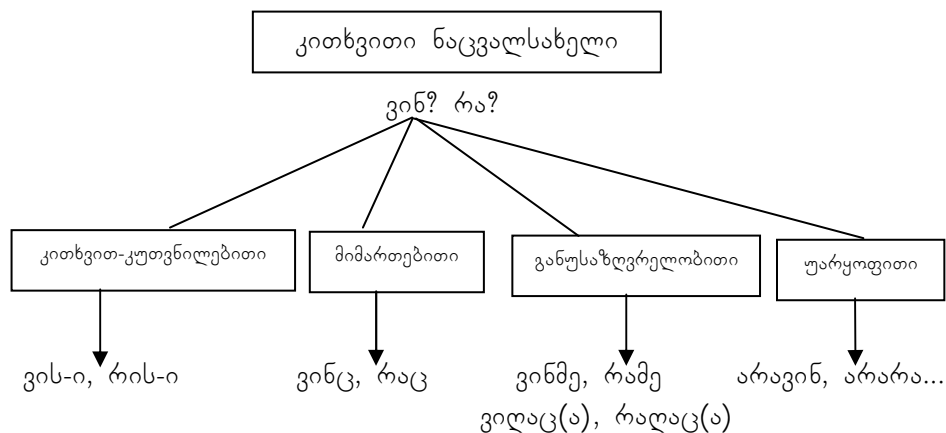
გ) კითხვითი ნაცვალსახელი უდევს ასევე საფუძვლად განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა იმ ნაწილს, რომლებიც **-მე** და **-ლაც(ა)** ნაწილაკების დართვით არის წარმოქმნილი:

ვინ → **ვინმე, ვილაც(ა)**

რა → **რამე (რაიმე), რალაც(ა)**

დ) უარყოფითი ნაცვალსახელები უარყოფითი ნაწილაკებისა და კითხვითი ნაცვალსახელების შერწყმით არის მიღებული: **არავინ, ვერავინ...**

ამგვარად, კითხვითი ნაცვალსახელის „გენეალოგიური“ სურათი ასეთია:

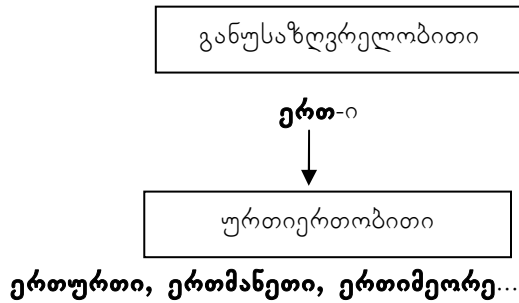

IV. კიდევ ერთი ნაცვალსახელი, რომელიც ნაცვალსახელთა კლასში მეტყველების ნაწილთა სხვა ჯგუფიდან გადმობარგებულა, არის **ერთ-ი**. ამოსავალში ის, ცხადია, რიცხვითი სახელია. ძველ ქართულში ცნობილია, რომ ის განუსაზღვრელი ნაწევრის როლში გვევლინება (*კაცი ერთი*). ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ დროისათვის მას უკვე დამკვიდრებული აქვს ნაცვალსახელური შინაარსი (აღნიშნავს იმავეს, რასაც „**ვინმე**“).

ერთ-ი, როგორც განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი, დაედო საფუძვლად ე. წ. ურთიერთობით ნაცვალსახელებს; სამი მათგანი **ერთ-ფუძის** გაორმაგებით არის წარმოქმნილი (ამ გაორმაგების დროს — სხვადასხვაგვარი ფონეტიკური ცვლილებებით): **ერთმანეთი** (ერთმან + ერთი), **ერთურთი**, **ურთიერთი**. ხოლო **ერთიმეორე** მიღებულია **ერთი**

ნაცვალსახელის შერწყმით **მეორე** რიგობით რიცხვით სახელთან (როგორც ჩანს, მასშიც უნდა ვიგულისხმოთ გარკვეული ნაცვალსახელური სემანტიკა).

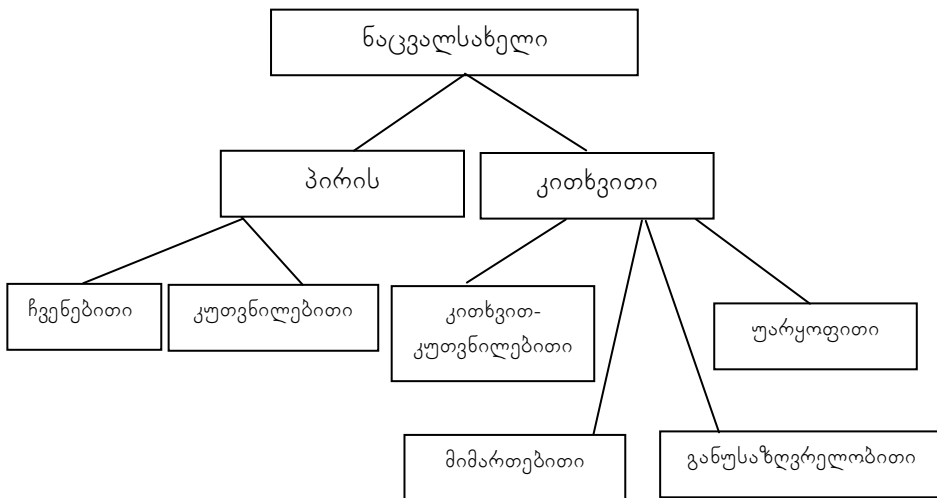
ამგვარად, **ერთ-ი**, როგორც ნაცვალსახელი, გვაძლევს:

რამდენიმე კერძო ნაცვალსახელის წარმომავლობა ასევე საინტერესოა (მაგ.: **კაცი, ზოგი...**). მაგრამ ამჯერად გვაინტერესებს არა ცალკეულ ნაცვალსახელთა ისტორია, არამედ ნაცვალსახელების სემანტიკურ-ფუნქციონალური ჯგუფების გენეზისური ურთიერთმიმართება.

ყოველივე აღნიშნულის საფუძველზე შესაძლებელია დავასკვნათ:

ნაცვალსახელთა ისტორიული განტოტვა-განაწილება ფუნქციონალური ნიშნით კლასიფიცირებულ ჯგუფებად დაკავშირებულია ორ ძირითად ნაცვალსახელურ საწყისთან — პირისა და კითხვით ნაცვალსახელებთან, რაც კარგად ჩანს შემაჯამებელ სქემაზე:

დანარჩენ შემთხვევებში, შეიძლება ითქვას, თავად ამოსავალი ფუძე არ არის ნაცვალსახელური (**თავ-ი, ერთ-ი, კაც-ი**).

III. 5.4. ნაცვალსახელთა ბრუნების თავისებურებანი

ნაცვალსახელის ფორმაწარმოება (როგორც ბრუნება, ისე — რიცხვის გამოხატვა) არაერთი თავისებურებით გამოირჩევა. ეს განსაკუთრებით ითქმის ნაცვალსახელთა ბრუნების შესახებ. ბრუნების ის სისტემური სიმწყობრე (ერთტიპურობა), რომელიც დამახასიათებელია არსებითი სახელისათვის და რომელიც თითქმის მთლიანად გადადის ზედსართავსა და რიცხვით სახელებზე, ასევე თითქმის მთლიანად კარგავს საანალოგიო („საეტალონო“) ძალას ნაცვალსახელთა ძირითად ჯგუფებში.

ცალკეული ჯგუფის ნაცვალსახელთა ბრუნების თავისებურება დაკავშირებული ჩანს, ერთი მხრივ, წარმომავლობით (გენეზისურ) ბუნებასთან, ხოლო მეორე მხრივ — სემანტიკურ-ფუნქციონალურ ფაქტორებთან; კერძოდ, სრულიად აშკარაა, რომ ძირეული ნაცვალსახელების ბრუნების სისტემა მნიშვნელოვანი ანომალიების შემცველია, ხოლო, ამ ჯგუფების სპეციფიკიდან გამომდინარე, ნაცვალსახელთა პარადიგმატიკა მეტად არის დამოკიდებული სინტაგმატიკაზე, ვიდრე ეს სემანტიკურად დამოუკიდებელი სახელების ფორმაწარმოების დროს შეინიშნება.

ამგვარად, ნაცვალსახელთა ფორმაწარმოების შესაძლებლობები სრულიად არაერთგვაროვანია:

ერთი მხრივ, გვხვდება ფაქტობრივი უბრუნველობა (**მე, შენ, თვით...**)

მეორე მხრივ — ნაკლული ბრუნება (**ვინ, არავინ...**)

მესამე მხრივ — ფუძის სუბლექტური მონაცვლეობა (**მე — ჩემ, იგი — მა-ნ...**)

მეოთხე მხრივ — სრული ბრუნება (**ჩემი, ყოველი...**).

პარადიგმატულ თავისებურებათა თვალსაზრისით განსაკუთრებით გამოირჩევა პირის, ჩვენებითი და კითხვითი ნაცვალსახელები; სხვაგვარი თავისებურებები იჩენს თავს მეორეული წარმომავლობის ნაცვალსახელებში (მიმართებითი, განუსაზღვრელობითი...).

სრულიად აშკარაა, რომ ნაცვალსახელთა ბრუნების მინიშნებული თავისებურებები უფრო კონკრეტულ წარმოჩენას მოითხოვს.

III. 5.4.1. პირის ნაცვალსახელთა ფორმაწარმოება. I და II პირის ნაცვალსახელები **მე, შენ** (აგრეთვე მათი სუბლექტური „მრავლობითები“ — **ჩვენ, თქვენ**) ბრუნვათა მიხედვით არ იცვლება, ანუ უბრუნველი სიტყვებია. ერთადერთი, რაც ენობრივი გამოყენების დროს **მე** ნაცვალსახელისთვის არის დამახასიათებელი, ეს არის ახალი ფუძის ჩანაცვლება ნათესაობითში: **ჩემ** (პირის ნაცვალსახელის ნათესაობითი ამ ფუძეზე თანდებულის დართვით გამოიხატება: **ჩემგან, ჩემ გამო...** უამისოდ ის უკვე კუთვნილებითი ნაცვალსახელია); დანარჩენ ფუძეებს (**შენ, ჩვენ, თქვენ**) ესეც არ ახასიათებს.

ამდენად, ამ ნაცვალსახელთა ამგვარი „პარადიგმის“ წარმოდგენა —

სახ.	მე	შენ
მოთ.	მე	შენ
მიც.	მე	შენ
ნათ.	ჩემ (+თანდ.)	შენ (+თანდ.)
მოქ.	—	—
ვით.	—	—
წოდ.	—	შენ (შე)

გაუმართლებელია ფორმალურადაც და მეთოდოლოგიურადაც: ბრუნვებისათვის დამახასიათებელი ფორმაწვალება აქ არ არის და ამგვარი სურათის შექმნა მცდარ წარმოდგენას აყალიბებს თითქოსდა პირის ნაცვალსახელთა ბრუნვის შესახებ.

რაც შეეხება **მე, შენ** ერთეულების ცალკეული ბრუნვებისადმი კუთვნილების ამოცნობის ხერხს სხვა სახელის ჩანაცვლებით (**შენ, ანუ ადამიან-ს გხედავ**), ის გამართლებული მეთოდია და, თავისთავად, შესაბამისი ნაცვალსახელის ფორმაუცვლელობას უსვამს ხაზს.

მიღებულია, რომ I-II პირის ნაცვალსახელებს მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების გამოხატვა არ შეუძლიათ; მაგრამ თუ ნათესაობითის სპეციფიკას გავითვალისწინებთ, უეჭველია, რომ მეორეული ბრუნვის ფორმით შეიძლება ამ (მოქ. და ვით.) ბრუნვათა გაგებაც შეგვხდეს (შდრ.: „ჩემით ამყობენ“, „იგი შენად წარმომიდგა“...), მაგალითები:

„აღარ ვარგხარ შენ აწ ჩემად დასადობლად“ (რუსთაველი).
 „წამოსრულხარ ჩემად ძებნად“ (რუსთაველი). „რა მოვაგვარო, რა მიჯობს სალხენად ჩემად და მისად“ (რუსთაველი). „ტიროდეს გედი შენითვე მკვდარი“ (გ. ტაბ.). „გზა ჩემით ვერ გავიგენი“ (გ. ტაბ.). „მე შენით ვქმნიდი ვანთიადის, ძლევის სიმღერას, შენით ვხატავ-

დი ელვარებას უსაზღვრო ცისას“ (გ. ტაბ.). „შეხვედრა ჩუმი მე შე-
ნად მერგო“ (გ. ტაბ.).

საზოგადოდ, თანდებულის პირის ნაცვალსახელებს შესაბამისი ბრუნვის ფუნქცია აკისრიათ; როგორც **შენ-გან** არის ნათესაობითი, ასევე **შენ-ზე*** — მიცემითი, **შენ-იდან** — მოქმედებითი და **შენ-ამდე** — ვითარებითი; ასევე იქნება სუბლექტურობის შემთხვევაში: როგორც **ჩემ-გან** არის ნათესაობითი, ასევე **ჩემ-ზე** იქნება მიცემითი*, **ჩემ-იდან** — მოქმედებითი და **ჩემ-ამდე** — ვითარებითი. ამავე დროს, რაკი **-გან** თანდებული დაერთვის ორ ბრუნვას (რაც ნაცვალსახელებში რელიქტურად არის შემორჩენილი), **ჩემგან** შეიძლება გულისხმობდეს ნათესაობითს (მაგ.: „ჩემგან მავას ვერ ვაიგებ“) და შეიძლება შინაარსით იყოს მოქმედებითი (მაგ.: „იგი ბოლოს ჩემგან წავიდა“; შდრ.: „მივდივარ სამშობლოდან... მშვიდობით, ჩემო... სამშობლოვ! მივდივარ შენგან არა იმიტომ, რომ არ მიყვარდი...“ — მიტრ. დ. კაჭახიძე).

III პირის ნაცვალსახელს (მის ოთხივე ერთეულს: **იგი, ეს, ეგ, ის**) საკუთარი ფუძის მხოლოდ სახელობითის (ნეიტრალური) ფორმა მოეპოვება; დანარჩენი ბრუნვები დამყარებულია სუბლექტურ ფუძეზე (**მა-, იმა-, მაგა-**), რომელიც კვეცადია. წოდებითი არ გააჩნია. ასევეა მრავლობითში (იხ.: „ნაცვალსახელთა რიცხვის წარმოების თავისებურებანი“).

პირის ნაცვალსახელთა ბრუნების პარადიგმა:

სახ.	იგი	ეს	ეგ	ის
მთ.	მა-ნ	ამა-ნ	მაგა-ნ	იმა-ნ
მიც.	მა-ს	ამა-ს	მაგა-ს	იმა-ს
ნათ.	მ~~თ~~-ის	ამ~~თ~~-ის	მაგ~~თ~~-ის	იმ~~თ~~-ის
მოქ.	მ~~თ~~-ით	ამ~~თ~~-ით	მაგ~~თ~~-ით	იმ~~თ~~-ით
ვით.	[მა-დ]	ამა-დ	მაგა-დ	იმა-დ

III. 5.4.2. ჩვენებით ნაცვალსახელთა ბრუნება. ჩვენებითი ნაცვალსახელი, როგორც უკვე ვნახეთ, იგივე მესამე პირის ნაცვალსახელია, გამოყენებული ზოგად („მისათითებელ“) მსაზღვრელად. ამიტომაც ბუნებრივია, რომ ჩვენებითი ნაცვალსახელის ფორმაცვალება განიხილება — როგორც მსაზღვრელის ბრუნება საზღვრულთან ერთად. შესაბამისად, ჩვენებითის დამოუკიდებლად ბრუნება პირის ნაცვალსახელის

* ამ ფორმათა „მიცემითობის“ შესახებ უკვე ითქვა.

ბრუნებას გულისხმობს. ჩვენებითი ნაცვალსახელი, როგორც მსაზღვრელი, ჩვეულებისამებრ, პრეპოზიციურია და სუბლექტური ფუძე სახელობითის შემდგომ ყველა შესაბამის ბრუნვაში უცვლელია.

ჩვენებით ნაცვალსახელთა (როგორც მსაზღვრელის) ბრუნების პარადიგმა:

სახ.	ეს	ქალ-ი	ეგ	კაც-ი	ის	ბავშვ-ი
მთ.	ამ	ქალ-მა	მაგ	კაც-მა	იმ	ბავშვ-მა
მიც.	ამ	ქალ-ს	მაგ	კაც-ს	იმ	ბავშვ-ს
ნათ.	ამ	ქალ-ის	მაგ	კაც-ის	იმ	ბავშვ-ის
მოქ.	ამ	ქალ-ით	მაგ	კაც-ით	იმ	ბავშვ-ით
ვით.	ამ	ქალ-ად	მაგ	კაც-ად	იმ	ბავშვ-ად

ჩვენებით ნაცვალსახელთან საზღვრული სახელი, ჩვეულებისამებრ, **-ებ-**იან მრავლობითში გამოიყენება და მას ნაცვალსახელი მხოლობითის ფორმით შეეწყობა:

სახ.	ეს	[ეგ, ის]	ბავშვ-ებ-ი
მთ.	ამ	[მაგ, იმ]	ბავშვ-ებ-მა
მიც.	ამ	[მაგ, იმ]	ბავშვ-ებ-ს
ნათ.	ამ	[მაგ, იმ]	ბავშვ-ებ-ის
მოქ.	ამ	[მაგ, იმ]	ბავშვ-ებ-ით
ვით.	ამ	[მაგ, იმ]	ბავშვ-ებ-ად

შენიშვნა: ნაკლებ მოსალოდნელია, მაგრამ თუკი საზღვრული **ნა-**რთანიანი ფორმით გამოვლინდა, ნაცვალსახელი კვლავ მხოლობითის ფორმით შეეწყობა მას:

ის ძმა-ნ-ი

იმ ძმა-თ(ა) და ა. შ.

ჩვენებითი ნაცვალსახელი თანამედროვე ქართულში, როგორც წესი, პოსტპოზიციურ მსაზღვრელად არ გვხვდება, ანუ ბუნებრივი არ არის წყობა: *ქალი ეს, ბავშვი ის...* მაგრამ თუ რაიმე მიზეზის გამო ჩვენებითი ასეთ პოზიციაში აღმოჩნდა, ის სრულად შეთანხმებული მსაზღვრელის როლში მოგვევლინება:

სახ.	ქალ-ი	ეს	ბავშვ-ი	ის
მთ.	ქალ-მა	ამა-ნ	ბავშვ-მა	იმა-ნ

მიც.	ქალ-ს	ამა -ს	ბავშვ-ს	იმა -ს
ნათ.	ქალ-ის	ამი თ-ის	ბავშვ-ის	იმი თ-ის
მოქ.	ქალ-ით	ამი თ-ით	ბავშვ-ით	იმი თ-ით
ვით.	ქალ-ად	ამ -ად	ბავშვ-ად	იმა -ად

დანარჩენი („ატრიბუტული“) ჩვენებითი ნაცვალსახელები (*ასეთი, ვგეთი, ისეთი; ამნაირი...; ამისთანა...; ამდენი...*) ისევე იბრუნება, როგორც შესაბამისი ფუძის ჩვეულებრივი მსაზღვრელი (შესაბამის პოზიციაში):

სახ.	ასეთ -ი	ქალ-ი	ვგეთ -ი	კაც-ი	ისეთ -ი	ბავშვ-ი
მოთ.	ასეთ -მა	ქალ-მა	ვგეთ -მა	კაც-მა	ისეთ -მა	ბავშვ-მა
მიც.	ასეთ -	ქალ-ს	ვგეთ -	კაც-ს	ისეთ -	ბავშვ-ს
ნათ.	ასეთ -ი	ქალ-ის	ვგეთ -ი	კაც-ის	ისეთ -ი	ბავშვ-ის
მოქ.	ასეთ -ი	ქალ-ით	ვგეთ -ი	კაც-ით	ისეთ -ი	ბავშვ-ით
ვით.	ასეთ -	ქალ-ად	ვგეთ -	კაც-ად	ისეთ -	ბავშვ-ად

სახ.	ამისთანა	ქალ-ი	მაგნაირ -ი	კაც-ი	ამდენ -ი	ბავშვ-ი
მოთ.	ამისთანა	ქალ-მა	მაგნაირ -მა	კაც-მა	ამდენ -მა	ბავშვ-მა
მიც.	ამისთანა	ქალ-ს	მაგნაირ -	კაც-ს	ამდენ -	ბავშვ-ს
ნათ.	ამისთანა	ქალ-ის	მაგნაირ -ი	კაც-ის	ამდენ -ი	ბავშვ-ის
მოქ.	ამისთანა	ქალ-ით	მაგნაირ -ი	კაც-ით	ამდენ -ი	ბავშვ-ით
ვით.	ამისთანა	ქალ-ად	მაგნაირ -	კაც-ად	ამდენ -	ბავშვ-ად

III. 5.4.3. კუთვნილებით და კითხვით-კუთვნილებით ნაცვალსახელთა ბრუნება. კუთვნილებითი (ასევე — კითხვით-კუთვნილებითი) ნაცვალსახელი, ჩვეულებისამებრ, მსაზღვრელის როლში გვევლინება და მისი ბრუნება განიხილება შესაბამის საზღვრულთან ერთად. ეს ნაცვალსახელები თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელებია და ბრუნებისას, პოზიციისდა შესაბამისად, ძირითადად ექვემდებარებიან ასეთი მსაზღვრელსაზღვრულის ბრუნების საერთო წესს. განსხვავებას იჩენენ კუთვნილებითი ნაცვალსახელები, ვინაიდან პრეპოზიციის შემთხვევაში ისინი მიცემითსა და ვითარებითშიც გაიჩენენ ბრუნვის ნიშანს (ვითარებითში, ჩვეულებისამებრ, მიცემითისავე **-ს** სუფიქსს). მაგრამ მესამე პირის ნაცვალსახელი ამ ბრუნებებში ფუძის სახით წარმოდგება: **მის-**, **მაგის-** (უთუოდ ორი სუფიქსური **-ს**-ს თავმოყრის გამო); შდრ.:

სახ.	ჩემ-ი	კალამ-ი	შენ-ი	ნიჭ-ი	მის-ი	შვილ-ი
მოთ.	ჩემ-მა	კალამ-მა	შენ-მა	ნიჭ-მა	მის-მა	შვილ-მა
მიც.	ჩემ-ს	კალამ-ს	შენ-ს	ნიჭ-ს	მის-	შვილ-ს
ნათ.	ჩემ-ი	კალმ-ის	შენ-ი	ნიჭ-ის	მის-ი	შვილ-ის
მოქ.	ჩემ-ი	კალმ-ით	შენ-ი	ნიჭ-ით	მის-ი	შვილ-ით
ვით.	ჩემ-ს	კალმ-ად	შენ-ს	ნიჭ-ად	მის-	შვილ-ად
წოდ.	ჩემ-ო	კალამ-ო	— —	— —	— —	— —

მსაზღვრელი მრავლობით რიცხვში:

სახ.	ჩვენ-ი	კალამ-ი	თქვენ-ი	ნიჭ-ი	მათ-ი	შვილ-ი
მოთ.	ჩვენ-მა	კალამ-მა	თქვენ-მა	ნიჭ-მა	მათ-მა	შვილ-მა
მიც.	ჩვენ-ს	კალამ-ს	თქვენ-ს	ნიჭ-ს	მათ-ს	შვილ-ს
ნათ.	ჩვენ-ი	კალმ-ის	თქვენ-ი	ნიჭ-ის	მათ-ი	შვილ-ის
მოქ.	ჩვენ-ი	კალმ-ით	თქვენ-ი	ნიჭ-ით	მათ-ი	შვილ-ით
ვით.	ჩვენ-ს	კალმ-ად	თქვენ-ს	ნიჭ-ად	მათ-ს	შვილ-ად
წოდ.	ჩვენ-ო	კალამ-ო	— —	— —	— —	— —

კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელები, თავიანთი სტრუქტურის გამო, მესამე პირის (მხ. რ.) ნაცვალსახელს ემსგავსება საზღვრულთან შეთანხმების მხრივ:

ვის-ი	კალამ-ი	რის-ი	ნიჭ-ი
ვის-მა	კალამ-მა	რის-მა	ნიჭ-მა
ვის-	კალამ-ს	რის-	ნიჭ-ს
ვის-ი	კალმ-ის	რის-ი	ნიჭ-ის
ვის-ი	კალმ-ით	რის-ი	ნიჭ-ით
ვის-	კალმ-ად	რის-	ნიჭ-ად

მაგრამ მესამე პირის კუთვნილებითი და კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელები დამოუკიდებლად ბრუნებისას ორფუძიანობას გამოავლენენ; შეიძლება ითქვას, უპირატესობაც კი ენიჭება მოთხრობითსა და მიცემითში ნანათესაობითარი ფუძის გავრცობილ (**მისა-**, **ვისა-**, **რისა-**) ფორმას (ხოლო წოდებითში ის ერთადერთია):

სახ.	მის-ი	ვის-ი	რის-ი
მოთ.	მის-მა მისა-მ	ვის-მა ვისა-მ	რის-მა რისა-მ
მიც.	მის-ს(ა) მისა-ს	ვის-ს(ა) ვისა-ს	რის-ს(ა) რისა-ს

ნათ.	მის-ის(ა)	ვის-ის(ა)	რის-ის(ა)
მოქ.	მის-ით(ა)	ვის-ით(ა)	რის-ით(ა)
ვით.	მის-ად	ვის-ად	რის-ად
წოდ.	მისა-ვ	ვისა-ვ	რისა-ვ

III. 5.4.4. განსაზღვრებით ნაცვალსახელთა ბრუნება. განსაზღვრებით ნაცვალსახელთა ჯგუფში ფორმაცვალების თვალსაზრისით არცთუ ერთგვაროვანი ერთეულები იყრის თავს. კერძოდ:

თვით, თვითონ, თავად უბრუნველი ნაცვალსახელებია; კონტექსტურად ისინი სახელობითი ან მოთხრობითი ბრუნვის შინაარსს შეიცავენ.

თითოეულ-ი (თვითეულ-ი), ყოველ-ი, ყველა, სხვა ფორმები დასტურდება როგორც დამოუკიდებლად, ისე მსაზღვრელის როლში, ბრუნების შესაბამისი წესების დაცვით. ცხადია, გასათვალისწინებელია, თანხმოდანფუძიანია ნაცვალსახელი თუ ხმოდანფუძიანი. წარმოვადგინოთ ისინი ცალ-ცალკე:

თითოეულ-ი (თვითეულ-ი) რაიმე თავისებურებას არ წარმოაჩენს. **ყოველ-ი** იმით არის საინტერესო, რომ მას უდასტურდება როგორც უკუმშველი, ისე შეკუმშული (არქაული) ფუძის ალომორფები (**ყოველ-ის//ყოველ-ის**). ამან განაპირობა ის, რომ გაჩნდა დამოუკიდებელი ფუძე **ყოველ-ი** (დასტურდება „ვეფხისტყაოსანში“: „მტერი ყოველი ჩაღად გიჩანს...“).

სახ.	თითოეულ-ი	ყოველ-ი
მოთ.	თითოეულ-მა	ყოველ-მა
მიც.	თითოეულ-ს	ყოველ-ს
ნათ.	თითოეულ-ის	ყოველ-ის ყოველ-ის
მოქ.	თითოეულ-ით	ყოველ-ით ყოველ-ით
ვით.	თითოეულ-ად	[ყოველ-ად] ყოველ-ად
წოდ.	[თითოეულ-ო]	ყოველ-ო

შდრ. გ. ტაბიძე: „არის მხოლოდ ყოველის მპყრობელი“ — „მწამს ყოველის შემძლე... ევროპა“. „მე თავს ვიქცევდი წუთით ყოველი თ...“ „ყოველ-ად“ მხოლოდ პოეტურ ფრაზაში დასტურდება: „შესთვალა: შენი სიახლე კმა ჩემად ღზინად ყოველად“ (რუსთაველი).

მსაზღვრელის როლში:

სახ.	თითოეულ-ი	ყოველ-ი	ბავშვ-ი
მოთ.	თითოეულ-მა	ყოველ-მა	ბავშვ-მა
მიც.	თითოეულ-	ყოველ-	ბავშვ-ს
ნათ.	თითოეულ-ი	ყოველ-ი	ბავშვ-ის
მოქ.	თითოეულ-ი	ყოველ-ი	ბავშვ-ით
ვით.	თითოეულ-	ყოველ-	ბავშვ-ად
წოდ.	[თითოეულ-ო]	ყოველ-ო	ბავშვ-ო

ყველა და **სხვა** ნაცვალსახელებს ერთგვარი დაბოლოება აქვს, მაგრამ მათ შორის არსებითი განსხვავებაა — **ყველა** უკვეცელია, **სხვა** — კვეცადი. პრეპოზიციური მსაზღვრელის როლში ორივე უცვლელია, მაგრამ პოსტპოზიციურად და დამოუკიდებლად ბრუნებისას აღნიშნული გასათვალისწინებელია:

სახ.	ყველა	სხვა
მოთ.	ყველა-მ	სხვა-მ
მიც.	ყველა-ს	სხვა-ს
ნათ.	ყველა-ს(ი)	სხვ ~~თ~~ -ის
მოქ.	ყველა-თი	სხვ ~~თ~~ -ით
ვით.	ყველა-დ	სხვა-დ
წოდ.	ყველა-ვ	სხვა-ვ

III. 5.4.5. კითხვით ნაცვალსახელთა ბრუნება. ვინ? ნაცვალსახელი ბრუნებისას მნიშვნელოვანი თავისებურებით გამოირჩევა, მას მხოლოდ ორი ფორმა აქვს საკუთარი ფუძისა: **ვინ** და **ვინ-ს(ი)**. ეს ნაცვალსახელი სტრუქტურულად წარმოაჩენს იშვიათ **-ნ** მორფემას მოთხრობითი ბრუნვისათვის (**მან** ნაცვალსახელთან ერთად). ივარაუდება, რომ მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის ფორმები გაქვავებული სახით შემორჩა ზმნიზედებში: **ვით** და **ვიდ[რე]**. ამ ბრუნვებში შეიძლება გამოვლინდეს ორმაგი ბრუნვის ფორმები ნანათესაობითარი (კუთვნილებითის) ფუძით: **ვის-ით**, **ვის-ად**. პარადიგმა:

სახ.	ვინ
მოთ.	ვინ
მიც.	ვინ-ს(ა)
ნათ.	ვინ-ს(ი)
მოქ.	[ვის-ით]
ვით.	[ვის-ად]

რა? ნაცვალსახელი მისდევს კვეცადი სახელის ბრუნების ტიპს:

სახ.	რა
მოთ.	რა-მ
მიც.	რა-ს(ა)
ნათ.	რ-ის(ა/ი)
მოქ.	რ ~~ა~~ -ით(ა/ი)
ვით.	რა-დ

რა? ნაცვალსახელი შესაძლებელია მსაზღვრელის როლს ასრულებდეს და „რომელი“ ან „როგორი“ ნაცვალსახელების მნიშვნელობას გამოხატავდეს (მაგ.: „კომბლე რა კაციაო?“ „რა საკითხი განიხილება?“). ამ შემთხვევაში ის იბრუნება როგორც ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი:

სახ.	რა	საკითხ-ი
მოთ.	რა	საკითხ-მა
მიც.	რა	საკითხ-ს
ნათ.	რა	საკითხ-ის
მოქ.	რა	საკითხ-ით
ვით.	რა	საკითხ-ად

დანარჩენი კითხვითი ნაცვალსახელები (**რომელ-ი, როგორ-ი...**) გამოიყენება მსაზღვრელ წევრად და იბრუნება საკუთარ საზღვრულთან ერთად ჩვეულებრივი თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელის წესით (პრეპოზიციურადაც და პოსტპოზიციურადაც). მაგ.:

სახ.	რომელ-ი	საკითხ-ი	საკითხ-ი	რომელ-ი
მოთ.	რომელ-მა	საკითხ-მა	საკითხ-მა	რომელ-მა
მიც.	რომელ-	საკითხ-ს	საკითხ-ს	რომელ-ს
ნათ.	რომელ-ი	საკითხ-ის	საკითხ-ის	რომელ-ის
მოქ.	რომელ-ი	საკითხ-ით	საკითხ-ით	რომელ-ით
ვით.	რომელ-	საკითხ-ად	საკითხ-ად	რომელ-ად

დამოუკიდებლად ბრუნების შემთხვევაში, ცხადია, ბრუნვის ფორმები სრული იქნება და იმოქმედებს ის მორფონოლოგიური წესიც (კუმშვა), რომელიც შესაბამის ფუძეს შეეფერება. მაგ.:

სახ.	რომელ-ი
მოთ.	რომელ-მა
მიც.	რომელ-ს

ნათ.	რომღლ-ის
მოქ.	რომღლ-ით
ვით.	რომღლ-ად

III. 5.4.6. მიმართებით ნაცვალსახელთა ბრუნება. მიმართებითი ნაცვალსახელები (**ვინც, რაც, რომელიც...**) ზუსტად მიჰყვება იმავე წესს, რაც დასტურდება კითხვით ნაცვალსახელებში, ანუ შესაბამისი კითხვითი ნაცვალსახელის შესაბამის ბრუნვის ფორმას დაერთვის ნაწილაკი **-ც(ა)**. ამისი მიზეზი ის არის, რომ ამ შემთხვევაში ნაწილაკი ფუძეს არ შეხორცება და ბრუნვის ფორმამაც ავტონომიურობა შეინარჩუნა. ერთი ნიმუში:

სახ.	რა-ც
მოთ.	რა-მა-ც
მიც.	რა-სა-ც
ნათ.	რღ-ისა-ც (//რღ-ისი-ც)
მოქ.	რღ-ითა-ც (//რღ-ითი-ც)
ვით.	რა-და-ც

III. 5.4.7. უარყოფით ნაცვალსახელთა ბრუნება. უარყოფითი ნაცვალსახელები (**არავინ, ვერავინ... არარა... არაფერი...**), რამდენადაც კითხვით ნაცვალსახელებს ემყარება, იმდენადვე მისდევს ამ უკანასკნელთა ფორმაცვალებას. განსხვავება ის არის, რომ **არარა, ვერარა...** უკვეცელი იქნება შესაბამის ბრუნვებში. ნიმუშები:

სახ.	არავინ-ნ	არარა	არაფერ-ი
მოთ.	არავინ-ნ	არარა-მ	არაფერ-მა
მიც.	არავინ-ს(ა)	არარა-ს(ა)	არაფერ-ს(ა)
ნათ.	არავინ-ს(ი)	არარა-ს(ი)	არაფერ-ის(ა)
მოქ.	[არავინ-ით]	არარა-თი	არაფერ-ით
ვით.	[არავინ-ად]	არარად	არაფერ-ად
წოდ.			[არაფერ-ო]

არაფერ-ი შეიძლება მსაზღვრელი წევრის როლშიც მოგვევლინოს; მაგ.: „*არაფერი ცოდვა არ მიქნია ჩემს სიცოცხლეში*“ (ვაჟა). ამ შემთხვევაში ის, ცხადია, იბრუნება როგორც მსაზღვრელი:

სახ.	არაფერ-ი	ცოდვა
მოთ.	არაფერ-მა	ცოდვა-მ
მიც.	არაფერ-	ცოდვა-ს
ნათ.	არაფერ-ი	ცოდვ ~~თ~~ -ის
მოქ.	არაფერ-ი	ცოდვ ~~თ~~ -ით
ვით.	არაფერ	ცოდვა-დ

III. 5.4.8. განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა ბრუნება. განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა ძირითადი ნაწილი წარმომავლობით მეორეული (ნაწილაკიანი) ფუძის შემცველია (**ვილაც¹ა²; ვინმე...**); ამიტომაც მათი ფორმაწარმოება ცალკე არის განხილული (იხ. § „ნაწილაკიან სახელთა ბრუნება“).

მეორე ნაწილი ამ ჯგუფის ნაცვალსახელებისა (**ზოგი, ზოგიერთი, ერთი, კაცი**) თანხმოვანფუძიან სახელებს განეკუთვნება და შესაბამისი წესით იბრუნება დამოუკიდებლად თუ მსაზღვრელის როლში; შდრ.::

სახ.	ზოგიერთ-ი	ზოგ-ი	კაც-ი
მოთ.	ზოგიერთ-მა	ზოგ-მა	კაც-მა
მიც.	ზოგიერთ-ს(ა)	ზოგ-	კაც-ს
ნათ.	ზოგიერთ-ის(ა)	ზოგ-ი	კაც-ის
მოქ.	ზოგიერთ-ით(ა)	ზოგ-ი	კაც-ით
ვით.	ზოგიერთ-ად	ზოგ-	კაც-ად
წოდ.	ზოგიერთ-ო	ზოგ-ო	კაც-ო

III. 5.4.9. ურთიერთობითი ნაცვალსახელის ფორმაცვალება. ურთიერთობითი ნაცვალსახელი თავისებური წარმომავლობისაა (კომპოზიციის პირობად ბრუნვის ფორმებს გულისხმობს), ამიტომაც გარკვეული შეზღუდვები მოჰყვება ფორმაწარმოებაში: შეზღუდულია მოთხრობითი, ფაქტობრივ არა აქვს ვითარებითი, არა აქვს წოდებითი. ნიმუშად:

სახ.	ერთმანეთ-ი	ერთიმეორე
მოთ.	[ერთმანეთ-მა]	[ერთიმეორე-მ]
მიც.	ერთმანეთ-ს(ა)	ერთიმეორე-ს(ა)
ნათ.	ერთმანეთ-ის(ა)	ერთიმეორ-ის(ა)
მოქ.	ერთმანეთ-ით(ა)	ერთიმეორ-ით(ა)
ვით.	[ერთმანეთ-ად]	[ერთიმეორე-დ]

III. 5.5. ნაწილაკიან სახელთა ბრუნება. სახელის ფორმაწარმოებასთან მიმართებით გასათვალისწინებელია ე.წ. შერწყმული ნაწილაკების (**-მე, -ვე, -ლა, -ცა**) გამოყენების შემთხვევები.

ნაწილაკი შეიძლება ნებისმიერ სახელს დაერთოს. ამ დროს ის, ჩვეულებისამებრ, მზამზარეულ ფლექსიურ ფორმას დაერთვის და არსებითად არ ცვლის იმ ვითარებას, რაც ბრუნვისა თუ რიცხვის ფორმას ჰქონდა (და აქვს) ნაწილაკის გარეშე.

ეს დებულება, პირველ რიგში, კანონიერია არსებითი სახელებისათვის, რომლებშიც ნაწილაკი მხოლოდ და მხოლოდ ბრუნვის (ან რიცხვის) ფორმის მომდევნო პოზიციას იკავებს:

სახ.	სახლ-ი-ც	ბიჭ-ებ-ი-ლა
მოთ.	სახლ-მა-ც	ბიჭ-ებ-მა-ლა
მიც.	სახლ-სა-ც	ბიჭ-ებ-ს ^ა -ლა
ნათ.	სახლ-ისა-ც	ბიჭ-ებ-ის ^ა -ლა
მოქ.	სახლ-ითა-ც	ბიჭ-ებ-ით ^ა -ლა
ვით.	სახლ-ადა-ც	ბიჭ-ებ-ად-ლა

ასეთივე სურათი იქნება ზედსართავი და რიცხვითი სახელების ფორმაწარმოების დროს, თუ ამისი საჭიროება შეიქმნა (**წითელ-ი-ვე, მეორე-მა-ც** და მისთ.). მაგრამ სრულიად განსხვავებული ვითარება გვაქვს მაშინ, როდესაც რიცხვით სახელს **-ვე** ნაწილაკი დაერთვის:

სახ.	ხუთ-ი-ვე	ხუთ-ი-ვე-ნი
მოთ.	ხუთ-ი-ვე-მ	ხუთ-ი-ვე-თ(ა)
მიც.	ხუთ-ი-ვე-ს	„ — “
ნათ.	ხუთ-ი-ვე-ს(ი)	„ — “
მოქ.	ხუთ-ი-ვე-თი	„ — “
ვით.	ხუთ-ი-ვე-დ	„ — “

როგორც ვხედავთ, აქ ორი თავისებურებაა: პირველი ის, რომ ნაწილაკიანი ბრუნების (რიცხვის წარმოების) ფუძედ აღებულია სახელობითი ბრუნვის ფორმა (**ხუთ-ი**); მეორე ის, რომ ფუძეს ჯერ ნაწილაკი დაერთვის, ხოლო შემდეგ — ბრუნვის ნიშნები, ანუ ნაწილაკმა აქ ერთმანეთისაგან გათიშა ფუძე და ბრუნვის (რიცხვის) ნიშნები (**ხუთ-ი-ვე-მ**). ასეთ ბრუნებას შეხორცებულ ვარიანტს უწოდებენ. იგულისხმე-

ბა, რომ ნაწილაკი შეუხორცდა ფუძეს, რაკი მან ბრუნვის ნიშნები, ფუძის უშუალო ელემენტები, მთლიანად გამიჯნა ფუძისაგან.

შენიშვნა: ე. წ. შეუხორცებელი ვარიანტი (**ხუთ-მა-ვე, ხუთ-სა-ვე...**) მოძველებულად და ხმარებიდან გამოსულად მიიჩნევა.

ასეთი შეხორცებული ბრუნება ძალზე დამახასიათებელია და ძირითადია ნაწილაკდართული ნაცვალსახელებისათვის. ამ მეტყველების ნაწილთან (ჩვეულებისამებრ, კითხვით ნაცვალსახელებთან) შეხორცებულად გვევლინება **-მე, -ვე, -ლა, -ლაცა** ნაწილაკები.

ბრუნების ნიმუშები ნაწილაკების მიხედვით:

-მე:

სახ.	ვინმე	რამე	(რაიმე)	რომელიმე
მოთ.	ვინმე-მ	რამე-მ	(რაიმე-მ)	რომელიმე-მ
მიც.	ვინმე-ს	რამე-ს	(რაიმე-ს)	რომელიმე-ს
ნათ.	ვინმე-ს(ი)	რამ-ის	(რაიმე-ს ^ი)	რომელიმე-ს(ი)
მოქ.	ვინმე-თი	რამ-ით	(რაიმე-თი)	რომელიმე-თი
ვით.	ვინმე-დ	რამე-დ	(რაიმე-დ)	რომელიმე-დ

-ლა:

სახ.	ვილა	რალა
მოთ.	ვილა-მ	რალა-მ
მიც.	ვილა-ს	რალა-ს
ნათ.	ვილა-ს(ი)	რალა-ს(ი)
მოქ.	ვილა-თი	რალა-თი
ვით.	ვილა-დ	რალა-დ

-ლაცა:

სახ.	ვილაცა	რალაცა	ვილაც-ებ-ი	რალაც-ებ-ი
მოთ.	ვილაცა-მ	რალაცა-მ	ვილაც-ებ-მა	რალაც-ებ-მა
მიც.	ვილაცა-ს	რალაცა-ს	ვილაც-ებ-ს	რალაც-ებ-ს
ნათ.	ვილაც-ის	რალაც-ის	ვილაც-ებ-ის	რალაც-ებ-ის
მოქ.	ვილაც-ით	რალაც-ით	ვილაც-ებ-ით	რალაც-ებ-ით
ვით.	ვილაცა-დ	რალაცა-დ	ვილაც-ებ-ად	რალაც-ებ-ად

უკანასკნელი პარადიგმის მსგავსად იბრუნვის **ვილაც-ვილაცები, რალაც-რალაცები** (და არა: *ვილაც — ვილაცები, რალაც-რალაცები*).

-ვე ნაწილაკი შეიძლება დაერთოს ჩვენებით ნაცვალსახელებს; მათი დამოუკიდებლად ბრუნების დროს შეუხორცებელი ვარიანტია ძირითადი (თუმცა შეხორცების ტენდენცია აქაც იჩენს თავს):

სახ.	ესვე (ესევე)	ეგვე (ეგევე)	იგივე (ისვე)
მოთ.	ამანვე	მაგანვე	იმანვე (მანვე)
მიც.	ამასვე	მაგასვე	იმასვე (მასვე)
ნათ.	ამისვე	მაგისვე	იმისვე (მისვე)
მოქ.	ამითვე	მაგითვე	იმითვე (მითვე)
ვით.	ამადვე	მაგადვე	იმადვე (მადვე)

დასტურდება **ამავე, იმავე** ფუძეთა შეხორცებული ვარიანტიც:

სახ.	ასვე	ისვე
მოთ.	ამავე-მ	იმავე-მ
მიც.	ამავე-ს	იმავე-ს
ნათ.	ამავე-ს(ი)	იმავე-ს(ი)
მოქ.	ამავე-თი	იმავე-თი
ვით.	ამავე-დ	იმავე-დ

პრეპოზიციური მსაზღვრელის სახით ამ ნაცვალსახელთა ბრუნების დროს ნაწილაკდართული ფუძე უცვლელი იქნება ყველა ბრუნვაში, ხოლო პოსტპოზიციური წყობისას შეხორცებული ვარიანტი იქნება გამოყენებული. მდრ.:

სახ.	იგივე (ეგევე)	საკითხ-ი	საკითხ-ი	იგივე
მოთ.	იმავე (მაგავე)	საკითხ-მა	საკითხ-მა	იმავე-მ
მიც.	იმავე (მაგავე)	საკითხ-ს	საკითხ-ს	იმავე-ს
ნათ.	იმავე (მაგავე)	საკითხ-ის	საკითხ-ის	იმავე-სი
მოქ.	იმავე (მაგავე)	საკითხ-ით	საკითხ-ით	იმავე-თი
ვით.	იმავე (მაგავე)	საკითხ-ად	საკითხ-ად	იმავე-დ

ხოლო **იგივე** ფორმა ნაცვალსახელურ შესიტყვებაში „**ერთი და იგივე**“ გამოყენებისას შეხორცებული ბრუნების სახით იქნება წარმოდგენილი:

სახ.	ერთ-ი	და	იგივე
მოთ.	ერთ-მა	და	იმავე-მ

მიც.	ერთ-სა და იმავე-ს
ნათ.	ერთ-ისა და იმავე-ს(ი)
მოქ.	ერთ-ითა და იმავე-თი
ვით.	ერთ-(სა) და იმავე-დ

პოსტპოზიციური წყობისას მსაზღვრელად გამოყენებული ნა-ცვალსახელური შესიტყვება ამავე სახით იქნება შენარჩუნებული, ხოლო პრეპოზიციური წყობისას ამ შესიტყვების მეორე კომპონენტი ნა-წილაკიანი (ხმოვნიანი) ფუძის სახით წარმოდგება:

სახ.	ერთი	და	იგივე	საკითხ-ი
მოთ.	ერთმა	და	იმავე	საკითხ-მა
მიც.	ერთსა	და	იმავე	საკითხ-ს
ნათ.	ერთი(სა)	და	იმავე	საკითხ-ის
მოქ.	ერთი(თა)	და	იმავე	საკითხ-ით
ვით.	ერთ-	და	იმავე	საკითხ-ად

III. 5.6. გამონაკლისი თავისებურებანი სახელურ ფორმაწარმოებაში.

1. სრულიად აშკარაა, რომ ბრუნებისა და რიცხვის წარმოების თავისებურებათა დიდი წილი ნაცვალსახელებზე მოდის. ისინი თვით ნაცვალსახელების ჯგუფობრივ თუ კერძობითად წარმოდგენილ ფორმაწარმოებაშია განხილული; რადგანაც აქ სისტემა უპირატესად თავისებურებაზეა (ანომალიაზეა) აგებული და არა წესებრივზე, ძირითადი ამ შემთხვევაში თავისებურებათა პარადიგმაა და არა ის, რაც სახელთა საერთო სისტემას ქმნის.

2. არსებითი სახელის ფორმაწარმოება, როგორც უკვე ითქვა, საკმაოდ მწყობრ სისტემას წარმოგვიდგენს, თავისებურებანი აქ ნაკლებად იჩენს თავს; თუმცა რამდენიმე გამონაკლისი აქაც არის აღნიშნული; აღვნიშნოთ ისინი ანბანის მიხედვით:

ამბავი: ამ სახელში კუმშვის პოზიციაში (ნათ., მოქ., ვით. და -ებ-იან მრავლობითში) მთელი მარცვალი იკარგება:

- ამბავ-ი
- ამბავ-ის
- • • •
- ამბავ-ებ-ი

მიზეზი ამისა ის არის, რომ **ა** ხმოვნის რედუქციის შედეგად ბაგისმიერ თანხმოვანთა კომპლექსი ჩნდება [მბვ], რაც **ვ**-ს დაკარგვას იწვევს.

დრო: სახელი ფუძეუკვეცელია და მოსალოდნელია, რომ ბრუნვის ნიშნის ხმოვანი არ შენარჩუნდეს: ნათ. **დრო-ს(ი)**, მოქ. **დრო-თი**. მაგრამ ძირითადად გამოიყენება სრული ბრუნვის ნიშნით („არქაული ფორმით): **დრო-ის** (დ რ ო ის უქონლობის გამო), **დრო-ით** (*ამ დ რ ო - ი თ ვისარგებლე*; „საათი ნაჩვენებია თბილისის დ რ ო ი თ“). შდრ.: „ფოთლები დ რ ო ს თ ვ ის გვიდარებია“ (გ. ტაბ.) — „მაგრამ ეს სხვა დ რ ო ის თ ვ ის...“ (გ. ტაბ.). „მაგრამ ეს მეფენი დ რ ო თ ი ერთმანეთზედ ძლიერ დაშორებულნი არინ! (ივ. ჯავახ.). — „ამ დ რ ო ი თ ისარგებლა და... ვულკანის მწვერვალზე ავიდა“ (ნ. კურდღ., თარგმ.).

შდრ.: ზმნიზედად **დროით** ფორმა დამკვიდრდა: „დ რ ო ი თ კობია მაინც“ (დ. კლდ.).

ლურსმან-ი: სახელი ფუძეკუმშვადია: **ლურსმან**-ის. შეიძლება დაიკარგოს ბოლოკიდური **ნ** სონორიც: **ლურსმ**-ის, **ლურსმ**-ით. მიზეზი ამისა კვლავ თანხმოვანთკომპლექსი ჩანს: **რსმ**. მაგ.: „ქაჩაჩში ლ უ რ - ს მ ის ნატეხი დამრჩა და იგი ამოიღო!“ (საბა). „ის ფიცარი ერთი დიდი ლ უ რ ს მ ი თ ტოტზე მივაჭედე“ (პ. ვუგუშ.).

ქალამან-ი: სახელი ფუძეკუმშვადია: **ქალამან**-ის, **ქალამან**-ებ-ი. მაგრამ გვხვდება აგრეთვე **ქალმ**-ის, **ქალმ**-ებ-ი. ამის მიზეზი ის არის, რომ ფუძიდან წინამავალი **ა** ხმოვანიც იკარგება და კვლავ „დასაძლევია“ თანხმოვანთკომპლექსი იქმნება: **ლმნ**, რაც **ნ**-ს დაკარგვას განაპირობებს. ორი ხმოვნის ერთდროული კუმშვა ფუძეში მოსალოდნელი არ არის. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ შემთხვევაში ამოსავალია პერიფერიული **ქალმან-** ფუძე (შდრ.: საბას Cab რედაქციაში **ქალმან**-ი უწერია).

ღვინო: როგორც ითქვა, ერთადერთი კვეცადი **ო** ხმოვანფუძიანი სახელია: **ღვინო**-ის, **ღვინო**-ით, მაგრამ — **ღვინო**-ებ-ი. შემთხვევითი არ არის, რომ ვლინდება უკვეცელი სახითაც: **ღვინო-ს(ი)**, **ღვინო-თი**. „ამ ლაბორატორიაში გასინჯული იყო 133 ჭაშნიკი სხვადასხვა დ ვ ი ნ ო ს ი“ (ილია). „ამივსეთ თასი წითელ დ ვ ი ნ ო თ ი!“ (ტ. ტაბ.).

ღმერთი: წესისამებრ, კუმშვადი ფუძეა და მას, როგორც კუმშვადს, ორი ფუძე უდასტურდება: არქაული სრული — **ღმრთ** და ახალი — დამატებით ცვლილი ფონეტიკურად: **ღვთ**. ამგვარად, კუმშვის

შედგად: **ღმერთ** → **ღმრთ**, თანმხმოვანთკომპლექსის გამარტივების შედეგად: **ღმრთ** → **ღმთ** → **ღვთ**.

ამავე დროს, არცთუ იშვიათად დასტურდება ეს სიტყვა ფუძეუკუმშველი სახით: **ღმერთ-ის...** ხოლო მრავლობითში (არაორთოდოქსული გაგებით) მხოლოდ უკუმშველია: **ღმერთ-ებ-ი, ღმერთ-ებ-მა...**

მაგ.: „დიდის ღმერთის საკურთხევის მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში...“ (ილია).

ამგვარად, ამ უმნიშვნელოვანესი სიტყვის თავისებურება სამწვეროვანია:

სახ.	ღმერთ-ი	ღმერთ-ი	ღმერთ-ი
მთ.	ღმერთ-მა	ღმერთ-მა	ღმერთ-მა
მიც.	ღმერთ-ს	ღმერთ-ს	ღმერთ-ს
ნათ.	ღმერთ-ის	ღმრთ-ის	ღვთ-ის
მოქ.	ღმერთ-ით	ღმრთ-ით	ღვთ-ით
ვით.	ღმერთ-ად	ღმრთ-ად	ღვთ-ად
წოდ.	ღმერთ-ო	ღმერთ-ო	ღმერთ-ო

ხუცესი: ეს სიტყვა ორი ფუძით დასტურდება: სრულით (**ხუცეს-ის...**) და ბოლოკვეცილით (**ხუც-ის, ხუც-ებ-ი...**). იგარაუდება, რომ ძველად ფუძე იკუმშებოდა და მეორე ფუძე ამის საფუძველზე გაჩნდა (ვ. თოფურია). როგორც ჩანს, ამ სიტყვის „მოკლე“ ვარიანტი (რაც ალბათ ხარისხის წარმოების წესით არის განპირობებული — **შდრ. უდიდესი** და **უდიდე**) ძველ ქართულშივე დასტურდება. აქედანვეა წარმოქმნილი **‘მო’ხუცება**; სულხან-საბას ლექსიკონში დასტურდება ნაწარმოები ფუძე **ნახუცარ-ი** (ნა-**ხუც-არ**) „ხუცესყოფილი“.

ხზო: ამ სახელს ალტერნატიული ფუძე **ხზორ-** ებ-იან მრავლობითში უდასტურდება; ამდენად, თანაარსებობს მრავლობითის ორი კანონიერი ფორმა: **ხზო-ებ-ი, ხზო-ებ-მა...** და **ხზორ-ებ-ი, ხზორ-ებ-მა...**

3. ცალკე თავისებურებად იქნა წარმოჩენილი ნაწილაკიან სახელთა ბრუნება. ოდონდაც აქ მხოლოდ ფუძესთან ნაწილაკთა „შეხორცების“ შემთხვევები იგულისხმება, რამდენადაც, საზოგადოდ, ნაწილაკი არავითარ გავლენას არ ახდენს ფლექსიურ ფორმაზე, ის მხოლოდ მზა ფორმას დაერთვის:

კაც-ი-ც	კაც-ებ-ი-ც	კაც-ნ-ი-ც
კაც-მა-ც	კაც-ებ-მა-ც	კაც-თა-ც
. . . . .	. . . . .	. . . . .

მაგრამ ნაწილაკის შეხორცების შემთხვევაში ეს სურათი სრულიად იცვლება და ასეთ მცირერიცხოვან სახელთა (რიცხვითთა და ნაცვალსახელთა) ჯგუფი ცალკე მოითხოვს დახასიათებას (იხ. პარაგრაფი „ნაწილაკიან სახელთა ბრუნება“).

4. ტრადიციულად ზმნიზედა ფორმაუცვლელ მეტყველების ნაწილთა ქვეკლასს არის მიკუთვნებული. ამას განაპირობებს ის, რომ ზმნიზედა, როგორც ზმნის შინაარსთან დაკავშირებული საგარემოებო სიტყვა, ფუნქციონირებს როგორც უცვლელი ოდენობა (ზმნური ფლექსია მის ფორმაზე ვერ ზემოქმედებს).

მაგრამ ზმნიზედას თავისებური, შეზღუდული ფორმაცვალება მაინც ახასიათებს; ამ მხრივ ის სახელებს ეკედლება. კერძოდ, რადგანაც ზმნიზედების უმეტესობა სივრცულ და დროულ ლოკალიზაციასთან არის დაკავშირებული, სწორედ ლოკალური ბრუნვები და თანდებულები უკეთდება (ზმნიზედების ნაწილიც წარმომავლობით გაქვავებული ფორმაა რომელიმე ბრუნვისა: მიცემითისა, ნათესაობითისა, მოქმედებითისა ან ვითარებითისა).

მაგალითად, მოქმედებითსა და ვითარებით ბრუნვებს (თანდებულებით ან უთანდებულოდ) რეგულარულად იწარმოებენ ადგილისა და დროის ზმნიზედები:

- აქ — აქ-ით — აქ-ა-მდე*
- მანდ — მანდ-იდ-ან (მანდ-ით-გან) — მანდ-ა-მდე*
- ხვალ — ხვალ-იდან — ხვალ-ა-მდე* და მისთ.

საგულისხმოა შემდეგი: იმ შემთხვევაში, როდესაც ზმნიზედა ფორმობრივ (ფუძით) ემთხვევა არსებით სახელს, თავს იჩენს პარადიგმატული განსხვავება, რაც პირდაპირი დასტურია აღნიშნულისა. შდრ.:

	სახელი	ზმნიზედა
სახ.	დღე	დღე
მოთ.	დღე-მ	—
მიც.	დღე-ს	—
ნათ.	დღე-ის	დღე-ის
მოქ.	დღე-ით	დღე-იდან
ვით.	დღე-დ	დღე-მდე

შენიშვნა: მიცემითი ბრუნვის ფორმა ამ პარადიგმაში ვერ ჩაჯდება, რადგანაც ის დამოუკიდებელი ზმნიზედაა: **დღეს**. ასევე დამოუკიდებელია ძვ. **დღის**[ი], ახ. **დღით** და ორმაგი სუფიქსაციით — **დღისით**.

შეადარეთ ასევე სახელური და ზმნიზედური ფორმები:

„*ღამე დღეს უთენებია*“ — „*დღეს კარგი ამინდია*“;

„*ამ დღის ბოლოს*“ — „*დღის ამას იქით*“;

„*ღამე დღით შეიცვალა*“ — „*დღეიდან დათბება*“.

ზმნიზედის აღნიშნულ ბრუნვაცვალებას მასთან მდგომი მსაზღვრელიც წარმოაჩენს:

ახლანდელ დღეს

ახლანდელი დღიდან

ახლანდელ დღემდე

III. 5.7. ნაცვალსახელთა რიცხვის წარმოების თავისებურებანი.

ნაცვალსახელების ფორმაწარმოებითი თავისებურება და არაერთგვაროვნება რიცხვის წარმოებასაც შეეხება. სრულიად აშკარაა, რომ ნაცვალსახელთა კლასში გრამატიკული (მორფოლოგიური) სირთულეები რიცხვის გამოხატვაშიც იჩენს თავს. კერძოდ:

ა) ნაცვალსახელთა ნაწილი საერთოდ ვერ იწარმოებს მრავლობით რიცხვს (მაგ.: **ვინ, თვით, თვითონ, თავად, ერთმანეთი, ერთიმეორე...**).

ბ) ზოგი ნაცვალსახელი მხოლოდ სუბლექტურ ფუნქციონაცვლებას გვიჩვენებს სიმრავლის გამოსახატავად, ანუ გრამატიკული მრავლობითის წარმოების უნარს ესეც მოკლებულია (**ჩვენ, თქვენ, ჩვენი...**).

გ) ზოგი ფუნქციურად ავლენს მრავლობითის როგორც სუბლექტური, ისე მორფოლოგიური გამოხატვის უნარს (**მა-თ, მა-გა-თ...**).

დ) ზოგ ნაცვალსახელს მხოლოდ ნართანიანი მრავლობითი მოეპოვება (**ისი-ნ-ი, ყველა-ნ-ი, ყოველ-თ^ა...**).

ე) ზოგს — **-ებ-**იანი (**ვილაც-ებ-ი, რალაც-ებ-ი...**).

ვ) ხოლო ზოგსაც ორივენაირი მრავლობითის წარმოება შეუძლია (**სხვ-ებ-ი, სხვა-ნ-ი, სხვა-თა...**).

შეგვიჩვენეთ ზოგიერთ თავისებურებაზე:

1. **სიმრავლის სუბლექტური გამოხატვა.** როგორც ცნობილია, ფუძეთა სუბლექტივიზმის მოთხოვნა რაიმე კატეგორიის გამოხატვის დროს ფორმაწარმოების შეზღუდულობის (არარსებობის) ნიშანია და ამგვარი მოვლენა ლექსიკური ოპოზიციისა და „მრავლობითის“ გამოსახატავად მისი გამოყენების უძველეს შემთხვევას წარმოადგენს.

პირის ნაცვალსახელთა ფორმაწარმოებითი შეზღუდულობა არა მხოლოდ ბრუნებაში იჩენს თავს, არამედ — რიცხვის წარმოებაშიც. ასეთია „ერთის“ და „მრავლის“ ოპოზიცია I და II პირის ნაცვალსახელებში: **მე — ჩვენ**

შენ — თქვენ

ამავე დროს, ისიც უკვე აღინიშნა, რომ **ჩვენ, თქვენ** ფუძეებს ჩვეულებრივი მრავლობითის გაგება შინაარსობრივად არა აქვს: **ჩვენ** არ არის „მრავალი მე“ და **თქვენ** — „მრავალი შენ“ (იშვიათი გამონაკლისის გარდა).

I-II პირის ნაცვალსახელთა სუბლექტივიზმი თავისებურად გადადის კუთვნილებით ნაცვალსახელებშიც, კერძოდ, აქ შინაგანი „მრავლობითი“ (მკუთვნილის „მრავლობითი“) სუბლექტურია (შდრ. **ჩემ-ი — ჩვენ-ი, შენ-ი — თქვენ-ი**), ხოლო გარეგანი, შეთანხმებული მრავლობითი — მორფოლოგიური (შდრ.: **ჩვენ-ი — ჩვენ-ნი, თქვენ-ი — თქვენ-თა**).

რაც შეეხება III პირის ნაცვალსახელს, აქ სუბლექტურობა, გამოვლენილი ბრუნების პარადიგმაში (**ეს — ამა-ს, ეგ — მაგა-ს, იგი — მა-ს...**), მრავლობითშიც გადაჰყვება, ოღონდ თვით სიმრავლე ნართანიანი მრავლობითით გამოიხატება:

ესე-ნი	ეგე-ნი	ისი-ნი	[იგი-ნი]
ამა-თ	მაგა-თ	იმა-თ	მა-თ

შენიშვნა: იგინი ფაქტობრივ აღარ გამოიყენება, ხოლო **მათ** ჩვეულებრივია.

2. ნაცვალსახელთა ფორმაწარმოებითი არქაულობა ვლინდება ნართანიანი მრავლობითის დომინანტობაში (ფაქტობრივ — ერთადერთობაში) ძირითად ჯგუფებში:

ა) ასეთია პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელები:

ესე-ნი	ეგე-ნი
ამა-თ	მაგა-თ

როგორც ცნობილია, **-თ(ა)** სუფიქსიანი ფორმა ამ შემთხვევაში ასრულებს მოთხრობითი, მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვების როლს, ხოლო წოდებითი ამ ნაცვალსახელებს არ მოეპოვება.

ბ) კითხვით ნაცვალსახელთაგან **ვინ** ნაცვალსახელს თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მრავლობითი არ ეწარმოება (*ვინ-ებ-ი* დიალექტურია), ხოლო **რა** ნართანიან მრავლობითს იკეთებს (*რა-ებ-ი* დიალექტურია):

რა-**ნ**-ი

რა-**თ(ა)**

გ) განსაზღვრებითი ნაცვალსახელები **ყველა** და **ყოველი** ასევე ნართანიანი იქნება:

ყველა-**ნ**-ი

ყოველ-**ნ**-ი

ყველა-**თ(ა)**

ყოველ-**თ(ა)**

ყველა-**ნ**-ო

ყოველ-**ნ**-ო

მაგ.: „*ძველო ღმერთებო! და თქვენ ყველანო — შეუპოვარნო ძენო ღმერთების!*“ (ნ. მგელ. თარგმ.); „*აი, ისეთი, ანდალუზელნო და საერთოდაც ყველანო, ძმებო, ცუდს და მიშვებულს რომ ეძახიან!*“ (გ. დოჩ.).

დ) **მავან**-ი, ასევე, მხოლოდ ნართანიან მრავლობითს იგუებს:

მავან-**ნ**-ი

მავან-**თ(ა)**

მაგ.: „*იგი იყო ის, ვისაც მავანნი შეუდგნენ*“ („არილი“);

„*ჯერ კიდევ ვაპირებ „ახლების“ წერას... მიუხედავად მავანთა ქირქილისა*“ (გ. ალხაზ.).

3. **-ებ**-იანი მრავლობითი, რომელიც თანამედროვე ქართულში, საზოგადოდ, გაბატონებულია, ნაცვალსახელებში აშკარად მოკრძალებულ პოზიციებს იკავებს; მას უპირატესად ნართანიანის თანაბრად (ან — პერიფერიულ მონაცვლედ) გამოიყენებენ. მაგალითად:

ა) **სხვა** ნაცვალსახელთან ეს ორი მრავლობითი თითქმის თანაბრად მონაცვლეობს:

სხვან-ი

სხვ-ებ-ი

სხვა-თ(ა)

სხვ-ებ-მა

— — —

— — —

სხვა-ნ-ო

სხვ-ებ-ო

ბ) **ზოგ**-ი ნაცვალსახელთან სალიტერატურო უპირატესობა უნდა მივანიჭოთ ნართანიან წარმოებას:

ზოგ-ნ-ი	ზოგ-ებ-ი
ზოგ-თ(ა)	ზოგ-ებ-მა
— — —	— — —
ზოგ-ნ-ო	ზოგ-ებ-ო

შენიშვნა: ამ ნაცვალსახელის წოდებითი იშვიათია, თუმცა ამის გამო ვერ გამოვრიცხავთ; მაგ.:

„ჩემო ყმანო, გამზრდელნო და ზოგნო ზრდილნო“ (რუსთაველი).

გ) კუთვნილებით ნაცვალსახელებთან **-ებ**-იან მრავლობითს უფრო დიალექტური ელფერი აქვს; შდრ.:

ჩემ-ნ-ი	ჩემ-ებ-ი	ჩვენ-ნ-ი	ჩვენ-ებ-ი	შენ-ნ-ი	შენ-ებ-ი
ჩემ-თ(ა)	ჩემ-ებ-მა	ჩვენ-თ(ა)	ჩვენ-ებ-მა	შენ-თ(ა)	შენ-ებ-მა
— —	— —	— —	— —	— —	— —
ჩემ-ნ-ო	ჩემ-ებ-ო	ჩვენ-ნ-ო	ჩვენ-ებ-ო	— —	და სხვ.

შდრ.: *„მშვიდობით, ჩემნო, თვალში ცრემლით გარიდებით თვალსა“ (ილია). „ჩემები არიან ლევიანები, რადგან ჩემია ყველა პირმშო“ (რიცხვ. 2,13).*

დ) **-ებ**-იანი მრავლობითი გაბატონებულია ან ერთადერთია ზოგიერთ ნაცვალსახელთან. მაგ.:

ვილაც-ებ-ი	რამე-ებ-ი	რომლ-ებ-ი-ც
ვილაც-ებ-მა	რამე-ებ-მა	რომლ-ებ-მა-ც
ვილაც-ებ-ს	რამე-ებ-ს	რომლ-ებ-სა-ც
ვილაც-ებ-ის	რამე-ებ-ის	რომლ-ებ-ისა-ც
ვილაც-ებ-ით	რამე-ებ-ით	რომლ-ებ-ითა-ც
ვილაც-ებ-ად	რამე-ებ-ად	რომლ-ებ-ადა-ც
— — —	— — —	— — —

შდრ.: *„ბოლნისიდან რამეები უნდა ჩამოვუტანოვო“ (გ. ტაბ.). — „არის უბადლოთა რამეთ სულ უბრალოდ ათვისება“ (გ. ტაბ.). „ეს ფერები, რომლებიც ენთებიან და იღვრებიან“ (გ. ტაბ.). — „გამოჰყავთ ტყვეები, რომელთაც არავინ გამოისყიდის“ (გ. ტაბ.).*

III. 5.8. ნაცვალსახელთა სინტაგმატიკა. ნაცვალსახელთა სინტაგმატიკას განაპირობებს ის ძირითადი ფუნქციონალური დატვირთვა, რაც მათ, როგორც ნაცვალსახელებს, ენობრივი გამოყენებისას ეკისრება. ნაცვალსახელი კი, საზოგადოდ, რომელიმე სხვა სახელის მონაცვლედ გამოდის შესიტყვებაში (წინადადებაში). შესაბამისად, თუ ნაცვალსახელი არსებით სახელს ენაცვლება, მას სუბსტანტიური დატვირთვა აქვს, ხოლო თუ ზედსართავსა და რიცხვით სახელებს ენაცვლება, ფუნქცია ატრიბუტული იქნება.

სწორედ ეს განსხვავება განსაზღვრავს ნაცვალსახელების ადგილს შესიტყვებაში. სუბსტანტიური ფუნქციით აღჭურვილი ნაცვალსახელი ზმნასთან უშუალოდ ქმნის სინტაგმას (*მე ვთამაშობ, ვინ უკრავს? თვითონ აირჩიე!..*), ხოლო ატრიბუტული შინაარსის ნაცვალსახელთა სინტაგმატური ურთიერთობა მსაზღვრელ-საზღვრულის მიმართებებში თავსდება (*ერთი კაცი, ჩემი სახლი, ყოველი ქართველი...*).

აქედან გამომდინარე, სინტაგმატური პოტენციის თვალსაზრისით შეიძლება ორ ძირითად ჯგუფად დავყოთ:

- (1) უშუალოდ ზმნასთან შესიტყვების უნარის მქონე და
- (2) ატრიბუტული დანიშნულების მატარებელი.

ამავე დროს, ამ გაყოფას ნაცვალსახელთა ჯგუფების მიხედვით ვერ მოვახდენთ, რამდენადაც შეიძლება ერთი და იმავე ჯგუფის ნაცვალსახელები სულ სხვადასხვა სინტაგმატური უნარის აღმოჩნდეს (მაგ. შდრ.: *რა? და რომელი? თვითონ და თითოეული...*); ზოგი ნაცვალსახელი კი შეიძლება ორივე ფუნქციით მოგვევლინოს (შდრ.: *„ყველა ღმერთს ეხვეწებოდა, წალდი — კიკოსაო“ — „ყველა მელას თავისი კული მოსწონსო“*).

ამგვარად, ზმნასთან შესიტყვებაში შემავალი, აქტანტური სინტაგმატიკის ნაცვალსახელებია: **მე, შენ, იგი, თავი, ვინ, რა*, ვინმე, რამე, თვით, თვითონ, თავად, არავინ, არარა, არაფერი, ერთმანეთი, ერთიმეორე...**

ეს იმას ნიშნავს, რომ ასეთი ნაცვალსახელი შეიძლება მოგვევლინოს ზმნის სუბიექტად ან ობიექტად.

ატრიბუტული სინტაგმატიკის ნაცვალსახელებია: **ეს, ეგ, ის, ჩემი, შენი, მისი, ვისი, რისი, თავისი, თავიანთი, ყველა, ყოველი, თითოეული, რომელი, ვიღაც, რაღაც...**

---

* რა ნაცვალსახელი შეიძლება „რომელი, როგორი“ ნაცვალსახელების ფუნქციითაც მოგვევლინოს: *„კომბლე რა კაციაო?“* (ხალხ.).

ეს იმას ნიშნავს, რომ ასეთი ნაცვალსახელი რომელიმე სხვა სახელის მსაზღვრელად გამოდის (**ეს** საქმე, **ჩემი** წიგნი, **ვისი** ბრძანება? **ყოველი** კაცი და სხვ.).

როგორც ითქვა, ზოგიერთი ნაცვალსახელი ორმაგ სინტაგმატურ უნარს ავლენს. ასეთია, მაგალითად, **ეს, ეგ, ის** ნაცვალსახელები, რომლებიც ორ სხვადასხვა ჯგუფს სწორედ ამ უნარის მიხედვით მიეკუთვნება: სუბსტანტიური დატვირთვისა — პირის ნაცვალსახელებს, ატრიბუტულისა კი — ჩვენებითს (მდრ.: „ეჰ, არ მჯერა მე ეგ რაღაც!“ — გ. ტაბ. — „მაშ, გარეკე ეგ ცხენები!“ — გ. ტაბ.). ასეთივე ორმაგი ფუნქციისა: **ყველა, ვიღაცა, რაღაცა** (მდრ.: „ვიღაც მღერის მთაში“... — გ. ტაბ. — „აქ განისვენებს ვიღაც მდიდარი“ — გ. ტაბ.) და სხვ.

IV. 1. სიტყვის ფორმის ცვლილება ორგვარია: ცვლილება, რომელსაც შედეგად მოჰყვება გრამატიკული მნიშვნელობის ცვლა (ფლექსია) და ცვლილება, რომლის შედეგია ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლა (დერივაცია). სიტყვაწარმოება მეორე სახის ცვლილებას გულისხმობს. ამ დროს არსებული სიტყვის აფიქსაციის შედეგად ახალი სიტყვა, ახალი ლექსიკური ერთეული მიიღება. თავისი ბუნების გამო სიტყვაწარმოება (დერივაცია) მორფოლოგიისა და ლექსიკოლოგიის საზღვარზეა: სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლის გამო სახელთა წარმოება ლექსიკოლოგიის შესწავლის სფეროა, მაწარმოებელი აფიქსების რაობისა და მათი გამოყენების თვალსაზრისით კი — მორფოლოგიისა.

სახელი, რომლის ფუძისგანაც სხვა საგნობრივი მიმართების სახელი იწარმოება, არის ამოსავალი ლექსიკური ერთეული. მის ფუძეზე მნიშვნელობის მცვლელი (დერივაციული) აფიქსების დართვით მიიღება ახალი ფუძე, რომელიც პირველად (ამოსავალ) ფუძეზე მეტია.

ფუძეზე დართვის ადგილის მიხედვით მაწარმოებელი აფიქსები სამი სახისაა: პრეფიქსები, სუფიქსები და პრეფიქს-სუფიქსები ანუ ცირკუმფიქსები (ინფიქსური წარმოება ქართულისათვის დამახასიათებელი არ არის). ამის შესაბამისად ნაწარმოები სახელებიც სამი სახისაა: პრეფიქსული (რომელიც ძალზე იშვიათია: *უ-სრულ-ი*, *სა-სრულ-ი*, *უ-რიცხვ-ი*, *ნა-პირ-ი...*), სუფიქსური (*კაც-ობა*, *სახელ-ოვან-ი*, *იმერულ-ი...*), პრეფიქსულ-სუფიქსური (*მე-ორ-ე*, *სი-კეთ-ე*, *უ-თავ-ო...*).

დერივაციული აფიქსებიდან ზოგი მხოლოდ ერთი ფუნქციით გვხვდება (მაგ., კნინობითობის მაწარმოებელი **-იკ**), უმეტესობა კი — სხვადასხვა ფუნქციით. სიტყვაწარმოებითი მოდელები ენაში პროდუქტიულია ან არაპროდუქტიული. პროდუქტიული სიტყვაწარმოებითი მოდელის მაგალითია **უ — ო** კონფიქსიანი უქონლობის სახელები (*უ-კაც-ო*, *უ-ლამაზ-ო*, *უ-ჩემ-ო*), არაპროდუქტიულისა კი — **-ედ**-სუფიქსიანი მქონებლობის სახელები (*კარ-ედ-ი*, *შტო-ედ-ი*).

ენის განვითარების მანძილზე სიტყვაწარმოებითი მოდელებიც იცვლება. ზოგი მაწარმოებელი უფრო აქტიური ხდება, ზოგი, პირიქით,

ნაკლებად გამოიყენება. ზოგი მაწარმოებელი მხოლოდ არქაულ ფორმებში შემოგვრჩა და ახალ ფუძეებს ვეღარ აწარმოებს, ზოგმა მნიშვნელობა შეიცვალა.

სახელური სიტყვაწარმოება ძირითადად გულისხმობს სუბსტანტივისა და ატრიბუტივის წარმოებას. უფრო ხშირად სუბსტანტივიდან ატრიბუტივია მიღებული (*კაცი — კაც-ური-ი, წვერ-ი — წვერ-იან-ი*) და ატრიბუტივიდან — სუბსტანტივი (*ლამაზ-ი — სი-ლამაზ-ე, ახალგაზრდა — ახალგაზრდ-ობა*); უფრო იშვიათად სუბსტანტივიდან სუბსტანტივი მიიღება (*მხეცი — სა-მხეც-ე, გორა — გორ-აკ-ი*), ან ატრიბუტივიდან — ატრიბუტივი (*წითელ-ი — მო-წითალ-ო, ლამაზ-ი — უ-ლამაზ-ეს-ი*). ზოგჯერ სუბსტანტივიდან მიღებული ატრიბუტივის ფუძე ახალი სუბსტანტივის საწარმოებელ ფუძედ არის გამოყენებული (*ქალ-ი — ქალ-ური-ი — ქალ-ურ-ობა*).

მასუბსტანტივებელი და მათრიბუტივებელი ფორმანტების განაწილება მკაცრად დაცული არ არის. ერთი და იგივე ფორმანტი ერთ შემთხვევაში შეიძლება მასუბსტანტივებელი იყოს, მეორე შემთხვევაში — მათრიბუტივებელი (მაგ. **-ეულ** კრებითობას გამოხატავს და მასუბსტანტივებელია ასეთ შემთხვევაში: *ბეწვე-ეულ-ი*, ხოლო მათრიბუტივებელი ფუნქცია აქვს და მქონებლობას გამოხატავს სხვა მაგალითში: *ფას-ეულ-ი*).

შინაარსობრივი, სემანტიკური თვალსაზრისით გამოიყოფა ნაწარმოები სახელების შემდეგი ჯგუფები: ქონების, უქონლობის, დანიშნულების, ხარისხის, წარმომავლობის, აბსტრაქტული, ხელობის, რიგობითი, წილობითი, ადგილის, გეოგრაფიული, წინა ვითარების, კნინობით-საალერსო და სხვ.

განვიხილავთ ნაწარმოებ სახელებს ამ ჯგუფების მიხედვით*.

IV. 1.1. ქონების სახელები. წარმოქმნილი სახელების ერთი ჯგუფი გამოხატავს ვინმეს ან რაიმეს ყოლა-ქონებას. ამ შინაარსის გამოსახატავად გამოიყენება სუფიქსები: **-იან, -ოსან, -ოვან, -იერ, -ედ, -ა.**

-იან სუფიქსი მქონებლობის მაწარმოებელთაგან ყველაზე გავრცელებულია. იგი დაერთვის ერთ-, ორ- და მრავალმარცვლიან ფუძეებს, როგორც მარტივ, ისე ნაწარმოებ სახელებს: არსებითებს (*ქუდ-იანი, შვილ-იანი, სადარბაზო-იანი...*), ზედსართავეებს (*მწვან-იანი, წითლ-*

* ზედსართავ სახელთა ხარისხისა და რიგობით და წილობით რიცხვით სახელთა წარმოება შესაბამის მეტყველების ნაწილთა პარაგრაფებში იქნება განხილული.

იან-ი...), ნაცვალსახელებს (*ჩემ-იან-ი, თქვენ-იან-ი...*), რიცხვით სახელებს (*ორ-იან-ი, ათას-იან-ი, ათასხუთას-იან-ი...*). **-იან** დაერთვის როგორც ქართული წარმოშობის სახელებს, ისე უცხო ენიდან ნასესხებ სიტყვებს: *პარიკ-იან-ი, სვასტიკ-იან-ი, ტუბერკულოზ-იან-ი...*

-იან მაწარმოებელი გვხვდება გვარის დაბოლოებად დასავლეთ საქართველოში: *ყიფ-იან-ი, რატ-იან-ი, ლიპარტელ-იან-ი*. **-იან** სუფიქსის ფუნქცია, როგორც ჩანს, ძველად იყო ვინმესგან წარმომავლობის აღნიშვნა, რასაც უკავშირდება ვაგება კუთვნილებისა და ვინმეს მიმღევრობისა.

ძველ ქართულში **-იან** სუფიქსი ვინმეს (რაიმეს) მიმღევრობასაც გამოხატავდა: *ქრისტ-იან-ი, მაჰმად-იან-ი...* თანამედროვე ქართულში **-იან** საგნობრივი ყოლა-ქონების გადააზრიანების ნიადაგზე გამოხატავს თვისების მქონებლობასაც: *ჭკვ-იან-ი, მადლ-იან-ი, სევდ-იან-ი...*; აგრეთვე ვინმესადმი მიკუთვნებას: *ჩვენ-იან-ი, თავის-იან-ი...*; შემცველობას: *შიღ-იან-ი, ლიტრ-იან-ი, კილო-იან-ი...* კიდევ უფრო ფართოდ გამოიყენება **-იან** სუფიქსი დიალექტებში. ამ მაწარმოებლის გააქტიურებამ სხვა სუფიქსთა გამოყენება შეზღუდა. **-ოსან, -ოვან, -იერ** სუფიქსები მქონებლობას უფრო ხშირად გარკვეული სემანტიკური გადახრით გამოხატავენ.

-იან წარმოშობით რთული სუფიქსია, რომელიც მიღებული უნდა იყოს ორი სუფიქსის შერწყმით: **-ივ-ან > -ი-ან**. შესაძლოა **იან**-ის მიღების მეორე გზაც: **-ევ-ან > -ეან > -იან**. **-ივ** ფორმანტი მოქმედებითი ბრუნვის უძველეს ნიშნად ივარაუდება. იგი ნაშთის სახით შემოგვრჩა ზოგ ფორმაში: *მარჯვენ-ივ, მარცხნ-ივ, თვალნათლ-ივ, უკლებლ-ივ*. **-ივ** მაწარმოებლის ვარიანტები უნდა იყოს **-ევ, -ოვ**, რომლებიც **-ევან, -ოვან** სუფიქსებშია წარმოდგენილი. **-ევ, -ავ** გაქვევებული სახით დაცულია *კიდ-ევ, კულ-ავ, ფიცხლ-ავ* ფორმებში (ნ. მარი). **-ივ, -ევ, -ოვ** სუფიქსებს შემდგომში დაერთო **-ან** და **-ერ** სუფიქსები, რომლებიც დამოუკიდებლად არსებობდნენ ენაში და მივიღეთ **-იან, -ოვან, -იერ** მაწარმოებლები.

-ოსან სუფიქსი აღნიშნავს რაიმეს მქონეს ან მატარებელს: *ცხენ-ოსან-ი, მანდილ-ოსან-ი, წვერ-ოსან-ი, შავ-ოსან-ი, გვირგვინ-ოსან-ი...*

ძველად **-ოსან**-ს უფრო ფართოდ გამოყენება ჰქონდა. იგი აღნიშნავდა ძირითადად სულიერს, რომელსაც ჰყავს ან აქვს ესა თუ ის საგანი: *კაპარჭ-ოსან-ი, ლახვრ-ოსან-ი, ტვირთ-ოსან-ი, რქ-ოსან-ი, მანდილ-ოსან-ი...* ამ სახელთა ნაწილი შემორჩენილია თანამედროვე სალიტერატურულ

ტურო ენაში, ნაწილი კი **-იან** სუფიქსიანმა წარმოებამ შეცვალა: ძვ. ქართ.: *ცულ-ოსან-ი, ხრმლ-ოსან-ი, შურდულ-ოსან-ი, ბორკილ-ოსან-ი...* — ახ. ქართ.: *ცულ-იან-ი, ხმლ-იან-ი, შურდულ-იან-ი, ბორკილ-იან-ი...*

თანამედროვე მწიგნობრულ მეტყველებაში **-ოსან** სუფიქსი ახალი ტერმინების შესაქმნელად გამოიყენება და რომელიმე საგნის არსებითი თვისების მაჩვენებელია: *ფრიად-ოსან-ი, ჩლიქ-ოსან-ი, პარკ-ოსან-ი, ფრთ-ოსან-ი...*; **-ოსან** აწარმოებს პროფესიის, ხელობის, რაიმე მიმართულების მიმდევრობის აღმნიშვნელ სახელებს: *ზღვა-ოსან-ი, კალმ-ოსან-ი, ნიჩბ-ოსან-ი, ძალ-ოსან-ი, ჯვარ-ოსან-ი, ხალხ-ოსან-ი...*; **-ოსან** უფრო იშვიათად გვხვდება ზედსართავსა და რიცხვით სახელებთან: *ჩქარ-ოსან-ი, შავ-ოსან-ი, ორ-ოსან-ი...* უცხო წარმომავლობის ფუძეებთან ეს სუფიქსი ძალზე იშვიათად გვხვდება: *ტორპედ-ოსან-ი, კულ-ტურ-ოსან-ი*. **-ოსან** მაწარმოებელი ნაკლებად გვხვდება დიალექტებში და რაიმე სპეციფიკური თავისებურება მისი გამოყენების მხრივ არ შეინიშნება.

-ოსან სუფიქსი მქონებლობას ძირითადად გარკვეული სემანტიკური გადახრით გამოხატავს. ეს კარგად ჩანს **-ოსან** და **-იან** სუფიქსიანი ფორმების შედარებისას. ამ მაწარმოებელთა გამოყენება ერთსა და იმავე ძირთან თვალსაჩინოს ხდის მათ შორის სხვაობას. უძრ.: *ფრთიანი და ფრთოსანი, სხივიანი და სხივოსანი, კალმიანი და კალმოსანი* და ა.შ. **-ოსან** სუფიქსიანი ფორმები ვინმეს ან რაიმეს ძირითადი თვისების მქონებლობას გამოხატავს და მწიგნობრული მეტყველების კუთვნილებაა, **-იან** მაწარმოებლიანი სახელები კი ვინმეს, რაიმეს ქონა-ყოლის გამომხატველია და გვხვდება როგორც სასუბრო მეტყველებაში, ისე მწიგნობრულში.

გასარკვევია **-ოსან** სუფიქსის გენეზისის საკითხი. ჩანს, რომ **-ოსან** რთული შედგენილობისაა: **ოს-ან**, მაგრამ ბუნდოვანი და გაურკვეველია **-ოს** ელემენტის ეტიმოლოგია, **-ან** ფორმანტი კი იგივეა, რაც **-ი(ვ)-ან**, **-ოვ-ან** რთულ სუფიქსებშია წარმოდგენილი (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე).

-ოვან სუფიქსი დაერთვის არსებით სახელს და აღნიშნავს: რაიმე საგნის, ნიშან-თვისების მქონებლობას (*კლდ-ოვან-ი, სახელ-ოვან-ი, გულ-ოვან-ი, ფერ-ოვან-ი...*); რაიმე საგანთან მსგავსებას (*ხავერდ-ოვან-ი, კლდ-ოვან-ი, ყინულ-ოვან-ი, ცეცხლ-ოვან-ი, ჰაერ-ოვან-ი...*).

-ოვან ძველ ქართულში ქონების აღმნიშვნელ სახელთაგან ყველაზე აქტიური მაწარმოებელი იყო. იგი დაერთვოდა არსებითი სახელე-

ბის გარდა ზედსართავ სახელებსაც და გამოხატავდა რაიმე თვისების, მდგომარეობის, ფერის, საგნის მქონებლობას: *შვით-ოვან-ი, გემ-ოვან-ი* (← *გემო-ოვან-ი*), *კეთრ-ოვან-ი, მწვან-ოვან-ი, გუმბათ-ოვან-ი...* ხშირად გამოიყენებოდა მცენარეთა სახელებთან: *ნაძ-ოვან-ი, ფინიკ-ოვან-ი, ზეთისხილ-ოვან-ი, მალნარ-ოვან-ი...*

-ოვან და **-იან** სუფიქსებით ნაწარმოებ სახელთა შორის სემანტიკური განსხვავება ძველ ქართულშივე აღინიშნებოდა: **-ოვან** სუფიქსი რაიმე საგნის მეტ სიმრავლეზე მიუთითებდა. ახალ ქართულში **-ოვან** სუფიქსიანი ფორმები ძირითადად ძველი ქართულიდან შემორჩენილი ფორმებია. **-ოვან** ახალ ფუძეებთანაც გამოიყენება ტერმინთა შესაქმნელად, რაიმე ცნებას აღნიშნავს და ამა თუ იმ თვისების, თავისებურების მქონებლობის გამომხატველია: *ხრტილ-ოვან-ი, ცილ-ოვან-ი, სოკ-ოვან-ი, ხმ-ოვან-ი, წახნავ-ოვან-ი...* გვხვდება რთულ ფუძეებთანაც: *მრავალწახნავ-ოვან-ი. რთულყვავილ-ოვან-ი, ნახშირწყლ-ოვან-ი...* **-ოვან** იშვიათად გვხვდება უცხო წარმომავლობის ფუძეებთან: *ნულ-ოვან-ი, პიგმენტ-ოვან-ი, ვალენტ-ოვან-ი...*

-იერ სუფიქსი (დისიმილაციით **-იელ**) გამოხატავს ვინმეს დამახასიათებელ თვისებას, სულიერ მდგომარეობას: *გონ-იერ-ი, ზომ-იერ-ი, ღონ-იერ-ი, მადლ-იერ-ი, კანონ-იერ-ი, ბედნ-იერ-ი...* უმეტესობა **-იერ** სუფიქსიანი სახელებისა ძველი ქართულიდან გვაქვს შემორჩენილი, ახალ ფუძეებთან კი **-იერ** იშვიათად გვხვდება. სემანტიკური განსხვავება **-იერ** და **-იან** სუფიქსით ნაწარმოებ ერთი ძირის სახელებს შორის აშკარაა: *ნაყოფ-იან-ი — ნაყოფ-იერ-ი, წიგნ-იან-ი — წიგნ-იერ-ი, ხორც-იან-ი — ხორც-იელ-ი...*

-იერ სუფიქსის ჩამოყალიბების პროცესი, მკვლევართა აზრით, ასეთია: **ივ-იერ** > **იერ** (ა. შანიძე, თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი). **-ივ** იგივე ფორმანტია, რაც **-ი(ვ)-ან, -ოვ-ან** რთულ სუფიქსებში გვაქვს, **-იერ** კი დამოუკიდებლად არსებობდა ენაში და გამოხატავდა წარმომავლობას, მქონებლობას, მსგავსებას. ამ მაწარმოებელს გამოყოფენ ამ-იერი, იმ-იერი, ხაბ-იერ-ა, კეჟ-იერ-ა და ზოგ სხვა ფორმაში (ალ. მანჯგალაძე, ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ნ. ჭოხონელიძე).

-ედ სუფიქსი მქონებლობის ფუნქციით გვხვდება რამდენიმე არქაულ სიტყვაში: *შარავანდ-ედ-ი, ვარსკვლავ-ედ-ი, კარ-ედ-ი...* ეს სუფიქსი ახალ ქართულში გამოყენებულ იქნა ტერმინოლოგიურ სიტყვაწარმოებაში: *გრძ-ედ-ი, გან-ედ-ი, მართკუთხ-ედ-ი.*

-ა სუფიქსი მქონებლობის მაწარმოებელ აფიქსთაგან ერთ-ერთი პროდუქტიული აფიქსია თანამედროვე ქართულში. იგი ქონების გამო-მხატველია გარკვეული ტიპის სახელებში, როგორცაა: *წითელპერანგ-ა*, *სქელკისერ-ა*, *ცალთვალ-ა*, *სამფეხ-ა*... ასეთი სახელები კომპოზიტად ქცეული მსაზღვრელ-საზღვრულია, რომელსაც **-ა** სუფიქსი მქონებლობის სახელად აქცევს.

-ა სუფიქსიანი წარმოება ქონების გამოსახატავად გვხვდება მარტივფუძიან სახელებთანაც: *პერანგ-ა*, *ულვაშ-ა*, *ქოჩორ-ა*... **-ა** გამოიყენება აგრეთვე მსგავსების აღსანიშნავად: *აბრეშუმ-ა*, *თხილ-ა*, *თითისტარ-ა*, *ბეჭედ-ა*, *კიტრ-ა*...; თვისების, მქონებლობის გამოსახატავად გვხვდება **-ა** სუფიქსი მასდარის ფუძეებთან: *ბარბაც-ა*, *ზოზინ-ა*, *დუდლუნ-ა*, *ლაქლაქ-ა*, *ჩახჩახ-ა* და ა. შ. **-ა** დაერთვის აგრეთვე მიმღეობათა ფუძეებს და აქაც თვისების მქონებლობას გამოხატავს: *მახრჩობელ-ა*, *მცივან-ა*, *მტირალ-ა*... ამ ტიპის სახელები სემანტიკურად დიდად არ განსხვავდებიან ამოსავალი მიმღეობებისაგან, **-ა**-ს კი მასუბსტანტივებელი ფუნქცია აკისრია. ბევრი **-ა** დართული მიმღეობა ტერმინად არის ქცეული: *სანთებელ-ა*, *საფრთხობელ-ა*, *მღვიძარ-ა* და სხვ.

-ა მასუბსტანტივებელ ფუნქციას ასრულებს, როცა დაერთვის ნაწარმოები სახელის ფუძეს. ორმაგად ნაწარმოებ სახელში კარგად ჩანს წინამავალი აფიქსის ძირითადი ფუნქცია, **-ა** კი მასუბსტანტივებელია: *ცვრ-იან-ა*, *მტვრ-იან-ა*, *უ-ფეხ-ურ-ა*, *სა-თბურ-ა*, *ადრ-ეულ-ა*, *ნა-ბოლ-არ-ა* და სხვ.

რიგ შემთხვევებში **-ა**-ს გამოყოფენ **ა**-ზე დაბოლოებულ სახელებში ისტორიული ანალიზის შედეგად. ეს სახელებია: *მელა*, *კიბორჩხალა*, *თხუნელა*, *ყვინჩილა*, *ჭიანჭველა*, *წიფელა* და მრავალი სხვა (ა. შანიძე, აღ. მანჯგალაძე). მათ პარალელურად ძველ ქართულში გვქონდა თანხმოვანფუძიანი ფორმები: *მელ-ი*, *კიბორჩხალ-ი* და ა. შ. თანხმოვანფუძიან და **-ა**-დაბოლოებიან ფორმებს შორის სემანტიკური სხვაობა არ არსებობს. **-ა**-ს მსგავსად გამოიყოფა **ე** და **ო** ხმოვნებიც, რომელთა ფუნქციის გამოკვლევა შესაძლოა ერთ ასპექტში მოხერხდეს (აღ. მანჯგალაძე). ზოგჯერ **ა-**, **ო-** და **ე-**ბოლოხმოვნიანი სახელები ერთმანეთის პარალელურადაც გვხვდება: *გვერდა/გვერდო*, *ლევა/ლეგო*, *ფლატე/ფლატო*, *ღრანტე/ღრანტო* და ა. შ. ამ სახელებში ბოლოკიდური ხმოვანი შესაძლოა მასუბსტანტივებელი სუფიქსი იყოს, თუმცა ეს საკითხი დამატებით კვლევას საჭიროებს.

ქონების სახელებში, როგორც ვხედავთ, შედის ქონების, მგავსების, თვისების მქონებლობის გამომხატველი ნაწარმოები სახელები, რო-

მელთა უმეტესობა გამჭვირვალე აგებულებისაა და მათი ეტიმოლოგიური ანალიზი ძნელი არ არის. გვხვდება ისეთებიც, რომელთა სეგმენტაცია ან სუფიქსთა დანიშნულების გარკვევა რთულდება. ყველაზე გავრცელებული ქონა-ყოლის მაწარმოებელია **-იან** და **-ა** სუფიქსები. დანარჩენები კი ქონებას სხვადასხვა სემანტიკური გადახრით გამოხატავენ და ხშირად გაქვავებული სახით არიან წარმოდგენილი.

IV. 1.2. უქონლობის სახელები. უქონლობის გამომხატველი სახელები აღნიშნავენ უქონლობას ძირეული ფუძით აღნიშნული საგნისას ან თვისებისას. ამ შინაარსის გადმოსაცმად გამოიყენება **უ-**, **უ-ო**, **უ-ურ** / **უ-ულ**, **უ-არ** აფიქსები. თანამედროვე ქართულში **უ-** პრეფიქსიანი წარმოება მხოლოდ ორიოდ სახელში გვხვდება: უ-რიცხვ-ი, უ-სრულ-ი. მათ შეიძლება მივამატოთ **ო-**ზე დაბოლოებული რამდენიმე სახელიც: *უ-შნო*, *უ-ღვინო*, *უ-სამშობლო*, *უ-სახელო* (=სახელო-ს გარეშე)... მხოლოდ **უ-** პრეფიქსიანი წარმოება გვხვდება მიმღეობებში: *უ-ცნობ-ი*, *უ-ნახავ-ი*, *უ-ვალ-ი*... (უარყოფითი მიმღეობები გამოხატავენ რაიმე თვისების უქონლობას ან რაიმე ქმედების უარყოფას). ამგვარი მიმღეობები ბევრად მეტი იყო ძველ ქართულში: *უ-შიშ-ი*, *უ-შურ-ი*, *უ-ღებ-ი*, *უ-ღვაწ-ი*, *უ-ჭმ-ი*, *უ-მწყ-ი*... შემდგომში ამგვარი ფორმები კონფიქსით ნაწარმოები ფორმებით შეიცვალა და მივიღეთ: *უ-შიშ-არ-ი*, *უ-შურვ-ელ-ი*, *უ-ჭმ-ელ-ი* და ა. შ.

მხოლოდ **უ-** პრეფიქსი სუფიქსის გარეშე ძველ ქართულშიც ნაკლებად გვხვდება და თანამედროვე ქართულშიც, მაგრამ გენეტურად სწორედ **უ-** პრეფიქსია უქონლობის სემანტიკის გამომხატველი, მასთან ერთად გამოიყენებულ სუფიქსებს კი თავდაპირველად სხვა ფუნქცია უნდა ჰქონოდათ და უქონლობის სემანტიკის გამოხატვა **უ-**სთან ერთად შემდგომ დაეკისრათ.

უ-ო მაწარმოებელი როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში, უქონლობის ყველაზე გავრცელებული მაწარმოებელია. ამ კონფიქსით იწარმოება ყოველგვარი სახელის ფუძე, როგორც მარტივი, ისე ნაწარმოები და თხზული, აგრეთვე ნაწილაკები და თანდებულები (*უ-წიგნ-ო*, *უ-ღედ-ო*, *უ-ლაპაზ-ო*, *უ-დავ-ო*, *უ-სასყიდლო-ო*, *უ-თანასწორ-ო*, *უ-ჩემ-ო*, *უ-თუ-ო*, *უ-ებრ-ო*...). ანალოგიურად იწარმოება უარყოფითობა ამოსავალი მსაზღვრელ-საზღვრულისაგან: *უ-ჩიტისრძე-ო-დ*, *უ-ბავშთაბაღ-ო-დ*...

მიუხედავად იმისა, რომ **უ-ო** კონფიქსიანი წარმოება ძალიან გავრცელებულია, ის ნაკლებად გამოიყენება ზედსართავ სახელებთან. ახალ ქართულში აღარ გვხვდება ძველ ქართულში არსებული ფორმე-

ბი: *უ-დიდ-ო, უ-მაგრ-ო, უ-ბერწ-ო, უ-ხშირ-ო, უ-შმაგ-ო...* შესაძლებელია ეს განაპირობა იმან, რომ ახალ ქართულში ძალიან გავცელდა **არა-** ნაწილაკიანი ფორმები: *არა-სწორი, არაწმინდა, არანორმალური, არადამაჯერებელი, არაბუნებრივი* და ა. შ. ასეთი ზედსართავები თანამედროვე ქართულში ბევრად მეტია, ვიდრე ძველ ქართულში გვქონდა. განსაკუთრებით ინერგება ასეთი წარმოება სამეცნიერო და ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში. შესაძლებელია, ამ წარმოების ასეთ გააქტიურებას ხელი შეუწყო სხვა ენების გავლენამ.

უ—ურ (დისიმილაციით **უ—ულ**) კონფიქსი მხოლოდ არსებითი სახელების ფუძეებს ერთვის და **უ—ო** კონფიქსიან ფორმებთან შედარებით ნაკლებად გვხვდება: *უ-გემ-ურ-ი, უ-დღე-ურ-ი, უ-ძღ-ურ-ი, უ-წვერ-ულ-ი, უ-ხერხ-ულ-ი...* ამ გზით არსებითაგან ზედსართავებია ნაწარმოები, ოღონდ ზოგი ზედსართავი არსებითად არის ქცეული (*უფსკრული, უჭმური*). **უ—ურ** დაერთვის ძირითადად ერთმარცვლიან ძირებს, იგი არ გვხვდება უცხო ენებიდან შემოსულ სახელებთან.

ზოგ ფუძესთან გვხვდება როგორც **უ—ო**, ისე **უ—ურ** კონფიქსიანი წარმოება. ერთსა და იმავე ფუძესთან სხვადასხვა მაწარმოებლის დართვისას გვაქვს სემანტიკური სხვაობა: **უ—ო** საგნის უქონლობას გამოხატავს, **უ—ურ** კი — ნიშან-თვისების უქონლობას: *უწიგნო — უწიგნური, უკაცო — უკაცური, უსახო — უსახური, უდაბნო — უდაბური...* პარალელური ფორმების შედარება გვიჩვენებს, რომ **-ურ** სუფიქსიან უქონლობის სახელებში თავს იჩენს ამ სუფიქსის ძირითადი მნიშვნელობა (აღნიშნოს თვისება სათანადო საგანთან მიმართებით).

ძალზე იშვიათად გვხვდება **უ—არ** კონფიქსით ნაწარმოები უქონლობის სახელები: *უ-შიშ-არ-ი, უ-ჩუმ-არ-ი, უ-წვიმ-არ-ი, უ-წყინ-არ-ი, უ-მეც-არ-ი...*

უარყოფის, უქონლობის შინაარსის გამოხატვა როგორც ზმნურ, ისე სახელურ ფუძეებთან დაკავშირებულია პირველ რიგში **უ-** პრეფიქსთან, რომელიც ამ სემანტიკის გამომხატველი უძველესი ფორმანტია, სუფიქსების ფუნქცია კი თავდაპირველად სხვა უნდა ყოფილიყო.

IV. 1.3. დანიშნულების სახელები. ერთი ჯგუფი წარმოქმნილი სახელებისა გამოხატავს დანიშნულებას ან განკუთვნილებას. ამ სახელების საწარმოებლად გამოიყენება **სა-** პრეფიქსი და მასთან ერთად **-ე, -ო, -ურ(-ულ), -არ(-ალ)** სუფიქსები: *სა-ქათმ-ე, სა-ყურ-ე, სა-ქვეყნ-ო, სა-სადილ-ო, სა-განძ-ურ-ი, სა-მკერდ-ულ-ი, სა-ბუღ-არ-ი* და ა. შ. **სა-, სა—ე, სა—ო, სა—ურ, სა—არ** მაწარმოებელთაგან საერთო თავსართია

სა-, რომელთანაც უნდა იყოს დაკავშირებული დანიშნულება-განკუთვნიების შინაარსი. იგი გ. ახვლედიანს მყოფადთა საერთო მაწარმოებლად მიაჩნია. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნავენ მსგავსებას დანიშნულების სახელებსა და მომავალი დროის ვნებითი გვარის მიმღებებს შორის, როგორც შინაარსობრივად, ისე ფორმობრივად.

დამოუკიდებლად **სა-** პრეფიქსი გამოიყენებოდა ძველ ქართულში: *სა-ყურძენ-ი*, *სა-ცივ-ი*, *სა-ხელ-ი* (= *სა-ხელ-ო*), *სა-ყურ-ი* (= *სა-ყურ-ე*), *სა-ბარკალ-ი*, *სა-ფარდულ-ი*, *სა-დიღ-ი...* ზოგი ასეთი ფორმის პარალელურად ძველ ქართულშივე გვაქვს პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოებაც: *სა-მხარ-ი* / *სა-მხარ-ე*, *სა-ყურ-ი* / *სა-ყურ-ე*, *სა-ისარ-ი* / *სა-ისარ-ე*. თანამედროვე ქართულში **სა-** პრეფიქსი დამოუკიდებლად ვეღარ აწარმოებს დანიშნულების სახელებს. მასთან ერთად ყველაზე ხშირად გამოიყენება **-ო** სუფიქსი, უფრო იშვიათად **-ე**, ხოლო **-ურ** სუფიქსი ძირითადად ძველი წარმოების სახელებშია შემორჩენილი.

სა-ე, **სა-ო**, **სა-ურ** კონფიქსებით ნაწარმოები სახელები ზედსართავებია, რომელთაგან ზოგი არსებითად არის ქცეული: *სა-ყურ-ე*, *სა-თვალ-ე*, *სა-ყელ-ო*, *სა-კრებულ-ო*, *სა-სიძ-ო*, *სა-ფეხ-ური* და ა. შ. ზოგი სახელი, კონტექსტის მიხედვით, ხან არსებითად გამოიყენება, ხან — ზედსართავად: *საპატარძლო* (= პატარძალი) და *საპატარძლო კაბა* (= პატარძლისათვის განკუთვნილი), *სასადილო* და *სასადილო ოთახი...*

დანიშნულების სახელების მაწარმოებელთაგან ყველაზე ხშირად გვხვდება **სა-ო**. იგი დაერთვის თითქმის ყოველგვარ სახელს, ძირეულ ქართულს თუ უცხოური წარმოშობისას და ძირითადად ზედსართავებს აწარმოებს. **სა-ო** დაერთვის არსებით სახელებს, როგორც მარტივ, ისე ნაწარმოებ და რთულ ფუძეებს (*სა-ბავშვ-ო*, *სა-პატარძლო-ო*, *სა-კრედიტ-ო*, *სა-სულიერ-ო*, *სა-უკეთეს-ო*, *სა-ადვილმამულ-ო...*), ზედსართავებს (*სა-აშკარა-ო...*), ნაცვალსახელებს (*სა-ჩემ-ო*, *სა-იმის-ო...*), სახელზმნებს (*სა-ოცნებ-ო*, *სა-მლოცველ-ო...*); **სა-ო** შეიძლება დაერთოს რიცხვით სახელს (*სა-ერთ-ო*), თანდებულს (*სა-თანა-ო*), ნაწილაკს (*სა-თუ-ო*), ზმნისართს (*სა-შინა-ო*). **სა-ო** მაწარმოებელი დაერთვის ზმნურ ფუძეებსაც (*სა-რჩ-ო*, *სა-ბჭ-ო...*). ეს კონფიქსი ხშირად დაერთვის ეთნონიმებს, გვარ-სახელებს და აწარმოებს ტოპონიმებს: *სა-ქართველ-ო*, *სა-მაჩაბლ-ო*, *სა-გურამ-ო*, *სა-ინგილ-ო...*

სა-ო დაერთვის როგორც ერთ, ისე მრავალმარცვლიან ფუძეებს, ნებისმიერი ხმოვნით ან თანხმოვნით დაბოლოებულს. **სა-ე** ჩვეულებრივ დაერთვის არსებით სახელთა ფუძეებს: *სა-კაც-ე*, *სა-თავ-ე*, *სა-ნერ-ე...* იშვიათად — ზედსართავებს: *სა-ტიალ-ე*, *სა-ვერან-ე...*

სა—ე ყველაზე ხშირად დაერთვის ერთ ან ორმარცვლიან ფუძეებს (*სა-ყურ-ე, სა-კაც-ე, სა-ლოგინ-ე, სა-მარილ-ე...*), იშვიათად გვხვდება იგი ნაწარმოებ ან რთულ ფუძეებთან (*სა-საუზმ-ე, სა-სიკვდილ-ე, სა-პირისწამლ-ე...*).

სა—ურ კონფიქსი დღევანდელ ქართულში არ არის აქტიური მაწარმოებელი. ამ მაწარმოებლიანი დანიშნულების სახელები ძირითადად ძველი ქართულიდან არის შემორჩენილი. **სა—ურ** დაერთვის ერთმარცვლიან ფუძეებს, ძირითადად არსებით სახელებს, იშვიათად — ზედსართავეებს: *სა-განძ-ურ-ი, სა-გზ-ურ-ი, სა-თა-ურ-ი, სა-თით-ურ-ი, სა-მაჯ-ურ-ი, სა-ამ-ურ-ი...*

სა—ურ არ გამოიყენება ენაში უცხო ენიდან შემოსულ ან ახლად დამკვიდრებულ სიტყვებთან და, საერთოდ, არ აწარმოებს ახალ სახელებს, თუმცა ზოგჯერ მას მიმართავენ ტერმინების შესაქმნელად: *სა-ზეთ-ურ-ი, სა-ბარგ-ულ-ი, სა-მაგრ-ულ-ი, სა-წვეთ-ურ-ი...*

IV. 1.4. წარმომავლობის სახელები. ერთი წყება სუფიქსებისა: **-ელ, -ურ, -იურ, -ეულ, -დელ, -მდელ** აღნიშნავენ ადამიანის ან საგნის სადაურობას, წარმომავლობას. წარმომავლობის გამოხატვა ამ სუფიქსების ძირითადი დანიშნულებაა, ზოგ შემთხვევაში კი ისინი სხვა ფუნქციითაც გვხვდება.

ყველაზე ხშირად ჩამოთვლილი სუფიქსებიდან გვხვდება **-ელ** და **-ურ**. პირველი ადამიანის სადაურობა-წარმომავლობას გამოხატავს, მეორე — არაადამიანისას. ამგვარი განაწილება მეორეული გრამატიკული მოვლენაა (არნ. ჩიქობავა, კ. დონდუა). ამას ადასტურებს სხვადასხვა დიალექტის მონაცემები, ტოპონიმები და ანთროპონიმები.

-ელ სუფიქსი დაერთვის ადგილის აღმნიშვნელ სახელებს და გამოხატავს დასახლებული ადგილის მკვიდრს: *თბილის-ელ-ი, თელავ-ელ-ი, ევროპ-ელ-ი, გერმან-ელ-ი, ქალაქ-ელ-ი, სოფლ-ელ-ი...* იგი დაერთვის როგორც მარტივ, ისე რთულ ფუძეებს: *ზემოუბნ-ელ-ი, უცხოპლანეტ-ელ-ი...*

ზოგ გეოგრაფიულ სახელს, რომლებიც **-ეთ** ან **-ის** მაწარმოებლით არის გაფორმებული, **-ელ** ერთვის პირდაპირ ფუძეზე: *კახ-ელ-ი* (შდრ. *კახ-ეთ-ი*), *დუშ-ელ-ი* (შდრ. *დუშ-ეთ-ი*), *წაგვ-ელ-ი* (შდრ. *წაგვ-ის-ი*)... ასეთი წარმოება დამახასიათებელი იყო ძველი ქართულისათვის, ახალ ქართულში კი ტოპოფორმანტები ხშირად შენარჩუნებულია. ძველ ქართულში გვქონდა: *თბილ-ელ-ი, ქუთათ-ელ-ი, თიან-ელ-ი...* ახალ ქართულში გვაქვს: *თბილ-ის-ელ-ი, ქუთათ-ის-ელ-ი, თიან-ეთ-ელ-ი...*

ვინმეს მიმდევრობის გამოხატვასთან არის დაკავშირებული **-ელ** სუფიქსის სხვა, გვიან შექმნილი ფუნქცია — გამოხატოს რომელიმე ჯგუფის წარმომადგენლობა, ვინმეს ხელობა, საქმიანობა: *უცხო-ელ-ი*, *რაზმ-ელ-ი*, *კლას-ელ-ი*, *სკოლ-ელ-ი*, *მღარო-ელ-ი*, *ჩოგბურთ-ელ-ი*, *ფეხბურთ-ელ-ი*, *პოლიცი-ელ-ი* და ა. შ.

ეტიმოლოგიური კვლევის შედეგად **-ელ** სუფიქსი გამოყოფილია შემდეგ ფუძეებში: *ულ-ელ-ი* (შდრ. მეგრული *ულ-უ*), *ბელ-ელ-ი* (შდრ. მეგრული *ბალ-უ*), მასპინძ-ელ-ი (შდრ. *ასპინძა* — „გზათა შესაყარზე მდებარე სასტუმრო, სადგური“).

-ელ სუფიქსთან არის დაკავშირებული **-დელ** სუფიქსი, რომლის პირველი ნაწილი, **-დ**, როგორც ფიქრობენ, არის **დღ**-ის ნაშთი (***დღ-ელ-ი** > **დელ-ი**) (ა. შანიძე). ეს სუფიქსი იხმარება დროის აღმნიშვნელ სიტყვებთან: *გუშინ*, *დღეს*, *წელან*, *შარშან*, *უწინ* და ვიღებთ: *გუშინ-დელ-ი*, *დღევან-დელ-ი/დღეინ-დელ-ი*, *წელან-დელ-ი*, *შარშან-დელ-ი*, *უწინ-დელ-ი* და ა. შ. **-დელ** დაერთვის როგორც მარტივ, ისე რთულ ფუძეებს: *ამჟამინ-დელ-ი*, *გუშინწინ-დელ-ი*...

-ელ შედის აგრეთვე **-მდელ** სუფიქსში, რომელიც **-მდე** თანდებულია და **-ელ**-ის შერწყმით არის მიღებული: ***მდე-ელ-ი** > **მდელ-ი**: *რევოლუცია-მდელ-ი*, *წვევა-მდელ-ი*... თანხმოვანფუძიან სახელებთან **-მდე**-ს წინ უძღვის **-ა**, რომელიც ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ნაშთია: *ომ-ა-მდელ-ი* < *ომ-ად-მდელ-ი*.

-მდელ სუფიქსი გამოხატავს დროის თვალსაზრისით წარმომავლობას, მიუთითებს ამოსავალი ფუძით გამოხატული სახელის წინმსწრებ დროში არსებულ რაიმეზე (ვინმეზე): *რევოლუცია-მდელი ბავშვი*, *ომ-მდელი დაპირებები*...

წარმომავლობის სახელების მაწარმოებელთაგან **-ელ** სუფიქსის მსგავსად ხშირი გამოყენებისაა **-ურ** სუფიქსი, რომელიც ადგილის სახელებს დაერთვის და რა ჯგუფის სახელებს აწარმოებს: *ქალაქ-ურ-ი*, *ფშა-ურ-ი*, *თბილის-ურ-ი*, *ინგლის-ურ-ი*... რაე-ნარევე ფუძეებთან დისიმილაციით ვღებულობთ **-ულ**-ს: *ქართ-ულ-ი*, *გერმან-ულ-ი*, *ამერიკ-ულ-ი*... ადგილის სახელების გარდა **-ურ** დაერთვის ზმნისართებს და კითხვით სიტყვას — სად: *აქა-ურ-ი*, *იქა-ურ-ი*, *სადა-ურ-ი*...

ზოგჯერ ისევე, როგორც **-ელ**-ის დართვისას, **-ურ** სუფიქსი ძველი წარმოების თანახმად დაერთვის **-ეთ** და **-ის** სუფიქსებით გაფორმებული სახელების ფუძეებს ამ მაწარმოებელთა გარეშე: *ღუშ-ეთ-ი* — *ღუშ-ურ-ი*, *ურბნ-ის-ი* — *ურბნ-ულ-ი*...

აღსანიშნავია, რომ **-ურ** სუფიქსიანი წარმოება ზოგჯერ ვინ ჯგუფის სახელებთანაც გვხვდება. **-ურ** სუფიქსიანია ზმნისართებისაგან ნაწარმოები ფორმები, რომლებიც ადამიანთა წარმომავლობასაც გამოხატავენ და არაადამიანთა წარმომავლობასაც: *აქაური, მანდაური, სადაური*. **-ურ** სუფიქსი „ვინ“ ჯგუფის სახელების სადაურობას გამოხატავს ზოგ სახელში: *გურ-ულ-ი, ქუთათ-ურ-ი...* ასეთი ფორმები დამახასიათებელია ზოგი დიალექტისათვის: *აფხუშო-ურ-ი (ფშ.), გარეჯ-ულ-ი, კაკაბ-ურ-ი (კახ.)*. ეს ფორმები იმის მაჩვენებელია, რომ **-ელ** და **-ურ** აფიქსთა განაწილება ვინ და რა ჯგუფის სახელებთან გვიანდელი გრამატიკული მოვლენაა. ამას ადასტურებს მთის დიალექტებში გავრცელებული ანთროპონიმები (გვარის სახელები): *ზვიადა-ურ-ი, ღინჯ-ურ-ი, გოგოთ-ურ-ი, ჭინჭარა-ულ-ი, გაბუ-ურ-ი, ქეთელა-ურ-ი, გოგოლა-ურ-ი, წიკლა-ურ-ი...*

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ **-ურ** სუფიქსის თავდაპირველი ფუნქცია კუთვნილების გამოხატვა უნდა ყოფილიყო, რაზეც მიუთითებს ამ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები: *გოგოლა-ურ-ი, ანანე-ულ-ებ-ი...* ეს ტოპონიმები მიღებულია ადამიანთა საკუთარ სახელებზე **-ურ** მაწარმოებლის დართვით და ამ სახელებით აღნიშნული ადამიანებისადმი კუთვნილ ადგილებს აღნიშნავს (გ. ხორნაული).

-ურ (დისიმილაციით **-ულ**) დაერთვის როგორც ქართულ, ისე უცხო წარმომავლობის არსებით სახელებს და სათანადო ნიშან-თვისებების გამოხატველ ზედსართავ სახელებს აწარმოებს: *კაც-ურ-ი, ბავშვ-ურ-ი, მხატვრ-ულ-ი, არაადამიან-ურ-ი, ზედაპირ-ულ-ი, გიჟ-ურ-ი...* კიდევ უფრო გაააქტიურა ეს სუფიქსი მთარგმნელობითმა პრაქტიკამ. **-ურ** დაუბრკოლებლად გამოიყენება ქართულში შემოსულ უცხო ტერმინებთან: *პროზა-ულ-ი, გრამატიკ-ულ-ი, პოლემიკ-ურ-ი, პათეტიკ-ურ-ი* და ა. შ.

-ურ სუფიქსის **-ივ** მოქმედებითი ბრუნვის ძველ ნიშანზე დართვით მიღებულია **-იურ** მაწარმოებელი, რომელიც რამდენიმე სიტყვაშია შემონახული: *ამქვეყნ-იურ-ი, მზ-იურ-ი, ც-იურ-ი...* **-იურ** დაერთვის არსებითი სახელის ფუძეს და გამოხატავს მსგავსებას ან რაიმე თვისების მქონებლობას: *მარად-იულ-ი, მით-იურ-ი, მშობლ-იურ-ი, წრ-იულ-ი...* ამ სუფიქსის თავდაპირველი ფუნქცია, ისევე როგორც **-ურ** სუფიქსისა, კუთვნილება-წარმომავლობის გამოხატვა უნდა ყოფილიყო, რომლის მოდიფიკაციის შედეგია მსგავსება-თვისების გამოხატვა. დროის აღმნიშვნელ სიტყვებზე **-იურ** სუფიქსის დართვა პერიოდულად მიმდინარე

მოვლენებს გამოხატავს: *დღ-იურ-ი*, *წლ-იურ-ი*, *თვ-იურ-ი*, რაც ასევე კუთვნილების ფუნქციას უნდა უკავშირდებოდეს.

წარმომავლობის, კუთვნილების გამომხატველია **-ეულ** სუფიქსი (**ევ-ულ > ეულ**). იგი ამ ფუნქციით გვხვდება ძველ ქართულში: *ემმაკ-ეულ-ი*, *დილ-ეულ-ი...* ეს სუფიქსი უფრო ხშირად სხვა ფუნქციით გამოიყენებოდა. იგი დაერთვოდა როგორც სახელურ, ისე ზმნურ ფუძეებს და გამოხატავდა რაიმე საგნის ან თვისების მქონებლობას (*ეჭუ-ეულ-ი*, *ბრალ-ეულ-ი*, *ღირს-ეულ-ი*, *პატიჟ-ეულ-ი* = „სასჯელდადებული“). ზოგი ამ სახელთაგან თანამედროვე ქართულსაც შემორჩა (*სნ-ეულ-ი*, *გრძნ-ეულ-ი...*). ზოგჯერ იგი გამოხატავდა კრებითობას (*სამარხ-ეულ-ი*, *სახლ-ეულ-ი...*). თანამედროვე ქართულშიც არსებით სახელთა ფუძეზე დართული **-ეულ** სუფიქსი გამოხატავს კრებითობას ერთი ნიშნით გაერთიანებული საგნებისას და ამ ფუნქციით იგი განსაკუთრებით აქტიურად გამოიყენება: *ხილ-ეულ-ი*, *თევზ-ეულ-ი*, *ბოსტნ-ეულ-ი*, *რკინ-ეულ-ი*, *ბეწვ-ეულ-ი...* რიცხვით სახელებზე დართული **-ეულ** გამოხატავს გარკვეული საგნებისა და ადამიანების შემცველობას, ერთიანობას: *სამ-ეულ-ი*, *ას-ეულ-ი*, *ათას-ეულ-ი*.

თანამედროვე ქართულში **-ეულ** დაერთვის უმთავრესად ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას და კუთვნილება-წარმომავლობას აღნიშნავს: *დედ-ის-ეულ-ი*, *ქმრ-ის-ეულ-ი*, *ცხოვრებ-ის-ეულ-ი...* იგი გამოიყენება საკუთარ სახელებთანაც: *თამარ-ის-ეულ-ი*, *ნინო-ს-ეულ-ი*, *მერაბ-ის-ეულ-ი...* ასევე კუთვნილებით ნაცვალსახელებთან: *ჩემ-ეულ-ი*, *მის-ეულ-ი*, *თქვენ-ეულ-ი*. იშვიათად იმავე შინაარსის გამოსახატავად **-ეულ** დაერთვის არსებითი სახელის ფუძეს ბრუნვის ნიშნის გარეშეც: *მამაპაპ-ეულ-ი*.

შედგენილობით **-ეულ** რთული სუფიქსია: **ევ-ულ > ეულ**.

რამდენიმე სახელში გამოიყოფა **-ეურ** — რთული შედგენილობის სუფიქსი: **ევ-ურ > -ეურ**: *ცოლ-ეურ-ი*, *ყველ-ეურ-ი*, *ხელ-ეურ-ი...* ამ სახელებში **-ეურ** სუფიქსის ფუნქცია ახლოსაა განკუთვნიების, წარმომავლობის გამოხატვასთან.

ამგვარად, წარმომავლობის აღმნიშვნელი სუფიქსებია ძირითადად **-ელ** და **-ურ**, აგრეთვე სხვა მაწარმოებლებზე მათი დართვით მიღებული რთული სუფიქსები: **-დელ**, **-მდელ**, **-იურ** და **-ეულ**. წარმომავლობის გარდა ისინი გამოხატავენ მქონებლობას, მსგავსებას, კუთვნილებას, კრებითობას. ამ მაწარმოებელთა გამოყენება სხვადასხვა სემანტიკური გადახრით არ არის დაშორებული მისი ძირითადი ფუნქციისაგან.

IV. 1.5. აბსტრაქტული სახელები. აბსტრაქტულ ცნებათა აღმნიშვნელი სახელები იწარმოება **-ობა**, **-ება** და **სი—ე**, **სი—ო** აფიქსებით. ისინი განაწილებულია სხვადასხვა ფუძესთან და მათი ჩანაცვლება ჩვეულებრივ არ ხდება. უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი ქართულის ვითარება სხვაგვარი იყო, სადაც **-ება** სუფიქსი გამოიყენებოდა, იქ თანამედროვე ქართულში **-ობა** გვაქვს და პირიქით, ასევე ზოგ სახელთან რომ პრეფიქს-სუფიქსი გამოიყენებოდა, დღეს სუფიქსური წარმოება გვაქვს. ძველ ქართულში **-ება** სუფიქსით და **სი—ე**-თი ნაწარმოები ფორმები უფრო პროდუქტიული იყო, ახალ ქართულში კი აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებლებს შორის ყველაზე ხშირად გამოიყენება **-ობა** სუფიქსი.

თანამედროვე ქართულში აბსტრაქტულობის მაწარმოებელი **-ობა** დაერთვის: ა) მოქმედებითი და ვნებითი გვარის მიმღებებს: *დამაკერებლობა*, *შემრიგებლობა*, *ვარდნილობა*... ბ) არსებით სახელებს: *კაცობა*, *ჭაბუკობა*, *ამხანაგობა*... გ) ზედსართავ სახელებს: *პატარაობა*, *ვერავობა*, *მხნეობა*... დ) რიცხვით სახელებს: *ერთობა*... ე) ნაცვალსახელებს: *მეობა*, *ვინაობა*, *რაობა*... **-ობა** შესაძლებელია დაერთოს ზმნიზედასა და ნაწილაკსაც კი: *შინაობა*, *ჰოობა*...

-ობა სუფიქსი, გარდა განყენებულ ცნებათა გამოხატვისა, სხვა ფუნქციითაც გვხვდება: იგი დაერთვის არსებითი სახელების ფუძეს და გამოხატავს კრებითობას: *სტუდენტობა*, *ბიჭბუჭობა*, *მეზობლობა*, *ახალგაზრდობა*... ეს სახელები აბსტრაქტულია თუ კრებითი, ამას კონტექსტი განარჩევს: *ეს კაცი ახალგაზრდობაში სპორტსმენი იყო* — ამ წინადადებაში *ახალგაზრდობა* აბსტრაქტული სახელია, ხოლო ფრაზაში — *აქ ახალგაზრდობა იკრიბება* — *ახალგაზრდობა* კრებითია.

-ობა-თი იწარმოება აგრეთვე რელიგიური დღესასწაულების, სახალხო დღესასწაულების, რიტუალების აღმნიშვნელი სახელები: *გიორგობა*, *თამარობა*, *ალილოობა* და ა. შ.

-ობა წარმოშობით რთული სუფიქსია: **-ობ** თემის ნიშანია, **-ა** კი — მასდარის მაწარმოებელი: *მეგობრობა-ს* — *მეგობრობა*, *მტრობა-ს* — *მტრობა*, *მეზობლობა-ს* — *მეზობლობა*... შემდგომ მოხდა **-ობა**-ს განზოგადება. თანდათან იგი ცალკე სუფიქსად ჩამოყალიბდა და დაერთო ისეთ ფუძეებსაც, რომელთა ძირისაგან ზმნა არ იწარმოება: *დღეობა*, *წყალდიდობა*, *ბატონყმობა* და ა. შ. შემდგომ კი **-ობა** სუფიქსმა კრებითობის შინაარსიც შეიძინა.

-ობა სუფიქსი დაერთვის ნებისმიერ ხმოვანსა და თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეს, ერთმარცვლიანსა და მრავალმარცვლიანს. **-ობა**

მაწარმოებელი დაერთვის როგორც ქართულ, ისე უცხო წარმოშობის სახელთა ფუძეებს: *აქტივ-ობა, ბანალურ-ობა, პოპულარ-ობა...* იგი დაერთვის როგორც მარტივ, ისე წარმოქმნილ ფუძეებს: *თავშეკავებ-ულ-ობა, მე-პატრონ-ე-ობა, სა-მართლ-იან-ობა...*

-ება მაწარმოებელიც, **-ობა**-ს მსგავსად, შედგენილია **-ებ** თემის ნიშნისა და მასდარის **-ა** ფორმანტისაგან. ერთვის საგნის თვისების ან რაიმე მახასიათებლის გამომხატველ ფუძეებს: ა) ვნებითი გვარის მიმღებობებს: *მწუხარ-ება, ვალდებულ-ება, მიდრეკილ-ება...* ბ) ზედსართავებს: *ბოროტ-ება, ძლიერ-ება...* გ) არსებით სახელებს: *ღვთა-ება, სურნელ-ება...* დ) რიცხვით სახელებს: *სამ-ება*; ე) ნაცვალსახელებს: *თვის-ება*; ვ) ზმნისართებს: *ვითარ-ება...*

-ება სუფიქსი დაერთვის რომელიმე თანხმოვანზე ან ო ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებს, უმეტესად მრავალმარცვლიანებს და იშვიათად — ერთმარცვლიანებს (*შნო-ება, დრო-ება...*). **-ება**-თი ნაწარმოებია როგორც მარტივი, ისე რთული ფუძეები (*სახ-ება, სამ-ება, კეთილხმ-ოვან-ება, ბედნიერ-ება*). **-ება** დართულ რთულ ფუძეთა უმეტესობა **-იან** და **-ოვან** მაწარმოებლით მიღებული სახელებია.

-ობა და **-ება** სუფიქსების გამოყენება ამა თუ იმ ფუძესთან, ჩვეულებისამებრ, განსაზღვრულია. ისინი სხვადასხვა ფუძესთან გამოიყენება, მაგრამ ზოგჯერ ერთსა და იმავე ფუძესთანაც გვხვდება. ასეთ შემთხვევაში ჩნდება სემანტიკური სხვაობის დამყარების ტენდენცია: **არს-ება** — 1. რაც არსებობს, 2. არსი, ბუნება; და **არს-ობა** — **არსებობა**.

აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელი **სი-ე** და **სი-ო** კონფიქსები ერთვის ძირითადად ვითარებით ან მიმართებით ზედსართავ სახელთა ფუძეს: *სი-ცოცხლ-ე, სი-კეთ-ე, სი-თბ-ო, სი-ტკბ-ო, სი-ამაყ-ე...* ზოგჯერ **-ილ** და **-ულ** სუფიქსებიან ზედსართავებთან გამოყენებისას **-ილ**, **-ულ** სუფიქსები ფუძეს შორდება და ერთვის **სი-ე** ან **სი-ო** კონფიქსისეული **-ე** ან **-ო** სუფიქსი: *გრძელ-ი — სი-გრძ-ე, თბ-ილ-ი — სი-თბ-ო. სი-ო* მაწარმოებელი ერთვის მხოლოდ რამდენიმე ფუძეს, ძირითადად იმ ფუძეებს, რომელთაც ბოლოკიდურად ბაგისმიერი **ბ** ან უმარცვლო **უ** მოუღიოთ: *სი-თბ-ო, სი-ტკბ-ო, სი-ლბ-ო, სი-მსხ-ო...*

სი-ე და **-ობა** ზოგჯერ ერთსა და იმავე ფუძეს ერთვის. ასეთია ასზე მეტი ფუძე: *სი-ყოჩაღ-ე — ყოჩაღ-ობა, სი-ლაღ-ე — ლაღ-ობა, სი-ძუნწ-ე — ძუნწ-ობა* და ა. შ. მათგან მართებულ ფორმებად უმეტესად მიჩნეულია **სი-ე**-თი ნაწარმოები ფორმები, რადგან **-ობა** მაწარმოებლიანი ფორმები ემთხვევა ამავე ფუძისაგან ნაწარმოებ საწყისებს. იშვი-

ათია ისეთი შემთხვევები, როცა **სი-ე**-ს პარალელურად გვხვდება **-ება**: *სი-ბოროტ-ე* — *ბოროტ-ება*, *სი-მყუდრო-ე* — *მყუდრო-ება*, *სი-ძლიერ-ე* — *ძლიერ-ება*... პარალელურ ფორმათაგან უპირატესობა ენიჭება **-ება** მაწარმოებლიან სახელს.

IV. 1.6. ხელობის (პროფესიის) სახელები: მე-ე, მე-ურ (მე-ულ), მო-ე (მო-ურ). პროფესიის (მოსაქმეობისა და ხელობის) სახელები იწარმოება **მო-ე, მე-ურ, მო-ე** კონფიქსებით.

მე-ე კონფიქსისეული თავსართის ფუნქცია თავდაპირველად ს.-ს. ორბელიანმა განსაზღვრა: „მე“ ათრონად მოვალს მნეთა და მოხელე-თა გამოსაცხადებლად“ (ს.-ს. ორბელიანი).

სპეციალურ ლიტერატურაში **მე-ე, მე-ურ** მაწარმოებლიან სახელთა ჯგუფს „ხელობისა“ და „პროფესიის“ სახელებს უწოდებენ (ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა), მაგრამ ამ წარმოების სიტყვათა ჯგუფში შემავალი ყველა სახელი ხელობასა და პროფესიაზე არ მიუთითებს: „**მე-ე** მაწარმოებლიანი სახელი მხოლოდ იმ პირს კი არ აღნიშნავს, ვინც ამა თუ იმ დარგის სპეციალისტია, არამედ ამ სახელთა ძირითადი თვისება ისაა, რომ თითოეული მათგანი აღნიშნავს ისეთ პირს, რომლის საქმიანობა დაკავშირებულია იმ საგანთან, რომლის სახელსაც ამ სიტყვის ფუძე წარმოადგენს. „ხელობა“ აქ მხოლოდ ერთ-ერთი შესაძლებელი მნიშვნელობათაგანია“ (ბ. ფოჩხუა). ზოგჯერ კი **მე-ე** მაწარმოებლიანი სიტყვა არავითარ საქმიანობას არ გამოხატავს. ასეთებია: **მენაბრე, მემკვიდრე, მეოცნებე**... ეს სირთულე ს.-ს. ორბელიანსაც შეუნიშნავს და „**მეეჭუე**“, „**მეშფოთე**“, „**მემაშვრალე**“ ტიპის ფორმები „მოქმედების“ სახელით აღუნიშნავს (ბ. ფოჩხუა).

ეს მრავალფეროვნება სიტყვათა განმარტების დროსაც საგრძნობია. **მე-ე** მაწარმოებლიანი სახელი განმარტებულია, როგორც:

1. ფუძით დასახელებული საგნის მცველი, მეპატრონე: **მე-ველ-ე** (ნათესი მინდვრისა და ბაღ-ვენახის მცველი, ქველ, V), **მე-თავლ-ე** (თავლის პატრონი, V), **მე-დუქნ-ე** (დუქნის პატრონი, V), **მე-კუჭნავ-ე** (საკუჭნაოს გამეგ, V)...

2. რისამე კეთებაში დახელოვნებული პირი, სპეციალისტი: **მე-სელ-ე** (1. მესელეობაში დახელოვნებული პირი, სელის მთესველ-მომყვანი, 2. მესელეობის სპეციალისტი, V), **მე-ბუხრ-ე, მე-ფანერ-ე, მე-ქვევრ-ე, მე-სპილენძ-ე, მე-ტყევე-ე** (ტყის საქმის მცოდნე, მეტყევეობის სპეციალისტი, V).

3. მუსიკალურ საკრავზე დამკვრელი: **მე-საყვირ-ე, მე-დუდუკ-ე, მე-ჩონგურ-ე, მე-სტირ-ე**...

4. სატრანსპორტო საშუალებათა გამძღოლი: **მე-ეტლ-ე, მე-ელმავლ-ე, მე-ბორნ-ე, მე-კატარღ-ე** (სპეც. კატარღის მმართველი, V), **მე-ურმ-ე**.

5. რისამე მიმდევარი ან სპორტის რომელიმე სახეობის მიმდევარი: **მე-თხილამურ-ე** (ვინც სათხილამურო სპორტს მისდევს, V), **მე-ციგურ-ე, მე-საქონლ-ე** (ვინც მესაქონლეობას მისდევს, V), **მე-თამბაქო-ე** (თამბაქოს მომყვანი, V).

ასეთივე არაერთგვაროვნება ახასიათებდა ძველ ქართულსაც: **მე-აქლემ-ე** (აქლემის პატრონი), **მე-ეიტლ-ე** (ეტლის მძღოლი), **მე-ვენახ-ე** (ვენახის მოქმედი), **მე-ზუარ-ე** ყურძნის დამკრეფი, ვენახის მცველი), **მე-ზუერ-ე** (მებაჟე), **მე-იგავ-ე** (იგავის მთქმელი), **მე-კერბ-ე** (კერბთმსახური), **მე-კრისტონ-ე** (ფულის მიმბარებელი), **მე-მგოსნ-ე** (სალამურისა და მისთანათა დამკვრელი), **მე-ბან-ე** მძივების მკეთებელი), **მე-რწყულ-ე** (წყლის მომტანი), **მე-სუეტ-ე** (სვეტზე დაყუდებული) (ილ. აბულაძე).

მე-ე მაწარმოებლიან სახელთა ჯგუფის შინაარსულ მრავალფეროვნებას ხელი შეუწყო ახალი ტერმინების შექმნის საჭიროებამაც. ეს აუცილებლობა განაპირობა ტექნიკური დარგების წინსვლამ: **მე-ამწ-ე** (სპეც. ამწეზე მომუშავე, V), **მე-ბეტონ-ე** (სპეც. საბეტონო სამუშაოს სპეციალისტი, V), **მე-გვირაბ-ე** (სპეც. გვირაბის გათხრაზე მომუშავე, V), **მე-ვალც-ე** (სპეც. ვალცებზე მომუშავე, V), **მე-მადნ-ე** (მადნის მომპოვებელი, მადნის მთხრელი, V), **მე-ფოლად-ე, მე-ღუბელ-ე**...

მე-ე მაწარმოებლიანი ხელობის სახელები ახალი ნიუანსით გამოდიდრდა: რუსული „ВОД“ წარმოების მსგავსად სასოფლო-სამეურნეო ტერმინისათვის იქნა გამოყენებული: **მე-აბრეშუმ-ე** აღნიშნავს სოფლის მეურნეობის მუშაკს, რომელიც დახელოვნებულია აბრეშუმის ჭიის მოვლა-მოშენებაში (ბ. ფოჩხუა).

აღსანიშნავია, რომ ხელობის შინაარსის სახელი ყოველთვის **მე-ე** მაწარმოებლით არ გადმოიცემა. ენაში დამკვიდრებულია უცხო აფიქსიანი სახელებიც: **პიანისტი, ისტორიკოსი** (მღრ. **მე-ისტორი-ე**), **ფერმერი, გრიმიორი, ჩარჩი**... აქვე უნდა დავასახელოთ „მოსაქმეობის აღმნიშვნელი სიტყვები, რომლებიც აგებულების მიხედვით არ ჯგუფდებიან: **ხაბაზი, დალაქი, ჭონი, ღურგალი, თერძი, კალატოზი**... (ბ. ფოჩხუა, 1966, 113).

ცხადია, რომ ტერმინი „ხელობის სახელები“ ზედმიწევნით ვერ ასახავს რეალურ ვითარებას — **მე-ე** წარმოების სახელთათვის ზოგადი ტერმინია საძიებელი.

ხელობის სახელები სულიერი საგნის აღმნიშვნელი არსებობები არიან: **მე-გვირაბ-ე, მე-ტყევე-ე, მე-ეტლ-ე, მე-ქარავენ-ე...** მაგრამ შესაძლოა, ზედსართავის როლშიც მოგვევლინოს: **მე-ურმ-ე კაცი, მე-ჩექმ-ე გაბო, მე-ჩაი-ე ქალი...**

ხელობის სახელები ძირითადად არსებითი სახელისაგან იწარმოება: **მე-ჯოჯ-ე, მე-ბრძმედ-ე...** გამონაკლისის სახით კი:

ზედსართავისაგან: **მე-უ-მრავლ-ეს-ე, მე-უ-მცირ-ეს-ე...**

ზმნისართისაგან: **მე-წინა-ვ-ე, მე-ხვალ-ი-ე...**

სახელზმნისაგან: **მე-მარხ-ულ-ე, მე-მე-ძებრ-ე...**

მე—ე კონფიქსი დაერთვის როგორც ქართულ, ასევე უცხო წარმომავლობის სახელებსაც: **მე-იგავ-ე, მე-თევზ-ე, მე-ყვავილ-ე... მე-სკრეპერ-ე, მე-ლინოტიპ-ე, მე-ინსტრუმენტ-ე...** ფუძის ბოლოკიდულად კი შესაძლებელია შეგვხვდეს ნებისმიერი ხმოვანი და თანხმოვანი (ჰ-ს გარდა), **მე-ნალარ-ე, მე-კალო-ე, მე-პაი-ე, მე-რუ-ე... ა, ე, ო** ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელსა და სუფიქსს შორის იშვიათად ჩნდება **ვ** ხმოვანგამყარი: **მე-წინა-ვ-ე, მე-მიჯნა-ვ-ე, მე-ტყე-ვ-ე, მე-რძე-ვ-ე, მე-ტრანსპორტ-ე...** ამ ფორმათა პარალელურად არსებობს **-ელ** მაწარმოებლიანი შესაბამისი მნიშვნელობის სახელები: **მალარო-ელ-ი, ტრანსპორტ-ელ-ი.** უცხო აფიქსიანი პროფესიის სახელების პარალელურად შეიქმნა ფორმებიც: **მოდელ-იორ-ი — მე-მოდელ-ე, ლინოტიპ-ისტ-ი — მე-ლინოტიპ-ე.**

მე—ურ (მე—ულ) კონფიქსიანი ხელობის სახელთა ჯგუფი მცირერიცხოვანია: **მე-ბად-ურ-ი, მე-გზ-ურ-ი, მე-სვე-ურ-ი, მე-ზღვა-ურ-ი, მე-რგოლ-ურ-ი, მე-თოფ-ურ-ი, მე-რძე-ულ-ი, მე-თა-ურ-ი, მე-დიდ-ურ-ი, მე-კომ-ურ-ი.**

მე-ურ ძირითადად არსებით სახელთაგან აწარმოებს ხელობის სახელებს: **მე-დღე-ურ-ი, მე-კოშკ-ურ-ი...** ძველ ქართულში კი სახელზმნისაგანაც იქმნებოდა ამ შინაარსის სახელები: **მე-ხვეწ-ურ-ი, მე-სმ-ურ-ი, მე-რწყ-ულ-ი...** (ეს სახელები მიმღეობის შინაარსისაა: შდრ. **მანვეწარი, მსმელი, წყლის მომტანი**).

ერთადერთი შემთხვევაა, როდესაც **მე—ურ** კონფიქსი ზედსართავ სახელს დაერთვის: **მე-დიდ-ურ-ი.** ახლადნაწარმოებ ფორმას ზედსართავი გაგება შენარჩუნებული აქვს: **მე-დიდ-ურ-ი** გამომეტყველება.

მე—ურ დაერთვის მხოლოდ ერთმარცვლიან ქართული წარმომავლობის ფუძეებს. **ა, ე** ხმოვანფუძიან სახელებს: **მე-ზღვა-ურ-ი, მე-რძე-ულ-ი...** (ერთადერთი შემთხვევაა **უ** ხმოვანფუძიან სახელზე დართვისა: **მე-ძუძუ-რ-ი**).

მე—ურ აფიქსიან სახელთა ძირითადი ნაწილი ძველ ქართულში-ვეა შექმნილი. ახალ ქართულში **მე—ურ** კონფიქსიანი სახელები ტერ-მინთა საწარმოებლად გამოიყენეს: **მე-რგოლ-ურ-ი** (ახ. რგოლის ხელმძღვანელი, მეთაური, V), **მე-კოშკ-ურ-ი** (სამხ. ტანკის კოშკური-დან მეთვალთვალე ჯარისკაცი), **მე-კვერცხ-ულ-ი** (სპეც. ბევრი კვერცხის მდებელი ქათამი, V), **მე-ხორც-ულ-ი** (სპეც. ხორცის მომცემი, — სახორცე, V), **მე-კლდე-ურ-ი**.

მე—ურ მაწარმოებლიან ფორმას სინონიმური **მე—ე** კონფიქსიანი წარმოებაც მოეპოვება. შდრ.: **მე-ბარგ-ე // მე-ბარგ-ულ-ი, მე-კლიტე // მე-კლიტ-ურ-ი, მე-თოფ-ე // მე-თოფ-ურ-ი...** ძვ. ქართულიდან: **მე-თევზ-ე // მე-თევზ-ურ-ი, მე-განძ-ე // მე-განძ-ურ-ი...**

მე—ე და **მე—ურ** კონფიქსთა კონტამინაციით მიღებული ფორმე-ბია: **მე-წლ-ე-ურ-ი, მე-ძნ-ე-ურ-ი, მე-რწყ-ულ-ე**.

მო—ე აფიქსიანი ხელობის სახელებია: **მო-ნადირ-ე, მო-ბეგრ-ე, მო-ბან-ე, მო-აშიკ-ე, მო-ადსარებ-ე, მო-ზავ-ე, მო-ჭიდავ-ე, მო-ადგილ-ე, მო-ამბ-ე, მო-ენ-ე, მო-თხილამურ-ე**. ძვ. ქართულიდან: **მო-ვან-ე** (ბერი, დაყუდებული, მოწესე, ილ. აბ.), **მო-კარგ-ე** (დამკვიდრე-ბული კარავსა, ილ. აბ.), **მო-ღმრთ-ე** (კეთილმსახური), **მო-წამლ-ე // მე-წამლ-ე, მო-ჭალაკ-ე** (კუნძულის მცხოვრები, ილ. აბ.). ეს სახელები სემანტიკურად ახლოს დგანან **მო—ე**-თი ნაწარმოებ საშუალო გვარის მიმღეობებთან: **მო-ბიბინ-ე, მო-რაკრაკ-ე, მო-ციგავ-ე...** ოღონდ მი-მღეობებში, როგორც მოსალოდნელია, მეტად იგრძნობა მოქმედება-მდგომარეობა. **მო—ე** აფიქსთა ხელობის სახელების მაწარმოებლად გააზრიანება უფრო გვიანდელი მოვლენაა. აქტიური მიმღეობები ში-ნაარსით ახლოს დგანან ხელობის სახელებთან და გაარსებობის გა-მო ზოგჯერ კარგავენ კიდევ ზმნურ შინაარსს.

„ქეგლ“-ში **მოფარიკავე** — მიმღეობადაა ჩათვლილი, ხოლო **მო-ნადირ-ე, მოყვარ-ე, მომშვილდისრე** კი — სახელებად. **მო-ფარიკავე** ← ფარიკაობს, **მო-ნადირ-ე** ← ნადირობს, **მო-ყვარ-ე** ← უყვარს... აქაც ხომ იგრძნობა კავშირი ზმნურ ძირთან? ამიტომაცაა, რომ **მოარ-შიყე, მოყურიადე...** ფორმებს ორმაგი შინაარსი აქვთ — სახელური და მიმღეობური. „სახელისაგან ნაწარმოები სახელისა და ზმნისაგან ნაწარმოები სახელის გამიჯვნა... ყოველთვის არ ხერხდება“ (არნ. ჩიქო-ბავა).

მო—ე და **მე—ე** აფიქსები ზოგჯერ ერთსა და იმავე ძირს დაერთ-ვიან და მსგავსი შინაარსის სახელებს აწარმოებენ: **მო-ანდერძ-ე // მე-ანდერძ-ე, მოზამთრ-ე // მე-ზამთრ-ე, მო-წამლ-ე // მე-წამლ-ე, მო-**

მთვრალ-ე // მე-მთვრალ-ე, მო-საკუთრ-ე // მე-საკუთრ-ე, მო-ქარავნ-ე // მე-ქარავნ-ე... ზოგჯერ კი სემანტიკური გადახრებიც აღინიშნება:

1. **მო-ვალ-ე** (ვისაც რაიმე ევალება, ვალდებული, 2. ვალის ამღები, V), **მე-ვალ-ე** (ვალის გამცემი, გამსესხებელი, V). 3. **მო-კარვ-ე** (ძვ. კარვის პატრონი, დამმკვიდრებელი კარვისა, ილ. აბ., V), **მე-კარვ-ე** (ძვ. კარვის მცველი, V), 4. **მო-საზღვრ-ე** (რასაც ან ვისაც ესაზღვრება, მომიჯნავე, მეზობელი, V), **მე-საზღვრ-ე** (საზღვრის მცველი კარისკაცი, V), 5. **მო-ხარკ-ე** (ძვ. ხარკის გადამხდელი, V), **მე-ხარკ-ე** (ძვ. 1. ხარკის ამკრეფი, 2. ისტ. ხარკის გადამხდელი, V).

მო-ურ აფიქსიანია **მო-გზა-ურ-ი**. **მო-ურ** აფიქსი ძვ. ქართულში ზმნათა ფუძეებისაგან აწარმოებდა აქტიურ მიმღებებს: **მო-არ-ულ-ი, მო-ზარდ-ულ-ი, მო-კრა-ულ-ი, მო-მკა-ულ-ი, მო-ნან-ულ-ი, მო-საჯ-ულ-ი, მო-სმ-ურ-ი, მო-ძნა-ურ-ი, მო-ხარ-ულ-ი...** ზოგი მათგანი გაარსებითებულია: **მო-საჯ-ულ-ი, მო-სმ-ურ-ი...**

მო-ედ: ძველი ქართული წარმოშობისაა: **მო-რბ-ედ-ი, მო-რცხუ-ედ-ი, მო-საგრ-ედ-ი.**

ოდენპრეფიქსულია: **მე-ისარ-ი** (შდრ. **მე-ისრ-ე**), **მო-ისარ-ი.**

შეიძლება დავასკვნათ: პროფესიის სახელთა ძირითადი მაწარმოებელია **მე-ე** კონფიქსი. ამავე ფუნქციით **მე-ურ** მაწარმოებლიანი ფორმებიც გვხვდება, რომელთა დიდი ნაწილი ძველ ქართულშივე ჩანს ჩამოყალიბებულნი. დიალექტებში **მე-ურ** კონფიქსიან სახელთა სიჭარბე გვაგარაუდებინებს, რომ დასახელებულ აფიქსთა სამოქმედო არე კვლავ ფართოვდება, რასაც გვიდასტურებს ზემოდასახელებული ახლადშექმნილი ტერმინებიც.

მე-ე და **მე-ურ** კონფიქსები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ფუძეთა შერჩევის თვალსაზრისით: **მე-ურ** დაერთვის მხოლოდ ერთ-მარცვლიან ქართული წარმომავლობის ფუძეებს, ხმოვანთაგან კი მხოლოდ **ა, ე** ხმოვნებზე დასრულებულებს. **მე-ე** შეუზღუდავად დაერთვის ქართული და არაქართული წარმომავლობის ერთ-, ორ- და მრავალმარცვლიან ფუძეებს. ფუძის ბოლოკიდურად კი შესაძლებელია ნებისმიერი ხმოვანი და თანხმოვანი (**ჰ**-ს გარდა).

მო-ე კონფიქსიან პროფესიის სახელთა ჯგუფის ზრდას ხელი შეუწყო აქტიურ მიმღებობათა გასუბსტანტივებამ.

IV. 1.7. წინა ვითარების სახელები. წარმოქმნილ სახელთა შორის გამოიყოფა ერთი ჯგუფი სახელებისა, რომლებიც **ნა-არ (ნა-ალ), ნა-ევ (ნა-ებ), ნა-ურ, ნა-** მაწარმოებლებით არის წარმოქმნილი. ეს

სახელები გამოხატავენ რაიმე სახის წინა ვითარებას, კერძოდ, გამოხატავენ ა) საგანს, პირს, რომელიც უწინ იგივე იყო, რაც ძირეულით არის გადმოცემული: *ნა-ცოლ-არ-ი, ნა-ყმ-ევ-ი, ნა-მწყემს-არ-ი...* ბ) ადგილს, სადაც უწინ ის საგანი იყო, რაც ძირეულით არის გადმოცემული: *ნა-ქალაქ-არ-ი, ნა-სახლ-არ-ი, ნა-ტყვი-არ-ი...* გ) საგანს, პირს, რომელიც იმ ადგილას იყო, რომელზეც ძირეული სახელი მიუთითებს: *ნა-ციმბირ-ალ-ი, ნა-ციხ-არ-ი, ნა-ფრონტ-ალ-ი...* დ) დროს, რომელიც გამოხატავს, რომ ძირეულით გადმოცემული ხანი უკვე ჩავლილია: *ნა-შუალამ-ევ-ი, ნა-შუადღ-ევ-ი...* ასეთი სახელების უმეტესობა ზმნიზედურად არის გამოყენებული: *ნა-სალამო-ევ-ს, ნა-სადილ-ევ-ს, ნა-ვახშმ-ევ-ს...* ე) რაიმეს ნაწილს, ძირეულით გამოხატული საგნის ნარჩენს: *ნა-სუფრ-ალ-ი, ნა-წიბ-ურ-ი...* **ნა-** პრეფიქსული წარმოება გამოიყენება ტერმინთა შესაქმნელად: *ნა-მხარ-ი, ნა-კბილ-ი, ნა-ზოლ-ი* და სხვ.

წინა ვითარების სახელები ხშირად ტოპონიმებად არის ქცეული: *ნა-საყდრ-ალ-ი, ნა-ქერ-ალ-ა, ნა-ქალაქ-არ-ი, ნა-ვენახ-ევ-ი, ნა-დარბაზ-ევ-ი, ნა-დაბ-ურ-ი...* ზოგი წინა ვითარების სახელი გაარსებულია: *ნა-პირ-ი, ნა-ერთ-ი, ნა-დავლ-ი...*

წარმოებით და მნიშვნელობით წინა ვითარების სახელები უახლოვდება ვნებითი გვარის მიმღებებს: *ნა-ჩუქ-არ-ი, ნა-ხნ-ავ-ი, ნა-პობ-ი* და მისთ. ზოგჯერ ძნელი გასარჩევი ხდება, წარმოქმნილი სახელი წინა ვითარების გამომხატველი აფიქსების დართვით არის მიღებული, თუ ნასახელარი ზმნისაგან ნაწარმოები მიმღებია.

წინა ვითარების სახელთა შორის ყველაზე ძველია **ნა-** პრეფიქსიანი წარმოება (არნ. ჩიქობავა). ზოგ ძირთან **ნა-** პრეფიქსიანი წარმოება სხვადასხვა სუფიქსით გვხვდება: *ნა-ზამთრ-ი, ნა-ზამთრ-ალ-ი, ნა-ზამთრ-ევ-ი; ნა-სისხლ-ი, ნა-სისხლ-არ-ი; ნა-ქალაქ-არ-ი, ნა-ქალაქ-ევ-ი; ნა-ბავ-არ-ი, ნა-ბავ-ევ-ი; ნა-ფეხ-არ-ი, ნა-ფეხ-ურ-ი; ნა-ლამ-ევ-ი, ნა-ლამ-ურ-ი* და სხვ.

IV. 1.8. კნინობით-ალერსობითი სახელები. კნინობით სახელებს უწოდებენ იმ წარმოქმნილ სახელთა ჯგუფს, რომელიც გამოხატავს სიმცირის, დამცირების, შინაურული, ალერსიანი დამოკიდებულების სემანტიკას. სიტყვაწარმოების სხვა ჯგუფებისაგან განსხვავებით, კნინობით-ალერსობით სახელებში მაწარმოებელი სიტყვას ლექსიკურ მნიშვნელობას კი არ უცვლის, არამედ ემოციურ-გამომსახველობით ელფერს აძლევს.

კნინობითი ფორმების წარმოება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში გავრცელებული არ არის. სიმცირის სემანტიკა გამოიხატება ლექსიკურად (*კნუტი, ლეკვი, ჩიჩქი, ჯუჯა* და ა. შ.) ან აღწერით. არსებითი სახელები, ჩვეულებისამებრ, კნინობით ფორმებს ვერ აწარმოებენ და ამ საგნების სიმცირის გამოსახატავად ენა აღწერით წარმოებს მიმართავს: *პატარა სახლი, პატარა ეზო, პატარა ბაღი* და ა.შ.

მიუხედავად იმისა, რომ კნინობითი ფორმები სალიტერატურო ქართულში ისე გავრცელებული არ არის, როგორც, ვთქვათ, რუსულსა და გერმანულში, რაოდენობრივად მაინც ბევრი მაწარმოებელი გამოიყოფა, რომელთა ფუნქცია კნინობითობის გამოხატვაა. ესენია მარტივი სუფიქსები: **-ა, -აკ, -იკ, -ოკ, -უკ, -ან, -ინ, -ონ -უნ, -ალ, -ილ, -ატ, -ოტ, -უტ, -იც, -უც, -იჩ, -უჩ, -იჭ, -უჭ, -უხ** და მათი შეერთებით მიღებული რთული სუფიქსები. **-იკ-ა, -უნ-ა, -უც-ა, -ინ-უკ-ა, -უც-უნ-ა...**

მაწარმოებელთა კომბინაციების მიხედვით, ცოცხალი მეტყველების გათვალისწინებით, კნინობით სახელებში გვაქვს ერთსაფეხურიანი, ორსაფეხურიანი და სამსაფეხურიანი წარმოება. ამ საფეხურების მიხედვით ეს მაწარმოებლები ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

ერთსაფეხურიანი	ორსაფეხურიანი	სამსაფეხურიანი
	-ი-ა (ძამ-ი-ა)	
	-ი-ო (წითლ-ი-ო)	
-აკ (წიგნ-აკ-ი)	-აკ-ა (თოფრ-აკ-ა)	-აკ-უნ-ა (ეშმ-აკ-უნ-ა)
-იკ(ბეს-იკ-ი)	-იკ-ა (მარ-იკ-ა)	-იკ-ონ-ა (დედ-იკ-ონ-ა)
		იკ-ან-ა (ჭორ-იკ-ან-ა)
		-იკ-უნ-ა (მამ-იკ-უნ-ა)
		-იკ-ელ-ა (ვარ-იკ-ელ-ა)
		-ოკ-ინ-ა (წვერ-ოკ-ინ-ა)
-უკ (ბუშტ-უკ-ი)	-უკ-ა (გლახ-უკ-ა)	-უკ-ან-ა (ვაჭრ-უკ-ან-ა)
		-უკ-უნ-ა (ვაჭრ-უკ-უნ-ა)
		-უკ-ელ-ა (ძარ-უკ-ელ-ა)
	-ან-ა (ყაჩაღ-ან-ა)	
	-ინ-ა (ცოტ-ინ-ა)	-ინ-იკ-ა (ცოტ-ინ-იკ-ა)
-უნ (თამ-უნ-ი)	-უნ-ა (ჩიტ-უნ-ა)	-უნ-ი-ა (თაგ-უნ-ი-ა)
		-უნ-ელ-ა (კარგ-უნ-ელ-ა)
		-უნ-იკ-ა (დათ-უნ-იკ-ა)
		-უნ-უკ-ა(ცოტ-უნ-უკ-ა)
	-ალ-ა (ჩუმ-ალ-ა)	
	-ელ-ა (გიორგ-ელ-ა)	

	-ილ-ა (მამა-ილ-ა)	
	-ილ-ო (დედ-ილ-ო)	
	-ულ-ა (კუნწ-ულ-ა)	
		-ოლ-ი-ა (ჩიტ-ოლ-ი-ა)
	-ურ-ა (გუბ-ურ-ა)	
	-ატ-ა (კოტ-ატ-ა)	
	-იტ-ა (ჩიქ-იტ-ა)	
-უტ (კაკ-უტ-ი)	-უტ-ა (ხაპ-უტ-ა)	-უტ-ან-ა (ჭუჭრ-უტ-ან-ა)
	-უქ-ა (ბუმბლ-უქ-ა)	
	-უჩ-ა (თიკნ-უჩ-ა)	-უჩ-უნ-ა (ყრ-უჩ-უნ-ა)
-უც(კველ-უც-ი)	-უც-ა (გოგ-უც-ა)	-უც-ან-ა (გოგ-უც-ან-ა)
		-უც-უნ-ა (გოგ-უც-უნ-ა)
	-ეწ-ა (კობ-ეწ-ა)	
-აჭ (გორგოლ-აჭ-ი)		
		-აჭ-ინ-ა (კვარ-აჭ-ინ-ა)
		-აჭ-ელ-ა (ფაფხ-აჭ-ელ-ა)
-ეჭ (ქერ-ეჭ-ი)		-ეჭ-ელ-ა (ქერქ-ეჭ-ელ-ა)
-იჭ (კობ-იჭ-ი)	-იჭ-ა (კვიჭ-იჭ-ა)	
-უჭ (კა-უჭ-ი)		-უჭ-ან-ა (პარკ-უჭ-ან-ა)
-ობ (გორ-ობ-ი)		
-უხ (კინჭ-უხ-ი)		-უხ-ან-ა (ბებრ-უხ-ან-ა)
		-უხ-უნ-ა (ბებრ-უხ-უნ-ა)
-აჯ (ახტ-აჯ-ი)		
	-უჯ-ა (ახტა-უჯ-ა)	
-ა (ქალ-ა)		

უნდა აღინიშნოს, რომ ერთსაფეხურიანი წარმოების სახელებში კნინობითობის სუფიქსს (**ა**-ს გარდა) გადმონაშთის სახე აქვს და კნინობითობის გამოხატვის ფუნქცია აღარ გააჩნია. ორსაფეხურიანი და სამსაფეხურიანი წარმოების დროს რომელიმე სუფიქსს ემატება **-ა**, რომელიც კნინობითობის ძირითადი მაწარმოებელია და მისი დართვა დანარჩენ სუფიქსებზე სათანადო ემოციურ-გამომსახველობით იერს სძენს სიტყვას.

კნინობითობის გამომხატველ სუფიქსთაგან ზოგი მხოლოდ ერთ ფორმაშია დადასტურებული. წარმოქმნილ სახელთა უმეტესობა დიალექტურია და არ არის ფართოდ გავრცელებული. ბევრ შემთხვევაში მაწარმოებლის გამოყოფა მხოლოდ ეტიმოლოგიური კვლევის შედეგად ხერხდება. სუფიქსთა მრავალფეროვნების მიზეზი კი ის უნდა იყოს,

რომ კნინობითობა მრავალ სემანტიკურ ნიუანსს მოიცავს, სიმცირის გარდა გამოხატავს საალერსო ან დამცინავ დამოკიდებულებას. ამ ნიუანსურ განსხვავებებს ენა სხვადასხვა მაწარმოებლით გამოხატავს. გარდა ამისა, მაწარმოებელთა ეს სიმრავლე იმიტაც არის გამოწვეული, რომ ხშირად ისინი ერთმანეთის ბგერწერული ნაირსახეობებია.

კნინობითობის წარმოების დროს არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ფუძის სემანტიკას. თუ ფუძის სემანტიკა სიმცირის გამოხატვას ვერ იგუებს, მასზე დართული კნინობითობის მაწარმოებელი დამცირებითი, დამცინავი დამოკიდებულების გამომხატველი ხდება: *ბებერი — ბებრ-უხ-ან-ა, გლეხი — გლეხ-უჭ-ა, ყრუ — ყრ-უჩ-უნ-ა...* ზოგჯერ მაწარმოებელი კნინობითობასთან ერთად მსგავსების ან რაიმე თვისების მქონელობის გამომხატველიცაა, მაგ., *ყბ-აჩ-ა* (დიდი ყბების მქონე ადამიანი), *ქალ-აჩ-უნ-ა* (ქალის თვისებების მქონე ვაჟი), *ყაჩალ-ან-ა* (მოფერებით — ყოჩალი და ცელქი გოგო)...

ზოგჯერ კნინობითობის მაწარმოებლის დართვა ახალი ლექსიკური ერთეულის შექმნის საფუძველია. ასეთია მაგალითად, *წიგნ-აკ-ი, კბილ-ან-ა, ნაწილ-აკ-ი, პარკ-უჭ-ი, კა-უჭ-ი* და ა. შ. ამ შესაძლებლობას ხშირად მიმართავენ ტექნიკური ტერმინების შესაქმნელად.

IV. 1.9. ბრუნვის ნიშნები წარმომქმნელ აფიქსთა ფუნქციით.

დერივაციული აფიქსები ქართულში ამ შინაარსობრივ ჯგუფებში გამოვლენილი მაწარმოებლებით არ ამოიწურება. ქართული ენისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა აგრეთვე ბრუნვის ნიშნების, თანდებულების, ზმნისართების, ნაწილაკების გამოყენება სიტყვაწარმოებითი ფუნქციით. ამავე დროს, ახალ ფუძეთა საწარმოებლად გამოყენებულია სხვა ენებიდან ნასესხები დერივაციული აფიქსებიც.

ბრუნვის ნიშანთა დერივატებად გამოყენება ქართული ენისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა. ამ ფუნქციით უმთავრესად გვხვდება ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის ნიშნები: **-ის, -ით, -ივ, -ად.**

ბრუნვის ნიშნებით წარმომქმნილი სახელები ისეთ ტერმინთა შესაქმნელად გამოიყენება, „რომლებიც საგანს ან მოვლენას იმ ზოგადი თვისების მიხედვით ახასიათებენ, რომლის შესაძლებლობასაც ეს საგანი ან მოვლენა შეიცავს“ (დ. მელიქიშვილი).

-ით:

-ით ძველ ქართულშიც გამოიყენებოდა ახალი ფუძეების საწარმოებლად: **დაშრომ-ით-ი, წლ-ით-ი, მწუხრ-ით-ი...** სახელთა წარმოე-

ბის ეს გზა ძალიან გავრცელებულია ახალ ქართულში (ივ. იმნაიშვილი); **ძიებ-ით-ი, ნებ-ით-ი, გონებ-ით-ი, კრებ-ით-ი, შექებ-ით-ი, ჟანგვ-ით-ი...**

სამეცნიერო და ტექნიკური ლიტერატურის ენამ გაააქტიურა საწყისზე დართული **-ით** სუფიქსიანი ფორმები: ენათმეცნიერება: **წოდებ-ით-ი, კუთვნილებ-ით-ი, ბრძანებ-ით-ი, ჩვენებ-ით-ი, ვნებ-ით-ი, ნათესაობ-ით-ი, წრფელობ-ით-ი...** ტექნიკური ლიტერატურის ენა: **ფარდობ-ით-ი, რყევ-ით-ი, ბრუნვ-ით-ი, დარტყმ-ით-ი, გრებ-ით-ი...** სხვადასხვა: **გვერდ-ით-ი, ბეჭდვ-ით-ი, აღდგენ-ით-ი...**

-ით იშვიათად დაერთვის მეტყველების სხვა ნაწილებსაც:

ა) არსებით სახელს: **ნებ-ით-ი, ბუნებ-ით-ი, ციფრ-ით-ი, კუთხ-ით-ი, შუქ-ით-ი...**

ბ) ზმნიზებას: **ქვევ-ით-ი, ზევ-ით-ი, შიგნ-ით-ი...**

გ) ნაწილაკს: **ვითომ-ით-ი** (იხ. *ვითომ-ური* — მათემატ. უარყოფითი სიდიდის ამოფესვით მიღებული რიცხვი, V).

-ივ:

-ივ სუფიქსი წარმოშობით ბრუნვის ნიშანია, მაგრამ წარმოსაქმნელადაც არის გამოყენებული: **მწკრ-ივ-ი...** იგი „უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი სახეობა მოქმედებითისა“ (ა. შანიძე).

ოდენ **-ივ** სუფიქსით ნაწარმოები სახელები მცირეა: **მარჩბ-ივ-ი, ირგვლ-ივ-ი, განუწყვეტლ-ივ-ი, ხანგრძლ-ივ-ი...** ტერმინოლოგურია: **მულმ-ივ-ი, გან-ივ-ი, სწვრ-ივ-ი, წრფ-ივ-ი, გრძ-ივ-ი...**

-ივ ხშირად იხმარება უარყოფით მიმღეობასთან: დაუბრკოლებლ-ივ-ი, განუწყვეტლ-ივ-ი... „ითქმის შეხორცა **-ებრ** და **-ობრ** საწარმოებლებს“ (ვ. თოფურია).

-ებრ-ივ: *ღვთა-ებრ-ივ-ი, შვილ-ებრ-ივ-ი, ლომ-ებრ-ივ-ი, თვის-ებრ-ივ-ი...* (სულ 34).

-ობრ-ივ: *ერთ-ობლ-ივ-ი, ნიადავ-ობრ-ივ-ი, დედ-ობრ-ივ-ი, მიზეზ-ობრ-ივ-ი, სავნ-ობრ-ივ-ი, რიცხ-ობრ-ივ-ი...* (სულ 92).

-ად ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი ხშირად გვევლინება დერივატადაც. „დღეს ენის ეს რესურსი ძალიან ფართოდაა გამოყენებული ახალ-ახალი ფუძეების საწარმოებლად: (*კუმშვადი, გულადი...*) ამნაირი წარმოების სათავე ძველ ქართულში არის მოცემული: იქაც ძალიან ფართოდ იყო ეს ხერხი გავრცელებული, გაცილებით უფრო მეტად, ვიდრე მოქმედებითის ნიშნის გამოყენება (*შრომითი, რიცხვითი...*)“ (ივ. იმნაიშვილი). აქვე ავტორი აღნიშნავს, რომ საწყისთაგან **-ად** სუფიქსი-

ანი ფორმები ახალი გრამატიკული მნიშვნელობის მატარებელი იყო: იგი მყოფადის მიმღობას გამოხატავდა: დადნობადი — რაც აუცილებლად უნდა დადნეს.

-ად სუფიქსი უმთავრესად საწყისთაგან აწარმოებს ახალ ფუძეებს: *დრეკ-ად-ი, დენ-ად-ი, ქმნ-ად-ი, ჟღერ-ად-ი...* დაერთვის აგრეთვე მეტყველების სხვა ნაწილებსაც:

ა) არსებით სახელს: *თავ-ად-ი, სხივ-ად-ი, ფულ-ად-ი, წილ-ად-ი, ტან-ად-ი...*

ბ) ზედსართავ სახელს: *ფრ-ი(ვ)-ად-ი.*

გ) რიცხვით სახელს: *პირველ-ად-ი.*

დ) ნაცვალსახელს: *ყოველ-ად-ი* (ძვ. ყველასათვის განკუთვნილი, საზოგადო).

ე) თანდებულს: *თან-ად-ი* (1. სპეც. რაც ნამდვილად აქვთ, ფაქტობრივად არსებული, 2. „თან სადევნელი“ (საბა), 3. ძვ. მოქენე, მოვალე (დ. ჩუბინ).

-ის: „ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი **-ის** ვარიანტებითურთ... ახალი სახელის ფუძის საწარმოებლადაც არის გამოყენებული“ (ა. შანიძე): **უჯრ-ედ-ის-ი, იქვრივ-ის-ი, ითვალ-ის-ი, მერმ-ის-ი, ჯაგრ-ის-ი, შორ-ის-ი, წიად-ის-ი...**

როგორც გაანალიზებული მასალის მიხედვით ჩანს, ბრუნვის ნიშნით წარმოქმნილი სახელები უმთავრესად ტერმინოლოგიურია. „ახალწარმოებათა დროს უფრო ხშირად გამოიყენება არაპროდუქტიული აფიქსები... რაც ახალწარმოქმნილ სიტყვას თავისი ღირებულებით განსხვავებს იმავე მნიშვნელობის მქონე, მაგრამ პროდუქტიული აფიქსებით წარმოებული სიტყვებისაგან“ (დ. მელიქიშვილი).

ბრუნვის ნიშნებისა და თანდებულების გამოყენებას ახალ სიტყვათა შესაქმნელად საფუძველი ჩაუყარეს ძველმა ქართველმა ფილოსოფოსებმა: იოანე პეტრიწმა და ეფრემ მცირემ. მათი სიტყვათხზვის ხელოვნება იმდენად მყარი აღმოჩნდა, რომ თანამედროვე ქართულმაც ფართოდ გამოიყენა ეს წესები ახალ ტერმინთა შესაქმნელად.

IV. 1.10. თანდებულებით ან თანდებულთან გათანაბრებული სიტყვებით და ნაწილაკებით წარმოქმნილი სახელები. ახალი ფუძის საწარმოებლად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს თანდებული ან თანდებულთან გათანაბრებული სხვა სიტყვა. ეს ფორმანტები სადერივაციო ელემენტებად იქცევიან და ზედსართავებს აწარმოებენ. ეს მოვლენა უფრო მკაფიოდ ძველ ქართულში იყო გამოხატული. ძველ ტექსტებში

მაწარმოებლის ფუნქციით გვხვდება: **-გან** (*კაცთა-გან-ი, მთავართა-გან-ი...*); **-თანა** (*მის-თანა-ა, თვის-თანა-ა...*); **-შინა** (*ქალაქის-შინა-ა, ქუეყანის-შინა-ა...*); **-კერძო** (*ჩემ-კერძო-ა, მის-კერძო-ა...*); **-მიერ** (*ჩემ-მიერ-ი, ღმრთისა-მიერ-ი...*); **-მიმართ** (*კაცისა-მიმართ-ი, ღმრთისა-მიმართ-ი...*); **-მომართ** (*ჩემ-მომართ-ი, ჩუენ-მომართ-ი...*); **-ებრ** (*ღმრთე-ებრ-ი, კაცი-სა-ებრ-ი...*); **-გამო** (*წუერ-გამო-ა...*); **-მდინ** (*ერგასისწლა-მდინ-ი...*) (ა. შანიძე, ზ. სარჯველაძე).

სახელთა წარმოქმნელ აფიქსთა ფუნქციით თანამედროვე ქართულში გვხვდება: **-გან, -ებრ, -ებრივ, -ებურ, -მიერ, -თანა, -ნაირ, -გვარ, -ჭერ, -მაგ, -კეც, -გზის.**

-გან დაერთვის არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი სახელების თანხანი მრავლობითის ფორმებს ან ნაცვალსახელების ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებს და გვიჩვენებს წარმომავლობას, მრავლიდან ერთს: *კაც-თა-გან-ი, მიზეზ-თა-გან-ი, ძველ-თა-გან-ი, სამ-თა-გან-ი, ჩვენ-გან-ი...*

-ებრ დაერთვის არსებითი სახელის ან ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებს და გამოხატავს მსგავსებას: *ლომ-ის-ებრ-ი, შენ-ებრ-ი...* **-ებრ** ერთვის უშუალოდ ფუძესაც: *ლომ-ებრ-ი, კაც-ებრ-ი...* ეს მაწარმოებელი ხშირად გამოიყენება ტერმინოლოგიაში: *ბადის-ებრ-ი, აირის-ებრ-ი, ვარდის-ებრ-ნი* და სხვ.

-ებრ სუფიქსის გავრცობილი ვარიანტებია **-ებურ** და **-ებრივ** მაწარმოებლები. **-ებრ** სუფიქსი **-ურ-**ის გავლენით გადაკეთდა **-ებურ-**ად (ა. შანიძე). იგი დაერთვის სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ან უშუალოდ ფუძეს და გამოხატავს მსგავსებას: *ლომის-ებურ-ი, თავის-ებურ-ი, ძველ-ებურ-ი, შენ-ებურ-ი...* ჩვენ, თქვენ ნაცვალსახელებთან **-ებურ** წარმომავლობასაც გვიჩვენებს. ჩვენებური „ჩვენს მსგავსსაც“ გამოხატავს და „ჩვენი მხრისასაც“ (ა. შანიძე).

-ებრივ რთული სუფიქსია: **ებრ-ივ**. იგი დაერთვის სახელის ფუძეს და გამოხატავს საგნის ან მოვლენის დანიშნულება-რაგვარობას: *სა-ზოგადო-ებრივ-ი, ვონ-ებრივ-ი, ჩვეულ-ებრივ-ი...*

-მიერ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას დაერთვის და აღნიშნავს წარმომავლობას (შდრ. ძვ. ქართ. *ქრისტეს-მიერ-ი*), გამოიყენება უმეტესად ტერმინოლოგიაში: *ბავის-მიერ-ი, ცხვირის-მიერ-ი, ხორხის-მიერ-ი...*

-თანა, -ნაირ, -გვარ სადერივაციო ელემენტები მსგავსების გამოსახატავად გამოიყენება არსებით სახელთა და ნაცვალსახელთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაზე ღართვით: *კაც-ის-თანა, ამ-ის-თანა, დედ-ის-ნაირ-ი, თავ-ის-ნაირ-ი, ამ-გვარ-ი, იმ-გვარ-ი...*

-ჯერ, -მაგ, -კეც, -გზის ზმნიზედური წარმოშობის მაწარმოებლებია, რიცხვით სახელებთან გვხვდება და ჯერობის გამოსახატავად გამოიყენება: *მრავალ-ჯერ-ი, ათ-მაგ-ი, შვიდ-კეც-ი, მრავალ-გზის-ი...*

შენიშვნა: ხშირად სადერივაციო მაწარმოებლის ფუნქციით გამოიყენება **არა** ნაწილაკ-მორფემოიდი, რომელიც უარყოფა-უქონლობის გამოსახატავად დაერთვის სახელს. თანამედროვე ქართულში ის საკმაოდ გავრცელებულია. **არა-** დაერთვის არსებით სახელებს (*არაკაცი*), რიცხვით სახელებს (*არაერთი*), ზედსართავეებს (*არაზუსტი, არასრული, არასწორი...*), ნაწარმოებ სახელებს (*არადამიანური, არამქვეყნიური, არავინიერული, არანორმალური, არაორგანიზებული* და სხვ.); სახელზმნებთან გვხვდება **არ-** ვარიანტიც: *არყოფნა, ართქმული, არნახული...*

IV. 1.11. უცხო აფიქსიანი სახელები. ქართულ წარმოქმნილ სახელთა განხილვისას ცალკე უნდა გამოიყოს ის სახელები, რომლებიც სხვა ენებიდან ნასესხები აფიქსებით არის ნაწარმოები. როგორც ცნობილია, უცხო წარმოშობის აფიქსი ნასესხებად შეიძლება ჩაითვალოს მაშინ, როცა იგი დამოუკიდებლად არის გამოყენებული ფუძის საწარმოებლად. ასეთი შემთხვევები ქართულში ცოტაა. სიტყვების სესხება ადვილად ხერხდება, რამდენადაც ენის ლექსიკური ფონდის ელემენტთა რაოდენობა შეუზღუდავია და მათ შორის ურთიერთკავშირი სუსტია, მორფოლოგიური ელემენტები და სიტყვაწარმოების მექანიზმები კი მყარია და, ამდენად, აფიქსთა სესხება იშვიათია.

აფიქსის სესხება მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში, უცხო ენის ინტენსიური მოძალების პირობებში შეიძლება მოხდეს: როდესაც ერთი და იგივე აფიქსი მრავალჯერ მეორდება სხვადასხვა ფუძეში. მხოლოდ ასეთ ვითარებაში შეიძლება გაუჩინდეთ მოლაპარაკეებს სათანადო უცხო სიტყვათა მორფოლოგიური ანალიზის შესაძლებლობა (ბ. ფოჩხუა).

დიდი რაოდენობით გვხვდება უცხო წარმომავლობის ფუძეები ქართულ სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში. მათში გამოყენებულია: ლათინურში ხელობის სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსი **-ანტ:** *დოქტორ-ანტ-ი, პრაქტიკ-ანტ-ი, კონსულტ-ანტ-ი...*; ლათინურიდანვე მომდინარე პროფესიის აღმნიშვნელი **-ორ:** *რევიზ-ორ-ი, დირექტ-ორ-ი...*; ძველი

ბერძნული **-იკა** სუფიქსი, რომელიც აღნიშნავს მეცნიერების, ხელოვნების დარგს: *სტილისტიკა, პოეტიკა, ლირიკა, ჟურნალისტიკა...*; ძველი ბერძნული **-ოიდ**, რომელიც რაიმე თვისების მქონებლობას, რაიმესთან მსგავსებას გამოხატავს: *მორფემ-ოიდ-ი, ჰუმან-ოიდ-ი* და მრავალი სხვ.

როგორც ბ. ფოჩხუა აღნიშნავს, ოთხასზე მეტი სიტყვაა საერთო-სალიტერატურო ქართულში ისეთი, რომელსაც დაბოლოებად **-აცია** აქვს (*ნუმერაცია, პუნქტუაცია, რეგისტრაცია, ფედერაცია...*) და არცერთი მათგანი არ არის ქართულად ნაწარმოები, ე. ი. არც ერთი შემთხვევა არა გვაქვს ისეთი, რომ სიტყვა მთლიანად (ამ დაბოლოებინად) კი არ იყოს ნასესხები, არამედ მხოლოდ ეს **-აცია** ერთვოდეს ქართულ ფუძეს.

მათგან განსხვავებით, გვაქვს უცხო წარმოშობის აფიქსები და აფიქსოიდები, რომლებიც ქართულ ფუძეებთანაც გამოიყენება, ანუ გვაქვს აფიქსის სესხება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყოფილია რამდენიმე აფიქსი, რომლებიც სპარსული ენიდან შემოვიდა და ერთგვარი მაწარმოებლის ძალა შეიძინა ქართულშიც. ესენია: დანიშნულების გამომხატველი **-დან** (*ჩაიდანი, ყავადანი...*) იმავე ფუნქციის **-ხანა** (*ჩაიხანა, ყავახანა, ლუდხანა...*) და პროფესიის მაწარმოებელი **-დარ** (*დახლიდარი, ხაზინადარი*).

უცხო წარმოშობის მაწარმოებლები, რომლებიც უმეტესად რუსულის ან რომელიმე ევროპული ენის საშუალებით არის შემოსული ქართულში, გვხვდება ქართულ ფუძეებთანაც. ესენია: **-იზმ, -ისტ, პრა-/პრე-, პრო-...**

-იზმ ძველი ბერძნული სუფიქსია, აღნიშნავს: ა) მოძღვრებას, მიმდინარეობას რომელიმე პიროვნების სახელის, რაიმე დებულების, პრინციპის მიხედვით: *ბუდიზმი, დარვინიზმი, მონარქიზმი, ტერორიზმი, ბიჰევიორიზმი...* (საუბრ. *ზვიადიზმი*); ბ) რაიმე განმსაზღვრელი, დამახასიათებელი ნიშნის მქონებლობას: *ლიბერალ-იზმი, ფორმალ-იზმი, პატრიოტ-იზმი, ცინიზმი, კომ-იზმი...* ამ ფუნქციით იგი ქართულ **-ობა** სუფიქსს უდრის (შდრ. *ლიბერალ-ობა, ფორმალ-ობა, პატრიოტ-ობა...*). ეს მაწარმოებელი ქართულ ფუძეებთანაც გვხვდება: *იმერ-იზმი* (იმერული კილოს დამახასიათებელი ენობივი მოლენა სალიტერატურო ქართულში), *თურქ-იზმი-ებ-ი* (თურქული ნასესხობები ქართულში)...

-ისტ წარმოშობით ძველი ბერძნული სუფიქსია, გამოხატავს რომელიმე მოძღვრების, მიმდინარეობის მიმდევარს: *ბუდი-ისტ-ი, და-*

რვინ-ისტ-ი, მონარქ-ისტ-ი, ტერორ-ისტ-ი..., გამოიყენება აგრეთვე პროფესიის, ხელობის აღმნიშვნელ სახელებში: ტრაქტორ-ისტ-ი, ტანკ-ისტ-ი, ფელეტონ-ისტ-ი... ისევე, როგორც **-იზმ** სუფიქსი, **-ისტ**-იც გამოიყენება ქართულ ფუძეებთან. აღნიშნავს რაიმეს, ვინმეს მიმდევრობას: *ტრადიციონალ-ისტ-ი, ზვიად-ისტ-ი, ირონ. ლუდ-ისტ-ი...*

პრა-/პრე- პრეფიქსი ლათინურია და რაიმეს უწინარესობას, წინამორბედობას აღნიშნავს: პრე-ფიქსი, პრე-ამბულა... ამ მაწარმოებლითვე არის გამოხატული ენების წინარე მდგომარეობა: პრაგერმანული, პრაქართული... გვხვდება მეორე ლათინური პრეფიქსიც **პრო-**, რომელიც ასევე აღნიშნავს რაიმე მოძღვრების მიმდევარს, მომხრეს, მხარდამჭერს... იგი აწარმოებს ზედსართავ სახელებს: *პრო-აფხაზური, პრო-ქართული...*

IV. 1.12. აფიქსიოდების საშუალებით წარმოქმნილი სახელები. უცხო წარმომავლობის აფიქსებთან ერთად ტერმინოლოგიურ სისტემაში მეტად პროდუქტიულია ახალი ტერმინების წარმოქმნა უცხო წარმოშობის აფიქსიოდების საშუალებით. აფიქსიოდად მიიჩნევენ იმ სტრუქტურულ ელემენტს, რომელსაც დამოუკიდებელი მნიშვნელობა ჰქონდა (და ზოგ შემთხვევაში კიდევ აქვს შერჩენილი), მაგრამ დროთა განმავლობაში დამოუკიდებლობა დაუკარგავს და სიტყვის მაწარმოებელი აფიქსის ფუნქცია მიუღია.

აფიქსიოდების საშუალებით სიტყვათა წარმოქმნა მხოლოდ ტერმინოლოგიური სისტემისთვის არის დამახასიათებელი და არა საერთო სალიტერატურო ენისათვის. საზოგადოდ, სამეცნიერო ენის სიტყვათა შედგენის წესები მთლიანად დამყარებულია სალიტერატურო ენის სისტემაზე, მის გრამატიკულ საშუალებებზე, აფიქსიოდების საშუალებით შექმნილი მოდელები კი განასხვავებს ტერმინოლოგიურ სისტემას სალიტერატურო ენის განვითარების საერთო გზისაგან (რ. ღამბაშიძე).

ტერმინთა შესაქმნელად გამოყენებული აფიქსიოდები, რომლებიც წარმოშობით ძირითადად ბერძნულ-ლათინურია, საერთაშორისო ენობრივ მასალადაა ქცეული და თითქმის ყველა ენაშია გამოყენებული, ამიტომ მათ საერთაშორისო ტერმინ-ელემენტებს ანუ საერთაშორისო აფიქსიოდებს უწოდებენ. ასეთებია პრეფიქსიოდები: **ანტი-** (*ანტი-პათია, ანტი-ვირუსი...*), **სუპერ-** (*სუპერ-მენი, სუპერ-მარკეტი*), **მაკრო-** (*მაკრო-სტრუქტურა, მაკრო-კოსმოსი...*), **მიკრო-** (*მიკრო-ეკონომიკა, მიკრო-კლიმატი...*), **მონო-** (*მონო-გრაფია, მონო-ლითი...*), **კვაზი-** (*კვაზი-*

სტატიკური, კვაზი-ობტიკური...), **კონტრ-** (კონტრ-არგუმენტი, კონტრ-რეგოლუცია...), **პოლი-** (პოლი-გლოტი, პოლი-ფონია...), **სუბ-** (სუბ-სტანდარტი...), **პოსტ-** (პოსტ-სკრიპტუმი, პოსტ-პოზიცია), **ულტრა-** (ულტრა-რეაქციული...) და სხვ.; სუფიქსოიდები: **-გრაფი** (ანემო-გრაფი, ჰელიო-გრაფი...), **-სკოპი** (ოსცილო-სკოპი, ფონენდო-სკოპი...), **-მეტრი** (ფსიქო-მეტრი, ალტი-მეტრი...), **-ლოგია** (ეკო-ლოგია, ორნითო-ლოგია...), **-ფონი** (მაგნიტო-ფონი, ფოტო-ფონი...) და სხვ.

ეს აფიქსოიდები სხვადასხვა დროს დამკვიდრებულა ქართულ ტერმინოლოგიურ სისტემაში. ისინი ახალ სახელთა წამოსაქმნელად გამოიყენება საკუთრივ ქართულ ფუძეებთანაც: ანტი-სახელმწიფოებრივი, ანტი-ხალხური, მაკრო-სამყარო, მიკრო-სესხი, მიკრო-მარცვლოვანი, მონო-ბარათი, კვაზი-მეცნიერული, კვაზი-ეროვნული, კონტრ-შეტევა, კონტრ-შეკითხვა, პოსტ-საბჭოთა, სუბ-შენაერთი, ულტრა-ბგერა, ულტრა-იისფერი და სხვ. მათგან ზოგი მეტად აქტიურია, ზოგი — ნაკლებად. ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული მაწარმოებელია ლათინური წარმოშობის აფიქსოიდი **სუპერ-**, რომელიც აღნიშნავს აღმატებით ხარისხს. ეს მაწარმოებელი ინგლისურის გავლენით სულ უფრო ხშირად გამოიყენება (სუპერ-სახელმწიფო, სუპერ-თასი...) და — არა მარტო ტერმინოლოგიაში. განსაკუთრებით აქტიურად მიმართავენ მას სასაუბრო მეტყველებაში. იგი გვხვდება როგორც სახელის ფუძესთან, ისე საწყისთან და მიმღობასთან: სუპერ-საჩუქარი, სუპერ-სკოლა, სუპერ-ბილეთი, სუპერ-მანქანა, სუპერ-მოთხილამურე, სუპერ-მომხმარებელი, სუპერ-შეიარაღება, სუპერ-გათამაშება... ასეთი ფორმების მომრავლება სასაუბრო მეტყველებაში უცხო სიტყვებით გატაცების შედეგია.

საერთაშორისო აფიქსოიდების გვერდით ხშირად გამოიყენება მათი ქართული ეკვივალენტები. საზოგადოდ, საერთაშორისო აფიქსოიდების თარგმნა მიღებული ხერხია სხვადასხვა ენის ტერმინოლოგიურ სისტემაში. საერთაშორისო თუ რუსული აფიქსოიდების ქართული ეკვივალენტები ძირითადად დამოუკიდებელი მნიშვნელობის არმქონე მორფემებია: **გადამეტ-** (გადამეტ-ნაჯერი, გადამეტ-გრეხა...), **კმა-** (კმა-დატენიანება, კმა-მყანავი...), **თბო-** (თბო-მავალი, თბო-სადენი...), **-ბადი** (ჟანგ-ბადი, ნახშირ-ბადი...), **-ნავი** (ფიცარ-ნავი, შუა-ნავი...) და სხვ. გვხვდება სრულმნიშვნელობიანი სიტყვებიც, რომლებიც აფიქსოიდების როლს ასრულებენ: **დაბალ-** (დაბალდაბვიანი, დაბალტემპერატურული...), **მაღალ-** (მაღალ-წნევიანი, მაღალ-აქტიური...), **წვრილ-** (წვრილ-მასშტაბიანი, წვრილ-ძარღვი...), **-გამტარი** (წყალ-გამტარი, ცეცხლ-გამტარი...), **-შორისი** (ღერძთ-შორისი, ფაზათ-შორისი...) და სხვ. ამ აფიქ-

სოიდებით შექმნილი ზოგი დერივაციული მოდელი არ არის მოხერხებული, ხელოვნურია და ვერც იკიდებს ფეხს ენაში (მაგ., *გადამეტ-*), ზოგი კი საკმაოდ პროდუქტიულია და სულ უფრო იფართოებს ხმარების არეს.

აფიქსოიდებით ნაწარმოებ სიტყვებს სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა კვალიფიკაცია ეძლევა, ზოგი მათ რთულ სიტყვებად თვის, ზოგი კი — ნაწარმოებ სიტყვებად, რამდენადაც ამგვარ სიტყვათა შემადგენლ ერთ-ერთ ნაწილს დაკარგული აქვს დამოუკიდებლობა და რეგულარულად გამოიყენება როგორც ყალიბი ახალი დერივატების საწარმოებლად.

IV. 1.13. ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოება. ტერმინი განსაკუთრებული ენობრივი ნიშანია, სიტყვა ან შესიტყვებაა, რომელსაც იყენებენ მეცნიერების, ტექნიკის, ხელოვნების... ამა თუ იმ დარგის გარკვეული ცნებების აღსანიშნავად.

ტერმინოლოგია მეცნიერების, ტექნიკის, ხელოვნების... გარკვეულ დარგში ხმარებულ ტერმინთა ერთობლიობაა (ქართული ენა, ენციკლოპედია).

ტერმინოლოგიური ლექსიკა სპეციალურ სახელწოდებათა ერთობლიობაა, ახალი ტერმინები უმთავრესად ენაში არსებული სიტყვაწარმოებითი მოდელებით იქმნება. ქართულ ენაში მოქმედი სიტყვაწარმოებითი მოდელი (სახელურიცა და სახელზმნურიც) იმდენად მდიდარი, მოქნილი და ქმედითუნარიანია, რომ ქართულ ტერმინთა ძირითადი ფონდი მათი მეშვეობით ყალიბდება.

ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია საუკუნეთა განმავლობაში ყალიბდებოდა. გელათის ფილოსოფიური სკოლის უდიდესი წარმომადგენლის, იოანე პეტრიწის სიტყვათშემოქმედების ძირითადი პრინციპი იყო: ქართული ფილოსოფიური ტერმინი უნდა შექმნილიყო საკუთარი ქართული ძირეული მასალისაგან (დ. მელიქიშვილი).

ქართული დარგობრივი და ტერმინოლოგიური ლექსიკონების მონაცემთა გათვალისწინებით წარმოვადგენთ სახელური და სახელზმნური სიტყვათმაწარმოებლების როლს ახალ ტერმინთა შექმნაში.

1. ლექსიკური მნიშვნელობის მცვლეელი აფიქსებით წარმოქმნილი ტერმინები.

ქონების სახელთა მაწარმოებელი ყველა აფიქსი მონაწილეობს ახალ ტერმინთა შექმნაში.

-ა სუფიქსი მარტივ სახელებში: ბურთ-ა (ტექნ. ბურთისებური), გოჭ-ა (თევზი), ვარსკვლავ-ა, ისარ-ა ბეწვ-ა, თეფშ-ა...

-ა სუფიქსით ნაწარმოები კომპოზიტები: რვაწახნავ-ა, ბლავ-გკუთხ-ა, ორხვრელ-ა, ტარკუთხვილ-ა, ცალფერდ-ა...

-ა სუფიქსით იწარმოება წარმოქმნილი სახელებიც. ორმაგად ან სამმაგად ნაწარმოებ სახელებში ჩანს წინამავალი აფიქსის ძირითადი ფუნქცია. -ა კი მასუბსტანტივებელია.

-იან-ა: ცრუფარ-იან-ა (მწერი), მტვრ-იან-ა (ყვავილის ნაწილი).

-ოვან-ა: ცხიმ-ოვან-ა (მედიც. ცხიმოვანი სიმსივნე), სამხმ-ოვან-ა (ლინგვ. ტრიფთონგი), ჯაჭვთამას-ოვან-ა, ფრთ-ოვან-ა.

-ურ-ა: დოლ-ურ-ა, კოლხ-ურ-ა, ძელ-ურ-ა, ბრძმედ-ურ-ა, ჭიქ-ურ-ა, ფეხ-ურ-ა.

-ივ-ა: გან-ივ-ა.

სა-ელ-ა: სა-წევ-ელ-ა, სა-რხევ-ელ-ა.

-იან სუფიქსი ახალ ქართულში ქონების სახელთა ყველაზე აქტიური მაწარმოებელია. ამავე ფუნქციით გამოიყენება ტერმინთა შესაქმნელადაც: ვადახდისუხარ-იან-ი, კალიუმ-იან-ი, ფოსფორ-იან-ი, დისკო-იან-ი, ზამბარ-იან-ი.

-ოვან სუფიქსით ნაწარმოებია ტერმინები: გუმბათ-ოვან-ი, კუნთ-ოვან-ი, ნაპრალ-ოვან-ი...

ამავე ფუძეზე **-იან** მაწარმოებელიანი სახელის დართვა იდენტური შინაარსის გადმოსაცემად **-ებ** მრავლობითის სუფიქსის დართვას მოითხოვს: გუმბათ-ებ-იან-ი, ნაპრალ-ებ-იან-ი (ეს განსხვავება ძველ ქართულშივე აღინიშნებოდა).

სწორედ ეს ნიუანსი გაითვალისწინეს ქიმიური ტერმინების შექმნისას:

-ოვან გამოყენებულია იმ სიტყვათა გაქართულებისას, რომელთაც რუსულში — истый დაბოლოება აქვთ (хлористый), ხოლო **-იან** სუფიქსით გადმოიცემა хлорный ტიპის ზედსართავეები.

-ოვან სუფიქსით ნაწარმოები ტერმინებია: სახსრ-ოვან-ი (მედიც.), ვალენტ-ოვან-ი (ქიმ.), კამარ-ოვან-ი (არქიტ.), ქვიშ-ოვან-ი (გეოლ.), ხრეშ-ოვან-ი (გეოლ.), ჯვარ-ოვან-ი (კამარა), თიხ-ოვან-ი (ფიქალი), ლორწ-ოვან-ი (მედიც.), დარიშხან-ოვან-ი (ქიმ.), ნიჟარ-ოვან-ი, ტიტან-ოვან-ი, სპილენძ-ოვან-ი, წახნავ-ოვან-ი, ბოჭკ-ოვან-ი, ყინულ-ოვან-ი (ხანა), წრფ-ოვან-ი (ფართი)...

-ნარ-თან მრავლობითის ფორმით ახალ ქართულში გადმოიცემა მცენარეთა სახეობის აღმნიშვნელი სახელები: *თესლ-ოვან-ნი, მარცვლ-ოვან-ნი, ნარინჯ-ოვან-ნი...*

თანამედროვე მწიგნობრულმა მეტყველებამ **-ოსან** სუფიქსის ყველა მნიშვნელობა გამოიყენა ტერმინთა საწარმოებლად:

ა) ქონების აღმნიშვნელია: *ნაღმ-ოსან-ი* (ზღვ. სამხ. ნაღმსროლელი ხომალდი), *ჭობ-ოსან-ი, ხმ-ოსან-ი, ჯავშნ-ოსან-ი, ფრიად-ოსან-ი, ორდენ-ოსან-ი...*

ბ) მცენარეთა, ცხოველთა და ფრინველთა გვარს, სახეობას, ჯიშს წარმოაჩენს: *ვირჩ-ოსან-ი, ფირფიტ-ოსან-ი, ქოლგ-ოსან-ი, ტუჩ-ოსან-ი, პარკ-ოსან-ი, ჩლიქ-ოსან-ი, რქ-ოსან-ი, ფრთ-ოსან-ი...*

გ) აწარმოებს პროფესიის აღმნიშვნელ სახელებს: *ლაზგ-ოსან-ი, ზღვა-ოსან-ი, მშვილდ-ოსან-ი, მძლე-ოსან-ი, მუბ-ოსან-ი...*

-იერ სუფიქსი იშვიათად გვხვდება ახალ ქართულში, შესაბამისად ნაკლებად გვხვდება ტერმინოლოგიაშიც: *არანივთ-იერ-ი, პოხ-იერ-ი* (ნახშირი), *ხმ-იერ-ი* (ტელეფონი), *ვარსკვლავ-იერ-ი* („კაცობრიობის ვარსკვლავიერი ჟამი“).

-ედ სუფიქსით იწარმოება სხვადასხვა ტერმინები: გეომეტრიაში: *კუთხ-ედ-ი*; გეოგრაფიაში: *გან-ედ-ი, გრძ-ედ-ი*; ფიზიკაში: *ტოლქმ-ედ-ი, ქმ-ედ-ი*; არქიტექტურაში: *თაღ-ედ-ი, ჩოჩხ-ედ-ი, ჯვარ-ედ-ი*; ფილოლოგიაში: *პწკარ-ედ-ი*; ბიოლოგიაში: *უჯრ-ედ-ი*; ტექნ. ლიტერატურაში: *ბრძმ-ედ-ი, თარო-ედ-ი კარ-ედ-ი, ხორხ-ედ-ი*; ქიმიაში: *აზოტ-ედ-ი, დარიშხან-ედ-ი*.

უქონლობის გამოსახატავად ქართულ ენაში გამოიყენება **უ-ო, უ-ურ, უ-** აფიქსები.

ზმნური ფუძისაგან უარყოფის გამომხატველ მიმღეობათა წარმოებისას ოდენ **უ-** პრეფიქსს ენიჭება უპირატესობა, უფრო ხშირად კი ფუძეს დაერთვის მიმღეობის მაწარმოებელი სუფიქსებიც: **-ელ, -არ**.

უ-ო: *უ-ტოლ-ო, უ-წონ-ო, უ-რეგისტრაცი-ო, უ-პროცენტ-ო, უ-ხარჯთაღრიცხვ-ო, უ-ბაჟ-ო, უ-ალ-ო, უ-თანასწორ-ო, უ-ინდუქცი-ო, უ-ტევად-ო, უ-ძალად-ო...*

უ-: *უ-ყინი, უ-ძრავი, უ-წყვეტი, უ-მჭვირი, უ-დრკი, უ-კუმში, უ-წვი, უ-ხსნი, უ-ჭრი, უ-ჟღენთი, უ-ჟანგავი..*

უ-არ: *უ-ჭიმ-არ-ი, უ-დგ-არ-ი, უ-ზომ-არ-ი...*

უ-ელ: *და-უ-შლ-ელ-ი, გა-უ-ტეხ-ელ-ი...*

უქონლობის სახელებსა და უარყოფით მიმღეობებს გარდა, ქართულში გამოიყოფა **არ-/ არა** უარყოფითი ნაწილაკებით წარმოქმნილი

ტერმინები: არააცილებადი, არადრეკადი, არამადნეული, არატრანსპორტაბელური...

ტექნიკური ტერმინოლოგიის ბოლო გამოცემაში უპირატესობა მიენიჭა **არ-/ არა** ნაწილაკიან ფორმებს: არაზედმიწვევითი, არაკოქსვადი, არათავისთავადი, არგამტარი, არშერევადი, არაუხანგებადი...

სრულიად აშკარაა, რომ ამგვარ წარმოებათა უმეტესობა ტერმინოლოგიური ხასიათისაა და საკმაოდ ხელოვნურად გამოიყურება. ამიტომ უმჯობესია მაქსიმალურად ავარიდოთ ასეთ ფორმებს თავი საზოგადოებრივი (არასპეციალური) ურთიერთობისას (ა. არაბული).

უიშვიათესია ხარისხის ფორმათა **უ-ეს** კონფიქსით ნაწარმოები ტერმინები: უ-ქვენა-ეს-ი (წერტილი), უ-ზენა-ეს-ი (მეურვეობა), უ-პირატ-ეს-ი (უფლება).

წარმომავლობა-სადაურობის გამომხატველი სუფიქსები: **-ურ, -ელ, -ეულ** ტერმინთა წარმოქმნისას არაძირითადი ფუნქციით გვევლინება: **-ელ** მიმდევრობას აღნიშნავს, **-ეულ** კრებითობას, ხოლო **-ურ** თვისებას:

-ელ: ვოლტერიან-ელ-ი, წითელფლოტ-ელ-ი...

-ეულ: რბილ-ეულ-ი, ქანი შრ-ეულ-ი, მადანი ყანგ-ეულ-ი, ცხიმ-ეულ-ი, ქერქ-ეულ-ი, კაყ-ეულ-ი, ოქრო ძარღვ-ეულ-ი...

-ურ: კოჭ-ურ-ი (გადახურვა), კოშკ-ურ-ი (სისტემა), თევზ-ურ-ი (ზამბარა), ლიმიტ-ურ-ი (განაკვეთი), მას-ურ-ი (ტვირთი), ნაძვ-ურ-ი (წყობა), ხიდ-ურ-ი (ამწე).

ხელობის, პროფესიის სახელების მაწარმოებლები, როგორც ცნობილია, **მე-ე, მე-ურ** კონფიქსებია:

მე-ე: მე-არმატურ-ე, მე-წყალსადენ-ე, მე-ავლომერატ-ე, მე-მოტოციკლ-ე (შდრ.: მოტოციკლ-ისტ-ი), მე-მძიმეწონ-ე (შდრ.: მძიმეწონოსანი-ი), მე-ჭაურ-ე, მე-უმრავლეს-ე, მე-შტურვალ-ე, მე-ინსტრუმენტ-ე, მე-კატარღ-ე...

მე-ურ: მე-ცეცხლ-ურ-ი, მე-კლდე-ურ-ი, მე-კვერცხ-ულ-ი, მე-ხორც-ეულ-ი, მე-სტენდ-ურ-ი.

მო-ე: მო-ჯალაბ-ე, მო-წილ-ე, მო-თავ-ე, მო-ბეგრ-ე, მო-თხილამურ-ე...

ეს სახელები სემანტიკურად ახლოს დგანან **მო-ე**-თი ნაწარმოებ საშუალო გვარის მიმღებებთან: მო-ბიბინ-ე, მო-რაკრაკ-ე, მო-ჩუხჩუხ-ე... ოღონდ მიმღებებში, როგორც წესი, მეტად იგრძნობა მოქმედებამდგომარებაზე მინიშნება.

მო-ე კონფიქსის ხელობის სახელთა მაწარმოებლად გააზრიანება გვიანდელი პროცესია: აქტიური მიმღებები შინაარსეულად უახლოვ-

დებიან სახელებს და გაარსებითების გამო ზოგჯერ კარგავენ კიდევ ზმნურ შინაარსს.

პროფესიის (მოსაქმეობის) აღმნიშვნელი ტერმინები მეტწილად მიმღეობით გადმოიცემა. მეცნიერებისა და ტექნიკური აღმავლობის ეპოქაში, როცა მექანიზებულია საწარმოო პროცესები, დეტალიზებულია საქმიანობის სახეები, ბუნებრივია, ყველა საქმიანობის სახელდება რაიმე კონკრეტული ინვენტარიდან, მასალიდან, დეტალიდან ამოსვლით უკმარი იქნებოდა. სიტყვაწარმოების გზით შექმნილი ტერმინები ვერ გასწვდებოდა ამ საჭიროებას, რომელსაც პროფესიის დარგში ახალი ცნება მოითხოვდა. უნდა გამოძებნილიყო ახალი დამატებითი საშუალებები, სწორედ ამ გარემოებამ შეუწყო ხელი მიმღეობის ახალი ფუნქციით დატვირთვას. ამ მაწარმოებლებს პროფესიის სახელთა ტერმინების შექმნაც დაეკისრათ (რ. ღამბაშიძე).

მა-: *მა-ყუჩი, მა-კავი, შე-მაერთი, მა-ბრუნი.*

მ-ელ: *მ-ხვევ-ელ-ი, მ-ფრქვევ-ელ-ი, გამო-მ-წვ-ელ-ი, ამომ-ვსებ-ელ-ი, ამო-მ-რთვ-ელ-ი.*

მა-ელ: *მა-ცემენტებ-ელ-ი, მა-ცივებ-ელ-ი, მა-ვალებ-ელ-ი, მა-ორთქლებ-ელ-ი, გა-მა-მდიდრებ-ელ-ი, მა-რეგისტრირებ-ელ-ი.*

მ-არ: *მდინ-არ-ი (სითხე), მ-ფეთქ-არ-ი (დენი), გამო-მ-სხივ-არ-ი.*

მ-არე: *მ-ღვივ-არე, და-მ-ხმ-არე.*

პროფესიის აღმნიშვნელ ტერმინთა მიმღეობური ფორმით გამოხატვის უპირატესობა ისაა, რომ მეტი სემანტიკური სიახლის წარმომჩენია — ზედმიწევნითი სიზუსტით მიუთითებს იმ საქმიანობაზე, რომლის გადმოცემაც შესაბამის ტერმინს ევალება.

დანიშნულების (განკუთვნების) აღმნიშვნელი სახელები იწარმოება **სა-ო, სა-ე, სა-ურ, სა-** აფიქსებით.

სა-ო კონფიქსიანი სახელი აღნიშნავს:

1. დანიშნულებას: *სა-ამკინძა-ო, სა-ტუსაღ-ო...*
2. განკუთვნებას: *სა-ვეჭილ-ო, სა-მისამართ-ო...*
3. თვისებას: *სა-ვაჟკაც-ო, სა-გმირ-ო...*

სამეცნიერო და ტექნიკური ლიტერატურის ენამ ფართოდ გაუხსნა გზა **სა-ო** კონფიქსიან წარმოებას, ოღონდ აღსანიშნავია, რომ ამგვარად ნაწარმოები სახელები დანიშნულება-განკუთვნების გამომხატველია მხოლოდ: *სა-ცხენოსნ-ო, სა-ბალანს-ო, სა-არმატურ-ო, სა-ლიკვიდაცი-ო, სა-მეთვალყურე-ო, სა-ტრანზიტ-ო, სა-ხარატ-ო, სა-ზეინკლ-ო...*

სა-ე კონფიქსი ძირითადად არსებით სახელთაგან აწარმოებს დანიშნულება-განკუთვნების შინაარსის სახელებს: *სა-ავტურ-ე, სა-მარტინ-ე, სა-მადნ-ე, სა-ჭანჭიკ-ე...*

სა-ურ კონფიქსი მხოლოდ ერთმარცვლიან ფუძეებთანაა. არ დაერთვის უცხო წარმომავლობის სახელებს. ამ კონფიქსით წარმოქმნილი სახელები ძირითადად ძველი ქართულიდან მომდინარეობს; ახალ ქართულში კი **სა-ურ** მაწარმოებელიან სახელთა მომრავლებას ხელი შეუწყობს ტერმინთა შექმნის საჭიროებამ: *სა-წვეთ-ურ-ი, სა-თბ-ურ-ი, სა-ყელ-ურ-ი, სა-წილ-ურ-ი, სა-პირ-ულ-ი, სა-ხდ-ურ-ი, სა-ვარგ-ულ-ი, სა-შხეფ-ურ-ი, სა-ტერფ-ულ-ი, სა-კიბ-ურ-ი...*

სა-: ოდენპრეფიქსული წარმოება ნაკლებ დამახასიათებელია ქართულისათვის, მაგრამ საგრძნობია მათი სიმრავლე ტერმინთა წარმოებისას: *სა-მარჯვი, სა-მრავლი, სა-ხიდი, სა-შორი, სა-რცხი, სა-შხეფი, სა-ბური...*

აქვე უნდა წარმოვადგინოთ მიმღეობის **სა-** პრეფიქსით ნაწარმოები ტერმინებიც: *სა-ჩეჩი, სა-კიდი, სა-კეტი, სა-ჭირხნი, სა-გზავნი, სა-ცავი, სა-ცეცი. სა-ფენი...* ამავე სუფიქსითაა ნაწარმოები კომპოზიტები: *ზეთ-სა-წმენდი, წყალ-სა-ბეჭენი, წყალ-სა-ცავი...*

წინა ვითარების სახელთა მაწარმოებელ კონფიქსებში საერთო ელემენტია თავსართი **ნა-**, რომელიც ნამყოფობასა და გარდასულ ვითარებაზე მიუთითებს. ამაში გვარწმუნებს ნამყო დროის ვნებითი გვარის მაწარმოებელი პრეფიქსი **ნა-**.

სამეცნიერო და ტექნიკურ ლიტერატურაში გვხვდება როგორც სახელური, ასევე სახელწმინთი მაწარმოებლებით მიღებული ფორმები:

ნა-არ: *ნა-ანეულ-არ-ი, ნა-ზმნ-არ-ი, ნა-ყოჩ-არ-ი (მეცხ.);*

ნა-ურ: *ნა-გვერდ-ულ-ი (სპეც.), ნა-კად-ურ-ი (მეთოდი), ნა-კიდ-ურ-ი;*

ნა-ევ: *ნა-ყმ-ევ-ი (ისტ.).*

ოდენპრეფიქსით ნაწარმოები სახელები და სახელწმინთი ფორმები ტერმინთა აღმნიშვნელია: *ნა-ხეფი, ნა-ზოლი, ნა-ბურცი, ნა-ჯერი, ნა-ერთი, ნა-ფიფი, ნა-მრავლი, ნა-მარხი, ნა-გლინი, ნა-დნობი...*

მცენარეთა კრებულის აღმნიშვნელი **-ნარ** სუფიქსი იფართოებს ხმარების არეს და მიუთითებს ადგილზე, სადაც მრავლად მოიპოვება ფუძით აღნიშნული საგანი: *კაჟ-ნარ-ი, კოლბოხ-ნარ-ი, ტორფ-ნარ-ი, კირ-ნარ-ი, როჭკ-ნარ-ი, როყ-ნარ-ი.*

კნინობითის მაწარმოებელი აფიქსები სამეცნიერო და ტექნიკური ლიტერატურის ენამ ახალი შინაარსით გამოიყენა: *ბავირ-აკ-ი, თამს-*

აკ-ი, თვალ-აკ-ი, კბილ-აკ-ი, საწონ-აკ-ი, დარ-აკ-ი, მილ-აკ-ი, ფილ-აკ-ი, უღელ-აკ-ი.

-უკ-ა: ფოჩ-უკ-ა (*кисточка*), კვალ-უკ-ა (*бороздка*), ნიჩბ-უკ-ა (*лопаточка*).

-იკ-ა: ღარ-იკ-ა (*желобок*).

-უჭ-ა: გვიმრ-უჭ-ა (ბოტან. დაბალი ტანის გვიმრა).

-უნ-ა: ქვა-უნ-ა, ხერხ-უნ-ა, ფეხ-უნ-ა...

-აჭ: გორგოლ-აჭ-ი (*полик*).

თანდებულები და მეტყველების სხვა ნაწილები

ტერმინთა საწარმოებლად თანდებულთაგან დერივატებად გვხვდება:

-ებრ (-ებურ), -მიერ, -გან. ამათგან ძირითადად **-ებრ** მაწარმოებლიანი ფორმები ჭარბობს: *ხრახნ-ის-ებრ-ი, ძაბრ-ის-ებრ-ი, კონუსის-ებრ-ი, ქოლგ-ის-ებრ-ი, მანჭვლ-ის-ებრ-ი, სხივ-ებრ-ი, ვისოს-ებრ-ი, ჯვარის-ებრ-ი, ლოკოკინას-ებრ-ი, ნალ-ებრ-ი...*

-ებრ თანდებული ნარიანი მრავლობითის ფორმით მცენარეთა კრებულს აღნიშნავს და ბოტანიკურ ტერმინოლოგიაში გვხვდება: *ბაიას-ებრ-ნი, ბალბ-ის-ებრ-ნი, ვარდ-ის-ებრ-ნი, თუთ-ის-ებრ-ნი, მიხაკ-ის-ებრ-ნი, თელ-ის-ებრ-ნი, მავნოლი-ის-ებრ-ნი...*

-მიერ-ი თანდებული ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისაგან აწარმოებს ენათმეცნიერულ ტერმინებს: *ბავ-ის-მიერ-ი, კბილ-ის-მიერ-ი, ხახ-ის-მიერ-ი, ცხვირ-ის-მიერ-ი, ხორხ-ის-მიერ-ი...* ამ ტერმინებით აღინიშნება ბგერათა წარმოების ადგილი.

ამგვარადვეა ნაწარმოები იურიდიული ტერმინები: *კანონ-ის-მიერ-ი (დაცვა), ნებ-ის-მიერ-ი (ქცევა).*

მსგავსების აღსანიშნავად **-ნაირ** (ნარიანი მრავლობითი) დერივატიანი ტერმინები გვაქვს ბოტანიკურ და ზოოლოგიურ ლექსიკონებში: *გვიმრა-ნაირ-ნი, ფეტვ-ნაირ-ნი, ობობას-ნაირ-ნი.*

ბრუნვის ნიშნები წარმომქმნელ აფიქსთა ფუნქციით

ბრუნვის ნიშნთა გამოყენება დერივატებად ქართული ენისათვის ნიშანდობლივი მოვლენაა. ბრუნვის ნიშნებით ისეთი ტერმინები იქმნება, რომლებიც საგანს ან მოვლენას იმ ზოგადი თვისების მიხედვით ახასიათებენ, რომლის შესაძლებლობასაც ეს საგანი ან მოვლენა შეიცავს.

-ით: -ით სუფიქსით ძველ ქართულშივე იქმნებოდა ახალი სახელები. სამეცნიერო და ტექნიკურმა ლიტერატურამ საწყისსა და სახელებ-

ზე დართული **-ით** სუფიქსით მრავალი ტერმინი შექმნა: *აღწერ-ით-ი*, *ბრალდებ-ით-ი*, *ტევადობ-ით-ი*, *წარმოსახვ-ით-ი*, *დაუდევრობ-ით-ი* (ბრალი), *განზრახვ-ით-ი* (ბრალი), *სიტყვასიტყვ-ით-ი* (განმარტება), *თვალზომ-ით-ი*...

-ივ სუფიქსი წარმოშობით ბრუნვის ნიშანია. იგი უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი სახეობა მოქმედებითისა. ფუნქციით **-ივ** უდრის **-ით-ს**.

-ივ სუფიქსით ნაწარმოები ტერმინებია: *სივრძ-ივ-ი*, *გან-ივ-ი*, *მუდმ-ივ-ი*, *ერთმხრ-ივ-ი*, *სიბრტყ-ივ-ი*, *მალ-ივ-ი*... უმეტესად კი **-ივ** გვხვდება **-ებრ** და **-ობრ** მაწარმოებლებთან ერთად: *ფენ-ებრ-ივ-ი* (ბუდობი), *ბურთ-ებრ-ივ-ი*, *სამართლ-ებრ-ივ-ი*, *სამსახურ-ებრ-ივ-ი*... *ბურთ-ობრ-ივ-ი*, *ბუდ-ობრ-ივ-ი*, *მუხლ-ობრ-ივ-ი*, *ფაქტ-ობრ-ივ-ი*, *ხარისხ-ობრ-ივ-ი*...

-ად ვითარებითი ბრუნვის ნიშნით მრავალი ტერმინი შეიქმნა: *აალებ-ად-ი*, *ადვილდნობ-ად-ი*, *არადრეკ-ად-ი*, *ხვრეტ-ად-ი*, *ამორტიზებ-ად-ი*, *შელწევ-ად-ი*, *წყალყოვნ-ად-ი*, *გამოსხივებ-ად-ი*, *აირ-ად-ი*, *ჯაჭვ-ად-ი*, *ტოტ-ად-ი*, *სხივ-ად-ი*...

განსაკუთრებულ ჯგუფს ქმნის ზმნურ ფორმათაგან ნაწარმოები ტერმინები:

ა) რუსული უკუქცევითი ზმნის აწმყოს მიმღეობათა გადმოსაცემად ტერმინებში აღებულია ზმნის გაადიექტივებული ფორმა: ვნებითი გვარის აწმყო დროისაგან მიიღება სახელი: *შენდებ-ად-ი*, *იუანგებ-ად-ი*, *იწვებ-ად-ი*, *ყირავდებ-ად-ი*, *თვითიზეთებ-ად-ი* ან უარყოფითნაწილაკიანი ტერმინები: *არაკოქსებ-ად-ი*, *არაუანგებ-ად-ი*...

-ის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ახალი სახელის ფუძის საწარმოებლადაც არის გამოყენებული: *ჯავრ-ის-ი*, *წილ-ის-ი*, *დარიშხან-ის-ი*, *იოდ-ის-ი*, *მანგანუმჟაუნ-ის-ი*, *რკინაჭიანჭველ-ის-ი*...

-ის ზოგჯერ მეორეული მაწარმოებლის როლშიც გვევლინება: *აზოტ-ოვნ-ის-ი*, *ბრომ-ოვნ-ის-ი*, *დარიშხან-ოვნ-ის-ი*, *სპილენძ-ოვნ-ის-ი*, *უჯრ-ედ-ის-ი*, *სა-მაგრ-ის-ი*, *სა-ხრახნ-ის-ი*, *სა-ცეცხლ-ის-ი*, *უ-კადრ-ის-ი*...

განალიზებული მასალა გვაძლევს საფუძველს, რომ კიდევ ერთხელ ვირწმუნოთ ქართული სიტყვაწარმოებითი მოდელის სიმყარე და სიცოცხლისუნარიანობა.

დარგობრივი ტერმინების შემქმნელმა თანამედროვე მეცნიერებმა გაითვალისწინეს გელათის სკოლის მიერ შემუშავებული სისტემა, რომელშიც სიზუსტით იყო გათვალისწინებული ქართული ძირეული და აფიქსური სიტყვათმეხამების მოდელები. ქართული ტერმინების ახალი ფორმები და უცხო ტერმინთა გაქართულება ამის საუკეთესო დასტურია.

IV. 1.14. წარმოქმნილი აფიქსების გენეზისისათვის. აფიქსი (ლათ. affixus — მიმაგრებული) სიტყვის ის ნაწილია, რომელსაც აქვს გრამატიკული (და არა საგნობრივი) მნიშვნელობა.

სპეციალურ ლიტერატურაში გაბატონებულია თვალსაზრისი, რომ აფიქსები მომდინარეობენ სრულმნიშვნელოვანი, დამოუკიდებელი სიტყვებისაგან. „იმ აფიქსთა წარმომავლობა, რომელთა ისტორიაც დოკუმენტურად ცნობილია, სავსებით ადასტურებს ზემოხსენებულ გაგებას (არნ. ჩიქობავა). ასეთია, მაგ.: ბრუნვის ნიშნათაგან **-ი** (←**იგი**), **-მა** (←**მან**); მეშველი ზმნა **-ა** (←**არს**), ნაწილაკათაგან: **უნდა**, **თითქოს** და სხვ. (არნ. ჩიქობავა).

ქართულ სიტყვაწარმოებით აფიქსებში, დერივატებში, სამი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა:

ა) შედარების, ზომა-ოდენობის აღმნიშვნელი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვები, ზმნიზედები, თანდებულები და ნაწილაკები ზოგჯერ მნიშვნელობის მცვლელ აფიქსთა ფუნქციითაც გვევლინებიან. ესენია: **-გვარ**, **-გან**, **-გზის**, **-დელ**, **-ებრ**, **-თანა**, **-მიერ**, **-ა(-მდელ)**, **-ოდენ** (←**ოდე**), **-ნაირი**, **-ფერი**, **-კეც**, **-მაგ**, **-ჭერ**.

ბ) ბრუნვის ნიშნები: **-ის**, **-ით**, **-ივ**, **-ად**;

გ) აფიქსები, რომელთა ამოსავალი მნიშვნელობა უცნობია: ისინი „ისეთ დროს არის წარმოქმნილი, რომ ისტორიული, დოკუმენტური ძიება მათ ვერ სწვდება“ (არნ. ჩიქობავა). ხშირად აფიქსთა გამოყოფა ხერხდება, რადგან ისინი მკვეთრად უპირისპირდებიან ფუძეს, მაგრამ დამოუკიდებლად მათ არავითარი მნიშვნელობა არა აქვთ. აღდგენა იმ სიტყვისა, რომლისაგანაც ისინი შეიძლება მომდინარეობდნენ, ამ ეტაპზე უკვე ძნელდება.

სიტყვების დაშლა, ძირისა და აფიქსთა გამოყოფა ისტორიულად სხვადასხვა სიბრტყეზე განიხილება. ის, რაც დღეს ძირის კუთვნილებად მიიჩნევა, ისტორიულად აფიქსია. მონათესავე ენებთან შეპირისპირებით ზოგჯერ ხერხდება ფუძეზე შეხორცებული აფიქსის გამოვლენა. ამის ნიმუშია არნ. ჩიქობავას „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება“.

დერივატათაგან ბევრი ცოცხალი და მოქმედი, ზოგიც დღეს მნიშვნელობის მცვლელად უკვე აღარ მიიჩნევა. მკვდარი აფიქსი იკარგება, ან ფუძეს შეუხორცდება (არნ. ჩიქობავა).

საერთო-ქართველურ აფიქსთა სტრუქტურული მოდელი მოცემულია თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის ნაშრომში.

ა) პრეფიქსული მორფემის სტრუქტურა განისაზღვრება CV, C და V კანონიკური ფორმულით*.

ბ) სუფიქსური მორფემის ძირითადი კანონიკური ფორმულა განისაზღვრება VC და VS-ით.

სადაც ეს პრინციპი დარღვეულია, საქმე გვაქვს მეორეულ მოვლენასთან.

ქართულისათვის არ არის დამახასიათებელი ორმარცვლიანი აფიქსები. ამიტომ რთულ სუფიქსთა გაანალიზებისას ამ მომენტზე აუცილებელია ყურადღების გამახვილება.

I. -იან // -ოვან // -იონ // -ონ // -ოსან.

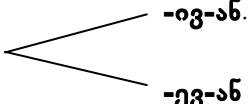
დასახელებულ აფიქსთა საერთო ელემენტია **-ან** (სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტით), რომელიც ქართველურ ენებში ძალზე გავრცელებულია და ურთიერთშორის რამდენიმე მჭიდროდ დაკავშირებული მნიშვნელობით იხმარება:

ა) **კრებითობისა, მრავლობისა, კორპორაციული. ბ) თვისების ქონებისა, გ) წარმოშობა-სადაურობისა, დ) ტოპონიმიკური, ე) კნინობითობისა** (ს. ჯანაშია). მოცემული სუფიქსის საყოველთაო გავრცელება და მრავალვარიანტულობა ქართველურ ენებში მოწმობს, რომ იგი ამ ენების საკუთარი მორფოლოგიური ელემენტია.

-იან სუფიქსის გენეზისის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში რამდენიმე განსხვავებული მოსაზრებაა:

1. **-იან** ← **-ევან** (ა. შანიძე). **-იან** სუფიქსი რომ **-ევან**-ისაგან მომდინარეობს, საეჭვო არაა. ცვლილების მიზეზი ხმოვანთა რეგრესული დისიმილაციაა (მ. ძიძიშვილი), **-ე-იან** კი, თავის მხრივ, მიღებულია **-ევან** აფიქსისაგან. „ეს უკანასკნელი ძველ ქართულში მართლაც არის დადასტურებული: დედანი მათნი ზელენ ცმელსა, რაფთა უქმნენ **მსუნე-ვანი** (მსულევანი A), ძალსა ციხისათა“ (ივ. იმნაიშვილი).

2. **-ი-იან** ← **-ივ-ან**: ზოგი ქართული გვარის გაანალიზების შედეგად გ. როგავამ ივარაუდა, რომ **-იან** ← **-ივ-ან**: **ჩხეტ-ია** ← **ჩხეტ-ი-იან** ← **ჩხეტ-ივ-ან**. **-ივ** → **-ი**. ამას ადასტურებს გვარი **ჩოჩ-ივ-ა-ძე** (გ. როგავა).

3. **-იან** **-ივ-ან**
-ევ-ან

* C სიმბოლო აღნიშნავს ნებისმიერ თანხმოვანს ან დეცესიური რიგის ჰარმონიულ ჯგუფს, რომელსაც შეიძლება დაერთოს ლაბიალური /ჟ/ ელემენტი. V სიმბოლო აღნიშნავს ხმოვან ფონემას, S ნებისმიერ სონანტს უმარცვლო ფუნქციით (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965, 307).

არნ. ჩიქობავა **-იან** სუფიქსის მიღების ორივე გზას კანონზომიერად მიიჩნევს:

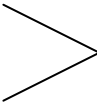
ა) **-ევ-ან** → **ე-ან** → **-ი-ან (სნეულ-ე-ან → სნეულ-ევ-ან)** (არნ. ჩიქობავა); ბ) **-ივ-ან** → **-ი-ან (სვ-იან-ი, მზ-იან-ი)** (არნ. ჩიქობავა)*. ამ თვალსაზრისის იზიარებს რ. გაბეჩავაც, რადგან თვლის, რომ „ქართულისათვის სრულიად ბუნებრივია როგორც **ვ** თანხმოვნის დაკარგვა, ასევე **ე** ხმოვნის შეცვლა **ი-დ**“ (რ. გაბეჩავა).

-ოვან სუფიქსის **-ოვ** ელემენტს ივ. ქავთარაძე ძველ ქართულში გავრცელებულ თემატურ სუფიქსს უკავშირებს: **ავს-ოვ-ს, ივლ-ოვ-ს**. „საფიქრებელია, რომ ქონების **-ოვან** სუფიქსში, რომელიც დაიშლება **-ოვ-ან** ელემენტებად, ეგევე **-ვ** გვქონდეს (შდრ. **-ოს-ან**) (ივ. ქავთარაძე).

-ოს-ან სუფიქსის **-ოს** ელემენტი აუხსნელია. მისი სადატურობის რთული საკითხი ს. ჯანაშიამაც ცალკე გამოყო (ს. ჯანაშია).

-ან შემადგენლიან აფიქსთა შესახებ ს. ჯანაშია წერდა: „სიტყვა-წარმოების მექანიზმის თვალსაზრისით უნდა აღინიშნოს, რომ **-ან** სუფიქსი უკავშირდება ფუძეს ზოგჯერ უშუალოდ, უმეტეს წილად კი **ი-, ე-, ო-** ინფიქსების საშუალებით. ამ ინფიქსებსა და სუფიქსებს შორის ხშირად ჩნდება თანხმოვანი **ვ**“ (ს. ჯანაშია).

როგორც აღინიშნა, **-იან** სუფიქსის მიღების ორივე გზა: **-ივ-ან** → **-იან** და **-ევ-ან** → **-იან** თანაბრად შესაძლებელია. რაც შეეხება **-ან** ელემენტის წინ გამოვლენილ **ო** და **უ** ხმოვნებს, ისინი მეორეულნი არიან, ფუძისა და აფიქსის ხმოვანთა ფონეტიკურად სახეცვლილ მოდემებს წარმოადგენენ (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი).

-ევ-ან **-ოვ-ან: სურნელ-ოვან-ი**
-ივ-ან

-ოვან — მას შემდეგ, რაც დამოუკიდებელ სუფიქსად იქცა, სხვა ფუძეებთანაც დამკვიდრდა და ახალი ფუნქციით მოგვევლინა.

* თუმცა ავტორს შეუძლებლად არ მიაჩნია, რომ **-ი-ან**... მივიღოთ სხვა წარმოშობის **-ე-ან**-ისაგანაც. მაგ. **ქრისტე-ან** → **ქრისტე-ი-ან**...; გ. როგავა **ეა** → **ია**-ს დიფთონგიზაციისაკენ მიდრეკილებით ხსნის (გ. როგავა): **მაზდე-ან** → **მაზდე-იან**; მაგრამ **ქრისტე-ან** → **ქრისტე-იან** — ეს ანალოგია, მიღებული პარადიგმატული გათანაბრების ტენდენციით, სადაც ფუძისეული **ე-ც** კი **-ე-ან** → **-იან**-ს გაუთანაბრდა.

-ოვან ← **-ივან**, ამას ადასტურებს **შატილ-ივან-ები** ფორმაც, რომელიც მრ. რიცხვში **-იონ** სუფიქსით არის გაფორმებული. **შატილ-იონ-ი** **-იონ** ← **-ივან**: **არხოტ-იონ-ი**, **ამლ-იონ-ი**...

-ოვან → **-ოან** → **-უან**: **ბოჭკ-ოვან-ი**, **ეკლ-ოვან-ი**...

ლერწმ-ოან-ი (ილ. აბულ.).

ლელ-ოვან-ი // **ლელ-ოან-ი** (ილ. აბულ.),

დედრ-ოან (ა. ჭინჭ.), **დიდრ-უან-ი** (იმერ.),

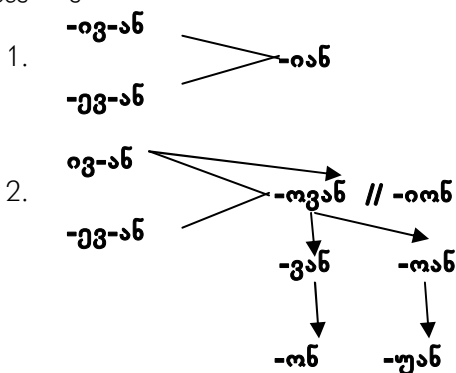
ლობ-უან-ი (შ. ძიძიგური).

-ვან: **სახელ-ვან-ი** (ბ. გაჩეჩ.), **ძალ-ვან-ი** (მ. ალავ.)...

-ონ: **კედრ-ონ-ი** (ილ. აბულ.), **ფეხ-ონ-ი** (ა. ჭინჭ.)... **თეთრ-ონ-ი** (ა. ჭინჭ.).

-ოს-ან: **გვირგვინ-ოსან-ი**... **-ოს** ელემენტი შეიძლება უკავშირდებოდეს ნათ. ბრ. **-ის** ნიშანს, რომელიც ფუძისეული ხმოვნის ზემოქმედებით **-ოს** სახეს მიიღებდა. **ოქრო-ს-ან-ი** ← **ოქრო-ის-ან-ი**, ასევე: **ქერსო-ს-ან-ი** (ა. ჭინჭ.)... შესაძლებელია ფუძისეული **ო** — ბრუნვის ნიშნის **-ის** → **-ოს**, რომელიც **-ან** ელემენტთან ერთად ახალ სუფიქსად გააზრიანდა და სხვა ფუძეებთან იქნა გადატანილი.

-იან // **-ოვან** // **-იონ** // **-ონ** // **-ოსან** აფიქსთა გენეზისი ამგვარად გვესახება:

3. **-ოს-ან** ფუძის ხმ. + ნათ. ბრ. **ის** + **ან**.

II. ა) **-იერ** // **-ურ** // **-იურ**

ბ) **-ელ** // **-ეულ**.

-იერ ← **-ივ-ერ**: „აქ რომ **-ი** ← **-ივ**, ამას მოწმობს **ვ**-ს წარმოჩენა მომდევნო **-ე**-ს დაკარგვის შემთხვევაში, იშვიათად ახალ სალიტე-

რატურო ქართულში და, უფრო ხშირად, ზოგ აღმოსავლურ კილოში: **გონ-ი-ერ-ი — გონ-ივ-რ-ულ-ი** (არნ. ჩიქობავა).

-ერ სუფიქსი დამოუკიდებლად არსებობს **ამ-ერ, იმ-ერ** ფორმებში. იგი თანაბრად მიუთითებს როგორც ადამიანთა, ისე არაადამიანთა სადაურობაზე (ალ. მანჯგალაძე). **-ერ** სუფიქსის ფუნქციის დაბნელების შემდეგ ამ ფორმებს ისევ დაერთო წარმომავლობის აღმნიშვნელი **-ელ, -ურ** სუფიქსები: **-იმ-ერ-ელ-ი // იმ-ერ-ულ-ი**.

-იერ სუფიქსი ძვ. ქართულში წარმომავლობის აღმნიშვნელი იყო. მოგვიანებით მისი ადგილი **-იურ** სუფიქსმა დაიკავა: „ლექსიკონები გვიჩვენებენ, თუ როგორ გამოდის ხმარებიდან ერთი გრამატიკული საშუალება **/-იერ/** და შემოდის ხმარებაში **/-იურ/**“ (ალ. მანჯგალაძე).

-ურ ← **ეჟ / იჟ-ერ**: სუფიქსური მორფემის ზოგადი ფონოლოგიური მოდელის თვალსაზრისით **-ულ, -ურ** სუფიქსები ანომალურ ერთეულებს შეიცავენ. „ირკვევა, რომ სუფიქსთა ეს ტიპი მეორეულია და გახმავანების ნულოვან საფეხურზეა წარმოდგენილი. ორი სუფიქსური მორფემის კომბინაციით არის მიღებული“ (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი). უფრო გვიან კი **-ურ** დაუშლელ სუფიქსურ მორფემად იქცა და, როგორც დამოუკიდებელი სუფიქსი, განსაკუთრებით პროდუქტიული ხდება ახალ ქართულში (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, ალ. მანჯგალაძე).

-ურ სუფიქსი რომ არ იყო ძველი ქართული სალიტერატურო ენისათვის დამახასიათებელი გრამატიკული საშუალება, ამას ადასტურებს ისიც, რომ ძველ ქართულ ძეგლებში, შეიძლება ითქვას, სრულიად არ გვხვდება სუფიქსი **-იურ**, რომელშიც, როგორც ცნობილია, **-ურ** კომპონენტად გვევლინება (ალ. მანჯგალაძე).

-ივ მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანია, **-ით**-ის ვარიანტი (ა. შანიძე), ხოლო მოქმედებითი ბრუნვის ერთი უძველესი ფუნქცია გამოსვლითობის, მომდინარეობის აღნიშვნა იყო: **ზეც-ით // ზეც-ივ = ზეციდან**, ე. ი. **-ივ** ფორმანტს უძველეს ქართულში თვითონ ჰქონია **წარმომავლობის** გამოხატვის უნარი და, როცა მისი შინაარსი მიჩქმალულია, მაინტენსივებლად კვლავ იმავე ფუნქციის **-ურ**-ს დაირთავს. **-ივ-ერ** → **-იერ** წარმომავლობის აღმნიშვნელი უფრო ადრინდელი საფეხური იყო, მაგრამ მას შემდეგ, რაც **-ერ** სუფიქსი წარმომავლობას ვეღარ უჩვენებდა, მისი ადგილი **-ურ** სუფიქსმა დაიკავა: შდრ. **ზეც-იერ-ი** და **მიწ-იურ-ი**.

წარმომავლობის შინაარსით ძველ ქართულში **-არ** სუფიქსიც იხმარებოდა: **ოპიზ-არ-ი** (= ოპიზელი). ა. შანიძემ **-არ** მეგრ.-ჭან. **-არ** სუფიქსს დაუკავშირა, რომელიც ქართული **-ელ** სუფიქსის ფონეტიკური

და გრამატიკული შესატყვისია (ა. შანიძე), ე. ი. ძველი ქართულის ფორმებში **-არ** სუფიქსის ხმარება ზანიზმია.

-ელ: ადამიანთა წარმომავლობის მაჩვენებელია. იგი **მ-ელ** კონფიქსის შემადგენელი ნაწილი იყო: **მ-ეგვპტ-ელ-ი, მა-ჩაბ-ელ-ი...** (ა. შანიძე). **მ-** პრეფიქსის დაკარგვის შემდეგ ოდენ **-ელ** სუფიქსი აღნიშნავს ადამიანთა სადაურობას. ახალ ქართულში მან სამოქმედო არე გაიფართოვა და ახალი ფუნქციებითაც აღიჭურვა.

-ე-ულ ← **-ეგ-ულ**: **თითო-ე-ულ, ჭირგ-ე-ულ, დილ-ე-ულ...** (არნ. ჩიქობავა). **-ელ** სუფიქსი, **-ურ-**ის მსგავსად, თავის მხრივ, მიღებული ჩანს **-ეჟელ // -იჟ-ელ** აფიქსთა შერწყმით. საგულისხმო ფაქტია ისიც, რომ წარმომავლობის ფუნქციით ხმარებული **-ეულ** სუფიქსი აღნიშნავს უმთავრესად პირთაგან წარმომავლობას: **ბაბ-ის-ეულ-ი, ჩემ-ეულ-ი...** (დიალექტებში **-ეულ** სახეცვლილია: იგი **-ეურ-**ის სახით წარმოგვიდგება: **ხელ-ეურ-ი** (ქიზიყ.), **ცოლ-ეურ-თ-ი** (რაჭ.)... ეს **ლ** → **რ** თანხმოვნის დისიმილაციითაა გამოწვეული. ამავე მიზეზით უნდა იყოს: **წრ-ეულ-ს** (აჭ.). **-ელ** სუფიქსი შედის **-დელ** და **-(ა)-მდელ** სუფიქსებში: **დელ** ← **დღ-ელ** (ა. შანიძე), **-(ა)-მდელ** ← **მღე-დღელ** (დ. მაჭავარიანი).

-ელ // -ერ:

1. **-ერ** [-იგ-ერ → **-ურ** [-იგ-ურ → **ი-ურ**
  2. **-ელ** [-იგ-ელ → **-ულ** [-იგ-ულ → **ე-ულ**
- ძირითადად **-ელ // -ერ** ელემენტი.

III. -ეთ // -ედ. „საფიქრებელია, რომ **-ეთ** სუფიქსის ამოსავალი მნიშვნელობა იგივე იყოს, რაც **-ედ** სუფიქსისა, სახელდობრ, **-იან, -ოვ-ან** ე. ი. მქონებლობის მაჩვენებელი... თუ **-ეთ** განვმარტეთ, როგორც **-ედ**: **ტბ-ეთ-ი** იქნება ტბიანი“ (არნ. ჩიქობავა).

ეგვევ სუფიქსები მრავლობითობის აღმნიშვნელია სახელებსა და ზმნებში. **-ეთ** ← **-ედ**: **თ** სუფიქსი სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში დაყრუებული და გაფშვინვიერებული **-დ** სუფიქსია (არნ. ჩიქობავა).

-ენ არქაული სუფიქსი სრული სახით შემონახულია მთარაჭულში: **ბადიშენი, მეზობლენი, ყმაწვილენი...** (მ. ძიძიგური)*, გურულში **დოლიძ-ნ-ებ-ი** (ალ. ლლონტი). ეგვევ სუფიქსი წარმომავლობის აღმნიშვნელიცაა რაჭულსა და მთარაჭულში: **გოტო-ენ-ი, სვანე-ენ-ი...**

* „ნ (ენ // ან) მრავლობითობის მაწარმოებელი საერთო სუფიქსია სახელებსა და ზმნებში (არნ. ჩიქობავა, 1928, 132; ივ. იმნაიშვილი, 1956, 270).

ე. ი. მრავლობითობის აღმნიშვნელი **-ედ, -ენ, -ებ** დასტურდება სახელებშიც (ნარ-თანხანი და ებ-იანი მრავლობითის ფორმებში)... და ზმნებშიც: **-ედ (არი-ედ)**. ამათგან უძველესია **-ედ**, ყველაზე ახალია **-ებ** (არნ. ჩიქობავა).

-ედ → **-ეთ**

-ენ

-ებ

ძირითადია **-ედ / -ენ / -ებ**.

IV. **-ება // -ობა / -ობ // -ო**

-ება → **-ობა**: **აბსტრაქტულ** სახელთა მაწარმოებელი აფიქსები **-ება, -ობა** საწყისური წარმოშობისაა (ა. შანიძე; არნ. ჩიქობავა, არ. მარტიროსოვი), ზმნის თემატური ნიშანი იგივეა, რაც **კრებილობა-სიმრავლის -ებ** სუფიქსი სახელებში (ივ. ქავთარაძე). **-ებ** სუფიქსის უმთავრესი ფუნქცია მრავლობითობის აღნიშვნა კი არ არის, არამედ **ნივთთა კლასისა, კრებილობისა და განყენებული** ცნებებისა (კ. დონდუა). ლექსიკურად მასდარი განსხვავდება აბსტრაქტული სახელისაგან. განსხვავებულია წარმოების წესიც, მაგრამ საერთო მათ ისა აქვთ, რომ წინადადებაში ორივე სახელის როლში გვევლინება. გრამატიკულად კი არსებითი სახელიცა და საწყისიც განყენებული კატეგორიებია. **-ება** და **-ობა** სუფიქსი რთული შედგენილობისაა. **-ებ, -ობ**, როგორც აღინიშნა, წარმოშობით თემატური ნიშნებია, **-ა** კი საკუთრივ აბსტრაქტული სახელის მაწარმოებელია (არ. მარტიროსოვი).

სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ **-ობ** ← **ებ** (არნ. ჩიქობავა; ე. ოსიძე; ე. გეურჯოვი). „...**-ოდ** სუფიქსში **-ო**-ს გამოყოფისა და მისი მეორეულობის სასარგებლოდ ლაპარაკობს... **ო** ხმოვნის მეორეულობა ქართული ენის აფიქსებში საერთოდ (შდრ. მესამე სუბიექტური პირის **-ო** ნიშანი, ხარისხის ფორმებში წარმოდგენილი **-ო** სუფიქსი, **-ობ** აწმყო ფუძის მაწარმოებელი სუფიქსი: **-ობ** ← **ვებ**, მიმღობის მაწარმოებელი **-ო** სუფიქსი: **სა-თნ-ო** ← **სა-თნევ-ე**)...“ (ო. ოსიძე). **-ობა** სუფიქსი ფართოდ გავრცელდა ქართულში. იგი თითქმის შეენაცვლა კიდევ **-ება** სუფიქსს. შდრ.: აფიქსთა გავრცელებულობის ცხრილები. **-ობა** სუფიქსი კვლავ იფართოვებს ხმარების არეს: დიალექტებში უმთავრესად **-ობა**-თი იწარმოება განყენებულ ცნებათა აღმნიშვნელი სახელები.

-ობ → **-ო**: დამოუკიდებლად ხმარებული **-ობ** სუფიქსი ადგილის სახელთა აღმნიშვნელია: **დაბლ-ობ-ი, ფერდ-ობ-ი...** **-ობ** თვისებათა ერთობლიობას აღნიშნავს: **რბილ-ებ-ი** → **რბილ-ობ-ი...** რა განსხვავებს მათ ერთმანეთისაგან? **ებ**-იანი ფორმა სიმრავლეს აღნიშნავს, **-ობ** მა-

წარმოებლიანი სახელი კი სუბსტანტივის როლშია და განსხვავებული შინაარსის გამომხატველია. იგი ახლადწარმოქმნილი ჩანს და, როგორც ფ. ერთელიშვილი ვარაუდობს, მრავლობითობის **-ებ** სუფიქსისაგან უნდა იყოს მიღებული (ფ. ერთელიშვილი): **ფერდ-ებ-ი** → **ფერდ-ობ-ი**, **ტაფ-ებ-ი** → **ტაფ-ობ-ი...** ამგვარად ნაწარმოები სახელები ფართოდ გავრცელდა ქართულში.

-ობ მაწარმოებელი ზოგჯერ **-ო**-ს სახით არის წარმოდგენილი: **ფერდ-ობ-ი** → **ფერდ-ო**, **გვერდ-ობ-ი** → **გვერდ-ო**, **ჩრდილ-ობ-ი** → **ჩრდილ-ო...** **-ო** უკვე დამოუკიდებელ აფიქსად იქცა და სხვა ფუძეებისაგანაც აწარმოებს ახალ სახელებს: **ჩერ-ო**,* **ფრიალ-ო**, **დობირ-ო**, **კედარ-ო...** აღსანიშნავია, რომ ეგვევ სუფიქსი დაერთვის არა მხოლოდ **ადგილის** აღმნიშვნელ სახელებს, არამედ **მცენარეთა** და **სასოფლო-სამეურნეო იარაღის** სახელებსაც. განსაკუთრებით მრავლად არის **ო** მაწარმოებლიანი სახელები დასავლურ დიალექტებში, იმერულში სისტემურად გვხვდება სოკოთა სახელები **-ო(-ი-ო)** მაწარმოებლით.

-ი-ო რთული სუფიქსია. მისი ნაწილების გენეზისის შესახებ სპეც. ლიტერატურაში სხვადასხვა თვალსაზრისია გამოთქმული: **-ი-ო** სუფიქსის **-ო** ხმოვანი ვ. თოფურისა მიმართვის ფორმად მიაჩნდა (ვ. თოფურია); ივ. ჭავთარაძემ თავდაპირველად **-იო** ერთ ოდენობად წარმოადგინა და იგი **-იონ**-ისაგან მიღებულად ჩათვალა (ივ. ჭავთარაძე), შემდეგ კი სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა და იგი **-ია** სუფიქსის დიალექტურ ვარიანტად დასახა, რომელიც „ხელახალი გააზრების შემდეგ **იო** დამოუკიდებელ სუფიქსად იქცა“ (ივ. ჭავთარაძე).

ქ. ლომთათიძემ ისტორიულ და დიალექტურ ასპექტში შეისწავლა სოკოთა სახელები და დაასკვნა, რომ „**-ი-ო** რთულ დაბოლოებას შორის უნდა იყოს ჩავარდნილი თანხმოვანი (ასეთი შეიძლება ყოფილიყო **ვ**, კნინობითობის **-იკ** სუფიქსის **კ** თანხმოვნითი ნაწილი ან რომელიმე სხვა თანხმოვანი), მაგრამ საფიქრებელია, როგორც კიდეც აღუნიშნავთ (ივ. ჭავთარაძე), აქ **-ი-ო**-ს შორის ჩავარდნილი იყო **ლ** თანხმოვანი, რომელიც **-ილ** ალერსობით სუფიქსს უნდა განკუთვნებოდა“ (ქ. ლომთათიძე).

V. ხარისხის სახელთა წარმომქმნელი აფიქსები.

1. უ—ეს (→ უ—ოს).

* **წყარ-ო**, **მდელ-ო**, **მყუდრ-ო**, **დერ-ო** სახელებში **-ო** მიჩნეულია **-ოვ** სუფიქსისაგან მიღებულად (გ. ბურჭულაძე, 1961).

სპეციალურ ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ ზედსართავი სახელის უფროობითი ხარისხის ფორმები ზმნური წარმოშობისაა. მათი საწარმოებელი პრეფიქსი სასხვისო ქცევის **უ-** ნიშნისაგან მომდინარეობს, ხოლო ამ **უ-**ს წინ მდგომი **ხ-** / **ჰ-** წარმოშობით მესამე ობიექტური პირის თავსართია. ა. შანიძე აღადგენს I-II პირების ფორმებსაც: **მიმჯობნსი, გიმჯობნსი** (ა. შანიძე). ზემო იმერულისა და „ვეფხისტყაოსნის“ **უ-მადლ-ე, უ-ხნ-ე, უ-არ-ე, უ-მართლ-ე...** აგრეთვე, **უ-ფრ-ო-დს, უ-ტკ-ბ-ო-დს** ფორმები („ვტ“), ავტორს ავარაუდებინებს, რომ ხარისხის პირვანდელი სუფიქსია **ე** ან **ო**“ (ა. შანიძე). გ. მაჭავარიანი სუფიქსის **ე** ხმოვანს წყვეტილის **-ე**-ს უკავშირებს, „ხოლო **ხ-უ-ფრ-ო**“-ის ფორმაში წარმოდგენილ **ო** ხმოვანს **ე**-საგან (ან **ა**-საგან) მიღებულად თვლის. „სვანურში ეხლაც ხვდება ერთმანეთს უფროობითი ხარისხი და პირიანი ფორმა, მაგ. **ხ-ო-ჩ-ა** („კარგი“, „უკეთესი“) და **ხ-ოჩ-ა** („სჯობს“) (გ. მაჭავარიანი). **-დს** მაწარმოებელი კი ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია (ა. შანიძე), რომელიც „ხარისხის ფორმაში გადმოვიდა მასთან ნახმარი შესადარებელი სახელიდან“ (თ. ზურაბიშვილი).

უფროობითი ხარისხის მაწარმოებელთა ევოლუცია ასეთია ძვ. ქართულში: **ხუ— მს // ხუ— ეს** და **ჰუ— მს // ჰუ— ეს** (იშვიათად **ხუ-ოდს // ჰუ-ოდს**). საშუალსა და ახალ ქართულში: **უ—ებს, იშვიათად უ—ოს** (თ. ზურაბიშვილი).

2. **მი—ე → მო—ო:**

-ივ. იმნაიშვილმა ოდნაობითი ხარისხის **მო-** თავსართი პირველ ობიექტურ პირს დაუკავშირა: „ასეთ ფორმას ქცევის ნიშნად ბუნებრივად შეესატყვისება **ი**. მაშასადამე, თავიდანვე უნდა გვქონოდა: **მ-ი-თეთრ-ე...** ბაგისმიერი **მ**-ს მეზობლობაში **ი**-ს ქცევა **ო**-დ შეუძლებელი არ უნდა იყოს... **მო-თეთრ-ო** (ივ. იმნაიშვილი). „...სუფიქსი **ო** კი **ე**-საგანაა მიღებული, რაც საშუალსა და ახალ ქართულში მომხდარა“ (ივ. იმნაიშვილი).

ოდნაობითი ხარისხის **მო, წა-** თავსართები ა. შანიძემ სათანადო ზმნისწინებს დაუკავშირა (ა. შანიძე).

VI. კონფიქსები

სუფიქსები	ე	ო	ურ	არ	ევ	ებ
პრეფიქსები						
მე	მე-ე		მე-ურ			
მო	მო-ე	მო-ო	მო-ურ			

სა	სა-ე	სა-ო	სა-ურ	სა-არ		
სი	სი-ე	სი-ო				
ნა			ნა-ურ	ნა-არ	ნა-ევ	ნა-ებ
უ	უ-ე	უ-ო	უ-ურ	უ-არ		

„სადაც ორი აფიქსია გამოყენებული ერთი ფუნქციით, იქ ისტორიულად ორი ფუნქცია უნდა ვივარაუდოთ.

პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოების შემთხვევაში გასარკვევია, რა ეკისრება სუფიქსს, რა როლს ასრულებს პრეფიქსი“ (არნ. ჩიქობავა).

ქართული აგლუტინაციური ტიპის ენაა და ყოველ აფიქსს ერთი ფუნქცია შეიძლება ჰქონდეს.

ზემონაჩვენებ სემანტიკურ ჯგუფში შემავალ კონფიქსებში პრეფიქსი ყველგან საერთოა (მაგ. **სა-ე**, **სა-ო**, **სა-ურ**, **სა-არ**, **სა-** საერთო ელემენტია **სა-** (ე. ი. სემანტიკური ჯგუფისათვის განმსაზღვრელია პრეფიქსის როლი. მაგ.: **სა-** დანიშნულების სახელებისათვის, **მე-** ხელობის, **ნა-** წინა ვითარების, **უ-** უარყოფის...).

ქართველურ ენებში (კერძოდ, ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში) უარყოფის მაჩვენებელია **უ-** პრეფიქსი, რომელიც თ. გამყრელიძესა და გ. მაჭავარიანს უარყოფის **უე** ნაწილაკისაგან მომდინარედ მიაჩნიათ (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი)* განსხვავებული ვითარების მაჩვენებელია სვანური (ვ. თოფურია).

ე. ი. უარყოფით ფორმათა გაანალიზებისას საჭიროა სუფიქსთა როლის კვლევა.

უ-ო, **უ-ურ**, **უ-არ**, **უ-**.

ო- სუფიქსი **ე-**საგან მიღებულად გვესახება სხვა აფიქსთა ანალოგიური სახეცვლილების გათვალისწინების გამო (შდრ. **სა-ე** → **სა-ო**, **უ-ე** → **უ-ო...**), **-არ** მიმღობებში წარმოდგენილ სუფიქსს უკავშირდება, ხოლო **-ურ** სუფიქსის როლში გარკვევა გართულებულია იმის გამოც, რომ იგი თითქმის ყველა კონფიქსში შედის (თავისთავად ეს მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტია!). შდრ.: **მე-თა-ურ-ი**, **უ-თა-ურ-ი**, **სა-თა-ურ-ი...** **სა-ცნა-ურ-ი**, **უ-ცნა-ურ-ი**, **ნა-ცნა-ურ-ი...**

როდესაც დასახელებული კონფიქსით ნაწარმოებ ფუძეებს განვიხილავდით, ვწერდით, რომ **მე-თა-ურ** ფორმაში **მე-ურ** ხელობის აღმნიშვნელია, **უ-თა-ურ-ი** კი **უ-ურ** უქონლობაზე მიუთითებს, **სა-თა-**

* შდრ. ანალოგიური ვითარება ინდოევროპულ ენებში *ne (სრული საფეხური) „არა, არ“, სკრ. na, ლათ. ne(que), ძვ. სლავ. ne, ხეთ. natta ~ *n (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965, 323).

ურ-ში კი **სა—ურ** დანიშნულების გამომხატველია... ეს ახლა, მაგრამ ისტორიულად სხვაგვარი ვითარება უნდა გვექონოდა. მაგ.: წინა ვითარების უძველეს მაწარმოებლად ოდენ **ნა-** უნდა გამოიყოს, ხოლო **-ურ, -ევ-, -არ** კი თვით ფუძის კუთვნილებად მიგვაჩნია: **თვისებისა** (ან წარმომავლობის), **-არ ქონების** (თვისებისა), ხოლო **-ავ**, რომელსაც ზოგჯერ **-ებ** ენაცვლება, **კრებითობის** ფუნქციისა (ა. შანიძე), ამით გასაგები ხდება ოდინდელი შინაარსი წარმოებისა. მაგ. **ნა-ყან-ევ-ი** — არა ყანის, არამედ ყანების (ეს **-ევ // -ებ**-ით გადმოიცა) ადრეულ არსებობას უნდა ნიშნავდეს, **ნა-** სწორედ **წარსულობას, ყოფილობას, გარდასულობას** აღნიშნავს; **ნა-ციხ-არ-ი** = ადგილს, რომელიც ადრე **ციხ-იან-ი** იყო (**არ** ქონების ან თვისების აღმნიშვნელია) და აღარ არის (ციხის გარდასულობას, ყოფილობას **ნა-** მიანიშნებს). ასე რომ, ისტორიულად **ნა—არ, ნა—ევ, ნა—ურ...** კი არ გამოიყოფა წინა ვითარების მაწარმოებლად, არამედ ოდენ **ნა-**, ხოლო **-არ, -ევ, -ურ** თვით საწარმოებელი ფუძის კუთვნილებათ, ოდონდ ეს საწარმოებელი ფუძე თავად წარმოქმნილი ფუძეა (ქონებისა და კრებითობის შინაარსისა).

-ევ სუფიქსი (**მტბევარი**), რომელიც მნიშვნელობით **-ეთ** სუფიქსს უდრის, იგივე ოდენობა უნდა იყოს, რაც **-ევ, -ივ** სუფიქსებს აქვთ, რომლებიც ჭან-მეგრელთა ტომობრივ სახელწოდებებში გვხვდება ბერძნულ-სომხურ საგეოგრაფიო მწერლობაში — ჭან. **-ივ, ლაზ. -ივ...** **-ევ** მაჩვენებელია იმისა, რომ ადგილს ძველად **ტბ-ევ-ი** უნდა ჰქონოდა (ან **ტბ-ებ-ი // ტბ-ევ-ი**), ისტორიულად კი **-ევ (ტბ-ევ-ი)** უფრო ადრინდელი უნდა იყოს, ვიდრე **ტბ-ეთ-ი** (ა. შანიძე).

-არ სახელთა წარმოქმნელ კონფიქსებში იშვიათად დასტურდება: **უ-შიშ-არ-ი, სა-ომ-არ-ი, სა-ბუდ-არ-ი...** როგორც აღნიშნული გვექონდა, იგი ზანურიდან შემოსულია და მის ეკვივალენტად გვევლინება **-ევ** ფორმანტი (ა. შანიძე, ვ. თოფურია). მიმდებარე მაწარმოებელი **-არ** სხვა ოდენობაა: **მ-დევ-არ-ი, სა-ტევ-არ-ი** (ვ. თოფურია). **-არ** სუფიქსი (და აგრეთვე **-ელ**) მიმდებარე აქტიური, პროდუქტიული მაწარმოებლებია (ე. ოსიძე).

ნა—არ წინა ვითარების აღმნიშვნელი კონფიქსის პარალელურად წილობით რიცხვით სახელთა **ნა—ალ** კონფიქსიც გავრცელებულია ძველ ქართულში, ახალში კი შემოგვრჩა ძველი წარმოების რამდენიმე სიტყვა.

-ე სუფიქსი გამოიყოფა კონფიქსებში: **სი—ე, სა—ე** და **მე—ე**. შდრ.: **სა-ყვავილ-ე** და **მე-ყვავილ-ე..** **-ე** სუფიქსის თავდაპირველი სახის წარმოჩენა ჭირს. სავარაუდოა, რომ იგი რომელიმე სონანტით ყო-

ფილიყო წარმოდგენილი. დანიშნულების შინაარსის სახელებში: **სა-ვარძ-ელ-ი**, **სა-ყუდ-ელ-ი**, **სა-ძირკვ-ელ-ი**, **სა-ფუძვ-ელ-ი...** გამოიყოფა **სა-ელ** კონფიქსი. **სა-ქმ-ე**, **უ-ქმ-ე** ტიპისათვის არნ. ჩიქობავა აღადგენს: **სა-ქმ-ელ**, **უ-ქმ-ელ** სუფიქსებს (არნ. ჩიქობავა). ე. ი. **-ე ← -ელ**. „ეს **-ე** სუფიქსი თავდაპირველად თანხმომავნადართული უნდა ყოფილიყო... **სამცხე** ტიპის წარმოებაში, ჩანს, ისეთი თანხმომავნი მოსდევდა, რომელიც ბოლოკიდურად ვერ ძლებდა: ეს თანხმომავნი ან **ნ** უნდა ყოფილიყო, ან **ლ**“ (არნ. ჩიქობავა).

„**-ელ** სუფიქსის პირვანდელი დანიშნულება სახელის ფუძის წარმოება უნდა ყოფილიყო“ (ა. არაბული).

სა-ელ მომავალი დროის გნებითი გვარის მიმღეობის მაწარმოებელია: **სა-კვეთ-ელ-ი**, **სა-კიდ-ელ-ი**, **სა-ლხინებ-ელ-ი...** მაგრამ ცნობილია, რომ სახელზმნური აფიქსები წარმოშობით სახელის საწარმოებელი აფიქსებია: „მიმღეობათა წარმოებისას სახელის ფუძის დეტერმინანტთა გამოყენება სავსებით ბუნებრივია: აქ სახელის წარმოებასთან გვაქვს საქმე, სახელი უნდა მივიღოთ ზმნისაგან და სახელის ფუძის საწარმოებელი აფიქსი უნდა იქნეს ბუნებრივად გამოყენებული“ (არნ. ჩიქობავა).

მიმღეობა მონოგრაფიულად არის შესწავლილი ე. ოსიძის მიერ. ავტორის მიერ მიმღეობათა მაწარმოებელ კონფიქსებში პრეფიქსებად გამოყოფილი **მ-** (**ა, ე, ი**, ხმოვნებით), **სა-**, **-ნა // -ნე** (და უარყოფით მიმღეობათა **უ-**), აგრეთვე საწყისის მაწარმოებელი **სი-** (ე. ოსიძე) იგივე ოდენობებია, რაც სახელთა წარმომქმნელად არის გამოყენებული (იხ. სქემა 2). ასევე სუფიქსები: **-ელ**, **-არ**, **-ურ**, **-ალ**, **-ედ**, **-ევ** (**-ე → -ო**) სახელთა წარმომქმნელიც არის, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ განაწილების მხრივ ისინი სხვადასხვა სურათს გვიჩვენებენ: სახელებში **-ურ**, **-ელ**, **-ედ**, **-ევ** უფრო გავრცელებული და მოქმედია, მიმღეობებში კი **-ელ**, **-არ**, **ილ** (ე. ოსიძე). ეს კი გვავარაუდებინებს შემდეგს: იმის გამო, რომ ზმნურ ფუძეთაგან სახელების საწარმოებლად ისევ სახელური დერივატები იქნა გამოყენებული, ხოლო მიმღეობური ფორმების სიმრავლემ ამ კატეგორიის შემდგომი სრულყოფა გამოიწვია, საჭირო გახდა გამიჯნულიყო სახელური ფორმები სახელზმნურისაგან. ეს ძირითადად აფიქსთა ფონეტიკური სახეცვლილებითა და როლის განსაზღვრით მოხერხდა. **სა-ელ** კონფიქსი, რომელიც დანიშნულების სახელთა მაწარმოებელი გახდა: **სა-ძიებ-ელ-ი**, **სა-ნატრ-ელ-ი...** ხოლო **სა-ე(-ლ)** თანხმომავნის გარეშე წარმოდგენილი **-ელ** დანიშნულების სახელთა ჯგუფისათვის იქნა გამოყენებული: **სა-ყვავილ-ე**, **სა-ქვაბ-ე...**

ასევე **სა—არ** მიმღეობის მაწარმოებელი გახდა, **სა—ურ** დანიშნულების სახელებისა: **სა-თხოვ-არ-ი, სა-კვნეს-არ-ი, სა-კურთხ-არ-ი** (სპეც. გრადუსებად დაყოფილი ნახევარწრე კუთხეების გასაზომად, ტრანსპორტირი), **სა-კვამლ-ურ-ი, სა-ბარგ-ულ-ი, სა-კვებ-ურ-ი** (სპეც. ჭურჭელი, რომლითაც პირუტყვს საკვებს აძლევენ). **სა—არ** სახელურ ფუძეს დაერთვის **სა—ურ** — სახელზმნურს, ამიტომ გამიჯვნა ჭირს.

შედარებისათვის წარმოვიდგინოთ სახელზმნურ მაწარმოებელთა ცხრილს.

სუფ.	მ	მა	მე	მო	ნა	ს	სა	სი	უ
პრეფ.									
ა						ს-ა			
ელ	მ-ელ	მა-ელ					სა-ელ		უ-ელ
ულ								სი-ულ	
ილ								სი-ლ	
ალ				მო-ალ					
არ	მ-არ								
არე	მ-არე								
ედ				მო-ედ					

ის ფაქტი, რომ სახელისაგან ნაწარმოები სახელისა და ზმნისაგან ნაწარმოები სახელის გამიჯვნა ხშირად გაძნელებულია, იმით აიხსნება, რომ შინაარსეულად ისინი ერთი და იგივე ოდენობები არიან. შდრ.: **სა-წვიმ-არ-ი — სა-წვიმ-ურ-ი — სა-წვიმ-ი / ო...**

ქართულში ძლიერია მიმღეობათა გასუბსტანტივების პროცესი, საკმარისია, მიმღეობას ჩამოშორდეს ზმნისწინი, რომ იგი მაშინვე სახელად იქცევა. მიმღეობათა გაქვავებისათვის (სახელად ქცევას ვგულისხმობთ) ხელი უნდა შეეწყოს იმ გარემოებასაც, რომ მიმღეობაში, ისევე როგორც სახელებში ერთი და იმავე წარმოშობის პრეფიქსები გვაქვს.

ამგვარ სურათს გვიჩვენებს სხვა ჯგუფებიც. მაგ.: **ხელობის** სახელები და **მოქმედებითი** გვარის მიმღეობები: **მო-ნადირ-ე, მო-ფარფატ-ე** და **მ-ქსოველ-ი...** ფუნქციურადაც და წარმოებითაც დიდ სიახლოვეს გვიჩვენებს. წინა ვითარებისა და ნამყო დროის ვნებითი გვარის მიმღეობათა ფორმები: **ნა-ბუღ-არ-ი, ნა-დარბაზ-ევი, ნა-დავლ-ი, ნა-ფეხ-ურ-ი, ნა-გალობ-არ-ი, ნა-გულვე-ები, ნა-ვარაუდ-ევი, ნა-დნობ-ი, ნა-ზღვ-ურ-ი, ნა-ზრდ-ულ-ი...**

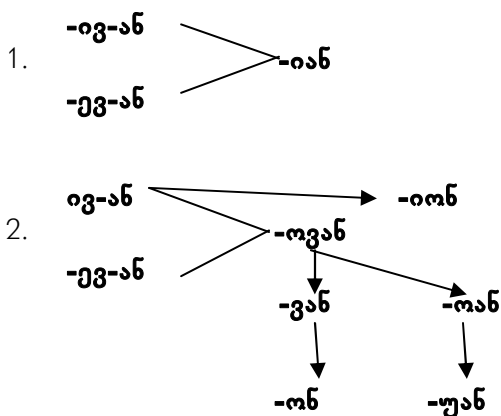
უქონლობის სახელები და უარყოფითი მიმღეობები: **უ-ანგარ-ო, უ-ენ-ო, უ-ემმაკ-ო...** **უ-არმყოფ-ელ-ი, უ-ბერებ-ელ-ი...** მაგრამ: **უ-ეჭვ-ო // უ-ეჭვ-ელ-ი.**

აბსტრაქტული სახელები: **სი-ლამაზ-ე**, **სი-მშვიდ-ე** და საწყისები: **სი-ყვარ-ულ-ი**, **სი-რბ-ილ-ი...**

ე. ი. სახელური და სახელზმნური მაწარმოებლები ერთი და იგივე ოდენობებია. სახელთა წარმომქმნელი აფიქსები ენამ ზმნური ფუძეებისაგან სახელთა საწარმოებლად გამოიყენა. მიმღეობის კატეგორიის სრულყოფის შედეგად გაიმიჯნა სახელური და სახელზმნური მაწარმოებლები. ერთი მხრივ: **სა—ელ**, **სა—არ**; მეორე მხრივ: **სა—ე**, **სა—ურ**.

მას შემდეგ, რაც შეიქმნა გარკვეული ყალიბი, ენას შესაძლებლობა მიეცა ამის მიხედვით ეწარმოებინა ახალი სახელები. ამის საუკეთესო მაგალითია: **სი-ე** → **სი-ო**, **სა-ე** → **სა-ო**, აგრეთვე: **-ება** → **-ობა**, **-ოვან** → **-იონ** → **-ონ**.

დასკვნები: 1. **მქონებლობის, წარმომავლობის, აბსტრაქტულ და გეოგრაფიულ** სახელთა მაწარმოებლებში ძირითად ელემენტებად გამოიყოფა **-ან // -ენ, -ერ // -ელ, -ედ // -ებ**, რომლებიც ფუძისეულ ან წინამავალ **აჟ. ეჟ, იჟ** ფორმანტებთან შერწყმით გვაძლევენ ფონეტიკურად სახეცვლილ აფიქსებს.

3. **-ოს-ან** ფუძის **ო** ხმ. + ნათ. ბრ. **ის + ან**
4. **-ერ** [-ივ-ერ → **-ურ** [-ივ-ურ → **ი-ურ**
5. **-ელ** [-ივ-ელ → **-ულ** [-ევ-ულ → **ე-ულ**
6. **-ედ** → **-ეთ**
7. **-ებ^ლ-ა** → **-ობა**
8. **-ებ^ლ** → **-ევ**
9. **-ებ^ლ** → **-ობ** → **-ო**

2. დანიშნულების, წინა ვითარების, უქონლობის, ხელობისა და აბსტრაქტული სახელები კონფიქსით იწარმოება.

როგორც ვარაუდობენ, კონფიქსების ელემენტები სხვადასხვა ფუნქციას ასრულებენ (არნ. ჩიქობავა). ისტორიულად წინა ვითარების აღსანიშნავად ოდენ **ნა-** გამოიყოფა, ხოლო **-ურ, -ევ, -არ** თვით ფუძის კუთვნილებაა. თავის მხრივ, ეს საწარმოებელი ფუძე წარმოქმნილია, ოდონდ განსხვავებული შინაარსისაა.

-ე სუფიქსი **-ელ-**ს ადგვადგენინებს სუფიქსური მორფემის მოდელის მიხედვით (არნ. ჩიქობავა, თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი), **-ო** კი სხვა აფიქსთა შორის მეორეულია და იგი **ე-**საგან მიღებულად ისახება (ე. ოსიძე).

მას შემდეგ, რაც ეს ფორმანტები დამოუკიდებელ აფიქსად (კონფიქსად) გააზრიანდა, მან ახალი ფუნქცია შეიძინა და სხვა ფუძეებთანაც იქნა გადატანილი.

IV. 1.15. წარმომქმნელ აფიქსთა ფუნქციები. დერივაციული აფიქსები არაერთგვაროვანი არიან. მაგ., ქონების სახელთა ჯგუფში შემავალი აფიქსები პარალელურად წარმომავლობის, თვისების, მსგავსების, მცენარეთა კრებულისა და პროფესიის აღმნიშვნელია; ასევე, აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებლები ზოგჯერ თვისებასა და კრებითობაზედაც მიუთითებენ და ა. შ. აფიქსთა ამ თვისების — მრავალფუნქციანობის გამოსავლენად ანბანის რიგზე წარმოვადგენთ მაწარმოებლებს და ვაჩვენებთ მათ ფუნქციებს შესაბამისი საილუსტრაციო მასალითურთ.

1. **-ა:** 1. კ ნ ი ნ ო ბ ი თ ო ბ ა : აზნაურ-ა, ბიჭ-ა, ბეჟან-ა...
 2. ქ ო ნ ე ბ ა : ულვაშ-ა, კაუჭ-ა, პერანგ-ა...
 3. თ ვ ი ს ე ბ ა : ბარბაც-ა, ზოზინ-ა...
 4. მ ს გ ა ვ ს ე ბ ა , ისარ-ა, ქერ-ა, ვარდკანაფ-ა...
2. **-ად:** 1. თ ვ ი ს ე ბ ა : აალებადი, ფი-ლად-ი...
3. **-აკ:** 1. კ ნ ი ნ ო ბ ი თ ო ბ ა : ბაგირ-აკ-ი, გორ-აკ-ი...
4. **-აჭ:** 1. კ ნ ი ნ ო ბ ი თ ო ბ ა : გორგოლ-აჭ-ი...
5. **-გან:** 1. წ ა რ მ ო მ ა ვ ლ ო ბ ა : კაც-თ-ა-გან-ი...
6. **-გვარ-ი:** 1. თ ვ ი ს ე ბ ა - მ ს გ ა ვ ს ე ბ ა : ამ-გვარ-ი, შვიდ-გვარ-ი...
7. **გზის-ი:** 1. ჯ ე რ ა დ ო ბ ა : ხუთ-გზის-ი, მრავალ-გზის-ი...
8. **-დელ:** 1. რ ო დ ი ნ დ ე ლ ო ბ ა - წ ა რ მ ო მ ა ვ ლ ო ბ ა - ს ა დ ა უ რ ო ბ ა :
 დილა-ნ-დელ-ი...
9. **-ება:** 1. ა ბ ს ტ რ ა ქ ტ უ ლ ო ბ ა : ძლიერ-ება...

10. **-ებრ/ →-ებურ:** 1. მსგავსება: ბადის-ებრ-ი...
2. მცენარეთა კრებული: ბაიას-ებრ-ნი-ი...
11. **-ედ:** 1. ქონება: გან-ედ-ი, უჯრ-ედ-ი...
12. **-ეთ:** 1. გეოგრაფიული სახელი: ალბან-ეთ-ი, კახ-ეთ-ი...
13. **-ელ:** 1. ადამიანთა წარმომავლობა-სადაურობა: ქალაქ-ელ-ი...
2. მიმდევრობა: ლენინ-ელ-ი, ეპიკურ-ელ-ი...
14. **-ეულ:** 1. კუთვნილება-წარმომავლობა: დედ-ის-ეულ-ი...
2. კრებითობა: სნ-ეულ-ი, ფას-ეულ-ი, ვრც-ეულ-ი...
15. **-თანა:** 1. მსგავსება: ამის-თანა...
16. **-იან:** 1. ქონება: ჟანგ-იან-ი, ენამზ-იან-ი...
2. წარმომავლობა: ოთარა-ან-თ-ი...
3. მცენარეთა კრებული: თხილ-იან-ი..
17. **-იერ:** 1. ქონება: ლმობ-იერ-ი, ნივთ-იერ-ი...
2. წარმომავლობა-სადაურობა: დასაბამ-იერ-ი...
18. **-ივ:** 1. თვისება: ერთმხრ-ივ-ი, განუწყვეტლ-ივ-ი...
19. **-ით:** 1. თვისება: გრეხ-ით-ი, მიმოხილვ-ით-ი...
20. **-იკ-ა/ო:** 1. კნინობითობა: ცუგრ-იკ-ა, დედ-იკ-ო...
21. **-ილ-(ო):** 1. კნინობითობა: მამ-ილ-ო...
22. **-იონ:** 1. წარმომავლობა-სადაურობა: არხოტ-იონ-ი...
2. კრებითობა: მაყრ-იონ-ი, დროშ-იონ-ი...
3. პროფესია: ჯვარ-იონ-ი...
23. **-ის:** 1. თვისება: ჯაგრ-ის-ი...
24. **-იურ:** 1. წარმომავლობა-სადაურობა: ქვეყნ-იურ-ი...
2. თვისება: მზ-იურ-ი...
3. მსგავსება: წრ-იულ-ი...
25. **-იც-(ა):** 1. კნინობითობა: გორ-იც-ა...
26. **-იჭ:** 1. კნინობითობა: კობ-იჭ-ი...
27. **-კეც:** 1. ჯერადობა: მრავალ-კეც-ი...
28. **-მაგ:** 1. ჯერადობა: შვიდ-მაგ-ი...
29. **მე-ე:** 1. პროფესია: მე-დილეგ-ე, მე-ფოლად-ე...
2. რიგობითი სახელი: მე-ხუთ-ე...
30. **მე-ედ:** 1. წილობითის სახელი: მე-ხუთ-ედ-ი...
31. **მე-ურ/ულ:** 1. პროფესია: მე-ბად-ურ-ი, მე-გზ-ურ-ი...
32. **მიერ-ი:** 1. თვისება: ნების-მიერ-ი...
2. წარმომავლობა: ხორხის-მიერ-ი...
33. **(ა)-მდელ:** 1. წინა დროინდელი: სკოლა-მდელ-ი...

34. **მო—ე**: 1. პროფესია: მო-ადგილ-ე...
35. **მო—ო**: 1. ოდნაობითი ხარისხი: მო-თეთრ-ო...
36. **ნა-** 1. წინა ვითარება: ნა-ზამთრ-ი, ნა-ზოლ-ი...
37. **ნა—არ/ალ**: 1. წინა ვითარება: ნა-ყამირ-ალ-ი...
38. **ნა—ალ** 1. წილობითი რიცხვითი სახელი: ნა-ათ-ალ-ი...
39. **-ნარ**: 1. მცენარეთა კრებული: წაბლ-ნარ-ი...
40. **ნა—ევ (ნა—ებ)**: 1. წინა ვითარება: ნა-აბანო-ებ-ი...
41. **-ნაირ**: 1. მსგავსება: ისეთ-ნაირ-ი...
42. **ნა—ურ/ულ**: 1. წინავითარება: ნა-გვერდ-ულ-ი, ნა-ფეხ-ურ-ი...
43. **-ო**: 1. ადგილი: გვერდო, ფლატ-ო...
44. **-ობ**: 1. ადგილი: ბეგ-ობ-ი...
45. **-ობა**: 1. აბსტრაქტულობა: ა) თვისების აღმნიშვნელ სახელებში: ვერაგ-ობა...
ბ) დროის აღმნიშვნელ სახელებში: გიორგ-ობა...
2. კრებითობა: ქართველ-ობა...
46. **-ოდე**: 1. მიახლოებითი ოდენობა: ხუთი-ოდე...
47. **-ოდენ-ი**: 1. ზომა-ოდენობა: ზღვის-ოდენ-ი...
48. **-ოვან**: 1. ქონება: წახნაგ-ოვან-ი...
2. თვისება: ხავერდ-ოვან-ი...
3. მცენარეთა სახეობა, ჯიში: რთულყვავილ-ოვან-ი...
49. **-ოსან**: 1. ქონება: კალმ-ოსან-ი...
2. პროფესია: ზღვა-ოსან-ი...
3. მიმდევრობა: ჯვარ-ოსან-ი...
4. მცენარეთა და ცხოველთა სახეობა, ჯიში: ჩლიქ-ოსან-ი, ფირფიტ-ოსან-ი...
50. **სა-**: 1. დანიშნულება-განკუთვნიება: სა-სწორ-ი, სა-მრავლ-ი...
51. **სა—ე**: 1. დანიშნულება-განკუთვნიება: სა-მკლავ-ე...
52. **სა—ეთ**: 1. გეოგრაფიული სახელები: სა-ფრანგ-ეთ-ი...
53. **სა—ო**: 1. დანიშნულება-განკუთვნიება: სა-კბილ-ო...
2. თვისება: სა-პოლემიკ-ო...
54. **სა—ურ**: 1. დანიშნულება-განკუთვნიება: სა-გვერდ-ულ-ი...
55. **სი—ე (→სი—ო)**: 1. აბსტრაქტულობა: სი-ამ-ე...
56. **უ-**: 1. უქონლობა: უ-რიცხვ-ი...
57. **უ—ეს (უ—ოს)**: 1. უფროობითი ხარისხი: უ-დიდ-ეს-ი...
58. **-უკ-ა // →უა**: 1. კნინობითობა: ბებრ-უკ-ა, ბიჭ-უა...
59. **-უნ-ა**: 1. კნინობითობა: ბიჭ-უნ-ა...

- 60. **უ—ო:** 1. უქონლობა: უ-საბამ-ო, უ-მანკ-ო...
- 61. **უ—ურ:** 1. უქონლობა: უ-პირ-ულ-ი, უ-ბედ-ურ-ი...
- 62. **-ურ:** 1. ნივთის წარმომავლობა-სადაურობა: ფშა-ურ-ი...
2. თვისება: ბრიყვ-ულ-ი...
3. კუთვნილება-წარმომავლობა: გოგოლა-ურ-ი...
- 63. **-უც:** 1. კნინობითობა: კეკლ-უც-ი, ბებრ-უც-უნ-ა...
- 64. **-უჭ-(ა):** 1. კნინობითობა: გლენ-უჭ-ა...
- 65. **-ფერ-ი:** 1. მსგავსება: ჩემ-ფერ-ი...
- 66. **წა—ო:** 1. ოდნაობითი ხარისხი: წა-წითალ-ო...
- 67. **-ჯერ-ი:** 1. ჯერადობა: ათ-ჯერ-ი...

IV. 1.16. მაწარმოებელ ელემენტთა განაწილებისათვის კონფიქსით წარმოქმნილ სახელებში. ახალ ლექსიკურ ერთეულთა წარმოსაქმნელად ენას მრავალი საინტერესო საშუალება მოეპოვება. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია აფიქსური სიტყვაწარმოება.

ქართულ ენაში ახალ სიტყვათა საწარმოებლად გამოიყენება: პრეფიქსები (იშვითად), სუფიქსები და პრეფიქს-სუფიქსები (კონფიქსები).

დანიშნულების, უქონლობის, წინა ვითარების, ხელობისა და აბსტრაქტული სახელები კონფიქსებით იწარმოება.

- უქონლობა: **უ—ო, უ—ურ, უ—არ;**
- დანიშნულება: **სა—ო, სა—ე, სა—ურ, სა—არ;**
- წინა ვითარება: **ნა—არ, ნა—ეგ, ნა—ურ;**
- ხელობა: **მე—ე, მე—ურ, მო—ე;**
- აბსტრაქტულობა: **სი—ე (სი—ო).**

ზემოდასახელებულ კონფიქსებში პრეფიქსი ყველგან საერთოა (გამონაკლისია მხოლოდ ხელობის მაწარმოებელი **მო—ე**, რომელიც მიმღებური წარმოებისაა, **-ო, -ე, -ურ** სუფიქსები კი მეორდება სხვადასხვა ქვეჯგუფში).

კონფიქსებში შემავალი ელემენტების ურთიერთშეთანხმება გამოსახება სქემით:

პრეფ. სუფ.	ე	ო	ურ	არ	ებ	ეგ
მე	მე—ე		მე—ურ			
მო	მო—ე	მო—ო	მო—ურ			
სა	სა—ე	სა—ო	სა—ურ	სა—არ		

სი	სი—ე	სი—ო				
ნა			ნა—ურ	ნა—არ	ნა—ებ	ნა—ევ
უ		უ—ო	უ—ურ	უ—არ		

სახელის ფუძის აგებულების კვლევისას არნ. ჩიქობავამ ყურადღება გაამახვილა კონფიქსთა ელემენტებზე: „სადაც ორი აფიქსია გამოყენებული ერთი ფუნქციით, იქ ისტორიულად ორი ფუნქცია უნდა ვივარაუდოთ... პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოების შემთხვევაში გასარკვევია რა ეკისრება სუფიქსს, რა როლს ასრულებს პრეფიქსი“ (არნ. ჩიქობავა).

კონფიქსებით ნაწარმოები სახელების განხილვისას ყურადღებას პრეფიქსს მივაპყრობთ და განვსაზღვრავთ ფუნქციებს: **მე-თავ-ურ** ფორმაში **მე—ურ** ხელობის აღმნიშვნელია, **უ-თა-ურ-ში უ—ურ** უქონლობაზე მიუთითებს, **სა-თავ-ურ-ში კი სა—ურ** დანიშნულების გამომხატველია. ბუნებრივია, ეს ახლა ასეა, მაგრამ ისტორიულად სხვაგვარი ვითარება უნდა გვქონოდა. ასე რომ, ისტორიულად **უ-, სა-, ნა-, მე-** პრეფიქსები მიიჩნევა უარყოფით, დანიშნულების, წინა ვითარებისა და ხელობის შინაარსის სახელთა მაწარმოებლად, ხოლო **-ო, -ე, -ურ** სუფიქსები თვით საწარმოებელი ფუძის კუთვნილებაა, ოღონდ ეს ფუძე თავად წარმოქმნილია და თავდაპირველად სხვა ფუნქციის გამომხატველი უნდა ყოფილიყო. მას შემდეგ, რაც ეს ფორმანტები დამოუკიდებელ კონფიქსებად გააზრიანდა, ახალი ფუნქციით დაიტვირთა და სხვა ფუძეებთანაც იქნა გადატანილი.

უქონლობის შინაარსის გადმოსაცემად ქართულში გამოიყენება: **უ—ო, უ—ურ, უ—არ** და **უ-** აფიქსები. ამათგან ყველაზე გავრცელებულია **უ—ო** აფიქსიანი მოდელი, რომლითაც იწარმოება ქართული და უცხო წარმომავლობის ერთ, ორ და მრავალმარცვლიანი ფუძეები: **უ-საბაბ-ო, უ-ფესვებ-ო, უ-მეტნაკლებ-ო, უ-ლამაზ-ო, უ-ჩემ-ო...** **უ—ო** დაერთვის ნებისმიერ ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეს: **უ-ბინა-ო, უ-ტყე-ო, უ-დრო-ო, უ-ტყვი-ო, უ-თუ-ო...** ფუძის ბოლოკიდურად დასტურდება ყველა თანხმოვანი **ჰ**-ს გარდა.

უ—ურ კონფიქსი მხოლოდ ქართული წარმოშობის (ან ქართულში ძველთაგანვე შესისხლხორცებულ) ერთმარცვლიან ძირებს დაერთვის: **უ-წვერ-ულ-ი, უ-თავ-ურ-ი, უ-წიგნ-ურ-ი...** იგი აწარმოებს მხოლოდ **ა** და **ე** ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებს: **უ-ხვა-ურ-ი, უ-დღე-ურ-ი...** ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვანთაგან ხშირია **რ, მ, ს**, იშვიათი — **დ, ზ, თ, ლ, ნ...** **უ—ურ** ვერ აწარმოებს უცხო წარმომავლობის სახელებს.

უქონლობა ოდენბრეფიქსითაც გადმოიცემა ქართულში: *უ-ცნობ-ი, უ-რცხვ-ი, უ-ბირ-ი, უ-გბილ-ი, უ-ზვ-ი, უ-კუნ-ი, უ-კადრ-ი, უ-ღრან-ი, უ-ქმ-ი, უ-ტყვ-ი...*

ძალზე მცირეა **უ—არ** კონფიქსიანი უქონლობის სახელები: *უ-ეც-არ-ი, უ-შიშ-არ-ი, უ-მეც-არ-ი, უ-ტყუ-არ-ი, უ-წყინ-არ-ი...*

დანიშნულების სახელები იწარმოება **სა—ო, სა—ე, სა—ურ**, და **სა-** აფიქსებით, რომელთა საერთო თავსართი გ. ახვლედიანს მყოფად-თა საერთო მაწარმოებლად მიაჩნია...

დანიშნულების სახელთა მაწარმოებლებში ყველაზე აქტიურია **სა—ო** კონფიქსი. იგი დაერთვის თითქმის ყველა მეტყველების ნაწილს: არსებითს (*სა-გვირაბ-ო*), ზედსართავს (*სა-აშკარა-ო*), რიცხვითს (*სა-ერთ-ო*), ნაცვალსახელს (*სა-ჩემ-ო*), ზმნისართს (*სა-გარე-ო*), თანდებულს (*სა-თანა-ო*), ნაწილაკს (*სა-თუ-ო*), *სახელზმნას (სა-ძიებ-ო, სა-მლოცველ-ო)*, ნაწარმოებ სახელს (*სა-ნედლ-ეულ-ო*), რთულფუძიან სახელს (*სა-ექსპლუატაცი-ო*)...

სა—ო დაერთვის ნებისმიერ ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეს: *სა-კვირა-ო, სა-გარე-ო, სა-თუ-ო, სა-იქი-ო, სა-კოორდინაცი-ო, სა-ბოლო-ო...* ფუძის ბოლოკიდურად დასტურდება ყველა თანხმოვანი **ჰ**-ს გარდა. საწარმოებელი ფუძე კი შეიძლება იყოს ერთი-, ორ-, სამ-, ოთხ- და მეტმარცვლიანი.

სა—ე კონფიქსი ძირითადად არსებითთაგან აწარმოებს დანიშნულების და განკუთვნიების შინაარსის სახელებს: *სა-ქვაბ-ე, სა-ნერგ-ე, სა-თით-ე, სა-ყავ-ე, სა-მერცხლ-ე, სა-თუთუნ-ე...* იშვიათად დაერთვის ზედსართავებსა და სახელზმნებს: *სა-წმინდ-ე, სა-ტიალ-ე, სა-სიკვდილ-ე, სა-ნაყინ-ე...* იგი დაერთვის ქართული წარმოშობის (ან ქართულში ძველთაგანვე შესისხლბორცებულ) ერთ ან ორმარცვლიან სახელებს. ძალზე იშვიათია რთულ ფუძეზე, ნაწარმოებსა და უცხო წარმომავლობის სახელებზე მისი დართვის შემთხვევები (*სა-ქინძისთავ-ე, სა-მარცვლ-ეულ-ე*)...

სა—ურ კონფიქსი აწარმოებს მხოლოდ ერთმარცვლიან ქართულ ფუძეებს: *სა-ბად-ურ-ი, სა-ამ-ურ-ი, სა-ზურგ-ულ-ი, სა-თვალ-ურ-ი, სა-მაჯ-ურ-ი...* ხმოვანთაგან კი მხოლოდ **ა** და **ე** ხმოვნებზე დაბოლოებულებს: *სა-გზა-ურ-ი, სა-მზე-ურ-ი...*

სა—ურ კონფიქსი არ დაერთვის უცხო წარმომავლობის სახელებს.

სა—ურ მაწარმოებელთან დანიშნულების სახელთა უმრავლესობა გაარსებითებულია: *სა-გზ-ურ-ი, სა-დვ-ურ-ი, სა-თა-ურ-ი, სა-თბ-ურ-ი, სა-ლაშ-ურ-ი, სა-რთ-ულ-ი, სა-რჩ-ულ-ი...*

სა—ურ კონფიქსიანია ქართულ ენაში დანიშნულების გამომხატველი სახელები: *სა-თეს-ურ-ი*, *სა-თვალ-ურ-ი*, *სა-თოფ-ურ-ი*, *სა-მკერდ-ულ-ი*, *სა-ფეხ-ურ-ი*...

დანიშნულების სახელთა მაწარმოებლებს შორის **სა—არ** კონფიქსსაც ასახელებენ: *სა-ბუღ-არ-ი*, *სა-გუბ-არ-ი*, *სა-ყდ-არ-ი*, *სა-ჩუქ-არ-ი*...

თანამედროვე ქართულში შეიმჩნევა ტენდენცია, რომ ოდენბრეფიქსით გამოიხატოს დანიშნულება-განკუთვნება: *სა-კინძ-ი*, *სა-მრავლ-ი*, *სა-სწორ-ი*, *სა-შიშ-ი*, *სა-ზეთ-ი* (შდრ. *სა-ზეთ-ურ-ი*), *სა-წვეთ-ი* (შდრ. *სა-წვეთ-ურ-ი*). ოდენბრეფიქსული ფორმების გააქტიურებას ხელი შეუწყო სპეციალური ტერმინების შექმნის საჭიროებამაც: *სა-მარჯვ-ი*, *სა-მყარ-ი*, *სა-რიგ-ი*, *სა-ქარ-ი*, *სა-შორ-ი*...

წინავითარების სახელთა მაწარმოებელ კონფიქსებში **ნა—არ** (**ნა—ალ**), **ნა—ევ** (**ნა—ებ**), **ნა—ურ**, **ნა-** საერთო ელემენტია თავსართი **ნა-**, რომელიც ნამყოფობასა და გარდასულობაზე მიუთითებს. ამათგან ყველაზე მოქმედია **ნა—არ** და **ნა—ევ**. ისინი უმთავრესად არსებით სახელებსა და სახელზმნებს დაერთვიან: *ნა-საყდრ-ალ-ი*, *ნა-ღვინ-ევ-ი*, *ნა-გვიან-ევ-ი*... **ნა—არ** და **ნა—ევ** კონფიქსები აწარმოებს ქართული წარმოშობის (ან ქართულში ძველთაგანვე შესისხლხორცებულ) სახელებს. იშვიათად ნაწარმოებ ფუძეებს: *ნა-ჭა-ობ-არ-ი*, *ნა-მო-სა-მსახ-ურ-ევ-ი*... უცხო სიტყვათაგან ყოფილობის აღსანიშნავად ენა აღწერით წარმოებას მიმართავს: ყოფილი რექტორი (*ნა-რექტორ-ალ-ის* ნაცვლად)... თუმცა არის ტენდენცია ორგანული წარმოების ფორმებით შეიცვალოს ზემოდასახელებული სახელები. *ნა-მინისტრ-ალ-ი*, *ნა-ჩინოვნიკ-არ-ი*...

ნა—არ და **ნა—ევ** კონფიქსების ფუძეებთან განაწილების თვალსაზრისით რაიმე კანონზომიერების დადგენა ძნელდება. ხშირად ერთ ფუძესთან ერთი კონფიქსია დამკვიდრებული, მეორესთან — მეორე: *ნა-კბილ-არ-ი*, მაგრამ *ნა-კვალ-ევ-ი*... არაიშვიათია შემთხვევა, როდესაც ერთი ფუძე თანაბრად იგუებს ორსავე მაწარმოებელს: *ნა-ზამთრ-ალ-ი* — *ნა-ზამთრ-ევ-ი*... სხვაობის თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ **ნა—ევ** აწარმოებს წინა ვითარების სახელებს დროის აღმნიშვნელ სიტყვათაგან და ზმნისართათაგან: *ნა-ახალწლ-ევ-ი*, *ნა-გვიან-ევ-ი*... საყურადღებოა ისიც, რომ იგი დაერთვის **ა** და **ე** ხმოვნებზე დასრულებულ ფუძეებს და იწვევს ფუძისეული ხმოვნის რედუქციას: *ნა-კაბ-ევ-ი*, *ნა-ადრ-ევ-ი*... (გამონაკლისია მხოლოდ ერთადერთი **ო** ხმოვანფუძიანი სახელი: *ნა-აბანო-ევ-ი*). **ნა—არ** დაერთვის ნებისმიერ ხმოვანზე დასრულებულ ფუძეს: *ნა-ბავ-არ-ი*, *ნა-გუბ-არ-ი*, *ნა-რტო-ალ-ი*, *ნა-ბუ-არ-ი*; ფუძისა და სუფიქ-

სის ხმოვნებს შორის არაიშვიათად ჩნდება **გ** ხმოვანთგამყარი: *ნა-ბინა-გ-არ-ი...*

წინავითარება იშვიათად **ნა—ურ** კონფიქსითაც გადმოიცემა: *ნა-გ ზა-ურ-ი, ნა-კიდ-ურ-ი, ნა-ფეხ-ურ-ი, ნა-წიბ-ურ-ი...*

წინავითარების სახელები ოდენ **ნა** პრეფიქსითაც იწარმოება: *ნა-დავლ-ი, ნა-კბილ-ი, ნა-პირ-ი...* ამ სახელთა ერთი ნაწილი გაარსებულია: *ნაწილი, ნაერთი, სახერხი, ნაცარი...* ოდენპრეფიქსით ნაწარმოები ფორმები ტერმინთა საწარმოებლად გამოიყენეს, განსაკუთრებით გახშირდა **ნა-** მაწარმოებლიანი სპეციალური და ტექნიკური ტერმინები: *ნა-ხვეწ-ი, ნა-მხარ-ი, ნა-ბოლ-ი, ნა-ზურგ-ი, ნა-ჯერ-ი...*

პროფესიის (მოსაქმეობისა და ხელობის) სახელები იწარმოება: **მე—ე, მე—ურ** და **მო—ე** კონფიქსებით.

ხელობის სახელები სულიერი საგნის აღმნიშვნელი არსებითები არიან: *მე-გვირაბ-ე, მე-სვე-ურ-ი, მო-ნადირ-ე...* **მე—ე** მაწარმოებლიანი ხელობის სახელები ძირითადად არსებითთაგან იწარმოება: *მე-ჯოგ-ე...* იშვიათად კი: ზედსართავის (*მე-უმრავლეს-ე*), ზმნისართის (*მე-წინავე-ე*), სახელზმნისაგან (*მე-მარხულ-ე*)...

მე—ე დაერთვის როგორც ქართულ, ისე უცხო წარმომავლობის სახელებსაც: *მე-იგავ-ე, მე-სკრეპერ-ე, მე-ლინოტიპ-ე...* ფუძის ბოლოკიდურად კი შესაძლებელია ნებისმიერი ხმოვანი და თანხმოვანი (**ჰ**-ს გარდა): *მე-ნღარ-ე, მე-კალო-ე, მე-პაი-ე, მე-რუ-ე...* **ა, ე, ო** ხმოვნებზე დაბოლოებულ სახელსა და სუფიქსს შორის იშვიათად ჩნდება **გ** ხმოვანთგამყარი: *მე-წინა-ვე, მე-რძე-ვე...*

მე-მღარო-ე, მე-ტრანსპორტ-ე ფორმათა პარალელურად არსებობს **-ელ** მაწარმოებლიანი შესაბამისი მნიშვნელობის სახელები: *მღარო-ელ-ი, ტრანსპორტ-ელ-ი*; შეიმჩნევა უცხოაფიქსიანი პროფესიის სახელების გაქართულების ფაქტებიც: *მე-მოდელ-ე (მოდელიერის ნაცვლად), მე-ლინოტიპ-ე (ლინოტიპისტის ნაცვლად).*

მე—ურ კონფიქსიანი ხელობის სახელები შედარებით იშვიათია: *მე-ბად-ურ-ი, მე-გ ზ-ურ-ი, მე-თოფ-ურ-ი...* **მე—ურ** ძირითადად არსებითთაგან აწარმოებს ხელობის სახელებს: *მე-დღე-ურ-ი, მე-კოშკ-ურ-ი...* იგი დაერთვის მხოლოდ ერთმარცვლიან ქართული წარმოშობის ფუძეებს, ხმოვანთაგან კი **ა, ე**-ზე დაბოლოებულებს: *მე-ზღვ-ურ-ი, მე-რძე-ულ-ი* (გამონაკლისია *მე-ძუძ-ურ-ი*). **მე—ურ** კონფიქსიან სახელთა დიდი უმრავლესობა ძველი წარმოშობისაა. ტერმინოლოგიურია ახლადნაწარმოები ფორმები: *მე-რგოლ-ურ-ი, მე-კოშკ-ურ-ი, მე-კვერხ-ულ-ი, მე-ხორც-ულ-ი...*

საკმაოდ გახშირდა **მო—ე** კონფიქსიანი ხელობის სახელებიც: *მო-ბან-ე, მო-აშეკ-ე, მო-თხილამ-ურ-ე...* რომლებიც სემანტიკურად ახლოს დგანან **მო-ე**-თი ნაწარმოებ საშუალო გვარის მიმღეობებთან: *მო-სა-კრავ-ე, მო-ცივაგ-ე...* ოღონდ მიმღეობებში, როგორც მოსალოდნელია, მეტად იგრძნობა მოქმედება-მდგომარეობა. **მო—ე** კონფიქსის ხელობის სახელთა მაწარმოებლად გააზრიანება გვიანდელი მოვლენაა და იგი მიმღეობათა გასუბსტანტივებისადმი მიდრეკილებით უნდა აიხსნას.

დასკვნა:

1. ისტორიულად კონფიქსების ელემენტთაგან სემანტიკური ჯგუფისათვის განმსაზღვრელია პრეფიქსის როლი: **სა-** დანიშნულების, **მე-** ხელობისა, **ნა-** წინავითარებისა, **უ-** უარყოფითი სახელებისათვის. კონფიქსებში წარმოდგენილი სუფიქსები: **-ურ, -არ, -ევ, -ებ** დამოუკიდებლადაც მოქმედებს. **-ე** სუფიქსი **-ელ-**ს აღვადგენინებს სუფიქსური მორფემის მოდელის მიხედვით (არნ. ჩიქობავა). **-ო** კი სხვა აფიქსთა შორის მეორეულია და იგი **ე-**საგან მიღებულად ისახება (ე. ოსიძე).

მას შემდეგ, რაც ეს ფორმანტები დამოუკიდებელ კონფიქსებად გააზრიანდა, ახალი ფუნქციით დაიტვირთა და სხვა ფუძეებთანაც იქნა გადატანილი.

2. საყურადღებოა, რომ იდენტური შინაარსის კონფიქსები: **უ—არ** და **უ—ურ**; **სა—ო**, **სა—ე** და **სა—ურ**; **ნა—ევ**, **ნა—არ** და **ნა—ურ**, **მე—ე** და **მე—ურ** განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებენ ფუძეებთან შეხამებადობის თვალსაზრისით: **-ურ** შემადგენლიანი კონფიქსი დაერთვის მხოლოდ უმარცვლო და ერთმარცვლიან ქართულ (ან ქართულში ძველთაგანვე შესისხლხორცებულ) ფუძეებს. **-ე** შემადგენლიანი კონფიქსი დაერთვის მხოლოდ **ა, ე** ხმოვნებზე დასრულებულ და თანხმოვან-ფუძიან ერთ ან ორმარცვლიან ქართული წარმოშობის ფუძეებს, ხოლო **ო** შემადგენლიანი კონფიქსი შეუზღუდავია ფუძეთა შერჩევის თვალსაზრისით: დაერთვის ყველა ხმოვანსა და თანხმოვანზე დასრულებულ ერთ, ორ და მრავალმარცვლიან ქართული და უცხო წარმომავლობის სახელებს.

3. თანამედროვე ქართულში საგრძნობია **-ურ** შემადგენლიან კონფიქსთა: **სა—ურ, მე—ურ, ნა—ურ** და ოდენპრეფიქსით: **ნა-, სა-, უ-**თი ნაწარმოებ სახელთა როლის ზრდა.

IV. 1.17. აფიქსთა სიხშირის ცხრილები

დანართი

ცხრილი №1

№	აფიქსები ანბანთრიგზე	საერთო რაოდ.	მარტივ ფუძესთან	რთულ ფუძესთან	ნაწარმოებ ფუძესთან
1	2	3	4	5	6
1	-ა	1462	276	706	480
2	-ად	184	137	34	13
3	-აკ	55	54	—	1
4	-აკ-(-ა)	4	4	—	—
5	-გან	13	10	—	3
6	-გვარ-ი	27	25	—	2
7	-გზის*	11	11	—	—
8	-დელ	37	27	10	—
9	-ება	905	144	97	664
10	-ებრ//-ებურ	140(85)	131(80)	—	5
11	-ელ	55	40	14	1
12	-ეთ	62	53	6	3
13	-ელ	117	82	18	17
14	-ეულ	126	121	2	3
15	-თან-ა	9	9	—	—
16	-იან	1553	1248	246	59
17	-იერ	140	124	16	—
18	-ივ	165	18	4	143
19	-ით	224	186	26	12
20	-იკ-(-ა//ლ)	22	22	—	—
21	-ილ(-ა//ლ)	6	6	—	—
22	-ინ-(-ა)	22	20	1	1
23	-იონ	8	8	—	—
24	-იურ	28	24	3	1
25	-ის	12	12	—	—
26	-იც-(-ა)	1	1	—	—

* აფიქსთა სიხშირის ცხრილები ეყრდნობა „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ რეკტომეულს. 1950-1966 წ.წ.

ვარსკვლავით აღნიშნული აფიქსი დაერთვის რიცხვით სახელს, ამიტომ მისი რაოდენობის ჩვენება პირობითია.

27	-იჭ-(-ა)	5	5	—	—
28	-კეც**	12	12	—	—
29	-მაგ**	6	6	—	—
30	მე—ე	423	384	26	13
31	მე—ე—დ**	7	7	—	—
32	მე—ურ//—ულ	25	25	—	—
33	-მიერი	15	11	4	—
34	-(ა)-მდელი	13	9	2	2
35	მო—ე	147	122	15	10
36	მო—ო	66	51	6	9
37	ნა-	169	169	—	—
38	ნა—არ	226	196	12	18
39	ნა—ალ**	6	6	—	—
40	-ნარ	50	50	—	—
41	ნა—ევ	112	95	10	7
42	ნა—ებ	50	46	2	2
43	-ნაირი	33	31	1	1
44	ნა—ურ//—ულ	19	19	—	—
45	-ო	37	37	—	—
46	-ობ	39	39	—	—
47	-ობა	3779	1577	708	1494
48	-ოდე**	12	12	—	—
49	-ოდენი	16	16	—	—
50	-ოვან	246	210	31	5
51	-ოსან	99	87	10	2
52	-ობ-(-ა)	5	3	—	2
53	სა-	159	159	—	—
54	სა—ე	396	376	11	9
55	სა—ეთ	13	9	—	4
56	სა—ო	1598	1302	174	122
57	სა—ურ	82	82	—	—
58	სი—ე	313	274	24	15
	სი—ო	5	5	—	—
59	უ-	7	7	—	—
60	უ—ეს	126	93	7	26
	უ—ოს	3	3	—	—
61	-უქ-(-ა)	22	21	1	—

62	-უა	19	17	2	—
	-უნ-(-ა)	9	9	—	—
63	უ—ო	500	406	41	53
64	უ—ურ	39	37	1	1
65	-ურ	2252	2088	80	84
66	-უც-(-ა)	7	7	—	—
67	-უჭ-(-ა)	8	8	—	—
68	წა—ო	4	4	—	—
69	-ჯერ**	14	14	—	—
სულ		16726	11081	2354	3291

აფიქსები კლებადი სინშირით

ცხრილი №2

№	აფიქსთა დასახელება	რაოდენობა
1	2	3
1	-ობა	3779
2	-ურ	2252
3	სა—ო	1598
4	-იან	1553
5	-ა	1462
6	-ება	905
7	უ—ო	500
8	მე—ე	423
9	სა—ე	396
10	სი—ე	313
11	-ოვან	246
12	ნა—არ	226
13	-ით	224
14	-ად	184
15	ნა-	169
16	-ივ	165
17	სა-	159
18	მო—ე	147
19	-ებრ, -იერ	140
20	-ეულ, უ—ეს	126
21	-ელ	117
22	ნა—ევ	112

23	-ოსან	99
24	-ებურ	85
25	სა—ურ	82
26	მო—ო	66
27	-ეთ	62
28	-აკ, -ედ	55
29	-ნარ, ნა—ებ	50
30	-ელ-(-ა)	49
31	-ობ, უ—ურ	39
32	-დელ, -ო	37
33	-ნაირი	33
34	-იურ	28
35	გვარ-ი	27
36	მე—ურ	25
36	-იკ-(-ა), -ინ-(-ა), -უკ-(-ა)	22
38	ნა—ურ, -უა	19
39	-ოდენ	16
40	-მიერი	15
41	-ჯერ	14
42	-გან, -(-ა)-მდელ, სა—ეთ	13
43	-ის, -კეც, -ოდე	12
44	-გზის	11
45	-ალ-ა	10
46	-უნ-ა(-ა//ია)რ -თანა	9
47	-უჭ-(-ა), -იონ	8
48	უ-, -უც-(-ა), -მე-ე-დ	7
49	-ილ-(-ა)//-ო, -მაგ, ნა—ალ	6
50	-იჭ-(-ა), სი—ო	5
51	-აჭ-(-ა), წა—ო	4
52	ატ-(-ა), -ოხ-ა, უ—ოს	3

ორმაგმაწარმოებლიანი სახელები

ცხრილი №3

№	აფიქსთა დასახელება	საერთო რაოდენობა	საილუსტრაციო მასალა
1	2	3	4
1	-ა — -იან	1	ჩიქილ-(-ა)-იან-ი

2	-ა — -ურ	5	გიორგ-ა-ულ-ი
3	-ა — -ობა	26	თოვლ-ა-ობა
4	-ა — -ება	3	გალაზღანდარ-ა-ვ-ება
5	-ად — -ურ	4	ძალ-ად-ურ-ი
6	-ად — -ობა	105	ჯერ-ად-ობა
7	-ად — -ოსან	1	ფრი-ად-ოსან-ი
8	-ად — -ება	12	გათხევ-ად-ება
9	-აკ — -ა	5	თოფრ-აკ-ა
10	-აკ — -იან	6	მილ-აკ-იან-ი
11	-აკ — -ურ	5	გლახ-აკ-ურ-ი
12	-აკ — -ება	1	დაგლახ-აკ-ება
13	-ალ — -ა	10	კუდ-ალ-ა
14	-ან — -ა	54	თავ-ან-ა
15	-აჭ — -ა	1	კუდრ-აჭ-ა
16	-დელ — -ურ	1	წელან-დ(ე)ლ-ურ-ი
17	-დელ — -ობა	5	დღევან-დელ-ობა
18	-ებურ — -ება	1	თავის-ებურ-ება
19	-ედ — -ა	2	ჯაჭვ-ედ-ა
20	-ედ — -იან	2	უჯრ-ედ-ებ-იან-ი
21	-ედ — -ურ	2	უჯრ-ედ-ულ-ი
22	-ედ — -ობა	10	ქმ-ედ-ობა
23	-ედ — -ება	29	უკუქმ-ედ-ება
24	-ეთ — -ა	1	ხმელ-ეთ-ა
25	-ეთ — -ურ	2	ჯოჯობ-ეთ-ურ-ი
26	-ეთ — -ელ	1	აქ-ეთ-ელ-ი
27	-ეთ — -ებურ	1	ჯოჯობ-ეთ-ის-ებურ-ი
28	-ელ — -ა	61	გვერდ-ელ-ა
29	-ელ — -ურ	3	რუსთვ-ელ-ურ-ი
30	-ელ — -ობა	16	ეპიკურ-ელ-ობა
31	-ეულ — -ა	9	ლამ-ეულ-ა
32	-ეულ — -ად	1	ერთ-ეულ-ად-ი
33	-ეულ — -ობა	59	ტყავ-ეულ-ობა
34	-იან — -ა	21	შუბ-იან-ა
35	-იან — -ელ	6	კანტ-იან-ელ-ი
36	-იან — -ება	131	გატალახ-იან-ება
37	-იან — -ურ	10	ჭკვ-იან-ურ-ი
38	-იერ — -ება	119	ძლ-იერ-ება

39	-იერ — -აკ	1	თხ-იერ-აკ-ი
40	-იერ — -ობა	44	ნებ-იერ-ობა
41	-იერ — -ურ	5	მეცნ-იერ-ულ-ი
42	-იერ — -ა	3	მაქც-იერ-ა
43	-ივ — -ება	12	გამწკრ-ივ-ება
44	-ივ — -ობა	1	ბუნებრ-ი-ობა
45	-ით — -ობა	15	ბეჯ-ით-ობა
46	-ით — -ურ	3	პირიქ-ით-ულ-ი
47	-ით — -ელ	2	იქ-ით-ელ-ი
48	-ით — -ად	3	გულ-ით-ად-ი
49	-იკ — -ა	12	ცუგრ-იკ-ა
50	-იკ — -ურ	1	კოჭ-იკ-ურ-ი
51	-იან — ა	231	პაწაწ-ინ-ა
52	-ის — -იან	1	ვარგ-ის-იან-ი
53	-იურ — -ა	1	მზ-იურ-ა
54	-იურ — -ეთ	1	მთ-იულ-ეთ-ი
55	-იურ — -ურ	6	მთ-იულ-ურ-ი
56	-იურ — -ობა	1	ყოველდღ-იურ-ობა
57	მე — ურ — -ა	1	მე-ღამ-ურ-ა
58	მე — ე — -ება	5	მე-უფ-ებ-ა
59	მე — ე — -ურ	1	მე-ტივ-ურ-ი
60	მე — ე — -ელ	1	მე-სამოც-(ე)-ელ-ი
61	მე — ე — -ეულ	1	მე-ორ-(ე)-ეულ-ი
62	მე — (-ობა) — -ე	1	მე-დღე-ობ(ა)-ე
63	მე — (ნა-) — -ე	1	მე-ნა-პირ-ე
64	მე — (-ობ) — -ე	1	მე-ნავთ-ობ-ე
65	მე — (უ—ო) — -ე	1	მე-უდაბნ-ო-ე
66	მე — (-ეთ) — -ე	1	მე-დასავლ-ეთ-ე
67	მე — (სა—ურ) — -ე	1	მე-სა-თბ-ურ-ე
68	მე — (უ—ოს) — -ე	2	მე-უფრ-ოს-ე
69	მე — (-ურ) — -ე	1	მე-ციგ-ურ-ე
70	მე — (სა—ე) — -ე	2	მე-სა-ჭურჭლ-ე
71	მე — (-ოვან) — -ე	1	მე-ციხ-ოვ(ა)ნ-ე
72	მე — (უ—ეს) — -ე	2	მე-უ-მრავლ-ეს-ე
73	მე — ე — -ობა	129	მე-მკვიდრ-ე-ობა
74	მე — ურ — -ობა	9	მე-გზ-ურ-ობა
75	მე — ე-დ — -ურ	1	მე-ოთხ-ედ-ურ-ი

76	მო — ე — -იან	1	მო-კეთ-ე-ებ-იან-ი
77	მო — ე — -ურ	6	მო-ღალატ-(ე)-ურ-ი
78	მო — ე — -ობა	91	მო-ხალის-ე-ობა
79	მო — (-ურ) — -ე	1	მო-შინა-ურ-ე
80	მო — (ნა-) — -ე	2	მო-ნა-წილ-ე
81	მო — (სა—ურ) — -ე	2	მო-სა-დგ-ურ-ე
82	მო — (-ად) — -ე	2	მო-წილ-ად-ე
83	მო — (-ოვან) — -ე	2	მო-აზრ-ოვ(ა)ნ-ე
84	ნა — არ — -ა	11	ნა-რიყ-ალ-ა
85	ნა — არ — -იან	1	ნა-ღვერდ-(ა)ლ-იან-ი
86	ნა — ევ — -იან	1	ნა-ჭრ-ევ-იან-ი
87	-ნარ — -იან	1	ხევ-ნარ-იან-ი
88	ნა — (-აკ) — არ	2	ნა-გლახ-აკ-არ-ი
89	ნა — (-ად) — არ	1	ნა-თავ-ად-არ-ი
90	ნა — (მო—ე) — არ	6	ნა-მო-ახ-ლ-(ე)-არ-ი
91	ნა — (სა-) — არ	3	ნა-სა-დგომ-არ-ი
92	ნა — (სი—ე) — არ	1	ნა-სი-კეთ-არ-ი
93	ნა — (-ივ) — არ	1	ნა-ქვრ-ივ-ალ-ი
94	ნა — (-ობ) — არ	1	ნა-ჭა-ობ-არ-ი
95	ნა — (სა—ურ) — არ	1	ნა-სა-დგ-ურ-ალ-ი
96	ნა — (-ობა) — ევ	2	ნა-გიორგ-ობ(ა)-ევ-ი
97	ნა — (-აკ) — ევ	3	ნა-გლახ-აკ-ევ-ი
98	ნა — (სა-) — ევ	1	ნა-სა-დგ-ომ-ევ-ი
99	ნა — -აკ	2	ნა-წილ-აკ-ი
100	ნა — -ედ	1	ნა-თავ-ედ-ი
101	ნა — მო—ე	1	ნა-მო-სახლ-ი
102	ნა — -იერ	1	ნა-შ-იერ-ი
103	ნა — -ობ	1	ნა-ძმ-ობ-ი
104	ნა—ევ — -ობა	5	ნა-ჩქარ-ევ-ობა
105	ნა—არ — -ობა	7	ნა-ძირ-ალ-ობა
106	-ობა — -ან-ა	19	თავ-ობ(ა)-ან-ა
107	-ობ — -იან	4	ჭა-ობ-იან-ი
108	-ობა — -ია	11	ღამალ-ობ(ა)-ია
109	-ობა — -იან	6	ჭრილ-ობ(ა)-იან-ი
110	-ობა — -ელ	1	ერ-ობ(ა)-ელ-ი
111	-ობრ — -ულ	1	მწიგნ-ობრ-ულ-ი
112	-ოდენ — -ა	10	მაგ-ოდენ-ა

113	-ოვან — -ა	7	რქ-ოვან-ა
114	-ოვან — -ურ	5	გვარ-ოვ(ა)-ნ-ულ-ი
115	-ოვან — -ება	79	ხელ-ოვ(ა)ნ-ება
116	-(ი)ნ — -ა	6	გოგონ-ა
117	-ოსან — -ა	3	ფარ-ოსან-ა
118	-ოსან — -ურ	7	ცხენ-ოს(ა)ნ-ურ-ი
119	-ოსან — -ება	6	პატი-ოს(ა)ნ-ება
120	-ოსან — -ობა	34	თა-ოს(ა)ნ-ობა
121	სა—ურ — -ა	7	სა-ნთ-ურ-ა
122	სა—ე — -იან	11	სა-თვალ-(ე)-იან-ი
123	სა—ურ — -იან	4	სა-თოფ-ურ-იან-ი
124	სა—ო, — -იან	3	სა-ყელ-ო-იან-ი
125	სა—ეთ, — -ურ	1	სა-მხრ-ეთ-ულ-ი
126	სა—ო, — -ელ	2	სა-მთ-ო-ელ-ი
127	სა—ო, -(ა)მდელ	1	სა-ბჭ-ო-ებ-ა-მდელ-ი
128	სა—ო, — -ეთ	1	სა-ბჭ-ო-ეთ-ი
129	სა—ო, — -ობა	8	სა-იმედ-ო-ობა
130	სა—ო, — -ება	19	სა-იდუმლ-ო-ებ-ა
131	სა—ურ, — -ება	1	და-სა-ფეხ-ურ-ება
132	სა—ე, — -ებურ	1	სა-მარ-ის-ებურ-ი
133	სა—(ეულ) — -ე	4	სა-ბოსტნ-ეულ-ე
134	სა—(სა-) — -ე	1	სა-სა-უზმ-ე
135	სა—(მო-ე) — -ო	16	სა-მო-ნადირ-(ე)-ო
136	სა—(მე-ე) — -ო	12	სა-მე-კვლ-ე-ო
137	სა—(ივ) — -ო	1	სა-ქვრ-ივ-ო
138	სა—(სი-ე) — -ო	3	სა-სი-კეთ-ო
139	სა—(ეთ) — -ო	1	სა-ხმელ-ეთ-ო
140	სა—(ით) — -ო	1	სა-ქვე-ით-ო
141	სა—(უ-ო) — -ო	2	სა-უ-რჯ-ულ-ო
142	სა—(აკ) — -ო	3	სა-ავარ-აკ-ო
143	სა—(იკ) — -ო	1	სა-ბერ-იკ-ო
144	სა—(ნა—არ) — -ო	1	სა-ნა-წვერ-ალ-ო
145	სა—(ად) — -ო	5	სა-ზოგ-ად-ო
146	სა—(ობა) — -ო	13	სა-დღე-ობ(ა)-ო
147	სა—(ედ) — -ო	1	სა-შუალ-ედ-ო
148	სა—(ეულ) — -ო	12	სა-ნედლ-ეულ-ო
149	სა—(იერ) — -ო	9	სა-სულ-იერ-ო

150	სა—(-იან) — -ო	1	სა-ქრისტი-იან-ო
151	სა—(-ოვან) — -ო	2	სა-გვარ-ოვ(ა)ნ-ო
152	სა—(-ოსან) — -ო	9	სა-ნა-ოს(ა)ნ-ო
153	სა—(მო—ურ) — -ო	1	სა-მო-გზა-ურ-ო
154	სა—(სა—ურ) — -ო	3	სა-სა-თა-ურ-ო
155	სა—(უ—ურ) — -ო	1	სა-უ-ბედ-ურ-ო
156	სა—(უ—ეს) — -ო	3	სა-უ-მჯობ-ეს-ო
157	სა—(-ის) — -ო	6	სა-მარად-ის-ო
158	სა—(უ—ო) — -ო	1	სა-უ-ნამუს-ო
159	სა—(უ—ოს) — -ო	2	სა-უ-ფრ-ოს-ო
160	სა—(-იურ) — -ო	1	სა-ნერვ-იულ-ო
161	სა—(-უც) — -ო	1	სა-კეკლ-უც-ო
162	სი—ე, — -იან	2	სი-ნათლ-(ე)-იან-ი
163	სი—ო, — -ება	3	სი-ტკბ-ო-ება
164	სი—(-ად) — -ე	1	სი-მდრგ-ად-ე
165	სი—(უ—ო) — -ე	1	სი-უ-ცხ-ო-ვ-ე
166	სი—(-აკ) — -ე	1	სი-გლახ-აკ-ე
167	სი—(-იერ) — -ე	8	სი-ნოყ-იერ-ე
168	სი—(-იან) — -ე	1	სი-ჭკვ-იან-ე
169	სი—(-ოვან) — -ე	1	სი-ამპარტ-ავ(ა)ნ-ე
170	სი—(-ურ) — -ე	1	სი-ველ-ურ-ე
171	სი—(უ—ურ) — -ე	1	სი-უ-გნ-ურ-ე
172	სი—ე, — -ით	2	სი-ბრტყ-(ე)-ით-ი
173	უ—ურ, — -ა	1	უ-წვერ-ულ-ა
174	უ—(-ად) — -ო	2	უ-თვალ-ად-ო
175	უ—(სი—ო) — -ო	1	უ-სი-თბ-ო
176	უ—(-ედ) — -ო	2	უ-უჯრ-ედ-ო
177	უ—(-ობა) — -ო	1	უ-ხელ-ობ(ა)-ო
178	უ—(-აკ) — -ო	1	უ-ეშმ-აკ-ო
179	უ—(სა—ო) — -ო	9	უ-სა-მშობლ-ო
180	უ—(-ოვან) — -ო	3	უ-ხელ-ოვ(ა)ნ-ო
181	უ—(-ოსან) — -ო	2	უ-თა-ოს(ა)ნ-ო
182	უ—(სა-) — -ო	8	უ-სა-ზომ-ო
183	უ—(სი—ე) — -ო	4	უ-სი-ნათლ-(ე)-ო
184	უ—(სა—ე) — -ო	4	უ-სა-ქმ-(ე)-ო
185	უ—(სა—ურ) — -ო	2	უ-სა-თა-ურ-ო
186	უ—(მო—ე) — -ო	1	უ-მო-წყალ-(ე)-ო

187	უ—(-იერ) — ო	3	უ-მაწ-იერ-ო
188	უ—(მე—ე) — ო	2	უ-მე-საჭ-ე-ო
189	უ—(-ეულ) — ო	2	უ-მტკივნ-ეულ-ო
190	უ—(-იან) — ო	1	უ-აღამ-იან-ო
191	უ—(-ფერი) — ო	1	უ-არა-ფრ-ო
192	უ—(-ად) — ეს	1	უ-ზოგ-ად-ეს-ი
193	უ—(მო—ე) — ეს	1	უ-მო-წყაო-(ე)-ეს-ი
194	უ—(-ოვან) — ეს	2	უ-მნიშვნელ-ოვან-ეს-ი
195	უ—(-ოსან) — ეს	1	უ-პატი-ოს(ა)ნ-ეს-ი
196	უ—(-იერ) — ეს	10	უ-ძლ-იერ-ეს-ი
197	უ—(უ—ურ) — ეს	1	უ-უ-ბედ-ურ-ეს-ი
198	უ—(სა—ო) — ეს	2	უ-სა-ჭირ-ო-ეს-ი
199	უ—(-უც) — ეს	1	უ-კეკლ-უც-ეს-ი
200	უ—ო, — ელ	2	უ-დაბნ-ო-ელ-ი
201	უ—ო, — ობა	219	უ-სუფთა-(ო)-ობა
202	უ—ოს, — ობა	2	უ-ფრ-ოს-ობა
203	უ—არ, — ობა	23	უ-ზნე-ურ-ობა
204	უ—ო, — ება	22	უ-ბიწ-ო-ება
205	უ—ურ, — ება	11	უ-გუნ-ურ-ება
206	-უკ, — -ა	25	თვალ-უკ-ა
207	-უნ, — -ა	9	გუნდ-უნ-ა
208	-ურ, — -ა	173	კიდ-ურ-ა
209	-უც, — -ურ	1	კეკლ-უც-ურ-ი
210	-უჭ, — -ა	8	გვიმრ-უჭ-ა
211	-ჯერ, — -ად	3	ერთ-ჯერ-ად-ი
	სულ	2254	

სამმაგმაწარმოებლიანი სახელები

ცხრილი №4

1	2	3	4
1	-ა, -იან, -ობა	1	მყავ(ა)-იან-ობა
2	-ად, მო—ე, -ობა	1	მო-ძალ-ად-ე-ობა
3	-ად, ნა—ევ, -ობა	1	ნა-ძალ-ად-ევ-ობა
4	-ად, -ოვან, -ება	1	ფერ-ად-ოვ(ა)ნ-ება
5	-ად, -ობრ, -ივ	1	სულ-ად-ობრ-ივ-ი
6	-ად, -ება, -ით	1	განაწილ-ებ-ით-ი

7	-ად, -ობა, -ით	1	ძალ-ად-ობ(ა)-ით-ი
8	-ან, -ა, -ობა	1	ბუდრუგ-ან-ა-ობა
9	-ებრ, -ივ, -ობა	3	ბუნ-ებრ-ივ-ობა
10	-ეულ, მე—ე, -ურ	1	მე-მამ-ულ-(ე)-ურ-ი
11	-ეთ, -ურ, -ა	1	ჯავახ-ეთ-ურ-ა
12	-იან, -ელ, -ობა	1	ვეგეტარ-იან-ელ-ობა
13	-იან, უ—ო, -ობა	1	უ-ადამ-იან-(ო)-ობა
14	-იან, -ებრ, -ივ	1	ქრისტ-იან-ებრ-ივ-ი
15	-იერ, -ურ, -ობა	2	წეს-ივრ-ულ-ობა
16	-იერ, უ—ო, -ობა	1	უ-წეს-ივრ-ობა
17	-იერ, უ—ო, -ება	1	გა-უ-კაცრ-იელ-ებ-ა
18	-იერ, -ება, -ით	1	ნივთ-იერ-ებ-ით-ი
19	-ით, -ად, -ობა	1	გულ-ით-ად-ობა
20	-ით, -ად, უ—ეს	1	უ-გულ-ით-ად-ეს-ი
21	-იკ, -ელ, -ა	1	ვარ-იკ-ელ-ა
22	-იკ- -ან-, -ა	1	ლიბლ-იკ-ან-ა
23	-ინ, -ა, -ობა	1	კაპარჩხ-ინ-ა-ობა
24	მე—ე, -ის, სა—ო	1	სა-მე-ორე-დღის-ო
25	მე—ე, -ობა, -ით	2	მე-მკვიდრ-ე-ობ(ა)-ით-ი
26	მე—ე, მო—ე, -ობა	1	მო-მე-მარცხენ-ე-ობა
27	მო—ე, -ობრ, -ივ	2	მო-ქალაქ-ე-ობრ-ივ-ი
28	მო—ე, -ებრ, -ივ	1	მო-წამ-ებრ-ივ-ი
29	-ობ, -იან, -ება	1	და-ნა-გვ-იან-ება
30	ობ, -იან, -ობა	1	ნავთ-ობ-იან-ობა
31	-ობ, -იან, -ება	1	და-ჭა-ობ-იან-ება
32	-ობა, -იერ, -ება	3	გრძნ-ობ(ა)-იერ-ება
33	-ოვან, -ურ, -ობა	1	ხელ-ოვ(ა)ნ-ურ-ობა
34	-ოსან, უ—ო, -ობა	1	უ-პატი-ოს(ა)ნ-ობა
35	სა-, მე—ე, -ობა	1	მე-სა-ფლავ-ე-ობა
36	სა—ე, -ეულ, -ობა	1	სა-ნოვავ-(ე)-ეულ-ობა
37	სა—ე, უ—ურ, -ობა	1	უ-სა-ქმ-(ე)-ურ-ობა
38	სა—ე, უ—ო, -ება	1	უ-სა-ფრთხ(ე)-ო-ება
39	სა—ე, -ოსან, -ურ	1	უ-სა-ქმ-(ე)-ოს(ა)ნ-ურ-ი
40	სა—ო, უ—ო, -ობა	1	უ-სა-ზრდ-ო-ობა
41	სა—ო, -ებრ, -ივ	6	სა-იდუმლ-ო-ებრ-ივ-ი
42	სა—ო, -ება, -ით	1	სა-რწმუნ-ო-ებ(ა)-ით-ი
43	სა—ურ, მო—ე, სა—ო	1	სა-მო-სა-მსახ-ურ-ო

44	სი—ე, -ობრ, -ივ,	1	სი-ვრც-(ე)-ობრ-ივ-ი
45	სი—ე, -ოვან, -სა—ო	1	სა-სი-ამ-ოვ(ა)ნ-ო
46	-უკ, -ან, -ობა	1	ვაჭრ-უკ-ან-ობა
47	-უკ, -ან, -ა	2	ვაჭრ-უკ-ან-ა
48	-უნ, -ელ, -ა	1	კარგ-უნ-ელ-ა
49	-ურ, -ა, -ობა	1	ციგ-ურ-ა-ობა
50	-ურ, -ურ, -ობა	1	შინა-ურ-ულ-ობა
51	-ურ, -ა, -იან	1	ფეს-ურ-იან-ი
52	უ—ო, მე—ე, -ობა	1	მე-უ-დაბნ-ო-ე-ობა
53	უ—ო, -ოვან, -ობა	2	უ-პირ-ოვ(ა)ნ-ობა
54	-უც, -ან, -ა	1	ბებრ-უც-ან-ა
55	-უჭ, -ან, -ა	1	პარკ-უჭ-ან-ა
56	-უხ, -ან, -ა	1	ბებრ-უხ-ან-ა
57	-უხ, -უნ, -ა	1	ბებრ-უხ-უნ-ა
	სულ	71	

ოთხმაგმაწარმოებლიანი სახელები

ცხრილი №5

1	2	3	4
1	-ად, სა—ო, -ებრ, -ივ	1	სა-ზოგ-ად-ო-ებრ-ივ-ი
2	მე—ე, -ობა, -ით, -ობა	1	მე-მკვიდრ-ე-ობ(ა)-ით-ობა
3	სა—ე, -ობრ, -ივ, -ობა	1	სა-უკუნ-ე-ობრ-ივ-ობა
4	სა—ო, -ობრ, -ივ, -ობა	1	სა-ხელმწიფ-ო-ებრ-ივ-ობა
5	უ—ო, სა—ე, -ეულ, -ობა	1	სა-უ-ზმ-(ე)-ეულ-ობა
	სულ	5	

ხუთმაგმაწარმოებლიანი სახელები

ცხრილი №6

1	2	3	4
1	-ად, სა—ო, -ებრ, -ივ, -ობა	1	სა-ზოგ-ად-ო-ებრ-ივ-ობა
	სულ	5	

V. 1.1. საწყისი ანუ მასდარი.

ქართულ ენათმეცნიერებაში ნაზმნარი არსებითი სახელის აღსანიშნავად უპირატესობას ანიჭებენ ტერმინ **მასდარის** (არაბ. masdar) გამოყენებას, ვინაიდან „საწყისი“, როგორც ტერმინი, ზმნის წარმოებისათვის ამოსავლად გულისხმობს ამ ფორმებს (*წერა, ხატვა...*). სინამდვილეში ქართული მასდარი, ჩვეულებისამებრ, მეორეულია, ზმნის აწმყო-მყოფადის ფუძისაგან ნაწარმოები (*ხატავ-ს → ხატვა, აშენებ-ს → შენება...*) (არნ. ჩიქობავა).

მასდარი ნაზმნარი სახელია, რომელიც ფუნქციურად არსებით სახელს უტოლდება; ამავე დროს, მას შემორჩენილი აქვს ბევრი ზმნური კატეგორიაც, კერძოდ: გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, კონტაქტი. მაგალითად:

გეზი (მიმართული): **ჩა-გდება**

ორიენტაცია (სააქეთო): **ჩამო-გდება**

ასპექტი (სრული): **და-გდება**

კონტაქტი (შუალობითი): **გაგდებ-ინ-ება**

ერთი ნიმუშის მიხედვით: საწყისი **ჩამოგდებიანება** გვიჩვენებს, რომ ამ ფორმით გამოხატული მოქმედება არის **მიმართული** გეზის, **სააქეთო** ორიენტაციის, **სრული** ასპექტისა და **შუალობითი** კონტაქტის. ამდენად, ერთ საწყისურ ფორმაში გამოვლინდა ოთხივე ზმნური კატეგორია: გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი და კონტაქტი.

მასდარის წარმოება

I. მაწარმოებელი -ა. მასდარის ძირითადი მაწარმოებელია სუფიქსი **-ა**, რომელიც, ჩვეულებისამებრ, დამოუკიდებლად დაერთვის ზმნურ ფუძეს; ხოლო ზოგჯერ ის სხვადასხვა დამატებითი მაწარმოებით არის გართულებული. განვიხილოთ თითოეული ეს შემთხვევა ცალ-ცალკე:

1) მარტივი **-ა** სუფიქსი

-ა სუფიქსი, როგორც წესი, დაერთვის შესაბამისი გარდამავალი ზმნის აწმყოს ფუძეს. თუ ეს ფუძე უთემისნიშნოა, მაწარმოებელი უშუალოდ ზმნურ ძირს დაერთვის; მაგ.:

ვ-წერ — წერ-ა

ვ-კრეფ — კრეფ-ა

ვ-წყვეტ — წყვეტ-ა

ხოლო თუ ზმნური ფუძე თემისნიშნოა, ის მასდარშიც გადაჰყვება (ანუ მასდარშიც წარმოდგენილი იქნება თემის ნიშნები, -ი თემის ნიშნის გარდა):

ა) -ებ თემისნიშნოანი აწმყო:

ვ-ა-შენ-ებ — შენ-ებ-ა

ვ-ა-მზად-ებ — მზად-ებ-ა

ბ) -ობ თემისნიშნოანი აწმყო:

ვა-ვ-ა-თბ-ობ — ვა-თბ-ობ-ა

ვა-ვ-ა-შრ-ობ — ვა-შრ-ობ-ა

გ) -ავ თემისნიშნოანი აწმყო:

ვ-ხატ-ავ — ხატ-ვ-ა

ვ-რეცხ-ავ — რეცხ-ვ-ა

დ) -ამ თემისნიშნოანი აწმყო:

ვ-სვ-ამ — ს-მ-ა

ე) -ემ თემისნიშნოანი აწმყო:

ვ-ც-ემ — ც-ემ-ა

ვ) -ევ თემისნიშნოანი აწმყო:

წა-ვ-ა-ქც-ევ — წა-ქც-ევ-ა

ზ) -ოფ თემისნიშნოანი აწმყო:

ვა-ვ-ყ-ოფ — ვა-ყ-ოფ-ა...

როგორც გამოჩნდა, ა-ს დართვისას რიგი ფონეტიკური პროცესები ხდება, კონკრეტულად:

1. -ავ და -ამ თემის ნიშნებზე მასდარის სუფიქსის დართვისას თემისნიშნისეული ხმოვანი ამოვარდება:

ხატ-ავ-ს — ხატ-ვ-ა

სვ-ამ-ს — ს-მ-ა

2. -ი თემის ნიშანი საერთოდ იკვეცება მასდარის წარმოებისას:

თლ-ი-ს — თლ-ა

3. თუკი -ავ თემისნიშნოანი ზმნების ძირი ნ, რ, ლ თანხმოვნებით მთავრდება, ხმოვნის დაკარგვის შემდეგ თემისნიშნისეული ვ ამ თანხმოვნებთან მეტათეზისს განიცდის მაგ.:

ხნ-ავ-ს — ხვნ-ა, კლ-ავ-ს — კვლ-ა...

აქვე შევნიშნავთ, რომ როდესაც პარალელური (ზმნისწინიანი და უზმნისწინო) წარმოება გვაქვს, ამ დროს უსრული ასპექტის ფორმები უფრო ხშირად ზოგადი მოქმედების გამოსახატავად გამოიყენება და დროის გაგებას მოკლებულია: **წერა იცის; ხატვა შეუძლია; შენება აღვილი საქმე არ არის...** მაშინ, როდესაც სრული ასპექტის ფორმები კონკრეტულ მოქმედებასა და კონკრეტულ დროზე მიუთითებს: **ამ სახლის აშენება მომავალ წელს დამთავრდება; ამ სურათის დახატვა მიწინაა; ამის დაწერა ხვალისთვის აუცილებელია...** თუმცა, უზმნისწინო ფორმებმაც შეიძლება გამოხატოს კონკრეტული მოქმედება: **ამ სახლის შენებას არ დაადგა საშველი, ამდენი წერა არ გამიგია** და სხვ.

2) მარტივი **-ა** მაწარმოებელი გართულებულია მის წინ მდგომი სუფიქსური **-ნ, -ოლ, -ომ** ფორმანტებით.

ა) **-ნ** ფორმანტი დამატებით ჩაერთვის **-ა** სუფიქსის წინ რამდენიმე ფორმას (ა. შანიძის მართებული შენიშვნით, უმეტესად ვინით დაბოლოებულ ფუძეებს):

ს-თხოვ-ს — თხ-ოვ-ნ-ა

ი-პოვ-ი-ს — პოვ-ნ-ა

ბ) **-ომ** ფორმანტით მასდარი:

დგ-ა-ს — დგ-ომ-ა

კრთ-ი-ს — კრთ-ომ-ა

ტყდ-ებ-ა — ტყდ-ომ-ა

სკდ-ებ-ა — სკდ-ომ-ა

გ) **-ოლ** ფორმანტით გართულებული მასდარი:

ჭრ-ი-ს — ჭრ-ოლ-ა

ძრწ-ი-ს — ძრწ-ოლ-ა

თრთ-ი-ს — თრთ-ოლ-ა

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ფორმებიდან ზოგიერთს ტენდენცია აქვს ფუძის კიდევ უფრო გართულებისა **-ვ** თანხმონის ჩართვით, მაგ.: *ჭრ-ი-ს — ჭრ-ოლ-ვ-ა...*

II. მაწარმოებელი -ილ / -ულ. -ილ სუფიქსი მასდარს აწარმოებს დამოუკიდებლად და პრეფიქსთან ერთადაც, **-ულ** სუფიქსი კი — მხოლოდ პრეფიქსთან ერთად. წარმოვადგინოთ ეს შემთხვევები ცალცალკე.

ა) მაწარმოებელი **-ილ**:

წუხ-ს — წუხ-ილ-ი

ღულ-ს — ღულ-ილ-ი

ბლავ-ი-ს — ბლავ-ილ-ი
 ბზუ-ი-ს — ბზუ-ილ-ი...

ბ) მაწარმოებელი **სი - ილ:**

რბ-ი-ს — **სი-რბ-ილ-ი**

ს-ძულ-ს — **სი-ძულ-ვ-ილ-ი** (აქ დამატებით **ვ** თანხმო-

ვანია ჩართული)

ზოგ შემთხვევაში ეს მაწარმოებელი მოქმედი აღარაა (მაგ., გა-სუბსტანტივებული: **სირცხვილ-ი, სიკვდილ-ი...**):

გ) მაწარმოებელი **სი — ულ:**

სი-ულ მაწარმოებელიც, როგორც წესი, მასდარებს საშუალი და ვნებითი გვარის ზმნებისგან აწარმოებს:

უ-ყვარ-ს — **სი-ყვარ-ულ-ი**

უ-ხარ-ი-ა — **სი-ხარ-ულ-ი**

ე-ბრალ-ებ-ა — **სი-ბრალ-ულ-ი...**

დ) **სვლა** ფორმა არქაულ **ს — ა** მაწარმოებელს გამოავლენს: **ვალ-ს** — **ს-ვლ-ა**.

ზემოთ საუბარი იყო ისეთ მასდარებზე, რომლებიც ზმნებისგან არის მიღებული. გარდა ამისა, ქართულში არსებობს რიგი საწყისური ფორმებისა, რომლებიც ზმნებისგან მიღებულად ვერ ჩაითვლება. საუბარია ე. წ. პირველად საწყისებზე (ასე უწოდა ამ ფორმებს არნ. ჩიქო-ბავამ): **ცანცან-ი, კანკალ-ი, ჭიკჭიკ-ი, ძიგძიგ-ი, ხარხარ-ი, კისკის-ი, ბრაგუნ-ი, ფხაკუნ-ი, კაკან-ი, ჭუკჭუკ-ი, ფრიალ-ი, გრიალ-ი, შრი-ალ-ი** და სხვ.

ამ ფორმათაგან ბევრი რედუპლიცირებული ფუძისა ჩანს, ხმა-ბაძვითი შინაარსისა. მათი, როგორც საწყისების, მიმართება ზმნასთან მოჩვენებითია: **ცანცან-ი — ცანცან-ებ-ს** და მისთ.

V. 1.2. მიმღეობა. მიმღეობა ნაზმნარი სახელია (სახელზმნაა), რომელიც გრამატიკული თვისებებით (ბრუნება, სინტაგმატიკა) სახე-ლებს განეკუთვნება (მიმღეობა უპირატესად ზედსართავი სახელია), მაგრამ ძირეული (ზმნური) სემანტიკიდან შემორჩენილი აქვს ზოგი ზმნური კატეგორიაც. ასეთებია: **გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, კონ-ტაქტი.**

გეზი (მიმართული): *ჩა-გდებული* (შდრ. მიუმართავი — *გდებუ-ლი*);

ორიენტაცია (სააქეთო): *ჩამო-გდებულო* (შდრ. საიქეთო — ჩა-გდებულო);

ასპექტი (სრული): *და-კიდებულო* (შდრ. კიდებულო);

კონტაქტი (შუალობითი): *დადებ-ინ-ებულო* (შდრ. დადებულო).

ერთი ფორმის მაგალითზე: **ჩამოგდებინებულო** — ეს არის **მიმართული** გეზის, **სააქეთო** ორიენტაციის, **სრული** ასპექტისა და **შუალობითი** კონტაქტის ფორმა. როგორც ვხედავთ, ერთ მიმღეობურ ფორმაში გამოვლინდა ოთხი ზმნური კატეგორია: გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი და კონტაქტი.

როგორც წესი, მიმღეობის წარმოების მოდელი განარჩევს, თუ ზმნის რომელი გვარის ფორმისაგან (ფუძისაგან) არის მიღებული ესა თუ ის მიმღეობა:

1) ზმნის კონვერსიულ სისტემაში (წერს — იწერება) მიმღეობის საწარმოებლად ამოსავალი მოქმედებითი გვარის აწმყოს ფუძეა; შდრ.:

წერ-ს (აქტივი) - **ი-წერ-ებ-ა** (ვნებითი) > **და-წერ-ილ-ი**, **და-სა-წერ-ი**, **და-მ-წერ-ი**, **და-უ-წერ-ი...**

იგივე ვითარებაა ფუძედრეკადი ზმნებისაგან ნაწარმოებ მიმღეობებთანაც:

ფხეკ-ს (აქტივი) — **ი-ფხეკ-ებ-ა** (ვნებითი) > **გადა-ფხეკ-ილ-ი**, **გადა-მ-ფხეკ-ი**, **გადა-სა-ფხეკ-ი...**

ეს უფრო უკეთ ჩანს თემისნიშნიან ზმნებში (*ხატავს — იხატება, აშენებს — შენდება*):

ხატ-ავ-ს (აქტივი) — **ი-ხატ-ებ-ა** (ვნებითი) > **და-ხატ-ულ-ი**, **და-მ-ხატ-ავ-ი**, **და-სა-ხატ-ავ-ი**, **და-უ-ხატ-ავ-ი...**

ა-შენ-ებ-ს (აქტივი) — **შენ-დ-ებ-ა** (ვნებითი) > **ა-შენ-ებ-ულ-ი**, **ა-მ-შენ-ებ-ელ-ი**, **ა-სა-შენ-ებ-ელ-ი...**

2) იმ შემთხვევაში, როდესაც ერთი და იმავე ზმნური ძირის გარდამავალ და გარდაუვალ ფორმებს შორის კონვერსიული მიმართება არაა, მიმღეობა თითოეულ ფორმას, ჩვეულებისამებრ, დამოუკიდებლად ეწარმოება; მაგალითად:

ა-თბ-ობ-ს (აქტივი) — **გა-მ-ა-თბ-ობ-ელ-ი**; **გა-თბ-ობ-ილ-ი...**

თბ-ებ-ა (პასივი) — **გა-მ-თბ-არ-ი**.

ა-კანკალ-ებ-ს (აქტივი) — **ა-მ-ა-კანკალ-ებ-ელ-ი**,

ა-კანკალ-ებ-ულ-ი...

კანკალ-ებ-ს (საშუალო) — **მო-კანკალ-ე**.

3) თავის მხრივ, უნდა განირჩეს ის შემთხვევები, როდესაც მიმღეობა საკუთრივ ზმნური (საუღლებელი) ფუძისგან კი არ არის ნა-

წარმოები, არამედ ნაზმნარი სახელისაგან — საწყისისაგან. ამის გარჩევა მაშინ არის აუცილებელი, როდესაც მიმღეობათა ფორმებში თავს იჩენს საწყისური მაწარმოებლები; მაგალითად:

დგ-ა-ს — **დგ-ომ-ა** > მ-**დგ-ომ-ი** (შდრ.: მ-დგ-არ-ი)

წევ-ს — **წ-ოლ-ა** > მ-**წ-ოლ-ი**

ქრ-ი-ს — **ქრ-ოლ-ა** > მ-**ქრ-ოლ-ი**

ი-ბრძ-ვ-ის — **ბრძ-ოლ-ა** > მე-**ბრძ-ოლ-ი**

თრთ-ი-ს — **თრთ-ოლ-ა** > მ-**თრთ-ოლ-ი**

უ-ძღ-ვ-ის — **ძღ-ოლ-ა** > მ-**ძღ-ოლ-ი**

ი-სვრ-ი-ს — **სრ-ოლ-ა** > მ-**სრ-ოლ-ელ-ი**...

ასევე მასდარის ფუძეზეა დამყარებული „**სვლ-**“ ძირის მიმღეობური ფორმები, რაზეც მათში პოვნიერი „ს“ ელემენტი მიგვანიშნებს, რომელიც ზმნის პირიან ფორმებში არ ჩანს. შდრ.:

ვალ-ს, მი-ვალ, მო-ხ-ვალ — **სვლ-ა** > მო-მ-**სვლ-ელ-ი**, წა-მ-**სვლ-ელ-ი**, მი-მ-**სვლ-ელ-ი**...

მიმღეობათაგან ბევრი დროთა განავლობაში გასუბსტანტივებულა: **წერილ-ი**, **მასწავლებელ-ი**, **მატარებელ-ი**... თუმცა შეიძლება იგივე ფორმა მოქმედი მიმღეობაც იყოს (მაგ.: „ვირუსის მატარებელი“...).

V. 1.2.1. სასუბიექტო-საობიექტო მიმართებათა ასახვა მიმღეობაში. ქართული მიმღეობის წარმოებაში თავისებურად აისახება სუბიექტისა და ობიექტის მიმართება ზმნური შინაარსით გამოხატულ მოქმედებასთან; კერძოდ, გარდამავალი ზმნისათვის სასუბიექტო მიმღეობა წარმოადგენს იმ პირს, რომელიც პირიან ზმნაში სუბიექტად წარმოდგება (შდრ.: **ახვევ-ს** [ის მას] > დამხვევი „ვინც ახვევს“); ასევე, ზმნის ობიექტურ პირს (პირებს) მიესადაგება რამდენიმე მიმღეობური წარმოება (შდრ.: **ახვევ-ს** [ის მას] > **დახვეულ-ი** „რაც დაახვეს“, **დასახვევ-ი** „რასაც დაახვევენ“ და მისთ. ამდენად, აღნიშნულ შინაარსობრივ მიმართებათა თვალსაზრისით უპირველესად შეიძლება გამოვყოთ სასუბიექტო და საობიექტო მიმღეობები.

V. 1.2.2. სასუბიექტო მიმღეობა. სასუბიექტოა მიმღეობა, რომელიც აღნიშნავს მოქმედს, სუბიექტს, ანუ იმ პირს, რომელიც სათანადო ზმნურ ფორმაში სუბიექტის ნიშნითაა გადმოცემული. მაგ.: **მ-წერ-ალ-ი** (ვინც წერ-ს), **მ-შენ-ებ-ელ-ი** (ვინც აშენებ-ს), **მო-ჭიკჭიკ-ე** (რაც ჭიკჭიკებ-ს), **მო-თამაშ-ე** (ვინც თამაშობ-ს) და ა. შ.

დროის თვალსაზრისით სასუბიექტო მიმღეობა, როგორც წესი, აწმყოს (უფრო სწორად, ზოგადი დროის) შინაარსით არის დატვირთული, თუმცა ზმნისწინს აქვს უნარი, ფორმას ამავდროულად მყოფადის შინაარსიც მიანიჭოს გარკვეულ კონტექსტებში. შდრ.:

მ-კეთებ-ელ-ი (ვინც ახლა ან ზოგადად აკეთებს)

გა-მ-კეთებ-ელ-ი (ვინც გააკეთებს. შდრ.: ამის გამკეთებელი ვგ არ არის).

შენიშვნა: წარსული დროის შინაარსი აქვს ზოგი უნიშნო ვნებითი გვარის ფორმისგან **მ-არ** პრეფიქს-სუფიქსებით მიღებულ ფორმებსაც, რომლებიც ძირითადად ზმნისწინით იხმარება და სწორედ ზმნისწინი ანიჭებს მათ ნამყოს მნიშვნელობას: *გამთბარი, გამშრალი, დამდნარი...* (შდრ. *მშრალი, მდნარი...*).

ვინაიდან სასუბიექტო მიმღეობების უმეტესი ნაწილი მოქმედებითი გვარის აწმყოს ფუძისაგანაა ნაწარმოები, მიმღეობაში გადმოყოლილია თემის ნიშნებიც. აქედან **-ებ**, **-ობ**, **-ოფ** უცვლელად გადმოდის ყველა შემთხვევაში; **-ავ** და **-ამ** მიმღეობური სუფიქსების (**-ელ**, **-არ...**) დართვის შემთხვევაში იკუმშება, ხოლო **-ი** თემის ნიშანი სასუბიექტო მიმღეობაში არასოდეს გამოჩნდება, მაგ.:

-ებ: ა-კეთ-ებ-ს > მ-კეთ-ებ-ელ-ი

-ობ: ი-პყრ-ობ-ს > და-მ-პყრ-ობ-ელ-ი

-ოფ: ყ-ოფ-ს > გა-მ-ყოფ-ელ-ი

-ავ: ხატ-ავ-ს > და-მ-ხატ-ავ-ი; და-მ-ხატ-ვ-ელ-ი

-ამ: ა-ბ-ამ-ს > და-მ-ბ-მ-ელ-ი

-ი: თლ-ი-ს > მ-თლ-ელ-ი

სასუბიექტო მიმღეობის ძირითადი მაწარმოებელია **მ-** პრეფიქსი, რომელსაც შეიძლება ხმოვნითი ელემენტიც ახლდეს (**მო-**, **მა-**, **მე-**). **მ-** პრეფიქსი მიმღეობას აწარმოებს დამოუკიდებლადაც და სხვადასხვა სუფიქსებთან ერთადაც:

მ- (ოდენპრეფიქსული წარმოება):

წერ-ს > და-მ-წერ-ი;

ტეხ-ს > გა-მ-ტეხ-ი

ხატავ-ს > და-მ-ხატ-ავ-ი

იპყრობ-ს > და-მ-პყრ-ობ-ი

ყოფ-ს > გა-მ-ყოფ-ი

ოდენპრეფიქსული წარმოებაა ორგანული ასევე საშუალი გვარის რამდენიმე ზმნისთვისაც:

ცურ-ავ-ს > **მ**-ცურ-ავ-ი

ცოც-ავ-ს > **მ**-ცოც-ავ-ი

გმინ-ავ-ს > **მ**-გმინ-ავ-ი

ოდენპრეფიქსულ მიმღეობებს გავრცელების მხრივ დიდი ასპარეზი არა აქვს და მათ გვერდით სუფიქსებით გართულებული ვარიანტები გამოიყენება:

ტეხ-ს > გა-**მ**-ტეხ-ელ-ი

ხატავ-ს > და-**მ**-ხატ-ვ-ელ-ი

იპყრობ-ს > და-**მ**-პყრობ-ელ-ი

ყოფს > გა-**მ**-ყოფ-ელ-ი

ამდენად, დღეისათვის ყველაზე მეტად გავრცელებულია სასუბიექტო მიმღეობის პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება, რომლის დროსაც პრეფიქსად **მ-** (**მა-**, **მო-**, **მე-**) ნიშანი გვევლინება, ხოლო სუფიქსებად კი სხვადასხვა მაწარმოებლები:

მ - ელ

თლი-ს > მ-თლ-ელ-ი

აკეთებ-ს > მ-კეთებ-ელ-ი

ხნავ-ს > მ-ხვნ-ელ-ი

კლავ-ს > მ-კვლ-ელ-ი

იპყრობ-ს > და-მ-პყრობ-ელ-ი...

მა - ელ (როდესაც ზმნური ფუძე **ა-** ხმოვანპრეფიქსით არის წარმოდგენილი):

ა-არსებ-ს > და-მა-არსებ-ელ-ი

ა-ერთებ-ს > შე-მა-ერთებ-ელ-ი

ა-იოლებ-ს > გა-მა-იოლებ-ელ-ი

ა-ოხრებ-ს > ა-მა-ოხრებ-ელ-ი

ა-უწყებ-ს > მა-უწყებ-ელ-ი

ა-მხნეებ-ს > გა-მა-მხნეებ-ელ-ი

ა-მკვიდრებ-ს > და-მა-მკვიდრებ-ელ-ი

ა-მსხვილებ-ს > გა-მა-მსხვილებ-ელ-ი

ა-ტარებ-ს > მა-ტარებ-ელ-ი

ა-ხარებ-ს > მა-ხარებ-ელ-ი

ა-ცალკეებ-ს > მა-ცალკეებ-ელ-ი

თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგ ამ ფორმას ოდენთანხმოვან-პრეფიქსიანი პარალელური წარმოებაც მოეპოვება (მაგ.: *გა-მ-ხარ-ებ-ელ-ი*)...

საშუალო გვარის ფორმებისაგან რამდენიმე სახის ცირკუმფიქსით იწარმოება სასუბიექტო ტიპის მიმღეობური ფორმები:

მ - ე:

მო-ს-წონ-ს > (თავ) მო-მ-წონ-ე

აქვ-ს > მ-ქონ-ე

მო - ე:

ჭიკჭიკ-ებ-ს > მო-ჭიკჭიკ-ე

ლაპარაკ-ობ-ს > მო-ლაპარაკ-ე

თამაშ-ობ-ს > მო-თამაშ-ე

კაკან-ებ-ს > მო-კაკან-ე

ქირქილ-ებ-ს > მო-ქირქილ-ე

ცურ-ა(ვ)-ობ-ს > მო-ცურ-ავ-ე

გორ-ა(ვ)-ობ-ს > მო-გორ-ავ-ე

როგორც გამოჩნდა, აღნიშნული წარმოება ძირითადად საშუალო გვარის **-ებ** და **-ობ** თემისნიშნიანი ზმნებისგან წარმოქმნილ მიმღეობებს ახასიათებს.

მო - ულ:

ხარ-ობ-ს > მო-ხარ-ულ-ი

უ-ყვარ-ს > მო-ყვარ-ულ-ი

მ - არ-ი/ე

ქუხ-ს > მ-ქუხ-არ-ი/ე

დულ-ს > მ-დულ-არ-ი/ე

ღელ-ავ-ს > მ-ღელ-ვ-არ-ი/ე

დუმ-ს > მ-დუმ-არ-ი/ე

აღნიშნული მიმღეობები დღეს უმეტესად მხოლოდ **-ე** დაბოლოებით იხმარება.

აქაც ძირითადად საშუალო გვარის ფორმები გვაქვს ამოსავლად, თუმცა მსგავსი წარმოება რამდენიმე მოქმედებითი გვარის არქაული მიმღეობის ფორმასთან შეინიშნება:

ხატ-ავ-ს > მ-ხატ-ვ-არ-ი

წერ-ს > მ-წერ-ალ-ი (დისიმილაციით **-არ** > **-ალ**)

შენიშვნა: აღნიშნული ფორმები ტერმინებადაა ქცეული და ხელობაზე მიუთითებს.

იგივე მოდელი გამოიყენება ვნებითი გვარის ფორმებისგან ნაწარმოებ მიმღეობებშიც:

ვა-მ-თბ-არ-ი („რაც გათბა“. შდრ.: გარდამავალი ზმნისაგან ნაწარმოები საობიექტო მიმღეობა *ვა-თბ-ობ-ილ-ი* „რაც გაათბეს“).

ვა-მ-ტყდ-არ-ი (რაც გატყდა)

ვა-მ-შრ-ალ-ი (რაც გაშრა)

და-მ-დნ-არ-ი (რაც დადნა)

სასუბიექტო მიმღეობაში უნდა გავაერთიანოთ აგრეთვე ძველი წარმოების რამდენიმე ფორმა, **მე-** და **მო-** პრეფიქსებით გაფორმებული:

მე-რყევ-ი

მე-ტეხ-ი

მო-ძრავ-ი

მო-კვდავ-ი

მო-ზარდ-ი

V. 1.2.3. საობიექტო მიმღეობა. საობიექტოა მიმღეობა, რომელიც აღნიშნავს სამოქმედო საგანს ანუ იმ პირს, რომელიც სათანადო ზმნურ ფორმაში ობიექტის ნიშნებითაა გადმოცემული. მაგ.: **ვა-კეთებ-ულ-ი** (რაც გააკეთეს), **ა-გებ-ულ-ი** (რაც ააგეს), **სა-კეთებ-ელ-ი** (რაც უნდა გააკეთონ), **და-სა-ხატ-ი** (რაც უნდა დახატონ), **ა-სა-შენებ-ელ-ი** (რაც უნდა ააშენონ) და ა. შ. ამავდროულად, რამდენადაც, სასუბიექტო მიმღეობებისგან განსხვავებით, საობიექტო მიმღეობათა ნაირგვარობა გვაქვს, აქ ხდება წარმოებათა გამიჯვნა დროის მიხედვით.

საობიექტო მიმღეობის ფორმა კომპოზიტის შემადგენლობაში ზოგჯერ სასუბიექტო მიმღეობის შინაარსს იძენს. როგორც არნ. ჩიქო-ბავა მართებულად აღნიშნავს, ამას სწორედ ობიექტის მიმღეობის წინ დასმა განაპირობებს. ასეთი წარმოებაა:

ხმალამოდებული (ვინც ხმალი ამოიღო)

ენაგადმოგდებული (ვინც ენა გადმოაგდო)

სახედახოკილი (ვინც სახე დაიხოკა)...

სასუბიექტო მიმღეობის მნიშვნელობით შეიძლება გამოიყენებოდეს ასევე საობიექტო მიმღეობის **-ილ/-ულ** მაწარმოებლებით მიღებული ზოგი ფორმა: **ვა-ქცე-ულ-ი** (ვინც გაიქცა), **და-მტვრე-ულ-ი** (ვინც დაიმტვრა), **ვა-ხარ-ებ-ულ-ი** (ვინც გაიხარა) და სხვა... საობიექტოდან სასუბიექტო მნიშვნელობისკენ გადასვლა ამ ფორმებში თან-

დათან უნდა მომხდარიყო. მიზეზი ამგვარი გადასვლისა კი თავად ამოსავალ ზმნებშია:

1) **ი-ქცევ-ა** — ფორმით ვნებითი, მაგრამ შინაარსით (ზოგ შემთხვევაში) — აქტიური ზმნაა. შდრ.: *ი-ქცევ-ა* — *წყალი იქცევა* (ანუ დააქციეს), მაგრამ *აღამიანი გა-ი-ქც-ა* (თვითონ გარბის); მეორე შემთხვევაში ზმნა აქტიური შინაარსისაა; აქედან: **გა-ქცე-ულ-ი** (კაცი) — სასუბიექტო მიმღეობის მნიშვნელობით (შდრ.: *და-ქცე-ულ-ი წყალი*, სადაც მიმღეობა ფორმითაც და შინაარსითაც საობიექტოა);

2) **ი-მტვრევ-ა** — აქაც ზემოდასახელებული ვითარებაა — ზმნა ფორმით ვნებითი, მაგრამ შინაარსით (ასევე კონკრეტული შემთხვევებში) აქტიური ფორმაა. ამიტომ გვაქვს **და-მტვრე-ულ-ი** კაცი (სასუბიექტო მიმღეობის მნიშვნელობით);

3) **გა-ხარ-ებ-ულ-ი** წარმოებით საობიექტო ფორმაა, სასუბიექტო მიმღეობის სავარაუდებელ ვარიანტად „მ-(ა)-ხარ-ებ-ელ-ი“ ფორმა ივარაუდება, რომელსაც შემდგომ სპეციფიკური (საეკლესიო) მნიშვნელობა დაუკავშირდა. ამიტომ ენა იძულებული გახდა სასუბიექტო მიმღეობის შინაარსის საწარმოებლად საობიექტო მიმღეობის ფორმა გამოეყენებინა.

V. 1.3. დროის გამოხატვა საობიექტო მიმღეობებში. ამდენად, საობიექტო მიმღეობებში მკვეთრადაა გამოჩენილი სხვადასხვა დროის გამოხატველი ფორმები, ამიტომ მაწარმოებელთა ჩამოთვლისას სწორედ დროული მაჩვენებლებით ვიხელმძღვანელებთ.

V. 1.3.1. წარსული დროის საობიექტო მიმღეობა: წარსული დროის საობიექტო მიმღეობის საწარმოებლად გამოყენებულია სუფიქსები:

-ილ:

(და)-წერ-ილ-ი (რაც დაწერეს)

გა-ლეს-ილ-ი (რაც გალესეს)

გა-ბერტყ-ილ-ი (რაც გაბერტყეს)

გა-კრეჭ-ილ-ი (რაც ან ვინც გაკრიჭეს)

შე-ღებ-ილ-ი (რაც ან ვინც შეღებეს)...

-ულ:

გა-კეთებ-ულ-ი (რაც გააკეთეს)

ა-შენ-ებ-ულ-ი (რაც ააშენეს)

შე-კრ-ულ-ი (რაც შეკრეს)...

-ილ, -ულ სუფიქსთა განაწილება ასეთია:

-ულ მოუდის:

1) **-ავ, -ამ, -ევ, -ებ, -ემ** თემისნიშნიანი ფორმებისგან მიღებულ მიმღეობებს (და-მალ-ულ-ი; და-დგმ-ულ-ი; და-ბნე^ვ-ულ-ი; გა-კეთ-ებ-ულ-ი; და-ცემ-ულ-ი);

2) **-ილ** კი — ყველა დანარჩენს, ანუ უთემისნიშნო, ხმოვანმონაცვლე, ასევე **-ობ, -ოფ** და **-ი** თემისნიშნიანი ზმნებისგან ნაწარმოებ მიმღეობებს (და-წერ-ილ-ი; და-ჭყლეტ-ილ-ი; გა-თბობ-ილ-ი; გა-ყოფ-ილ-ი; გა-თლ-ილ-ი);

შენიშვნა: გამონაკლისების ახსნა ხერხდება: როდესაც **-ავ** (**-ამ**) თემისნიშნიან ფუძეებთან **-ილ** გვაქვს, ამ დროს ფუძეში **ლ** ხმოვანი შეინიშნება (შე-ბოლ-ილ-ი, გა-ზომ-ილ-ი...); ან წარმოშობით ეს ფორმები უთემისნიშნო ფორმებია (და-თეს-ილ-ი, გა-ლეწ-ილ-ი...).

წარსული დროის საობიექტო მიმღეობები იწარმოება ასევე **ნა-**პრეფიქსით, ან **ნა - არ/ელ** პრეფიქს-სუფიქსით:

გა-ნა-სხლ-ავ-ი (რაც გასხლეს)

და-ნა-ყოფ-ი (რაც დაყვეს)

და-ნა-თეს-ი (რაც დათესეს)

ნა-ჩუქ-არ-ი (რაც აჩუქეს)

მო-ნა-ცვლ-ელ-ი (რაც მოიცვალეს).

თემის ნიშნები ამ დროს ხან შენარჩუნებულია (გა-ნა-სხლ-ავ-ი), ხან კი — არა (ნა-ხატ-ი).

აღნიშნული წარმოების მიმღეობებს გასუბსტანტივების ტენდენცია აქვთ.

V. 1.3.2. მყოფადის საობიექტო მიმღეობა. მყოფადი დროის საობიექტო მიმღეობას აწარმოებს **სა-**პრეფიქსი, რომელსაც თანამედროვე ქართულში უმეტესად **-ელ** სუფიქსი დაერთვის. მას, სულ მცირე, ორნაირი ფუნქცია აქვს:

გა-სა-ტეხ-ი (რაც უნდა გატყდეს, რითაც უნდა გატეხონ)

და-სა-წერ-ი (რაც იწერება, რითაც დაწერენ)

და-სა-ხატავ-ი (რაც დაიხატება, რითაც დახატავენ)
 გა-სა-კეთებ-ელ-ი (რაც გაკეთდება, რითაც გაკეთდება)
 და-სა-კლავ-ი (რაც დაიკვლება, რითაც დაიკვლება)...

V. 1. 3.3. უარყოფითი მიმღობა. დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ წარსული დროის საობიექტო მიმღობებს უკუთქმითი, უარყოფითი ფორმებიც გააჩნია. მაწარმოებლბად ამ დროს ოდენ **უ-** პრეფიქსი ან, დამატებით, **-ელ** სუფიქსი გვევლინება: **და-უ-ხატ-ავ-ი**, **და-უ-წერ-ელ-ი**, **გა-უ-კეთებ-ელ-ი** და ა. შ.

შენიშვნა: სუბიექტ-ობიექტზე მინიშნებისგან თითქოს თავისუფალია ზოგიერთი აწმყო (ზოგადი) დროის **-ად** სუფიქსით ნაწარმოები მიმღობური შინაარსის ფორმა (ისინი ინტენსიურად გამოიყენება ტერმინოლოგიაში):
დრეკ-ად-ი (რაც იდრიკება ან რასაც დრეკენ)
კუმშვ-ად-ი (რაც იკუმშება ან კუმშავენ) და მისთ.

ზოგჯერ აღნიშნული წარმოება მხოლოდ საობიექტო მიმღობის შინაარსს შეიცავს: მართვ-ად-ი (რასაც მართავენ)...

ძირითადი ლიტერატურა

- აბესაძე ნ.**, გრამატიკის საკითხები XIX საუკუნის ქართულ პერიოდულ გამოცემებში, თბ., 1960.
- აბესაძე ნ.**, პირის (ადამიანის) სახელთა ბრუნება ძველსა და ახალ ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- აბულაძე ი.**, ქართული ზმნის იშვიათი ფორმები VIII-IX ს-ის ძეგლების მიხედვით: თსუ შრომები, ტ. 53, თბ., 1954.
- აბულაძე ი.**, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
- ანდლულაძე ნ.**, კლასოვანი და პიროვანი უღვლილების ისტორიის ზოგი საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თბ., 1965.
- ალავიძე მ.**, იმერული კილოს კილოკავები: დიალექტოლოგიური კრებული, თბ., 1991.
- ანტონ I**, ქართული ღრამმატიკა შედგენილი ანტონი I-ის მიერ, თბ., 1885.
- ანტონ პირველი (ბაგრატიონი).**, ქართული ღრამმატიკა (მეორე რედაქცია, 1767), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ელ. ბაბუნაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. კიკნაძემ, ლექსიკონი დაურთო ელ. ბაბუნაშვილმა, თბ., 1997.
- არაბული ა.**, თანდებული სიტყვაწარმოებითი ელემენტის რანგში და მისი ადგილი საკუთარ სახელთა სისტემაში: არნ. ჩიქობავას საკითხავები XI, მასალები, 2000.
- არაბული ა.**, თურმეობითის ანალიზური წარმოების თავისებურება ხევსურულ დიალექტში: ენათმ. ინსტ-ის ასპირანტთა კონფერენცია, თეზისი, 1978.
- არაბული ა.**, თურმეობითის ანალიზური წარმოების თავისებურება ქართველურ ენათა ზოგ დიალექტში: „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია), №1, 1980.
- არაბული ა.**, სუფიქსური მიმღეობის წარმოებაში მომხდარი ცვლილებისა და მისი დიაქრონიული ინტერპრეტაციისათვის: ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების III სამეცნიერო კონფ., თეზ., 1996.
- არაბული ა.**, ქართულ ეთნიკურ ტერმინთა წარმოების ზოგადი თავისებურება: ქუთ. საუბრ., X, ქუთაისი, 2003.
- არაბული ა.**, ქართული მეტყველების კულტურა, თბ., 2004.
- არაბული ა.**, შენიშვნები სალიტერატურო ენის მოთხოვნათა ზოგი დარღვევის გამო: „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, V, თბ., 1983.
- არაბული ა.**, ხმოვანფუძიანი სახელების კვეცად ბრუნვებში მიმდინარე მორფონოლოგიური პროცესების ისტორიული ინტერპრეტაციისათვის:

ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგ. მეც. მუშ. სა-
მეც. კონფერენცია. თბ., 1986.

არონსონი ჰ., ი. ფუნქციის ფორმალური კორელატები ქართულ ბრუნვებში:
„საენათმეცნიერო ძიებანი“ (თსუ, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი), თბ.,
1983.

ასათიანი ლ., -გან თანდებულის სინტაქსური და სტილისტიკური ფუნქციები
„ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით: თსუ სტუდ. VI სამეცნიერო კონფერენ-
ცია, 1944, 19, 20, 22 მაისი), თეზ., 1944.

ასათიანი რ., ერგატივი, როგორც პაციენსის გრამატიკული აქტუალიზაციის
ერთ-ერთი საშუალება: „მაცნე“ (ელს), №1, თბ., 1991.

ასათიანი რ., სახელის სიღრმისეული კატეგორიების ტიპოლოგიური ანალიზი:
„მაცნე“ (ელს), №1, თბ., 1981.

აფრიდონიძე შ., განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები: მორფონოლოგია, სე-
მანტიკა, სინტაქსი, თსუ ფაკ-ის სამეცნიერო სესია, თეზ., 2001.

აფრიდონიძე შ., თანდებულად გამოყენებული ზოგი ზმნისართის ერთი ფუნ-
ქციისათვის: „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, VI, თბ.,
1984.

აფრიდონიძე შ., მიმართვის ფორმათა სტრუქტურა ახალ ქართულში: იბერი-
ულ-კავკასიური ენები, თეზ., 1989.

აფრიდონიძე შ., წოდებითი ბრუნვა თუ მიმართვის ფორმა? (ხელახალი ცდა
და ზოგი ახალი არგუმენტი): არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XII, მასალ.,
თბ., 2001.

ახვლედიანი გ., „სა—ო“ და „-ურ“ის მნიშვნელობა: „ჩვენი მეცნიერება“, №2-3,
თბ., 1923.

ბაბუნაშვილი ელ., ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები,
„მეცნიერება“, თბ., 1970.

ბაბუნაშვილი ელ., მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვების ურთიერთობისათვის
ძვ. ქართულში (სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით): სახელის
ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში. წ.1. თბ., 1956.

ბაბუნაშვილი ელ., ნაწილაკები ძველ ქართულში: თსუ შრომები, ტ. 67, თბ.,
1957.

ბაბუნაშვილი ელ., „სამი სტილის“ თეორია ქართულ მწერლობაში: თსუ
შრომები, ტ. 96, ფილოლ. მეცნ. სერია, თბ., 1963.

ბაბუნაშვილი ელ., „სამი სტილის“ ისტორიიდან ქართულ მწერლობაში: თსუ
საიუბილეო სამეცნ. სესია, (1921-1961), თეზ., თბ., 1961.

- ბაბუნაშვილი ელ., უთურგაძე თ.,** ანტონ პირველის „ქართული ღრამმატიკა“ და მისი ეროვნულ-ისტორიული მნიშვნელობა, „მეცნიერება“, თბ., 1991.
- ბასილაია ლ.,** ნაცვალსახელთა ბრუნებასთან დაკავშირებული თავისებურებანი XI-XIII საუკუნეების მხედრულ-ისტორიულ საბუთებში: „მაცნე“, (ელს), № 1, თბ., 1982.
- ბასილაია ნ.,** სავრცობი ა და ი ხმოვნების მართებულად ხმარების შესახებ ფუძეუკვეცელ სახელებთან ნათესაობითა და მოქმედებითში: საქ. სსრ პედ. ინსტიტუტების შრომები, ისტ-ფილოლ. სერია. ტ.VII, თბ., 1979.
- ბაქრაძე ი.,** ა და ე ხმოვნებზე დაბოლოებული არსებითი სახელების შესახებ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: თსუ სტუდ. 28-ე სამეცნ. კონფ. (ენათმ. სექცია), თეზ., თბ., 1966, 22-27 აპრილს.
- ბაქრაძე ი.,** არსებითი სახელების კუმშვა-უკუმშველობის საკითხისათვის ქართულ ენაში: თსუ სტუდ. XXVII სამეცნ. კონფ. (ენათმ. სექცია), თეზ., თბ., 1965, 9-13 აპრილი.
- ბერიძე ვუკ., საგან** სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის: სმამ, ტ. III, №4, თბ., 1942.
- ბერიძე მარინე, ა** სუფიქსის საკითხისათვის: ბ. ჯორბენაძე — IV, თბ., 1997.
- ბერიძე მ.,** ემფატიკურ ხმოვანთან დაკავშირებული ზოგი საკითხისათვის სალიტ. ქართულსა და დიალექტებში: ბ. ჯორბენაძის საზ. სამეცნ. კონფ., თეზ., თბ., 1994.
- ბეროზაშვილი თ.,** სიტყვამაწარმოებელი პრეფიქსი **არა-** ქართულში: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XIV, თბ., 2003.
- ბოლქვაძე გ.,** საკუთარი სახელები „ვეფხისტყაოსანში“: თელავის პედ. ინსტ. სამეცნ. სესია, მიძღვნ. შ. რუსთაველის დაბადების 800 წლისთავისადმი, თეზ., თელავი, 1966.
- ბურჭულაძე გ.,** ზოგი აფიქსისათვის ქართულში: თსუ სტუდ. XXIII სამეცნ. კონფ., თეზ., თბ., 1961.
- ბურჭულაძე გ.,** ინტერესის მიცემითის შესახებ ქართულში: კრებ. „ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები“, თბ., 1978.
- ბურჭულაძე გ.,** კვლავ **-ვით** თანდებულის შესახებ ქართულში: იკე, XXIV, თბ., 1985.
- ბურჭულაძე გ.,** სახელთა ოდენპრეფიქსული წარმოება ქართულში: ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტ. სკოლაში“, №2, თბ., 1971.
- გაბუნია კ.,** ბრუნების ტიპების შესახებ ქართულში: ბ. ჯორბენაძის საზოგ. სამეცნ. კონფ., თეზ., თბ., 1994.
- გაბუნია კ.,** ბრუნვათა რაოდენობისათვის ქართულში: ბ. ჯორბენაძის საზოგ. VI სამეცნ. კონფ., მასალ., თბ., 1999.

- გაბუნია კ.**, ბრუნვათა სემანტიკისა და ისტორიის ზოგი საკითხი ქართველურ ენებში: იკე, XXIX, თბ., 1990.
- გაბუნია კ.** ბრუნვათა სისტემები ქართველურ ენებში, თბ., 2007.
- გაბუნია კ.**, დექტურობის სისტემა და ხმოვანთა განაწილების საკითხი ქართველურ ენებში: მაცნე (ელს) №1, თბ., 1991.
- გაბუნია კ.**, მიცემითი ბრუნვის ნიშნის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: ქესს, VII, თბ., 1998.
- გაბუნია კ.**, ნათესაობითი ბრუნვის ერთი თავისებურებისათვის ქართველურ ენებში: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, IX, თფზ., თბ., 1998.
- გაბუნია კ.**, პირის ნაცვალსახელთა ბრუნებისათვის ქართულში (ფორმოზივი ანალიზი): ქუთ. საუბრ. - VI, 1999, გვ. 63-64, სტატიად დაიბეჭდა: ქართ. მეცკვ., IV, ქუთაისი, 2000.
- გაბუნია კ.**, რთული თანდებულების საკითხისათვის ქართულსა და სვანურში, IX რესპუბლიკური სამეცნიერო სეს., (გორი, 22-24IX): თფზ., 1987, სტატია დაიბეჭდა: იკე, XXVIII, თბ., 1989.
- გაბუნია კ.**, სახელთა ფორმაწარმოების ანალიზის პრინციპებისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, VIII, თბ., 1999.
- გაბუნია კ.**, უნიშნო ფორმის მორფოლოგიური სტატუსისათვის ქართულში ენის ბრუნვათა სისტემაში: ენათმეცნიერების საკითხები, II(VI), თბ., 2000.
- გაგუა კ.**, სახელთა თავკიდური მ-ს საკითხისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, II, თბ., 1979.
- გაიოზ რექტორი.**, ქართული ღრამმატიკა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ელენე ნიკოლაიშვილმა, „მეცნიერება“, თბ., 1970, 191 გვ. [ტექსტი გვ. 47-178, გრამატიკულ ტერმინთა ლექსიკონი, გვ. 180-89)
- გამყრელიძე თ., კიკნაძე ზ., შადური ი., შენგელია ნ.**, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბ., 2003.
- გამყრელიძე ნ.**, ზოგიერთ ბრუნვათა მორფემები და მათი ალომორფემები თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში: თსუ სტუდ. XXVII სამეცნიერო კონფ., (ენათმეცნიერების სექცია), თფზ., თბ., 1965,
- გელენიძე ლ., არ-/არა-** ნაწილაკიანი სახელები ქართულში: ქსკს, VI, თბ., 1984.
- გვანცელაძე თ.**, ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში, თბ., 2006.
- გვენცაძე ალ.**, თვის სისტემა ქართულში: თელავის პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, თელავი, 1960.

- გვენცაძე აღ.**, რიცხვითი სახელის აღნაგობა ქართულში: თელავის პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. V, თელავი, 1965.
- გვენცაძე აღ.**, ქართული ენის რიცხვითი სახელი (დამხმარე სახელმძღვანელო): საქ. სსრ უმაღლეს და საშ. სპეც. განათლების სამინისტროს სამეცნიერო-მეთოდ. კაბინეტი, თბ., 1972.
- გიგინეიშვილი ბ. სარჯველაძე ზ.**, ნანათესაობითარი მიმართულებითისა და ნანათესაობითარი დანიშნულებითის ადგილი ძველი ქართულისა და ქართველური ენების ბრუნვათა სისტემაში: „მრავალთავი“, VI, თბ., 1978.
- გიგინეიშვილი ივ.**, ილია ჭავჭავაძე და ახალი ქართული სალიტერატურო ენა, „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, IX, თბ., 1989.
- გიგინეიშვილი ივ.**, მრავლობითი რიცხვის ფორმათა ზოგი თავისებურება „ვეფხისტყაოსნის“ ენაში: „მაცნე“ (ელს), № 3, თბ., 1972.
- გიგინეიშვილი ივ.**, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დამუშავების თანამედროვე მდგომარეობა, საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. ენათმ. ინსტ. და ქუთაისის პედ. ინსტ. ქართ. ენის კათედრის გაერთ. სამეცნ. სესია, თეზ., ქუთაისი, 1964 წ. 14-15 მაისი.
- გიგინეიშვილი კ., -ა** სუფიქსისათვის ქართულში: რუსთაველის სახ. ბათუმის პედ. ინსტ. XV სამეცნ. სესია, თეზ., ბათუმი, 1954, 27-29 მაისი.
- გოგებაშვილი იაკობ,** თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად: ტ. I, 1955, ტ. II, 1954, ტ. III, 1954, ტ. IV, 1955, ტ. VI, 1958.
- გოგოლაშვილი გ.,** ზმნისწინისეული ხმოვნის შემცველ კომპლექსთა ცვლის ერთი თავისებურება აჭარულ დიალექტში: საენათმ. სესია, (ბათუმი, 2-3. XII, 1988), თეზ., თბ., 1988.
- გოგოლაშვილი გ.,** მარადიულნი თანამედროვენი, თბ., 2000.
- გოგოლაშვილი გ.,** საცნობლად თავისადაო, თბ., 2015.
- გოგოლაშვილი გ.,** სახელთა პრეფიქსული წარმოება ქართულში: ქართ. ენა და ლიტ. სკოლაში, № 3, თბ., 1975.
- გოგოლაშვილი გ.,** სახელთა ფუძისეული ხმოვნის რედუქციასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი ქართულში: ქესს, V, თბ., 1981.
- გოგოლაშვილი გ.,** სიბრძნე იაკობისა, თბ., 2014.
- გოგოლაშვილი გ.,** ქართული სალიტერატურო ენა, ნარკვევები, თბ., 2013.
- გოგუაძე ნ.,** ნაცვალსახელი თავისი ქართულში: ხელნაწერ. ინსტ. მოამბე, ტ. II (რეზ. რუს. ენაზე), თბ., 1960.
- გოჩიტაშვილი ქ.,** თანდებულები სიტყვაწარმოების ფუნქციებით ქართულში: საენათმ. ძიებ., VI, თბ., 1997.

- გოჩიაშვილი ქ.**, თანდებულთა განაწილებისათვის მიცემითა და ნათესაობით ბრუნვებთან საშუალო ქართულში: ბ. ჯორბენაძე - IV, თბ., 1997.
- გოჩიაშვილი ქ.**, თანდებულთა სისტემის ახალი ქართულისებრი მოდელის ჩამოყალიბებისათვის: ქუთაისური საუბრები - VI, თბ., 1999.
- გურგენიძე ტ.**, მრავლობითობის კატეგორია პირის ნაცვალსახელებში და მისი წარმოების ზოგადი პრინციპები: მაცნე (ელს), №2, თბ., 1984.
- გურგენიძე ტ.**, მრავლობით რიცხვში პირის ნაცვალსახელთა ფორმოზრები და პირისპირების სემანტიკური საფუძვლები: ენათმ. ინსტ. 42-ე სესია, თეზ., თბ., 1984.
- დანელია კ.**, ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან, თბ., 1998.
- დანელია კ., რა** კითხვითი ნაცვალსახელის ბრუნების ისტორიისათვის: ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან. I. თსუ, თბ., 1998.
- დანელია კ.**, ქართული სამწერლობო ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1983.
- დანელია კ.**, წრფელობითის ადგილისათვის ძველი ქართულის ბრუნვათა სისტემაში: იკე, XXXIII, თბ., 1995, აგრეთვე ავტორის წიგნი: ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან. I. თსუ, თბ., 1998.
- დანელია ნ.**, დონიანი ვნებითის წარმოებისა და ფუნქციისათვის „ვეფხისტყაოსანში“: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.
- დვალი ს.**, მრავლობითის ერთი არასწორი ფორმის გამო (უნარ-ებ-ი): ქელ სკოლაში, №4, თბ., 1977.
- დოდაშვილი კ.**, ახალი გზა-კვალი ქართული გრამატიკის კვლევა-ძიებისა: „მოამბე“, №4, 6, ტფ., 1894.
- დოდაშვილი კ.**, საგრამატიკო ესკიზი: „ივერია“, № 214-217, 219, 220, 222, ტფ., 1887.
- დოდაშვილი ს.**, შემოკლებული ქართული ღრამმატიკა, გამოცემული სოლომონ დოდავისა მიერ, ტფ., 1830.
- დონდუა კ.**, მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში: ენიმკის მოამბე, 5-6, თბ., 1940.
- ენუქიძე ლ.**, თანდებულთა ხმარება „ვეფხისტყაოსანში“, თსუ სტუდ. XVII სა-მეცნიერო კონფერენცია: თეზ., 1955, 7-14/IV.
- ენუქიძე ლ.**, პირის ნაცვალსახელთა ერთი ფუნქციისათვის ტექსტში [ქართული ენა]: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 43-ე სამეც. სესია, თეზ., 1985.
- ერთელიშვილი ფ.**, ახალი სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის: ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“ №2, თბ., 1968.
- ერთელიშვილი ფ., ლა//ლე** პრეფიქსები ქართულში: „მაცნე“ №5, თბ., 1969.

- ერთელიშვილი ფ.**, მიმღობის ერთი ტიპი ქართულში: თსუ შრომები, ტ.71, თბ., ფილოლოგიის მეცნიერებათა სერია I, 1959.
- ერთელიშვილი ფ.**, სახელური ფუძეების ფონემატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში, თბ., 1980.
- ვანრაიხი უ.**, შესაძლებელია თუ არა სტრუქტურული დიალექტოლოგია: მიმოხილველი, № 4-5, თბ., 1968
- ვაშაკიძე თ.**, კნინობითი სუფიქსების მანქანური დამუშავების შესახებ: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპ. და ახალგ. მეც. მუშაკთა სამეც. კონფერენცია, თეზ., 1998.
- ვაშაკიძე თ.**, წინავითარების სახელთა წარმოება ქართულში: იკე. XXXI, თბ., 1992.
- ზულიაშვილი ც.**, სახელთა „თავისებური ბრუნებისათვის“ [ქართულში]: სტალინირის სახ. პედ. ინსტ. სტუდ. კონფერენცია, თეზ., 1960.
- ზურაბიშვილი თ.**, ა ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა საკითხისათვის: „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, IX, თბ., 1989.
- ზურაბიშვილი თ.**, ემფატიკური -ა ახალ ქართულში: სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- ზურაბიშვილი თ.**, მავრცობი ა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, I, თბ., 1972.
- ზურაბიშვილი თ.**, ნა- — -ევ და ნა- აფიქსებით სახელთა წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი: „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“ I, თბ., 1972.
- ზურაბიშვილი თ.**, ოდნობითის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში: სმამ, ტ. 29, №5, თბ., 1962.
- ზურაბიშვილი თ.**, ხარისხი ქართველურ ენებში: თსუ შრომები, 67, თბ., 1957.
- თანდაშვილი მ.**, -ილ და -ულ სუფიქსთა განაწილებისათვის თანამედროვე ქართულში: ენათმეცნიერების ინსტ-ის ასპ. და ახალგ. მეც. მუშ. სამეცნიერო კონფერენცია, თეზ., თბ., 1990.
- თვარაძე რ.**, თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, №3 1978.
- თოფურია გ.**, მიმღობური წარმოების ერთი ტიპის შესახებ ქართულში: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 52-ე სამეც. სესია, თეზ., 1993.
- თოფურია გ.**, სიტყვაწარმოების ერთი მოდელის შესახებ ქართულში (-უ სუფიქსი): ზურაბ ჭუმბურიძის 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული, თბ., 1997.

- თოფურია გ.,** უარყოფითობის ოდენპრეფიქსული წარმოებისათვის ქართულში: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 56-ე სამეც. სესია, თეზ., 1997.
- თოფურია გ.,** აკაკი და ქართული სალიტერატურო ენა: ლიტერატურული ძიებანი, II, თბ., 1944.
- თოფურია გ.,** გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში: ჩვენი მეცნიერება, 11-12, ტფ., 1924.
- თოფურია გ.,** ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში: თსუ სამეცნიერო სესია, თბილისი (თეზ.), 1942, 88. გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, I, თბ., 1956
- თოფურია გ.,** ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ჭანურში: ენიმკის მოამბე, I, თბ., 1937.
- თოფურია გ., -მე, -ვე, -ლა, -ლაც/ა/** ნაწილაკიან სახელთა ბრუნება: „სალიტერატურო ქართულის ნორმები“ I, ტფ. 1936, გვ. 14-18, გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“ (ვ. თოფურიას რედ.), 1956.
- თოფურია გ.,** მეტყველების ნაწილებისათვის ქართულში, 1: ახალი სკოლა, 11-12, ტფ., 1929.
- თოფურია გ.,** ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების დაბოლოებანი [ქართულში]: ყურნ. „ახალ სკოლისკენ“, №7-8, ტფ., 1929, გადაბეჭდილია კრებულში: „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, I, 1956 (ვ. თოფურიას რედ.).
- თოფურია გ.,** ოცობითი თვლის სისტემისათვის ქართველურ ენებში: ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე, VI, 1926.
- თოფურია გ.,** რედუქციისათვის ქართველურ ენებში: იკე, I, თბ., 1946.
- თოფურია გ.,** ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. I. ნე-,ნი, ნა- პრეფიქსებისათვის: თსუ შრომები, 15, თბ., 1940.
- თოფურია გ.,** ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. III. -ენ, მ- — -არ, სე-, -აქა აფიქსებისათვის: თსუ შრომები, 15, თბ., 1940.
- თოფურია გ.,** ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. II. -ედ, -ურ, რ- აფიქსებისათვის: ენიმკის მოამბე, 5-6, თბ., 1940.
- თოფურია გ.,** ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, V, კნინობითი ქართველურ ენებში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. ნ. მარის სახ. ენის ინსტიტუტის სამეც. სესია, მე-3, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1946.
- თოფურია გ.,** ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. IV. ხმოვანთავსართოვანი სახელები: თსუ შრომები, ტ. 30-b—31-b, თბ., 1947.

- თოფურია გ.**, ქართული ენა, განაკვ. I, ტფ., 1932.
- თოფურია გ.**, ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1965.
- თოფურია გ.**, ქართული ენის გრამატიკის სადავო საკითხები: ყურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“ №3. 1967, გვ. 3-8. შრომის თეზ. იხ.: საქართველოს სსრ. უმაღლესი სასწავლებლების ქართული ენის კათედრათა I(V) სამეცნიერო მეთოდ. კონფერენცია, 1963.
- თოფურია გ.**, ქართული ენის გრამატიკის სადავო საკითხები II: საქართველოს სსრ. უმაღლესი სასწავლებლების ქართული ენის კათედრათა VI რესპ. სამეცნიერო-მეთოდოლოგიური კონფერენცია, თეზ., 1965.
- თოფურია გ.**, ქართული ენის სიწმინდის დაცვისათვის: „ცოდნა“, თბ., 1964.
- თოფურია გ.**, წოდებითი ბრუნვისათვის: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- თოფურია გ.**, წრფელობითი ბრუნვისათვის ძველ ქართულში: სმამ, ტ. 38, თბ., 1965.
- თოფურია გ., გიგინეიშვილი ივ.** ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი, თბ., 1998.
- იაკობის სამრეკლო,** თბ., 1990.
- იმნაიშვილი გრ.**, ქართული დიალექტი, I. გამოკვლევა, „მეცნიერება“, თბ., 1974.
- იმნაიშვილი დ.**, უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნისართები იბერიულ-კავკასიურ ენებში: იკე, IV, თბ., 1953.
- იმნაიშვილი ი.**, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.
- იმნაიშვილი ი.**, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის საკითხები. IX. ორთავეს თუ ორივეს?: კრებ. „ქართული ენა“ (თსუ), თბ., 1984.
- იმნაიშვილი ი.**, წრფელობითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელებში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- იოსელიანი პ.**, პირუჭლ-დაწყებითი კანონი ქართულისა ღრამატიკისა, შედგენილი პლატონ ეგნატისა-ძის იოსელიანისა მიერ, ტფ., 1881.
- კალანდაძე გ.**, დარღვევები თანდებულთა გამოყენებისას თანამედროვე ქართული პრესის ენაში, „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, III: თბ., 1980.
- კალანდაძე გ., -კენ** თანდებულიანი შესიტყვებები და მათი ფუნქციურ-სემანტიკური ეკვივალენტები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, VIII, თბ., 1988.

- კალანდაძე ვ.**, სიმრავლიდან გამოყოფის სემანტიკის მქონე -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები თანამედროვე ქართულში, „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, XI, თბ., 1998.
- კარიჭაშვილი დ.**, ქართული ენის გრამატიკა, ეტიმოლოგია, თბ., 1929.
- კახაძე ო.**, -ა-ზე დასრულებული ზოგიერთი სახელის ბრუნებისათვის ქვემო-მერულში: იკე, V, თბ., 1953.
- კეკელიძე კ.**, „ეთ“ სუფიქსიანი კრებითი სახელები ქართულში: ეტიუდები ძვ. ქართ. ლიტ. ისტორიაში, III, თბ., 1955.
- კეკელიძე კ.**, „ერთი და იგივეს“ სწორად გამოყენებისათვის: „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №1, თბ., 1966.
- კეკელიძე კ.**, „რამეთუ“ [მისი გამოყენების შესახებ]: „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №3, თბ., 1977.
- კვარაცხელია გ.**, „ჩვენ“ ნაცვალსახელის ფუნქციები სამეცნიერო მეტყველებაში: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 43-ე სამეც. სესია, თეზ., 1985.
- კვაჭაძე ლ.**, თანიანი მრავლობითის მოქმედებითი და ვითარებითი ახალ ქართულში: თბილისის პედ. უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის შრომები, 3, თბ., 1997.
- კვაჭაძე ლ.**, ქართული ენა (მეოთხე შესწორებული გამოცემა), თბ., 1993.
- კვიციანიძე პ.**, ქართული სწორმეტყველება, საშინჯი სახელმძღვანელო: პირველი წიგნი, შედგენილი პ. კვიციანიძის მიერ, ტფ., 1888.
- კიზირია ანტ.**, -თვის//-ზე და -გამო//-ზე თანდებულთა მონაცვლეობისათვის: „მაცნე“ (ელს), №3, თბ., 1981.
- კიზირია ანტ.**, ნანათესაობითარი მსაზღვრელის ურთიერთობისათვის საზღვრულთან: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- კიზირია ანტ.**, ნარკვევები ქართული ენის შესწავლის ისტორიიდან, „ქართული ენა“, თბ., 1997.
- კიზირია ანტ.**, სახელობითისა და მოთხრობითის ფუნქციები ძველ ქართულში: სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, 1, თბ., 1956.
- კიზირია ანტ.**, ქართული ენა (პრაქტიკუმი), თბ., 1974.
- კიზირია ანტ.**, წარმომავლობის სახელები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: იკე, ტ. XXIII, თბ., 1985.
- კიკვიძე ბ.**, ზედსართავი სახელები იბერიულ-კავკასიურ ენებში (მორფოლოგია და ძირითადი სინტაქსური ფუნქცია): თსუ შრომები, ტ. 71, ფილოლოგიის მეცნიერებათა სერია 1, თბ., 1959.

- კიკვიძე ბ.**, მიმღობის ერთი ტიპის წარმოებისათვის ქართულში: საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკად. ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. 2, თბ., 1960.
- კიკვიძე ბ.**, მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის გენეზისისათვის ქართულში: ჟურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, №2, თბ., 1960.
- კიკვიძე ზ.**, მრავლობითი თუ თავაზიანი ფორმა: გრამატიკა, პრაგმატიკა, სოციოლინგვისტიკა, ენათმეცნიერების საკითხები: III, თბ., 2000.
- კიკვიძე ზ., ჩვენ** ნაცვალსახელის მეორეული მნიშვნელობა: „მაცნე“ (ელს), №1-4, თბ., 1994.
- კიკნაძე ი.**, არსებითი სახელის ფლექსიური მოდელის დინამიკისათვის ქართულში: ჩიქობავა — 100, თბ., 1998.
- კიკნაძე ი.**, ბრუნვათა რიგისათვის თანამედროვე ქართულში: „საენათმეცნიერო ძიებანი“, VIII, თბ., 1999.
- კიკნაძე ი., -ვით** თანდებულის შესახებ სახელობითთან: XIX რესპ. დიალექტოლოგიური სესია, (ახალციხე, 5-6. XI), თეზ., თბ., 1999.
- კიკნაძე ი., -თანა** ქართულ ენაში: XXIII რესპ. დიალექტოლოგიური სესია, მასალები, 2003.
- კიკონიშვილი მ.**, კნინობით-სააღერსო ფორმათა წარმოების ზოგი თავისებურება ახალ ქართულში: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგ. მეც. მუშ. სამეცნიერო კონფერენცია, თეზ., თბ., 1983.
- კიკონიშვილი მ.**, კნინობით სუფიქსთა განაწილებისათვის ქართულში: „საენათმეცნიერო ძიებანი“, V, თბ., 1996.
- კობაიძე მ., სა-ე და სა-ო** მაწარმოებელთა განაწილებისათვის თანამედროვე ქართულში: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგ. მეც. მუშ. სამეც. კონფერენცია, თეზ., თბ., 1984.
- კობალაძე მ.**, ვითარებითი (მიმართულებითი) ბრუნვის ფლექსიის სადერივაციო დანიშნულებისათვის: თსუ ფილოლ. ფაკულტეტის სამეცნიერო სესია, თეზ., თბ., 2001.
- კობახიძე აღ.**, ვიცავთ თუ არა სალიტერატურო ენის ნორმებს?: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, VIII, თეზ., თბ., 1997.
- კოტინოვი ნ.**, კვლავ ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაციისათვის: ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების VII კონფერენცია, მასალები, თბ., 2000.
- კუხალაშვილი მ., -ცა, -ც** ნაწილაკი ქართულში: VI რესპ. დიალექტ. სამეც. სესია (ქუთაისი, 25-26.X.1984), თეზ., თბ., 1984, გვ. 14, სტატია: დიალექტოლოგიური კრებული (1988), თბ., 1989.

- ლევადა ლ.**, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის ისტორიიდან („ქართული კულტურის მოყვარულთა საზოგადოება“): ქსკს, VIII, თბ., 1988.
- ლევადა ლ.**, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის ისტორია და პრინციპები, თბ., 2004.
- ლევადა ლ.**, სახელი ანტონ პირველის გრამატიკაში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- ლერნერი კ.**, აღმატებითი ხარისხის ჩამოყალიბება დღევანდელ ქართულში: ენათმ. ინსტ. 34-ე სეს., თეზ., თბ., 1978.
- ლოლაძე ნ.**, წარმოქმნილ სახელთა კონფიქსური წარმოებისათვის ქართულში: ენათმ. ინსტ.-ის ასპ. და ახალგ. მეცნ. კონფ., თეზ., თბ., 1983.
- ლომათიძე ქ.**, ბრძანებითი კილოს შესახებ (ქართვ. და აფხ.-აილ. ენების მასალაზე): იკეწ, XX-XXI, თბ., 1993-94.
- ლომათიძე ქ., დილა** სიტყვის **დილ-** სახეობისათვის „ვეფხისტყაოსანში“: იკე, XV, თბ., 1966.
- ლომათიძე ქ.**, ნათესაობის ზოგი სახელის წარმოებისა და კნინობითის -ია სუფიქსის საკითხი ქართულში: იკე, XXVI, თბ., 1987.
- ლომაძე ელ.**, სიტყვაწარმოების -ო სუფიქსი ქართულში: ქესს, VII, (რეზ. ინგლ. ენაზე), თბ., 1998.
- ლომაძე თ.**, სახელთა წარმოქმნის ზოგი თავისებურება ქუთაისურ მეტყველებებში: საენათმ. ძიებანი, VIII, (რეზ. ინგლ. ენ.), თბ., 1999.
- მამარდაშვილი თ.**, მიმღეობის წარმოების ისტორიისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, XXV, თბ., 2006.
- მამისაშვილი ლ.**, სახელის მრავლობითობის გამოხატვის საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“: თელავის პედ. ინსტ. სტუდ. XXIII სამეცნ. კონფ., თეზ., თბ., 1966, 5-7 მაისი.
- მანჯგალაძე ა.**, -ა ხმოვანზე დასრულებული ზოგი სახელის ფუძის აგებულებებისათვის ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- მანჯგალაძე ა.**, ზოგი წარმოქმნილი სახელის ანალიზი ქართულში: ა.მ. გორკის სახ. სოხუმის სახელმწ. პედ. ინსტ. შრ., VII, სოხუმი, 1955.
- მანჯგალაძე ა.**, -ურ სუფიქსისათვის ძველ ქართულში: იკე, V, თბ., 1953.
- მანჯგალაძე მ., უთურაიძე თ., სხირტლაძე რ., ტეტელაშვილი თ.**, ქართული ენის სახელის ფლექსიური ანალიზისათვის: კავკასიოლოგთა I საერთაშორისო კონგრესის მასალები, თბ., 2007.
- მანჯგალაძე მ., უთურაიძე თ.**, სახელთა ფუძეების კუმშვა-უკუმშველობისათვის ქართულში (არსებით სახელთა მოდელირების საკითხისათვის).

უკუმშველი ფუძეები: ქართული ენა და თანამედროვე ტექნოლოგიები, თბ., 2011.

- მარტიროსოვი ა.,** აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება და საწარმოებელ აფიქსთა შედგენილობა ძველ ქართულში: იკე, IX-X, თბ., 1958.
- მარტიროსოვი ა.,** ზმნისართისა და თანდებულის ურთიერთობისათვის: იკე, XII, თბ., 1960.
- მარტიროსოვი ა.,** თანდებული ქართულში: იბერ.-კავკ. ენათმეცნ., I, თბ., 1946.
- მარტიროსოვი ა.,** კნინობითი სახელები ძველ ქართულში: იკე, XX, თბ., 1978.
- მარტიროსოვი ა.,** ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში (ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, თბ., 1964.
- მარტიროსოვი ა.,** სუფიქსებით წარმოქმნილ სახელთა ერთი ჯგუფი ძველ ქართულში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, I, თბ., 1970.
- მაჭავარიანი გ.,** შედარებითი ხარისხის ფორმათა გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: თსუ შრ., ტ. 71 (ფილოლ. მეცნ. სერია I), თბ., 1959.
- მაჭავარიანი გ., ნებიერიძე გ.,** მორფოლოგია: ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები, თბ., 1972.
- მაჭავარიანი დ.,** ერთი ახალი სიტყვაწარმოებითი აფიქსი თანამედროვე ქართულში [რეზ. რუსულად]: ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედ. ინსტ. შრ., XI, ქუთაისი, 1952-53.
- მაჭავარიანი დ., მიერ და გან** თანდებულთა სინტაქსური მონაცვლეობისათვის ქართულში: ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედ. ინსტ. შრ., ტ. XV, ქუთაისი, 1956.
- მაჭავარიანი ნ.,** „ჩიტირეკია“ ტიპის სახელთა წარმომავლობისათვის ქართულში: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XI, მასალ., თბ., 2000.
- მელიქიშვილი დ.,** პირის ნაცვალსახელთა ფუძის აგებულებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი: ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან, თბ., 1986.
- მელიქიშვილი ნ.,** თანდებულთა გავრცელებულობისათვის მე-19-20 საუკუნეების ლიტერატურული მასალის მიხედვით: თსუ სტუდ. 28-ე სამეცნ. კონფ., (ენათმ. სექცია), თეზ., თბ., 1966 წ. 22-27 აპრილი.
- მერიკე პაუ,** სახელთა ბრუნება ქართულსა და ესტონურ ენებში: თსუ სტუდ. 28-ე სამეცნ. კონფ., (ენათმ. სექცია), თეზ., თბ., 1966 წ. 22-27 აპრილი.
- მიქელაძე მ.,** მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.

- მიქიაშვილი ო.**, „ნაცარქექიას“ ტიპის სახელთა წარმოებისათვის: მაცნე (ელს), № 2, თბ., 1985.
- ნათაძე ნ.**, შესაძლებლობის მიმდევრებათა წარმოებისათვის თანამედროვე ქართულში: იკე, XIII, თბ., 1962.
- ნებიერიძე გ.**, წოდებითი ბრუნვა ქართულში როგორც სახელობითის ვარიანტი: თსუ შრ., 267 (ენათმ., 10), თბ., 1986.
- ნებიერიძე გ.**, წოდებითი ბრუნვის საკითხისათვის, „ბალავერი“, № 1-6, თბ., 1991.
- ნიკოლაიშვილი ელ.**, გაიოზ რექტორი და მისი ქართული გრამატიკა: გაიოზ რექტორი, ქართული ღრამმატიკა, თბ., 1970.
- ნიკოლაიშვილი ელ.**, ზედსართავი სახელის ხმარება დამოუკიდებლად და მსაზღვრელად /ილიას, აკაკის და ვაჟას მხატვრული პროზის მიხედვით/: ენათმ. ინსტ. X X II სამეცნ. სესია, თეზ., თბ., 1966 წ. 6-7 ივლისი.
- ნიკოლაიშვილი ელ.**, თანამედროვე ქართული სალიტ. ენის ნორმათა დადგენის ისტორიიდან: ქართული ენის კათედრათა X კონფ., თეზ., თბ., 1984.
- ნინუა გ., სარჯველაძე ზ.**, უნახაობის გამოხატვისათვის ძვ. ქართ. წერილობით ძეგლებში: „მაცნე“ (ელს), № 1, თბ., 1985.
- ნოზაძე ლ.**, ემფატიკური ი ქართულში: იკე, XXIX, თბ., 1990.
- ნოზაძე ლ.**, სახელობითი ბრუნვის მორფემასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხისათვის ქართვ. ენებში: იკე, XXIII, თბ., 1995.
- ოვანეზოვი ნ.**, -ივ და -ავ უძველესი ბრუნვის ნიშნები ახალი ქართული ენის ლექსიკაში: თელავის პედ. ინსტ. სტუდ. XXIV სამეცნ. კონფ., თეზ., თბ., 1967 წ. 5-7 მაისი.
- ონიანი ა.**, თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენა (ფონეტიკა-ფონოლოგია-მორფოლოგია), თბ., 2003.
- ონიანი ალ.**, რიცხვის მორფემა თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის სახელთა სისტემაში: ენათმ. საკითხები, № 2, თბ., 2001.
- ონიანი ალ.**, სახელთა ბრუნების ტიპები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ენათმ. საკითხები, 4, თბ., 2002.
- ონიანი ალ.**, წოდებითი ბრუნვის საკითხისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: აკაკი შანიძე — 100, თბ., 1987.
- ოსიძე ე.**, მიმდევრების წარმოება ქართულში: თსუ შრ., ტ. 67, თბ., 1957.
- პაპიძე ა.**, ა სუფიქსის სიტყვაწარმოებითი ფუნქციები: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1, თბ., 1974.

- ბაბიძე ა.**, ქონების აღმნიშვნელი სიტყვაწარმოებითი აფიქსები (ქართულში):
თსუ სტუდ. XXXIII სამეცნ. კონფ., (ენათმ. სექცია), თეზ., თბ., 1971.
- ბატარიძე რ.**, ქართული ასომთავრული, თბ., 1980.
- ჟორდანიას თ.**, ქართული გრამმატიკა (ეტიმოლოგია და სინტაქსი): თხზული
და გამოცემული თ. ჟორდანიასაგან, ტფ., 1889.
- როგავა გ.**, სიტყვაწარმოების საერთო საფუძვლებისათვის ქართველურსა და
აფხაზურ-უბიხურ-ადიღეურ ენებში. I. ჩლიქი, ჩორქო, ქაჩაჩი: სმამ, ტ.
2, № 5, თბ., 1941.
- როგავა გ.**, სიტყვაწარმოების საერთო საფუძვლებისათვის ქართველურსა და
აფხაზურ-უბიხურ-ადიღეურ ენებში. II. ჭიქა, ჭირქა: ქუთაისის პედ.
ინსტ. შრ., II, ქუთაისი, 1941.
- როგავა გ.**, სიტყვაწარმოების საერთო საფუძვლებისათვის ქართველურსა და
აფხაზურ-უბიხურ-ადიღეურ ენებში. III. ფოთოლი, ფურცელი, მეგრ. ფა
„ფოთოლი“, ჟირ-ფა, „ორ-ფა“: სმამ, ტ. 2, № 8, თბ., 1941.
- საბაშვილი ბ.**, მრავლობითი რიცხვის -თა სუფიქსი ფორმათა გამოყენების შე-
სახებ ახალ სალიტერატურო ქართულში: „ქართული სიტყვის კულტუ-
რის საკითხები“, წიგნი 1, თბ., 1972.
- საბაშვილი ბ.**, ნ-არიანი და ებ-იანი მრავლობითი „ვეფხისტყაოსანში“: თსუ
სტუდ. VI სამეცნ. კონფ., (გადაბეჭდილია კრებულში: სახელის ბრუნე-
ბის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში. წ. I, თბ., 1956. გვ. 270),
თეზ., თბ., 1944, 19, 20 და 22 მაისი.
- საბაშვილი ბ.**, სახელი დიმიტრი ყიფიანის გრამატიკაში: სახელის ბრუნების
ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I, თბ., 1956.
- სარჯველაძე ზ.**, ენობრივი სიტუაცია XI-XIII საუკუნეთა საქართველოში: თბი-
ლისის ს.-ს. ორბელიანის სახელობის სახელმწიფო პედ. უნივ. შრომები,
ტ. 1, თბ., 1997.
- სარჯველაძე ზ.**, -ვით თანდებულის ისტორიიდან: ქართ. ენა და ლიტ. სკოლა-
ში, № 4, თბ., 1979.
- სარჯველაძე ზ.**, XI-XII საუკუნეთა ქართველი მწერლები „წიგნურისა“ (სალი-
ტერატუროსა) და „სოფლურის“ (დიალექტურის) ურთიერთმიმართების
შესახებ: III რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია, (თელავი, 27-29 X.
1981), თეზ., თბ., 1981.
- სარჯველაძე ზ.**, მიმღეობათა ოდენ -ელ სუფიქსიანი წარმოება და პირ-ვ-ელ
ფუძის წარმომავლობის საკითხი: ენათმ. საკითხები, III, თბ., 2000.
- სარჯველაძე ზ.**, მრავლობითი რიცხვის ფორმის გამოყენება მხოლობითის ნა-
ცვლად (საკითხის ისტორიისათვის): თბ. პედ. უნივ. ქართ. ენის კათედ-
რის შრომები, 3, თბ., 1997.

- სარჯველაძე ზ.**, „პატივისცემის მრავლობითის“ ფორმათა ჩასახვისათვის: ქართული ენის კათედრათა X, კონფ., თეზ., თბ., 1984.
- სარჯველაძე ზ.**, უფროობითი ხარისხის იშვიათი ფორმები ძველ ქართულსა და „ვეფხისტყაოსანში“: ენათმ. საკითხები, 4, თბ., 2001.
- სარჯველაძე ზ.**, ქართული სალიტერატურო ენა და ქართველური ენები (საკითხის დასმისათვის): „მრავალთავი“ (ფილოლ.-ისტორიული ძიებანი), IV, თბ., 1975.
- სარჯველაძე ზ.**, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
- სარჯველაძე ზ.**, ქართული ძირკ- ფუძის ზანური შესატყვისისათვის: გორის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. IX, თბ., 1964.
- სარჯველაძე ზ.**, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- საქართველოს კონსტიტუცია**, მიღებულია საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს, თბ., 1992.
- საქართველოს კონსტიტუციური აქტების კრებული (1921 — 1978)**, თბ., 1983.
- სვანიძე დ.**, ოდნობითი ხარისხის ფორმები საშუალო ქართულში ძველი ქართულისგან განსხვავებით: ქუთაისური საუბრ., III, თეზ., ქუთაისი, 1996.
- სილაგაძე ჯ.**, მიმღობების გაარსებითება [ქართულში]: სოხუმის პედ. ინსტიტუტის XXVII სამეცნ. სესია, თეზ., სოხუმი, 1969, დეკემბერი.
- სინარულიძე ტ.**, ენობრივი პოლიტიკის ეტაპების პერიოდიზაციისათვის: ენათმ. ინსტ. 55-ე სამეცნ. სესია, თეზ., თბ., 1996.
- სომნიშვილი გ.**, ასპექტის წარმოების ზოგიერთი თავისებურებებისათვის ლიხვისა და ქსნის ხეობათა ქართულში: საენათმ. ძიებანი, VIII, (რეზ. ინგლ. ენაზე), თბ., 1999.
- სომნიშვილი ც.**, ებ-იანი მრავლობითის სინტაქსური ძალისათვის სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე-სიცრუისა“-ში: თელავის პედ. ინსტ. სტუდ. სამეცნ. კონფ., თელავი, 1964.
- ტაბიძე მ.**, საკუთარ სახელთა ერთი ჯგუფის კუმშვა-კვეცის საკითხისათვის: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, IX, თეზ., თბ., 1998.
- ტუხკია მ.**, ა სუფიქსის ფუნქციები [ქართული ენის] სახელებში: თსუ შრომები, B 8-9 (№ 155-156), თბ., 1974.
- ტუხკია მ.**, სახელთა აფიქსური წარმოება ახალ სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში, თბ., 2004.
- ტუხკია მ.**, სახელთა წარმომქმნელი კონფიქსების ფუძებთან მიმართებისათვის: თსუ შრომები, ტ. 187, თბ., 1977.

- ტუსკია მ.**, სახელური და სახელზმნური სიტყვაწარმოება ქართულში, თბ., 2010.
- ტუსკია მ.**, სიტყვაწარმოებითი აფიქსების ფუნქციები და შეხამებადობა სახელურ ფუძეთა სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით: სიტყვის კულტ., X, თბ., 1993.
- უთურგაიძე თ.**, გავრცობის ხმოვანი ქართულში: კრებ. „ქართ. ენა“, (თსუ), თბ., 1984.
- უთურგაიძე თ.**, სახელის ფუძეთა კუმშვისათვის ქართულში: თსუ შრომები, 302, (ენათმ, 14), თბ., 1996.
- უთურგაიძე თ.**, სახელის ფუძისათვის ქართულ ენაში: საენათმ. ძიებანი, თბ., 1983.
- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის ბრუნების სისტემა: ქუთაისური საუბრ., X, ქუთაისი, 2003.
- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის დონეთა ძირითადი მახასიათებლების ურთიერთშემოქმედებისათვის გლობალურ სივრცეში, თბ., 2009.
- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის სახელის მორფონოლოგიური ანალიზი, თბ., 1986.
- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის შესწავლის ისტორია, თბ., 1999.
- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1999.
- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის სახელის მორფონოლოგიური ანალიზი (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი): „მეცნიერება“, თბ., 1986.
- უთურგაიძე თ.**, ქართული ენის შესწავლის ისტორია. ნაწილი I, თბ., 1999.
- უთურგაიძე თ.**, შინაარსისა და ფორმის ურთიერთობისათვის ენაში ქართული სალიტერატურო ენისა და მისი დიალექტების მიხედვით. I: გორის პედ. ინსტ. შრომები, ტ. IV, გორი, 1957.
- ურდია ო.**, XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართულ პერიოდულ გამოცემათა ენის დახასიათებისათვის: საქართვ. სსრ უმაღლ. სასწავლებლების ქართული ენის კათედრათა VII რესპ. სამეცნ.-მეთოდ. კონფ., თეზ., თბ., 1967 წ. 28-29 ოქტომბერი.
- ფეიქრიშვილი ვ., -ეთ** სუფიქსის ფუნქციისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში: XXII რესპ. დიალექტოლ. სესია, მასალ., თბ., 2002.
- ფეიქრიშვილი ვ.**, ზედსართავი სახელის ხარისხის წარმოების საკითხისათვის [ქართულში]: კავკასიოლოგთა I საერთაშ. სიმპ., თეზ., თბ., 1991.
- ფეიქრიშვილი ვ., მე-ე** კონფიქსის ფუნქციური დატვირთვა და გავრცელებულობა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში:

XIV რესპ. დიალექტოლ. სამეცნ. სესია, (ბათუმი, 28-29. X. 1993), თეზ., თბ., 1993.

ფეიქრიშვილი ჟ., ქართული ენის მორფოლოგია (სალექციო კურსი), ქუთაისი, 1992.

ფენრიხი ჰ., მორფოლოგიურ-სინტაქსური გადაჯაჭვა ქართულში: თსუ გ. ახვლედიანს, თბ., 1969.

ფოგტი ჰ., ბრუნვათა სისტემა ძვ. ქართულში: მიმომხილველი, 45, თბ., 1968.

ფონსუა ბ., მრავლობითობის წარმომავლები ძველ ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961.

ფონსუა ბ., სიტყვაწარმოება და ლექსიკოლოგია [ქართული ენის მასალაზე]: იკე, XV, თბ., 1966.

ფოცნიშვილი აღ., მარცვალთლიანობის ა ახალ ქართულში: „კორნელი კეკელიძეს“ (საიუბილეო კრებული დაბადების 80 წლისთ. აღსან.), თბ., 1959.

ფოცნიშვილი აღ., ნაცვალსახელი თანამედროვე ქართულში (ბრუნების სინქრონიული ანალიზი): თსუ, ფილოლოგია, I, სამეცნ. კონფ., მასალ., თბ., 1975.

ფოცნიშვილი აღ., პოლემიკა ანტონ ბაგრატიონის (ანტონ პირველის) გარშემო, თბ., 1990.

ფოცნიშვილი აღ. ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, თბ., 1979.

ფოცნიშვილი აღ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიიდან, თბ., 1979.

ფუტყარაძე ტ., სათავე და პერსპექტივა ქართული სამწიგნობრო ენისა, 2006.

ქავთარაძე ივ., ერთი სიტყვასაწარმოებელი სუფიქსისათვის ქართულში: კრებ. „არნოლდ ჩიქობავას“, თბ., 1979.

ქავთარაძე ივ., ერთი ტიპის ზმნათა ფუძისა და სახელზმნის წარმოების თავისებურება ქართულში: საქართვე. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყ.-ის მოამბე, № 3, თბ., 1960.

ქავთარაძე ივ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის პერიოდიზაციისათვის: თსუ ფილოლ. ფაკ.-ის XV სამეცნ. სესია, თეზ., 1972.

ქართველიშვილი ი., ქართული დრამმატიკა: ხელნაწერი (ავტოგრაფი), დაცულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (შ 4432), ტფ., 1809.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, თბ., 1950-1964.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-II-III, ახალი რედაქცია, თბ., 2008, 2010, 2015

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. X, თბ., 1986.

- ქაროსანიძე ლ.**, დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ და ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნება, თბ., 2000.
- ქუთელია ნ.**, ქართული ენა, როგორც კულტურულ-ეროვნული და ისტორიულ-პოლიტიკური მთლიანობის საფუძველი: ქართვ. მემკვ., VII, ქუთ., (რეზ. ინგლ. ენაზე), თბ., 2003.
- ღამბაშიძე რ.**, პროფესიის აღმნიშვნელ ტერმინთა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში: ქსკს, VI, თბ., 1984.
- ღვინაძე თ.**, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმა და დიალექტები: ქუთ. საუბრ. III, თეზ., ქუთაისი, 1996.
- ღლონტი ალ.**, დერივაციის ადგილისათვის გრამატიკასა და ლექსიკოლოგიაში: თბ. უნივერსიტეტის „გეორგია“-ს ქართული ენის კათედრის პროფ-მას-წავლებელთა სესია II, თეზ., თბ., 1993.
- ყაუხჩიშვილი ს.**, ბერძნული მამაკაცთა სახელების გადმოცემისათვის ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- ყიფიანი დ.**, ახალი ქართული გრამატიკა. სხარტულად დაწერილი მამისაგან შვილებისათვის დიმიტრი ყიფიანისა: სანკტ-პეტერბურლი, სამეცნიერო აკადემიის სტამბა. დანართი: „შემოკლებული ლექსიკონი სიტყვებისა, რაც ძვირათლა იხმარება ქართულს ლაპარაკსა და წერაში ან რაც სხვა ენებიდან არის შემოტანილი“, 1882.
- შალვაშვილი ლ.**, ნაცვალსახელი ბ. ჯორბენაძის „ქართული ენის მორფოლოგიის“ მიხედვით: ჯორბენაძე-60, თბ., 2003.
- შალვაშვილი ლ.**, პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელთა ბრუნების პარადიგმებისათვის: კრებ. „ქართული ენა“, თბ., 1984.
- შალვაშვილი ლ.**, პირისა და ვინ კითხვითი ნაცვალსახელების ორგვარი მიცემითი ქართულში: ენათმეცნ. III, თსუ, თეზ., 1993.
- შალვაშვილი ლ.**, პირისა და ჩვენებით ნაცვალსახელთა ურთიერთობისათვის: ჩიქობავა — 100, თბ., 1998.
- შალვაშვილი ლ.**, პირის ნაცვალსახელთა ვითარების ფორმები ქართულში: XIV რესპ. დიალექტ. სამეცნიერო სესია, თეზ., ბათუმი, X, 1993.
- შალვაშვილი ლ.**, „ჩემსა“, „შენსა“ ფორმები პირის ნაცვალსახელთა მიცემითის ფუნქციით: ქართული ენის კათედრათა X კონფერენცია, თეზ., თბ., 1984.
- შანიძე ა.**, ანტონ I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე და ძველი ქართული ენის ძეგლების ვითარება ახალი აღთქმის წიგნების გამოცემებში (ნარკვევი სალიტერატურო ქართულის ისტორიიდან): ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, თბ., 1964.

- შანიძე ა.**, ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოება: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- შანიძე ა.**, ვინაობის სუფიქსი -არ ქართულ ენაში: ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957.
- შანიძე ა.**, მღე თანდებულის გენეზისისათვის: თხზულებები, II, თბ., 1981.
- შანიძე ა.**, მიმართულებითი და წოდებითი ბრუნვების დაბოლოებანი: სალიტერატურო ქართული ენის ნორმები, I, ტფილისის უნივ. გამოცემა, 1936.
- შანიძე ა.**, ორმაგი გვარის ბრუნებისათვის: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. I, თბ., 1972.
- შანიძე ა.**, ორობითი რიცხვის საკითხისათვის ხეცურულში: თსუ ფილოლ. ფაკ. სამეცნ. სესია თეზ., 1967 წ., აპრილი.
- შანიძე ა.**, ოცობითი თვლა და ათობით წერა ქართულში: ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, ტფ., №1, №11-12 1923, 1924.
- შანიძე ა.**, ოცობითი თვლის გავლენა ძველ ათობითს წერაზე ქართულში: ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957.
- შანიძე ა.**, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნაში, ტფ., 1920.
- შანიძე ა.**, ქართული გრამატიკა. I. მორფოლოგია, ტფილისი, 1930.
- შანიძე ა.**, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. I. მორფოლოგია (მეორე გამოცემა): (ძვ. ქართული ენის კათედრის შრომები.15) (თხზულებანი, III), თბ., 1973.
- შანიძე ა.**, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- შანიძე ა.**, წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის: ქართული საენათ. საზ.-ის „წელიწადეული“, I-II, ტფ., 1923-1924.
- შანიძე ა.**, წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში: სმამ, ტ. III, №5, 1942.
- შანიძე ა.**, წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წ. I, თბ., 1956.
- შანიძე მზ.**, რომელ ნაცვალსახელის ფუნქციისა და ადგილისათვის ძველ ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- შანიძე მზ.**, ი- ხმოვანფუძიანი ანთროპონიმები: თსუ გ. ახვლედიანს, თბ., 1969.
- შარაძენიძე თ.**, „ვით“ თანდებული ქართულში: თსუ შრ., X, თბ., 1939.

- შარაძენიძე თ.**, -თა სუფიქსიანი მრავლობითი მოქმედებითა და ვითარებითს ბრუნვებში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- შარაძენიძე თ.**, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- შენგელია ვ.**, სიბილანტი სპირანტების „ბგერათშენახვის“ უნარის შესახებ: ენათმეცნ. ინსტ. 53-ე სამეცნიერო სესია, თეზ., 1994.
- შოშიაშვილი ნ.**, ნაწევარისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელების ურთიერთმიმართებისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ ენაში: თელავის პედ. ინსტ. სტუდ. XXIII სამეცნ. კონფერენცია, თეზ., 1966 წ., 5-7 მაისი.
- ჩართოლანი ნ.**, ჩვენებით ნაცვალსახელთა სისტემები ქართულში სხვა ქართველურ ენებთან შედარებით, თბ., 1985.
- ჩართოლანი ნ.**, ჩვენებით ნაცვალსახელთა სისტემა ქართული ენის დიალექტებში: თსუ შრომები, 200 (ენათმეცნ.), 1978.
- ჩიქობავა არნ.**, ადგილის სახელთა წარმოების ტიპები და მათი ისტორიული ურთიერთობა ქართულში: იკე, XIX, თბ., 1974.
- ჩიქობავა არნ.**, -გან თანდებულის ხმარებისათვის ნათესაობითთან და მოქმედებითთან: „ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენისათვის“, თბ., 1934.
- ჩიქობავა არნ.**, გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები: სსრკ მეცნ. აკად. საქ. ფილიალის მოამბე, ტ. I, თბ., 1940.
- ჩიქობავა არნ.**, დიალექტიზმების საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“: ენიმკის მოამბე, ტ. 3, 1938.
- ჩიქობავა არნ.**, ენა, ენათმეცნიერება, ქართული ენა: პრობლემები და პერსპექტივები: საბჭ. ხელოვნება, 7, თბ., 1978.
- ჩიქობავა არნ.**, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.
- ჩიქობავა არნ.**, ერთი უცნობი თანდებული ქართულში: ენიმკი-ს მოამბე, 1, თბ., 1937.
- ჩიქობავა არნ.**, ზოგადი ენათმეცნიერება, თბ., 1983.
- ჩიქობავა არნ.**, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.
- ჩიქობავა არნ.**, ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპისათვის ქართულ ბრუნვათა შორის: სმამ. ტ. III, №6, 1942.
- ჩიქობავა არნ.**, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობის, წარმოებისა და ისტორიისათვის (ქართველური ენებისა და ხალღურის ურთიერთობისათვის): ენიმკი-ს მოამბე, 1, თბ., 1937.

- ჩიქობავა არნ.**, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: თსუ შრომები, X, თბ., 1939.
- ჩიქობავა არნ.**, მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I (გ. თოფურის რედაქციით), 1956.
- ჩიქობავა არნ.**, რა თავისებურაბანი ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? [II გამოცემა]: (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, საქ. პედაგოგთა კვალიფიკაციის ამადლებისა და გადამზად. ცენტრ. ინსტიტუტი), თბ., 1998.
- ჩიქობავა არნ.**, რატომ არის აუცილებელი ბრუნვათა რიგის შეცვლა ქართულში?: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I (გ. თოფურის რედაქციით), თბ., 1956.
- ჩიქობავა არნ.**, სალიტერატურო ენა და ნორმა: ქსკს, II, 1979.
- ჩიქობავა არნ.**, სალიტერატურო ქართულის ნორმათა დადაგენის ძირითადი პრინციპები, სალიტერატურო ქართულის ნორმები, I, 1936.
- ჩიქობავა არნ.**, სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში: ფუძე-უკვეც სახელთა ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმანტთა ევოლუციისათვის: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I, 1956.
- ჩიქობავა არნ.**, სახელის ანალიზის პრინციპები ქართულში (გამოსაცემად მოამზადა თ. ღვინაძემ). სახელისა და ზმნის ანალიზის პრინციპებისათვის ქართულში. I, სახელის ანალიზი., თბ., 1998.
- ჩიქობავა არნ.**, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართულში, თბ., 1942.
- ჩიქობავა არნ.**, ქართული ენა, როგორც პოლივალენტური ენა: ქსკს I, 1972.
- ჩიქობავა არნ.**, „ქართული ენა“, მისი აგებულება-შედგენილობის ზოგადი საკითხები: იკე, XIV, თბ., 1964.
- ჩიქობავა არნ.**, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება: ქველ, ტ. I, 1950
- ჩიქობავა არნ.**, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება [II გამოცემა]: (არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი), „ქართული ენა“, თბ., 1998.
- ჩიქობავა არნ.**, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადაგენისათვის. (ზმნის გარდამავლობასთან დაკავშირებული პრაქტიკული საკითხები): სახელგამი, ტფ., 1934.
- ჩხუბიანიშვილი დ., ებ და ნ/თ** ტიპის მრავლობითის წარმოება (ილია, აკაკისა და ვაჟას მხატვრული პროზის მიხედვით): ენათმეცნ. ინსტ.-ის XXII სამეცნ. სეს., თეზ., თბ., 1966.
- ჩხუბიანიშვილი დ., კვლავ თავი** ნაცვალსახელის შესახებ: X რესპ. დიალექტ. სამეცნ. სეს., თეზ., თელავი, 1988.

- ჩხუბიანიშვილი დ.**, რიცხვით სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი ქართულში: ენათმეცნ. ინსტ.-ის 44-ე სეს., თეზ., თბ., 1986.
- ცერცვაძე ილ.**, ბრუნვათა საკითხი XVIII და XIX სს. ქართველ გრამატიკოსებთან: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წ. I, თბ., 1956.
- ცოცანიძე გ., „გან“** თანდებუდიანი მოქმედებითის საკითხისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში: ქესს, V, თბ., 1981.
- ცოცანიძე გ.**, კვლავ თანდებულის ადგილის შესახებ ენობრივ ერთეულთა შორის: ჩიქობავა-100, თბ., 1998.
- ცქიტიშვილი ნ.**, კამათი მოთხრობითი ბრუნვის რაობისათვის XIX საუკუნის ორმოცდამეათე წლებში: სტუდენტთა სამეც. შრომების კრებული, II, თბ., 1944.
- ძიძიგური შ.**, მთლიანობა ოღონდ ნაირგვარი: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, №3, 1978.
- ძოწენიძე ქ.**, გან თანდებუდიანი მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: იკე, I, თბ., 1946.
- ძოწენიძე ქ.**, ემფატიკური ხმოვანი ძვ. ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- წერიეთელი აკაკი**, თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. XIII, 1961.
- ჭავჭავაძე ილია**, თხზულებანი თხუთმეტ ტომად, ტ. III, თბ., 1958.
- ჭუმბურიძე ზ.**, ილია ჭავჭავაძე და ქართული სალიტერატურო ენა: ენათმეცნიერება, I, თსუ, თეზ., თბ., 1986.
- ჭუმბურიძე ზ.**, მოთხრობითი ბრუნვა „ვეფხისტყაოსანში“ (ფორმათა ნაირგვარობის საკითხისათვის): სმამ, ტ. XVIII, №5, თბ., 1957.
- ჭუმბურიძე ზ.**, პირისა და კუთვნილებით ნაცვალსახელთა სტრუქტურისათვის ქართველურ ენებში: ენათმეცნ. საკითხები, 4, თბ., 2002.
- ჭუმბურიძე ზ.**, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის პერიოდიზაციისათვის: კრ. „ქართული ენა“, (თსუ), თბ., 1984.
- ჭუმბურიძე ჯ.**, სალიტერატურო ენის საკითხები 60-იანი წლების ქართულ კრიტიკაში: თსუ ფილოლ. ფაკ. VIII სამეცნიერო სესია, თეზ., თბ., 1967.
- ხომასურიძე მ., -ვით** თანდებუდი თანამედროვე ქართულში: თსუ სტუდ. 28-ე სამეცნიერო კონფერენცია (ენათმეცნ. სექცია), თბ., 1966.
- ხუნდაძე ს.**, ქართული გრამატიკა, ქუთაისი, 1907.

- ჯანაშია ს.**, თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ერთიანი სავალდებულო ნორმების დადგენის პრინციპები: ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. III, თბ., 1959.
- ჯანაშია ს.**, -მდე თუ -მდის: ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. III, თბ., 1959.
- ჯანაშია ს.**, -ურ და -იურ ბოლოსართთა ხმარებისათვის ნასესხებ სიტყვებში: სალიტერატურო ქართულის ნორმები, I, ტფ., 1936.
- ჯორბენაძე ბ.**, ბრუნების სისტემის კლასიფიკაციისათვის ქართულში: ენათმეცნ. ინსტ. 50-ე სეს., თფ., თბ., 1992.
- ჯორბენაძე ბ.**, ენის ისტორიული და დიალექტური ნაირსახეობანი, დიალექტ. კრებული, (1987) თბ., 1988.
- ჯორბენაძე ბ.**, ენის ფორმოზრივი და ფუნქციური კატეგორიები (ქართული ენის მასალაზე): მაცნე (ელს), 2, თბ., 1978.
- ჯორბენაძე ბ.**, ფორმანტთა სემანტიკური ინფორმაციულობის საკითხისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, II, თბ., 1980.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართველური ენების დიალექტები, თბ., 1995.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართული დიალექტოლოგია, I, 1989.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართული ენის მორფოლოგია (პროგრამა-პროსპექტი): თბ., 1995.
- ჯორბენაძე ბ.**, ქართული ენის ფაკულტატიური გრამატიკის საკითხები, თბ., 1985.
- Бенвенист Э.**, Общая лингвистика, М., 1974.
- Блох М.Я.**, Теоретические основы грамматики, М., 1986.
- Блумфилд Л.**, Язык, М., 1968.
- Бондарко А.В.**, Теория морфологических категорий, Л., 1976.
- Бондарко А.В.**, К теории поля в грамматике – залог и залоговость: Вопросы языкознания АН СССР, №3, М., 1972.
- Беличова Е.**, О теории функциональной грамматики: Вопросы языкознания АН СССР, №2, М., 1990.
- Вандриес Ж.**, Язык, М., 1937.
- Вардиль И.Ф.**, Понятие универсалии в лингвистической типологии: Языковые универсалии и лингвистическая типология. М., 1969.
- Дондуа К. Д.**, К вопросу о родительном эмфатическом в древне-литературном грузинском языке: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
- Дондуа К. Д.**, О двух суффиксах множественности в грузинском: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I, თბ., 1956.
- Дондуа К. Д.**, Об агглютинативном характере грузинского склонения: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.

- Ельмслев Л.**, О категории личности-неличности и одушевленности-неодушевленности: Принципы типологического анализа языков различного строя, М., 1972.
- Есперсен О.**, Теория функциональной грамматики. Качественность, количественность, Санкт-Петербург, 1996.
- Есперсен О.**, Философия грамматики, М. 1958.
- Климов Г. А.**, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, М., 1962.
- Климов Г. А.**, Очерки общей теории эргативности, М., 1973.
- Климов Г. А.**, Аномалии эргативности в лазском (чанском) языке: აღმოსავლური ფილოლოგია, IV, თბ., 1976.
- Климов Г. А.**, Типология языков активного строя, М., 1977.
- Климов Г. А.**, Типология кавказских языков, М., 1980.
- Кубрякова Е.С.**, Об основных единицах лингвистического анализа и предмете морфологии: Морфологическая структура слов в языках различных типов, М.–Л., 1963.
- Кубрякова Е.С.**, Части речи в ономаσιологическом освещении, М., 1978.
- Лингвистический энциклопедический словарь**, гл. редактор М. 1990. Ярцева В.Н.
- Марр Н. Я.**, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка, С-Пб., 1908.
- Марр Н. Я.**, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925.
- Мухин А.М.**, О критериях морфологических и синтаксических единиц: Морфологическая структура слов в языках различных типов, М.–Л., 1963.
- Руденко В. Т.**, Грамматика грузинского языка, М., 1940.
- Словарь лингвистических терминов**, гл. редактор Марузо Ж. М., 1960.
- Словарь американской лингвистической терминологии**, гл. редактор Хемп Э. М., 1964.
- Словарь лингвистических терминов**, гл. редактор Ахманова О. М., 1969.
- Теньер Л.**, Основы структурного синтаксиса, М., 1988.
- Уорф Б.Л.**, Грамматические категории: Принципы типологического анализа языков различного строя, М., 1972.
- Успенский В. А.**, Языковые универсалии и актуальные проблемы типологического описания языка: Языковые универсалии и лингвистическая типология, М., 1969.
- Холодович А. А.**, Проблемы граматической теории, Л., 1979.
- Чикобава А. С.**, Грузинский язык: ЕИКЯ, XI, Тб., 1984.
- Шаншован З.** Краткая грузинская грамматика, Санкт Петербург, 1881.
- Шарадзенидзе Т.С.**, Грамматические категории и морфологические типы языков: Типология грамматических категорий (Мещаниновские чтения). М., 1975.
- Якобсон Р.**, Избранные работы, М., 1985.

- Янко-Триницкая Н.А.**, Русская морфология, М., 1982.
- Яхонтов С.Е.** Методы выделения грамматических единиц: Языковые универсалии и лингвистическая типология, М., 1969.
- Anderson S. R.**, A-morphous morphology, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Aronoff M.**, Morphology by itself, Stems and inflectional classes, Cambridge, MA: MIT Press, 1993.
- Blevins J. P.**, Stems and paradigms: *Language* 79, 2004.
- Bloomfield L.**, *Language*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1933.
- Bright W.**, *International encyclopedia of Linguistics* (4 vols), Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Bybee J. L.**, Regular morphology and the lexicon: *Language and Cognitive Processes* 10, 1995.
- Cann R., Kempson R., Marten L.**, *The dynamics of language*, Oxford: Elsevier, 2005.
- Chialant D., Caramazza A.**, Where is morphology and how is it processed? The case of written word recognition: *Morphological aspects of language processing*, Hillsdale, NJ: Erlbaum Press, 1995.
- Chomsky N.**, *Knowledge of language*, New York: Praeger, 1986.
- Comrie B.**, *Morphology and word order reconstruction: problems and prospects: Historical morphology*, The Hague: Mouton, 1980.
- Comrie B.**, *Language universals and linguistic typology*, Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Greenberg J. H.**, *Order of affixing: a study in general linguistics: Essays in Linguistics*, Chicago: University of Chicago Press, 1957.
- Greenberg J. H.**, How does a language acquire gender markers?: *Universals of human language* 2, CA: Stanford University Press, 1978.
- Grimshaw J.**, *Argument structure*, Cambridge: The MIT Press, 1990.
- Hawkins J. A.**, *Explaining language universals*, Oxford: Blackwell, 1988.
- Hewitt B. G.**, *A Georgian reader (with texts, translation and vocabulary)*, London: SOAS, 1995.
- Hewitt B. G.**, *Georgian: A structural reference grammar*, Amsterdam: John Benjamin, 1996.
- Hodge C T.**, The linguistic cycle: *The Language Sciences* 13, 1970.
- Holisky D. A.**, *Aspect and Georgian medial verbs*, Delmar, NY: Caravan Books, 1981.
- Marr N., Brière M.**, *La langue Géorgienne*, Paris, 1931.
- Matthews P.**, *Inflectional Morphology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1916.

- Ogden C. K., Richards I. A.**, The meaning of meaning: A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism, London: Routledge & Kegan Paul, 1923.
- Pinker S.**, Words and rules, New York, NY: Basic Books, 1999.
- Rayfield D.**, The literature of Georgia: A history, Richmond: Curzon Press, 1994.
- Sapir E.**, Language, San Diego, CA: Harcourt Brace, 1921.
- Tschenkeli K.**, Einführung in die georgische Sprache (2 vols), Zürich, Amirani Verlag, 1958.
- Vamling K.**, Complementation in Georgian, Lund: University Press, 1989.
- Vogt H.**, Grammaire de la langue georgienne, Oslo, 1971.
- Yang C. D.**, Knowledge and learning in natural language, Unpublished Ph.D. diss., MIT, 2000.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვა.....3

შესავალი. ახალი ქართული ენა (ზოგადი საკითხები)
(გ გოგოლაშვილი) 5

0.1. ქართული ენის პერიოდიზაციის საკითხი 5

0.2. ახალი ქართული, როგორც სახელმწიფო ენა 14

0.3. ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისა
და ნორმირების საკითხები..... 27

0.3.1. მცირე ისტორიული ექსკურსი 27

0.3.2. ანტონ პირველი და ახალი ქართული სალიტერატურო
ენა..... 30

0.3.3. XIX საუკუნის როლი ახალი ქართული სალიტერატურო
ენის ჩამოყალიბებასა და დამკვიდრებაში..... 42

0.3.4. იაკობ გოგებაშვილი და ახალი ქართული სალიტერატურო
ენა..... 50

ნაწილი I. მორფოლოგია – ზოგადი საკითხები
(ბ. ჯორბენაძე, გ. გოგოლაშვილი)

I. 1. მორფოლოგიის საგანი..... 66

I. 2. სისტემა და სტრუქტურა. პარადიგმატიკა და სინტაგმატიკა.
სისტემა და ქვესისტემა 66

I. 3. მორფოლოგიის ძირითადი ცნებები 69

I. 4. მორფემათა ფუნქციური კლასიფიკაცია..... 73

I. 5. მორფემათა განაწილების თანრიგები 74

I. 6. მორფემათა დანიშნულება და მნიშვნელობა 74

I. 7. მორფემოიდები, ანუ მოდალური ელემენტები 76

I. 8. სიტყვის დაშლა 77

I. 9. მორფემათა რელაცია 78

I 10. ფუძის შენების (აგების) ორი პრინციპი 78

I. 11. „ფარული ფუძის“ პრინციპი 80

I. 12. გრამატიკული მნიშვნელობა და ლექსიკური მნიშვნელობა 81

I. 13. გრამატიკულ მნიშვნელობათა გამოხატვის საშუალებანი.....	81
I. 14. მნიშვნელობის მორფოლოგიური გამოხატვის ნაირსახეობანი....	83
I. 15. პარადიგმა	84
I. 16. მორფემათა გამოყოფის პრინციპები.....	85
I. 17. ფლაგიტაციის პრინციპი	86
I. 18. დისპოზიცია	87
I. 19. დიზუნქციის პრინციპი	87
I. 20. კონფიქსი.....	88
I. 21. მორფემათა სემანტიკური ინფორმაციულობის საკითხისათვის.....	88
I. 22. არაპროდუქტიული მორფემები.....	90
I. 23. ნასესხები მორფემები	90
I. 24. ფონეტიკური და მორფოლოგიური ფაქტორების ურთიერთ- მართებისათვის	91
I. 25. მორფემათა იდენტურობის საკითხისათვის	93
I. 26. მორფემათა იდენტიფიკაციის პრინციპისათვის	94
I. 27. მორფემის სტრუქტურა.....	95
I. 28. მნიშვნელობის გავლენა ფორმაწარმოებაზე.....	95
I. 29. დეტერმინაციის პრინციპი.....	95
I. 30. მეტყველების ნაწილები.....	98
I. 31. სახელშმნა მეტყველების ნაწილთა სისტემაში	101
I. 32. გრამატიკული კატეგორიები	102
I. 33. მეტყველების ნაწილი და გრამატიკული კატეგორია.....	104
I. 34. ქართული ენის მორფოლოგიური ანალიზის მიზანი და ამოცანები.....	104

**ნაწილი II. სახელისა და ზმნის სამართო კატეგორიები.
დეიქსისის გამოვლენა სახელისა და ზმნის
ფორმაწარმოებაში (ა. არაბული)**

II. 1. სახელისა და ზმნის ფორმაწარმოების შინაგანი ურთიერთ- კავშირი	107
II. 2. რიცხვის გრამატიკული კატეგორია	107
II. 3. ორგვარი მრავლობითი	108
II. 4. ორგვარი მრავლობითის ფუნქციური განაწილებისათვის.....	109
II. 5. სახელის სიმრავლის ასახვა ზმნაში.....	111
II. 6. სიმრავლის გამოხატვის ლექსიკური საშუალებანი.....	113

II. 7. „სუბლექტური შეთანხმება“.....	115
II. 8. პირის ნაცვალსახელები და პირის გამოხატვა ზმნაში.....	116
II. 9. დეიქსისის გამოვლენისათვის ქართულ ფორმაწარმოებაში.....	117

ნაწილი III. სახელის მორფოლოგია

თავი I. სახელი. ზოგადი საკითხები (ა. არაბული)

III. 1.1. სახელის ადგილი ფორმაცვალებად სიტყვათა შორის.....	121
III. 1.2. სახელის რაობისათვის.....	124
III. 1.3. სახელის ჯგუფები შინაარსის (აღსანიშნის) მიხედვით.....	125
III. 1.4. სახელის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები.....	126
III. 1.5. ბრუნების კატეგორია.....	127
III. 1.6. რიცხვის კატეგორია.....	127

თავი II. არსებითი სახელი

III. 2.1. არსებითი სახელის რაობა (ა. არაბული).....	129
III. 2.2. არსებითი სახელის შინაარსობრივი ჯგუფები.....	130
III. 2.2.1. „ვინ“ და „რა“ ოპოზიცია.....	130
III. 2.2.2. „სულიერი“ — „უსული“.....	131
III. 2.2.3. „კონკრეტული“ — „აბსტრაქტული“.....	131
III. 2.2.4. „საკუთარი“ — „საზოგადო“.....	132
III. 2.2.5. კრებითი სახელები.....	133
III. 2.2.6. ნივთიერებათა სახელები.....	134
III. 2.2.7. მოქმედებათა სახელები.....	134
III. 2.2.8. არსებითი სახელის სემანტიკური ჯგუფების პირობითი სქემა.....	135
III. 2.3. არსებითი სახელი წარმოების მიხედვით.....	135
III. 2.4. არსებითი სახელის დაჯგუფების „ზმნური პრინციპი“.....	138
III. 2.5. არსებითი სახელის ბრუნება.....	138
III. 2.6. ბრუნვის ფორმათა რაოდენობა.....	140
III. 2.7. ბრუნვათა რიგი.....	141
III. 2.8. ბრუნვათა სახელწოდებანი და შინაარსი (ა. არაბული, მ. მანჯგალაძე).....	144
III. 2.9. ბრუნვის ნიშანი (ა. არაბული).....	147
III. 2.10. ბრუნვის ნიშანთა ძირითადი სისტემა.....	148

III. 2.11. ბრუნვის ნიშანთა ალომორფები.....	149
III. 2.12. ბრუნვის ნიშანთა გავრცობა (ანუ ე.წ. ემფატიკური ხმოვანი)	154
III. 2.13. არსებითი სახელის ფუძე	157
III. 2.14. ფუძისა და აფიქსთა ურთიერთქმედება	158
III. 2.15. ფუძის კუმშვა.....	160
III. 2.16. ფუძის კვეცა	180
III. 2.17. კვეცად-კუმშვადი ფუძეები	184
III. 2.18. ბრუნების ტიპიზაციისათვის სალიტერატურო ქართულში.....	186
III. 2.19. ბრუნვითა ფუნქციები ქართულში (ა. არაბული, ნ. ჯორბენაძე)	192
III. 2.19.1. სახელობითი ბრუნვა.....	192
III. 2.19.2. მოთხრობითი (იგივე ერგატიული) ბრუნვა.....	193
III. 2.19.3. მიცემითი ბრუნვა	194
III. 2.19.4. ნათესაობითი ბრუნვა.....	195
III. 2.19.5. მოქმედებითი ბრუნვა.....	196
III. 2.19.6. ვითარებითი ბრუნვა.....	198
III. 2.19.7. წოდებითი ბრუნვა.....	199
III 2.20. თანდებულიანი ბრუნვები (ა. არაბული, მ. მანჯგალაძე)	199
III. 2.21. არსებითი სახელის რიცხვი (ა. არაბული)	202
III. 2.22. ორი ტიპის მრავლობითის თანაარსებობა.....	203
III. 2.23. ებ-იანი მრავლობითი	203
III. 2.24. ებ-იანი მრავლობითის მორფონოლოგია	204
III. 2.25. ნართანიანი მრავლობითი.....	206
III. 2.26. ნართანიანი მრავლობითის მორფონოლოგია.....	207
III. 2.27. თავისებურებანი მრავლობითის ფორმათა წარმოებასა და ფუნქციონირებაში.....	208

თავი III. ზედსართავი სახელი (ა. არაბული)

III. 3.1. ზედსართავი სახელის რაობა	209
III. 3.2. ზედსართავი სახელის შინაარსობრივი ჯგუფები.....	209
III. 3.3. ზედსართავი სახელის ჯგუფები წარმომავლობის მიხედვით...	211
III. 3.4. ზედსართავი სახელის ფორმაწარმოების საკითხები.....	213
III. 3.5. ზედსართავი სახელის პარადიგმატიკა	214

III. 3.6. ზედსართავი სახელის სინტაგმატიკა.....	216
III. 3.7. ზედსართავი სახელის ხარისხის წარმოება (ა. არაბული)	217

თავი IV. რიცხვითი სახელი

III. 4.1. რიცხვითი სახელის რაობა (ა. არაბული)	225
III. 4.2. რიცხვითი სახელის ჯგუფები.....	227
III. 4.3. რაოდენობითი რიცხვითი სახელი.....	228
III. 4.4. რიგობითი რიცხვითი სახელი	229
III. 4.5. წილობითი რიცხვითი სახელი	231
III. 4.6. რიცხვითი სახელის პარადიგმატიკა (ა. არაბული, ნ. ჯორბენაძე)	232
III. 4.7. რიცხვითი სახელის სინტაგმატიკა (ა. არაბული, ნ. ჯორბენაძე)	234

თავი V. ნაცვალსახელი

III. 5.1. ნაცვალსახელის რაობა (ა. არაბული)	238
III. 5.2. ნაცვალსახელთა ფუნქციურ-შინაარსობრივი ჯგუფები.....	239
III. 5.2.1. პირის ნაცვალსახელი.....	239
III. 5.2.2. უკუქცევითი ნაცვალსახელი	243
III. 5.2.3. ჩვენებითი ნაცვალსახელი.....	244
III. 5.2.4. კითხვითი ნაცვალსახელი.....	244
III. 5.2.5. კუთვნილებითი ნაცვალსახელი	245
III. 5.2.6. კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელი	247
III. 5.2.7. მიმართებითი ნაცვალსახელი	248
III. 5.2.8. განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი.....	248
III. 5.2.9. განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი	250
III. 5.2.10. ურთიერთობითი ნაცვალსახელი.....	251
III. 5.2.11. უარყოფითი ნაცვალსახელი	252
III. 5.3. ნაცვალსახელთა სისტემა გენეზისის მიხედვით.....	253
III. 5.4. ნაცვალსახელთა ბრუნების თავისებურებანი (ა. არაბული, მ. მანჯგალაძე, ნ. ჯორბენაძე)	259
III. 5.4.1. პირის ნაცვალსახელთა ფორმაწარმოება	260
III. 5.4.2. ჩვენებით ნაცვალსახელთა ბრუნება	261
III. 5.4.3. კუთვნილებით და კითხვით-კუთვნილებით ნაცვალსახელთა ბრუნება.....	263

III. 5.4.4.	განსაზღვრებით ნაცვალსახელთა ბრუნება	265
III. 5.4.5.	კითხვით ნაცვალსახელთა ბრუნება	266
III. 5.4.6.	მიმართებით ნაცვალსახელთა ბრუნება	268
III. 5.4.7.	უარყოფით ნაცვალსახელთა ბრუნება	268
III. 5.4.8.	განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა ბრუნება	269
III. 5.4.9.	ურთიერთობითი ნაცვალსახელის ფორმაცვალება	269
III. 5.5.	ნაწილაკიან სახელთა ბრუნება (ა. არაბული)	270
III. 5.6.	გამონაკლისი თავისებურებანი სახელურ ფორმაწარ- მოებაში	273
III. 5.7.	ნაცვალსახელთა რიცხვის წარმოების თავისებურებანი	277
III. 5.8.	ნაცვალსახელთა სინტაგმატიკა	281

ნაწილი IV. სიტყვაწარმოება

IV. 1.	სიტყვაწარმოება (ნ. ჭუმბურიძე)	283
IV. 1.1.	ქონების სახელები	284
IV. 1.2.	უქონლობის სახელები	289
IV. 1.3.	დანიშნულების სახელები	290
IV. 1.4.	წარმომავლობის სახელები	292
IV. 1.5.	აბსტრაქტული სახელები	296
IV. 1.6.	ხელობის (პროფესიის) სახელები (მ. ტუსკია)	298
IV. 1.7.	წინა ვითარების სახელები (ნ. ჭუმბურიძე)	302
IV. 1.8.	კნინობით-საალერსო სახელები	303
IV. 1.9.	ბრუნვის ნიშნები წარმომქმნელ აფიქსთა ფუნქციით (მ. ტუსკია)	306
IV. 1.10.	თანდებულებით ან თანდებულთან გათანაბრებული სიტყვებით და ნაწილაკებით წარმოქმნილი სახელები (ნ. ჭუმბურიძე)	308
IV. 1.11.	უცხოაფიქსიანი სახელები	310
IV. 1.12.	აფიქსოიდების საშუალებით წარმოქმნილი სახელები	312
IV. 1.13.	ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოება (მ. ტუსკია)	314
IV. 1.14.	წარმომქმნელი აფიქსების გენეზისისათვის	322
IV. 1.15.	წარმომქმნელ აფიქსთა ფუნქციები	336
IV. 1.16.	მაწარმოებელ ელემენტთა განაწილებისათვის კონფიქსით წარმოქმნილ სახელებში	339
IV. 1.17.	აფიქსთა სიხშირის ცხრილები	345

ნაწილი V. სახელჯმნა (ნ. ჯორბენაძე)

V. 1.1. საწყისი ანუ მასდარი.....	357
V. 1.2. მიმღობა.....	360
III. 7.2.1. სასუბიექტო-საობიექტო მიმართებათა ასახვა მიმღობაში.....	362
III. 7.2.2. სასუბიექტო მიმღობა	362
III. 7.2.3. საობიექტო მიმღობა	366
V. 1.3. დროის გამოხატვა საობიექტო მიმღობაში	367
III. 7.3.1. წარსული დროის საობიექტო მიმღობა.....	367
III. 7.3.2. მყოფადის საობიექტო მიმღობა	368
III. 7.3.3. უარყოფითი მიმღობა	369
 ძირითადი ლიტერატურა	 370

